СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

УРЕДНИЦИ:
Богдан Поповић и Слободан Јовановић

КЊИГА ПРВА, Н. С.

СЕПТЕМБАР—ДЕЦЕМБАР, 1920.

БЕОГРАД
НОВА ШТАМПАРИЈА „ДАВИДОВИЋ“, ДЕЧАНСКА 14.

УРЕДНИШТВО И АДМИНИСТРАЦИЈА ЛИСТА:
СКОПЉАНСКА УЛИЦА БР. 9.

САДРЖАЈ КЊИГЕ ПРВЕ, Н. С.

СЕПТЕМБАР—ДЕЦЕМБАР 1920.

ОГЛЕДИ И РАСПРАВЕ.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

Страна

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

А. СПОЉНА ПОЛИТИКА.

Б. УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

БЕЛЕШКЕ.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК.

НОВА СЕРИЈА.

ЧИТАОЦИМА *НОВЕ СЕРИЈЕ* „СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ГЛАСНИКА".

Откако је, у почетку светског рата, „Српски Књижевни Гласник" престао излазити, десио се, благодарећи Богу и врлинама нашега народа, *највећи догађај у целој историји његовој, његово уједињење.* „Као ретко који између часописа на Словенском Југу, „Српски Књижевни Гласник" послужио је Југословенској Мисли", и његов уредник Јован Скерлић остаће запамћен као један од најречитијих и најзнатнијих радника на остварењу те мисли. Прва реч коју „Српски Књижевни Гласник" хоће да каже својим читаоцима, данас кад се после шестогодишњег прекида поново јавља, то је да ће му прво старање између свих старања бити да помогне учврстити, развити, обогатити, морално, интелектуално, материјално, ту тековину, коју ће тек доцнији нараштаји умети потпуно схватити, и које смо једва достојни, јер је толико велика!

„Српском Књижевном Гласнику", није потребно нарочито износити свој програм: тај програм је исписан у три стотине његових свезака. У колико су се

овим светским ратом прилике измениле, треба, међутим, поменути посебице ово.

У ово прелазно доба, у коме се више но обично сукобљава старо са новим, у коме вру све жеље, и мисли које се из таквих жеља рађају, у коме и најувиђавнији само нејасно виде будуће облике у њиховим најглавнијим цртама, „Српски Књижевни Гласник“ биће још либералнији но досада, — не у смислу да чини уступке, но зато што само слободно и широко претресање може дати правилно решење многих и великих данашњих проблема. И ако његови уредници имају одређене мисли о вредностима ствари, и баш зато што воде рачуна о законима правилног развоја, „Српски Књижевни Гласник“ ће дати маха сваком искреном, што значи поштеном и истинитом, мишљењу и подузећу.

Отуда, у *Књижевности и Уметности*, млађи нараштај може рачунати на „Српски Књижевни Гласник“ као на свој часопис, исто као и они који су га покренули. Нове школе у књижевности и уметности постају као опозиција старијим школама, али поглавито услед промене *у души* новога нараштаја. Нека би нови правац, и по садржини и по облику својих дела, био и нижи од старога, и нижи не само у почетку, у периоди тражења, но и доцније, кад достигне свој врхунац, опет би био апсолутно погрешан сваки покушај који би га скретао на другу страну: природа се не да изменити, а у књижевности и уметности *треба* промене и разноврсности. Сваки искрени израз богати књижевно и уметничко благо, док с друге стране подражавање раније постигнутом савршенству води застоју, празнини, и смрти. „На млађима свет остаје“ — садашња је као и пређашња девиза „Српског Књижевног Гласника“.

Што се тиче *Политике, Друштвеног, и Јавног живота уопште,* „Српски Књижевни Гласник“ ће према новим потребама знатно проширити део који је питањима тога рода и раније давао.

„Српски Књижевни Гласник“, стојећи и даље на становишту да уједињење нашега народа мора бити извршено интегрално, руководиће се у унутрашњој политици начелом, да нашу државну заједницу треба организовати слободном сагласношћу и равноправном вољом сва три огранка нашега народа.

При томе уређењу јасно је да ће се узети у обзир како примери организације и савремених реформама код других напредних народа, тако и географско-економски услови наших земаља, и реално схваћено начело постепене еволуције у стварању морално-националног јединства. То уређење има да створи два подједнако важна услова напретка: прво, снажну државну целину, као неизоставну погодбу за опстанак и независност у новим политичким и економским приликама у Европи; и друго, широку слободу самоуправних јединица, с непосредним учешћем народа у управи, и с великим замахом локалне инициативе и утакмице.

У данашњој несређености, подвојености, и нетрпљивости, „Српски Књижевни Гласник“ држаће се, није потребно рећи, на начелној висини, без страначке боје, и трудиће се да помогне наћи основу за концентрацију духова — данас тако потребну — тим што ће, и одсад као и досад, тежити за објективношћу и истином и трудити се да буде израз најнапреднијих и у исто време најтрезвенијих мишљења свога доба. Огромне се снаге таје у нашем народу: он је, ми верујемо, позван за високе циљеве, и постићи ће их. Ко има очи да види, он већ сад, после овог кратког времена, види користи које имамо од нашег уједи-

њења: испод недостојног кавжења професионалних политичара, узајамни утицаји већ раде у нашем народу, и стварају амалгамацију, која је основа за остварење горњих циљева.

„Српски Књижевни Гласник“ ће дати своју потпору сваком који тим циљевима тежи, и на првом месту својим колегама, које од своје стране моли за исту потпору, како би, заједно с њима, остао и даље велика духовна спона између свих делова нашега народа, између свих прегалаца који раде у његову корист, између наше нације и њене књижевности, и великих модерних књижевности, и велике западне цивилизације.

Београд, 1 август, 1920.

У име Одбора,
Уредници „Срп. Књиж. Гласника“,

Богдан Поповић,
Слободан Јовановић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига I, број 1. — 1. септембра 1920.

ПАУЧИНА.

— Не волиш ме више? — говорила је, замишљено и тихо, стојећи на сред собе, жена средњих година, гледајући кроз отворен прозор у небо, док су јој у очима севале слабе, малаксале муње.

Он је седео у наслоњачи, сипао из ибрика чај у високу, необичну чашу, и ћутао.

У дворишту, великом, мрачном од дрвета дворишту старинске куће у којој је она сама становала, довршавао се октобарски дан. Фијук ветра се превртао и шибао као старе метле оголело грање, неко се у дну авлије љутио што не може ватру да упири, тромо, индиферентно небо је испустило сунце из руку.

— Кажи ми како си осетио да ме више не волиш? — питала је она даље, нагнута сада над њим с леђа, купајући лице своје у густој његовој коси, црној и проседој, гргуравој у широким таласима.

Човек је опет пречуо тихе, као без емоције изговорене речи женине. Осетио је да му се у глави креће мисао која обећава да ће га из момента удаљити и расејати, и било му је мило. Али га је још пре мисли расејао неки чудан облак, који се теглио као да је жив, тањио и кидао и напослетку се распахуљао у тако фине парице и маље, да је сасвим нестао. Та мирна, естетична трансформација необично је забављала песника. Али га је, одједаред, узнемирила друга појава. Грактање

једне вране тако је на пречац престало, као да јој је неко ножем гркљан пререзао.

Нервозно и с досадом је човек тргао главу унапред, тако да жена, меко опуштена по њему, умало није ударила лицем о тврди оквир стола.

Навикнута у последње време на такво понашање, она се мирно одмакла, села на столицу с друге стране, и одједаред се сетила мисли своје коју малочас није хтела у свест да прими.

Волим га, и требало би да га убијем. Да га ударим ножем, да га убијем, и да га имам. Жена може узети човека само за један тренутак. У часу када га, у по бела дана, и гледајући му у очи, удари ножем, у том часу је њен. То је једини тренутак кад човек само једну жену види, и само једну жену воли.

Испустила је из руку тањирић са тестом којим је госта свога хтела понудити.

Он се, због тога, насмешио на њу љупко, и све се мисли одједаред пребрисале и слиле.

— Волим те — шаптала је жена топло и страсно. — Волим те! — уздахнула је дубоко и тешко, а у очима јој севну нешто као муња извученог мача.

— Па ипак, као да ми није тешко што си ти престао мене да волиш. Као да се тиме разрешило нешто мучно што смо обоје осећали кроз све дане љубљења и грљења нашег. Ја сам мирна. Или мирна, или немоћна. Мирна и немоћна, као тица коју је змијин поглед зачарао. Змија нека не скида очију с мене. И ја зато ништа друго и не тражим, него да заријем главу у косу твоју. У косу твоју, у којој лежи речено све што сам рећи знала, у којој леже, до последњег, сви пољупци које сам у себи имала.... Зато, дођи, понекад доћи мораш, јер без косе твоје, без топлог мириса темена твога, ах... чујеш ли ме, чујеш ли колико мало само тражим...

Његова рука се примицала жени. Да је поглади по рамену, милостиво, лако, безначајно. Али жена је зграбила и стегла ту руку, и нагла се човеку целим телом, близу, што ближе.

Он се измакао, тргао далеко од ње.

— Што лажеш! — питао ју је уздржаним, али строгим гласом.

Она се застидела и уклонила. Тражила је чак да и докаже своје кајање. Тражила како би што боље угодила госту своме. Целом енергијом својом се упела да и мисао удаљи од

њега. И успела је. Зрачак неки, незнано откуда, проденуо се, кроз зенице, у унутрашњост њену, и запалио тамо лампицу пред заборављеним неким сликама. Сетила се принца једног из бајке, тако етерично финог, да је о зрак светлости вешао своје одело. Сетила се, после, научника једног, срећног у својој науци и самоћи, коме је зрак ударио у око, и он по томе зраку пронашао звезду, чија светлост је две стотине година путовала да у његово око стигне. Сетила се виле, која је зрачком једним мамила младиће, заваравала их у густу гору, и онда се сакривала и нестајала. Али, једаред, човек, кога је завела, био је бог са лицем и очима и позади главе, и тај ју је ухватио, однео, љубио, и онда — убио.

— Чуј ме, Јелена.

— Што ме враћаш, што ме зовеш! — вриснула је жена.

Он је слегнуо раменима и наставио говорити.

— Несрећа је твоја што смо се кроз песме моје срели. Ти си их разумела и осетила, а мене је то за час усрећило и занело. Истоветовао сам те с поезијом својом, волео те с њом и место ње... Може бити, да си одма после тога умрла или онемела, може бити да би онда остала за мене фантом љубави, жена над женама. Овако, ти си говорила и говорила, дала си из себе све што јеси и што у себи имаш, бацила си се цела целцата у духовни мој живот.... А ту, у духовном свету човека, шта ту заводница — жена може бити друго до страх, кајање и срамота!.. Кад си се исцрпела у казивању душа мојих, кад си их се напревртала и наљубила као глупак кумира својих, кад си ударила о границе своје, тада, тада ми је било као да си ме довела и до граница поезије моје и силе моје, и ја сам пао пред ждрело змије са две главе, не знајући које је живот, које је маска, не знајући да ли ћу презрети тебе или душу своју!... То ти је био триумф, то ти је био и пад. Ти зар песма и као песма, ти бестрасна, мудра жено, која си ми разум оковала, нагон и силу мушку обуздала, испила из мене последњу нежност држећи ме на прагу сласти, учећи ме да је загрљај борба у којој нико не сме победити.... Откини се од мене, Сфинго, или ме научи како ћу те у човека претворити, и побити се с тобом, и убити те као...... јер те мрзим, мрзим те зато што си улазила у највећу моју тајну, што си газила по мени, превртала ме и покрала ме! Долазила си да ме очараш са комадима моје рођене

душе, љубила ме. као ниједна жена, само у главу и у чело, право у свест ми капала отрове ледених чари својих и остајала јача од мушких пожуда мојих, ти, змијо, која си знала и кроз траву гмизати, и по води пливати, и главом пузити, и на репу стојати!...

Нешто га је зауставило на пречац. Жена, бледа, са дрхтавим уснама, које имају људи кад истину казују, говорила је тоном праведника:

— Погледај горе. У свод неба ти кажем да гледаш. Тамо је Бог, тамо су анђели, тамо су мисли, тамо су орлови и кондори. Бог и анђели су бесмртни, а мисли и тице су у висини док им смрт не дође. А кад им смрт дође, мислима и орловима, они издишу лепршајући у ваздуху, а лешине њихове падају на земљу и у море.

— Погледај сад море. Мирна, мекана, плава његова пучина је исто тако смртоносна као и плави свод неба. Али море мртваце своје не баца! У себе их прима и у себи их чува. Све битке и све славе, народи и богатства, бродови и чежње свих времена спавају на дну мора! А с тим гробовима упоредо мирују и побацани гробови азура, светови орлова и мисли.

— Жена је као море, а човек је азурна струја висина. Плави ветар узнемири прса пучине и напуни их чежњом. Вода ожедни, таласи се на пут у висину дигну... Тада, азурна струја још једаред пољуби уздах дубина, полети, одлети, и, далеко, далеко одгоре побаца у пучину само мртваце своје.

— Жена је као море, а човек је азурни ветар висина....

— Шта је то? — хтео је човек подругљиво да се смеје. — Шта ће те слике и те речи? Је ли то требала песма да буде? — грохот смеја је тукао из раздраженог песника. То је лудост, глупост, безумље!

— Безумље, да. Слике су те дошле из талога душе моје, као што су и песме твоје изашле из талога душе твоје. Безумље сам говорила, да бисмо се још једаред нашли. Јер човек и жена се само у безумљу разумеју, само у талогу душа и живота сретају. Ћутиш и блед си. Је ли да смо се опет нашли? Као што смо се први пут нашли у твојим песмама? У твом безумљу, раскалашни, дрски, лажљиви песниче!... Ти који си у строфама бисер кунио и крв цедио, животе давао и одузимао, буне и револуције дизао, богове сахрањивао и

васкрсавао, ти у животу стојиш, као бубица, натакнут на чиоду љубазница својих, копрцаш се и јуначиш смешно, цвилиш песму коју никад ниси ни мислио ни осетио, одричеш се свега што си икад мислио и осетио, претвараш се и лажеш час да си жив, час да си мртав... Песме твоје су лаж, а ја сам истина!.. Али ти од истине бежиш. Зато јер си и ти змија, која, од жене до жене, свлачи и баца кошуљу своју, и са њом и лице и књигу песама својих.... Зато ходи у безумље, ходи да те милујем, на груди да ти легнем, да ти говорим слатке речи, да се гушим у коси твојој, и, оно што ти не знаш и нећеш, да те чувам, да те чувам, љубави моја!

Жена је клекла пред човека. А он је видео рамена која дрхћу, видео кроз изрез хаљине груди, осетио мирис врата, сетио се да је то још чиста, нетакнута жена, и загрлио је ватрено, лудо, нечисто, као зараза жртву своју....

А после се чуло да пас издалека завија, а прича ће се завршити оне вечери, кад човек, новој љубави за љубав, ошиша проседу своју свилу, и мртваца тога баци из азурне висине у дубину мора.

Исидора Секулић.

ГОСПОДАР ГРАДОВА.

Наиђох једнога дана на некакав пут који је лутао толико не знајући куда, да је потпуно пристајао моме расположењу, те се кренем њим и напослетку дођем у дубоку шуму. Негде усред дрвећа Јесен је примала подворења, седећи овенчана величанственим сплетовима зеленила и цвећа; то је било уочи њене годишње светковине Игре Лишћа, краљевске светковине на коју се гладна Зима баца као руља, кад се подижу дивљи крици победоносног Северног Ветра, а сва великолепност и све дражи шумског дрвећа одлазе, и Јесен одбегне, раскруњена и заборављена, да се никада више не поврати. Нове Јесени долазе, нове Јесени, и падају пред новим Зимама. Други један пут водио је лево, али мој је пут терао право напред. Тај пут лево изгледао је добро угажен; био је избраздан дугим траговима волских точкова, и личио је на прави пут који човек треба да узме. Изгледало је да се уопште не може имати посла са оним путем који је продужавао уз брег. Стога

се баш њим и упутим. Овде и онде дуж њега уздизало се уско и усправно лишће траве, која је расла неузнемиравана у покоју и тишини које је пут поштено заслужио силазећи и пењући се светом, — треба знати да тим путем можете доћи, као сваким другим путем, у Лондон, у Линколн, на север Шкотске, на запад Велса, и у Релисфорд, где се путеви свршавају. Напослетку, шума се свршила, и ја изађох на отворену ширину, која је у исто време била и врхунац брега, и видех висоравни Сомерсета и низине Вилтса разасуте дуж хоризонта. Одједном опазих испод себе село Релисфорд, у чијим је пустим улицама замукао био сваки глас и у којима се сад чуо само хучни слап реке Релиса како се стропоштава са једне бране више села. Тако се кренем тим мојим путем низ другу падину брега, и пут постајаше све запуштенији у колико сам се ниже спуштао, све мање и мање марећи за добру однегованост каквог великог друма. Овде је усред њега избијао кључ воде, овде други један. Пут није хајао за то. Један поточић протицао је право преко њега, али је он и даље ишао својој непознатој мети. На пречац, он одбаци од себе и она основна својства које један пут треба да има, и, одричући се сваке непрекидне свезе са друмовима који се стичу у велике вароши, сваког сродства са својим удаљеним потомством које је успело да постане помодним улицама у Лондону, прикупи се сав на једну страну и претвори се у скромну обичну стазу. Онда ме доведе до старог моста преко реке, и тако дођемо у Релисфорд, те после својих дугих путовања кроз многе земље нађем најзад на једно село чије улице нису избраздане колотечинама. Са друге стране моста мој пријатељ пут борио се још неколико корачаји да се испне уз једну падину обраслу травом, и онда ту престаде и ишчезе. Над целим селом лебдела је глува тишина коју је парало хучање Релиса; с времена на време само, и ретко, чуо се лавеж неког пса који је стражарио над нарушеним покојем и светошћу овог напуштеног пута. Она страховита и пустошећа грозница (која, насупрот толиких зараза, не долази са истока већ са запада), грозница журбе, није допрла довде, — само је Релис са журбом хитао вечној мети коју тражи, али то је била тиха и спокојна журба која је човеку давала времена за песму. Беше рано по подне, и никога није било у околини. Људи, или су радили негде иза тајанствене долине која доји Релисфорд и скрива га од осталог

света, или се беху повукли у своје стародревне куће са крововима покривеним црепом од камена. Сео сам на стари камени мост и посматрао Релис, који ми је изгледао да је једини путник из далека у овом селу у коме се друмови свршавају, и који је одлазио даље. Па ипак, Релис долази из вечности с песмом и задржава се врло кратко време у селу где се друмови свршавају, и опет иде у вечност; јамачно то исто чини све што је у Релисфорду. Нагнувши се преко моста, питао сам се на каквом ће месту Релис прво наћи море: да ли неће можда, вијући се лењо кроз какве ливаде на крају свог дугог путовања, наједанпут сагледати га и стрмоглавити се са неке камените литице да му што пре донесе поруку брегова? Или ће, може бити, ширећи се тромо у какво огромно ушће са плимом и осеком, повлачити своју водену пустињу у море, и снага реке сусрести се са снагом морских таласа као два краља одевена у блистава плетива својих металних кошуља, који се сусрећу на по пута између два ратна табора, а мали Релис постати жуђено пристаниште уморним бродовима с пучине, и отпловиште људима жудним преко морских подвига?

Мало даље од моста стајала је стара воденица са порушеним кровом, а један јаз одведене Релисове воде јурио је кроз њену шупљину и дизао грају као какав дечак који се сам игра у ходнику пусте куће која одјекује. Воденичног кола није више било, али још беху ту велике пречаге и точкови и паоци, растурене кости неке изумрле радиности. Ја не знам каква је радиност некада била господар те куће, не знам колико је старих радника у жалости за њом; знам само ко је данас господар у свима овим празним дворанама. Јер одмах, чим уђох, опазих цео један зид покривен прекрасном црном застирком којој нема цене јер се не да подражавати, и јер је превише нежна да иде из руку у руке међу трговцима. Загледао сам чудесну сложност њеног неизмерног ткива, мој је прст дубоко утонуо у њу и није осетио додира; била је тако црна и тако брижљиво и ситно изаткана, мрачно покривајући цели зид, као да је рађена у спомен смрти свих оних који су икада овде живели, — у ствари, то је она и била. Погледао сам кроз једну шупљину у зиду у унутрашњост друге једне дворане, у којој се један широки ремен за пренос снаге пружао међу многим точковима, излизан и истрошен; и ту је ова неоцењива и недостижна тканина не само покривала све зидове, већ је

висила са греда и таваница у прекрасним наборима, у чудесним сплетовима. Ничега не беше ружног у овој напуштеној кући, јер вредна уметничка душа њеног садашњег господара беше унела лепоте у сваки део њене пустоши. То је било несумњиво дело паука, у чијој сам се кући налазио, и кућа беше потпуно пуста осем њега, и потпуно глуха осем хуке Релиса и граје воденичног јаза. Тада се окренем и пођем својој кући; и кад узиђем уз брег и пређем га и изгубим из вида село, видео сам како пут постаје све бељи и све тврђи и како постепено бива шири, док се и колотечине не појавише; и он је ишао далеко да одведе младе људе Релисфорда широким путевима земљиним — и новоме Западу, и тајанственоме Истоку, и узнемиреноме Југу.

И те ноћи, када ми је кућа била мирна а сан био одбегао далеко да смирује села и стишава вароши, моја машта кренула се оним путем без мете и одједном дошла у Релисфорд. И онда ми се учинило, када је толико много људи у току толико много година прелазило пут између Релисфорда и недођина, водећи разговоре један с другим или мрмљајући за се, помислим да је и сам пут морао проговорити. И учини ми се те ноћи да је пут разговарао с реком код релисфордског моста, говорећи гласом безбројних путника који су њим пролазили. И пут је рекао реци: „Ја овде стајем и отпочивам. Шта је с тобом?“

А река, која је такође била проговорила, рече му: „Ја не стајем нигде, јер радим Дело Света. Ја носим мору шапат дубоких земаља, а безднама гласове брегова.“

„*Ја* радим Дело Света,“ рече пут; „и носим од града до града ромор свакога од њих. Ништа није тако велико као Човек и грађа градова. Шта ти чиниш за Човека?“

И река му рече: „Лепота и песма више су од Човека. Ја носим низ своју воду глас о првој песми дрозда онда кад се зима бесно повуче на север, и прва стидљива саса сазна од мене да је у безбедности и да је пролеће доиста дошло. О! сама песма свих пролетњих птица далеко је лепша од Човека, а прва појава зумбула далеко пријатнија од његова лица! Када пролеће падне пред данима лета, ја односим са тужном радошћу, ноћу, латицу по латицу алпијске руже. Ни најсјајнија поворка румених краљева није ни изблиза равна томе по лепоти. Ни најлепша смрт милих људи нема те славе изгубљености. И

носим далеко беле и ружичасте крунице јабука кад дође мучно време њиховога посла у свету и ношења плода. Сваког дана и сваке ноћи изнова мене плени лепота неба и ја видим красна привиђења у дрвећу. Али Човек! Шта је Човек? У престароме савету старих планина, онда кад тамни врхови стану зборити међу собом, они не веле ни једне речи о Човеку, већ говоре једино о својој браћи светлим небеским путницима. Или кад се с вечери увијају у своје румене огртаче, они оплакују неку стару непоправиму неправду, или, певајући какву химну планинâ, тугују за заласком сунца."

„Твоја лепота," рече пут, „и лепота неба, и румен алпијске руже, и пролеће, живе само у души Човековој. Планине немају другог гласа до оног у души Човековој. Ништа не садржи лепоте ако га око Човеково није видело. Или ако је твоја алпијска ружа била лепа у једноме тренутку, она је брзо свенула и утопила се, и пролеће пролази брзо; лепота може да буде бесмртна само у души Човековој. Ја преносим мисао у душу Човекову хитро и са најдаљих страна, свакога дана. Ја познајем Телеграф — познајем га добро; он и ја идемо у друштву стотинама миља. На свету нема другог рада до рада за Човека, и нема рада до грађење градова! Ја преносим робу из једнога града у други, тамо и овамо."

„Мој мали воденични јаз некада је исто тако радио за Човека у оној кући, справљајући робу неко кратко време."

„Да," рече пут, „сећам се тога; али ја сам почео доносити јевтинију робу из далеких градова. Ништа нема никаквог значаја осем грађење градова за Човека!"

„Ја знам тако мало о њему," рече река, „али знам да имам много да радим ја сама, — имам да сву ову воду пошљем доле мору; па онда, сутра или прекосутра, све лишће Јесени доћи ће овим путем. Биће веома лепо. Море је веома, веома чудесно место. Ја знам све о њему; чула сам где га пастирска деца певају, а некад пред буру галеби се с њега уздижу. Оно је све плаво и блиставо и пуно бисера, и има на себи острва од корала и острва са зачинима, има буре и галије и храни кости великих енглеских гусара. Море је далеко веће од Човека. Кад будем стигла до њега оно ће знати да сам за њега вредно радила. Али ја морам да се журим, јер имам много посла пред собом. Овај ме мост нешто задржава, једнога дана однећу га собом."

„О! немој то да чиниш!“ рече пут.

„Нећу скоро,“ одговори река. „Кроз неколико стотина година, може бити — имам толико других пречих послова. Имам, на пример, своју песму да певам, а то само лепше је но макоја од свих граја које човек подиже.“

„Сав је рад за Човека,“ рече пут, „и за градњу градова. Нема у мору ни лепоте, ни романтичности, нити тајанства другог до оног које се налази у људима који по њему бродаре, и у онима који остају дома и сањају о њима. Што се тиче твоје песме, она звони у ушима људи рођених у Релисфорду, ноћу и јутром, из године у годину; ноћу, она чини део њихових снова; јутром, она је глас младога дана. И тако она постаје део њихових душа. Али твоја песма није лепа сама по себи. Те људе с твојом песмом у грудима узимам ја и ове долине уз брег и преко брега, и далеко иза брега; тамо сам ја широк и прашљив друм, и они иду мноме са твојом песмом у грудима, стављају је у музику и уносе радост у градове. Али ништа није Дело Света осем дела за Човека.“

„Тако бих желела да потанко знам све о Делу Света!“ рече река. „Желела бих да поуздано знам за кога ми радимо Готово сам потпуно уверена да сви ми радимо за море. Оно је пуно величине и лепоте. Мислим да не може бити већег господара од мора. Мислим да једнога дана оно може бити тако пуно романтичности, и тајанства, и звукова звона са оваца, и шапата брегова скривених у маглу, које ћемо му ми реке све донети, — тако да онда неће више бити ни музике ни лепоте остављене свету; биће конац света. А можда ћемо се ми реке прикупити све, напослетку, око мора. Или ће, може бити, море да нам назад врати свима нама, свакој од нас, све оно што је годинама прибирало у себи: мале крунице јабукова цвећа, и оплакане латице алпијске руже, и наша стара привиђења неба и дрвећа. Толике већ успомене напустиле су планине и сишле мору. Али ко то може да каже? Ко зна шта нам све може донети морска плима?“

„Буди уверена да је све то за Човека,“ рече пут. „За Човека и за градњу градова!“

Нешто живо приближи се нечујном дугом ногом.

„Мир, мир!“ рече. „Узнемирујете божанску краљицу Ноћ, која кад сиђе у ову долину гост је у мојим мрачним дворанама. Хајде да једном завршимо ову препирку!“

Паук је то говорио.

„Дело Света је градња градова и дворова. Али то не за Човека. Шта је Човек? Посао му је да припрема за мене моје градове, да их чини зрелим и гњилим. Сва су његова дела ружна, његове најбогатије тканине грубе су и невеште. Он је један прост беспосличар који диже грају, и ништа више. Све је његово дело у томе што ме штити од мог непријатеља ветра. Сва лепота у украсима мојих градова, све облине линија и нежна ткива — све је то моје дело. Да се један град сагради треба десет до сто година; треба му опет до шест стотина година да постане зрео и гњил. Тада се ја смештам у њега, умотавам и застирем својим покривачима све што је ружно, и цртам преизредне црте око њега и из њега. Нема ничега лепшег од градова и дворова; они су најпријатнија места на свету зато што су најпунија ћутањем, као тихе звезде. У почетку, они су хучни, за кратко време, пре но што ја уђем у њих; они имају ружних углова који још нису заобљени, њихови су застирачи груби и оштри. Али они онда постају спремни за мене и за моје Дело: ја уносим у њих савршени мир и савршену лепоту. У њима приређујем пријеме божанским краљицама ноћима, кад ми дођу покривене накитима од звезда и повлачећи за собом своје дуге скутове ћутања, и ја их краљевски крепим и гостим скупоценом прашином. Још дрема, данас, у граду о коме ми глас стиже, усамљени какав стражар чији су господари изумрли, и који свакога дана бива све више стар и све више хватан сном, да најзад не може одагнати окупљену тишину која пуни улицу за улицом. Сутра одлазим да видим да ли он још дрема на свом стражарском месту. За мене је сағрађен Бабилон и камени Тир: и људи и даље граде моје градове! Једино Дело Света, то је градња градова, а све од њих наслеђујем ја!“

(Превео с енглеског X. X.)

Лорд Дансени.

ИЗ „ПОБЈЕДНИЧКИХ ПЈЕСАМА“, Св. II.

ВАПАЈ ИЗ ЋЕЛИЈЕ.

Ево два љета Мракоч несмиљени
У Мокоши ме држи спили влажној,
У здуси смрадној, пљеснивој и лажној
Вједурине што сва се крвљу пјени.

Од кужне тоње лице ми пожути,
Посиеди коса од отровна зрака;
Мишића неста са мог тиела јака,
И ведра мисо поче да се мути.

Грозовит паук мрачнијех вјекова
Вједурина ми крв из срца пије,
Очаја кљуном по мозгу ми рије,
Прошлости ноћи та још жива сова.

Оног што бијах авет сам и сјена,
Као да живим у подземну свиету,
Гдје вриеме вјечно склопи крила лету,
Смрзнутом струјом стаде вјечна миена.

Гдје дан је сличан ноћи, а дан дану,
Гдје могу доприет' само виести биеде,
Гдје звиери уче како да ме једе,
У духа пљују и тиела ми храну.

Гдје смрзава се и тиело и душа,
Без божјег сунца и без сунца наде;
Гдје гадна вјешт ми уму вријеме краде,
Плодове мисли гута адска тмуша.

Гдје никад сунца не допире зрака,
Цјеловом да ми благослови тиело,
Да насмиеши се божје лице биело
У овом бездну очаја и мрака.

О Сунце, свега најбољи љекару,
О свег што живи оче, хранитељу;
Цвиећа љепоте шћедри стваратељу,
Што љубав цвиећа развијаш у шару; –

Кô блиеда биљка из пећине мрачне,
Што влагом сила према теби пузе
— Гдје троглодитске успомене сузе —
Да напије се твоје струје зрачне;

Тако ми тиело све за тобом жуди,
Тако ми душа хлепти сва за тобом,
И пузе овим живућијех гробом,
Неће ли откуд зора да заруди!

Видљиви боже, хоће л' ми те зјене
Икад већ мотрит' раскошјем прољећа
У слави мора мириса и цвиећа,
Од успомена ових оздрављене?

Хоћеш ли тиело оздравит од плиесни
Тамнице зрака светим загрљајем,
Душу од мржње љековитим сјајем,
Коприве што ми овдје гуши пјесни?

Све ми на души овдје цвиеће свену
У ватри мржње подчовјечна биеса;
Ту мржња мржњом сву ми душу стреса
Биесом на грозну учену хијену.

Лиечи ме, боже, од ове грдобе,
Очисти с душе и коров и гује;
Да цвјетњак мој већ никада олује
Не згазе дивље теутонске злобе.

Ох, Сунце, ни ти нећеш дати лиека,
Док мрак не прогнаш свирепа тиранства,
Тамницу скинеш с биедна човјечанства,
Мракоча казниш бахата и приека.

А. Тресић Павичић.

ПЕСМА БИБЛИЈСКА.

Оче! што ниси и мени дао
С песмама ведре дане,
Слатке и пуне плодова као
Лепе паома гране?

Где је и за ме башта и једно врело
Под стаблом пуним цвета?
Зар и ја нисам твој лик и твоје дело,
Царе и Краљу света?

Овде, на путу, сама, оставио си мене,
Где само гробова плоче
И смрти сене,
Ја сада гледам, Оче.

Но ево златни зраци кандилà падају на ме —
Ја чујем глас харфе твоје:
Све лепе душе, под крстом када стоје,
Постају богом и саме...

Вапијеш? Ти би помоћи моје хтео?
А зар ти снага виша није
Од беда свије' —
Не осећаш ли да мога срца си део?

Путниче! ступај и вољно на леђи терет ови
Понеси на врх Голготе,
И као вечерње сунце зарони у живот нови
И у сјај вечне лепоте...

Алекса Шантић.

ПРЕВРАТ.

— „Што си ми тужан? А сунце је свануло,
Сунце, за којим су чезнули давно
Валови гора и поље нам равно,
И неба бескраји плави
И наша срца у страви.“ –

— „Што си ми тужан? А све је у радости!
Пјесма свуд звони низ луге и њиве.
Гледај, сад сне, које сањасмо, живе.
Бол, што је трзао нама,
Сада је спомен тек сама“. —

Поворке крећу. У очима пламен је,
Риечи се губе, тек дизат се стану,
Као и птице у бучном оркану.
— „Што твоја усна шути,
Што твоје око се мути?!“

Зар не видиш ти у тим очима,
Застртим маглом екстазе,
Дивље пламечке, што плазе?
Зар не видиш ти у тим уснама

Глад, који подал и лаком,
Посљедње отима сваком?
И на тој руци што подиже
Барјаке драгих нам боја,
Зар рука не осјећа твоја
Крв, која топла ће залит их?

— „Чуј, како сребрено пјевају звона!
Ускрс нам народни јављају она,
Зар ти их не чује душа?
Што твоја шутња слуша?“

Слушаш ли уске низ улице
Хитаца ударе луде,
Тамнице како се буде,
Гвоздене тргају капије,
Злочин по граду се циелом
Лије ко отрови тиелом.

Слушаш ли с далеких ладања
Орљаву смиеха и злобе,
Пјани док чопори робе?

„Оргуље шуме и брује,
Пјесма се молитве чује.
Гле, како засја кроз висока врата
Миса ко слика, сва препуна злата.
Тамјана талас се вину
Горе у модру висину.“ —

Ал вјетар у замаху треснуо вратима,
Сјајна пред очима слика потамни,
Молитва замрие, а негдје из заклона
Побједни глас Марсељезе замни.
Вјетар јој кида и звуке и стихове
Титра се њима и витла и вије
Риечи и косе и шарене барјаке,
Њима у торањ, у прастари, бије.
Један тек барјак над свима се винуо,
Црвен ко крв, као увреда пламен.
Тко га је диго? Зар баћушке сужњеви,
Скупљени тамо, гдје Гупчев је камен?

— „Красно вијори. — Не прекидај шутње,
Свечан је час, слобода се чека“.
Што то сад мукло тутњи с далека?
Рукнуло опет. — „То топови тутње“. —

Зар су већ овдје са Њеве, са ледене
Они, што несретну земљу су своју
Издали Ниемцу на милост и немилост,
Живе и безброје мртвих у боју.
Они, што свуда, до најдаљег Сибира,
Стварају биеду и очај и клетве,
Копају бескрајна гробља и стратишта,
Бацају пожар у сазреле жетве.
Да је све плануло, гариштем остало,
Све, што су некада Русијом звали,
Да је све залио оцеан крвави,
Куд су ти пукови ужаса пали.

Зар опет покољ? А земља нам биедна
Сустала, мира и сунца је жедна.
Топови грувају. Ужас то иде,
Крваве таласе очи ми виде.

Зар су већ овдје? Видим по папрати
Вије се огањ, сад засјат ће шума,
Хвата се поља крај равнога друма,
Лиже по сазрелој стрни,
Јаблани пламсају црни.

Заповјед: „Скоком“. И сатнија јурнула.

Шта је то? — „Пљачкају магазине“ —
Зар су већ овдје? Да лудо све гине.
Да као гаврани слете
На нас те крвничке чете?!

— „О мој сањару, то све су тек сабласти.
Чуј, како побједно звоне сва звона.
Ускрс, Слободу нам јављају она,
С улица, с кровова стрмих
Клицање тисућа грми:

— Радуј се, радуј се, сунце је грануло,
Прошла је ноћи тама и туга,
Пала је клетва са нашега рода,
Свanула Златна Слобода.“ —

Загреб, Вељача 1919. **Драгутин М. Домјанић.**

ЈОВАН СКЕРЛИЋ

КАО КЊИЖЕВНИ КРИТИЧАР[1]

Шта да кажем што ових последњих дана туге нисам већ рекао, и што већ други нису врло добро казали? Опширнијим студијама још није дошло време; Скерлићеви су радови тако многи и велики обимом да ће требати неколико месеца док их човек, читајући их с писаљком у руци и узимајући

[1] Овај је чланак написан маја 1914 године, после смрти Скерлићеве, на позив пок. Ристе Радуловића, за подлистак *Народа*. Догађаји који су одмах затим настали спречили су публикацију у том листу. Ур.

белешке, не прочита у целини. Једна ствар, међутим, није поменута онако како заслужује, а може и треба да се каже одмах, у овим данима кад се ма и укратко даје оцена целокупнога Скерлића. То је: његова велика вредност као књижевног критичара, као човека од правилног суда у оцени књижевних дела, као човека од поузданог и зрелог укуса. На томе се треба зауставити у толико пре што је питање о тачности књижевног суда Скерлићевог претресано више пута, и решавано на штету Скерлићеву.

Пре кратког времена, у једној оцени у *Босанској Вили*, рекао је Пандуровић, ако се добро сећам, ове речи: „О оценама Скерлићевим може се дискутовати, али је једно извесно, да је он данас најјача утицајем и најмаркантнија личност у нашој књижевности." Друга половина Пандуровићева суда неоспорна је; из прве би се могло закључити да су Скерлићеви судови често непоуздани, да они представљају Скерлићеву најслабију страну према његовим другим особинама, према моћи историјског синтетисања, према његовом сјајном стилу, његовој вредноћи, и разноликости његова рада и дара. Скерлић би по тој оцени био као неки Берне, или Жан-Жак Вес, један од оних критичара чији су судови често нетачни, непоуздани, настрани, али изречени у духовитом или сјајном облику.

Међутим, ништа није нетачније од таквог мишљења. Пандуровић је један од најискренијих поштовалаца Скерлићева дара, и један од млађих књижевника чија су ми се мишљења више пута учинила правилна, и често проникљива. Његове горње речи извесно су више одјек општијег мишљења, које се чешће чуло с разних страна, но његово властито, проверено и коначно утврђено мишљење; али, било тако или не, не сме се допустити да се такво погрешно мишљење одомаћи. Ово не треба допустити, не ради Скерлића, но ради истине, и ради мање вичних читалаца, који ће не мало изгубити ако посумњају у општу тачност Скерлићеве критике. Било би смешно да се, ма и привремено, посумња у једну од главних, и свакојако највишу особину Скерлићеву.

Мишљење, међутим, да су Скерлићеви естетички судови можда најслабија страна у његовом богатом и сјајном научном и књижевном раду, и ако погрешно, имало је свога стварнога повода. Искрена мишљења људи, и кад су погрешна у целини, имају скоро увек један део истине; па ма та истина

била који пут и нижега реда, то јест истина како је види неук човек. Независно од погрешака којима је, више или мање, подложан сваки критичар, извесне Скерлићеве оцене могле су се учинити нетачне или неоправдане. Изгледало је понекад да у његовој, и хвали и покуди, има понечег претераног. Похваљен је понеки песник или приповедач нижега реда веома, док су код понеког другог, знатно већег и у истини врло даровитог, право угледног, чињене извесне ограде, замерке, које су и по обиму и по тону изгледале врло знатне. Других пута изгледало је да су при оцени била меродавна критичарева *лична* осећања. То се читаоцу могло тако учинити нарочито у Скерлићевој *Историји нове српске књижевности,* где су не само неки судови изгледали као што је горе речено, но су, чинило се, и сами писци уношени у *Историју* према личним симпатијама историчаревим. Што се још могло допустити у појединачним оценама, у којима критичар с дана на дан даје своје лично мишљење и утиске, изгледало је недопуштена погрешка у *историји* књижевности, која мора бити објективна, која је наука, која је историја онога што је *било,* а не израз личних, ма како оправданих, симпатија и антипатија. Историја књижевности није књига која, као Царева, може носити наслов *Моје Симпатије* или, као Золина, *Моје Мржње.* У књизи Скерлићевој, понеки писац који је у своје доба имао видан положај у књижевности, није поменут; понеки други добио је према свом гласу сувише мало простора; док је неком трећем дато и хвале и простора више но што је његовом вредношћу и улози у историји оправдано. Отуда је у шали речено — и самом Скерлићу, који се на ту добру досетку смејао — да је његова *Историја нове српске књижевности* историја српских књижевника „с којима писац говори“, после које тек има да дође друга свеска о књижевницима „с којима писац не говори.“ Та досетка је, међутим, као врло многе досетке, била само духовита, а не истинита.

Кад се ствари загледају изближе, одмах се види колико је то мишљење погрешно, и како је погрешка учињена. *Непотпуна анализа* — та, поред *личног интереса,* највећа сметња тачноме суду — једина је могла превидети целину, и зауставити се на појединостима које према целини потпуно ишчезавају. Људи виде оно што је у том тренутку пред њиховим очима, и по томе дају свој општи суд; остатак остаје иза

садашњег утиска као иза заклона. Човеку који се није измакао тако да пред собом има цео преглед, „дрвеће смета да види шуму“, а прст пред оком може човеку заклонити кулу.

Кад се ствари прегледају у целини, одмах се види да се све горње замерке (с једним или два изузетка, о којима ће ниже бити речи) тичу једног *врло незнатног* броја *ситних* случајева. Тим је одједном речено колико горње мишљење, кад се уопшти, постаје претерано и неосновано. Да у Скерлића има много више погрешака но што их има, па да их све саберете, оне не би биле тако велике као погрешка коју чине његови критичари кад из неколико случајева између масе других изводе општи закључак да су Скерлићеви судови непоуздани. Покупите све оцене које вам се у Скерлићевим критикама и у његовој *Историји књижевности* чине погрешне, — погрешне из ког било разлога, погрешне као непотпуне, као претеране, као личне, — па им упоредите број с бројем осталих које остају тачне и архитачне, и видећете како је мален број првих према последњима. Кад критичар погреши на десет пута једанпут, то је врло одличан критичар. Скерлић је грешио — ако је, и у колико је грешио; јер са људима његова рода и у питањима укуса, треба сви да смо обазриви — Скерлић је грешио једанпут на педесет пута. Ко не жели да говори на памет, но место тога преброји озбиљно Скерлићеве *погрешне* и *тачне* судове у његовим оценама — о толиким писцима, о толиким делима тих писаца, о толиким особинама њихових дела, — и упореди број једних с другима, увериће се да ово што је овде речено није претерано. Нема „најбољих“ критичара на свету; али узмите оне који се по општем мишљењу могу сматрати као добри: ни о њима не можете друго казати. Скерлић је био права добра глава, јасна и права памет, и изванредно пријемљив за утиске. Скерлић је донео на свет, и од своје осамнаесте до двадесет треће године — у доба кад се, отприлике, та особина коначно образује — развио дар правилног запажања и осећања. Он је имао оне три особине човека који правилно мисли и осећа: осетљивост, способност да своје утиске правилно анализује, и моћ да утиске правилно категорише, у правилна осећања и правилне појмове. Он је имао — ма колико да је она понекад била ометена разним узроцима, који ће ниже бити поменути — критичарску „интуицију.“ Још ђаком, у својој двадесет другој години, радећи свето-

савски темат: „Упоредну оцену *Отела* и *Максима Црнојевића*", он је показао изванредно осећање и схватање Шекспирових лепота, тачне психологије у његовим карактерима, мудрости и сјаја у његовој дикцији. Ја се сећам пријатног изненађења са којим сам тај његов „ђачки" рад читао; с нешто мање стилистичке вештине, његов рад је по тачности и зрелости суда био раван оценама зрелих и компетентних судија. Скерлић је био рођен критичар.

Друге, посебне особине његове критике показују то исто. Његова је критика често била описна; то јест, критика која, као што јој и име каже, описује више но што суди или суди описујући. Његове су критике те врсте биле као смањене копије дела о којима су писане, као слике дела у минијатури. Нико није умео боље од Скерлића дати слику и утисак које дело оставља у читаоцу. Кад сте такву његову критику прочитали о *Коштани* или *Божјим људима* Борисава Станковића, ви сте дело знали као да сте га сами прочитали; цела живописна садржина дела, људи и догађаји, и средина, и осећања, цела боја дела, остајала је у вашем уображењу, осећању, и памћењу. Његове су критике те врсте безмало ненадмашне, и ја не знам бољих ни у једној књижевности. Такве су критике, међутим, у рукама људи какав је био он, у исто време најфинији судови, са нечим више, с позитивним уметничким творачким даром који писцу допушта да *пробуди у читаоцу* и *утисак* оцењене ствари. Ту тачну слику и тај тачни утисак, само се по себи разуме, може дати само онај који је и сам примао тачан утисак и о ствари правилно суди.

Скерлић је још имао способност да за своју оцену или мишљење нађе збијен и духовит израз који особину јасно карактерише, и ствар одмах класира, и уреже се у памет као етикета мисли. То „етикетирање" мисли је један стилистички начин који неки писци радо употребљују; ретко је ко био срећнији од Скерлића у налажењу тих „етикета". Слободан Јовановић, који је проучио Скерлићеву књигу о *Светозару Марковићу* и самог Марковића, каже ми да је Скерлић с ретком срећом дао тај епиграматични облик мислима Светозара Марковића, и да би теоријски утицај овога последњег био много већи да је неко у његово време умео исковати те „девизе" које је Скерлић посејао по целој својој књизи. Такав је Скерлић био и у књижевној критици. То такво поуздано „етикетирање" је такође сведоџба јасних утисака пишчевих.

Кад је грешио — и у оном малом броју случајева у коме је грешио — он је грешио скоро увек, не у тачности, истинитости, но, ако тако могу рећи, у степену потпуности својих оцена; а то су, као што свак може лако пресудити, оцене погрешне на други начин но оцене које се обично називају погрешним. Да ли ћете неку ствар оценити као добру или врло добру, или као рђаву или врло рђаву, то је, наравно. разлика: али то је разлика много суптилније природе, мање важна, и погрешка која се, из разних разлога, може поткрасти, и поткрада, и најбољем критичару. Ствар постаје важна само у том случају кад треба опазити разлику у степену вредности између обичних добрих дела и оних узоритих великих дела „ван стечаја", која се не смеју мешати ни с којим другим. У таквим случајевима Скерлић није никад грешио, нити је икад грешио критичар Скерлићева калибра. Иначе су те ситније разлике у степену од мале или од знатно мање важности и, у осталом, у текућој критици, писаној с дана на дан, под разним расположењима, њих је тешко у свакој критици тачно одржати. Под стицајем самих околности једна вас ствар једанпут више вређа, друга вам се други пут јаче допадне; и чак је понекад потребно да своје осећање јаче истакнете, да га нарочито и јако нагласите. Главно је да човека не вређа оно што треба да му се допадне, и да му се не допадне оно што треба да га вређа. Ја не знам случај да је Скерлић побркао добру особину с рђавом, или да је пронашао неку особину које у писца или у делу нема; и волео бих да ми се такав случај покаже. Каква разлика према оном дугом низу критичара који сваки дан у страним часописима (да наше оставимо на страну) кажу за добре ствари да су рђаве, а за рђаве да су добре!

Код неких оцена које изгледају претеране, било у хвали било у покуди, треба испитати колико је томе, ако тако могу рећи, крив сам читалац и „крив" критичарев *стил*. Ко јако осећа, јако и каже. И кад похвали и кад покуди, стилист наглашава, подвлачи, претерује. Меколе, Тен, Пол де Сен-Виктор, Свинберн — сви тако чине.[1] Они тако чине и с тога

[1] Један скорашњи и личан пример. Ја сам ту скоро хтео у једном свом огледу да дам у примедби један навод из Меколеа, да потврди моју мисао да је дуге алегорије тешко прикладно извести у свима њиховим појединостима; Меколеов навод, снажно и јасно казан, био би ми јако

што желе у тромом осећању читаочевом да пробуде прави утисак, који хладна и прецизна дефиниција сама не може пробудити. Корекцију је ту лако учинити, ако је корекција уопште потребна. Ко правилно умује, тај ће малу ману некога система увек примити, ако је она корелат његових већих врлина.

Што се тиче *потпуности* оцене, Скерлић јесте овда онда, али ретко, остављао непоменуту понеку добру особину пишчеву. Али ко ствари зна и хоће да буде праведан, тај ће имати на уму да није могућно бити увек потпун. Скерлић ни код својих симпатија није помињао увек све добре особине; као што ни код оних које није волео није помињао све *рђаве* особине. Само неуки мисле да критике треба увек писати по некој општој, потпуној *схеми*, која тражи да се прикаже цео човек или цело дело, да се узму у обзир све околности, да се писац или дело „објасне психолошки и савременим приликама," и тражи... још многе друге ствари. Сваки писац не заслужује да се о њему пише таква критика. У највећем броју случајева довољно је зауставити се само на главној особини, на *спорној* тачци, оној која у том случају има једина важности. То нарочито вреди за текућу критику, коју је Скерлић поглавито неговао. Текућа критика цени, суди, хвали добро и одупире се рђавом. „Све разумети значи све опростити;" — таква метода примљена у текућој критици ишла би једним делом у наточ самом циљу такве критике. Нико неће оспорити да је и у том случају боље поменути, ма и узгред, у једном куту оцене, у једној уметнутој реченици, и друге особине поред главне. Тако човек изгледа праведнији и писцу и читаоцу. Ако је критика неповољна, то треба учинити тим пре; макар само зато да вам савест остане чиста. Али то није главно; и онај који тако не учини, кад му је остатак критике тачан, није се о правду дубље огрешио. У том случају, критичар је дао девет десетина истине; изоставивши једну десетину, он је погрешио, али је погрешио за једну „количину без значаја." Ти случајеви, у колико их има у Скерлићевим оценама, одузеће овима врло мало од њихове велике тачности.

Што се тиче изостављања неких писаца из *Историје*

добро дошао. Али је навод био стилистички *шако снажно* казан да би у *мом* тексту, ма и у примедби, дао мојој мисли значај који јој ја нисам хтео дати; и ја сам га, жалећи, морао изоставити.

нове српске књижевности, о томе је Скерлић, за велики део, дао адекватно објашњење у једном свом скорашњем одговору;[1] и ко је *bona fide*, тај мора његов одговор примити. Он је многе писце искључио по самом плану по коме је своју *Историју* радио; о многима је опет говорио, према њиховом значају и улози, у својим другим списима, па после није нашао за вредно да их унесе у своју *Историју*;[2] то се нико није потрудио да провери пре но што суд изрече. У нас, као понекад и другде, тврдње се понављају без проверавања, и најчешће по чувењу; од десет људи који о некој књизи говоре, један је књигу имао у рукама, и тај један је читао најчешће непажљиво, или са злим намерама. О другим неким изостављеним писцима чија сам имена чуо помињати, најбоље је ћутати; нека од тих имена „која је требало поменути у Историји" наводе човека на смех.

С тога, када се све узме у обзир, не само Скерлићеве засебно објављене оцене, но и његова *Историја нове српске књижевности*, уочена као низ књижевних судова, остаје у пркос свему споменик и правога суда и критичке проникљивости. Напор ка правди и танкој и тачној оцени, о коме сведоче безбројне стране у тој *Историји*, могао је учинити само човек калибра Скерлићева. То се, после *Историје*, на том неуморном човеку и физички опажало; он је после те књиге изгледао као сломљен. Његовој *Историји нове српске књижевности*, као скоро свакој књизи, могле би се учинити извесне замерке, али се те замерке не би тицале његових књижевних оцена. Ове су у његовим списима тачне у тако великом броју, на њих је утрошено толико танког посматрања, оне су редиговане са таквом стилистичком маестријом и прецизношћу, да ће за човека од посла остати увек предмет најискренијег и великог уважења.

Зашто је грешио и у оном малом броју случајева у коме се с неким правом може помислити да је погрешио?

На првом месту из оног општег узрока, због којега ниједан критичар није непогрешан. Укус је *знање*, укус је

[1] В. *Српски Књижевни Гласник* од 1 марта 1914.

[2] Један једини мени познат изузетак, који се, држим, не може оправдати, чини Драгутин Илић, песник, приповедач, драмски писац, и критичар. По положају који је у своје доба имао у нашој књижевности, он заслужује да уђе у њену историју. (В. о томе ниже.)

искуство; а ни најшира знања и искуства не могу бити неограничена. Затим има „лична једначина“, коју сваки добар критичар коригује, али од које се нико не може потпуно отети. Идиосинкразије; ограничења која доноси националност; лично, породично, и друштвено васпитање; припадање овој или оној друштвеној класи; доба старости: све то утиче на суд онога који своју личну једначину није утврдио и стално, мирно, доконо, с цепидлачком савесношћу, непрекидно не утврђује. Скерлић је као и сваки други критичар, неки више, неки мање, имао својих ограничења. Ја браним једну драгу и скорашњу успомену од неоправданих приговора, али је не браним „по сваку цену“, ни преко граница онога што мислим да је истина. Извесне тање, нежније ствари, које су као цвет и пена на површини предмета, или су као мирис и боја жуте руже међу осталим цвећем, Скерлић можда није увек осетио. Код извесних песника, извесне суптилније особине које, да тако кажем, *над* и *у* њиховим делима трепере као „прамен тајанствене магле“ и као „свудаприсутни“ етар, и које се само као неким тањим или дубљим чулима осећају, он је превидео, или није осетио да их треба задржати пред свешћу, или бар није држао да су довољно важне да заслужују помена. Да један конкретан пример наведем, он, чини ми се, није никад одао пуну правду Дучићу, и није ценио по њиховој правој вредности извесне нарочито нежне и господске особине Дучићева песништва — оно светлуцање свиле у Дучићевим стиховима, ону кристалну чистоту или кадивену мекоту Дучићева тона. Скерлић тако није марио за извесна претањења осећања и понашања нерадних, али господских класа друштвених, људи и жена описаних у понеком париском или лондонском роману, у понеком диалогу Лаведановом, или понекој скици у недељном прегледу француском *Париски Живот.* Здравих осећања као што је био, он је, ја држим намерно, одбијао од себе неврастенично рафинирана осећања... из четврте димензије, или „с оне стране завесе,“ слична онима, примера ради, која су описана у Пандуровићевој *Светковини* или де Квинсијевим *Госпама од Јада.* Он је понекад сувише упрошћавао ствари. Њему су, најзад, недостајала нека техничка знања; да наведем једно које је, у осталом, право је рећи, у још већој мери недостајало и другим нашим критичарима — осећање версификације (стране и наше), нарочито њених ређих и мање правилних облика.

Али, ма колико чудно изгледало ово што ћу сад рећи, све су то сразмерно *ситне* ствари. У огромној области васколике књижевности, оне заузимају само један мален део негде на ивицама њеним, као уске пруге на њеним крајњим границама, и можда преко њених нормалних граница. Оно што остаје — то је *такво велико море*, да те танке пруге на обзорју остају само обзорје. Према том мору те пограничне уске области стоје у истој сразмери у којој стоји и она шака Лаведанових Парижана према осталом народу париском, француском, енглеском, и осталим народима у Европи, и остала четири дела света, у историјском низу векова. И те горе поменуте особине, ако понекад иду међу најсуптилније, нису ни издалека највише. Човек може разумети Дантеа, Милтона, Молиера, Гетеа, Шекспира, Паскалове *Мисли, Рат и Мир, Воденицу на Флоси*, *Веренике*, сву најдубљу и највишу поезију, а да му већина, а можда и све горе набројане ствари остану непознате! Обратно, дешава се да понеки критичар може све те или многе од тих претањених ствари лепо да осети, а да није ни *близу тога* да разуме Шекспира и Гетеа. Мирбо и Матерлинк могу се узајамно разумети, а обојица заједно, *viribus unitis,* остати пред највишом мудрошћу, психологијом и поезијом Шекспировом и Гетеовом — и не слутећи да тако стоје — као пред затвореним вратима. Критичар треба, по могућству, све да разуме, и онај је, наравно, најбољи који може да разуме све, или што више; али онај који би имао да бира кога ће пре разумети, Шекспира и Гетеа, или Лаведана и грофицу де Ноаљ, тај би дао страшан доказ о ускости или плиткоћи свога ума, и сиромаштини својих осећања, кад би место првих изабрао грофицу де Ноаљ и Лаведана, — *и ако* ови последњи имају сами вредности, и *ма да* су нека њихова осећања тања од Гетеових и Шекспирових.

Скерлић је био од оних критичара који можда не разумеју Лаведана, али разумеју Шекспира. Тиме је у две речи казано који је његов ред међу критичарима. Скерлић је разумевао целу *основну* грађу књижевности, право високу и право дубоку, у њеној великој ширини и разноликости, у обе њене основне манифестације, за које можемо задржати називе „аполински“ и „дионниски.“ Он је осећао и висину и дубину, и страст и меру, и снагу и нежност, и трагедију и хумор, и оптимизам и песимизам, и ако овај последњи (као што је имао

и право) није одобравао као теорију живота. Он је разумевао и врлине и мане. Као што је осећао лепоте Шекспирове, тако је осећао и незрелост, извитопереност, позајмљени или полутански песимизам данашњих „социалних“ и назови-моралистичких писаца немачких и скандинавских. Он је осим тога, судио *поуздано*. То је други и последњи степен критичарскога знања. Познато је да човек често зна неку ствар, али је још не зна довољно давно да би са сигурношћу дао свој суд. Он своје знање у дотичној ствари још није доволно пута огледао, проверио, и о њему се сам уверио. Кад стече то поуздање, тек се онда може рећи да је ствар право испекао. Скерлић је имао тај поуздани суд.

Све су то толико важне и толико крупне ствари да дају потпуну накнаду, с великим сувишком, за недостатке које смо горе набројали. Ти недостаци смањују врло мало општу вредност Скерлићеве критике.

Други узрок који је понекад ометао строгу правилност његовог књижевног суда, било је то што је Скерлић, као што му је приговорено, био понекад личан у својим оценама. „Бити личан“ у критици значи најчешће, прецизно и просто речено, водити рачуна о томе како се писац о којем имате да судите понашао у животу према вама. То је врло људски, и отприлике на милион људи имате једнога који се тих обзира може ослободити; али у критици то значи: не моћи одвојити дело од писца, и у критику дела уносити обзире који с делом немају везе. Али би било врло погрешно држати да је Скерлић и у том погледу знатније грешио, уопште, и према осталим знатнијим критичарима. Пре свега случајеви у којима су га лични разлози навели да погреши, могу се на прсте избројати. Затим, они писци о које се огрешио нису по правилу били крупни људи, те погрешка, књижевно-историјски говорећи, није могла бити велика. Најзад, понашање оних којима је он на тај начин одговарао, заиста није било пристојно; и у сваком случају, ако је *он* грешио, његове су погрешке биле *несразмерно* мање од њихових; и бар они, с гледишта моралне, ако не књижевне правде немају права чинити му прекоре за личан карактер неких његових оцена.

Али Скерлић има боље извињење у другој једној околности, о којој се мора водити рачун. Она знатно ублажава замерке које му се чине у том погледу. Критичарска компетенција

је двоструког рода: она се састоји из стручне спреме и личних (психолошких и моралних) особина критичаревих. Кад узмемо у обзир околност коју помињем, видећемо да је Скерлић био и по моралним особинама критичарским достојан критичар, и да је био у ствари мање личан но што се чини на први поглед. Његова улога какву је он на себе узео, и положај који је заузимао усред покрета, у самој средини тока и вртлога књижевног, нису никад без опасности врсте о којој говоримо. Скерлић је цео, духом и телом, да тако кажем, стајао у борби. Он се интересовао за струје, покрете, пратио је лелујање борбе између противничких сила на целом попришту, читао је новине, часописе, слушао предавања, узимао у руку сваку књигу, читао сваки чланак, и улазио је сам у борбу, и стајао је у средини боја. Он је ударао, добијао ударце, и одговарао на ударце, — не водећи рачуна само о најнижим учесницима у том метежу. Узмите човека који је у тишми и гужви; сетите се како такав човек изгледа: сва осећања подигнута, све силе напрегнуте, све тежње на врхунцу напона, – тежња да одбраните своје интересе, да одржите свој положај, да потиснете непријатеља, да однесете победу за своју праведну ствар. Не само док је у тишми и гужви, но и кад из ње изиђе, он по нужности остаје још неко време онакав какав је у тишми био, загрејан, с гестима, с гласом који носе траг и задржавају одјек ранијих радња и осећања. За критичара је један од најглавнијих услова да прво буде сам себи критичар. Потребно је да човек исто толико гледа у себе колико око себе. Ко може у таквој борби то чинити увек, и с оном дубоком, усредсређеном пажњом која је ту потребна! Ко може у таквим приликама стишано и потанко одмеравати ударце, правити до ситница разлику између лојалног и нелојалног противника, ценити ударце по правилима вештине, и за време док су мачеви замахнути одати признање некој лепој шари и на оклопу нелојалног противника? У тешким приликама, у жестини борбе, добар човек може много што шта: може ићи право и узимати крупна правилна решења; може за време битке, *али не узимајући учешћа у њој,* посматрати задубљено, као Архимед, своје шестаре; може чак, као Ламартин, држати обликом беспрекорну и заносну беседу док му један од бунтовника држи бајонет под његовом брадом; — али не може потанко и стишано судити о суптилним стварима, цепати длаку

на четворо, мерити атоме на теразијама од паучине. За такав посао треба мира, треба удаљења од борбе, треба не бити сам борац, или бар имати времена за одмор, тренутке у којима ће се човек повући у себе сама, и на миру, сталожено, прећи у памети догађаје, своје одлуке и мишљења, узети *све* у обзир, и добро и зло, и признати и непоштеном противнику онај, често инфинитезимални део његових добрих страна. Од онога који се сав бацио у борбу, и који себи не даје ни часак одмора, који иде из једне борбе у другу, сувише би се захтевало кад би се од њега тражило да, као научник у лабораторији, предузима минуциозна мерења, хладно, и без другог интереса до научног. Леметр је један од ретких људи који су умели своја осећања да проверавају према чистим, незаинтересованим, првим утисцима голе памети. Такви људи, и кад покажу осећање у својој критици, *прво* су примили чист утисак, па су *тек онда* пустили маха своме осећању. Па и Леметр је, може се рећи — откако је престао бити посматрач и постао и сам борац за једну ствар — постао други човек, мање слободан од предрасуда, мање слободан од личних симпатија и антипатија.

Слично је било и код Скерлића. Да је тај борачки став и положај посред свакидашњег метежа био узрок понекој његовој „непотпуној“ или јаче личној критици, доказује једна чињеница која је мени одлично позната, и која је врло значајна: Скерлићеве критике су у раније доба биле стриктније праведне, и у истину изванредно и *потпуно* праведне. У оној поменутој ђачкој радњи о Шекспиру и Л. Костићу, он је, рекао сам, изванредно разумео лепоте Шекспирова *Отела.* Он је исто тако осетио и све велике мане Костићева *Максима Црнојевића.* Цела друга половина радње, посвећена Костићевом комаду, била је жива, врло строга критика тога комада. Контраст са Шекспиром био је изоштрио око критичарево и заоштрио израз, и редом су падале врло прикладне, али врло оштре и осорне речи против Костићеве драме. Па ипак, расположење у коме је био није га омело да не види све. У *Максиму Црнојевићу* имају, као што је познато, три лепе песме, од којих две иду међу најбоље песме Костићеве. Њих није било потребно нарочито помињати; оне нису биле у вези с постављеним питањем, и нису ни у колико могле изменити суд изречен о целој драми. Скерлић је ипак, пред крај своје расправе,

после довршене анализе оба комада, у једном засебном малом параграфу од два реда, без везе с остатком текста, додао да „... у *Максиму Црнојевићу* имају две лепе песме, *Еј пусто море* и *Два се тића побратила*." Он је то додао потпуности и правде ради. Мени се та напомена тада изванредно допала, и сећам се да сам је нарочито похвалио. И у последња доба сам Скерлића више пута подсећао на ту његову прву критику, и говорио му у нашим пријатељским разговорима да је *онда* био у праву, и да у критици, нарочито кад је неповољна, треба ма и узгред поменути и добре стране дела које критикујете, ако их има, и ако су од неке важности. Међутим, Скерлић у то рано доба није био зрелији но доцније, нити је имао више искуства и знања но доцније; сасвим је обратно, разуме се, истина. Он је у последње доба чинио понекад те погрешке које у прво доба није чинио, зато што је последње критике писао у борби.

Додајте, да човек који уђе у борбу, и дође у сувише близак додир са многим, те и свакојаким људима, он неизбежно прима и неке њихове навике. Најјачи, и најбољи, дају отпора, у толикој мери да утицај не доноси знатније промене; али *ни код кога* тај утицај не прође да не остави трага. Оно што други раде око вас, ако довољно дуго останете изложени њиховом утицају, почећете радити и ви; то бива тако и у стварима које је човек пре тога знао најбоље, и најтемељније, и које је знао од свога детињства, на пример у матерњем језику. Будите дуго у друштву с онима који говоре неправилно и, ма како да је било поуздано знање вашега језика, ви ћете неизбежно примити говор своје околине. Цела историја језика сведочи о том правилу. Скерлић је примио извесну нетрпљивост и искључивост исто онако као што је навикао писати *медецина*, и у последња времена почео писати *протествујем*. Читајући и слушајући сваки дан, и годинама, људе који пишу и говоре *протествујем*, он се неминовно морао и сам навићи на тај некњижевни, простачки облик. Тако је морао примити и друге навике. Али су навике о којима говоримо приснуле за њега у малој мери; он је њима исто тако мало окрњен колико је употреба облика *протествујем* место „протестујем" наудила лепоти његова стила и гипкости и прецизности његова језика.

Трећи, последњи, и најкрупнији узрок његовом грешењу

био је његов „радикализам", да га тако назовем. Под „радикализмом" разумем не само извесне, тако зване напредне политичке погледе, но и неке друге особине које, у разним комбинацијама и дозама, иду заједно с таквим политичким погледима. О *погледима* се може дискутовати, и о добрим и о рђавим; кад су рђави, они, као и у свакој другој области умовања, могу бити само погрешке у *суђењу*, и човек их може гредом, испитујући и размишљајући даље, исправити. Политика је наука, и вештина основана на науци, — на научном посматрању истина врло тешких и многобројних, али добром посматрачу сасвим приступачних чињеница. Сваки поштен политичар у току свога живота, натеран чињеницама, исправиће у даном случају погрешке у свом суђењу, ако су оне биле само последице недовољног искуства. Али радикализам није само доктрина, но је још више менталитет, осећање, расположење, тежње и жеље и интереси једног сталежа или групе или слоја друштвеног; понекад младости; понекад, наравно (али ређе), и опозиција реакцији, као што и ова може покојипут бити опозиција радикализму... Из тога разлога краљеви нису радикалци, ни сиромашни ђаци конзервативци. Отуда радикализам — као ни реакционарство — није повољно становиште, ни згодно расположење, за човека који тражи истину. Човек који хоће да има изгледа да нађе истину, треба често да савлађује и најосновније своје нагоне, а не да толиким непосредним и унутрашњим узроцима забуне и самообмане, додаје нове, даље, и спољашње.

Скерлић није био слободан од тога радикалског менталитета. Рођен у младом, радикалски расположеном народу, одрастао у доба нарочито погодно да развије у човеку радикалске погледе и осећања, он је још, отишав на страну, био дошао под утицај једног професора социалиста, одличнога књижевника и научника Жоржа Ренара, поред којега је познао по добру и злу познатога француског социалиста Жореса. Толики узроци, удружени можда с извесним урођеним активним темпераментом, усадили су и учврстили у њему расположење и погледе којих се није могао ослободити ни у приликама које са тим погледима немају везе. Кад се вратио са стране, он је био „печен" радикалац, прогресист, мелиорист, поборник „здравог и интензивног живота," и тако даље, и човек који и о књижевности суди по својим политичким, моралним, и дру-

штвеним погледима. Золине романе је сада ценио кроз наочаре Драјфусовца.

Ја молим да ме нико погрешно не разуме. Ја у овој прилици не дискутујем вредност радикализма, нити Скерлићу замерам што је био Драјфусовац (ако то кога интересује, рећи ћу да сам и сам био Драјфусовац). Ја само хоћу да кажем да пристајање уз Драјфуса или устајање против њега нема никакве везе с књижевном вредношћу Золиних романа, и да критичар који се при оцени књижевних дела руководи поглавито обзирима политичким и друштвено политичким може бити добар политичар или социолог, али није добар књижевни критичар. „Вредност неког спева нема стварно ничег заједничког са његовим моралним значењем или намерама; химна Цезару коју је испевао Виргилије или ода Стјуарту коју је испевао Драјден, вреде више од највеликодушније инвективе против тираније, коју би љубав према отаџбини или слободи могла изазвати код каквог Бавија или Сетла.“ [1] Зола је могао имати право у Драјфусовој афери, а немати право у својим романима.

Скерлић је помешао Золу политичара са Золом књижевником, најмање оправданим поводом. Пред књижевним делима Скерлић је сада стајао као човек једне политичке странке или друштвеног табора; он није имао више у истој мери ону лепу независност суђења, оно непоколебано правдољубље, онај став човека који тражи истину и само истину, који пред стварима стоји као чисто огледало. Ја сам му тада, и доцније — између нас су односи били увек искрени — више пута говорио: „Ви сте се са стране вратили мањи *monsieur* но што сте тамо отишли.“ (У фамилиарном француском језику *monsieur* значи знатног, крупног човека у неком послу или положају.)

Тај „радикализам“ се код њега доцније нешто ублажио, али је до краја од њега довољно остало да помути Скерлићев књижевни суд кад је дело неком својом особином било

[1] *Свинберн;* (— знатни модерни песник енглески, радикалац, поштовалац Мацинијев, пријатељ Француске Революције, смео левичар у књижевним стварима.) — *Бавије* је римски стихотворац из времена Виргилијева; његово је име синоним рђавог песника. — О *Сетлу* (енглеском песнику из друге половине седамнаестога и с почетка осамнаестога века) поменути песник Драјден вели: „То вам је створење с изузетно жалосном памећу.. Његов ум је стално у неком сумраку, у којем зачкиљи понека мисао, али ту мисао никад не можете превести на разуман или енглески језик.“

у складу или у опреци с критичаревим политичким или моралним *Верујем.* Тако су постале његове критике о Ракићу, коме је пребацивао његов песимизам, који је једно од најотменијих *песничких* расположења, од Теогнида до Леопардија; — о Милораду Митровићу, који је испао знатан песник зато што је сарађивао у *Звезди* за време реакције; — о Абрашевићу, чије су песме биле лепе зато што им је писац био социалист; — о Милораду Петровићу, чије су песме биле лепе поглавито зато што су „здраве." Тако је Скерлић учинио и своју најкрупнију критичарску погрешку — у огледу о Л. Лазаревићу и у оцени тога чистог песника и врло великог уметника у *Историји нове српске књижевности. Горски Вијенац* и *Приповетке* Л. Лазаревића,順 песнички и уметнички говорећи, најбоља су и најсавршенија дела у нашој песничкој књижевности. Скерлић је то врло лепо видео и рекао за Његоша. Што Лазаревићу није дао његов високи ред, томе није крива недовољна критичарска осетљивост (песничку и драматичну јачину Лазаревићевих прича осећали су и много наивнији читаоци); — није криво ни оно мало, тако мало, „моралисања" Лазаревићевог, онај „Зеленбаћ" кога је приповедач, ради „поетске правде", осудио да „туца камен" на крају приче *Први пут с оцем на јутрење;* — није крив ни недостатак пажње или цене коју треба дати *уметничкој* разради у песничком делу; — но је крив „конзерватизам", „патриархалност" Лазаревићева, и онај радикалски учитељ у *Школској икони*, кога Скерлић Лазаревићу није могао опростити, и не знајући да му *њега* не опрашта. Ја сам нешто оштрије редиговао ову последњу замерку, али је извесно да су Скерлићеве погрешке из овог последњег узрока најкрупније.

Најзад, потпуности и помена ради, додаћу да је Скерлићу понекад сметало и то што је радио сувише брзо. Њему је пребачено да нема „акрибије"; (реч је ружна у сваком другом тексту осим грчког, на среди између „актинија" и „краба", али значи лепу ствар: савршену тачност и чистоту у раду, савршенство до последњих појединости.) Њему су то пребацивали људи који за акрибију знају од свога наставника, и мисле, у осталом, да се акрибија састоји само у тачном исписивању цифара и преписивању натписа, а да иначе допушта и незнање, и ситну памет, и лакоумност, и најкривље посматрање и тумачење чињеница. Скерлић је, међутим, имао памети и

ока и савесности толико да их и другоме продаје; — али је тачно да акрибије, у филолошком смислу речи, није имао довољно, — или да бар није имао довољно ситне акрибије. која је, наравно, такође лепа и корисна. За акрибију, за тачно посматрање и одржавање ситних разлика, треба између осталога и времена; то јест лаганог, сталоженог рада; хитња је не само неелегантна (по енглеској пословици), но је и непријатељ тачном и танком раду. Скерлић, радећи брзо, није покојипут *стизао* да добро види ни оно што су много мањи могли видети; захуктан, с пуним наручјем послова, он за акрибију није имао потребног времена, није за њу стекао навику, или се чак може рећи да је изгубио. —

То су узроци грешењу Скерлићевом, где га је и у колико га је било. —

Па ипак, сви ти узроци заједно, ма како да су моћни сваки по себи, тако су мало омели тачност његова суда! И ништа тако не сведочи о правилној памети његовој и његовом критичарском дару као та околност да је поред речених ограничења и свих неповољних услова, са својим сувише активним темпераментом, посреди борбе, с „наклоностима радикалским," и брзо радећи, Скерлић остао један од критичара који су најмање грешили — рачунајући ту и наше и стране критичаре. Ја нећу овде наводити имена страних критичара на које мислим, зато што се људи код нас уплаше чим чују неко страно име; али ко уме да пореди и поредећи цени, тај зна да је ово што сам о Скерлићу рекао, тачно. Узмите и оне његове критике које вам по чему било изгледају нетачне, па пошто их прочитате, прочитајте поново *и дело* о коме су писане, и изненадићете се кад видите колико у њима има тачних и проникљивих опажања. Узмите, примера ради, његову оцену Степана Љубише у *Историји нове српске књижевности*, која, по утиску који оставља, можда није довољно праведна према том језгровитом и духовитом писцу; али ћете видети са каквом су критичком увиђавношћу разабране неке његове мање уочљиве особине. Укратко, и као што је горе речено: *пребројте* и *измерите* Скерлићеве погрешке, и упоредите их с погрешкама других критичара, и видећете да су и *количином* и *величином* незнатне.

Ни у тим погрешкама Скерлић није био никад тврдоглав (опет с изузетком оцене о Л. Лазаревићу), — тако различно

од многих других критичара, који претпостављају остати целог века погрешног мишљења но у једном тренутку признати своју заблуду, у којих је сујета јача од љубави према истини, јер истину не воле искрено, јер не знају њену лепоту, ни њену „рентабилност“, — да, рентабилност. Нико није био приступачнији разлогу и критици но Скерлић. Ја то знам из свога личног искуства с њим, и навешћу два три примера који су томе значајни докази. Ми смо ретко имали разговора о његовим радовима пре но што су били објављени; он је био врло лепо и право скроман, и није се много занимао собом, нити је друге собом занимао; али смо имали такав разговор једном, пред објаву његове *Историје нове српске књижевности* (у скраћеном издању). У том разговору, ја сам га, између осталога, упитао да ли је у одељак о критици унео Светомира Николајевића и Марка Цара? Он ми је одговорио да није, и дао ми је за то своје разлоге. Ја се нисам сложио са њим, и поменуо сам му разлоге „за“. *Листићи* Светомира Николајевића, ако сведоче да писац нема сопственога суда, огледи су пуни занимљивих података, писани с извесним, не незнатним стилистичким даром, израђени после озбиљнијег читања о предметима о којима су писани, и у своје доба су знатно цењени, што значи да су у своје доба били међу најбољим. Марка Цара *Моје Симпатије,* и ако пуне позајмица, сведоче о искреној љубави према књижевности, о пријемљивости пишчевој за лепоту, и писане су течно и занимљиво, и читане су, и читају се данас, са задовољством. И један и други имају права на место у *Историји нове српске књижевности.* Скерлић се тим разлозима нешто опирао, и на томе се тај наш кратки разговор свршио. Али кад је књига изишла, и Светомир Николајевић и Марко Цар добили су места у књизи.

Исти је случај био и са Светиславом Стефановићем. — Могу још овде додати, јер ми је ствар позната, да је параграф о Светиславу Стефановићу био написан још за поменуто школско, скраћено издање; и само журба око последњих табака и слагачева непажња били су узрок те је из малог издања изостављен тај параграф, који је доцније штампан у великом издању. И кад је погрешио, Скерлић је био готов, на најмањи подстрек, да поправи своју погрешку, да савлада своја лична осећања, и кад су била јако пробуђена. Он је *волео* истину.

Кад се тако десило да се погрешка више, или бар за тај

мах, није могла поправити, он се није устезао да погрешку призна. Нема бољега знака за човека правоумна, ни кориснија врлине за човека који хоће у себи да однегује правоумност. Бити готов признати своју погрешку, значи, поред увиђавности, гипкост и отвореност духа, и урођену љубав према истини, без које и сама способност правилног мишљења (у колико те две ствари могу ићи одвојено) неће често уродити здравим плодом. Кад је изишла његова критика на *Песме* Саве Петровића („Armand Duval“), упитао сам га што му је требало да се свом снагом окоми на тога пријатеља песништва који ником не чини зла? Скерлић је одмахнуо руком, с изразом човека који зна да се преварио. Кад сам додао да се у тој збирци Петровићевој може наћи покоја нејака, али лепа песмица, Скерлић ми је одговорио: „Има их.“ — Кад је написао сличну оцену — у осталом, једну од његових врло лепо написаних оцена, и у основи тачну — о *Песмама* Владислава Петковића Dis'а, ја сам му, у разговору о њој, поменуо да тај песник — кажем „тај песник“ да бих избегао овај сад поменути немогућни, неопростиви псевдоним — да тај песник има лепих стихова, меких, и као угашено светлих, боје старога сребра; — Скерлић ми је опет одмах одговорио: „Има!“ Кад сам га у оба случаја, у овом и малопређашњем, упитао с оправданом радозналошћу: „Па зашто то нисте рекли у својој оцени?“ он није одговорио ништа, из скромности, из поштења, из деликатности критичарског осећања. Он је лако могао одговорити оно што је у почетку поменуто о *главној* особини дела, о *спорној* тачци која је једина важна у текућој критици, — и рећи, да је оно требало рећи што је он рекао, и да поменути додатак не би ствар много мењао; али није одговорио ништа зато што је осећао да, *код таквог критичара као што је он*, погрешка, и мала, остаје погрешка. Он је своје погрешке осећао. Отуда је он, и кад је грешио, остајао човек бољи од својих дела, и његова стварна компетенција виша од примењене.

Ово последње треба стално имати на уму у понеким случајевима у којима се на први поглед чини да га је његова критичарска компетенција издала. *Један* је такав случај, случај са поменутим *Песмама* Петковићевим чије врлине, по више пута изреченом мишљењу, Скерлић није осетио. Ми смо баш сад видели да је обратно случај. Њега су омели други узроци, неке

особине његове нарави и прилике у којима је он играо своју критичарску улогу, али је његова компетенција и ту остајала нетакнута. Најзначајнији је пример за то можда овај. Скерлић је из *Историје нове српске књижевности* изоставио и Воислава Ј. Илића Млађег, који, по мом мишљењу, и према мерилу усвојеном у *Историји*, није требало да остане непоменут. Песме тога песника често су суве, прозаичне у тону, без онога узбуђења које загрева сваки стих, али скоро свака има своју песничку мисао и духовите грађе за песничку дикцију, а три најбоље међу њима су право лепе песме, и у *Антологији новије српске лирике*, међу пробраним песмама наших песника. заузимају угледно место. Скерлић га је ипак изоставио из своје *Историје*. Али је бар у овом случају јасно да га није изоставио зато што се преварио у свом суду о њему. Јер ко је у нас први казао да су те Илићеве песме лепе?... - Скерлић! То стоји црно на бело у његовој оцени о песмама тога песника. Скерлић је Илића изоставио из своје књиге зато што га је овај после те критике напао, врло неправедно и без мере, у једном књижевном памфлету. Скерлић је тако на неправду одговорио другом неправдом, и, разуме се, за његову критичарску *беспрекорност* било би боље да није тако учинио; али оно што овде хоћу узгред да истакнем, то је да је и у тим случајевима његова компетенција остајала недирнута.

Наук који би се, ако се хоће, из ових и горњих напомена могао извести, то је да сваки критичар треба на првом месту да се труди да савлађује своја осећања, то јест да победи свој лични интерес, или оно што он у својој неувиђавности сматра да је његов интерес. Он треба своја осећања да савлађује исто толико колико да негује расуђивање и укус, и више још; јер од она два јединa узрока наших погрешних судова, непотпуне анализе и личног интереса, овај последњи је несравњено већи и несравњено чешћи непријатељ истини. Критичар треба да се претвори у Чисто Посматрање; његов ум треба у том погледу да буде чиста фотографска плоча, бео лист хартије пре но што се предмети у њих упишу, а његова оцена огледало, које све препроизводи, а ништа само не додаје. Осећању треба пустити маха тек пошто сте пре тога „суво“, „без одјека“, примили утисак, — непомућен утисак, - који онда постаје и остаје поуздана основа правилном осећању, и чак правилном узбуђењу. Ум су често поредили с крмом и бусолом,

а осећање с паром и ветром: — тек пошто сте на ветрној ружи видели правац и узели крму у чврсте руке, можете пустити пуну пару и пустити да ветар испупчи једрила. Исто као у науци, потребна је и у књижевној критици она — како је Бекон необично зове — „сува светлост“ ума; само она светли правилно; све је остало светлост „влажна“, задимљена страшћу или осећањем. Наш људски разум врло је слаб пламен, пламичак један. Разум човека подложна неконтролисаним осећањима, то је свећа на ветру. Њен пламен се лелуја, дими, не светли, и готов је сваког часа да се потпуно угаси. Као свећу рукама, треба оно мало памети што је човеку дата заклањати најбрижљивије. Само неодољива љубав према чистој истини, без и једне друге љубави (за време суђења), и неодољива потреба за самокритиком и за савршеном тачношћу, па ма се тицало и ситних ствари — може спасти. Критичар не треба да буде политичар, па можда ни јавни радник, јаче заинтересован за ову или ону тежњу; но само научник, или непристрастан судија, посматрач, гледалац. Ко цени, он не треба да „ради“; његов је рад да цени. Треба може бити и овде, као и другде, извршити поделу рада. Људи се деле на оне који играју улогу на позорници, и на оне који седе у партеру, посматрају, и цене. Они вероватно не треба да мешају своје улоге.

То постаје скоро извесно кад и људи као Скерлић, с добром памећу, урођеном правоумношћу, и правилном осетљивошћу, могу у свом суду бити осећањем и спољашњим интересима знатније збуњени, понекад у стварима у којима би и обична памет, непомућена осећањем, судила правилно. „Има победа које се добијају само бежањем.“[1]

Такав би био мој суд о Скерлићу као књижевном критичару. Ја мислим да сам све казао што се у овој прилици имало рећи. Ја сам рекао његове мане као и његове врлине, с опасношћу да људи криве памети, или ради злу, погрешно схвате или намерно извитопере нека од горњих размишљања. Али ја сам желео да и у овом некролошком чланку кажем само истину и целу истину, и писао сам за људе *bona fide*. За ове ће јасно бити, кад све саберу и упореде, да је Скерлић био врло знатан критичар. Овде не говорим о његовим другим

[1] Наполеон.

добрим критичарским особинама, о високом појму који је имао о дужностима књижевног критичара, о тој чињеници да је он једини српски критичар који је устопице пратио сву текућу књижевност, о његовој неуморној вредноћи, о његовом јасном и сјајном стилу. Ја говорим баш о правилности његовог књижевног суда. Са незнатним изузецима, који у општем суду о њему остају „количина без значаја," његов критички рад је био један од најправилнијих и најздравијих. Он би чинио част и осталим већим књижевностима но што је наша.

Отуда ништа није погрешније но држати да је, између толиких његових сјајних особина, правилност суда била једна од његових најмање сигурних. Она је напротив једна од његових најзнатнијих особина, и свакојако највиша, јер је правилност суда увек и свуда највиша међу другима.

Отуда се „о Скерлићевим судовима може дискутовати", као што се може дискутовати о сваком суду, и о суду најбољих критичара; али кад се буде о њима дискутовало, видеће се само како су ретко, и у малој мери, били погрешни, и како су небројено пута били здрави, прави, проникљиви.

Сада кад га нема више, његова ће се вредност још боље умотрити по празнини коју за собом оставља. Неће више бити у сваком броју *Српског Књижевног Гласника* оних јаких и живописних критика које су и писци и читаоци с нестрпљењем очекивали, и које су сведочиле о најпреданијем, најискренијем и неуморном интересовању за добро и корист српске књижевности.

Њега то интересовање није остављало ни на самртној постељи. Четврт часа пред његову судбоносну операцију, он је још говорио о текућој књижевности. Последњи његов бол коме ми је било суђено бити сведок тицао се *Српског Књижевног Гласника*, у коме је он био усредсредио свој критички рад и своју најактивнију љубав према српској књижевности. У вече оне ноћи кад је издахнуо, у Санаторији, седео сам крај њега, и говорио сам му, и ако је једва остајао зрачак наде на оздрављење, да кад оздрави, мора узети одсуство, ићи на Ривиеру, одморити се, седети и сунчати се, на тераси свога хотела, међу палмама, с плавим морем пред собом. Он ме је гледао право у очи, не одговарајући ништа. Је ли мислио да ће умрети? Ако је то мислио, храбар и хладан за све време своје тешке болести, и у последњим часовима, он то није дао

познати. Али кад бејах поменуо да се за „Гласник" не брине, да ћемо лако наћи некога који ће вршити *interim* уредништва за време његова одсуства, он је — без речи — склопио очи, и тога их пута више није отварао.

Сутра дан је лежао код своје куће у ковчегу, с очима склопљеним за навек. Тако је отишао, однесавши са собом, поред радника на многим другим пољима, и књижевнога критичара, од којега никада знатнијега нисмо изгубили, и од кога, све у свему узевши, нећемо никад знатнијег имати.

Маја, 1914. **Богдан Поповић.**

ЈАДРАНСКИ ПРОБЛЕМ.

Између Италије и нас постоји једна парница. То није једна обична гранична међусобица; она има много већи значај.

Та парница изгледа као да је од јуче. Међутим, она постоји одавно у латентном стању, пре последњега светскога рата; од дана кад су се Италијани ујединили у једну државу. Талијански уџбеници за основне, више, војничке школе, војничке географије и расправе из доба после 1866 године, пуне су индикација за то. За талијанске политичаре од претенсија створити правне основе, од ових законска права, то је била обична игра; она је увек успевала. Venezia Giulia (Горица, Трст и Истра) је таква једна творевина. Барон Sonino, бив. талијански Министар Иностраних Дела, који је направио Лондонски Уговор од 1915 године, писао је 1881 године: „Тражити Трст по некоме праву било би преувеличавање начела народности, не говорећи о томе да Трст не представља никакав стварни интерес за одбрану"...

Основи за ову парницу Талијана с нама, обележени су први пут у Уговору о Тројноме Савезу. У чл. VII. тога Уговора, који се бави о евентуалноме распаду Турске, Италија обезбеђује себи положај на Источној обали Јадранскога Мора, раван положају Аустроугарске. У години 1908. Италија помаже барону Еренталу анексију Босне и Херцеговине, али, у исто време, добија пристанак да се скину службености, — које је Берлински Уговор у корист Аустроугарске наметнуо Црној Гори у погледу приморја – Бар Улцињ. Италија је тада гра-

дила пристаниште у Бару, жељезницу Бар—Вир Пазар, и отворила пловидбу по Скадарскоме Језеру. За време балканскога рата, 1913 године, основи овога спора се још боље конкретизирају; Италија је на страни Аустроугарске, кад она тражи да се Србија одбије од Драча, од Скадра, од излаза на Јадране.

Кад је започео последњи светски рат Италија је формулисала своје захтеве и изнела их једновремено и пред своје савезнике Немачку и Аустроугарску и пред Силе Споразума. Централним Силама чинила се тада цена за талијанску неутралност велика, и ако су само Трент и Трст били у питању, и нису је дали. Силама Споразума, исто тако, чинили су се претерани захтеви талијански као цена за улазак у рат противу Немачке, али су је морали дати. Барон Sonino је наметнуо Великој Британији, Русији и Француској Лондонски Уговор од 26. априла 1915. год. Од тога дана је постојао и правно условни спор нашега племена и Италије.

У томе Уговору налазе се, пре свега, тачно обележене територије које Италија спори нашем народу; затим територије за које нам није свеједно да ли ће их она присвојити: најзад, извесни захтеви Италије у погледу чисто унутрашњих ствари на Балкану.

Италија је означила Горицу и Градишку, један део Крањске, Далмацију, Истру, Трст, с острвима Чресом, Лошињем и другим мањим острвима — као територије које јој имају припасти ако се рат повољно сврши по Силе Споразума. Тражила је још град Валону у пуну својину са неодређеним залеђем: неутрализацију источне јадранске обале од рта Планке до јужнога рта полуострва Пељешца, као и од Старога Дубровника до утока арбанашке реке Војуше. Поред ових захтева имала је и ова два: протекторат над оним делом Арбаније који она не присвоји и дванаест острва у Јегејскоме Мору (Додеканез — турска острва, која су Италијани, за време рата с турском 1912 год., окупирали, ова острва су чисто грчка, а по турско-италијанскоме Уговору од 1912 године. требала бити враћена Турцима).

У току самога рата Србија је покушавала, и посредно и непосредно с Италијом, да измени ове тешке погодбе, и уклони основе за будући сукоб и нове европске заплете. Италија није хтела да разговара о томе са њом до пораза на

Caporetto. Отада, прима незваничне разговоре, који, на крају крајева, нису ни до чега довели. Крајем октобра 1918 године, кад се Аустроугарска распадала, стварно је започета парница између нашега народа и Италије.

На Конференцији Мира барон Sonino је тражио, уз интегралну прогнозу Лондонскога Уговора још и Реку са другим претераним захтевима. Наша држава је тражила просту примену начела народнога самоопредељења за одређивање будуће границе. Она је рачунала да уђу у састав наш све оне територије од старе Аустроугарске, на којима у непрекидним масама живе Срби, Хрвати и Словенци. Ради правилне примене тога начела нудила је плебисцит, међународну арбитражу, пресуду Председника Сједињених Држава Америке, Вилзона. За Арбанију тражила је да се рестаурира без икаквих ограничења. У погледу грчких острва у Архипелагу наше је становиште било да она чине саставни део грчкога Архипелага.

Велика Британија и Француска, везане Лондонским Уговором, биле су готове да испуне своје обавезе према савезници Италији, и ако су, нарочито Велика Британија, дејствовале пријатељски, да, у интересу општем, напусти неке од својих претераних захтева. Вилзон се показао присталица нашега становишта, које се заснивало на једној од његових 14 тачака. Барон Sonino, по матери Шкот а по оцу Јеврејин из Мисира, није хтео да попусти. Он је, шта више, завео све талијанско јавно мнење, свога колебљивога шефа Орланда, неке здраво мислеће талијанске државнике, па за једно време, и део француске штампе, да буду са њим. Председник Вилсон је после своје посете у Италији, остао исто тако непопустљив у својим погледима на ствар. Барон Sonino се морао повући, и ако је добио у Талијанском Парламенту значајан вотум поверења. Промена владе у Италији донела је више промене у тактици него у захтевима. Одступања од Лондонскога Уговора, под притиском околности, довела су и нас да учинимо извесне жртве на западу; исто онако као што су учињене друге на северу према Аустријанцима и према Маџарима и на истоку према Румунима. Мислило се *да* је нађен компромис између талијанскога и нашега становишта у стварању једне аутономне државице (Buffer State), у коју би ушла Река, без предграђа Сушака, с острвима Чресом, Крком и Плавником и један угао спорне територије коме би теме било у Дивачи, источна страна

Дивача—Река а западна страна Дивача Пломински Залив на источној обали Истре. Али и од тога се одустало; тражена су друга решења.

Поред свих разговора, и посредних и непосредних, и пријатељских интервенција, до данас се није нашло решење. Талијански Песник д'Анунцијо, уз саучесништво једнога дела официра, војске, и шовиниста његова кова, упао је у Реку и у њој, као гусарски краљ засео, те на тај начин цео спор још више замрсио. Уз садејство Велике Британије и Француске, које нису могле измирити наше интересе, одвојивши се чак и од Сев. Америчких Држава у томе питању, влада италијанска и наша споразумеле су се да, путем непосредних преговарања између себе, потраже решење. Тежиште се спора свело на питање о томе шта ће бити с Реком, коју Талијани траже неодступно за себе.

По Лондонскоме Уговору Италија је требала да има за границу линију која би ишла од Трбижа (Tarvis) у Крањској преко Триглава на Црни Врх, па остављајући живине руднике Идрија Италији, право на Снежник (Schneeberg); са Снежника готово правом линијом на море између Воloске и Ријеке. Од те тачке на мору граница би вијугала тако да би острва Чрес, Лошињ, Паг, Далмација (аустријска административна граница Далмације) и остала, готово сва, острва ушла у састав Италије. Цела та територија, коју је Италија изнудила од савезника, представља око 20.000 кв. км., на којој живи око 700.000 које Словенаца, које Хрвата и Срба.

Разлози, које је Италијанска влада давала пре закључења овога Уговора, за ове своје захтеве били су у главноме стратегијски, и с очигледном идејом да Аустроугарска не треба и да се неће распасти на националне државе. При закључивању мира у Версаљу и Сен-Жермену, Италија је наводила за оправдање горњега захтева, како јој је где и кад требало, историју, географију, етнографију, културу, стастистику, стратегију, политику и економске разлоге. Она је то наводила и ако у Фријулу има око 30.000 душа талијанских поданика који говоре нашим језиком, и ако је река Соча (Isonzo) у главноме фактичка граница између Италијана и нашега народа на Западу.

Ствари у томе односу стоје овако.

Градишка и *Горица* (Отприлике 3000 кв. км.; 154500 Словенаца и 90000 Талијана), које је 1825 године Аустрија

уједнила у графство истога имена, Градишка је талијанска а Горица Словеначка. Горичка област је сва словеначка сем града Горице у којој има 14.800 Талијана и 11000 Словенаца. Географски и економски чини саставни део наше државе, она је то и у културноме погледу, сав народ има јасно развијену националну свест. У почетку рата Аустријске власти су интернирале из овога краја 150 интелектуалаца; а кад су Талијани ушли привремено у Горицу, они су интернирали и остале.

Трст (Отприлике 40 кв. км. са 59.000 Словенаца и 118.900 Талијана). Историјски Трст је непрекидно везан за своје залеђе које је словеначко. Млетци су га држали врло кратко време: најдуже Аустријанци (од 1382). Географски одвојен Карсом од Италије, улази у састав наше државе. По досељеницима из Италије, Трст има талијанско обележје; подграђа и сва непосредна околина су чисто словенска. Економски, Трст је у пуној зависности не само од територија, које је Италија као његово залеђе унела у Лондонски Уговор, него од целе територије наше државе и територија Аустрије и јужне Немачке. Промет Трста са нашим територијама (увоз и извоз) је 34 пута већи него с Италијом; у међународноме промету Трста, Италија узима последње место.

Истра (Отприлике 5000 кв. км.; 223.000 Словена, а 147.000 Талијама). Географски, по својој структури, Истра чини саставни део Динарскога система са феноменима Карста. На Западној обали Истре, живе италијанске масе, скупљене нарочито по местима на обали. Економски Истра зависи од наше земље.

Далмација (Површина 12831кв. км.; 610700 наших и 18000 Талијана). Талијани не споре словенски карактер Далмације, коју су Млечићи држали али не као „покретачи Италијанства или као претеча модернога талијанскога национализма, већ као носиоци меркантилизма.“ Географски и економски Далмација је непоречно саставни део државе наше.

Острва у Јадранскоме мору, чине саставни део далматинске обале, и ако на њима овде онде, као на Лошињу, има Италијана.

Река (41 кв. км.; 15687 Хрвата и 24212 Талијана без подграђа Сушака које је саставни део Реке, а са Сушаком Талијана 24870 а Хрвата 27393). Званична Италија овако мотивише свој захтев за Реку:... тражени град Реку (с околином) који је у врло великој већини по националностима талијански.

Историјски разлози Италије, у одбрану горе изложених претенсија, немају велику предност данас. На основу таквих разлога Рим би могао да тражи целу Западну Европу с британским острвима, западне делове Азије, и северо-источну Африку, Грчка Сицилију, и т. д.

Сви талијански озбиљни писци знају да је стара римска граница била у линији од ушћа реке Раше (Arso) у Истри, па на север вододелницом, и сматрају Кварнер било према Раши било према Учкој Гори, као природну источну границу Италије.

Статистика и етнографија не иду у прилог Италије. Класичан је приговор који је Вилсон учинио Талијанима за Реку: „... Па по томе ви бисте могли да тражите и Њујорк с обзиром на број Талијана који у њему живе...“

Ни позивање на културне традиције талијанске, нарочито у Приморју, није сасвим оправдано. Италијанска култура је имала неоспорно велики утицај у нашем јадранскоме приморју. Али, исто тако, не може се порећи да је, поред њега било и византијскога утицаја, нарочито у архитектури. Уметност наших приморaца има своје нарочито обележје, особено, словенско народно. Таква је и књижевност; у цркви се обреди врше на словенском језику. Мештровићева је скулптура народна.

За војничко осигурање своје границе, а нарочито од Млетака до Бриндизија, Италија је тражила горње територије са жељом и претпоставком да Аустроугарска остане умањена и ослабљена и после рата. Да се ова претпоставка талијанских стратега и обистинила, ипак стратегијски разлози Италије не би били чврсти. За право осигурање обале Италији би требала цела источна обала Јадранскога мора, са Шибеником, Котором и Валоном; требало би јој Јонско море и острво Крф, чак кад се не би водио рачун о томе да поморске базе губе све више стратегијски значај. Савршенство војне технике је такво да ће стратегијске границе и базе једва у будућности још што вредети. Јачина и каквоћа надводне флоте, у овоме рату се то показало, не вреди много пред добро организованом подводном флотом. А дальнометни топови пребацују све границе и стратегијске објекте. Економски разлози Италије нису много истицани са званичне стране, јер су они, донекле додиривали економске интересе других држава. Један од талијанских министара, Нити, напустио је, у одбрану Реке, економске разлоге Италије, изјавивши као да је за Италију „имати Реку

само питање народнога осећања.“ Он је то учинио, и ако само економски интереси у питању Реке диктују Италији њену непопустљивост. Трст је најважнији фактор у Јадранскоме Проблему, једино пристаниште за везу средње Европе са Средоземним морем. А Трст без Реке мора да угине; Река би га угушила. Економски интереси су сигурно одређивали Италију да настојава и добије ону неправедну границу у Тиролу, и да у чл. 5. Лондонскога Уговора унесе и ове захтеве: „...тако да припадну Италији све долине и падови река које теку ка Шибенику, Крка, Цетина и Бутишница и њихове утоке.“

Удружене и Савезничке Велике Силе овако оцењују захтеве Италије после године дана дискутовања.

Државни Секретар за Спољне Послове телеграфише из Вашингтона Титонију, Талијанскоме Министру Иностраних Дела, 12 новембра 1919 год.: „Италија је тражила границу на Бренерскоме Кланцу, и то јој је дато да би јој се обезбедила што боље њена северна граница, и ако је, на тај начин, анектован комад земље на којој не живе Талијани. Италија је даље, тражила јаку источну географску границу, и то јој је дато да би била врло добро заштићена са те стране, и ако је и ту анектована територија на којој живи други народ. Италија је тражила да се ослободе сви Италијани под туђом власти, и никакав напор није напуштен да се њене жеље задовоље, и ако је, тако радећи, опет врло велики број туђега народа дошао под суверенство Италије. Италија је тражила пуну контролу над Јадранским морем, и добила је, јер су јој дати кључеви од њега. Пуљ (Pola), Валона и Централно Острво за поморску базу (Вис). Кад је и то било мало, чињене су Италији, уступка за уступком, у Секстенској долини, Трбижу, Лабину (Albona), два Лошиња, у слободној држави Реки, и на другим местима. У жељи да племенито, можда више него племенито, поступамо, ми смо примили захтев Италије да добије мандат за Албанију, у уверењу да ћемо наћи одзива у овим нашим помирљивим напорима.“

Амерички, Британски и Француски представници највишег Већа дали су тадањем Министру Председнику Италије један мемоар 9 децембра 1919 године, у коме има ово: ..»Модерна Италија добила је симпатије света слободољубивога света кад се борила за уједињење на начелу народнога самоопредељења. На то се начело сада позивају и други народи... У главноме,

као начело остаје да није ни право ни корисно да се анектују као ратни плен, територије на којима живи друга раса, вољна и способна да живи у одвојеној држави... С те тачке придруживање југословенских територија Италији, кад нити сигурност, нити географски, нити економски разлози дају оправдања, није само по себи политика за препоруку. Таква политика довела би до стварања једног компактног тела иредентиста истог онаквога какво је било Italia irredenta која је тражила уједињење с Италијом. За то су три представника слободна изјавити да, одбијајући да одобре присаједињавање југословенске територије, то чине у највишем интересу самога талијанскога народа..., да решење које предлажу одговара и легитимним и националним аспирацијама Италије као и превласти њеној у Јадранскоме мору.“

У погледу *Арбаније* Италија је тражила „пуно суверенство над Валоном и залеђем које јој је нужно за одбрану и њен економски развој“ (чл. VI Лондонскога Уговора), мандат за независну Арбанију, али тек пошто се територијално поткуси на југу, северу и истоку. Разлози су њени економски, стратегијски, али највише политички. Наша држава је тражила независност Арбаније онакве какву је створила Лондонска конференција Амбасадора 1913 год. а тек на случај деобе онда исправке границе на северу.

Додеканез је био, после директних разговора између Грчке и Италије, предмет споразума који је и постигнут.

Замењеници старих римских завојевача, данашњи Римљани, идеалисте и (мистични) фразеолози, који не дају ништа на туђе речи а својима заманђијавају цео свет, сањају о обнови некадањега римског царства. Блиски Исток, из кога је стари Рим црпео богаства за свој сјај и довлачио их у сироту метрополу, а био поприште сјајних победа и војничке славе, неодољиво привлачи и садашњи Рим. Наследници класичних традиција и староставнога морала, разблаженога хришћанством, Италијани, као некада папе-империјалисте, мисле за једно велико католичко римско царство Западна Европа и колевка хришћанства спојени уједно. Потомци Млечића, злих успомена у нашему Приморју, талијански трговци и индустријалци, управо она добро организована мањина грађана Италије, која је овај рат водила, потхрањују активно империјализам материјалне, моралне и економске силе. И у томе је значај

Јадранскога Проблема за Италију, који је саставни део Средиземно Морског Проблема, и проблема Блискога Истока.

Италија тражи у Јадранскоме Мору господарећи положај да би ојачала свој садањи положај у Средиземноме Мору, положај који није јак и ако је она по своме месту у њему и обиленој ривијери еминентно медитеранска држава. Јадранско Море је за њу један корак ка ослобођењу од надмоћности Британије и Француске, које држе Малту, Кипар, Корсику, Гибралтар. Имајући Трст и Реку, поред Млетака и Ђенове, она би имала у рукама све главне трговачке путеве Централне Европе. Имајући Отрантски мореуз, кључ Јадранских врата, имала би навалну базу у Средиземном Мору и пут за Цариград преко Балкана. Јадранско Море је само етапа на маршу ка Истоку, где се налазе њене несрећне колоније, где је Тунис, Мисир, Мала Азија. У Јадрану је кључ за решење Источнога Питања, које ни овај рат није решио. Обнавља се стари римски Drang nach Osten...

Италија зна да ће због тога морати доћи једног дана у оружан сукоб са целим светом, нарочито с Великом Британијом и Француском, које имају у Африци два велика и богата колонијална царства и најбоље провинције некадањега турског царства у Малој Азији. Зато обезбеђује данас главне путеве ка Истоку (онај из Северне Италије преко Динарских Алпа у Посавље и Подунавље; онај из Јужне Италије преко Валоне, и онај преко Додеканеза) и стратегијске тачке (Горица, Истра, далматинска острва, Задар, Валона, Кастро Пуља). Путеви и стратегијске тачке служиће за напад и одбрану, као и за економско продирање ка Истоку. Источна обала Јадранскога Мора у тим комбинацијама најважнија је стратегијска линија, и за то се Италија труди да метне руку на њу.

У тим тежњама, несразмерним са садањом снагом и правим потребама Италије, јесте и сва тешкоћа нашега положаја; ми морамо бити и непоколебљиво и стално против ње. Она ће угрожавати економску независност наше државе, унутрашње консолидовање наше државе и целога Балкана, чак и у невероватноме случају да се за нас најповољније реши питање о пристаништу Речкоме. Река у рукама Италијана није, како је говорио Нити, ствар сентименталности италијанскога народа, него ђерам за трговину Централне Европе, регулатор њене трговине и сметња за наше економско развијање слична оној некадањој мађарској у Земуну.

Речко питање се не може одвојити од целога питања које није ни мало сентиментално кад се знаду чињенице да је Рим добио јужни Тирол; да је тражио јужне аустријске железнице; Идрију, први од светских рудника живе; железницу Река — Св. Петар (за неколико км. краћа железничка веза с Бечом него што је Трст — Беч); слапове на Крки и другим рекама у Далмацији, на којима се могу подићи најефтиније и највеће фабрике цемента за цео свет; да тражи да оцепи сев. Далмацију од јединога саобраћајнога пута са Посављем и Подунављем; да тражи да Драч буде чисто Арбанаско пристаниште и т.д.

Поред пунога суверенства над Средњом Арбанијом Италија се стара да обезбеди себи, без контроле Лиге Народа, дефинитивну управу над Арбанасима — зашто је „одређена и по географскоме положају и по економској снази", како она каже. Као граф Андраши на Берлинскоме Конгресу за Босну и Херцеговину, Консулта тражи мандат за Арбанију. У тој, племенским свађама, растрзаној земљи, поред дрвета и угља којима Италија оскудева, и ради којих је у неку руку зависна од Америке и Велике Британије, она намерава организовати људску снагу. На зло брзи Арбанаси, распаљиви и фанатици, стари крвници Срба могли би бити добри савезници кад само затреба. Султан Абдул Хамид је показао Европи шта се може учинити са њима.

У документима, која су измењана између владе вашингтонске, лондонске и париске с једне и римске с друге стране у току прошле и ове године, могу се наћи и докази за ово што рекосмо. У њима ће се наћи још нешто више, докази да Италија мисли на Бугарску као евентуалнога савезника за своју балканску политику, која није у складу са политиком наше и грчке државе. Из прошле и ове године могу се скупити из Беча, Пеште, Драча, Дубровника, Софије, Солуна, Скадра, Бара, Барија, Рима, многа документа која потврђују тенденцију те исте политике. Кроз сва та места струји једна иста тенденција, да се око наше, још несређене државе, створи један непријатељски круг, да се усами. Више пута је наша држава, за последњу годину дана, осетила дејства једне акције споља на разним тачкама своје границе.

Италијански народ има права на аспирације какве их замишља и ствара. Ове његове данашње аспирације можда су изазване унутрашњим приликама. Италија није богата земља;

земљорадња не може да исхрани све становништво, које је здраво и плодно; индустрија, врло продуктивна, нема потребних сировина, нарочито угља и гвожђа; градови су у вечитоме комешању и пуни немирних елемената; на селу пуно неписмених и празноверних; исељавање у Северну Америку, одакле су талијански радници црпли велике приходе за издржавање својих домаћих у Италији, све слабије, због заштитних мера Америке. Све је то, па, можда, и легенде о Il Risorgimento: неодољива привлачност Истока са свима његовим чарима, као и сви они невидљиви и нетелесни елементи који састављају народне аспирације, изазвало талијанске тежње. И зато се с наше стране не може приговарати. Аспирације су један елеменат народнога живота, развијања, напредовања. Сви здрави народи, велики и мали, имали су, имају и имаће своје народне аспирације. Има их и наш народ. А зашто да их један тако даровит и интелигентни народ, као што је италијански, нема? Само те су аспирације у супротности са битним интересима нашега народа, Балканскога народа и у опреци са новим редом ствари и у Европи и свету који сада влада.

Јадрански проблем је само саставни део Средоземноморског проблема који је опет део вечитога Источнога питања. Зато је јадрански проблем и светски проблем.

Његово коначно и право решење може се имати тако: ако Јадранско море буде слободно; ако Италија напусти Валону и Арбанију. Без овога свако друго решење биће само привремено. То важи како за нас тако и за све прибрежне народе у Средоземноме Мору.

Има се права мислити да Италија неће никад својевољно пристати на ово једино и радикално решење Јадранско, као што је сигурно да ће наше данашње поколење морати примити решење које буде, у даноме тренутку, најбоље могућно. Наш народ, то је несумњиво, неће бити задовољан таквим решењем, које неће бити, нити може бити, обавезно за потомство. И зато ће парница Италије са целим нашим народом, али и с Европом, остати још дуго отворена.

10. јуна 1920. **Јов. М. Јовановић.**

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ЈОСИП ПЛЕЧНИК.[1]

Говорећи о сувременој архитектури, ја сам споменуо како је Ото Вагнер оснивач модерне бечке школе која је дала неколико великих талената. Значајно је да су међу овим талентима играли не малу улогу Словени од којих свраћаше највећу пажњу име једног *Јосипа Плечника*. Иако се развијао у атмосфери бечке модерне, он је, од свих Вагнерових ђака, постао најоригиналнија личност чија је уметност наскоро нашла на бројне следбенике.

Јосип Плечник је Словенац. Рођен 1872, своје је детињство провео у родној вароши, Љубљани. Отац имађаше столарску радионицу у којој се правило покућство за љубљанско грађанство и аристократију. Свршивши основну школу, родитељи га послаше у гимназију, али тамо није дуго издржао. Волео је више цртати и сликати него учити гимназијске предмете. Оставивши гимназију, почео је у очевој радионици учити столарски обрт. Показујући необичне способности, у четрнаестој години добије земаљску потпору да се може усавршити у Обртничкој школи у Грацу. Овде је провео четири године, упознавши се са свима обртничким струкама. Дружећи се са ђацима градитељске школе, толико се упутио у архитектуру да га је наскоро примио један професор у свој атеље где је израђивао разне архитектурске нацрте. У овом га атељеу касније упозна власник великог бечког завода за прављење interieur-а, и понуди му место архитектурског цртача. Примивши место у Бечу, он је израђивао нацрте за interieur-е у историјским стиловима које је поручивала висока бечка аристократија.

Живећи у непрекидној вези с обртницима и радницима,

[1] — Kosta Strajnić, *Josip Plečnik*. Sa 82 reprodukcije. Zagreb 1920. Izdavači Ćelap i Popovac. Цена 50 динара или 200 круна.

Познати уметнички критичар, г. Коста Страјнић, био је толико љубазан да нам стави на расположење један одељак из своје монографије о Јосипу Плечнику која се управо доштампава у Прагу. Пошто монографија излази у врло маленој наклади, и пошто ће она, услед своје високе цене, бити приступачна тек имућнијим појединцима, ми обелодањујемо горње редове г. Страјнића с искреном жељом да се наша шира интелигенција што више заинтересује за живот и дело великог југословенског архитекта. Уредништво.

за кратко је време увидео како се модерна индустрија оснива на пуком меркантилизму, немајући никакве више циљеве. Услед тога, његова се нежна душа почела бунити. Све теже је подносио своје место, настојећи да било на какав начин ублажи свој дубоки бол. Почео се интензивно бавити уметношћу, посећујући марљиво музеје, галерије и изложбе. Једнога дана разгледаше изложбу у „Кинстлерхаусу“, где случајно беху изложени Вагнерови нацрти за нову берлинску катедралу. Видећи ове нацрте, толико се одушевио да је одмах напустио место, и пошао Вагнеру на Академију са молбом да га прими у своју школу.

У Вагнеровој школи упознао са новим миљеом и новим људима који су били пуни младеначког идеализма. Боравећи кратко време у општем одељењу, толико је напредовао да га је Вагнер узео за сарадника у свој атеље. У то време, Вагнер је управо правио нацрте за бечку варошку железницу. Радећи под непосредним утицајем великога бечкога мајстора, његове се способности наскоро ванредно развише. Колико га је његов учитељ ценио, најбоље се види по томе што му је често препуштао своје властите поруџбине. Тако је једно аустријско Обртничко удружење замолило Вагнера да предузме декорацију јубиларне изложбе у бечкој Ротунди. Иако је овакова поруџбина не мала част за свакога уметника, Вагнер је споменутом удружењу препоручио Плечника, и тако му омогућио први јавни иступ, који је наишао на свеопшту пажњу. Недуго затим његово се име прочуло поводом натечаја за Гутенбергов споменик у Бечу. Иако се натецаху најбољи бечки вајари и архитекти, жири је Плечниковом нацрту досудио прву цену. Када су, пак, били сви натечајни нацрти јавно изложени, бечка је критика о његовом моделу писала као о уметничком догађају првога реда. Али, до изведбе ипак није дошло. Бечки је шовинисти осујетише, јер не хтедоше да се у срцу Беча постави дело словенског уметника.

Када је с одличним успехом свршио архитектурску специјалку, беше му подељена римска цена, новчана потпора да може студирати у Италији. У Италији је боравио годину дана. Тамо је првипут осетио радости слободнога живота. Немајући [illegible], он је као [illegible] по целој Италији, упознавајући се са свим знатнијим споменицима [illegible]

јанске архитектуре него и сликарства и вајарства. У њима је осетио неизмерни говор душе која толико фали уметности Севера. Напивши се лепоте талијанскога југа, пошао је у Парис где се заносио лепотом француског генија. Док му се Италија чинила снажна, сочна и пунокрвна земља, у Француској је осетио рафиновану јасноћу која уме да на лак и духовит начин свлада и најтеже тешкоће.

Након кратког бављења у Француској метрополи, вратио се у Беч, где је још две године радио у Вагнеровом атељеу. Затим је почео делати самостално, уредивши себи атеље на бечкој периферији. Овде је живео повучено, добивајући поруџбине у тако малој мери да је једва могао живети. Далеко од амбиција великоварошких архитеката, своју уметност није хтео стављати у службу грубог индустријализма. Колико је у свом позиву презирао трговачку спекулацију, лепо доказује следећи догађај: једнога дана посетио га познати бечки архитект и понудио му да заједно с њим предузме унутрашње уређење великог хотела у Варшави. Плечник пристане, и наскоро пођоше обојица у пољску метрополу. Тамо су измерили хотелске просторије, и Плечник је одмах почео са нацртима interieur-a. Када га је, међутим, бечки пријатељ обавестио да је обзиром на богаство власника направио трошковник који износи овећу суму, Плечник је сместа прекинуо са радом, и вратио се у Беч с изјавом да његова савест не подноси толико искоришћавање поручитеља.

Схватајући архитектурско занимање својом унутрашњом потребом, показиваше много више сродности са старим хришћанским мајсторима него са модерним архитектима који теже за уносним каријерама и спољашњим богаством. Под упливом узорне теститости свога оца и хришћанске љубави своје мајке, коју је неизмерно волео, он је још у младости научио скромно живети и савесно радити. Зато никакво чудо што за целога свога боравка у Бечу (који трајаше готово двадесет година) није градио него само једну најамну кућу. Све друго беху радови који нису имали никакве везе са модерним капиталистичким предузећима. Видећи у великим најамним кућама неморална настојања бесавесних појединаца да се богате на рачун сиротиње, дошао је до уверења да архитектура мора имати један виши етички циљ: помоћи сваком човеку да пре

свега хигијенски и удобно живи. Зато је најрадије правио нацрте за породичне куће и виле које се обично градиле у бечком предграђу и околини. Колико је, пак, водио рачуна о удобном и лепом становању, најбоље показују његови бројни interieur-и који, својом уметничком концепцијом и практичношћу форама, постадоше узори и најдаровитијим бечким архитектима. Као за уређење соба, показиваше ретко схватање и за декорацију великих изложбених просторија. Тако је са знатним успехом уредио неколико изложаба у бечкој Сецесији од којих је уређење изложбе француског сликара Кариера било уметничка сензација у правоме смислу речи.

Међу профаним зградама које је правио за време свога бечкога боравка, заузимље Цахерлова кућа највидније место. Иако има, по својој намени, обележје трговачке и најамне куће, ипак је она, по својој уметничкој концепцији, архитектурско дело високих особина. Чињеница да се творничар Цахерл обратио Вагнеру да распише конкурс, затим чињеница да се кућа градила две године у врло скупом материјалу, доказују како су поручитеља водили не мали уметнички мотиви. Поседујући светско образовање и ретко уметничко осећање, бечки је творничар омогућио изведбу Плечникових нацрта без обзира на материјалне трошкове. Однос поручитеља према архитекту имао је, дакле, нешто од односа ренесанских кнезова, који су из личне амбиције градњу својих палата поверавали чувеним архитектима. Користећи се оваком амбицијом свога поручитеља, он је настојао да у архитектуру Цахерлове куће унесе што више личнога осећања. И то му је, треба признати, успело у пуној мери. Створио је архитектуру у којој се античка концизна отменост удружила са словенском бујном сликовитошћу у савршену хармонију. По овој хармонији, архитектура Цахерлове куће значи потпуно ослобођење од бечке школе, и наговештење личнога стила који налази свој дефинитивни израз у синтези словенске меланхолије и античке јасноће.

После Цахерлове куће, он се највише бавио религиозном уметношћу, правећи нацрте за цркве, капеле, олтаре, гробне споменике и заветне ступове који се, највећим делом, нису никада изводили. Немајући схватања ни смисла за материја-

листичке великовароше захтеве, живео је животом средњевековних калуђера који су у уметности налазили своју последњу утеху. Рођен у земљи где је религија једна душевна потреба, и где се црква схвата као место у којему се може постићи веза са нечим што је више, што је надземаљско, и што је далеко од свакдањих брига и невоља, он је у црквеној архитектури налазио средство да може изразити своје религиозно осећање. Иако се одушевљавао за старе хришћанске базилике, ипак је увидео да се у савремено доба могу градити само цркве које ће водити рачуна и о савременим потребама. Упознавши се са модерним енглеским и америчким црквама, он је компоновао нацрте за бечку цркву Св. Духа у којима му је успело сакралну архитектуру (црква) спојити са профаном (жупни стан, најамна кућа) у хармоничну целину. Треба жалити што се ови нацрти, због помањкања материјалних средстава, нису могли извести, јер они јасно говоре не само о ауторовој дубокој концепцији него и о необичним техничким способностима.

Свршивши нацрте за бечку цркву Св. Духа, он је 1911, заузимањем Јана Котјере, агилнога вође чешке модерне архитектуре, примио позив да преузме место професора на Уметничкој обртничкој школи у Прагу. И ако досад вичан самотарском животу, избегавајући свако јавно иступање, он се одазвао братском позиву културних Чеха, верујући да ће се у њиховој средини смирити његова словенска душа која је у Бечу толико патила. Примивши место у чешкој метрополи, наскоро је стекао искрене поштоваоце не само међу чешким млађим него и старијим архитектима. Чешке су уметничке ревије марљиво доносиле репродукције његових радова праћене одушевљеним чланцима у којима се истицало велико словенско значење његове уметности. Својом симпатичном појавом, која подсећа на физиономију Достојевскога, и широком словенском љубави за „све што живи и трпи", постаде својим ђацима недостиживи узор који су више обожавали него подражавали. Са коликом очинском љубави и личним самопрегором одгаја своје ђаке, види се по речима које је, пре неколико година, написао поводом обелодањења њихових радова у једном чешком часопису:

„Обелодањујући радове својих ђака, желео бих да би

се тиме што више помогло овим младим људима. При томе лично, заиста, немам никаквог учешћа, младим је, пак, људима многоструко пружио корисни подстрек. Ко води ђаке — да ли ја или ко други — је споредно; учитељ чини једно: узнемирује ђаке да траже, и оно што нађу да с оптимизмом обрађују, тако да стекну у себе поуздање. Све друго је сувишно; живот тлачи свакога гвозденом песницом, убада га трњем и свак — како одреди Провидност — је срећан на свој начин. Зато сам своје место вођа схватао посвема наивно, без било каквих максима, а остаћу таковим докле буде хтео Бог. Други учитељ чинио би опет другачије. Ниче вели: ‚ појединац појединца увек у нечему надкриљује; у нас се каже: ‚ сви људи све знају’, али такође: ‚ свак има своје право’; дакле, на крају крајева, vanitas vanitatum, прекорачити ових неколико квадратних метара не може нико, и тако лежемо без таштине а устајемо скромно.“

Поставши професором, он се толико предао своме позиву да је наскоро све своје способности жртвовао искључиво својој настави. Отсад је почео живети, радити и стварати само за ђаке, немајући времена да сам преузме ни најмању поруџбину. Колико се цениле његове необичне педагошке особине, доказује чињеница да га је 1913 професорски колегиј бечке Академије једногласно трипута изабрао за наследника Ота Вагнера, али ни један избор није хтело потврдити аустријско министарство. Иако му бечки званични кругови признаваху спрему достојну једног Вагнера, ипак њихова шовинистичка амбиција није допуштала да се овако значајна катедра повери Словену. Недуго затим, њему беше понуђено да преузме уз врло повољне услове место на једној великој школи у Немачкој, али понуду је одклонио, желећи остати веран Чесима који га ослободише тешкога живота у аустријској престоници. Колико су му, пак, Чеси благодарни што је остао у њиховој средини, најлепше говори чињеница да су га летос изабрали за професора на својој Академији. Овај је избор одушевљено поздравио целокупни чешки часопис „Стил“ истичући како је Плечникова досадања делатност у Прагу уродила „дубоким обогаћењем“ савремене чешке архитектуре.

У [illegible] година није [illegible] ни једну поруџбину, [illegible] у Бечу није подизао у

главном него неколико мањих кућа, ипак се мора признати да је његово дело врло обимно. Оно се, додуше, не очитује у архитектури великих најамних кућа и раскошних репрезентативних палата већ у нацртима једноставних породичних кућа, естетичких вила са вртовима, удобних interieur-а, практичног покућства, декоративних накита; затим у нацртима скромних цркава, нежних капела, живописних олтара, гробних споменика, заветних ступова. У ове нацрте профане и религиозне архитектуре, он је унео сав свој дух и сву своју душу. Услед тога, они су продукти не само његове богате маште него и искрене побожности. Треба, одмах, рећи да ова побожност има чисто словенско обележје, истичући дух доброте, нежности и праштања. Благодарећи с једне стране свом дубоком националном осећању а с друге ретком схватању античке уметности, он је независно од јаких уплива Вагнерове личности дошао до свога уметничког израза. По овом изразу, његова је уметност отмено упрошћена, кристално јасна и дубоко искрена. Колико је она далеко од разних l'art-pour-l'art-истичких формула, најбоље показују следеће његове речи из једнога недавнога разговора: „Хоћу вам, пријатељу, нагласити да се моје архитектурско занимање, у главном, не разликује од занимања сваког честитог радника, звао се он столар или постолар. Као они, и ја хоћу да у првоме реду користим човеку. Правећи своје нацрте за куће, које су обично поручивали имућници, ја сам увек настојао да моја архитектура придоноси удобности становања не само имућниковe породице него и његовог последњег служинчета. Моја ми савест никада не допушташе да заборавим патње и тегобе „презрених и понижених“. Услед тога, у својим нацртима кућа посвећивао сам пажњу баш тако трпезаријама, салонима, музичким дворанама, као и кухињама, служинским собама и портирским ложама. Осећајући искрену љубав према ближњему, увек сам тежио да се што више приближим високом циљу: постати *човек* у најсавршенијем смислу речи.“

Коста Страјнић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

А. СПОЉНА ПОЛИТИКА.

РЕЧКО ПИТАЊЕ. — ПЛЕБИСЦИТ У КОРУШКОЈ.

Преговори, који су вођени између Вилсона и Италије о Реки, у почетку рада конференције за Мир, довели су били, после неких заплета, до споразума. По томе споразуму имала се створити Слободна Држава Река, која би, стављена под Лигу Народа, имала да, путем једнога плебисцита, после извеснога времена, одлучи о својој судбини. Италија, уверена да ће 200.000 Хрвата и Словенаца, становници те државице Реке, сигурно дати свој глас за сједињење с нашом државом, издејствовала је да Лига Народа реши судбину Слободне Државе Реке, и обезбедила је самоме граду Реки аутономна права која је имао докле је био у аустроугарским рукама.

Кад је то било готово Италија изађе са новим предлогом: а) да се град Река (т. зв. *corpus separatum*) издвоји из те Слободне Државе Реке, начини потпуно независнои и ако би пристаниште и жељезнице остале Слободној Држави Реки. б) да се град Река веже с италијанском границом у Истри једним уским комадом обале од Реке до Волоске, оивичити на територији између мора и жељезничке пруге која туда иде, тако да би онда цела Истра припала Италији.

Ови нови предлози Италије били су чудновати, јер су Савезници, стварајући Слободну Државу Реку између Италије и наше Краљевине, хтели и да стратегијски обезбеде Италију и да економски очувају Реку. Град Река и државица Река биле су тако тесно везане један уз другу, да би њихово раздвајање економски упропастило обоје. Дајући пак, аутономију граду Реки, исту какву је имао и под Аустријом, и стављајући га под апсолутни суверенитет Лиге Народа, у чијем Одбору је имао заседавати и један представник из Италије, савезници су зајамчили талијанскоме делу становништва на Реки све. Због тога су Америка, Велика Британија и Француска ове нове захтеве Италије одбили сматрајући да Италија намерава да анектује нове територије на којима живи наш народ.

И ако је ово одбијање било на оштар начин учињено Италија се није збунила; она је имала други предлог. Она је тражила да град Река остане у Слободној Држави Реки, —

којој би југозападна граница била онаква каква је предвиђена у Лондонскоме Уговору, — али под погодбом да се граду Реки са corpus separatum-ом нарочитим статутом „очува талијански карактер“. — Она је тражила да се овом corpus-separatum-у дода пут обалом до талијанске границе; да Италијани из града Реке могу постат италијански грађани остајући и даље на Реки. — И овом приликом, као и увек, талијански државници понављају да се, чинећи ове предлоге, Италија не одриче Лондонскога Уговора.

Ове нове предлоге сад су узеле на оцену само Велика Британија и Француска. Америка се уздржала. Енглези и Французи, после разматрања талијанскога предлога, предлажу Италији овакво решење: 1) помиче се ближе Истоку граница Слободне Државе Реке; 2) Град Река и Слободна Држава Река долазе под Лигу Народа, тако да Лига гарантује међународни карактер речкога пристаништа нарочито с обзиром на интересе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Угарске и Румуније да то пристаниште буде слободно; 3) Италијани из Града Реке не постају поданици Италије зато што и они и грађани Слободне Државе Реке долазе под заштиту Лиге Народа.

Докле су се водили преговори о овоме с Италијом, Француска је учинила нашој држави овакви предлог: а) град Река [corpus separatum] бива независан град с независним дипломатским представником; б) подграђе Сушак присаједињује се држави Срба, Хрвата и Словенаца; в) цело пристаниште и жељезнице постају својина Лиге Народа; г) нема Слободне Државе Реке; д) град Река бива везана једним језичком земље, који ће Реку везивати непосредно и беспрекидно с Италијом. Наша држава је примила да град Река [corpus separatum] буде независан, али не и пристаниште и жељезница, и да Реку дипломатски представља Лига Народа. За пристаниште, велики прибрежни насип, жељезнице које се стичу на Реку као и све инсталације које иду уз њих, тражила је да буду својина Лиге Народа с тим да њима управљају наши органи. Што се тиче Сушака и дела пристаништа на Реци које се зове Барос, наши су захтевали да буде искључива својина Краљевине наше.

Председник Вилсон, који је разговарао опширно и одлучно са Енглеском и Француском о овом питању, доставио је писменим путем да ће примити само оно решење по којему би била створена Слободна Држава Река, чију би судбину доц-

није одлучило њено становништво путем плебисцита, а град Река задржао сва она аутономна права која је имао под Аустроугарском пре рата. Не водећи рачуна о Лондонскоме Уговору, он је писао владама савезничким почетком фебруара, овако: „Ако Италија не прими ове праведне и широке уступке, које ја сматрам као максимум уступака, онда може доћи у питање и сам Версалски Уговор...“ На томе је решењу Вилзон остао до данас, опомињући Италијанске владе, да је даље инсистирање Италије на њеним захтевима кратковидо, неправедно и изазивачко.

У споразуму с Француском и Енглеском наша је влада примила да непосредно расправља ово питање с Италијом. Наши делегати су почели преговоре у Лондону, наставили у Паризу крајем априла о. г. И кад је те преговоре требало наставити у Паланци [Palanza], влада Нитијева је дала оставку због унутрашњих прилика. Нова римска влада, којој је на челу Ђолити, имала је да одлучи хоће ли примити политику свога претходника, који је био већ склон да прими, да град Река не буде под суверенитетом Италије, да не буде Слободне Државе Реке и да не буде талијанскога „коридора“ између Реке и нове границе италијанске или да за основу преговора узме Лондонски Уговор, како му је препоручивано са многих страна из Италије. До данас по томе није ништа рађено.

Поред овога питања, које је једно од најважнијих питања за наше дефинитивне границе, и унутрашње консолидовање стоје отворена сва гранична питања и према републици Аустрији, и према краљевини Мађарској [краљевина без краља], и према Румунији, и према Бугарској. Ова питања су отворена у главноме зато што још нису постигнути споразуми између Енглеске и Француске, које имају различне погледе на општу континенталну политику за Европу и најближи Исток, као и на економске интересе те две државе и Италије.

Уговор о миру с Аустријом је ратификован; извесне одредбе су већ извршене. Остала је још одредба чл. 50. Сен-Жерменскога Уговора по којој се Целовачки басен, у Корушкој, има путем плебисцита да определи хоће ли припасти Аустрији или нашој држави.

Корушка [Горска] се звала стара аустријска провинција од 10.300 кв. км у којој је живело у јужноме делу 120.000 Словена а 280.000 Немаца у северноме. Корушка је сва у

гори, отуда јој је и сигурно и име; у њој се налазе богати рудници, нарочито олова, много водене снаге и добро развијена индустрија машина, пушака, кожа, дрва. Корушка је Каналском долином и Дравом везана за Приморје, а економски је саставни део Горице и Истре. Од 1870 год. Немци су нарочиту пажњу обратили Корушкој, коју само 100 км у ваздушној линији раздваја од Јадрана; главни објектив је био имати у својим рукама а) планински ланац Караванки које су последња највиша препрека на путу за Трст и господарећа тачка над долином Саве; б) Све жељезнице Солноград—Трст; Бељак [Villah]—Трст; Беч—Целовац—Трст, које имају чвор у Корушкој. Зато су они вршили у Корушкој немилосрдну германизацију Словенаца на све могуће начине; и да није дошао слом Аустрије, овај крај би се сасвим понемчио, — у 1870 години у њему је било 240.000 Немаца а 110.000 Словенаца; у 1910 број Немаца је порастао на 304.000, а број Словенаца спустио се на 82.000.

На Конференцији Мира је био додељен Италији западни део Корушке (Жиличка Долина западно од Бељака — Villah), коју Италија сматра као мост за непосредну свезу са Немачком а најважнији жељезнички центар у јужним Алпима. Један део Корушке је, истом приликом, остављен аустријској републици. А трећи део Корушке у којој има лепих језера, у место да припадне нашој држави, подељен је опет на два дела један у коме има 9 општина са преко 10.000 Словенаца, и други у којему се путем плебисцита има да реши хоће ли се присаједините Аустрији или не.

Овај други део то је целовачки басен, старо језеро кроз које је некад протицала река Драва. Та област је подељена на две зоне, зону А. и В. У првој зони има 49 општина са нешто више од 70.000 становника, у другој зони налази се Целовац (Klagenfurt) у којој са њим има око 54.000 становника. У зони А. становништво је у већини Словеначко; оно је, у многоме, очувало словенско обележје, а нарочито језик који је нешто више архаичан од свих других дијалеката словенских, утицај немачки био је врло јак. По уговору о Миру плебисцит се имао извршити најпре у зони А. с тим да се, ако се становништво у тој зони изјасни за сједињење са нашом краљевином, у року од петнаест дана и у Аустријској зони, зони В, изврши плебисцит; иначе да у зони В не

буде плебисцита него да се зона А аутоматски присаједини Аустрији ако се народ у тој зони изјасни противу сједињења са нашом државом. Плебисцитом је имала управљати међународна комисија, у којој је било шест представника: Америке, Енглеске, Италије, Француске, Аустрије и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, са једнаким правима. Плебисцит је имао почети на две недеље пошто се ратификације овога уговора измене међу потписницима, а дотле су овом облашћу управљале у зони А наше власти у зони В аустријске власти. Докле је дошло до ратификације Америка је одбила да пошље свога члана у Плебисцитну Комисију због своје одлуке, после рђава искуства с Европским В. Силама, да се меша у европске ствари. Конференција Амбасадора тада мења одредбе С. Жерменскога уговора решењем да представници наш и аустријски немају права решавајућега гласа, да се из зоне А удаљи наша војска, и да се отвори слободан промет између двеју зона, аустријске и наше. На ову одлуку, која нам одузима једно право, стечено Уговором о Миру, наша држава није пристала, и њени кораци да се одлука Конференције Амбасадора измени у духу уговора, остали су без успеха. Без икакве мотивације Француска, Британија и Италија, које представљају Европски суд, јављају „да нису усвојили наше разлоге“, и шаљу у Целовац своје представнике — да изврше плебисцит. Не одричући се својих права, која јој даје Сен Жерменски Уговор, наша држава је сарађивала на припреми за плебисцит водећи при томе рачуна о специјалном психичкоме расположењу народа у зони А., о интересима економским и финансијском, о још неодређеним намерама Италије у Корушкој, које не изгледају пријатељске, о општем расположењу у Словенији, и о немачкој пропаганди која потиче из Минхена и Беча. До данас није још дошло до плебисцита.

Иностранн.

Б. УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА.

ДРУГА ВЛАДА Г. Д-Р МИЛЕНКА ВЕСНИЋА.

Београд, 25. август 1920.

Уложивши примерну стрпљивост и показавши дурашну издржљивост, г. Веснић, после месец дана, успео је најзад, пошто је у току тог времена једном већ вратио поверени му мандат, да састави своју другу Владу. Посматрајући површно,

како су сви министри сем двојице остали исти, рекло би се да је сад просто обновљен његов први кабинет од 17. маја ове године, чијем доласку на свет беху претходили не мање дуги и мучни дани. Међутим, с повлачењем г. г. Протића и Давидовића првобитна структура знатно је измењена а с новим пословним програмом, који је утврђен и потписан по пристанку овлашћених преговарача, цела политичка оријентација добила је други правац.

Г. г. Протић и Давидовић су шефови партија и, један и други, ранији председници министарског савета. Због њиховог одласка нова Влада губи нешто од свога престижа, и саме странке, представљене у овом кабинету мање истакнутим личностима, могле би, у извесним моментима, донекле смањити своју привврженост уговореној политичкој акцији, која је сад много шире поверена г. Веснићу. Осим тога, г. г. Протић и Давидовић, разноврсношћу својих концепција и начина како су их изражавали, били су створили у старој Влади један срећан контраст, што је одржавало неку врсту моралне равнотеже у једној заједници која се, због велике различности својих тенденција, већ тешко могла склопити а још теже остати у хармонији. Г. Протић, политичар и одвише посебног индивидуалитета, који се не да стегнути ни партијском дисциплином ни партијском целисходношћу и нерадо приступа споразумевању и договору, непрекидно уздиже себе изнад свих осталих својих људи и напреже се да својој вишој вољи потчини сваку супротну тежњу или другојачије гледиште; такав, он је у Влади ширио око себе непомирљивост и одржавао и код присталица и код представника демократске групе раздражену напрегнутост. Г. Давидовић, без јаких оштрина и без сувишне отсечности ма у ком правцу, с примамљивом заобљеношћу у идејама и питомошћу у опхођењу, уносећи што више толеранције у вођење послова, заузет пре свега да се противности изгладе, залагао је своје силе, кад год би се појавио какав буран сукоб, да се дође до једног средњег решења које ће моћи спасти од распада једну такву диспаратну дружину као што је свака коалициона Влада. Његови напори, у таквој средини, нису могли донети никакав трајан успех, и, пре или после, политичка комбинација г. Веснића морала се срушити. С г. Протићем тренутно је из политичке арене нестао један љути мегданџија а с г. Давидовићем један добронамерни миротворац.

Одлазећи, г. Протић је понео са собом своје главно дело, због којега је вероватно једино и био пристао да уђе у први кабинет г. Веснића и које је овоме имало да послужи као главна основа. То је предлог Устава за нашу Краљевину. Може се већ сад с поузданошћу рећи да је тај предлог у г. Протићу изгубио свога најјачег поборника и да нема много изгледа да ће се ико прихватити да га брани са онолико уверења и упорства колико је показивао његов творац.

Уставно питање налазимо, поново, и у програму друге Владе коју је 17. августа образовао г. Веснић, али не с више прецизности него раније у погледу начина како га мисли решити. Оно је, и овог пута, само постављено. За велике разлике које постоје у свима важнијим проблемима ни један од политичара који окружују председника министарства није узео на себе да потражи како ће их изравнати, да би се дошло до једног нацрта Устава на коме би се образовала солидна већина. Г. Веснић, и раније и сад, пристао је да пође пред Конституанту немајући ни у члановима свога кабинета ни у партијским групама на које се они наслањају никакву споразумну директиву. Нити он нити они могу бити у овом тренутку на чисто шта ће и у каквој редакцији ући у Устав, пошто до сад нису ни једном покушали да заједнички детаљно утврде бар битне тачке. У „Протоколу споразума", из којег је изишла нова Влада, читамо: да „паралелних редакција може бити само у мање важним питањима." Једино што из ове изјаве несумњиво изилази, то је да су министрима допуштена разилажења у споредностима, — споразум је, дакле, постигнут само на негативном делу Устава.

Када оставимо на страну предлог Устава г. Смодлаке, који је остао један неприхваћен, усамљен и чисто лични оглед, такође и предлог Устава г. Протића, који садржи његове посебне идеје, с којима се може бити неће сложити, судећи по појединим изјавама, ни сви његови партијски другови, најзад и предлог Устава једне комисије, који је израђен, према инструкцијама г. Протића, по белгијском обрасцу, — јасно је да сама Влада г. Веснића, која је на себе већ узела обавезу да у одређеном времену изврши изборе за Уставотворну Скупштину нема у својим рукама ништа што би пред њу изнела као своју творевину.

Једини корак у напред који је г. Веснић учинио, тај је

што смо на, крају крајева, под притиском јавног мишљења, дошли до одлуке о дану избора („стога се рокови за изборе народних посланика морају смањити, како би се избори могли обавити до конца новембра ове године“, — гласи тачка 1. „Протокола Споразума“). То је први пут у нашој новој држави да једна Влада показује отворену жељу да изиђе пред народ. Све до сад, око тог питања обилазило се, избегавало се да се на њ да тачан одговор, тражило се у свакој прилици начина да се његово решење одгоди и потисне у што даљу будућност. Политичари су били истакли једну, привидно, врло привлачну али хипокритну формулу: „на изборе треба ићи што пре“, док, стварно, изборе нико од њих није желео нити намеравао да их изврши.

Одакле је долазила ова одвратност према апелу на народ? Несумњиво да у целој земљи сви друштвени слојеви, изван оних кругова којима власт ма у ком облику припада, гласно захтевају изборе већ одавно. Несумњиво да су избори, — у томе се слажу и једни други, — једино средство да се учини крај несређеним приликама и нездравим односима у земљи. Па ипак избора није било за скоро две године од ослобођења и уједињења. Као вођени неком фаталном силом, сви политички људи, чим дођу на Владу, беже од тог, по општем уверењу, јединог спасоносног лека, и радије пуштају да их министарске кризе једне за другима обарају с власти. Овом необичном појаву потребно је потражити прави узрок.

Из почетка, изгледа, постојало је извесно неповерење према народу. После великих потреса које је преживео, сматрало се да власт не треба тражити од њега, зато што се тврдило да није могуће да народ одмах дође к себи и стане на своје ноге. Под тим згодно измишљеним изговором власт се почела формирати изван њега и одржавати без његовог учешћа. Све је кризе решавао владалац сам, од регента јединог очекивало се да све политичке тешкоће отклони. С друге стране, народни преставници нису у истини представници народа. Некима су мандати одавно истекли, други нису непосредно ни бирани. Владе, поникле из овако састављеног парламента, морале су и саме изгубити додир с народом и нису могле своју снагу из њега црпсти. И министрима и посланицима тако стање, ма да тешко, годило је, јер нису морали излазити пред бираче да поднесу рачун о своме раду. Отуда,

кад прегледамо поводе криза и њихово трајање, видимо, у већини случајева, да је то нека врста међусобног обрачуна између партија у Скупштини, при коме народ и његови интереси играју најмању улогу.

Да поређамо бар најзамашније од криза. Први велики концентрациони кабинет г. Протића, састављен 7. децембра 1918 из свих група („прва наша државна Влада, у којој су народни прваци све три вере и сва три имена, представници свих странака и свих покрајина," вели се у Прокламацији Престолонаследниковој од 24. децембра 1918), поднео је оставку 1. августа 1919 због диференција између председника Владе и министра унутрашњих Дела, који више нису могли нормално општити један с другим, због „неснošљивих односа у Народном Представништву", због нечувања тајни са министарских седница, чему је последица била „нетрпано, нетактично и страшно бацање у јавност" оних питања која се ту претресају (писмо председника Владе Престолонаследнику од 1. августа 1919). Као шеф хомогеног кабинета, састављеног 19. фебруара 1920., г. Протић упућује писмо потпредседнику Парламента (28. априла 1920), у коме изјављује да Краљевска Влада „не желећи излагати Народно Представништво досадашњим призорима", не може присуствовати седницама Народног Представништва све дотле док опозиција остане при свом опструкционом држању, после чега је дошла његова оставка и ступање на Владу, први пут, г. Веснића, 17. маја 1920. Овај и сам је, после два месеца, пао, оставши у мањини на питању кандидовања учитеља за Конституанту. Мотивација оставке кабинета г. Давидовића (16 фебруара 1920) није објављена, али по догађајима који су претходили, он се повукао, исто као и г. Протић, зато што су тешкоће, које су долазиле од Скупштине чиниле немогућном парламентарну владавину.

Па ипак, срљајући из кризе у кризу, која у истини никако није престајала, све Владе излазиле су пред исто Народно Представништво с којим нису могле да раде и које ни само није могло да ради. Сазвано 1. марта 1919, оно је до данас, за целу периоду свог трајања, стигло да вотира само неколико сићушних закона (као што су измене и допуне у закону о обустави извршења и обезбеђења и о току рокова, закон о признању погодаба за стицање адвокатуре и јавног бележништва, закон о пунолетству), дванаестине и један међународни уговор (с

Немачком). Али највећи део времена протекао је у одлагању и недржању седница. Као по неком закону политичке инерције, овако стање ствари једном створено, поставши навиком, трајало је просто зато што нико није хтео да му учини крај. Управљачи, обневидели у једној опасној игри, престали су да воде рачуна о народу.

Кризе се развијале све замршеније и дуготрајније, преговори између група разбијали се на најнезнатнијим питањима, поново везивали, да се после неколико дана опет растуре на новим препрекама, које су изненадно искрсавале кад је изгледало да је све доведено у ред. За то време, и унутра и споља, национална и државна животна питања чекала су данима на решење, администрација се кочила и дезорганисала, чиновници деморалисали и анархија узимала све више маха, претећи да разједе и растури и саме основе јединства.

Последња криза прекинула је дебату о изборном закону и тиме одложила питање Конституанте и Устава; питањем извоза, у време жетве, доводила у опасност целу овогодишњу летину; заоштравајући аграрни проблем, дражила духове и изазивала неповерење према држави у једном делу нашег народа. Искључивост с једне и друге стране дошла је дотле да је, у последњим тренуцима, изгледало да никаког нормалног излаза нема. Једног дана ипак је био утврђен протокол, који су, с пуно ироније у речима, смртно завађене групе назвале „Протокол споразума." По полемикама, које су, и после, настављене у главним партијским листовима, може се закључити да међу потписницима има много незадовољника којима пристанак на поједине тачке тешко пада, као каква капитулација.

Под таким околностима г. Веснић ступа пред народ са својом другом Владом. „Програм споразума", формално, има ту добру страну што је додирнуо сва најважнија питања, и тиме добио више одређености од програма прве Владе г. Веснића. Ту су и решења тих најважнијих питања, — али би се место решења пре могло рећи „намеравани планови." Из искуства које за ове две године имамо и одвише смо се уверили колико се тешко и како мало код нас намере приводе у дело. Зато је разумније ценити Програм нове Владе не по овом што обећава, већ по оном што буде дао.

Први политички акт извршен под новом Владом г. Веснића јесу општински избори од 22. августа, у границама Краљевине

Србије какве их је повукао 1913 Букурешки Уговор (изузевши пограничне округе према Арбанији). Благодарећи још увек неуређеним саобраћајним приликама, потпуни резултати ни до данас нису стигли. По службеним саопштењима које имамо, могу се ипак извести неки најопштији закључци. Велике неправилности од утицаја на исход избора нису утврђене, што значи да крупне злоупотребе од стране бирача и бирачких одбора нису чињене; жалби против притиска или насиља власти у опште нема, — дакле избори су били слободни. У погледу бројних односа између старих партија, изгледа да нема знатних промена и да обе стране, радикалска и демократска, још држе своје позиције. Од нових партија, републиканска ће имати врло мали број комуналних претставника у народу; земљорадничка, у селима, сразмерно, изостаје иза комунистичке у градовима. Док су комунисти узели у своје руке општине у свима главним индустријским центрима, дотле аграрци, растурени овде-онде у по неколико малих општина, нигде се не појављују ни у већем броју ни у компактним групама. Преварио би се ко би, по овим изборима, хтео да дâ ма кака предвиђења за оне из којих ће изићи Конституанта. Док су се 22. августа бирачи, на првом месту, руководили сваки својим посебним обзирима и локалном вредношћу кандидата, не водећи много рачуна о општим приликама, у новембру ће се гласати не само по партијским програмима већ и по истакнутим гледиштима на уређење целе наше државе, по именима главних политичких људи и по томе какве су идеје они до сад заступали и шта су дали земљи. Може се десити да и резултат тада буде сасвим други.

К.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Dr. Alfred Francis Pribram: Die politischen Geheimverträge Österreich-Ungarns 1879—1914. Wien und Leipzig 1920.

У маси немачких књига изазваних овим ратом, међу којима превлађују мемоарске апологије појединих државника и војника жељних да од себе одбију одговорност за неуспех, дело А. Прибрама знатно одваја својом озбиљнијом наменом. Оно је, вели писац, схваћено као предрадња за хисторију спо-

љање политике Аустро-Угарске и доноси све њене политичке тајне уговоре од савеза с Немачком 1879. до почетка рата. Ту су немачко-аустријски уговори с протоколима и меморандумима од 1879., с продужењима од 1881., 1883. и 1902.; руско-немачко-аустријски од 1881. и 1884.; Тројни Савез од 1882., 1887., 1891., 1902. и 1912.; аусријско-румунски од 1883., 1892., 1896., 1902. и 1913.; аустријско-талијанско-енглески од 1887.; аустријско-талијанско-шпански од 1887. и 1891.; аустријско-руски од 1897.; талијанско-аустријски о Албанији 1900.; руско-аустријски од 1904.; талијанско-аустријски о VII. тачци уговора о Тројном Савезу из 1909; српско-аустријски од 1881. и 1889. У другом делу је детаљан хисторијат целог развитка Тројног Савеза. Само су неки од тих уговора били досад објављени, понеки деломично или нетекстуелно, и то највише током самог рата. Овде су први пут саопштени у целини и према аутентичним текстовима оригинала или по службено овереним преписима.

Српско-аустријска конвенција била је досад позната по изводима г. Ст. М. Протића у *Делу* L. 1909., II-23. Сад имамо и њен дослован текст. Поред ње Прибрам издаје и писмо Кнеза Милана од 12/24. октобра 1881. упућено заменику министра спољашњих послова Б. Калају. У њему се он извињава ради Пироћанчева поступка, да се ублаже одредбе конвенције — и ради тога, што је и сам морао нешто да попушта имајући да савлада „моћне разлоге“. У осталом, он је, вели, тражио од монархије жртву у форми, а не у суштини. Према Пироћанцу морао је имати обзира и одржати њега и његове људе на влади, не само ради њихове унутрашње политике, него и с тога, што ће му бити драгоцени помоћници у политици, коју мисли искрено и верно водити према суседној монархији. А да увери Аустрију о својој искрености, он, са своје стране, даје часну реч „у мом својству кнеза Србије“, да неће улазити ни у какве политичке преговоре с којом другом државом без претходног саопштења и овлашћења Аустро-Угарске. Он моли министра, да ову његову обавезу сматра као потпуно званичну, ayant un caractère tout à fait officiel, према ц. и кр. влади.

Под датумом 7/19. марта 1889. упутила су сва три краљевска намесника изјаву аустријском посланику у Београду Хенгелмилеру, који је у име своје владе тражио изјашњење од њих, да су они проучили конвенцију и да је сматрају правовањаном и у складу са правима, која српском краљу даје и стари устав од 1869. и нови од 1888, и да ће се, према том, верно држати њених одредаба. Они ће то учинити тим радије, што много полажу на развијање добрих односаја између Србије и Аустрије. Остало је сад да се објасни, да ли су и шефови влада тога дела били упућени у ову тајну и како су се односили према њој.

Од осталих докумената непосредно се нас тиче аустријско-руски мајски уговор од 1897., по ком Русија изрично признаје Аустрији право анексије Босне и Херцеговине. У другом делу врло је важно излагање талијанског држања за време 1913. Берхтолд је онда пре Букурешког Мира изјављивао, да не може мирно дозволити даље повећавање Србије, „овог нама традиционално непријатељског суседа“, јер би оно подигло њену моралну и материјалну снагу и допринело снажењу великосрпске мисли. Сан Ђулиано је одговорио, да такво држање Аустрије угрожава европски мир, јер њој не прети никаква непосредна опасност опстанку, него се износе могуће будуће опасности, за које рат није једино решење. Срећом за нас, Берхтолд је поштедио своју политику и после неуспеха у Букурешту.

В. Ћорозић.

Љубиша П. Борисављевић, мајор у пенсији: Пад Ловћена и капитулација Црне Горе. Београд 1920. Штампарија „Млада Србија“.

Писац у предговору вели: да се књига предаје јавности у циљу да се унесе што више светлости у братску заједничку акцију србијанско-црногорске војске 1915 1916 г. и скине вео таме о паду Ловћена.

Књига је у главном рађена по белешкама из дневника, који је писац водио и неким званичним документима. Но ових последњих је у сувише незнатном обиму. Сваки ће прилог у овом правцу добро доћи за расветљавање по којег нејасног момента из наше скоре прошлости, те је желети да се што више јављају радови ове врсте књижевности. Нама ће требати за израду потпуне и савесне, политичке и војне историје, која ће у своје време доћи, и на коју се чека.

Књига г. Борисављевића има лепу намеру, коју је у неколико испунила. Писана од очевидца, од човека који је учествовао у догађајима што их описује она има особине да је верна и истинита. Написана је искрено и служиће као леп документ. Може се рећи да бележник г. Борисављевића који је водио у онако критичним моментима судбоносним за једну земљу казује много и већином ствари које су читалачкој публици биле непознате.

Али недостатак, мана књиге је та, што је писана нешто стилом какав не одговара радовима ове природе. Писана је доста развијено, има излишности, уношени су стихови и одломци из *Горског Вијенца* и из других дела, те то све општи утисак књиге смањује. На против, како ће књига имати да послужи за доцнијег писца историје као документ, требала је да буде концизнија, без фраза, без стихова и свега осталог што је писац за потребно сматрао да унесе. Најискреније писцу треба препоручити да се у будућим радовима овог клони

и избегава бомбастичну и китњасту фразеологију, чему нема места у иначе лепо и писмено написаној књизи.

Ближе се нећемо овде упуштати у садржини дела, јер ни простор, обим приказа то не дозвољава. Ево само наслова појединих одељака: *Посвета, предговор, општа ситуација србијанско-црногорске војске пре Божића 1915. г., Ловћен, повлачење, Капитулација Црне Горе 8. јануара 1916. г., догађаји. слога, идеали, Реалност, Слобода или смрт и Поговор.*

Књига се чита пријатно и лако, задржава читалачку пажњу због свог излагања и интереса који самим предметом нуди описујући критичне дане у капитулацији Црне Горе. Још занимљивијом књигу чине анегдоте, верно забележени дијалози који рељефно допуњују цртање догађаја, времена и људи, њихову карактеристику.

Понављамо да би желети било појаву сличних радова, из историје наших ратова, учесника крупних прошлих догађаја судбоносних по наш народ. Ђ.

БЕЛЕШКЕ.

Српски Књижевни Гласник. — Читаоци *Нове Серије* „Српског Књижевног Гласника“ моле се да имају на уму колико они имају да суделују у просветном предузећу као што је ово.

У књижици објављеној о десетодишњици „Српског Књижевног Гласника“, тадашње уредништво и администрација писали су:

„Десет година трајања и успеха, све већи број претплатника, признање толиких српских, југословенских, словеначких и страних листова и часописа, — све то доказује вредност „Српског Књижевног Гласника.“ Али ту десетогодишњицу, испуњену радом, стварањем и успесима, „Српски Књижевни Гласник“ сматра само као основу и као подстрек за даљи рад. „Српски Књижевни Гласник“ не мисли само да чува своје добре традиције; он има намеру да иде даље, да даје више и боље... Људи који су окупљени око њега имају вере у могућност нових успеха, и воље да се на том послу огледају. Али све зависи од одзива читалачке публике, која томе послу има да да̀ сигурну материјалну основицу. Што већи број претплатника, то боља и одабранија садржина, и боља нада на проширење листа. Две хиљаде претплатника — што за једну нацију од осам до девет милиона душа није заиста много — значило би удвостручење вредности „Српског Књижевног Гласника“.“

Ове жеље исказане пре девет година испуниле су се преко очекивања, једва две године дана доцније: не само

да је број од две хиљаде претплатника био достигнут, него је био и врло знатно пребачен, и растао је даље непрекидно. Исто се тако остварило и предвиђање уредништва, да ће удвостручен број претплатника удвостручити и вредност часописа. Је ли онда потребно напоменути да није само интерес народне просвете, но да је и лични интерес свакога претплатника да нађе себи друга, још једног новог претплатника?

Данас, кад наша нација броји четрнаест милиона, кад су пале бране које су раздвајале поједине делове нашега народа, кад ће и неразумни морати разумети — *ако само мало размисле* — да духовне споне јачају и условљавају материјалне везе, и да је нашем народу, у данашње време, широка просвета вишега реда потребнија но икад, управо неопходно потребна, и најзад, да се просвета и материално исплаћује — данас се сме очекивати још много већи број претплатника. „Српском Књижевном Гласнику“ је та помоћ право потребна. Где је благајна часописа пређе исплаћивала хиљаду динара, данас исплаћује десет хиљада; где је пре исплаћивала десет хиљада, данас ће имати да исплати сто хиљада. Тешкоће око издавања оваквог часописа у данашње време свак може замислити; али су оне веће но што их може замислити ма ко, ко посао сам не ради. И људи око „Српског Књижевног Гласника“ надају се да ће их читалачка публика помоћи.

Јован Скерлић као књижевни критичар. — Кад је пређашњи уредник „Српског Књижевног Гласника“ умро, догађаји који су ускоро затим наступили нису допустили да се „Српски Књижевни Гласник“ одужи његовој успомени како је желео и како је Јован Скерлић заслуживао. Намеравани број који би у главном био посвећен сав њему морао је бити одложен за друга времена, за коју срећнију годишњицу. Ни овај први број, као ни прилике под којима се објављује, нису ни прикладни нити дају могућности за одуживање горњега дуга. „Српски Књижевни Гласник“ се мора задовољити тим да донесе један помен свом пређашњем уреднику, и то баш онај који је написао један од његових данашњих уредника одмах после смрти Јована Скерлића.

„На старим огњиштима.“ — Г. Алекса Шантић, чија је педесетогодишњица књижевнога рада прослављена ту скоро, издао је последњих дана треће издање своје збирке стихова која носи горњи наслов. Та књижица је први пут изишла 1913 год.; и тада су у њој били родољубиви стихови који су се родили као одјек наших победа из Балканских Ратова. Међутим, наша борба за народно уједињење развијала се непрестано у току доцнијих година, и г. Шантић је за све то време својом лиром пратио велике догађаје. Тако да је ово треће

издање његове родољубиве збирчице, допуњено стиховима у којима су опевана и наша страдања и наше славе из страховитог Европског Рата. Поред старих и познатих песама „Призрене стари“, „Пред Битољем“, „Куманово“, „Јутро на Косову“, и т. д., у овом новом издању су још и нове песме као „Гаврило Принцип“, „Кајмакчалан“, „Наш апостол“, „Песма Србији“ и др.

Чисто родољубива лирика Шантићева је свакако испод његових личних стихова, исто тако као што је слабија и од оних његових песама које носе социјално обележје. Као и све што је природнога карактера, тако су и ове песме, које су често везане за одређене догађаје, датуме или личности, другоразредне по вредности у Шантићевом песничком делу. Завршујући ову белешку, допуштено ће нам бити навести стихове које је г. Шантић, под именом „Наш апостол“, посветио успомени нашега покојнога уредника, Јована Скерлића:

Не, облаци смрти покрили те нису,
У рукама твојим јоште зубље горе.
Ми видимо јасно где се сваке зоре
У лепоти рађаш на далеком вису,

Где храстови чуше твојих светих дела.
Још чујемо тебе и гледамо у те —
Под заставом твојом омладина цела
С гордом снагом ступа на велике путе.

Врућа срца своја твојом вером поји,
Плашт огрће на се пламенова твоји'
И у души носи песму живих врела...

Лепа деца Југа твојом ватром горе,
Твојим летом лете, да те сваке зоре
Загрле на вису твојих светлих дела!

Б. М.

Душан Богосављевић, **Антологија народне лирике.** Ужице, 1919. — В. Ј. Илић-Млађи, **Антологија српске лирике од Бранка до данас.** Београд, 1920.

„Антологија новије српске лирике“ Г. Б. Поповића, једна од наших најпопуларнијих књига (имала је већ четири издања, постала је у школама помоћна књига без званичних наредаба), изазвала је сад и угледања. Обе наведене књиге рађене су по њеном узору. Начин рада, — подела предговора у првој, поговора у другој, римским цифрама на одељке, — предмет појединих одељака, идеје, целе реченице, — све је узето из Г. Поповића.

Уредник прве то отворено признаје, не стидећи се доброг примера. Извесне идеје и појединости примио је он и из других чланака Г. Б. Поповића. Уредник има, у осталом и својих идеја, занимљивих, казаних којипут са оштрином која његову предговору даје карактер полемике.

Уредник, уређујући збирку, пошао је са овог гледишта, Народна песма је општа својина: идући од уста до уста, она је изложена сталној промени, дакле понекад и кварењу. Версије забележене од Вука јесу, према томе, каткад искварене версије; закључак уредников из тога јесте да антологичар сме дотеривати песме. Тај закључак био би међутим тачан само ако би антологичар успео да потпуно уђе у „радионицу" анонимних песника (што је вероватно немогуће). Уредник свестан ове тешкоће, није чинио врло крупне измене. Ове две су најважније. Прво, изостављао је слабе стихове, и на тај начин поправљао песме. Друго, преводио је турске речи, и тако удешавао песме према данашњем укусу. Обе измене су ипак такве да их је тешко примити.

Из хиљаду и пет стотина песама у I. и V. књизи Вукове збирке уредник је изабрао само седамдесет и две. Он има високо мишљење о народној лирици, и био је вољан да дȁ збирку цвећа: али народна лирика није *веома* богата добрим песмама. Једна детаљнија критика имала би да покаже и са колико је укуса извршен избор песама. —

Уредник друге Антологије, чији смо наслов горе исписали, био је још слободнији према лирици уметничкој: он је допустио себи да сме мењати оригинални текст (личну својину уметникову), и у неких петнаест случајева он је стихове оригинала замењивао својима. Занимљива је и намера да се бројем унесених песама одређује и вредност песника. По мерилу уредниковом на истој песничкој висини стоје Дучић, Ракић, Б. Николајевић и сам уредник; половину њихове вредности има Пандуровић, и тако даље. Сличних ствари има још доста у овој књизи. **С. М.**

Смрт Мајке Југовића. — Г. Иво Војновић је један од највећма читаних писаца наше књижевности. Сва његова дела су се појављивала у више издања. „Дубровачка Трилогија" је у томе погледу била најсрећнија, и тај успех је сасвим оправдан, јер је она несумњиво најбоље дело дубровачкога писца. Али ни друга, мање добра дела, не изостају. Тако, на пример, „Смрт Мајке Југовића" имала је до сада неколико издања латиницом и ћирилицом, поред тога што је преведена на чешки, и играна у Прашком Позоришту.

Сада је вредна загребачка књижара Васића, која се нарочито одликује својим укусним издањима, издала једно *ново* издање ћирилицом. Издање је, као и увек укусно опремљено. У времену када се осећа огромна оскудица у хартији, пада у очи да је ова књига штампана на врло фином папиру. Насловни лист је радио г. Томислав Кризман, у стилу наших народних шара, оригинално и уметнички. **Б. М.**

Ex Ponto. Лепа збирка тамничких записака г. Ива Андрића, са добристивом мекоћом чисте лирске природе, изишла је ћирилицом у издању С. Б. Цвијановића, са предговором г. Н. Бартуловића, као што је било и у ранијем издању *Књижевног Југа* 1918. Осим ове књиге г. Андрић је дао и три своје врло занимљиве приповетке, *Put Alije Đerzeleza*. Г. Андрић је несумњиво један од најсимпатичнијих и најбољих младих, са највише срца и уравнотежености, и ми ћемо наскоро о њему са задовољством донети пунију оцену. В.

Шефка Хасанова, драма у четири чина, од Владислава Тмуше (псеудоним очевидно показује страх од светлости), објављена у Сарајеву, само је библиографски прилог више за литературу о *Хасанагиници* и рђав и некњижеван покушај њене драматизације. Ђ.

Филозофија у Горском Вијенцу. — Наш велики спев „Горски Вијенац" биће за дуго времена још неисцрпно врело разноврсних студија. Као и сва права велика песничка дела, и Његошев спев се да проучавати са неколико страна. Г. Бранислав Петронијевић се занимао проблемом филозофије у „Горском Вијенцу". Резултате свога проучавања он је објавио још пре овога рата, и сада књижара Цвијановић ту књигу даје у II издању.

Ми ћемо навести овде неколико реченица из пишчева предговора, из којих ће се најбоље видети на који је начин он проучавао тај проблем: „У првом одељку опширно ћу испитати питање о томе да ли је и колико је Његош претходник Дарвинов... У другом одељку ја ћу упоредити те исте мисли Његошеве са одговарајућим мислима Шопенхауеровим и показати да је његова главна тенденција иста која и код мисли Шопенхауерових, т. ј. да је Његош песимист, да се он, поред Бајрона и Леопардија има убрајати у најречитије песничке представнике песимизма. На последку, у трећем одељку биће изнети остали филозофски погледи Његошеви, као и поједине мисли његове о различним странама људскога живота и света у опште". Б. М.

Едвард Џон Моретон Дракс Планкет, данашњи Лорд Дансени, савремени енглески приповедач и драматичар, рођен је 1879 године у Ирској, у једној од најстаријих породица британског племства. Ступио је врло млад у војску, и као официр учествовао у енглеско-боерском и у светском рату. Војник, ловац и шампион у спортовима, он је ушао пре десетак година у младу књижевност англо-ирског порекла, не доносећи никаквих литерарних теорија и готово никаквих со-

цијалних идеја, које он ни данас не покушава да ствара. Читалац Библије, Хомера и Херодота, и, још више, монографских списа о дивљачи, старом оружју и хералдици, он је слаб познавалац књижевних струја и без везе са садашњицом. Он је искључиво приповедник маште и заточник дубоких права песничког творалаштва. У својим збиркама приповедака *Богови са Пегане, Време и Богови, Књизи Чудеса, Приповеткама Саљалице* и другим, у фантастичним драмама пуним ефеката и поезије: *Ноћ у једној Крчми, Краљ Аргименес и Непознати Ратник,* он ствара једну своју митологију проткану успоменама из старих келтских предања, неумитне и чудне богове, крваве хероје и краљеве, у једном песничком свету тајанствених и језивих градова културе. Рођен приповедач гатке и симболичних снова, неисвештачен и као видовит, он плени читаоца полетом своје маште сличне људске историје. Ироније је знак да су му баш те особине несавремености заслужиле места баш у најужим и најискључивијим данашњим круговима: Лорд Дансени је не само идол пробраних књижевних снобова за сезону 1920-21, већ и признати маестро најмлађе и најреволуционарније књижевне генерације у Енглеској и Америци.

Х. Х. Х.

„Нова Европа“. — У септембру о. г. почеће излазити у Београду и Загребу, под уредништвом г. Милана Ћурчина, недељни часопис „Нова Европа“, по угледу на енглески „The New Europe“ и са истим циљем. Проглас о покретању, у коме је изложен програм, потписали су, поред гг. Јована Цвијића и Ивана Мештровића, научници и публицисти из свију крајева наше државе. „Нова Европа“, по своме програму, неће бити само један часопис више. Она је себи поставила у садашњем нашем друштву, са свим одређен задатак: да ради на организовању позитивних снага у народу, да би се најбрже дошло до унутрашњег консолидовања. Стога ће се у „Новој Европи“, пре свега, испитивати „практичне последице уједињења и јединства“, остављајући на страну проблеме за теоретско расправљање, и служиће се најрадикалнијим методом, с наслоном на покрете који иду што више у лево, тако да свака мисао буде изговорена до краја.

У нашој данашњој средини која још није нашла прави пут и лута од комунизма до конзерватизма, овакав часопис, који ће стати пред свакодневне чињенице онакве какве су и подвргнути их колико реалној толико безобзирној критици, одиста задовољава једну праву потребу. Ако „Нова Европа“, без поштеде за личности и без обзира на политичке групе, буде водила борбу против сваког и против свега што је сметња разумној изградњи наше нове државе и здравом развићу целог нашег народа, она ће испунити до краја једну корисну мисију. Г. Ћурчин својим досадашњим радом даје довољно гарантија да неће стати на половини пута.

— дн.

Власник, Б. Поповић. — Уредници, Б. Поповић и С. Јовановић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига II, број 2. — 15. септембра 1920.

СМРТ ОЦА.

Бледеле су светлости фењера, зграде су постајале све јасније, дрвета су се већ зеленила, а небо је добијало меку, виолетну боју праскозорја. Славуји у Volksgartenu и пред Rathausom још певаху, али их заглушише полудели врапци. Трамваји се још нису били кренули, пешаци пролажаху, кадикад, ужурбано улицом, далеко се чуло дрндање једног фијакера, један аутомобил, са једним паром, прошао је стреловито.

Иван Клаић, сам провевши негде око Kärtnerstrasse у веселом друштву мајску ноћ, враћао се полако, заобилазним путем преко Ringa, у Alserstrasse. Погнуте главе, са рукама у џеповима, повлачио се он уморно, по добро познатој улици, ка своме дому.

Он је треће године на университету а није ни започео да учи, ни отворио књиге, ни готово био у библотеци. Док су његови пријатељи учили по семинарима, посећивали сва предавања, он се ноћу и дању вукао по кафанама и разним забавиштима.

— Ја нећу никада свршити, ја сам потпуно без воље! кликну он очајно.

Отац му је сељак, средњег стања, у маленом једном селу, на једном од далматинских острва. Старији му је брат у Америци и има већ 20 година да се није никоме јављао; млађи је брат код куће. Видећи да цео годишњи приход не достаје за уздржавање Ивана на наукама овај би више пута плануо и претио да ће и он отићи као и старији брат.

— Иван је лакомислен, он ће нас упропастити! Говорио је он оцу.

Ал отац је био непоколебив.

— Свршиће, не брини се ти! И још боље од других. —

Враћајући се Иван сам ове ноћи после теревенке кући све му је ово прошло кроз главу. Према брату је осећао мржњу, а отац му је био страшан што је и сувише био добар према њему, и сувише га волио и жртвовао се за њега.

— Било би боље за мене да сам остао код куће да радим земљу као и други моји вршњаци. Ја врло добро знам како то није тешко. Све су то слободни, весели, здрави младићи, пред којима стоји само један проблем: да године што боље понесу, а они да се што раније ожене. —

Дошао је до своје капије, позвонио је и врата се отворише. Полако се успео уз степенице, отворио је врата и ушао у своју собу. Већ се добро видело. На столу биле су књиге прашњаве и разбацане; та он их није отварао! Код кревета лежаше на патосу једна књига песама.

Од јуче у јутру он није био код куће. Пришавши к столу запази једну дописну карту.

— Од брата је — промрмља препознавши рукопис. Немарно је узе да чита.

Драги брате!

Јављам ти, да се после, у случају несреће, не би жалио на мене, да је наш отац јуче заболео од запаљења плућа. Ти знаш да је он стар и да је та болест за његове године опасна. Иначе смо сви здрави и поздрављамо те сви.

Твој брат

Петар

Писмо је било датирано у петак, а он га је добио у понедељак. Опет прочита писмо па не оклевајући пожури у телеграфску централу и упути одмах две депеше: једну доктору, а другу брату:

— Јавите одмах како је оцу. —

Предао је депеше и вратио се кући.

— После подне ћу добити одговор, или најдаље вечерас. Ако му буде тешко одмах ћу отпутовати. —

И дође му пред очи отац кад га је пре неколико месеци испратио са Беч. После подне је било, лађа је кретала у вече. Отац је био нешто задоцнио, био је у пољу. Он се љутио

што оца нема, јер није био још добио паре за пут. За брата није ни питао, он је био негде у луци, крпио мреже, или бојадисао барку. Најпосле је отац дошао, пружио му неке паре али он рече да је мало, јер да мора да купи неке дебеле књиге о филозофији. Старац се није ништа разумевао у све те његове науке, он га је сто пута тако страшно преварио (а отац је после говорио како његов син купује дебеле књиге и како ће бити „филожоф“). И кад му је придигнуо дуплу суму онда су се пољубили и он се пожурио да што пре оде, а отац је остао на друму а у очима (он је то добро видео!) блистале му сузе. Он је осетио поново да је слободан и готово је клицао путем, журећи што брже може и непрестано вичући човеку који га је пратио са натовареним сандуком на мазги: — Брже, брже, да не задоцнимо! —

Ова последња слика растанка прешла му је пред очима. И сад овај старац...

... Пробудио се око подне. Одмах се сетио оца и позва слушкињу да види да ли је стигла каква депеша. Још није било стигло ништа. Он је хтео да продужи спавање, али није више могао. Узе писмо са стола и поново почне да чита: Драги брате! —

Ал ако отац умре?! роди се од једном у њему мисао. Ал ако отац умре? Одјекну дубоко у њему. Јутрос кад је кући дошао уморан од ноћи пробдивене није ни помислио на то, али после дугог одмора стаде ова страшна мисао пред њега.

Ако отац умре?! брат га неће више помагати, то је сигурно! Он ће морати да напусти науке...

— Па добро! Ја ћу да радим! Отићи ћу кући и узећу свој део земље па ћу радити! Зашто ја небих могао радити?! Обрађиват ћу винограде као и мој брат и бићу мирнији и срећнији. О да бићу срећнији! —

Али му одмах искрсну пред очима слика његовог села.

— Сељаци су то, не би они могли никад разумети ову моју одлуку. Ја би био смешан, као што је Мате Бајлов, који је изгубио две године у гимназији па га отац довео кући и био је на смех целоме селу. И он је био још дечко од 14 година, а ја? Не, то би било страшно!

И сети се како му је било оно кад су га по други пут истерали из гимназије.

— Отићи ћу у Америку. Тамо барем са знањем три

језика моћи ћу започети своју каријеру боље него овде са 10 универзитетских испита! Кад моји сељаци могу да успевају тамо и стигну до благостања, зар ја то не бих могао?! —

Али пред његовим очима појави се страшна слика наших људи у Америци и преплаши се и сам од те идеје.

— Не не — отац не ће умрети, он не сме умрети! то би било страшно! —

Скочи из кревета, обуче се и оде на универзитет да види да није примио тамо дёпешу. А кад ни тамо није ништа добио оде на ручак а после у кафану „Arkadei“.

Цело је после подне играо биљара. Готово се побио с партнером што га је овај обедио да је забележио један поен више. После кратке свађе продужили су даље игру. Он је играо добро и добијао је. По том је отишао на вечеру па се поново врати у кавану. Ту је готово до ноћи кибицовао при картању.

Око поноћи оде кући; чим је запалио електричну сијалицу погледа радознало на стол. На њему је лежала депеша. Потрчи ка столу и нервозно ју отвори.

— Причекај сутра Крчића он долази брзим. —

— Значи, није хрђаво! рече и поче да се свлачи, па легне у кревет и угаси сијалицу.

Није могао одмах да заспи. После толико месеци то је први пут што је тако рано легао. Та он је био створио од дана ноћ, а од ноћи дан. Окретао се неспокојно по кревету, али ни тренутка није помислио на оца: депеша га је умирила. Сутра долази Крчић и он ће му тачно казати што је; он је кренуо дан после писма, значи да је криза прошла.

Најпосле заспи својим обичним неспокојним сном. Сутрадан се дигао рано. Узео је први трамвај и извезао се право на станицу. Воз је долазио у седам. Он је поранио за читав сат, а воз је још имао закашњења. Сео је у скверу пред станицом. Врапци су скакали и певали около. Он је би миран; далеко је од њега била и свака помисао на смрт. Негде је засвирала дубоко сирена неке фабрике. Он се нехотице сети Далмације.

— Као лађа у сплитској луци! Баш као Baron Gautsch! —

Путовао је с том лађом кад је први пут кренуо за Беч. Путовао је преко Трста. Било је велико друштво старих и и младих ђака. Један старији господин причао је о Бечу чудеса.

Говорио је о покварености жена, о броју проститутки и т. д. Пред три године је то било. Он сада сам може да прича још и више. Онда је то изгледало у његовом сељачком менталитету страшно, сада му је све то тако обично. Нико се лакше не помири са стањем ствари као прост човек и нико се дубље не поквари него сељак. Погледа на сат. Прошло седам. Диже се и оде са сквера на станицу. Рекоше му да је воз кренуо са последње станице. За десет минути био је воз у станици, из њега је изашао Крчић и путем у трамвају испричао му је како је са очевом болешћу.

— Кад сам отишао изгледало је да преболује кризу, — заврши Крчић.

Ишли су право у Иванов стан. Крчић се је хтео само да опере да би одмах могао да настави пут за Праг. Изиђоше из трамваја и кренуше уз степенице. Чим су отворили врата собе Иван опази депешу на столу и потрчи да ју отвори.

— Моје саучешће!

Др. Милетић

Један тренутак остаде Иван сав запрепашћен па онда одједном груну у плач.

— Сад је све свршено! Све свршено!

Крчић није знао шта да ради. Није знао да ли да га теши, или да га пусти да се исплаче.

— Све је свршено! Све је свршено! —

Дошла је газдарица и газда на његов плач и Крчић им рече узрок. И они покушаше да га умире, али није било могуће: он је плакао горко и искрено као никада до сада, као да је овај дан најсудбоноснији и најтрагичнији у његовом животу.

Крчић је морао путовати даље.

— Ја морам да путујем. У десет сати иде воз. —

— Не иди, не иди, молим те! кликну Иван очајно.

— Морам, чекају ме послови. Збогом! —

— Молим те, немам новаца, дај ми за пут, ја идем свакако кући. —

Опростише се. Крчић му остави нешто новаца.

Чим је Крчић отишао Иван се осетио усамљеним. Сузе су му текле низ лице потоком. Није могао издржати сам. Узе шешир и одвезе се до једног пријатеља. Позвони и кад уђе у његову собу баци му се сав заплакан у наручје:

— Умро ми је отац! умро ми је отац!

Пријатељ је био у неприлици шта да ради. Посади га на столицу и гледаше на сваки начин да га умири. Иван се непрестано гушио у сузама и никако није могао да се заустави. Пријатељ је био још у већој неприлици. Хтео је да буде што нежнији, а био је све неспретнији. Иван је то опазио и опростио се од њега. Пријатељ га није задржавао.

Кад је изашао на улицу осетио је да свраћа на себе позорност својим уплаканим очима. Узео је први трамвај и извео се далеко ван Беча. Није се могао вратити у своју уску собицу. Седео је на седалу трамваја и зачудио се кад је кондуктер јавио да су већ у Шенбруну. Изашао је и кренуо је одмах ка шуми која се простирала недалеко. Био је ванредан мајски дан и он се попне на брдо и баци се на траву. Далеко тамо простирао се Беч, видела се звонара Stefanskirche и Вотиве. Из ближњих ресторација чула се свирка вергла и вашарских инструмената. Негде даље свирала је нека (по свој прилици) војна музика неки победни марш. Он је лежао на трави и ни једна мисао није јаче задирала у његову душу. Све је то био неки чудни калеидоскоп без сталне форме. Шта више, ни сама смрт очева није га ниједан тренутак целокупно обузела: Два три пута се сетио, мимолетно и одмах друга идеја заменила ју је, друга идеја чега било: једне тице што је пролетела, једне бубе што се задржала на венцу једног цвета, једног облака, или глупа нека арија далеког вергла.

Није се ни сетио да руча. Ваљда се и сетио али му је изгледало да нема смисла да се диже одатле. Овде му је било тако пријатно, или још боље индиферентно. И занесен маштањем он је пролежао готово цело после-подне на овом шенбрунском брду, па се пред вече довукао до неке кафане, појео нешто мало и вратио се трамвајем у варош. Кренуо је право својој кући. Изгледало му је неозбиљно да оде у кафану ка друговима и ако га је, готово неодољиво, вукла жеља тамо. Газдарица му је казала да су га тражили неки млади људи два три пута прошлога дана, он је само слегнуо раменима и ушао у своју собу. Како му је било мрачно, ужасно самом у тој соби! Али није имао смелости да изађе. Узео је књигу да чита а није ништа схватао. Било је још рано и није имало смисла да легне. Ипак се свукао и легао. Угасио је сијалицу, покушао је да заспи и није могао. Опет је запалио

сијалицу и лежао је тако буљећи. Окретао се немирно по кревету, па поново узе књигу и стаде да чита. Књига се сама затворила.

— Не, нећу брата молити да ме више издржава на универзитету. Ја идем куд било. Сачекаћу његово писмо али знам шта ће ми писати. Тражићу од њега само да ми пошаље новаца за пут и стан (писаћу да сам се задужио за књиге и нисам платио стан) па ћу отићи у свет, куд било. То је најбоље решење. Шта да идем к оном егоистичном идиоту, који не разуме и сам што хоће, а мрзи ме што трошим паре, као да их је он зарадио! Па што ће ми универзитет? Постаћу професор и отераће ме негде у Котор где ћу забуђати, као забачена ствар. Ја хоћу да успем, да радим. Бедни су ти наши крајеви који се везују само за идеју чиновника. Ја осећам да је у мени нешто више. Ја пишем и несме и штампане су ми у „Савременику“! Ко зна да ја негде не ћу успети, више него тамо сигурно, у том страшном крају где нема ни једне веће идеје ни ширег погледа на живот и свет.

Али се овде први пут сети мајке.

— Јадна старица! Кад би јој то учинио после смрти очеве она би полудела. Не, не могу бити тако свиреп!

Сијалица је остала горећи, те је ноћи није он угасио.

Пробудило га куцање. Скочи из кревета, погледа на сат: девет сати. Како је дуго спавао. И ниједанпут се није пробудио. Отвори врата, а у собу уђоше два његова друга.

— Тражили смо те јуче, где си био? чули смо за твоју несрећу, наше саучешће!

Он је пружио руку друговима, мирно. Њихова лица насилно су била мирна. И он одједном помисли како је смешно све то изражавање саучешћа и како се човек сили да не изгледа комичан.

Није им одговорио ништа. Данас је био већ мирнији.

— Дигни се, ајдмо да шетамо. Мало ћемо до универзитета па ћемо онда на ручак. Чекају те сви у кафани. Буди миран.

Он их је послушао. Одмах се дигао да се облачи, и док су они причали разне глупости о кавани, како је јуче Жан, келнер, ухватио некога који је појео 11 кајзерица а хтео да плати само две; или како је Штефан из биљарне сале, избацио једног евреjина што се тукао с неким Далматинцем, он је премишљао шта ће брат да му пише.

Изађоше, кренуше се полако к универзитету. Путем су срели двојицу медицинара. И они су му изразили саучешће. Иван се зачудио како то готово ето сви знају и већ је видео пред очима слику како ће му сви на универзитету прићи да му стисну руку и кажу обичну фразу. Дође му одједном да се врати, да не иде даље, али се уздржи.

На универзитету су му готово сви наши ђаци пришли. Сви су га познавали. Двојица су готово праснула у смех.

То се догодило и после подне у кафани.

У вече је Иван био посве миран. Сви су се обредили у изражавању саучешћа и обичан је живот кренуо старим током. Шта више, исте те вечери Иван је играо партију биљара.

Сутра дан је примио писмо од брата. Овај му је писао како је отац умро, како га је у последњем тренутку помињао. Писмо је завршавало:

— Ти остани и даље тамо, учи, а ја ћу ти слати све што ти буде требало.

Ивану се напунише очи сузама. Бацио се на кревет и плакао је дуго. Писмо га је братовљево у срце такнуло и разнежило.

— Дакле, ипак је он мој брат! Ипак је он мој брат!

Лежао је и плакао дуго онда се одлучно диже.

— Морам да свршим, морам! Идем на универзитет и тражићу одмах радње.

Обуче се и крену према универзитету, написа молбу и преда ју. Затим је отишао у библиотеку да тражи књиге за учење. Цело је после подне тамо остао све док се није библиотека затворила.

Излазећи одатле осећао се чудно задовољан као човек који је први пут у животу извршио своју дужност.

Увече се је задржао у кавани код једног стола на којему су играли карте. Молио га је један пријатељ да седи крај њега, јер да му доноси срећу. Он је ретко играо, готово никада, само је више пута „сецовао“. Он покуша и овог пута и добије. Настави игру.

У три сата у јутру изашао је погурен, сâм из кафане, изгубио је све до последње паре.

Сео је у скверу пред Вотивом. Ноћ је била топла, мајска. Чудно једно осећање гађења над самим собом обузело га. Изгледало му је да је нечист до дна душе, да је покварен, као најгори лажов, да је изгубио све одлике човека.

— Све, све сам погазио и љубав и пожртвовање! Куда сам ја забраздио, куда сам ја залутао, на мени нема више ништа лепог!

— Како ћу да платим таксу за радње? Ја сам луд, луд! Ја немам ни мрве срца, ја ћу упропастити себе и другога.

И сетио се мајке и брага и мртвог оца, и изгледали су му, као светитељи у поређењу са њим. Он је био одметник од љубави оне велике коју су они према њему гајили, он је оно најлепше што су му давали повлачио по блату, као блудница своју лепоту.

— Да ми је да се оперем, да чудесном неком водом скинем са себе ово блато што се на мени сакупило; да ми је да станем чврсто на своје ноге и кренем куда бих морао.

Дуго је остао седећи. Звезде су бледеле високо над њим, а недалеко, још је блештела последња сала у кавани. Тамо је он ноћас...

Одједном се трже.

— Телеграфираћу да ми брат пошаље новац за радње. То је у истину већ други пут, али шта они тамо знају. Писаћу им да је то за други предмет.

И врати се у кавану да позајми две круне за депешу и оде право у телеграфску централу.

После три дана мало редовитијег живота њега је затекла зора поновно на повратку из централе. Осећао се потиштеним, пропалим, гадним, и једног тренутка прође му главом идеја самоубиства.

Исти дан добио је телеграфски паре од брата.

Пошао је поновно на универзитет да учи. Тако су му пролазили дани и дошао је јуни месец, а он је још увек чекао радње.

Његови су пријатељи већином били сви отишли, он је ове године остао готово последњи.

— Чекам радње — говорио је он друговима, који су га одлазећи звали.

Али кад радње није добијао спреми се и он на пут. За све ово време он је био готово и заборавио на смрт очеву, сада пред полазак сетио се тренутно, али му је изгледало немогуће да он не ће наћи више оног мучаљивог старца у оној високој њиховој кући на раскрсници.

Највише му је било тешко због матере. Он већ види

како ће га она примити сва у сузама. И већ је готово помишљао да јави брату да ће остати целе празнике овде, да ради задатке, али се одмах сети да су још у Бечу само два три његова друга, али да ће и они кроз неки дан на пут, те ће он морати остати сам.

— Ко би могао издржати три месеца у Бечу сам! Не, не идем, тамо ћу наћи све своје другове из мог села.

И сети се пријатних вечери са тим друговима за време ферија.

И крену, и већ је сутрадан био на Ријеци. Приспео је преко Ђекенеша и Загреба око седам сати у јутру. Око 11 сати већ се путовало за Далмацију.

Кренуше. У великом и пријатном друштву није ни тренутка помислио да иде кући у којој је пред два месеца умро његов отац, и у којој га чека мајка и сви остали са дубоком боли. Тек кад су после Задра зашли у јулску ноћ, оставши сам на палуби Геделе, пролазећи између безброја малих острва, он се сетио оца. Баш у оваквим ноћима ишли су заједно на риболов.

А како га је тај старац само пазио! Он је стајао босоног и вукао мреже, а њега увијао у јоргане на којима су спавали, да се не прехлади.

— Па то је било тек лане! И је ли могуће да ја тог старца више нећу видети, да њега у истину више нема, да ме он не ће дочекати на прагу куће и не ће ми казати као увек: изгледа да си омршавио.

Било му је хладно по телу и око срца па се спусти обузет тим мислима у салон.

Ђаци су викали тамо, играли карата, певали а највише говорили о политици.

Ево, нека вам рече Иван! — викну један.

И Иван се умеша у разговор.

У Сплит су приспели око поноћи. Како је путовао даље око седан сати у јутру, није ни тражио места у хотелу, већ је узео свој мали багаж и оде у „Кафану на новој обали“ да сачека полазак „Лушиња“.

Лађа се кренула тачно. Он је већ раније сместио свој багаж и чекао полазак. Био је диван јулски дан и Сплит је остајао у јутарњој магли за њима, чудан са својим ликом. Клис се видио далеко на камену, Мосор је био сав љубичаст.

а Биоково је изгледало као неко плаво изврнуто дно неке оријашке преврнуте лађе.

Иван је све више и више осећао неку тежину око срца, изгледало му је да се полако, полако купи и да ће му притиснути одједвом срце као гомила камења. И кад се, прошавши кроз мореуз између Шолте и Брача, одједном појавило острво са његовим селом на врху, њему је изгледало као да је нека гвоздена рука стисла одједном његово срце, да му је готово понестало даха. Крену се сместа теран страшним унутарњим покретом.

— Кад бих могао вратио бих се! А тко ће моћи издржати кад ступим на праг? Тко ће моћи издржати ридање мајке кад ме види? Тко ће моћи видети сву ту тугу и знати сву моју неблагодарност!

Лађа је ишла средњом брзином а њему је изгледало да лети.

— О да би вечно путовала да неби никад приспела!

Острво је бивало све јасније у јутарњем сунцу, куће његовог села већ су се распознавале, ено баш његове.

Тамо ме већ чекају два дана, три дана и купе све најстрашније речи које ће ми одједном сурвати на срце, јер сељак нема самилости! Смрвиће ме!

Лађа је пристала уз малени моло пристаништа његовог села. Две три кућице на жалу, зелени виногради по падинама луке и много рибарских барки. Село је било високо на брду, из луке се није видело. Дошло је неколико његових сељака да истоваре робу за Задругу. Нико му се није јављао. Као да су га сви избегавали, тако му је изгледало. Један му само приђе и рече да су га са мазгом послали да узме његове ствари и да их донесе у село.

Иван је ћутке слушао. Предао је ствари и сишао на обалу. Чим је ступио на копно подвојише се сељаци да му отворе пут. И нико ни речи. Неки га поздравише скидајући капе и оборивши очи.

— Као да сам губав! — промуца. — Шта је ово? Шта је овим људима? —

Готово је хтео да ухвати за руку првог човека и да га запита: — Шта је? —

И ова ужасна осама коју је сваки од ових простих људи стварао око њега постостручила је његов ужасни терет на

срцу, и њему је долазило да виче да му пriђу ближе сви ти људи и да му кажу реч љубави и самилости.

Пред њим је ишао онај са натовареним на мазги багажом. Иван га је посматрао како шиба мазгу чим се она мало задржи као да се боји да га Иван не стигне и не почне са њим разговор.

Иван је ишао мирно, ћутке, оборене главе. Људи који су их сретали пролазили су с поздравом само. И тако је све више расла осама око Ивана и све теже притискивала је његово срце неодољива безгранична тежина која му је управо заустављала дах. А кад се показа село на врху, притисну оно нешто још јаче згњечено његово срце које закуца још болније.

(Крај у идућем броју.)

Сибе Миличић.

ГИЉОТИНИРАН ПО ПРИСТАНКУ.

(Догађа се у провинцији, у једној варошици на Југу.)

Једног полицијског чиновника изабрали за поротника.

Судило се човеку, који је био оптужен за седамнаест убистава, а да и не рачунамо безброј других ситница као што су разбојништва и опасне крађе.

Оптужени је осуђен на смрт.

Дошавши кући, поротник рече у себи:

„Ево згодне прилике да се одужим за оне силне ручкове на које су ме позивали“.

И кад је дошло време, он написа својим пријатељима: „У четвртак ћемо гиљотинирати Сен-Фара. Дођите ми на ручак; имам три прозора који гледају на трг, и особиту куварицу. — Биће врло весело“.

Реченога дана, сви су пријатељи дошли чиновнику, који беше позвао и свога старешину, човека од утицаја, свога заштитника.

Како за последњих педесет година нико у вароши није био погубљен, џелатско особље пустили су да се прилично занемари. Џелат је немоћан старац. Његов први помоћник оставио је овај свет. Други помоћник тек се предигао од неке тешке болести која га је сасвим изнурила.

Ако осуђени, који је прави џин, не унесе мало добре воље, људска ће правда тешко бити задовољена.

При крају ручка стиже из затвора ова страшна вест: „Сен-Фар неће да чује за шалу“.

Право очајање обузе госте који у глас повикаше: „Ето ти! поквари нам се цело весеље! Данас човек не може више ни на шта да рачуна!“

Старешина набра обрве.

Његов потчињени, видећи да му је унапређење дошло у питање, напреже све силе, али узалуд, да стиша нерасположење ове личности од утицаја.

Он се напослетку одлучи на једно круно средство:

— Ја познајем нешто мало Сен-Фара, рече, идем да га приволим.

Он оде у Затвор и уђе у ћелију осуђеникову. Између њих се поведе овај разговор:

Заводник. — Ама шта ови лажови овамо говоре? (Тапше га по образима.) Да не пристајеш да те ги-љо-ти-ни-ра-ју?

Сен-Фар хладно. — Не пристајем.

Заводник. — А зашто, молићу?

Сен-Фар, као увређен. — Зато што ме извештавају у последњем тренутку.

Заводник. — Шта? у последњем тренутку? Целе ноћи чуо си ударце чекића који ти нису дали да спаваш, и то није пробудило у теби радозналост? Није ти пало на памет да се запиташ: „Шта је то?“ Е видиш, то је била мала машина коју су за тебе намештали на тргу Бурдајар, на коме је пијачни дан одложен због тебе. (С пребацивањем.) И ти си чекао последњи час да се покажеш јогуница! То није лепо! Устај да идемо! немој бити дете!

Сен-Фар, непоколебљив. — Нећу.

Заводник, изненађен. — Али несрећниче! цео је свет дошао! Власт, свештенство, народ, војници који ће ти правити шпалир као за цара; све је на своме месту... Само на тебе чекају... (Наглашујући.) Само на тебе чекају, тебе је-ди-но.

Сен-Фар. — Не иде ми се.

Заводник, живо. — Слушај! ти познајеш г. од Писека, оног старог племића који није изишао из куће од како су Бурбони отишли из земље и који се заклео да се неће више маћи из собе? (Победоносно.) Помисли само! и он је дошао, ено га! Због кога? питам те ја, обешењаче један! (Смешећи

се.) Због тебе, због нашег малог доброг Сен-Фара!... Хајд' устај, из пажње према г. од Писека.

Сен-Фар, сурово... Г. од Писека није ми представљен... Нећу.

Заводник (презривим тоном). — И ја сам још мислио да си васпитан човек! (Наједанпут узвикне.) Ха! погодио сам! (Узме га на страну.) Признај слободно своме пријатељу, немој се стидети. Да се не снебиваш због новца, а? (Тихо, на уво.) Сви су трошкови плаћени: Држава те части!

Сен-Фар, охоло. — Ја не тражим милостињу.

Заводник. — Ето ти сад! увредили човеку осетљивост! Кад сви чиновници не би били осетљивији од тебе за своју плату, шта би било сутра с владом, а? Кажи сам... Хајде, дижи се; све се бојим да се не примети да те нема.

Сен-Фар. Нећу, не иде ми се.

Заводник, строго. — Ти си незахвалан Богу. (Љутито.) Како! свакога дана, на дну Калифорније, на Јави, у Бразилији, има убогих грешника болесних, слабих, који се једва вуку; и сви имају једну једину мисао, ову једину жељу: „Ах! да ми је да умрем у мојој лепој и милој отаџбини!“ (Плане.) А ти! Ти си у своме родноме месту, у кругу својих суграђана!... Па шта би ти још хтео, молим те!

Сен-Фар. — Могућно!... Али мени се не иде.

Заводник. — За Бога, немој бити луд, промисли мало... Буди искрен: док те нису ухватили, ниси живео спокојно... Гризла те је савест... Помишљао си: „Ако ме улове, стрпаће ме у Затвор, извешће ме пред суд, где ће ми судије рећи гисућу непријатних ствари... вређати ме чак!“ Тако је, сасвим је тако; размишљао си правилно. Али данас, све је то прошло, оно што је најтеже прегрмео си... Остало ти је још да издржиш свега пет минута... и ти се устежеш! Ја те заиста не разумем. Уз то, бар да је овај затвор добар... нарочито у погледу здравствених прилика! гле како си жут, као дуња! Хајде... изиђи бар мало на ваздух, чиниће ти добро.

Сен-Фар. — Нећу, ја волим собу.

Заводник. — А да и не помињем господина, џелата, који од јутрос, подмазује своју малу направу тебе ради... као за сина: толика услужност! Ово је први пут да се видите, и ти га презиреш! (Озбиљно.) Стећи ћеш у њему непријатеља! Узми се добро у памет!

Сен-Фар. — Ја не волим нова лица; његово је тужно.

Заводник. — Није ни чудо. Мислиш ли ти да је њему пријатно? У раније време џелати су имали бар муке за забаву, али сад су муке забрањене. Кад би му оставили да бира, он би више волео да путује по Швајцарској, буди уверен... Дакле, јеси ли се решио?

Сен-Фар. — Нећу, не иде ми се.

Заводник. — А ја ти још и не говорим о себи, који сам стојао добар за тебе код дванаестину пријатеља који су нарочито дошли из околине. Ако мислиш да те лажем, пошљи некога да се увери; њихова су кола још у мом дворишту.

Сен-Фар. — Нећу, не иде ми се.

Заводник, молећим гласом. — Буди љубазан према мени, твом старом другу из школе. Ми нисмо изабрали исту каријеру... Ти, ти си изишао на глас!... Немој се понашати према мени као какав скоројевић... Ја сам сиромах чиновник оптерећен женом и децом. Мој старешина чека код мене; мени је потребно унапређење; учини ово мени за љубав, ја те лепо молим, драги мој Фар. — Фарчићу! (Прекорно). Ја сам твој поротник, ти си мој први осуђеник; сефтениши ме с алалом, до врага! (С убеђењем.) Као поротник, осудио сам те на смрт. Ја сам учинио своју дужност. Сад је на теби да учиниш своју... Сваки има звој задатак у друштву.

Сен-Фар. — Нећу, не иде ми се.

Заводник. — Допусти, узгред, један добар савет. Нећеш данас... лепо!... али ће доћи џелат из оближњег места, и што није било данас биће сутра... Е реци сам: је ли ред да гиљотинирају човека сутрадан по дану погубљења? Није: ред је ред, утврђен ред... Ти дакле нарушаваш ред, буниш се против утврђеног реда... И знаш шта ће мислити о теби? Рећи ће се: „Ето ти! још један узрочник нереда!“ Ето видиш да се хотимично компромитујеш!

Сен-Фар. — Марим ја шта ће свет рећи!

Заводник, после кратког размишљања. — Слушај, Сен-Фаре, ја сам велики посматрач! Хоћеш да ти кажем нешто?... Ти нећеш признати, али тај отпор не долази од тебе... Теби су напунили главу... Уобразио си да је то нешто страшно. У ствари, шта је то? Ништа, једна обична формалност... Испитајмо мало ствар заједно: пре свега добијеш један добар доручак. (Смешећи се.) Је ли то тако тешко, а?... Затим ти вешто потшишају косу; то је хигијенски, и подмлађује те...

После тога мирно седнеш у кола. (Подвлачећи.) У кола, драги мој, у ко-ла. У путу разговараш са свештеником о овоме и ономе, и време пролази за тили часак... Кад стигнеш, излазе ти на сусрет, отварају ти врата, пружају ти руке: сви ти стоје на расположењу!... Пењеш се уз врло благе степенице, на један спрат, свега један! Поздравиш присутне и... док си окренуо главу... фррр! свршено је! (Смешећи се.) И цео свет одлази задовољан.

Сен-Фар. — Цео свет, цео свет! лако је вама рећи! Ја...

Заводник, прекидајући га. — Ја те молим да не говоримо обојица у исти мах. Ја говорим врло озбиљно. Дакле, ако нећеш данас, то ће бити сутра... Пре свега, сутра је петак, дан рђав који ће ти донети несрећу! Сутра моја деца неће бити код куће, иду у школу; сутра ће свет бити према теби нерасположен, сваки ће ићи на свој посао, и на твоме погубљењу неће бити ни бесна пса. Је ли то ласкаво за тебе?

Сен-Фар. — Ја не тражим популарност.

Заводник. — А мојих дванаест пријатеља који су дошли из околине? Зар да ми их оставиш на врату до сутра? Где да их сместим? Замисли себе на моме месту.

Сен-Фар, живо. — Замислићу се врло радо. Хајде да се мењамо.

Заводник, срећан. — Обешењаче један! Правиш досетке! Знао сам ја да хоћеш само да ме намучиш! (Поверљиво.) Међу нама буди речено, ти знаш исто тако добро као и ја, коме ће твоја покорност бити по вољи? Ово се ради по Царевој заповести.

Сен-Фар, са живим незадовољством. — Али нисам ја *зато* гласао за Цара на плебисциту.

Заводник, живо. — Ха! ту сам те чекао! Знао сам ја да ниси логичан. Ко ти је тражио да гласаш за Цара? Нико. Избори су били слободни; нико није на тебе утицао. Рекао си: „Јест, хоћу га, дајте ми га!“ Повиновао си се шта више Светоме Писму које вели: *Eligite ex vobis meliorem, quem vobis placuerit, et ponite eum super solium.* (Изберите између себе бољега, којега вам буде воља, и поставите га на престо)... То је дакле владалац по твоме суду, Цар по твоме укусу... Он то зна, и... баш!... прво што је затражио од тебе одбио си му!!! Знаш ли шта ће рећи, изненађен, у вече, кад

лепе, у разговору са царицом? Рећи ће: „Видиш, молим те! ја сам мислио да је Сен-Фар у мојој партији!!!“

На ову могућност осуђеник скочи на ноге; од силног узбуђења није могао да говори, али је својим покретима давао на знање да је готов на све.

Заводник, са скромним задовољством. — Но, хвала Богу! Једва једном да послушаш глас разума! Идем да кажем господину џелату да ћеш га примити; а потом идем да умирим госпође. (Пољуби га и изиђе.)

Десет минута доцније, старешина, задовољан, рече своме домаћину и чиновнику који је био сав срећан:

„Заиста, драги мој, ваша мала свечаност била је лепа, била је савршена“.

(Превео с францускога Д. Л. Ђокић.) Ежен Шавет.

МИРЈАМ.

— Легенда. —

Лагано прође, споро век за веком...
Стоји кладенац из древних времена
Са развађеним каменим осеком
Рочиште лепих назаренских жена.

Вода његова још је она иста,
Бистра, чувана у земљи дубоко —
Она оданде гледа, живо блиста
Као велико тајанствено око.

Некад виђаше лепу једну жену
— Од онда прође много, цела вечност —
Кад долажаше с урном на рамену
Да црпе бистру животворну течност.

С њом често беше дечко један мали
С крупним очима, питомим погледом —
Чим они дођу, друштво се разгали,
Све живне благом веселошћу редом:

„Мирјам, како си лепа!.. Дечко мио,
Како је питом! Тако лепо гледа...“
И све би за њим уздахнуле тио
Што њима такву Бог лепоту не да...

Ал' од то доба, због доброте њине,
Што нису биле од зависти слепе,
Мирјам им даде дражи и милине
И драгоцени дар да буду лепе.

И, сад, кад сунце за планине зађе
Прошлост се враћа из даљине сиве,
Кад се Назарет у сутону нађе
И старе приче, легенде оживе, —

Када се купе жене ка студенцу
Мирјамин фантом у сумраку бледом
Тио приступа њином лепом венцу,
И уз њу дечко с питомим погледом.

Милета Јакшић.

ЗОВА.

Она отима росу и сунце
Другим биљкама, с тим хладом њеним...
Данас је хтедох да посечем,
Да је искореним.

Одвратише ме да то не чиним...
По речима њиним,
Зова је одувек била
Нечисто дрво чаробница вила:
Често их виђаху онде где стоје
Како чешљају златне косе своје...

Ја, у осталом, осетим понекад
Тај страх мистични људи и женâ, —
Дрво је можда посвећено било
Божици каквој поганских временâ.
Рано с пролећа она прва листа,
Тајно скровиште вилина гнезда;
А кад процвета, она заблиста
Мирисним китама ситних, белих звездâ...
Замишљам да су некад жреци њини,

Док се тамјан пали
Божици бело цвеће жртвовали
Ноћу, на месечини...

И оставих је нек' стоји,
Нек' се и даље у њој виле крију,
И да сам осетим мистерију,
Побожну језу предака своји',
Кад жреци под њом врше обреде
Крај месечине бледе...

Милета Јакшић.

РЕЧИ.

Јер има речи што, к'о вруће усне,
дотичу душу, те изгара жудно;
што к'о пољупци обећани трудно
крв слатко буне, мешају се у сне!

И речи, с ритмом што се кида блудно,
к'о срца кад их нагла жеђ запљусне;
или с мирисом крви што се гусне,
к'о врисци што се отимају чудно!

Речи к'о зуби сињани и жедни,
што се кроз кикот указују медни,
што би да страсно и љубавно гризу!

И речи к'о осмеси чежње пуни,
у којим сва се једна душа труни,
и расипа, пред душу себи близу!

И има речи к'о ружични, мали
нoктићи, што огребу милујући;
речи к'о стисци руку кратки, врући,
где се животи мешају к'о вали!

И речи к'о погледи разбуктали,
под којим вири среће бризгајући
растворе се у груди, што би пући
хтела, и чији жар бескрајно пали!

И речи, које к'о уздаси нагли
причају причу опојну што магли
душу, но тајна изрећи се не сме!

И речи, што се никад нису рекле,
ал' што су цели живот душу пекле
к'о најлепше, неиспеване песме!

Мирко Королија.

ШАНФАРИНА КАСИДА.

Одлазите, о синови моје мајке, са својим камилама;
Ја одох друкчијим људима но што сте ви!

Све је спремно, месец сија, коњ је оседлан.

Има за честита јунака на земљи још уточишта,
Где га неће вечито вребати увреде, мржња и завист.

Онај се неће никад наћи у невољи који, као човек,
Смео, а мудар, уме свој дом ноћу да остави.

Наћи ћу ја другова и мимо вас: шаренога пантера,
Прегорелог вука, и чупаву хиену,

Пријатеље који поверену тајну не издају,
И свог пријатеља, зато што је сагрешио, не прогањају..

Сви су храбри; али сам ја храбрији од свију,
И први сам кад непријатеља треба с лица напасти.

Но кад се после победе руке пруже за пленом,
Тад нисам најбржи; од мене су бржи грамжљивци.

Храбар сам и племенит, јер хоћу да сам најбољи;
Племенит је онај који је племство заслужио.

Не треба ми нико; не требају ми они које доброта
Не може да веже: неблагодарни и непоуздани;

Мени су доста моја три друга: јуначко срце,
Светао, оштар мач, лук дуг и мрк,

Окићен шареним ројтама, гладак и гибак,
Са којега, кад остави тетиву, стрела зајеца

Као тужна мајка која за својим мртвим сином нариче.
Ја нисам као они мекушни пастири

Који тако не могу да трпе жеђ да јагањце
Од овце терају, да се сами напију млеком из њена вимена.

И нисам кукавица која седећи жени уз колено
По вас дан с њом разговара о женским стварима;

И нисам страшљиви ној чије срце дркће,
Полети, трепти, и пада као поплашено јато врабаца;

Нисам мáма која са женама и као жене
Јутром и вечером маже косу и обрве.

Нисам онај никоговић, сиромах врлинама, богат манама,
Који се покрије плаштом кад га поплашиш, и одмах испусти мач;

Нисам човек коме у мраку срце јаче закуца
Кад на хитром ату залута усред пустиње.

Где по тврдом кршу мог ата копите одјекну,
Ту шљунак и варнице прште на све стране.

Кад ме мучи глад, ја је трпим док је не убијем;
Окренем главу на другу страну, и не мислим на њу.

Пре бих лизао прашину са земље но допустио
Да се нада мном погорди онај који ми пружа залогај.

Да ме понос не задржава од такве поруге,
Нико од мене не би хране и пића имао у већем изобиљу.

Али се моје горко срце не приклања срамоти,
Но ме одмах тера даље по усамљеном путу.

Ја онда стегнем јаче појас око упалог трбуха,
Као што прелац затеже свилен конац око точка;

И рано зором излазим као курјак мршави и сури
Који с празним желуцем лута по пустињи тамо и амо:

Изишао је гладан и њуши ветар,
Тумара гором и клисуром тражећи плена;

А кад се, обманут, врати без плена,
Он заурла, а из даљине му се одазову другови,

Исти као он, сивоглави, мршава трбуха, гладни,
Брзи и многи као стреле у рукама вештога стрелца.

Или као рој који за матицом лети у кошнице,
Које је пчелар за њих на вису спремио.

Са разјапљеном чељусти, са разглављеним вилицама,
Које му зијају као процеп у пању, показујући зубе,

Вук урликне, а за њим сви заурличу,
Као што се с гробља на вису зачује лелек удовица.

Он ућути, све ућути; сваки је сваком
Пример и утеха у заједничкој невољи.

Заурла ли, сви заурлају; умукне ли сви умукну;
Јер је боље не јаукати где јаук не помаже.

Онда се врати, и сви се с њим врате у гору,
Где ћутећи и трпећи крију своје болове.

Рано зором ждралови полазе на воду
Али ће стићи да пију само оно што им ја оставим;[1])

Журимо се и ја и они; али су трома њихова крила;
Као њихов преходник ја летим испред њих;

Ја сам се одавна напио кад они почињу стизати,
И, слетевши, гњурати у воду своје главе и вратове.

На обали онда настане метеж и врева
Као кад караван Кабилâ стигне на ноћиште;

Пију, пију, док најзад не одлете,
Као што у зору полети чета охадских коњаника.

Кад легнем, земљу додирују плећа
На којима се виде сви прстенови ртењаче,

И рамена и лактови без меса, с оштрим костима,
Које се мичу под кожом као пиљци кад испадну из руке играчеве.

Зар је Касталовој мајци[2]) жао што јој је Шанфара измакао?
Зар јој није доста мука које је на Шанфару послала?

[1]) Шанфара је имао надимак „хитри“.
[2]) Богиња боја.

Док се је он као изгнаник потуцао од немила до недрага,
Она се је о његово месо коцкала крвавим коцкама.

И претварајући се да спава, она је, кад би и он заспао,
Против њега подмукло смишљала нове и грозне замке.

Моја је вечита друга била Брига и походила ме је
Као што наступна грозница походи сваког трећег дана.

Ја сам је одбио кадгод је дошла, али се она враћала
Са свих страна, пузећи одоздо и слетајући одозго.

[Кад видиш да као камила, босом ногом,
Газим по песку, на врелом сунцу,

Знај да је стрпљење моја опруга, а воља стамени ослонац,
И да сам ја јунак наоружан курјачјим срцем.

Често богат, још чешће сиромах, ја знам да је право богат
Само онај који, не бринући се о себи, не стрепи од прогонства.

Оскудица ме неће никад начинити нестрпљивим или невеселим,
А у изобиљу нисам никад био обесно радостан.

Јеси ли икад видео да страсти мој разум надвладају,
Или да као пук волим оговарање и потвору?][1])

Колико сам пута у страшне ноћи, кад човек ломи и лук и стреле
Да њима наложи ватру, да се загреје,

Јурио по киши и мраку, и као друштво
Имао само зиму и глад, страву и опасност!

Колико сам пута убијао жени мужа и детету оца,
И враћао се као што сам изјахао, по мраку, исте ноћи.

А сутра јутром, док сам ја већ седео далеко у Гомајси,
Сељаци су се будили и питали један другог, бледи од страха:

„Чусте ли ноћас како пси лају? Шта је то било?
Да није упао вук међу нас, да није била хиена?“

„Пси само једном залајаше, па ућуташе; може бити
Да их је какав поплашен кобац или ждрал пробудио.“

[1]) Ово у загради не налази се у свим текстовима.

„Ако је био ноћни џин,[1]) био је брз и врло свиреп;
Ако је био човек — али човек није могао бити!“

Често у жарке дане кад ваздух на сунцу гори,
И на усијаном се песку змија вије као у грчу,

Стајао сам гологлав на припеци, покривен
По челу само парчетом крпе, да чува очи,

И косом, која се диже и лепрша кад ветар духне
И у дугим праменовима пада с темена на обе стране,

Нечешљана, одавно неопрана и ненамирисана,
И пуна гада, неочишћеног од годину дана.

Много сам се пута пео уз голо стење, глатко као мој штит,
По којем се људска нога раније није усудила газити,

И прелазио сам га с краја на крај, тражећи преноћишта,
Служећи се час ногама за стајање, час рукама за пужање.

А кад се у вече испнем на вис, преда ме искачу дивокозе,
Беле као девојке у белим плаштовима,

И прилазе ми поверљиво, као да сам њихов дивојарац,
дугороги, кривоноги,
Који се успужао на врх крша и на испуцалој ивици стоји
над провалијом.

(С немачких превода Е. Рајса и Рикерта
упоредно превео *Б. П.*)

Шанфара.

НАША ДИПЛОМАТИЈА.

Савремена спољна политика разликује се у многом погледу од политике у старија времена. Некад народи нису били никакав чинилац у међународним односима, нити су узимали учешћа у спољној политици; и она је поглавито била у рукама владалаца. Она није потицала из потреба народа, већ су често њене побуде и циљеви били лични и породични интереси владалаца. Из тога разлога она је била без корена у народу, без наслона у њему, лична и ћудљива.

[1]) Зао дух.

Ствари су се данас измениле, и судбине народа све мање зависе од случајности и произвољних личних комбинација: спољна политика постаје дубља, озбиљнија и стварнија. Народи постају најважнији чинилац у међународним односима, и њихова права, потребе и аспирације упућују владаоце и владе којим правцем треба да пођу у спољној политици.

До оваквог стања није се дошло каквом револуцијом у међународним односима, већ је оно резултат лагане еволуције; и ствари ће се тим путем и на тај начин развијати и у будућности. Нарочито, међутим, треба бити обазрив у тренуцима у којима живимо. Ми смо у једном пролазном критичном стању кад се духови дају лако завести, било у једном било у другом правцу. Нити треба бити сувише конзервативан, па се упорно држати метода старе дипломатије, нити се дати повести данашњом струјом, управо бујицом, и раскинути сасвим са старим животом. Све у овом свету иде постепено: природа не чини скокове; и зато не треба ни људи да их чине. Ако се и учини какав нагао преокрет какав је данас учињен, тако да изгледа да се све из основа изменило, не треба веровати да је тај преокрет апсолутан, ни дефинитиван. Постоје још, и даће отпора, противни, стари обичаји, и ствари ће се још дуго таласати и колебати док не дођу на своју праву меру. Зато је прерано узвикнути да је стара дипломатија умрла и сахрањена, и да су настала потпуно нова времена. Свакојако, учињен је знатан корак у напред, али стари обичаји нису потпуно уништени, и они ће се још дуго осећати у борби са новим погледима. И данас још једнако постоје тајни уговори, још једнако видимо империјализам. О тајном Лондонском уговору још се говори и сваки час га истичу, а начело самоопредељења народа још ће дуго бити тумачено произвољно. Људи се брзо не мењају.

Али, при свем таквом стању ствари, дипломатске комбинације које иду на супрот природном току догађаја, у наше време, слабије су него народи и њихова права, и не могу бити дугог века. Онај вечити закон, да поштење, истина, правда, на крају побеђују закон који има само једну неугодност, наиме, да је спор данас није онако спор као некад.

* * *

Каква је некад била спољна политика, такав је био и морал старе дипломатије и методе којима се она служила;

такав је био и круг у ком се она кретала и поље на ком је радила. Задатак дипломата био је поглавито служити дворским интересима, и поље његовог рада био је само двор и дворски кругови. Дипломат је имао за задатак да стекне поверења и симпатија код двора и његове најближе околине, а није бирао ни средства ни личности с којима је радио. Дворски љубимци и љубимице били су му често оруђе, и с њима је ковао сплетке и завере; а притворство, превара и лаж биле су му средство да постигне циљ.

У наше време, поље рада дипломатије проширено је, а морал је доследно постао виши. Док су раније једини чинилац били двор и дворски кругови, данас поред њих, где их има, постоји одговорна влада, парламенат, јавно мишљење. Сви ови чиниоци или воде или имају утицаја на спољну политику, и модерна дипломатија са свима њима има да рачуна.

Као природна последица таквог стања појављује се јавност, нераздвојан друг народне политике. У наше време спољна политика јавно се дискутује: јавно мишљење, парламенат, новине, претресају сва политичка питања. Лакше је учинити неправду или рђаво дело у уском кругу, или у затвореном кабинету, него пред очима целог света. Некад је неправде осуђивала само историја, али суд историје долази увек доцкан, кад је дело већ учињено. Јавно мишљење, међутим, и у опште јавност, стижу на време, и утичу и противе се да се политика поведе рђавим и непоштеним путем. Разуме се, правда међу народима није још на оном ступњу на ком је правда међу појединцима, јер нема највишег судије који би казнио кривца. Неправде још дуго неће бити дефинитивно уклоњене, али је несумњиво да је данас, услед овакве еволуције у међународним односима, међународни морал ипак бољи.

Јако развијен саобраћај између народа манифестовао се у разноврсним правцима, те су зато и додирне тачке између земаља постале многобројне и разноврсне. Сваки народ има своје особине и карактеристике. Један је агрикултуран други индустријски; један је богатији други сиромашнији; у једнога је виша у другога нижа култура и цивилизација. Један другоме даје оно што он има, а други нема, и на тај начин стварају се и развијају све тешњи односи између земаља, у разним гранама живота. Некадашње усамљености у овом погледу нестало је, и границе земаља пале су при овако раз-

вијеном саобраћају. Фриволан, скучен, једноставан круг у ком је стара дипломатија радила, проширио се у пространо, стварно и разнолико поље на ком модерна дипломатија има да ради.

И спољна страна дипломатије јако се изменила. Она је нек'ад, бар у једној периоди, будући дворска, имала дворско и аристократско обележје. Епоха Лудвика XIV. била је златно доба такве дипломатије, и ондашњи сјај, етикета, и уз њих фриволност, пренесени су из двора на дипломатију. Дипломат је биран међу племићима са високим титулама, а окружен је био великим сјајем и помпом који би данас изгледали смешни. Какав би данас изгледао амбасадор који би у своја кола упрегао шест коња, или би наместио небо (dais) у својој сали? Једном, о Карловачком миру, дипломати се нису могли сложити у питању о рангу, о том по ком ће реду ући у дворану. Зато је, нарочито за тај циљ, сазидана једна округла здрада, која је имала толико врата, колико је било дипломата. Толика врата била су зато да би сви дипломати у једном истом тренутку могли ући у дворану, сваки на своја врата, тако да ни један не буде први. А зграда је зато била округла да нико, при уласку у њу, не би био у среди, на десној или левој страни. Шта би данас свет мислио о таквим дипломатима? Церемониал још постоји, као год што постоје конвенције у опхођењу међу људима; на ранг дипломата још се пази, јер је, најзад, у питању ранг и углед земље, али се он не показује више у тако неозбиљном облику. Постепено, дипломати су постали озбиљнији, стварнији и скромнији. Задржали су, у главном, само оне оправдане привилегије које су им потребне за слободно и независно вршење дужности у земљи где су акредитовани; а церемониал је сведен на нешто свечану углађеност, која одговара њиховом послу и кругу у коме се крећу.

* * *

Из горњега се види да се с еволуцијом међународних односа и дипломатија мора поставити на савремену основу, с новим начелима, према новим потребама. Та начела и те потребе показују пут, најбољи и једини, којим треба ићи при организацији модерне дипломатије.

Овом чланку није задатак да изложи детаљне предлоге о реформи наше дипломатије; излагање ће овде бити огра-

ничено на прва начела којима и ми треба да се руководимо при реорганизацији наше дипломатије.

Наша дипломатија има готово све врсте служаба које су потребне. Истина, све нису какве треба да су, али тек постоје. Но њој недостаје, прво, једна служба чија се потреба данас јако осећа. Затим, друга једна потреба — мање важна него ова прва, али ипак важна — запажена је и по њој се почело радити; али, по мом мишљењу, њен значај није правилно схваћен. О тим двема стварима рећи ћу овде неколико речи.

I. Данас је трговинско-економска политика једна од најважнијих грана међународне политике, и оруђе којим се мирним путем освајају простране земље и области. Она је често крајњи циљ политике; познато је да је, покаткад, повод за ратове. Какву је важну улогу играо фамозни немачки Drang nach Osten, коме је она права подлога била! Разуме се, наша држава неће имати империјалистичких планова, али зар, при данашњим саобраћајним средствима, размена богатства између земаља неће бити све живља? И зар и неосвајачки трговински и економски интереси и потребе неће остати једна од најважнијих додирних тачака између земаља?

Раније Србија није могла имати праве трговинске политике. Њен географски положај био је у трговинско-економском погледу врло тежак. Она је, као аграрна земља, са врло мало развијеном индустријом, окружена земљама истога типа, без излаза на море и одсечена од Запада Аустро-Угарском, морала за дуго време своју трговинску политику везати готово искључиво за Аустро-Угарску. Ова се том економском зависношћу користила и у чисто политичким питањима, и кад јој је требало да учини пресију на Србију у каквом политичком питању, она је затварала границу. Дуго је време Србија остала у својој успаваности, држећи да нема начина да се економски еманципује од Аустро-Угарске. Али је Аустро-Угарска, својом неправедном и невештом политиком, постигла резултате противне онима које је желела. Она нам је отворила очи, и ми смо, пре петнаест година, кад је настало неуговорно стање између нас и ње, разбили легенду којом се гроф Голуховски дао завести: да ни три месеца нећемо моћи издржати без трговинског уговора. Почели смо — истина, с муком, али и са успехом — да упућујемо своју трговину у другим правцима. То би се извесно добро развијало, али су ускоро настали ратови, и ствар је застала.

После великог светског рата наша ситуација изменила се из основа. Нема више Аустро-Угарске, имамо своје море, имамо пред собом отворен цео свет, и овај ће нам доћи као поштен трговац, а не као непријатељ. Стање је у толико више измењено што је, у нашој проширеној краљевини, богатство наше земље и веће и разноврсније. Зато наша трговинска политика мора добити већег полета и бити стављена на много ширу основу.

Ми смо овим ратом, великим делом, завршили свој национални задатак. Истина, сва наша права нису још задовољена, али је постигнут главни циљ: ослобођење и уједињење. До сад смо готово сву енергију трошили на остварење тога задатка, и зато је наша дипломатија имала националан карактер. Ми сад имамо само да сачувамо оно што смо стекли, и некадашњег борбеног карактера у нашој дипломатији нестаје. Сад нам предстоји да уредимо своју земљу и да ступимо у редовне односе са другим земљама; у првом реду, да ступимо с њима у тешње трговинско-економске везе.

Код нас постоје нарочита министарства која се баве тим питањима, и она су, као стручна, главна полазна тачка за те послове. Али пошто су, као што смо видели, трговина и економија једна од најважнијих грана *међународног* живота, природно је да и дипломатија има да да своју реч о дипломатској страни питања, и да на тај начин и она интервенише. Та се потреба давно увидела у свим модерним државама, и установљена у министарствима спољних послова нарочита трговинско-политичка служба. У истом циљу отворена су при посланствима места стручних трговинских изасланика (attachés commerciaux), поред консуларне службе која још од старина постоји.

Како је код нас? У нашем министарству не постоји трговинско-политичко оделење; немамо трговинских изасланика; а наша консуларна служба ни мало не одговара потребама. Постоји консуларно одељење; али оно, какво је, недовољно је и несавремено; а наши консулати ограничили су свој рад на визирање пасоша, на оверавање исправа, и, покаткад, на заштиту наших поданика на страни. У осталом, ми до скора нисмо ни имали правих консулата, већ смо имали само политичких консулата у Турској. Од правих консулата имали смо само један, у Будимпешти, и тек у најновије време добили смо

још два-три; али и они су заузети људима који немају стручне спреме за посао. У нас не постоји подела између дипломатске и консуларне службе, те се тако без система, чиновници премештају из једне у другу. Главни је узрок томе што немамо спремних људи за посао.

Али док сте, пре двадесет до тридесет година, могли на прсте избројати људе који су се бавили тим питањима, данас их имамо много више. Потребе стварају људе; а ову потребу данас сви осећају; и то је први услов за стварање и ширење тих знања и схватање њихове корисности. Свет ће увидети да је на консулатима будућност и, постепено, добијаћемо све више спремних људи и кандидата. Наше некадашње просветно-политичко одељење (одељење за пропаганду) почело је врло скромно и њиме је у почетку управљао један врло млад чиновник најнижег ранга. Али је интерес за те послове полако растао, формирали су се све знатнији радници, и одељење се, упоредо са све већом потребом, развијало; док се није развило у врло важно и велико одељење које је нашој ствари донело велике користи.

Треба установити нарочиту трговинско-политичку службу при министарству спољних послова, отворити места трговинских изасланика при посланствима (разуме се, где је потребно), и реформисати консуларну службу. Поставити посланика на страни није довољно; посланик, пре свега, има и других послова, којима треба сву своју пажњу да поклања. Он је, у осталом, дужан да има само општа знања у трговинско-политичким питањима, али не мора да буде специалиста. Из тога разлога потребан му је стручан трговински изасланик. Али ни њих двојица нису довољни; они живе у престоници, и њима није на домаку све оно што је потребно за рад у целој земљи. Они треба да имају у разним центрима агенте, а то су консули, наравно прави консули, спремни за посао који имају да раде.

II. Она друга потреба која је горе поменута, потиче из из великог значаја који јавно мишљење има у савременом међународном животу, и из великог утицаја који оно има на спољну политику.

Страни народи познавали су до скора врло мало нашу земљу, и црпли су своја обавештења већином из аустро-угарских и немачких извора који су, природно, ствари пред-

стављали на нашу штету. Ретки страни публицисти који су путовали по нашим земљама и објавили своје утиске и оцене, нису нам могли бити од велике користи, јер због незнања језика и површности у спреми и испитивању, нису могли ући дубље у душу нашег народа. Понеки су и из пристрасности неверно представљали ствари. Велике народе и старе државе цео свет познаје, а ми мали народи и младе државе имамо великог интереса да стране земље буду правилно обавештене о нама.

И у време анексије Босне и Херцеговине, а још више за време светског рата опажено је код нас да наши пријатељи нису били довољно обавештени о нашим правима, потребама и аспирацијама. Зато су слати у иностранство људи стручних знања, који су имали мисију да наше пријатеље обавесте у питањима која имају везе са нашом националном политиком, да у том циљу ступе у додир са интелектуалцима, новинарима, и у опште са круговима који имају посредног утицаја на спољну политику. И то није учињено узалуд, јер су наши делегати имали успеха. Да је било више реда и јединства у пословима, и више критике при избору личности (чији је број, у осталом, био претеран), успех би био још већи, с обзиром на тако драгоцени материјал у људима које ми имамо за такве послове. Овај је рат дуго трајао, те су наши делегати имали више времена да створе повољна расположења. Ја истичем дуго трајање рата зато што је посао обавештавања и стварања доброг расположења посао *de longue haleine,* посао од дугог даха и замаха, зато што земљиште треба спремити израније; тај посао, управо, мора бити непрекидан, јер је и потреба стална. — Но, он се не може водити без реда и плана, и без нарочитог центра који ће држати у рукама све конце; посао треба организовати.

Великим ратом ми смо, истина, остварили највећи део својих аспирација. Али, као што је горе речено, нама сад предстоји да бранимо оно што смо стекли; јер наши непријатељи неће положити оружје и седети скрштених руку. Слушао сам — да један посебичан пример поменем — да Бугари и сад воде живу пропаганду. Има код наших пријатеља још људи — срећом мало — заведених и тврдоглавих, који су остали пријатељи Бугара. Ми морамо сузбијати ту пропаганду и бар људима којима су се једном „очи отвориле“ не допустити да их опет „склопе“. Поред Бугара, међутим, има још народа

који ће радити против нас и водити непријатељску пропаганду. Тој пропаганди ваља нам се у истој мери одупрети. Остаће још нерешених питања, у којима ћемо и даље имати да бранимо своја права. Наш задатак није дакле свршен, и зато се овај посао не сме напустити.

Рад на обавештавању и упознавању страних народа са нама треба да буде лојалан и поштен, и људи којима он буде поверен не смеју имати тајних намера и мислити да је њихова дужност да сплеткаре; већ треба да раде са искреним намерама, и средствима која се јавно могу признати. Што лојалнији тај рад буде, тим ће и резултати бити трајнији и солиднији. Свак зна како су Бугари умели да врше пропаганду; и у нас се често чује како су они на тај начин били стекли гласа и кредита. Од своје стране, ја не верујем да се тај успех има приписати *само* њиховој пропаганди. Ја мислим да је томе више узрок једна коинциденција у догађајима која је за њих била срећна а за нас фатална. Јер, док је Србија после Берлинског конгреса, напуштена од Европе и предана на милост и немилост Аустро-Угарској, дакле не својом кривицом, пала у тешке спољне и унутрашње прилике и за неко време била изгубила углед — дотле је Бугарска тек постала држава и, по свом географском и политичком положају неспречена ничим, почела да се развија и да тече гласа у свету. Али је несумњиво да је Бугарска једним делом — на пример у спорним националним питањима са нама — постигла успеха и својом пропагандом. Само, та пропаганда већином није била искрена и лојална; а у лажи је плитко дно, и свет је најзад увидео да је доста лажног сјаја распростирано по свету. Мени је један енглески дипломат, не будући литерарно дубок, хвалио и уздизао Вазовљево „Под игото“ и стављао га у ред класичних дела. То је производ пропаганде бугарске и бугарских пријатеља. Вазов је у Собрању крунисан за песника, као Петрарка, али је ипак у трајнијој успомени остало, или ће остати, не Вазовљево „Под игото“, но „Бај Гању“, од А. Константинова: то је резултат *неискрености* бугарске пропаганде.

Овде желим да учиним једну напомену; јер ми изгледа да код нас постоји једна заблуда у овом питању. Мени изгледа да је служби око обавештавања иностранства придавана већа важност, или бар другчија улога, него што је она има. Наша публика, изгледало је [illegible], очекивала је више резултата од акције наших делегата

те врсте него праве дипломатске акције; од делегата који су били стручњаци, а не дипломати. Тражила је *непосредан* успех од књига, брошура, новинарских чланака. Међутим, не води се спољна политика књигама, новинарским чланцима, и предавањима, у којима ће се наша права доказивати научним аргументима. Обавештавање представља само стварање повољног земљишта, научним и стручним аргументима, за праву дипломатску акцију. Оно је само посредно, припремно, дакле помоћно средство праве дипломатске акције. Јавно мишљење није непосредни чинилац у спољној политици. Не суди се, на жалост, увек по правди, и не узимају се увек у обзир само аргументи. Бизмарк је рекао за Горчакова да је „наиван" зато што „верује у аргументе". Дешава се да, и против несумњивог права на једној страни, одрже превагу други обзири, према политичкој ситуацији у том тренутку. Свака спољна политика мора да буде народна, али је не води сам народ, већ његов пуномоћник, влада; и ова је последња и најважнија инстанција. А права дипломатска акција састоји се у раду од владе влади, на начин и средствима којима се води права државна спољна политика.

* * *

Да ствари у нашој дипломатији пођу добро, по мом мишљењу, два су услова важна. Као у свему, главно су људи, а не установе; рђави радници радиће горе са најбољим установе; рђави радници радиће горе са најбољим установама но добри са рђавим. Први је услов ред: људи спремни неће ништа постићи у једном послу ако сваки буде радио за свој рачун, без реда; а људи мање спреме имаће више успеха ако буду радили у складу један с другим, и са извезним редом. Ако нам ова начела не буду основ и полазна тачка, никакве реформе неће поправити стање у нашој дипломатској струци.

Да почнем с првим условом.

Дипломатска струка има преимућстава која маме људе својом спољном страном — неку врсту ауреоле која је дипломатији још остала; пријатан живот на страни, у великим и лепим местима; и веће плате него у земљи. Та преимућства маме и људе који не осећају воље и љубави према самом послу; и ја сам уверен да има још дипломата, и старих и младих, који би одмах напустили дипломатију и прешли у коју било другу струку, која би им донела поменута преимућства дипломатије.

С тога је потребно увести контролу за пријем у службу и продужити је и за време тока саме службе. За овај циљ постоји једно просто, старо, класично средство, којим се у многим земљама и служе: *испити.*

Испита може да буде двојаких: један за пријем у струку, а други за прелаз из ранга у ранг, од писара за секретара. Први је контрола да ли је кандидат способан за дипломатску службу; а други, да ли може и даље остати у струци, и да ли је способан за вишу важнију службу. Младог секретара, треба и даље држати „у даху“, и заинтересовати га за посао. И у архиви нашег министарства спољних послова труне једна наредба по којој секретари посланстава имају, у одређеним роковима, да подносе извештаје, из разних грана државног живота на страни, које имају везе са дипломатијом. Ти извештаји могу бити разноврсни, према наклоности и способности чиновника за једну или другу врсту дипломатског посла, што може бити мерило за одређивање на какву природу службе ваља дипломата доцније употребити. Било би корисно кад би се ти елаборати и објављивали, бар они чија публикација није незгодна. Од оваквих публикација била би и та корист што би се на тај начин и публика упознавала са способностима доцнијих кандидата за независне, више положаје; и што би то била једна врста контроле да се способни неће запоставити, а неспособни наградити.

Испита у нашој дипломатији никад није било, а она наредба о извештајима секретара посланстава забрањена је. Увести дакле испите и извадити из прашине ту наредбу, то може бити мера која ће нам дати у руке оружје у борби против увлачења у струку неспособних људи, и против фаворитизма у опште.

Али испити су само контрола при оцени да ли кандидат има знања потребна за дипломатску службу, а тим није постигнуто све, јер дипломатија, није само наука већ и вештина; чак више вештина него наука. Да ли знање међународног и државног права, дипломатске историје, политичке економије, географије, и т. д. дају дипломату такт, фину опсервацију, правилан суд, вештину преговарања и уметност у опхођењу са људима? Никаква академија наука не може му их дати; то се не предаје и не објашњује. Живот је најбоља школа, живот обрађује природне дарове, који морају бити ту у

просечној мери као претходна основа. Дугим животом у дипломатији, искуством стеченим у разним приликама и ситуацијама, израђују се дипломати.

Али дугог живота нема без сталности, и зато треба наћи начина да се дипломату обезбеди сталност. По мом мишљењу највећа је препрека сталности партизанство у дипломатији. Међутим партизанству нема очевидно места у њој. Сама природа службе не допушта га, јер сам факт што дипломат живи или се спрема да живи на страни, искључује његово учешће у унутрашњој политици. И највишег ранга дипломат, шеф мисије, има да уложи у посао само своје знање и вештину, без обзира на правац спољње политике, која се може мењати доласком на владу једне или друге странке. Министра спољних послова доводи на владу унутрашња политика, и он има, као државник, своју специалну политику, управо политику владе и странке чији је члан. Представник на страни, дипломат у ужем смислу, само је орган владин, и он има само владину политику да изводи, а не сме да има своју личну политику. Кад би сваки дипломат имао своју нарочиту политику, настао би, природно, велики хаос. Кад министрова политика не успе, он се повлачи, док дипломат остаје, и може да остане зато што та политика коју је водио није ни била његова; дипломат у најгорем случају може бити премештен на друго место, и наставити своју дипломатску каријеру. Кавур је био државник, а гроф Нигра, који му је био секретар, на Париском Конгресу, и помагао му у његовој *анти*-аустријској политици, могао је остати и остао је без прекида, до скора, у дипломатској каријери, и завршио ју је као амбасадор у доцније *савезничкој* Аустро-Угарској. Колико је он још политика после тога променио од 1856. до пре петнаест година!

Ово што се овде каже, наравно, не треба тако разумети као да је дипломат прост аутомат. Поље рада модерне дипломатије, врло је пространо и разнолико, и дипломат има широку инициативу, и много прилика да развије своју активност и у границама спољне политике владине. Од његовог мишљења и, у важним тренуцима, од једне речи његове, може да зависи судбина целог народа.

Из овога што сам навео излази да је дипломатска служба, као год и војна, једна нарочита служба, која не сме да за-

виси од унутрашње политике, и да зато и из ње треба одсудно избацити партизанство.

У вези је са овим и друго питање, наиме, да ли посланик на страни треба да буде из дипломатске службе, или се може узимати и изван ње. Остављајући за тренутак на страну питање да ли је праведно, ја држим да, у начелу, није ни корисно узимати за посланике људе ван службе; имајући, наравно, у овом питању, пред очима савршеног дипломату, онаквог какав треба да буде. Што се тиче правде, природно је да сваки тежи да достигне врхунац у струци којој се одао, и да би било неправедно не дати му зато маха и на то права, и задржати га целог његовог века у потчињеним положајима. Мало ће ко имати воље одати се једном послу у ком не би имао јемства или бар велике вероватноће да ће доспети до врхунца, и у ком је непрестано у опасности да ће му препречити пут човек са стране.

Има неколико категорија људи ван дипломатске струке из којих су се понекад бирали дипломати. Али главни њихов дотадашњи посао није им давао квалификације за дипломатију, и они зато неће бити добри дипломати; разуме се, под претпоставком да они иначе немају дипломатских знања и особина.

Квалификације које су потребне за вешто и правилно вођење унутрашње политике нису исте које се траже за вешто и правилно вођење дипломатских послова, и према томе, политичари, *као такви*, не морају бити и добри дипломати. Војници су се некад употребљавали за дипломатске послове, и било их је у старије време добрих дипломата. Али, то је било у старије време, а данас они не могу одговорити потребама савремене дипломатије.

У најновије време код нас се и интелектуалци све више баве спољном политиком, те и дипломатским питањима. Они представљају најинтелигентнију класу друштва и најпозванији су, по својим знањима, да даду своју реч у питањима која имају везе са спољном политиком; и зато је сад поменута појава у неколико разумљива. Но — наравно, опет под претпоставком да они иначе немају државничких и дипломатских особина, — научници нису увек добри браниоци опште ствари, јер су, као стручњаци, обично једнострани, више заузети својом струком, те немају увек општи преглед који је потребан да се јасно и правилно види ствар.

Дешава се да су људи ван струке били бољи дипломати него дипломати из струке. То, прво, значи да је дипломат из струке био рђав дипломат. Друго, то се даје објаснити тиме што политика и дипломатија нису тако стручна знања као друге науке; што се особине које представљају дипломатску вештину, могу наћи и код других људи; што се велики део света интересује и чак бави спољном политиком, те му је она ближа и приступачнија; што ће сваки образован човек боље водити спољну политику него што ће, на пример, лечити болесника или радити какав занат. Лечити болеснике или радити какав занат или се може или не може, а спољна политика може се водити и добро и рђаво. Али баш зато што мерило за дипломатску способност није врло одређено, треба бити обазрив при оцени коме ће се поверавати дипломатски послови; нарочито данас кад многи мисле да су способни и позвани да воде „de la plus haute diplomatie“.

Укратко казано, ако је дипломат онакав какав треба да буде — а треба се постарати да буде такав — природно је да ће онај који се нарочито спремао за струку и који је у њој провео дуже време, па се, у току година, нерадно, бити бољи од онога који је нов у послу. И зато ја држим да треба поставити као правило да се за сталне представнике на страни, у редовним приликама, имају узимати људи из дипломатске струке.

Но и ово правило има изузетака. Ја сам мало пре, говорећи теоријски, рекао да, при расправљању овог питања, имам пред очима савршеног дипломату. Но пошто ништа у практици није савршено, и пошто, с друге стране, дипломатска знања и дипломатска вештина нису тако позитивни и јасно обележени, оно што је горе апсолутно речено, има да се делимице ограничи.

Из постављеног правила треба изузети специјалне мисије у изванредним политичким приликама. Овакве мисије поверавају се људима са великим политичким гласом и ауторитетом, и они у многим случајевима имају да изводе своју сопствену политику, која је везана за једно нарочито време и један нарочити циљ. Ти ће људи снажније и са више убеђења бранити своју сопствену политику него што би то могли чинити редовни дипломатски представници. Поред тога, политичари, у таквим специјалним мисијама, имају више сталности, више иницијативе и

одлучности у решавању, док би дипломатски представник за крупнија питања морао тражити нарочита упутства и овлаштења.

Остаје други услов за правилан рад дипломатије.

У парламентарним земљама, партијска политика доводи често на управу министарства спољних послова људе који су нови у дипломатији. Па и ако није нов, министар је, као политичка и странaчка личност, јако заузет пословима у парламенту, министарским, клупским седницама, и т. д., те нема времена да улази дубље у послове министарства. Он има државничку, политичку страну посла: он обележава своју политику у главним цртама, оцртава план акције и води надзор над начином како се она изводи; он даје само импулс. Према томе, потребно је једно лице које ће примити на себе да примењује и изводи министрову политику. То је државни подсекретар за спољне послове, помоћник или главни начелник. Њему припада цело министарство; он је душа министарства.

Но поред те главне дужности; на њему је да одржава традицију, континуитет у пословима и ред у министарству. Али за овакву дужност треба му дати сталности и зато он не треба да буде политичка личност која ће се мењати са сваком променом владе. Међутим баш зато што су његове високе функције од велике важности за спољну политику, он, пред светом, прима на себе и један део одговорности. Из тога разлога, он је у неким парламентарним земљама политичка личност, бира се из странке, и у опште добио је карактер који и министри имају. Последица тога је да и он падом владе одлази, и тако одржавање традиције, континуитета и реда пада на мање чиновнике који, по свом положају, не могу имати потребан ауторитет ни искуство за то.

Треба дакле или наћи начина да се он обележи као неполитичка и нестраначка личност, као што је то од скора у Француској; или усвојити обичај који постоји у енглеском министарству спољних послова. У Француској је такве функције вршио за време рата бивши амбасадор у Берлину Жил Камбон, а пре кратког времена заменио га је бивши амбасадор у Петрограду, М. Палеолог; обојица из дипломатске струке и политички неистакнути. У Енглеској постоје два државна подсекретара: један стални, а други парламентарни; један је дипломат из струке, а други политичка личност, и само се

овај други мења са министром. Ја бих, бар за прво време, претпостављао француски обичај. Енглески систем може постојати у земљи старих традиција и обичаја, а код нас би он могао начинити забуну и изазвати сукобе у надлежности. Само, и за главну и за споредну дужност његову, која нас овде интересује, он мора имати великог искуства и ауторитета. Он мора бити дипломат са богатим искуством, „оседео у каријери“, и мора имати највиши ранг који се може имати у дипломатској струци. Имена поменута мало час показују какви се људи узимају у Француској; тако је исто и у Енглеској. Сер А. Николсон је заузео то место после дуге службе у дипломатији и пошто је био амбасадор у Петрограду.

Овом чланку није задатак да детаљније улази у реформу наше дипломатске службе. Главно што је требало истаћи, то је да, по мом убеђењу, у првом реду ваља задовољити она оба услова која сам изнео. Нарочито је потребна установа државног подсекретара за спољне послове, онаквог какав је горе обележен. И овде се великим делом питање своди на питање о личности: дајте доброг шефа и осигурајте му сталност, и нека има и нека добије ауторитет, па ће он умети оценити шта треба дипломатији и довести је у ред.

* * *

На завршетку имам да учиним једну кратку напомену.

Наши министри спољних послова, и у опште наше владе не обавештавају довољно наш свет о спољној политици. Свака спољна политика мора да буде народна и да тражи ослонца у народу. Али да тако буде треба васпитати свет, подићи његов ниво и разумевање у питањима спољне политике, и објаснити му их. Корист од тога биће двострука: тако васпитано и обавештено јавно мишљење моћи ће са разумевањем да прати спољну политику владе и да јој помаже својим сугестијама; а политика владе биће дубља и снажнија, и њен положај према иностранству биће чвршћи, јер ће за собом имати народ. Досадашњом нашом практиком: ретким чланцима у владином органу, сувим и кратким саопштењима пресбиро-а, то се не може постићи. Прави „експозе“ владин о спољној политици у парламенту већ давно нисмо чули, и то у временима кад се на конференцији у Паризу решавала судбина народа. Погледајте енглеске министре: они не пропуштају ни једну прилику да и на скуповима, зборовима и банкетима,

држе говоре, и то често о врло крупним питањима. Колико је пута Лојд-Џорџ, за време овог рата, држао говоре од замашног значаја и ван парламента! Разуме се, наше друштвене прилике нису као енглеске, али зар је наше друштво баш тако политички мртво? И, зар је наш парламент баш толико заузет важнијим пословима да нема времена да мисли на спољну политику?

Димитрије Поповић.

ПОДГРЕЈАНИ СИМБОЛИЗАМ.

Теодор де Банвиљ, познати француски песник и стиховни виртуоз из романтичко-парнасовачког доба, био је уверен да је песма човеку потребита као год и хлеб насушни. Потврду за то своје мишљење он налажаше у томе што и прости сељаци — људи који иначе не знају да читају — воле да певају и да певану реч слушају. То је, збиља, до баналности тачно. Само што та љубав за песму није тек једна особина наивних и несложених сељачких душа, него је то, у исто време, и особина људи истанчаног духа, гурмана у области лепога. Човек који, чак и у старим данима својим, није очувао способност да се, припадом, занесе и одушеви лепом поетском мишљу и љубажљиво израђеним стихом, такав човек није никад имао смисла за песму и песнике.

Међутим традиционалисти по укусу слабо могу да гутају неке наше млађе и најмлађе песнике који се у потоње време, не по каквој интимној потреби своје душе, но једним хладним, чисто волитивним актом свога мозга, одаше неговању песничког символизма. Ја сам далеко од тога да лични таленат једног дела тих младих људи буд како потцењујем. Песничка форма је у њих, напротив, понекад веома спретна и уметнички дотерана, али су њихова осећања ретко када искрена, и врло је мучно у њиховим стиховима наћи праве песничке суштине. Да се старим речником изразим, то већ није чиста лирика; то су пре неки ритмовани теореми, историја, философија или чак теологија у везаном или невезаном слогу, — то вам је све на свету, само није чиста, инспирисана лирика.

Исповедам да сам, у последње време, домаће песнике слабо читао; али сам њихов рад, са извесне даљине, опет зато

пратио. Не могу, при томе, тајити да сам од њихове продукције (у колико и каква нам се нудила у књижевним листовима с ону страну Саве и Дунава) некуд инстинктивно зазирао. Имао сам неко потмуло осећање као да та продукција, уопште, не одговара моме укусу. Можда је то с моје стране била једна предрасуда; али тек ја у животу настојим да, колико је могуће, избегавам несимпатичне импресије, нарочито из књижевности. Биће да сам у томе несавремен, али ја не могу да уживам у писцима који би хтели да ми натуре своје замагљене наочале, па да кроза њих посматрам чедну и неизвештачену реалност. Стога бејах одлучио да, уопште, не читам књиге са тако бизарним натписима, као што су зборници стихова наших новијих песника. Али, као што то већ обично бива: човек снује, а Свевишњи одлучује. Нешто по туђем наговору, а нешто из урођене своје библиофилске радозналости, ја сам на крају опет загризао у кисело воће.

И рећи ћу одмах искрено: не кајем се што сам то учинио: код понеког од тих младих поета нашао сам и отмености и топлине, па чак и оних сиренских звука што се зову поезија. Нашао сам, велим, код њих много лепих квалитета, али да бих те квалитете пронашао, морао сам да се с муком провлачим кроз бодљикаво шибље трасценденталне фразеологије, крочећи по једној метричкој стази која је врло несолидно грађена, те путника може ужасно да замори. Међутим општа импресија коју је та поезија потоњег часа на мене учинила, беше та, да су наши најмлађи песници, као по неком договору, пошли једним правцем који се у другим земљама давно преживео, те да су тиме свом колективном покрету дали једно обележје кроз и кроз анахронистичко.

Кад се, под крај деведесетих година п. в., у француској литератури завршио покрет који је окрштен именом симболизма, француски песници прођоше кроз нове периоде еволуисања, који су по реду називани натуризмом, интегрализмом и не знам још којим звучним *измима*; и то је трајало све дотле док једна елита песника не изведе поезију поново на прави пут, вративши се у крило традиције, а то је што и рећи у крило најширег хуманизма. Тако, између осталих, поступише Морис Барес и Морис Метерленк, два песника данас европског гласа. А тај узмак из најширег дилетантизма и козмополитизма у најсвеснији, најдубљи и најнационалнији хуманизам,

беше ствар сасвим природна. „Све што је од општег интереса и има везе са човечјом душом, — рекао је Сент-Бев — све то спада, само по себи, у националну књижевност". Ми се данас, напротив, вештачки напрежемо да своје мисли увијамо у сумаглицу и да се прерушавамо у неке анационалне симболисте, мада за собом немамо ни једног од оних узрока који у Француској бејаху изазвали симболистички покрет, на узтук т. зв. Парнасоваца. И, доиста, ни Војислав Илић, ни Милан Ракић, па ни сам Дучић, не могу да се сматрају као гајитељи чистог артизма у смислу једног дела Парнасоваца; па откуд онда нужда тог наглог скакања у страну, и нашто та трка за новом оријентацијом у домаћем песништву? Ја немам ништа против симбола као књижевног облика, јер напослетку све у свету може да се симболизује и човек може да симбол уочи у свакој појави у природи. Али да се одједаред читава једна група људи, у народу младу, здраву и који је јуче још, у заједничком напору против непријатеља, дао сјајног доказа о својој духовној еуритмији, да се читава једна група људи, без икаква детерминантног разлога, једним простим актом своје воље, поведе за старачким манирима једног потпуно преживелог естетичког покрета, то ми је збиља недокучиво!

Ти млади и даровити људи очито сами себе обмањују. Они себи ласкају да у наше песништво уносе метафизичку радозналост и неку нову, префињену спиритуалност. Међутим то што они данас, можда несвесно, у нашу поезију уносе, то су само слабе стране симболистичке естетике: небулозност и неискрена мистика. Док су сви велики песници — од Хорација и Гетеа до Пушкина и Свинберна — једнодушно хвалили и практиковали јасноћу дикције и простоту концепције, дотле теоретичари симболизма препоручују нејасноћу и нелогичност. Чувени Боалоов прецепт: *Ce que l'on conçoit bien s'énonce clairement* они проглашују као једну естетичку јерес. Њима се хоће неодређености и мистерије, а понекад чак и праве бесмислености, јер као што се изразује један млади поборник симболизма код нас: „у симболу не треба тражити много логике" и зато песничке мотиве „не треба узимати из историје (читај из живота), но из легенде, мита, бајке итд." (*Мисао*, св. 3, стр. 195—197). Што је пак најгоре, ова млада симболистичка поезија почиње да ми некуд сувише заудара тамјаном, и то

специфично тамњаном из *сакристије!* Иде се већ тако далеко да се, под плаштом нео-мистицизма, у домаћу поезију уноси чак и капуцински пијетизам. Ми волимо веровати да је та литерарна мистика једно позајмљено, намештено рухо; али где нема искрености *импресивне,* ту не може да буде ни искрености *експресивне;* другим речима: осећања која су песнику туђа, не могу да нађу адекватног израза у његовим стиховима. Ма колико се дакле напрезали својим мистицизмом наши млади песници, они не могу бити прави мистичари. Они су прости дилетанти у области мистике, мистичари интелектуални, али срце и разум немају никаква удела у њиховој мистици.

У самој ствари, цела та њихова работа изгледа ми као једна умна и естетична пустоловина. Рекло би се, чисто, као да се иде затим да се покидају све везе које књижевност везују за народни живот, док би те везе, данас, требало напротив множити. Књижевни радници не живе на месецу, него на земљи, у своме народу. То им намеће извесне дужности. Њима је слободно да на свој начин објашњавају и улепшавају живот, ал' им није слободно да га ремете и компромитују. Они треба да у народни живот уносе светлост, топлоту, веру у будућност. Француски симболизам промашио је циљ управо стога, што је пренебрегавао реални живот и што је ишао у потеру за бајкама и легендама. Немојмо да преко мере јуримо за необичним и настраним. Будимо природни, будимо истинити, будимо своји. Позајмице са стране могу кадшто да нас обогате, ми то не поричемо; ал' оне не смеју да нам преобразе душу. Ми можемо да се развијамо једино према ћуди и у духу наше расе.

Једна од најслабијих страна данашњег нараштаја писаца, то је јурење за новим и оригиналним пошто пото. Уверимо се, напротив, да се лепе ствари без муке рађају и да се поезија често крије у стварима најобичнијим. Тобожње новине које са стране уносимо, старе су као свет. Немојмо стога да сувише полажемо на нове процедуре у књижевном стварању, на тако звану нову уметност, нову технику. Најбоља техника била је и биће увек она која не одаје на сваком кораку уметничку стилизацију и која ствара најлепша дела са најпростијим средствима. То је алфа и омега сваке реторике.

Марко Цар.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

ИВО АНДРИЋ: „ПУТ АЛИЈЕ ЂЕРЗЕЛЕЗА“.

Г. Иво Андрић је једно књижевно име које још није продрло у широке читалачке редове, али коме је отворена најлепша будућност. Писац је релативно врло млад, и његов таленат развио се у главном за време ратних година, које је г. Андрић провео у најтрагичнијим околностима, по аустријским политичким тамницама. Плод тих телесних и душевних мука била је изврсна књига аутопсихолошких фрагмената „Ex Ponto“, која је нашла на неподељено признање публике, и критике у колико је о њој писано. Та књига је нама који смо се после дуготрајних лутања ван наше земље и литературе, вратили домаћем животу, прва показала да наша књижевност оживљава новим снагама. Врло лепо примљена, она се ових дана јавила у новом издању.[1])

Г. Андрић је продужио да публикује и даље своје психолошке и философске фрагменте, који ће ускоро угледати света у Загребу. Те нове ствари показују све раније врлине Андрићева талента, и пуно нових. Поред несумњиве психолошке способности, лиризма, једне ретке стилске моћи, у њима се огледа и извесно философско схватање живота и друштва, које је оригинално, интересантно и не без дубине. Али ма колико да су то ствари од непорециме уметничке вредности, све је то ипак само литература фрагмената, и пријатељи Андрићева талента почели су били да изражавају сумњу у способност младога писца да замисли и изведе дело шире концепције, или, ако он ту способност заиста има, да је не потроши у распарчаним одломцима, који као да му постају манир.

Међутим, г. Иво Андрић је публиковао своју овећу приповетку „Пут Алије Ђерзелеза“.[2]) Његов таленат се ту приказао у потпуно новој светлости, тако да треба поставити питање, шта има да се каже о новоме делу и какви закључци смеју да се извуку с погледом на будући његов рад.

I.

Г. Иво Андрић, који је Босанац, хтео је у популарном босанско-муслиманском човеку Алији Ђерзелезу да створи

1) Цвијановић издавач.

2) Београд, 1920. (Цвијановић).

један синтетизован тип своје средине. У исто време он је хтео да дà један симбол. У томе погледу приповетка г. Андрића не представља само један локалан интерес, као што је случај са делима многих наших приповедача, него има свој много шири значај, јер јој се симболом који је у њој изражен даје карактер нечег опште човечанског. Другим речима. босанско-муслиманска средина, са својим изразитим типовима као што је популарни Ђерзелез, није приповедачу послужила и као средство и као циљ, то јест да се локалним типовима оцрта само једна интересантна средина, него као средство да се постигне један даљи циљ, који је ван ње, то јест да се типовима из те интересантне средине, на један оригиналан, нов и естетички примамљив начин, дође до психолошког резултата општијег интереса. Г. Иво Андрић је узео да слика људе из једне егзотичне средине, али насупрот ономе како су радили романтичари, он у тим људима не тражи оно што им је апсолутно специјално и специфично, оно чиме се они удаљавају од нас, него на против, оно што им је заједничко са њима. На тај начин г. Андрић иде за омиљеном идејом неких неореалиста, по којој су сви људи у основи једнаки, јер да се код свих, и покрај многобројних и на први поглед дубоких локалних, расних и етничких разлика, крије једна иста психолошка суштина.

Према томе, Алија Ђерзелез је на првом месту један симбол. Он је оличење оне вечите и од „Дон Кихота“ на овамо небројено пута описиване борбе између човекових тежњи ка вишем, лепшем, светлијем, и стварности која ту тежњу грубо спутава хиљадама ситних, глупих и неизбежних околности. Алија Ђерзелез је човек необична кова. „Он носи славу многих мегдана и снагу која улијева страх“, гдегод пође „пјесма иде пред њим,“ „крвавих је очију,“ а своју је „младост пројахао између Травника и Стамбола“. И као и сви људи који сагоревају неком великом ватром, и Алија Ђерзелез је имао свој идол, и док други посежу Богу, или за славом, или за богатством, дотле је њему једини смисао живота била жена. Он је био роб женске лепоте, сваке велике женске лепоте, и осећајући у себи огромну снагу и силу, он је мислио да има и сва права. У томе је трагика његова живота. Често пута би полетео за својим огњеним прохтевима, али, немајући никаква смисла за стварност и могућности, он би се увек лупио о друштвене преграде којих није био свестан:

„Као увијек кад би угледао женску љепоту, он „изгуби за тили час сваки разум о времену и истин- „ским односима и свако разумијевање за стварност која „раставља људе једне од других. Видећи је онако младу „и пуну као грозд, он није могао ни ђа час посумњати „у своје право; потребно је само да руку пружи!„

Такав човек, очевидно, не може да буде обичан и незапажен у својој средини. На против, он грубо штрчи, и путујући кроз живот, судара се о многе незгоде. С једне стране, његова огромна снага, напраситост, „мегданџијство“ прибављали су му извесно поштовање код људи. Он је имао своју створену славу, о њему су приче причане, циганке су му испевале песму „Разболе се Ђерзелезе, аман, аман!,“ и кад би се он где појавио дочекивало би га „ћутање пуно удивљења и поштовања“. Али с друге стране, он је људима морао да буде прво чудан, па онда смешан од тренутка кад би његови необуздани и детињасто наивни прохтеви сукобили се са стварношћу. Дружење са људима свлачило га је до њих, „Ђерзелез је се њима пио, јео, пјевао и коцкао“, и на тај начин се изједначивао с њима:

„За неколико дана је посве ишчезао чаробни круг „око Ђерзелеза; један по један приближавали су му се „ови бјелосвјетски људи с несвјесном жељом да се с „њим изједначе или да га подреде себи.“

И тако Ђерзелез путује кроз живот незадовољен у својим прохтевима, чему разлоге никако није могао да схвати, и исмеван од људи, због чега је патио у своме немоћном и крвавом бесу. У вишеградском хану, због једне Венецијанке „са широком зеленом хаљином и бијелим велом“, Ђерзелез је предмет најгрубљих шала. Други пут, исто тако, на комичан начин страда због Земке циганке, којој „нико није могао на крај стати“, и која је била „витка, зелених очију, и бијела мимо све остале циганке“. Па Катинка, влахиња, „крушка јербасма, глатка а мека“!:

„Надимао се од гњева. Не моћи до те влахиње; „никад не моћи! И не моћи никог убити!... Или да ово „није варка? Да њега не магарче? Каква је ово шала „опет? И какве су то жене до којих се не може као ни „до Бога? А исти час је јасно осјећао да су то пре-

„танки конци за његове руке и да — по који то пут „већ у животу!? — не може никако да схвати људе, ни „њихове најједноставније поступке, да ваља да се одрече „и повуче, и да остаје сам са својим смијешним гњевом „и сувишном снагом...“

У таквим тренутцима сумње и клонулости, Алија Ђерзелез, витез велике лепоте и отмене страсти, одлази Јекатерини, која станује на крају варошн, и до које се „једино иде равно“, просто, без препрека! И ту, код жене без жене, у њему се јавља „мисао са којом је сто пута заспао, нејасна, никад до краја не домишљена, а увредљива и јадна мисао: зашто је пут до жена тако вијугав и тајан, и зашто он, са својом славом и снагом не може да га пређе, а прелазе сви гори од њега? сви, само он, у силној и смијешној страсти, цио свој вијек пружа руке као у сну“.

На тај начин Алија Ђерзелез престаје да буде локалан тип једне интересантне средине, само њој познат и само њој интиман, него, снажно ожитворен синтетичним истицањем једне општељудске особине његове природе, он добија значај симбола, постаје инкарнација оне мучне борбе које свако човечије биће има да претрпи између свога „хоћу“ и свога „могу“. Пут Алије Ђерзелеза је пут кроз живот срећи једнога човека који ствари схвата апсолутније него што то могућности допуштају. „Да се буде срећан — рекао је неко — треба тако мало, па ипак тако много!“ Алија Ђерзелез, „славан и смијешан“, оличење је тога дубоког парадокса, и он је живи симбол оних који „цио свој вијек пружају руке као у сну“.

II.

Очевидно да једини интерес ове лепе приповетке г. Андрића не лежи само у томе симболу. За овакав предмет потребно је било имати знатну психолошку способност, да би се модулирао читав један карактер, исто тако као што је неопходно било располагати врло оштром моћи посматрања, да би се што живље насликала егзотична средина у којој се ствар дешава. И једно и друго код г. Андрића је комбиновано са ретко уметничким стилским особинама, које и овој приповетци, као и свему ономе што он пише, дају једну особену поетску драж.

У погледу психолошке анализе има у овој књижици страна које задивљују. Сва три главна момента у којима је тип Алије Ђерзелеза представљен, његови сусрети са Венецијанком, са Земком циганком и са „влахињом" Катинком, психолошки су изведени на врло брижљив начин. Има ту често пута запажања која у једној реченици кажу о Алији Ђерзелезу и његовом карактеру више но што би се на читавим странама могло написати. Исто тако, сцене у вишеградском хану у којима је изложена промена у расположењу гостију према Ђерзелезу, од страхопоштовања до изругавања, и обратно, плод су финих психолошких запажања. Примера ради, навешћу моменат кад њих све, пошто су претерали у шали, обузима поновни страх од Ђерзелеза:

„У један час као да сви осјетише да су претјерали.
„Даљина и одстојање су му враћали све што је био изгубио
„у друштву с њима. Сад кад је био три стотине корака
„далеко од њих и ваљао се према њима, мрк и тежак,
„као да их нагло освијести тај размак; и најбезбрижније
„међу њима испуни страх..."

Па онда психолошки портре Катинке „влахиње", „несрећне рад своје љепоте о којој су пјевали двије пјесме по свој Босни", у својој врсти тешко да има равна у нашој књижевности:

„На кућу су им ударали рад ње... Дешавало се
„послије бурних вечери, кад би аскери или сарајски
„момци, врискали и накашљавали се испод прозора и
„ударали на врата, да би је мајка, ни криву ни дужну,
„грдила и у чуду се питала „у кога се уметну", да је
„рад ње град луд и кућа немирна, а она би је слушала,
„скопчавајући јечерму на грудима, без трачка разуме-
„вања у великим очима. Она је често по ваздан плакала
„не знајући куд ће са животом и са својом проклињаном
„љепотом. Она је клела саму себе и гризла се и узалуд
„мучила, у својој великој невиности, да докучи шта је
„то „безобразно и турско" на њој што залуђује мушкарце
„и рад чега се успаљују и маме око њене куће аскери
„и балије, и рад чега то мора она да се крије и стиди,
„а њени да живе у страху..."

Да ли је потребно нарочито истицати да је г. Андрић, са овако несумњивом способношћу запажања, умео да истакне и све оно што у средини коју слика представља локални интерес, да да̀ т. зв. „локалну боју“? Сам Алија Ђерзелез је врло популаран тип у муслиманској средини босанској, о коме и данас још живе још многе приче и анегдоте. Поред тога један велики број карактеристичних локалних личности, чаршилије трговци, цигани и бекрије као што су два брата Морића, „лоле и расипници, насилни и срамотни, далеко познати по злу“, и др., и затим читав низ сцена својствених томе друштву, теревенке и бекријања на севдалијски начин, ђурђевдански обичаји, рамазанска досађивања, и т. д. — све је то сложено у једну складну слику.

Г. Андрић је уопште добар сликар. Као ретко ко у нашој књижевности, он мајсторски рукује својим запажајима, који су пуни живописних „конкретних појединости“. Примера ради навешћу слику циганке Земке на љуљашци, која је пуна покрета и линија, достојна кичице каквог шпанског мајстора:

„Љуљашка је била свезана на једној такиши, и вила „се високо заједно са Земком. Са леђа су је потискивале циганчице, а она се раскриљених руку чврсто „држала за конопац и узимала све већи замах. Имала је „блиједо лице и заклопљене очи, прелазила је линију „брега и оцртавала се на хоризонту, њене димије су се „плеле и виле у сто бора, лепршале и шибале небо . . .“

Ко буде пажљиво прочитао све наводе које сам ја овде унео, мораће запазити да г. Андрић пише прозом која је пуна ритма. У том погледу г. Андрић тешко да има такмаца. Његов стил може и треба да буде предмет нарочите анализе, и у једној већој студији о делу младога писца његовом стилу би се имао посветити нарочити одељак. Ја ћу се задовољити констатацијом да г. Андрић, као ретко ко, уме да очува оно што би се могло назвати реченичном равнотежом. Згодном употребом епитета и других подметних и прирочних додатака, срећном поделом реченичних делова, он избегава преоптерећеност једне реченичне партије на штету друге, исто тако као што смишљеним распоредом речи даје реченици боју која је потребна: више или мање емоциналну.

И кад је реч о техничкој страни ове његове добре приповетке, нарочито је потребно истаћи једну њену особину,

која, на жалост, у највећој мери оскудева делима и најбољих наших писаца. Она је компонована на начин који се може назвати савршеним. У три момента казана је цела приповетка, али тако да ниједан од њих није развијен на штету другога, и да нигде нема прескакања, заобилажења или враћања на раније речено. Исто тако, целина не пати од епизода, као што ни епизоде нису изгубљене у целини. У том погледу ова приповетка г. Андрића представља једно мало ремек дело.

*

Онима којима би се моја критика учинила сувише похвална, ја ћу на крају рећи да се нисам преварио о значају дела. Г. Андрић је писац чији таленат нам даје права да од њега очекујемо послове много замашније концепције. Ова приповетка, према томе, као и његови ранији фрагменти, јесу само поуздани знаци да се нећемо преварити. Али зато је баш било праведно и потребно истаћи све многобројне врлине, које се јасно виде већ и у овим његовим првим помоћним скицама.

Милан В. Богдановић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

МЕЂУНАРОДНИ САВЕЗ ЗА НАУЧНА ИСТРАЖИВАЊА.

Још у току рата покренуто је између Академија и научних институција савезничких држава питање о организацији заједничког рада на научним истраживањима. Питање је у току 1918-те год. било толико претресано и тако прихваћено од стране представника науке, да је Краљевско Друштво у Лондону предложило у томе циљу један међународни састанак савезничких Академија. Састанак је одржан 9., 10. и 11. октобра 1918. год. у Лондону. На њему су узели учешћа представници Америке, Енглеске, Француске, Италије, Белгије, Србије и Бразилије. Нашу је Академију на томе састанку заступао њен члан г. Богдан Поповић. На њему је донесено неколико одлука које су поставиле темељ будућој удруженој сарадњи научних институција савезничких држава. Те су одлуке ове:

1. Једној нарочитој комисији (Commission d' étude) поверена је израда оопштега плана за међународну организацију заједничког рада на научним истраживањима, како на чистој науци, тако и на њеним индустриским применама.

2. Свака се од Академија, заступљених на томе састанку, позива да у својој земљи оснује један *Национални Савет* (Conseil national) за горње циљеве;

3. Ствара се један *Међународни Савет* (Conseil international) за координацију рада Националних Савета.

4. Скреће се пажња Владама савезничких држава на важност будућих научних истраживања и потребу да се по свршетку рата повисе буџети и дотације за та истраживања,

5. Прекидају се, до нове одлуке, све релације са научним институцијама противничких држава.

Наш делегат је у име својих колега — напомињући да извесно може говорити и у име румунских и грчких колега и савезника, који нису били присутни Састанку — истакао је разлику између потреба већих и мањих народа, и објавио је да ће своје предлоге учинити наши делегати на наредном Састанку, који је одређен за новембар 1918. у Паризу.

Према одлуци донесеној на Лондонском састанку, идући састанак представника научних институција савезничких држава одржан је у Паризу од 26. новембра до 1. децембра 1918. год. у згради Париске Академије Наука. Нашу су Академију заступали: њен председник г. Јован Жујовић и члан Михаило Петровић. На томе је састанку:

1. Формиран *Међународни Савет за научна истраживања* (Conseil international de Recherches), који је из своје средине, ради олакшања и убрзања рада, изабрао један *Извршни комитет* (Comité éxècutif) од 5 лица. Комитету је стављено у задатак претходно проучавање свих питања о којима има да одлучује Међународни Савет и обрада предлога за те одлуке, као и сазивање састанака тога Савета.

2. усвојена основица за стварање Међународних *стручних* Савеза (астрономског, геодетског и геофиличког, хемиског, математичког, физичког, геолошког, биолошког, географског, за радиотелеграфију, за библиографију и научну документацију, за технику и патенте).

3. изражене су жеље представника појединих савезничких институција о томе шта би се имало ефективно учинити у

циљу олакшања и појачања заједничке сарадње на пословима који се имају у виду. Делегати су н. пр. Срп. Краљ. Академије у име својих колега изразили и образложили усмено и писмено ове жеље: да се међу савезничким Академијама омогући позајмљивање ређих научних дела и стручних часописа; да се олакша, у библиотекама и лабораторијама свих савезничких држава, рад лицима која буду имала препоруку ма које од здружених Академија; да се у свакој земљи, а под окриљем Академије те земље, створи једна врста бироа за обавештавање, у коме би истраживачи свих земаља могли добити обавештења о питањима и проблемима за које има нарочитих специјалиста при тој Академији или у тој земљи.

Трећи, најважнији и по резултатима најплоднији састанак представника научних институција одржан је у Брислу од 18. до 28. јула 1919 г. у Академијској палати. Нашу су Академију на томе састанку представљали њени чланови г. г. Јован Цвијић и Мих. Петровић.

Ту су, пре свега, дефинитивно усвојени статути Међународног Савета за научна истраживања. Савет добија за дужност да оријентише и координира међународну активност на разним гранама науке и њених примена у савезничким земљама. Свака од тих земаља биће у вези са Саветом или преко своје националне Академије, или преко свога националног Савета, или преко других сличних националних научних институција, или, на послетку, преко своје Владе. Радом Међународног Савета управља његов Извршни Одбор састављен од 5 лица која се бирају на општим скуповима чланова Савета.

Свака од држава учесница плаћа Савету одређену годишњу котизацију у облику годишњих унитарних улога од којих један не прелази суму од 250 франака. Број ових улога зависи од броја становника у држави која их плаћа, и даје право на одређен број гласова на састанцима и решавањима. Наша би држава, према своме броју становника, имала да плаћа годишње по три унитарна улога и њени би представници имали право на три гласа. Закључени споразум важи од 1. јануара 1920. до 31. децембра 1931 г.

На Бриселском састанку су дефинитивно засновани и Стручни Међународни Савези: астрономски, геодетски, и геофилички, хемиски, физички, математички, геолошки, биолошки, географски, технички, за међународну радиотелеграфију, за би-

блиографију и документацију, и за патенте. Сви су ови Савези формирани на једној широкој основици која даје потребну слободу научном раду у свакој од земаља учесница, али га оријентише, координира према општим циљевима и ставља му на услугу заједничка средства којима располаже Савез. А у томе и може лежати практичан интерес таквих Савеза и основне замисли која их је покренула и остварила.

Мих. Петровић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ПРОГРАМ СЕЗОНЕ 1920—21.

Нова позоришна година 1920—21 у Београду отвара се под још нередовним околностима. Може се рећи да никад програм једне позоришне године није био условљенији и ограниченији.

Остављајући на страну сва друга материјална и техничка питања — о згради, позорници, декору, костимима, намештају и осветљењу — довољно је додирнути само два основна уметничка питања — о репертоару и глумачкој трупи — да се види колико је проблем сложен.

Библиотека Народног Позоришта имала је преко хиљаду двеста представљаних дела и око сто неизведених драма које су, као резерва, чекале опрему, глумца за ову или ону улогу или своје време за излазак на позорницу. Од свега тог, из упропашћених магацина у Косовској Митровици напабирчано је стотинак дела, и то не најупотребљивијих. Репертоар првих дана по ослобођењу био је дакле ограничен не само биоскопском двораном у „Касини“, и оскудицом опреме, но и малим бројем дела који је стајао на избору у први мах. И тај брзо ненакнадиви материјални мањак остаће још за дуго као озбиљна тешкоћа.

Али од ње има већих.

Прва је у промени публике, њених тежњи и њеног укуса. Ту је извршен један морални поремећај не мањи од оног материјалног. Губитци, досељења са свих страна, пираштај ратних генерација, и најзад, више од свега економски преврат у друштвеним редовима, изменили су потпуно слику позоришне дворане. Стални посетиоци из доба пре рата налазе у позориште данас само с времена на време, а има их који

у опште нису у стању посећивати га. То је једна страна поремећаја. Друга је у идејама и укусима. Не улазећи овог пута дубље у анализу, рећи ћемо само да нова публика тражи обилнију садржину у предмету и јаче изразе у облику. Идејна страна, у главном, у добитку; естетска, за сад бар, на штети је. Расинова трагедија, Мисеови каприси или Леметрове психолошке варијације представљају данас смеле подвиге репертоара. Исто као што је, на пример, кроз тридесет година непризнати Кирел данас у Паризу у моди. Свакако да није трагично што је данас више време Достојевском но Чехову али је очевидна штета када је Арцибашеву више време но Достојевском.

У таквим тежњама и укусима, пред публиком која не излази из биоскопа, тешко је спроводити одређену репертоарску политику једног националног и уметничког позоришта. Између толиких срестава која недостају за ту незахвалну борбу, прво је добра фаланга глумаца. Међутим данашња трупа проређена је, нарочито у женским члановима. Мушкој трупи на челу је неколико добрих старих глумаца каквих — нарочито за реалистичку драму и комедију — ниједно југословенско позориште нема, а ни Народно Позориште није имало раније у овом броју у исти мах. Њих допуњује неколико младих из којих се озбиљном студијом и у доброј режији могу развити глумци од стила. У оно неколико истакнутих имена што их броји, женска трупа не изостаје иза мушке, али је она непотпуна. Недостаје Шекспирова Офелија, Џесика, Катарина, Јулија, Корнејова Шимена, Гетеова Кларица, Мисеова Маријана, Пајронова Тоанета. У стилу нема ни Софоклове Антигоне ни Јакшићеве Јелисавете, а нема истих линија ни класичне матроне за Шекспировог Кориолана исто као ни за Војновићеву Дубровачку Трилогију. Комбинације којима се ти недостаци накнађују често су глумачком вештином јаке, али ређе изразом спонтане и у стилу. Тај у ствари мали недостатак од две-три глумице у трупи од четрдесет не би имао значаја, да у њему нису нежност, несташност, каприс, грација, милошта, дражи младости и лепоте који у уметности дају исти онај светао тон који га дају и животу. Ваља одмах рећи да се тај недостатак, у једва нешто блажој мери, опажа и у Загребу и у опште на свој југословенској позорници.

Очевидно је да се регрутовање глумаца, а глумица на-

рочито, не може више вршити само из броја оних који случајно, на срећу или несрећу, наиђу у позориште. Глумачка школа у опште је хитна потреба, напоредо с добром режијом, за подизање наше самоучке импровизаторске глуме на степен израђене високе уметности, за окупљање добрих кандидата она је у нашим друштвеним наравима неизоставна. Тај посао одлаган нередовним приликама пре рата, данас је први и најозбиљнији.

Што већи број добро израђених комада, глумачки и сликовно, у стилу, са савесном израдом текста и естетским изразом језика на позорници; што скорије отварање једне добро организоване глумачке школе: то су две основне тачке програма за нову позоришну годину. То су у исти мах и две најтеже. Што се тиче репертоара славних писаца и дела, којима позоришне управе отварају нову позоришну годину, он је овом приликом обилан, али о њему у овој рубрици није интересантно говорити пре месеца јуна.

*

Програм опере такође има амбицију простих основних ствари: спремити основу текућег репертоара *добрим преводима*, којих за сад на југословенској позорници нема; израдити добру целину хора, који је један од битних елемената у опери. У једном као и у другом раду, као у изради певачких соло -партија, језична страна — вокални акценат — представља један велики задатак. То је у осталом једини услов или ако хоћете чак једино оправдање за национално име, које та домаћа установа са (за сад бар) страним репертоарима има да носи.

Милан Грол.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

А: СПОЉНА ПОЛИТИКА.

БУГАРСКА. НАШ САВЕЗ С ЧЕХО-СЛОВАЧКОМ.

Бугарска је морала да прими, уз уобичајени протест, Уговор о Миру, који је закључен у Neilly-sur-Seine 27. новембра 1919. године, и сад ратификован.

По томе Уговору досадања стара српско-бугарска граница је исправљена. Све исправке су у главноме за то учи-

њене да штите нашу источну границу, жељезничке пруге тимочку, моравску и вардарску. Осетне територијалне измене су учињене око Цариброда, који улази у састав наше државне територије, и источно од Струмице, која је с околином придружена својој географској целини.

Према томе истоме Уговору Бугарска је уступила Грчкој добар део своје територије. Добар део бугарске територије, готово сву Тракију у колико је улазила у састав Бугарске, задржале су Главне Силе да доцније учине са њим распоред обвезујући се да обезбеде Бугарској слободан економски излаз на Бело Море.

Сем ових уступака, Бугарска се обавезала да укине општу војну обавезу, а војска њена да буде од сада од добровољаца. Целокупни број војника бугарских не сме преһи 20.000 заједно с официрима и допунским трупама. Устројство војске је детаљисано тако да су за све родове оружја и јединице одређене најмање и највеће бројно стање [пешачка дивизија највише 414 официра и 10.780 војника, најмање 300 официра и 8000 војника; коњичка дивизија највише 259 официра и 5.380 коњаника, најмање 180 официра а 3650 војника; мешовита бригада највише 198 официра и 5350 војника а најмање 140 официра и 4250 војника, митраљеска чета 3 официра и 160 војника највише а 2 официра и 120 војника најмање; артиљериски пук 80 официра и 1200 војника највише а 60 официра и 1000 војника најмање; пионерски батаљон највише 14 официра и 500 војника, а најмање 8 официра и 300 војника.]

Даље број топова и хаубица као и митраљеза не може бити већи него што је предвиђено на хиљаду људи целокупног бројног стања на служби (на 1000 људи: 1150 пушака по 500 метака; 15 митраљеза са по 10.000 метака; два лака и средња мерзера са по 1000 и 500 метака; 3 пољска, или брдска или хаубична топа са по 1000 метака).

Сама та војска има да служи искључиво одржању реда унутра и безбедност граница. Забрањено је: организовање других трупа сем тих побројаних, као и мобилизационе и реквизиционе мере. Сви други државни службеници који су по позиву оружани (царински стражари, жандарми, шумари, и др.) могу бити наоружани пушкама до цифре од 10.000, тако да целокупни број пушака у употреби у Бугарској није већи од 30.000. Рекрутовање, војна обука као и служење

официра су тако ограничени да се што теже могу догађати изговарања на која се мислило при редакцији одредаба о томе.

Једна војна академија коју ће похађати само онолики број академаца колико има празних официрски места; гимнастичка и томе слична друштва не смеју се учити руковању оружјем и припреми за рат.

Сви арсенали су укинути; сва муниција преко количине која је ниже означена, мора бити предана савезницима, а увоз оружја, муниције и ратног материјала је забрањен. Сва флота поморска и ваздушна и сав материјал који иде уз то, прелази у руке Главних Савезника. — Ради сигурности да ће се ове одредбе извршити установљене су комисије од чланова Главних Савезничких Сила.

За насиља и злочине, који су учинили бугарски војни и грађански чиновници на територији Србије, одговорни су кривци пред судовима бугарским па и пред савезничким, ради чега су иследне комисије састављене од савезничких сила и удружених држава. Исто тако Бугарска мора вратити све предмете, вредности и документе који су били својина Срба а које су собом однеле бугарске власти за време окупације или повлачења.

У име ратне оштете Бугарска је уговором о миру осуђена да плати суму од 2,250.000.000 франака у злату — с тим да уплаћање од 1. јула 1920. год. и оно од 1. јануара 1921. улази годишњи интерес од 2% израчунат почевши од 1. јануара 1920. на целокупни износ главнице коју Бугарска дугује. У свако даље шестомесечно плаћање ући ће, поред положенога интереса по стопи 5% годишњега интереса још и износ оне дотације која је потребна да би се за 37 година, почев од 1. јануара 1921., обезбедило амортизовање целокупне суме бугарског дуга. Ова цела сума улази у општу суму за Ратну Оштету коју имају да плате Немци и Аустријанци. Део који би требало дати Србији није специјално одређен.

Сем овога Бугарска је дужна по уговору о миру да преда држави нашој за шест месеци по ступању у важност уговора, 50 бикова, 6000 крава музара, 500 коња, 1000 мазги, 4000 волова за вучу и 12 овнова. Ова се стока сматра као повраћај оне стоке коју је Бугачска у току рата одвела из Србије.

Поред стоке Бугарска је дужна као оштету да да нашој држави 50.000 тона угља из перничкога рудника у току од пет година али тек после одобрења међусавезничке комисије.

Истим уговором Бугарска је примила финансијске и економске клаузуле које од ње праве негде за пет негде за више година економски и финансијски зависну земљу. Читава књига економских и финансијских обавеза које се односе на царинско уређење таксе, увоз, извоз, недопуштену конкуренцију, уговора, дугова, контролу, добра, права и интереси, приватноправне уговоре, застарелости пресуда, ефекте, трговачке берзе, залоге, све врсте осигурања, индустријску својину, и на друге привредно трговачкога карактера рестрикције.

Исто тако су овим Уговором сужена права Бугарске за саобраћај по ваздуху и по води, као што су прописана извесна правила и обавезе за жељезнице нарочито у погледу управе жељезница.

И радничко питање је овим уговором регулисано тако да су и ту неке рестрикције унесене као и прописане норме за будуће законодавство.

У овај Уговор је унесена једна нарочита глава о Дунаву, која се тиче свих прибрежних Држава, али с извесним ограничењем права Бугарске за саобраћај са пристаништима савезничких и удружених сила.

И кроз овај Уговор, као и оне друге Уговоре, провлачи се увек иста разлика у правима великих и малих; Велике Силе имају већа права од малих држава и ако су ове последње у рату учествовале и дале бар сразмеран, ако не и већи део жртава за заједничку ствар. Тако у овоме Уговору су Британија, Француска и Италија задржале за себе један део територије источно од Марице и Месте ка Цариграду; у комисијама где се имају решавати ствари које интересују Грчку, Румунију и нашу државу, или нема њихових представника или су њихова права ограничена; у Дунавску Комисију која ће бдети над режимом на Дунаву као међународној реки, ушла је поред Британије, Француске, Италије и Румунија, а друге прибрежне државе, међу којима је и наша, нису; контрола на извршењем Уговорних обавеза Бугарских које се тичу наше државе тако исто поверена је само Великим Силама. Комисије за разграничавање имају сву власт не само да одреде нову граничну линију, која ће се повући на терену, него, ако нађе за сходно, да изврши и ревизију граница водећи рачуна колико је могуће о административним и економским месним интересима и т. д. Наша држава у томе погледу има већ тешкоћа.

Казне за Бугарску, која је намерно ушла у рат 1915 године, мучки нападавши Србију, нису мале и биће од ефикаснога ресултата ако се и примене дословно. Проузроковачи овога мучкога напада на Србију, која је 1915 године била готова да уступи један део своје територије само да приволе Бугарску да се држи неутрално, морају бити суђени. Злочинци који су починили онолика одвратна убиства, разбојништва и насиља у делу Србије коју су држали у окупацији две и по године, морају бити кажњени. Материјална штета, коју су Бугарске власти починили у окупираној Србији, мора се накнадити до последње паре. Свако одлагање, ублажавање, смањивање и неизвршивање обавеза, казни, осуда је погодна за консолидовање односа на Балкану и за општи мир у Европи.

*
* *

Између Чеха и нашега народа, за све време светскога рата, владала је присност; они су заједнички сарађивали на своме ослобођењу и уједињењу. Било је тешких тренутака искушења за Чехе; али су они и њих прошли добро. Чешка и Словачка су се ујединиле у државу једну и слободну. Између републике Чехо-Словачке и наше Краљевине развијали су се, од дана када су те две државе признате, односи све ближега пријатељства. То се пријатељство данас преображава у Савез, који је, приликом недавнога доласка чехо-словачкога Министра Иностраних Дела, дефинитивно утврђен. Савез је одбранбеног карактера; Савез за одбрану територијалнога интегритета који је створен Версаљским и Сенжерменским уговором и за очувања стања утврђенога тим уговорима. Наша и чехо-словачка влада похитале су да склопе овај савез због тога што се јављају на западу извесне тенденције да се ревидирају територијалне границе одређене поменутим уговорима, да се створи Дунавска Конфедерација од Чехо-Словачке, Аустрије, Угарске, Румуније и наше државе. Ми треба до гајимо добре, пријатељске односе са пријатељским државама. Ми треба да се старамо да се не мењају уговори, да се спречавају комбинације Сила, које их чине без обзира на наше народне интересе, да обезбеђујемо своје унутрашње срећивање и развијање, — али нисмо уверени да то мора бити одмах савезима макар колико био ограничен Уговор о Савезу, он веже. Савези на брзу руку су једна рђава

ствар. Савези повлаче обавезе, а после наших искустава из прошлости, треба пре свега добро проценити шта се даје а шта се добија нарочито кад дође дан да се обвезе из Уговора морају испунити. Затим, ово су времена кад народ треба да продискутује ове врсте обавеза, а о овој ствари с Ческом није довољно ни јавност дискутовала ни ово, какво даје, Народно Представништво. Преговори о оваквим стварима треба да буду вршени са дискрецијом, али све друго мора бити предмет јавне дискусије. Обавезе овакве врсте морају бити склапане само с пристанком народа и његовом санкцијом. Не може се жива снага читавога народа ангажовати докле он не расправи, оцени и одлучи о томе сам.

Иностранн.

Б. УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА.

ВЛАДИНА ДЕКЛАРАЦИЈА. — ИЗБОРНИ ЗАКОН.

Београд, 10. септембар 1920.

Народно Представништво није се никако састајало не само за онај месец док је трајала министарска криза, већ је протекло више од десет дана пре него што је нова Влада изишла преда њ с једним врло неодређеним програмом у стилу општих фраза. Декларација коју је 31. августа прочитао г. Др. Веснић боље но ишта друго показује на како колебљивим темељима стоји данашњи коалициони кабинет, у коме су се нашли један с другим спојени елементи идејно тако разнородни као што су они који представљају Народни Клуб, с једне, Демократску Заједницу, с друге, Корошчеву групу, с треће, и стару радикалну странку у Србији, с четврте стране. Требало би, најпре, измирити основне супротности и довести да у једном истом правцу делају тенденције које једна другу искључују, централизацију и федерацију, клерикализам и демократизам, заштиту великих поседника земље и потпуно ослобођење сељака. И онда је сама природа ствари са собом донела да се нису могли пронаћи изрази и формуле који би за све њих обележавали једну заједничку политичку акцију. Својим положајем принуђен да одржава равнотежу између тако екстремних разлика, министар председник не би то могао постићи ни на који други начин него ако се одлучи да у своме излагању једва помене и тек овлаш додирне само понека

из читавог низа најважнијих питања наше унутрашње политике, која су била постављена још у првим тренутцима по стварању нове државе. Тако је и поступио: та питања он је просто оставио да и даље стоје отворена, задржавши се на њима само толико, да би се могло рећи да министарски савет није заборавио да их унесе у свој службени програм рада.

Од свих проблема од којих зависи консолидовање наше земље, у декларацији се мало опширније расправља само о аграрном проблему. На њему се спотицала и прва Влада г. д-ра Веснића, ту је лежала највећа сметња брзом расплету последње кризе. Очекивали смо да сазнамо како се из ње изишло и којим се путем сад има поћи, да би се једном дошло до каквог позитивног резултата. Место да се обрне будућности, председник министарства враћа се у прошлост. Он пред нас и не износи много чега свога. Његова изјава, највећим делом, није ништа друго до понављање, од речи до речи, једног дугачког става из Прокламације краљевића намесника од 24. децембра 1918., у којој он изражава неколике од својих жеља. Те жеље, — старе скоро две године! — своде се, практички, на образовање једне комисије, „која ће спремити решење аграрног питања“. Одатле се има закључити да се тек налазимо пред припремним радњама које су намењене каквој од многобројних комисија у нашој краљевини, чија проучавања обично доносе плода тек после дужег броја година. Ограђујући се да је привремена, управо продужујући привременост свих Влада које су јој претходиле, и ова садашња оставља за доција времена да законодавна власт нађе дефинитивну основу на којој ће се уредити аграрни односи. А законодавна власт почеће нормално функционисати тек пошто Конституанта донесе Устав и органске законе који стоје у непосредној вези с њим. И тако се и данас налазимо на истој полазној тачци на којој смо били првих дана после уједињења, и нећемо се моћи одатле покренути још за дуго. Место да пронађе једно решење, Влада је ставила себи у задатак да, после наведеног става из регентове Прокламације, нагласи како у „њеним очима аграрно питање није верско већ социјално и економско“. Изгледа да у тој фрази лежи главно тежиште целог оног дела декларације који је посвећен унутрашњој политици. Чудна фраза! Узете чисто теоријски, овакве констатације губе сваки смисао у тренутку када су у целом

свету социјални и економски сукоби избили са не мање оштрине но што су некад биле достигле конфесионалне расправе. Обично, дефиниције ове врсте, које, изговорене на скупштинској трибини, могу изгледати беспрекорне, немају вредности за реалну политику, где се, пре свега осталог, тражи одлучност у извођењу и доследност у примењивању реформа. Простим пребацивањем, путем министарске декларације, са терена верског на терен социјално-економски оваког питања од кога зависи судбина целог једног сталежа, најмногобројнијег и најпродуктивнијег код нас, народне потребе остају стално незадовољене и народни живот не добија никаког подстрека. Кабинет г. д-ра Веснића једино је учинио то да је аграрним односима дао једно друго спољно обележје, али их је оставио неизмењене и непречишћене. На тај начин одржаваће се и даље у својој снази један од узрока несређености од које страда цео наш друштвени поредак.

Остали део Владиног програма који говори о унутрашњој политици не садржи ништа. Једном реченицом споменуте су „споразумне покрајинске Владе“ које се имају образовати по примеру државне. Неколико речи, за тим, о „против друштвеним нагонима“, због којих ће се, у најкраћем времену, отпочети борба на два фронта једновремено, — с једне стране „за ред и рад у нашој земљи“, с друге за „сузбијање ничим неоправдане скупоће“. Како ће се постићи ова два циља, који у декларацији изгледају везани један за други, — и ако се додирне тачке између њих не могу тако лако изнаћи, — немамо ни најмањег обавештења. Влада је једино резервисала себи право да ове државне послове води помоћу уредаба за које би претходно добила овлашћење од Парламента. Тиме се продужава досадашња пракса по којој, поред законодавног тела а по неки пут и у његовом присуству, и министарски савет присваја себи законодавну надлежност, с том само разликом што је до сад овлашћење могло доћи тек после свршеног чина, а сад ће се тражити пре.

Одатле се прелази на спољашне односаје. У том делу декларације министар председник најдуже се задржао на Јадранском Питању. Поред неколико опомена Италији, које су надахнуте здравим смислом, г. Dr. Веснић изложио је у кратко све што се дешавало на приморју последњих месеци. Он је говорио са умереношћу која не одговара ни догађајима

на једном месту их је просто назвао немилим, на другом немилим и тешким ни политици коју на свима странама италијанска Влада неприкривено спроводи против наше државе. Ту умереност вероватно је појачавала нада да ће скорашњи преговори, који треба непосредно да буду вођени између наших и талијанских делегата, бити завршени „на корист ако и не на потпуно тренутно задовољство — оба народа“. Оправданост те хипотезе, на коју је ту утрошено много речи, за сад још стоји под питањем. Међу тим, други један међународни акт, који представља већ свршено дело — уговор о одбранбеном савезу са Чехо-Словачком кратко је забележен, са напоменом да је закључен с једним братским народом. О његовој садржини сазнајемо само толико, да је склопљен у духу и према одредбама пакта Друштва Народа. Влада је, поред тога, узела обавезу да га достави на знање Савету Друштва Народа, али ништа не говори о томе да ли намерава да га саопшти и Народном Представништву. Прва обавеза наметнута је међународним уговорима о миру, док би ова друга требало да се изврши по Уставу за Краљевину Србију (члан 52). Али како важност тог Устава изречно није проширена никаквим актом и на целу краљевину, то се одређено не зна у колико би се он имао применити у појединим случајевима.

*

Први корак да се изиђе из таквог стања, коме недостаје једна општа легална основа, и да се приступи решењу уставног питања учињен је. Кабинет г. Dr. Веснића испунио је једну тачку свога програма. Народно Представништво вотирало је и регент потврдио 3. септембра закон о избору народних посланика за Уставотворну Скупштину. Предлог овога закона био је израђен још у почетку 1919., под првом Владом г. Стојана Протића, али је, прерађен, изнет пред Скупштину тек у јуну ове године, под првом Владом г. Dr. Миленка Веснића. Примљен на првом читању, он је изазвао на другом читању пад истог кабинета, пошто је министар председник поставио питање поверења код члана 15., и остао у мањини.

Нова Влада предложила је члан 15 у измењеној редакцији, по којој је пасивно бирачко право одузето свима чиновницима, осим министара и професора Правног Факултета. У овом облику члан 15. изазвао је још веће негодовање и у

јавности и у самом Народном Представништву него када је први пут о њему било дискутовано. Против њега говорио је и сам председник скупштинског одбора у коме је овај закон претходно претресан, републиканска група напустила је седницу због повреда пословника које су у току дебате учињене. Што је члан 15. ипак изгласан како је предложен, може се једино објаснити притиском на партијске клубове, који су морали попустити пред опасношћу да још једна криза избије на том истом питању. Опозиција је, при свем том, к себи привукла приличну групу међу самим Владиним присталицама (нарочито из Хрватске и Словеније).

Главни је приговор том члану, да ће Конституанта, са искључењем чиновника, бити лишена једног великог броја факултетски образованих људи. Стављен у дилему да бира између јавне службе и посланичке функције, већи део ових неће хтети да преломи своју каријеру за један мандат кратког трајања који се доцније, може бити, неће више поновити. Тешко је, осим тога, разумети зашто је учињена разлика између професора Правног Факултета и осталих Факултета. Устав није само једна правна творевина. У њему су не само основи уређења државе већ су изражене и све манифестације културног, економског, просветног и привредног живота једног народа. Оставши упорно непопустљива пред свима разлозима и аргументима, Влада је створила једну ситуацију која изазива оправдану зебњу да избори могу донети такав резултат да Уставотворна Скупштина по своме квалитету падне испод досадашњих Народних Скупштина, чији ниво образованости већ није био много висок.

У закон је ушао и један нов члан, кога Влада није била предложила. То је члан 16., у коме се предвиђа губитак мандата за оне посланике који стоје у пословним везама, ма које врсте било, са државом, или врше у њено име ма какву хонорисану мисију дуже од шест месеци. Ова врста инкомпатибилитета није се налазила ни у једном српском изборном закону за Народну Скупштину. Сви покушаји који су раније чињени да се спречи да посланици буду концесионари и лиферанти, или да преко банака тргују и врше предузимачке радове за рачун државе, остали су без успеха. Број посланика, који би се због такве забране морали одрећи мандата није био мали. Често је баш мандат и био извор одакле је

потицала ова врста послова. Ма да је због тога трпео и углед Народног Представништва и, нарочито, у много прилика, сама слобода опредељивања његових чланова, ипак су и најречитије беседе остале немоћне пред бруталном чињеницом повлашћеног богаћења помоћу посланичког утицаја, чија се корумптивна снага ширила као какво заразно друштвено зло. Сад се може рачунати да ће Конституанта, која интелектуално губи због члана 15., морално добити благодарећи члану 16.

К.

ДРУШТВЕНИ ПРЕГЛЕД.

ПЈЕР ДЕ ЛАНИКС, НАРОДИ ПРЕД ТИФУСОМ.

Г. Пјер де Ланикс, познати наш пријатељ још из времена предратних, бивши секретар ревије „Novelle Revue française“ и ратни дописник, посветио је за време рата све своје силе да општем делу допринесе што више користи: наизменично је заузимао место шефа једнога одељена у Амбуланси Француског Црвенога Крста, био члан Високога Комесаријата Француске Републике у Северним Америчким Уједињеним Државама, члан у техничком бироу г. А. Тардјеа, француског делегата на Конференцији Мира у Паризу, итд. уносећи у сваки од ових послова своју преданост и савесност, познату из ранијег његовог публицистичког рада, који није прекидао никако, проширујући га напротив, на све већи број најугледнијих француских, енглеских и америчких листова, часописа, ревија итд. Његова делатност се у последње време највише креће у кругу питања која интересују светски мир, и сада је у сталној вези са секретаријатом Друштва Народа, помажући да се та хумана установа покаже што ефикаснијом на свима пољима живота.

Један од првих задатака већ створеног Друштва Народа биће тај да на пољу рада за добро целога човечанства окупи што већи број народа, како би се што пре сви, и пријатељи и непријатељи, уверили у корисност идеје и установе. Једно од првих питања, које се поставило пред Секретаријат Друштва, било је питање физичке и здравствене реконституције замореног и исцрпљеног друштва и г. Ланикс нас, у једноме своме чланку написаном за париску Revue Hebdomadaire, упознаје са мерама предузетим од стране секретаријата Друштва

народа у борби против опасне и ужасне епидемије тифуса, што прети Европи са њенога истока. Писац је био врло љубазан да нам пошље свој чланак у рукопису и ми из њега саопштавамо најглавније податке.

У Русији и Пољској, нарочито у зони данашњих војних операција, бесни зараза тифуса у таквим размерама да су обе поменуте државе, са свима добровољним и добротворним страним санитетским мисијама, у немогућности да злу стану на пут. Борба захтева средства много већа него што их засад може дати иједна од непосредно заинтересованих држава; сви народи, којима опасност прети, морају ући у ову борбу, и та заједница, обезбеђујући успех, показаће у исто време и основу и изглед будућих међународних односа.

А опасност је заиста ужасна. На источним граничним територијама Пољске са Галицијом, број тифусних болесника кретао се ужасном брзином; док их је у 1916 г. било свега 34.538, у 1918. их је већ 94.082, а у 1919. тај број се пење на страшну цифру од 231.205. Још је веће зло у Русији, где су совјетске власти забележиле у 1919. год. 1,600.000 тифусних болесника. У запрепашћености, коју ове цифре изазивају, треба се само сетити да је у 1919. год. из Русије прешло у Европу најмање два милиона репатрираних заробљеника, емиграната итд., да ће тај саобраћај бити све већи, па увидети ужасно зло које прети да се рашири по целој Европи. Статистика за 1920 се још не зна; али стање само може бити још горе, пошто се у рату, који сад бесни између Русије и Пољске, зло само може повећавати.

Узроци овом наглом ширењу заразе свима су видни: рат, на првом месту, глад због немогућности довлачења хране, на другом, а за њима исцрпљеност, мања отпорност, сеобе, бегунци, избеглице, замореност душевна, немогућност предузимања свих санитетских и других потребних мера.

Пољска влада чини све да зло што више сузбије, да му [illegible] на свима странама подигнути су карантини, нарочите болнице, за тифусне болеснике са 13.000 кревета; 294 покретне колоне за дезинфекцију, свака са по пет апарата; о преданости особља сведоче жртве заразе: само у Галицији умрло је од тифуса 46 лекара; у болници у Тарнопољу, од 12 запослених лекара умрло је у току 191[illegible]. г. њих 10. За борбу са заразом Пољска је организовала *Генерални Коме-*

гарнјаш, са диктаторском влашћу; на челу му је генерал Пилсудски: досадањи издатци прелазе суму од 210 милиона марака! Црвени Крст је притекао, такође, у помоћ: у једном прогласу на цео свет, генерални директор савеза Црвеног Крста, г. Хендерсон, позвао је у помоћ све савезне организације, предочавајући им страшно зло: „Земље Источне Европе се труде да својим средствима, очајно недовољним, спрече ширење заразе ка западу, заразе која може да опустоши Европу, ако се не заустави. Није право да трошкови падну само на оне који нас бране од зла, него и на све друге“. Апел је упућен владама, народима, добротворним друштвима, појединцима. Одзив је био добар: са свију страна је стизала помоћ у материјалу и новцу и у добровољцима: у свему је предњачила Америка, али се ни други нису оглушили, и наш, српски, скромни прилог (10.000 шв. фр.) забележен је у извештају „Лиге Црвеног Крста“ као „врло дирљив и охрабрујући акт, кад се има на уму сва пустош коју су рат и тифус оставили у Србији“. У Пољску је послат нарочити комесар Међународног Црвеног Крста са многобројним страним мисијама.

Али је све било недовољно. У јануару и фебруару број тифусних оболевања у Пољској и Галицији био је 46.500. Пограничне земље, дакле, нису у стању саме, са добровољном туђом помоћу, да срече заразу. Потребна су много већа средства, много већи број бораца, па да се свет спасе ужасне пустоши. И Друштво Народа, у чијем основном пакту има и један пасус да ће се: „бринути за предузимање свих мера за спречавање и борбу против заразе“ наредило је мобилизацију! Прво је упућен апел за добровољно учествовање у борби, а а одмах затим, Сер Ерик Дримонд, Генерални секретар Друштва, обраћа се директно свима владама на свету. Одмах је образована администрација у самој Пољској, која има да оствари један огроман план: да подигне карантине, болнице станице за испитивање, институте — сталне и покретне — за дезинфекцију итд. једном речју да представља цео свет у борби противу општега зла. Цео посао око припремања овога првога „рата“ Друштва Народа, има да буде готов најдаље до краја августа. Трошкови су предвиђени на два милиона фунти стерлинга (око 95 милиона франака по данашњем курсу) и биће подељени на све државе сразмерно. На челу листе стоје Велике Силе: наша краљевина је, заједно са Румунијом

и Чехо-Словачком, већ на петом месту. Одзив је и брз и добар и сви народи ће се наћи заједно у истим бојним линијама према заједничком непријатељу. „Да Друштво Народа, вели уважени писац на крају чланка, није дало никаквог другог доказа о својој корисности, до ове борбе противу заразе, па би већ било оправдано од замерака „као и да не постоји“. За сличне послове оно је просто незамењиво. И, по нашем мишљењу, утописти су од данас баш они који су против Друштва“.

П. С.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Последњи светски рат [*A history of the Peace Conference,* Henre Frowde, London 1920. I. св.] Неколико енглеских државника, међу којима се налазе Лорд Греј, Лорд Роберт Сесил, Балфур, највећи поборници Лиге Народа, основали су један „Институт за Међународне Послове“ са намером да праве пропаганду по свету за Лигу Народа, да науче свет да интернационално мисли. Народи су до сада много мислили национално: мислећи национално они су морали да мисле и раде империјалистички, а то је доводило до ратова као што је био последњи. Као људи од искуства и познаваоци психологије народа, оснивачи не заборављају да је једини прави пут за утврђивање интернационалнога мишљења сузбијање национализма, па дакле и родољубља код народа. Знајући пак добро да је родољубље осећање које се не може ишчупати из груди народа, они су мислили да ништа боље не може допринети развијању интернационалнога осећања и мишљења, него што боље познавање тежњи и гледишта народа данашњих. Њихова је, дакле, намера да издају неку врсту годишњега регистра у коме ће се изнети преглед догађаја с једним коментаром о њима; да организују предавања и конференције на којима ће се дискутовати о њима.

Тај „Институт за Међународне Послове“ почиње свој рад издавањем *Историје Конференције Мира*, под уредништвом лектора кембричког универзитета, H. W. Temperley-а, писца Историје Срба, бив. помоћника војног изасланика Британије при нашој Врховној Команди и саветника Британске Делегације

на Конференцији Мира у Паризу Webster-а, професора историје ливерпулског универзитета и секретара Војне Секције исте делегације, цело дело ће имати пет свезака. Прва свеска, о којој је овде реч, бави се о примирју и прелиминарима Конференције за Мир. Књига почиње поразом Немачке на мору и на суву, резултатима блокаде, и почецима буна у Немачкој у току 1918. године. За тим се излаже положај у Европи која се почиње разобручавути услед дуготрајнога рата, као и јачање бољшевизма. То је све изложено јасно и кратко, допуњено где треба добрим картама. Оно што је најбоље и најјасније у овоме делу јесте излагање о уређењу Конференције за Мир, пред којом су се требали расправљати толико изукрштани интереси. Ту је најпре Савет Десеторице, који је доцније сведен на Савет Четворице, да би се упростио рад и ојачао ауторитет Сила. Ту је читави ред питања о којима је требало дискутовати, о којима ниједан државник на конференцији мира није имао тачно становиште. Клеменсо је, тако, изнео неких осамнаjест група предмета као најважнијих о којима треба најпре дискуповати; Вилсон је сматрао да је питање над питањима устапова Лиге Народа: Велика Британија је опет тражила да се пре свега има донети одлука о казни за творце рата. Због тога настају неспоразуми, дискусије које се, после много кривудања и погрешака, најзад, доводе у ред, постижу се споразуми, компромиси, и налазе помирљива решења, управо најбоља каква се могу постићи.

Ако и остале свеске овога важнога дела буду овако вешто и добро израђене, као ова прва, онда ће ова енглеска Историја Париске Конференције постати светска енциклопедија за историју догађаја од 1918. до закључења уговора о миру са Турском.

Ако и друга издања британскога „Института за Међународне Послове“ буду оваква, а нарочито ако се у предговорима за та издања не критикује ова или она спољна политика и не заступа ова или она теорија, већ само излажу факта, онда ће ова бити моћно оруђе за ширење и јачање међународне свести код Енглеза, који је и иначе имају у доста доброј мери.

Ј. М. Јовановић.

A. Carnegie, Carstvo poslova. Preveo Vlad. T. Spasojević. Zagreb 1919; izdanje knjižare Z. i V. Vasića. — Карнеџи, један од најбогатијих људи у свету, „краљ гвожђа и челика“, Скот по рођењу, Американац по васпитању и методама рада, човек који је за кратко време од тридесет година умео да нагомила милијарде, али који уме исто тако корисно и интелигентно да их употреби и раздаје — дао је до сада огромне суме на подизање библиотека и његова дарежљивост није обишла ни наш Универзитет — познат је у Америци као писац, чија су дела прва и врло омиљена лектира свих оних које жеља за баснословним богаћењем одводи у Америку. У овој књижици штампано је неколико говора, које је Карнеги држао у разним приликама, обично својим радницима или ђацима трговачких школа, и неколико његових чланака. Све су то резултати врло практичне мудрости, практични савети како се радом постиже материјалан успех, упутства како треба корачати „степеницама среће“. „Нека сваки од вас у својим сновима буде краљ“, вели овај „краљ челика“; треба себи поставити циљ, па се мушки и одважно к њему упутити и успех је обезбеђен, али „да успех буде потпун, достојан сваке хвале и поштовања, треба да је частан, искрен и поштен“. Не треба са усвојеног пута скретати ни десно ни лево, ма да има пуно врло примамљивих ствари које вас привлаче и заваравају; најопасније су: пијанство, спекулација и потписивање меница. Узрок неуспеха код младих људи често је и немогућност концентрације, те траже занимања и ван својих послова. „Сваки долар капитала или кредита, свака мисао за пословима треба да буду примењени и употребљени за онај посао, коме се ко предао. Треба се, наравно, за посао што боље спремити, оспособити: „у колико будете више мозга и памети имали на продају, у толико ће бити већа цена коју ћете тражити“; треба бити штедљив „штедња је дужност“, „трошити мање од прихода“; не бити нестрпељив „јер лепо каже Емерсон „нико вам не може однети завршни успех до ви сами.“ Треба учити, спремати се, знати, али не учити непотребне, нерентабилне ствари, не трошити своју снагу на учење мртвих језика, „као што су грчки и латински, који више немају никакве практичне вредности“; раније образовање је претрпавало децу којекаквим непотребним знањима, убијало им вољу и енергију „учило их да лењствују, уместо да проводе плодан и користан живот.“

У овом материјалистичком схватању науке и васпитања, милијардер Карнеги има сасвим америчко, практично мишљење: „знање хемије вреди онолико исто колико и знање свих мртвих језика." У наше доба што може младић који зна грчки према оном младићу који зна стенографију, телеграфију, књиговодство, хемију или механичке законе? итд. итд.

Сем тих практичних поука, ова, добро и читко преведена књига има интереса и по погледима овога писца на извесна социјална питања првостепене важности: од интереса су мишљења овога великога капиталисте, у чијим предузећима ради 15.000 радника, на однос капитала и рада, на питање трустова и на друге економско-социјалне појаве.

П. С.

БЕЛЕШКЕ.

Српски Књижевни Гласник. — *Читаоци Нове Серије* „Српског Књижевног Гласника" моле се да имају на уму колико они имају да суделују у просветном предузећу као што је ово.

У књижици објављеној о десетогодишњици „Српског Књижевног Гласника", тадашње уредништво и администрација писали су:

„Десет година трајања и успеха, све већи број претплатника, признање толиких српских, југословенских, словенских и страних листова и часописа, — све то доказује вредност „Српског Књижевног Гласника." Али ту десетогодишњицу испуњену радом, стварањем и успесима, „Српски Књижевни Гласник" сматра само као основу и као подстрек за даљи рад. „Српски Књижевни Гласник" не мисли само да чува своје добре традиције; он има намеру да иде даље, да даје више и боље... Људи који су окупљени око њега имају вере у могућност нових успеха, и воље да се на том послу огледају. Али све зависи од одзива читалачке публике, која томе послу има да дà сигурну материјалну основицу. Што већи број претплатника, то боља и одабранија садржина, и боља нада на проширење листа. Две хиљаде претплатника — што за једну нацију од осам до девет милиона душа није заиста много — значило би удвостручење вредности „Српског Књижевног Гласника"."

Ове жеље исказане пре девет година испуниле су се преко очекивања, једва две године дана доцније: не само да је број од две хиљаде претплатника био достигнут, него је био и врло знатно пребачен, и растао је даље непрекидно.

Исто се тако остварило и предвиђање уредништва, да ће удвостручен број претплатника удвостручити и вредност часописа. Је ли онда потребно напоменути да није само интерес народне просвете, но да је и лични интерес свакога претплатника да нађе себи друга, још једног новог претплатника?

Данас, кад наша нација броји четрнаест милиона, кад су пале бране које су раздвајале поједине делове нашега народа, кад ће и неразумни морати разумети — *ако само мало размисле* — да духовне споне јачају и условљавају материалне везе, и да је нашем народу, у данашње време, широка просвета вишега реда потребнија но икад, управо неопходно потребна, и најзад, да се просвета и материално исплаћује — данас се сме очекивати још много већи број претплатника. „Српском Књижевном Гласнику“ је та помоћ право потребна. Где је благајна часописа пређе исплаћивала хиљаду динара, данас исплаћује десет хиљада; где је пре исплаћивала десет хиљада, данас ће имати да исплати сто хиљада. Тешкоће око издавања оваквог часописа у данашње време свак може замислити; али су оне веће но што их може замислити ма ко, ко посао сам не ради. И људи око „Српског Књижевног Гласника“ надају се да ће их читалачка публика помоћи.

КЊИЖЕВНОСТ.

Др. Миленко Р. Веснић, О Друштву Народа. — Народна Политичка Библиотека св. бр. 6. Издавач Геца Кон. Београд 1920. 8⁰, стр. 43.

Г. Веснић је, као делегат наше Краљевине на Конференцији Мира, био члан Одбора на Конференцији за израду основнога статута Друштва Народа. У једној Конференцији, одржаној у Клубу Београдских Радикала 30 јануара ове године, г. Веснић је упознао своје партиске пријатеље са основним начелима друштва; у књижици са горњим насловом то се предавање износи пред нашу читалачку публику.

Идеја о једној заједници народа у њиховим међусобним односима стара је колико и историја човечанства: она се огледа у сталној жељи да се сви народи нађу заједно и у хармоничној сарадњи на општем добру, противу себичности и тежње појединих народа да владају над другима. „Та супротност је оличена у апсолутизму у унутрашњем и империјализму у спољњем државном животу на једној, и у демокрацији унутра и равноправности народа у њиховим међусобним и наизменичним односима, на другој страни.“ Идеја о друштву народа је, дакле, „израз демократских тежња и осећаја и с њоме се сретамо увек упоредо са демократским животом појединих народа;“ та велика мисао је нашла свога израза и у грчкој и римској периоди, и у Хришћанству, најизразитијем и најмоћнијем протесту противу римског апсолутизма и империјализма,

и у вековној борби противу насртљивог и увек империјалистички расположеног Германства. И Словени су са своје стране у тој борби за демократију „допринели бар толико, колико ма који од најнапреднијих и најзаслужнијих народа": Хус, Подебрад, Каменски, акција руских владара последњега века светли су докази за то. Те две супротне и непријатељске идеје дошле су најзад у сукоб, и колико је борба дуже трајала и бивала свирепија, у толико је „мисао о Друштву Народа расла, бујала, пречишћавала се и кристалисала, докле се најпосле није оличила у једном човеку", у њеном најватренијем поборнику Вилсону.

После овога историскога дела, г. Веснић посвећује цело своје предавање Основном Статуту Друштва Народа, износећи историјат његовог постанка на Конференцији Мира. И поред свих мана и недостатака, од којих је највећа та што при изради нису учествовали сви народи, ипак се „с разлогом може тврдити, да Статут представља поуздану подлогу" за будућност. Већ је образован међународни одбор коме је стављена у дужност израда закона о главном органу Друштва Народа, Међународном Изборном Суду, једној установи која за нас није нова, јер се наравно у много ужем обиму и са локалним значењем, јавља већ и у нашој средњевековној држави. На крају предавања, г. Веснић изражава наду да је опозиција идеји Друштва Народа у Америци само пролазна.

Уз ову корисну конференцију штампан је и текст Основног Закона Друштва Народа. Z.

Историја Енглеске. — Ч. Оман, професор историје на Оксфордском Универзитету, спремио је, за време светског рата, за своју одличну *Кратку Историју Енглеске*, која се употребљавала по српским ђачким колонијама у Великој Британији, посебан предговор и читаву једну главу (XXX, „Двадесети Век и Светски Рат). Предговор даје занимљиво историјско поређење „Југославије с британског гледишта". У њему нарочито вреди истакнути овај став:

„Историја групе енглеских краљевина од 5 до 9 столећа, које се називају Хептархијом, може се згодно поредити са историјом југословенских племена од 7 до 14 столећа. У оба случаја досељенички народ образовао је у новој земљи не једну краљевину (као што су учинили, на пример, Французи у Галији, или Готи у Шпанији), већ читаву групу племенских држава. И једна и друга група имале су развијено покрајинско и партикуларистичко осећање, услед чега су племена у групи остала раздвојена међу собом кроз многе векове. На другој страни, племена и једне и друге групе била су међу собом сродна и слична по језику и обичајима, и у свакоме од њих живела је снажна тежња према уједињењу само што је врло полако сазревала. У Енглеској је ово уједињење извршено пред крај деветог века, ускорено тешким приликама пред навалом Данаца која је нагнала све Енглезе да се удруже под великим владарима из куће Алфредове."

Ову историју врло је читко превео г. д-р Драгутин Суботић, према напоменама г-ђице Л. Ф. Веринг, писца историје

Србији у збирци Home University Library, а уз сарадњу г-ђе Х. Л Лоример, управника Сомервил Колеџа у Оксфорду. В.

Жил Пајо, Интелектуални рад и воља, наставак „Васпитања воље“. — Из наслова књиге се види да је предмет ове књиге исти који је и у „Васпитању воље“: нема само оног теориског дела из психологије који је у „Васпитању“, већ је цела књига у примерима и практичним саветима. Његови савети изгледају прости и изводљиви. Таква је нарочито глава трећа, „Умети радити“, са одељцима: „Вредност времена“, „Познај себе“, „Најпре размисли, па онда ради“, „Не ради више него једну ствар у једанпут“, и т. д. Последња два одељка су за писца практично најважнија. — Исти смер има и глава четврта, „Како су радили велики људи“.

У другој глави писац је нашао јаких речи против „лажног“ интелектуалног рада, против рада који је само бесциљно прибирање факата, против рада који није „одговор на неко питање“. Писац је, вероватно, јако наглашавајући једну лепу мисао и тачну ствар, пренебрегао учинити ма и једну малу ограду за извесну нижу врсту научнога рада. Не може се порицати вредност самом прибирању факата, ма оно у почетку изгледало мало бесциљно; оно је основа и материал за више научне раднике: а такви не могу сви бити. У нашим историским националним наукама приличним делом стојимо још на ступњу прибирања факата. - Можда би овај део књиге без ове напомене завео понеког читаоца.

Преводилац би требао, ако би хтео да нас обвеже, што пре да нам да да Пајову књигу о „Вештини писања“, потребну не само наставницима књижевности, него свима школским радницима, па и самоуцима, — и ако то не изгледа по њеном наслову. С. М.

„Приче о мушком“. — У генерацији најновијих наших песника, „револуционара“, „динамичара“, „експресиониста“, г. Црњански је свакако један од највиђенијих и најинтересантнијих. Многи из групе којој он припада имају за себе само ту чињеницу да су код нас пропагатори једне шарене и мало застареле књижевне моде. Али како ипак књижевну вредност једног писца не чини школа којој он припада, него оно позитивно што је он у стању и у тој школи да да̀, то се ми бојимо да ће сви ти бледуњавци бити заборављени онога дана када нестане радозналости која се данас показује за њихов начин писања. Г. Црњански је међу њима један од оних који ће преживети тај критичан тренутак. Његово дело има позитивних особина, које ни најлуђа форма не може да угуши. И ако нам је слободно рећи, тих позитивних особина има више у његовој прози но у његовом стиху.

Књига његових приповедака коју нам је под горњим насловом издала књижара Цвијановић може нам послужити као

повод да се то докаже. И у једноме од идућих бројева нашега часописа њој ће се дати признање које она заслужује.
Б. М.

„Огледи из естетике". — Књижара „Напредак" нам је ових дана дала једну врло интересантну књигу. То су „Огледи из естетике" г. Симе Пандуровића. Књига заслужује да се озбиљно и опширно процени. Ми овде засад бележимо са задовољством њену појаву. Б. М.

„Нови људи". — Да ли је потребно истицати колико је наша књижевност убога у романима? То је књижевни род који је код нас најнеразвијенији, и у коме је управо до сада било само више или мање интересантних и успелих покушаја. Један такав покушај био је и роман г. Пере Талетова „Новац", који је објављен био неколико година пре рата. Код наше критике тада, роман је наишао на рђав дочек, код публике исто тако, и данас је потпуно заборављен. Од тога времена до данас, г. Талетов је правио паузу у своме даљем књижевном стварању.

Ових дана, међутим, књижара „Напредак" издала је његов нов роман „Нови људи". Ту се говори о животу наших избеглица у Француској. Изнета је историја једне породице, развијена у великој књизи од преко три стотине страна. Задржавајући се овога тренутка од свакога суда, ми ћемо се на роман г. Талетова вратити у нарочитој прилици. Б. М.

„Гиљотиниран по пристанку". — *Ежен Шавет* („Шавет" је анаграм од имена „Вашет") био је познат хуморист француски за време другога Царства, и писац великог броја дужих и краћих ствари, од којих ћемо овде поменути само *Парницу Пиктонпен*, с којом је поглавито изишао на глас. У то доба, у француским хумористичним листовима, негована је једна врста шале и смешнога, која се састојала у томе да се озбиљним тоном и у озбиљним приликама казују најапсурдније ствари које, међутим, задржавају неку своју општу логику, али остају потпуно апсурдне према прилици у којој се казују. Других пута, шала је само у речима, у игри са њима или са њиховим значењем, у неочекиваној и привидно логичној употреби неке речи место друге — сродне по звуку или смислу — коју бисмо у том слогу очекивали. И један и други начин представљају нижу врсту комике, и ако она таква није изгледала савременицима Шаветовим и његова уредника Комерсона, који се нарочито одликовао у другом начину. Данас се Шавет мало чита, и био би вероватно потпуно заборављен да није писац *Гиљотинираног по пристанку*. Ова причица по апсурдности основне мисли, по наслову који говори о човеку који је пристао да буде гилотиниран убеђен саветима свога „при-

јатеља", по логично-апсурдној аргументацији „Заводниковој", по узгредним сатиричним хитцима, остала је у успомени читалаца; и *„le guillotiné par persuasion de Chavette"* једна је од често примењених узречица у Француској. Ко, не либећи се, прићe причици простодушно, и прими без предрасуда њену врсту хумора, тај ће у њој наћи бар један део од оне забаве коју су савременици Шаветови толико ценили, и у сваком случају познаће се с једном популарном стварчицом из француске књижевности. X.

Шанфарина Касида. — Шанфара је био арабљански песник, и припада оној групи арабљанских песника који су цветали у премухамедовско доба, у доба кад још није било арабљанске државе, кад је друштвена организација била племенска, живот био номадски, станови били шатори покривени кожама, саобраћајна средства коњ, камила, и пешачење; кад је крвна освета била правосуђе, женидбе биле отмице, и домовина Арабљана северна Арабија, са својом немилостивом климом, својим пешчаним олујама, дневном жегом од које камење пуца и „змије се вију у грчу на усијаном песку", и леденим ноћима; земља скоро без вегетације и скоро без воде, сем у лажљивој фата-моргани, „без које тамо нема ни једног дана". Живот који су арабљанска племена, охола и чиста раса људи, водила у таквој средини, може се лако замислити, и види се верно насликан у премухамедовском народном песништву арабљанском Имру-ул-Каиса, Тарафе, Антаре, Шанфаре (чију касиду данас доносимо), и других. Њихово је песништво народно песништво у пуном смислу, усмено предавано и ширено, у стереотипним облицима и утврђеним мотивима, и певано на племенским састанцима. — Мотиви су жаљење за драганом која се са својим племеном сели даље, жаљење пуно чулних успомена; тужбалице за покојнима; дивљи напади на омрзнутог противника; хвала свога племена и себе самог; причање јуначких дела; хвала камиле и т. д.; све помешано са описима природе, — у крепким, живописним стиховима, скоро увек пуним елементарне снаге и инвенције. Песме се зову *касиде*. Међу њима је Шанфарина једна од најлепших. X.

Шекспир у Словенаца. — У Љубљани се објављује, да г. Отон Жупанчић, највећи лирик словеначки, спрема преводе од десетак Шекспирових дела и да су већ готови „Сан летње ноћи", „Јулије Цезар", „Магбет" и „Отело". У исто време, у Загребу, почео је и хрватски лирик г. Владимир Назор са преводима из Шекспира („Магбет") и нарочито у издањима Матице Хрватске г. Милан Богдановић. У Срба на ново прегледа и спрема своје преводе г. Светислав Стефановић. Та нужна обнова интереса за Шекспира врло је занимљива појава код Јужних Словена, а истодобно и један на жалост речит,

и ако не дичан документ оскудице свести наше духовне и књижевне концентрације. В.

—

Вилхелм Вунт. — У почетку овог месеца умро је Вилхелм Вунт, чувени немачки психолог и филозоф, у својој осамдесет деветој години. И на страни и код нас, код нас сасвим нарочито, његово је име помињано с врло великим поштовањем; ретко је кад који савремени научник у нас уважаван као Вунт. Његов дуги живот, његова беспримерна вредноћа, дуги низ његових великих радова, њихов опсег, његова ученост, популарност његових предавања код немачких ђака и ђака из свега света, створили су му глас једнога од данашњих највећих научника.

И то је у извесном смислу било оправдано, у смислу сад набројаних појединости о његовом научном раду. У некролошкој белешци је човеку нарочито пријатно констатовати да је живот покојников био цео посвећен племенитом циљу, и да је преминули радник ишао том циљу савесно и неуморно. Али се истини дугује рећи да Вунт није био од метала од којега се граде прави велики људи, и да његов научни рад изостаје иза његова гласа. Он је нарочито имао гласа као психолог. Међутим, битни услов за доброга психолога, дар посматрања, и нарочито дар унутрашњег посматрања, интроспекције, њему је, чини се, недостајао; бар га није имао у мери која броји. То се, тако да кажемо, и споља види по чињеници да је он највише радио на физиолошкој и експерименталној психологији, које се занимају најпростијим психичким појавама, на ономе што може оком да се види, или може да се броји, или да се мери инструментом. Његове анализе духа нису биле дубоке, и његова решавања сложенијих психичких проблема нису била ни тачна; и нису била увек ни јасна. При читању његових психолошких радова човек није имао осећање да писац погађа ствар, да је расветљује, да оставља у читању јасан утисак коначно решеног проблема. Чак ствари које је, у психологији, позајмио од других, на пример од Фехнера, често су јасније код тих других но код њега. Он није био рођен психолог.

У другим научним гранама, ван психологије, и ван осталих грана филозофије, које у овој белешци остављамо на страну — на пример у његовом великом делу *Психологији Народа* — он је дао нову сведоџбу о свом великом знању и начитаности. У *Психологији Народа*, која има шест књига он је покупио огроман број чињеница о језику, уметности, митологији, и религији, и разрадио је ту велику грађу по здравим начелима, и изложио је правилно неколике генерализације под које се те чињенице могу подвести. Но ни овде, као ни другде, није био потпуно оригиналан: психолози су се овде дивили његовим лингвистичким и етнографским знањима, док су се лингвисти и етнографи дивили његовом знању психологије.

У овом великом рату показао се, као и остали немачки научници пећи родољуб но научник и пријатељ истине. Држање немачких научника било је у овом рату тако мало отмено да човек има права поменути то и у некролошкој белешци о Вунту. Енглески листови приписују манифесте његове и његових колега за време рата познатој послушности и понизности немачких професора према државним властима. То неће бити тачно. Немачки професори имају храбрости као и професори других народа у стварима у којима су своје васпитање, у најширем смислу те речи, довршили. Што су поступили како су поступили, томе је била узрок епидемична мегаломанија немачког народа пре рата, и одсуство суда у извесном реду ствари; — код Вунта као и код осталих. И у овој ствари Вунт је „један доказ за то да ни најшире знање не обезбеђује и правилност суда“. X.

ДРУШТВА.

Скупштина Матице Српске. — После ослобођења први пут састала се 2. септембра скупштина Матице Српске у Новом Саду. Карактеристично за наше данашње прилике, где се општи интерес обраћа свим питањима пре него културним и тужно за Нови Сад, који његова штампа још увек оглашава за „српску Атину“, на скупштину је једва дошло 85 чланова, и ако су на дневном реду била врло крупна и за друштво нарочито важна питања. Скучена у својим средствима због уплате ратних зајмова, а и услед сасвим измењених политичких прилика, Матица је хтела да мења свој устав и да постане у првом реду културно друштво за опште народну просвету, а тек у другом реду да настави књижевно-научни рад. Овај, и у колико би се неговао, остао би у границама проучавања карловачке митрополије, што би у интересу продубљивања питања и студија тамошњих прилика могло да буде од користи. О тој ствари није се међутим могло расправљати ради малог броја чланова, па је дискусија одгођена за скупштину од 16. септембра.

На овој скупштини изабрана је нова управа. За председника Матице Српске дошао је г. Радивој Врховац, човек лепе ерудиције и способности; за првог секретара, на место г. дра Тих. Остојића, г. Васа Стајић, а за књижничара песник г. Милета Јакшић. Други су чиновници остали стари. За чланове Књижевног Одељења изабрана су господа: Милета Јакшић, др. Жарко Миладиновић, др. Ђорђе Трифковић, др. Владимир Ћоровић, Радослав Марковић, Вељко Петровић и Васа Стајић. Скупштина је примила до знања све извештаје Управног Одбора и прихватила његов предлог, „да се ратни зајмови пропорционално разрежу на све фондове и да се по предлогу Књиж. Одељења преостала свота, што за време рата није утрошена на књижевне сврхе, може употребити на издавање јубиларне свеске Матице Српске.“ X.

Власник, Б. Поповић. — Уредници, Б. Поповић и С. Јовановић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига I, број 3. — 1. октобар 1920.

СМРТ ОЦА.

(Крај)

Приближавало се подне. Чврци су лудо певали на маслинама кад је Иван улазио у село. На првим кућама жене које су се случајно затекле на прозору, чим су га виделе повукле би се да му се не морају јавити.

Као од осуђеника! — Рече са запрепашћењем Иван.

Дошао је до степеница куће, врата су била затворена, никога није било у дворишту.

— Као у гробу — помисли Иван гурајући врата која зашкрипише.

Синко, синко, јадни мој синко! — крикну мајка ... и баци му се око врата.

Иван се више није могао борити са сузама.

И наста лелек као да се поновила пратња очева. Скупила се сва родбина и нарицаху грозно.

Иван је изгубио сваку моћ да се одхрва, све је било јаче од њега, и он, сав сломљен, падао је из наручја у наручја своје родбине, који су га грлили и љубили са својим од суза влажним лицима.

Најпосле се одтетура у своју собу, седне и баци се целим предњим телом на стол плачући. А цела породица као побеснеле звери кренуше за њим завијајући над њим као зверад...

Иван је чуо све те крикове који су пролазили само кроз његову свест, али није слушао њихове речи. Свијао се под ужасом бола који му је причињавао све ово.

Тек пред вече смирила се кућа, тишина је пала по њој. Само, кадикад, из кута, чуло се уздисање старице мајке.

Иван је седео још увек за својим столом, није више плакао, није више могао, изгледало му је да је исплакао све сузе које је имао.

— Шта је овим људима? Шта им је? Мислио је у себи.

И било му је најчудније како они ни једног тренутка не споменуше покојника него само њега.

— Као да сам ја умро! — рече у себи.

Већ се смркавало кад је к њему пришао један друг са универзе.

— Добро си дошао — рече Иван — баш хоћу да идем на очев гроб, а нисам хтео сам. —

Изиђоше, нико их у кући није задржавао, знали су сви куда ће.

Вечерњи свеж ваздух удари Ивана у лице чим је из куће изашао и било му је одмах некако лакше. Изгледало му је као да се извукао из неког влажног, тамног подрума на светло. Осећао се слободнијим.

— Страшно је то! — рече гласно пријатељу — ови људи немају срца! Они би ме буквално сломили! —

Пријатељ је ћутао.

И тако ћутке стигли су на брежуљак до цркве пред којом је било гробље.

Нигде ни живе душе сем њих два. Гурнуше врата од гвоздених решетака, која зајаукаше. Иван се тргне бесвесно на тај глас.

Уђоше, неко четрдесет педесет белих плоча обраслих венцима траве....

— Ето, тамо ти је гроб! —

Иван оде тамо и баци се на колена на гроб.

Хтео је да плаче, а није могао; хтео је да даде израза своме болу и није могао. Он се сам запрепастио. Шта више, изгледало му је смешно ово клечање и бојао се да ће његов пријатељ запазити сву лаж и театралност овог положаја.

Дигну се и са шеширом у рукама стајаше неко време тако на гробу шапћући неку молитву, шта ли?

— Ајдмо, ајдмо! — кликну немирном другу.

Изиђоше.

— Не идимо одмах кући, да се прошетамо мало. —

И изиђоше ван села и седоше на једно високо место, на којему су више пута преко ферија седели и певали у оваквим ноћима са целим друштвом ђака и пријатеља.

Ивану је било чудно што му пријатељ ништа не говори; изгледало му је као да он хоће нешто да од њега скрије.

Село се полако стишавало, по прозорима гасиле се светлости, и ноћ је наступила, лепа млака јулска ноћ. Са истока је дунуо лаки поветарац, лишће далеких јабланова шуштало је непрестано. Звездама је било препуно небо.

— Да ми је да одмах отпутујем! Ко ће моћи издржати два месеца овде! — кликну одједном Иван.

Пријатељ се трже.

— Он ништа не зна! — помисли у себи. Он не зна, о чему цело село говори, да га брат више неће издржавати! — И већ је хтео да му каже све, али се задржа до сутра.

Ноћ је текла мирно, цело је малено село уснуло, из њега се чуло сада само лудо лајање паса.

— Твоји још не спавају! — кликну друг.

— Како ти то знаш? — тргну се Иван.

— Видим у вашој кући прозори су још осветљени. Ваљда те чекају. —

— Ајдмо — ајдмо. —

Без речи стигли су до куће Иванове и опростише се.

Иван је застао часом у дворишту да чује да ли у кући још бдију. Никакав глас, само се све даље у ноћи губили кораци његовог друга.

Отвори врата, а мајка и сестре седеле су једна до друге у немом, тужном ставу.

— Синко, где си? —

— Брате, где си? —

— Што ме чекате! — оговори он срдито, али се одмах прибере и настави блаже — био сам на шетњи са Антуном — и крену право у своју собу, али заста на вратима.

— Сутра рано идем у увалу да видим брата — рече и затвори врата за собом.

Мало затим дигоше се мајка и сестре и одоше у своје собе. И мир завлада и овом кућом.

Јутро је било дивно. Иван се дигао пре изласка сунца и изишао је из села готово не сусревши никога. Путем над

њим шумиле су маслине, осећао је мирис кадуље и смиља. Узбрао је гранчицу рузмарина и мирисао ју. Роса се блистала на влатима, свежина, пријатна јутарња свежина, избијала је одасвуда. Иван је осећао као да му испуња груди. Шеве су прелетале над њим, косовци су певали на гранама и у жбуњу. Један је јастреб прелетао стреловито и тако ниско, да је Ивану изгледало да ће грудима лупити о камење. Иван је ишао сам између гомила камења, по пуном камења путу, право ка заливу, где му је био брат на риболову.

Изишао је на чистину. Више га не прате маслине ни друга дрвета. Око њега свуда само жбуње. Једна ранила препелица излете из једног жбуна мимо кога је Иван прошао. Он се трже. Полако се креће путем, а тамо далеко дими се једна варош у дугом заливу, ниско, ниско. Иван иде даље. Недалеко, изгледа као да је руб неке провалије. Изгледа као да ће његов пут да сврши са неким амбисом, јер се више не наставља, нестаје на оном рубу. Одједном, као Данте-ова Бољђа, отвори се под Иваном дуги залив. Дивна широка увала са огромним жалом! Са три стране зелене се на падинама виногради и пружају се све до мора. Крај мора, на белом дугом жалу, две три кућице са црвеним кровом. Колико свежине, колико лепоте, колико усамљености!

На жалу две барке. Рибари се крећу по жалу; малене црне силуете носе нешто на леђима, сигурно лов прошле ноћи. Друге барке тек се појављују иза рта: једна је по средини увале. Виде се рибари како веслају, шта више, чује се шкрипа тешких весала.

Иван је осећао да не може даље. Тамо је доле брат, ваљда баш ено онај што сада вуче нешто тешко на леђима. Сетио се јучерањег дочека и тешко му је било да се спусти доле, јер је знао да ће се поновити исти призор.

И застаде над увалом.

У то се диже сунце и обасја цео простор. Залила се у дубоком заливу варош, осенчила се увала на пола, док друга половина сва блешти у сунцу. На једној барци блешти се уловљена риба, око Ивана дижу се шеве у ваздух и певају.

Иван седе. Полако осећа како га нешто пријатно обузима, нешто заносно, велико да би готово клицао, заборавивши на све. И заборавио је. Скочи. Тако му је лепо у срцу, тако му је одједном пријатно, тако му је одједном радосно!

Шта они наричу око мене! Шта они наричу око мене!

И дошло му је да пева, да кличе, па као луд појури низбрдице дубоко каували. Није ни мислио више ка кому иде, зашто иде, он је јурио странпутицом да би што пре стигао на дно. Камење се котрљало испод његових ногу и ваљало се пред њим управо до потока. Он је још јурио, а кад је сав задуван стигао до потока, застаде часом. Погледа над собом високе стране увале и зачуди се како се брзо спустио низ ту стрмину. Неко је био сада на оном месту на коме је он малочас био и зачудио се како му онај горе изгледа ситан.

Најпосле, насипом уз поток крену ка жалу. Јутарњи поветарац пирио је с мора које је шумило. У ушима Ивановим је шумило, у грудима му је било лакше. Али кад избије испред кућица и пред њим се отвори жало са мокрим разастртим мрежама, рибарима и баркама, застаде тренутно. Није имао смелости да закорача даље.

Рибари су делили уловљену рибу. Гледао их је како ју, као сребро, сипају у бариле и деле.

Најпосле се осмели и закорача напред.

Дошао је до рибара. Нико се од њих и не окрену. Поздрави их, а они му одговорише, и неокрећући се наставише свој посао.

— Сигурно су ме већ раније запазили. —

Он их је све познавао и било му је чудно што му ниједан од њих није пришао.

— Где ми је брат? — запита.

— Ено га, долази, трећа барка — одговори један и показа руком.

Иван се удаљи и оде на место где му је изгледало да ће пристати братовљева барка.

— Шта је овим људима, шта им је? — рече, гласно, седајући на жало.

И протумачи да сигурно ти прости људи уображавају да је бол учена човека дубљи него обичног, и немају смелости да му приђу са својим простим речима.

— Људи увек увеличавају у својој уобразиљи туђи бол.

Брат га је препознао из далека.

— Ено ми брата — рече другу и завеслаше јаче.

Лађа удари јако о жало и изађе високо из воде. Брат скочи босоног на копно, а Иван му пође мирно на сусрет.

Брате мој! — кликну брат грлећи га. Иван осети како је сав влажан од мреже које је ноћас вукао; мирисао је сав на рибу и море.

— Брате мој, брате мој!

Скупише се рибари око њих. Иван плакаше. Болно плакаху браћа у загрљају. Рибари су се окренули од њих: нису их могли посматрати. Неки су плакали.

– Брате мој! Једини брате мој! – нарицаше још увек брат Иванов.

Иван осети и запрепасти се како и брат, као јуче мајка и сва родбина плачу само њега.

— Али зашто то! зашто!

Одједном му сину у глави страшна мисао.

Пустише се из загрљаја. Ужасно је било лице Иванова брата: изморено од пробдивене ноћи, запуштене браде и бркова, искривљено гримасом плача, влажно од суза, оно је било страшно.

Тај човек искрено плаче, он не лаже помисли Иван. И хтеде већ да га теши, нека се смири, али се не усуди.

Брат оде ка барци, узе барио са уловљеном рибом, тешко га дигну на рамена и понесе ка кућици, где ће да соли рибу.

Иван оде за њим, осећајући нагонски нешто што је наслућивао и чега се бојао.

Брат је солио рибу. Мирисала је морем свеже уловљена риба, а он ју је слагао у барио. Кад је сложио један ред, посуо га је белом морском соли, па поклопивши поклопцем притискиваше га добро да се срделе спљоште. Срделе су пуцкарале под тешком руком рибаревом.

— Шта ћеш ти сада? — одједном запита брат.

Иван пробледи. - Ту смо — рече у себи, али не одговори ништа.

— Шта ћеш ти сада? Куда мислиш?

И сад одједном поста јасан Ивану, цео јучерашњи дочек, и држање пријатеља и рибара.

Томе сам се надао! — помисли у себи, али не одговори ништа. — Знао сам ја добро ко је мој брат!

Седео је ћутећи. Одједном се роди у њему осећање одвратности, (шта ли?) према овом човеку што је ту код њега седео и у чијем је загрљају малочас био. Хтеде да му

одговори срдито, грубо, али није нашао у себи доста смелости за то.

— Томе сам се и надао! То сам и очекивао од њега! А ја сам поверовао његовом писму, будала! —

Дигну се, није више могао да седи крај њега. Прошетао се жалом па седе. Притиснут тешким осећањем седео је тако потпуно празан, без мисли, као да му је ко парализовао мозак.

Дуго је тако седео.

У то запази један чамац привезан уз обалу.

— Идем мало у чамац — викну брату и оде ка чамцу, одреши га и завесла на пучину.

Седећи на клупи у чамцу веслао је свом снагом. Чамац је шумио пред провом, а за њим је остајала дуга бразда. Жало се све више удаљавало, а Ивану је било све лакше, као да се удаљујући од жала удаљавао и од свега малочас проживљеног. Једног тренутка му се причинило као да брат није ништа ни казао, да то није могуће да један брат каже, да се то само њему причинило. Прошао је први рт, па други — и већ је ван луке.

— Пароброд! — кликну неко са рта. Иван погледа, а из вароши коју је јутрос са висине видео, ишао је к њему пароброд, са црвеним прстеном и са белом звездом на димњаку. Завеслао је још јаче да би био што ближе пароброду.

Пароброд је после неколико минута стигао. Махали су са њега, а Иван је одговарао. Одједном чамац поче да се љуља јако: валови пароброда га заљуљаше. Ивану је било необично пријатно ово љуљање и он полеже по дну чамца, да би му било још пријатније.

— Као у колевци! — помисли док су га валови љуљали. Удараху они о стране чамца, а како је Иван лежао на боку, чуо је сваки њихов удар, сваки њихов пљусак. Стране чамца сакриле су му копно. — Над њим је само небо, а море љуља и прича.

Чује како пуцају мехурићи пене; та само танка, танана једна даска дели га од мора.

Како му је било пријатно! Како му је било лепо! Заборавио је на себе и на брата, и на све, занео се у чудне сањарије: о свету, о женама, о друговима. Смејао се сећајући се једнога од њих, високог, старог медицинара, кад је у некој јавној кући учинио скандал, јер девојка није била пер-

верзна. Сетио се једног ноћног локала и неке непристојне песме, коју је певала нека девојчура у кавани Риз; и полако поче да ју пева својим никаквим гласом. Високо је летео један облак, он га је посматрао и, жмурећи на једно око, чекао кад ће да зађе за страну чамца. Прелетео је крештећи један галеб...

Заболео га је бок и окрене се на други.

— Красан је то брат! управо диван! И са каквом лукавошћу, са коликим сузама он ме примио да би забашурио свој удар подлог себичњака. Његово је писмо било само превара да ме кући домами. Али шта он мисли? Мисли ли да је свет само наше село! Широк је свет, отићи ћу ја, не бојим се ја ничега!

Полеже на леђа.

— А најпосле, ако хоћу, зар не могу да му се осветим? тражићу свој део, продаћу га коме било, али га он неће уживати! Шта он мисли? Кретен!

Валови се полако стишаваху, чамац се слабије љуљао, шум мора изгледаше сада као да долази из дубине. Иван осети неко чудно чувство као кад се човек налази над провалијом.

Одједном зачу неко шуштање и шкрипу, брзу, неодмерену, као од неког нервозног веслања. И то све иде брже, ближе, чује већ стењање веслача...

Скочи на ноге. Чамац се заљуља јаче.

— Брате! — кликну брат сав блед пуштајући весло из руку, и седајући тешко на шкаф.

— Брате! шта радиш?

На жалу се скупише сви рибари на једном месту: види се ишчекују нешто радознало.

— Мислили су да сам се утопио! помисли Иван.

— Ајде на жало! — кликоше му одједанпут брат и друг му.

— Зашто? Нећу! — одговори срдито Иван.

— Ајде, молим те, — преклиње га брат.

— Нећу! пусти ме! Јеси ли разумео!

И брат се морао вратити сам. На жалу се рибари разиђоше.

Иван поново полеже по дну чамца. Чуо је по шкрипи весала како се све више удаљује братовљева барка. И више ју није чуо...

Мислили су да сам се утопио! — понови.

И зачуди га, управо га запрепасти, како су ови људи могли доћи до ове идеје која му ни једног тренутка није прошла кроз главу. Изгледа му да је немогућно доћи до такве мисли због овога што се догодило.

И сети се поново Беча и безбројних пробдивених ноћи по каванама и јавним кућама и коцкарницама. Сети се како је он у једној јавној кући био мио гост, како га је нека Маргит звала својим верeником, како није могао ништа учити...

— Ја не бих био никада свршио! То је сигурно! Три године сам био тамо и шта сам учинио? Ни једног јединога пута нисам био у семинару; нисам ни један колоквиј положио; не познаје ме ниједан професор, — како бих ја онда дошао на испите?!

Лежећи скупио се грчевито, и покри лице рукама.

Диже се на кољена, наслони се на страну чамца и гледаше у море.

— Са овом телесном конструкцијом, каква је моја, шта могу да у свету радим? Сух, висок, блед, као да сам сушичав, и ја да створим себи могућност живота у свету?!

Наслони лице на страну чамца и плакаше.

— Ти људи осећају право! Они ме јасно виде! —

Погледа на жало: рибари су седели и крпили мреже.

Полегне поново по дну чамца: море је шумило из дубина, а њему изгледаше као да шапуће: — ти људи имају право! Ти ниси способан за живот! Ти људи имају право!

Погледа над собом небо.

— Ти људи имају право! Ти људи имају право! — шапће му непрестано море.

Једна копнена птица са дугим репом прелете цикчући преко чамца.

— Ти ниси способан за живот! Ти ниси способан за живот! — шуми одасвуда.

Иван седе по дну чамца и наслони се леђима на клупу на којој је пре седећи возио.

Малена, четверорогата котва стајаше у куту на стражњем делу чамца.

— Кад би човек то свезао око врата и бацио се у воду и ако зна да плива, утопио би се! — прође му одједном ова мисао кроз главу.

Трже се.

Са висине увале неко је звао, са жала неко је одговарао.

Маестрал је почео да дува: на западу видела се плава црта на хоризонту.

Неко је певао далеко у боровој шуми.

— Иване, Иване!

Иван се дигну на ноге, звао га брат са жала.

— Дођи, ручак је готов. —

Он махну шеширом у знак да је чуо.

Мирно, као да ништа није било, он се прихвати весала и завезе ка жалу.

После неколико година добио је брат Иванов једно писмо из Америке, од неког рођака, у којему је, осим осталога, писао, готово узгред: „... прекјуче је онај твој скапао овде на улици, као псето...“

Сибе Миличић.

ТОМКО БАРАН.

Томко отвори врата на крчми, пара покуља из ње, као из штале, и задах скоро лепљив од густине обави га; али Томко се није освртао на то, него уђе и кроз народ, густ као жито на гувну, пробијаше се тезги са стаклима.

— Дај полић, само љуте.

— У лименој чаши?

Не, у стаклету?

Крчмарица му насу. Он плати, узе стакло, чашицу, па оде на други крај одаје, за други сто, седе уза зид, насу ракије у чашицу и испи. Штрцну пљувачку кроз зубе, обриса уста рукавом, и замисли се. Јела га је нека изнутрица, јер не могаше да седи мирно, него пљуваше, удараше песницом о сто, час је устајао, као да иде, али је падао на клупу с тихим јаоком и тро очи песницом, јер му сваки час суза капаше на сухе, модрикасте и изнурене образе, а пекла га као ватра. Скоро није ни знао шта се око њега ради. Нека тешка брига лежала му је на срцу као камен, јер се видело како се нешто мучи и како све немоћније слеже раменима и све чешће уздише и чеше се по глави.

А крчма се тресла од игре. Дваестину парова, припијених једно уз друго на малом простору, окретало се поцупкујући и подвикујући.

— Хоп! Хоп! Хоп! — орио се гласан поклич.

Опијене вотком и игром пушиле су се главе, а дивља раздраженост тако је подстрекавала играче, да су све бешње подскакивали и све се брже окретали у круг.

Црвени женски фистани шаренили су се међу белим гуњевима, као мак у њиви зрелога жита. Дан на измаку бацао је кроз мала, замрзнута окна крчмина млазеве руменкасте светлости, а мала лампа, која је горела над камином, једнако се лелујала и подскакивала као по такту игре.

Потмула врева чула се као збркан и нејасан шум, из кога је једино излетало, као муња, снажно: Хоп! Хоп! Хоп! — па је све опет тонуло у огромној вреви; јер за столовима, по кутовима, око тезге — где год је било места свуда су седели људи и разговарали: о лањским кромпирима, о попи, о дечици, о стоци, о свему што им је било лакше изговорити и лакше наћи саучешћа; јер, на пример, као год што се говече неће само напити ни из извора, а у друштву пије и из баре, тако ни човек не може да живи сам, а да се у крчми не весели, у шуму не иде, него, како је Господ Бог одредио, увек у друштву — с браћом.

Сви у један мах говоре, наздрављају један другоме, грле се срдачно, и задовољство блиста у свима очима, и све се гласније виче: Хоп! Хоп! Хоп!

Даске од пода, под тешким ударима потпетица, шкрипале су све теже — а басови, намештени високо, на бурету с купусом, певали су све дебље:

— Бом, цик, цик! Бом, цик, цик!

А на то су им одговарале липове виолине:

— Цуљи, туљи, туљи, туљи, цуљити, туљити!

И весеље је било бесно и неиздржљиво. Лица су била уз лица, прса уз прса, леђа уз леђа — а све тако прожмано ритмом веселе свирке, да је игра била тако бесна, силна, сељачка, да су ивери одлетали од пода, прозорчићи јечали жалосно, а дебеле, бокасте чаше на тезги чудо како су подскакивале од радости.

Овда онда крчмар узме бубњић са прапорцима, протресе га снажно, као сељак чивутина за главу, и удара песницом у кожу по такту свирачеву.

Дзим, диз, диз! — звонило је тада шумно, збркано и заглушно, а трупкање је било одмах бешње и узвици промуклији, а лампица је све подигравала и сипала гар на струке, које су се лепршале. Пара од отопљена снега на чизмама и крај врата, дим од цигара, и мрак који је владао у огромној одаји, заклањали су играче, те су се једва видела црвена лица и нејасне контуре тела и отворене боје, у овом махнитом људском вртлогу.

— Ко ли ће ме служити, служити, ха... ха... ха.. и... и... и... — кикотале су весело виолине.

— Ево ја, само ја... а... а... а... — одговарали с неким поцупкивањем басови, па се одмах заједно стадоше смејати и лудовати и нагонити све у смех, те се крчма чисто тресла од плиме пијаничке раздраганости.

Једна жена полудела,
А друга је побеснела;
Трећу ђаво оседлао
И одвео у пакао, —

Запева неко као подстицаја ради, јер се одмах сташе низати све нове и нове песмице и настаде још лепше весеље.

Једини је Томко седео једнако замишљен; пасу другу чашицу, али му је претурн неки раздрагани играч; и он онда од љутине гурну његову играчицу па устаде, јер му би и хладно од прозора и нелагодно да седи сам, те оде иза тезге, у собу.

И тамо је било пуно света; људи су држали бочице у шакама, љубили се, разговарали и наздрављали један другом; жене се стидљиво заклањале кецељама и сркутале ракију са уживањем. Падала је част истинска-католичка: ако је неко могао наручити арак — наручивао је, или шпирутуљу — наручивао, или чисту ракију — наручивао, или само пиво — наручивао.

Наручивао је од срца и добровољно.

Сви су били већ пијани; али не мари: једанпут се мре, ракија није пакао, а сиромаху треба понекад да утеши грешну душу, и макар капљицу на дерт. — —

— О, псина једна — муцао је пијани сељак Камину — и таки ли си ти пријатељ! Чекај!... И ја њега вако, а он мене вако, а ја њега за гушу, а он мене по носу!... Таки ли си ти пријатељ, псино једна, таки кристијанин!... А он мене по лабрњи!... Бартек је надвладао многе, и тебе ће надвладати...

хоће... псино... хоће... А ја њега вако, а он мене вако; а ја му велим лепо; брате!... а он мене по носу, а ја му велим пригане!... а он мене по носу! а ја му после: таки ли си пријатељ, таки кристијанин... — мрморио је све нејасније и ударао песницом у камин да је одјекивало, и њихао се све сањивије. —

Ја за водом ти за водом.
Како да ти усне дам?
Даћу ти их на листићу,
И нај — ти их, драгане. —

запева Карлина, она што је о копању сахранила мужа и сад сиротовала сама на петнаестак јутара орнице с коњем, с кравама и са још приличном одећом покојниковом. Прискочи младоме момку, који је стојао поред зида, па му опет запева:

Војтечићу, Војтечићу,
Не седи на банку —
Него ходи удовици,
Ту ћеш имат' хлеба.

— Војтече, у твоје здравље, мило моје. Глуп си ти, бојиш се родитеља. Као што сам казала: имање да ти препишем, препишем, ваљда није моје, а?

Имаћеш, све к'о у рају,
Моја љубави,
Јешћеш сир за вечеру,
А кокош за ручак.

— Оцу духовном се поклони и на огласе подај, свиња ће се заклати, колача напећи, арака купити, па ће бити свадба, да ће се причати!

— О, стара, а луда! Зуба нема, а гризла би! — рече неко са стране.

— Ех, не јаши коња ком личи, него ко има. Гледајте ви њега, „посланик“ пасји! — обрецну се Карлина.

— Полако, пријо, да вам ја нешто кажем.

— Кажите псу. Обукао се варошки, па мисли да је велики господин — и ако ти по селу лајеш као пас, опет ти ја не дам ракије. —

Окрете се Војтеку, одведе га у кут, па настави да га наговара, а поред њих, за столом сеђаху два сељака и пијаху из бокасте боце. Један се чешао по глави и ћутао, а други је млатарао рукама и говорио:

— Имајте на уму да вам ово Червињски говори: разне су невоље налетале на мене, као жене на чивутскога коња, а ја ништа! Жена ми на порођају умрла — ништа! Коње ми украли — ништа, него чекам. Андрица ми се разболе од богиња — о, свеца му! Ја ти се онда напијем љуте, па ти дам попи за парастос — и — као руком однето! Гжеља, ради и ти тако, па ћеш видети да ће ти то помоћи. Червињски ти то каже, веруј ти њему.

— Деце пуна кућа, жена од назеба болесна, порез треба платити, кромпири ми промрзли, невоља на све стране — а ја, за све то, немам ни гроша. Еј, до Бога, до Бога! Наздравите ми! Видим да сам пропао, окрећем од сваке руке, и ништа не могу да смислим.

— Глуп си ти, у твоје здравље, Гжеља; ништа ти нећеш измислити, боље иди ти надзорнику. Добићеш понеки шамар, али ћеш имати рада на железници, и понеку пару. Води само рачуна — Червињски ти то говори! А Червињскоме ти веруј, јер је и попа рекао да је у парохији *он* прва глава, а Червињски друга! Нека му Бог да здравља, паметан је оно племић, и учен. У твоје здравље, Гжеља.

— Госпа-Јацковице, драга госпа-Јацковице: бочицу есенције, пола литра шпирта, два реда земичака и фунту кобасица! — викаху од стола код прозора, за којим је седело њих четворо: двоје обучени варошки, двоје сељачки.

— Госпа-Јацковице, драга госпа-Јацковице, дајте сирћета за кобасице и тањир за господина Стшељца! Ви'те, господине Стшељац, ја ћу испричати како је то било...

— Ћути ти, матори, ја ћу лепше испричати, јер ти не памтиш — прекиде га жена. — Идем је крчаником, идем...

— Језик за зубе, шта мељеш којешта! Ја ћу да испричам. У ваше здравље.

— И у ваше.

— Слатка и јака, господине Стшељац, још једну!

— У ваше здравље Анджеју!

— Госпа-Јацковице, још од те исте.

— Хвала, Анджеју, али ја више не могу.

— Мој драги господине, још чашицу, само мало, макар гутљај... Одмах ћу испричати како је то било. Жена каже: идем крчаником, кад у делу господина Стшељца, вели, лежи нешто: да л' је зец, да л' није зец — није; нема репа, каже,

није теле, а није ни свиња, јер не скичи. Жена стала, чисто се укочила од страха, па само чита „Под твоју заштиту“; а она зверка лежи једнако и зева, вели, а зуби као прст — а како су жене зле и опаке и у злу и у добру, ова ти моја смаче дрвену ципелу с ноге, па трес зверку по глави, па ти онда тутањ кући, све плачући. Долете кући и каже: „Старче!

А шта? — велим ја. — Убила сам неку зверку на крчанику — каже она. Не велим ништа, јер мислим да се уморила од пута па булазни, ка' свака жена. Али она једно те једно:

Убила сам зверку или друго нешто на крчанику. Мунух је само у леђа, да ми ту не прича, али она једнако: „Убила сам зверку на крчанику, Бога ми!“ Са женом не изиђе на крај мислим се, а можда је и човека убила. Упрегнем кобилу и пођем да видим, и онда сте ме ви срели у шуми.

— Анджеју, немојте причати! Ухватио сам вас кад сте метали срну на кола.

Још капљицу ракије, господине Стшељац — за срећна пута. Ја сам истину казао, као на исповести, пред попом. Ви сте ми више но отац, но брат, јер сте ми добротвор. Знам, ако ви будете хтели, да ћу ја на суду изгубити, јер је тако удешено, да је племић свагда у праву, а сељак нека трпи, ради и плаћа! Знам да сте човек искрен, миран и правичан; па ми нећете учинити криво, а пошто вас ја волим као свога рођенога — вепрића ће жена сутра дотерати, пријатељски, помирићемо се! Што да суд зарађује! Госпа-Јацковице, још од ове исте.

— Додаћу још неку пловку и сат меда, јер знам да је госпођа отмена и нежна, учила је школе као и господин, а није сељакуша — простакуша, као ми, на пример — додаде лукаво жена, поклонивши се ниско госпођи, а ова је загрли па се срдачно стадоше љубити.

Ја сам тако мека срца, да вам не само срну поклањам, него ако вам устреба и борић неки, или и храстић — не бих могао да вам одрекнем.

— У ваше здравље, душо милостива и кристијанска. —

Стадоше често једно другом наздрављати, љубити се, и шапутати, тако да се од другога стола опет могаху чути сељаци;

— О, брате, пропао човек. Ви сте били близу?

— Само нас ограда раздвајала. Све сам видео, дабогме, човека нерасположење обара као и болест.

Червињски вам ово каже: могао је још да живи, „којега спомињем сваке вечери, али по добру“ — могао.

— Јес! Није више никуд излазио, само је једнако венуо; вукао се, вукао, док није и умро, јадник.

— Доктор је ваљда долазио?

— Ех... доктори. Кад неко хоће да умре, да му даш не знам шта — опет ће да умре.

— Истина је! У твоје здравље, Гжеља!

— На здравље вам било. А ко је био крив за то? По правди и правици, једино свиња и жена, нико други. Имао је крмачу дебелу као клада: терао је на пијац, јер му је требало новаца. Пошао с оном свињом, снег нападао повише појаса, напатио се, намучио, као при продаји. Затим се најео кобасица, оне се смрзле у њему и пропао. Да ју је залио ракијом, ништа му не би било, али он није ни окусио.

— Бојао се, јадник, грдње код куће.

— Дабогме. Жена му је ситна, али тешке руке; била га је често, била.

— У ваше здравље, куме.

— На здравље вам било. Червињски вам ово вели: да је он њу тукао док јој душу чује, имао би красну жену.

— Истину кажете, кмете, истину. Био је млакоња, није као ми остали сељаци; па сад трули у земљи — и Бог да му душу прости.

— На веки векова, амин. У твоје здравље, Гжеља.

— Таки ли сте муж? Жена тамо само што је жива, а ви ту пијете, поганци! — викаше нека жена, протискујући се до њих.

— Шта ћу тамо!.. деце као плеве, а сад опет...

— Гжеља, не врећај Господа, јер ће ти их још узети...

— Сркните, пријо, мало, па ћемо одмах.

— А мене Исус — поче жена — није обрадовао на старост детенцетом, а толико сам молила, у Ченстохову ишла, и код разних доктора се лечила, па ништа — сама сам остала у старости као овај грешни прст... сама.

— Али како ћеш имати дете кад си стара.

— Шта говориш, Червињски, зар ја нисам била млада, а?

— Господ Бог је ушао у небо, ђаво у жену, а квас у пиво — само не зна се кад! — Води о том рачуна, снахо, јер ти то Червињски каже.

У куту на сандучету седео млад момчић, син меснога оргуљаша, а пред њим стајала врло стара жена и шапутала тихим, али јасним гласом:

— Седамдесет шест година живим, господичићу — видела сам и бело, и црно, и разно. Служила сам и господу што се само на ждрепцима возила, из сребрних чинија јела и туђим језиком говорила — па куд су они сад, куд? И да читам умем, и домаћица прва у селу била, и деце сам имала, и свакога добра... и све је некуд отишло, нестало га као летњега сунца, што нам Господ даје грешнима за утеху. Знам ја све, господичићу, знам, да ни господски и сељачки живот нису ништа друго него једна велика невоља. Ја сам проста жена, седамдесет и шест година имам — па сам много научила. Господичићу, је ли шест хиљада година свет постоји?

— Скоро шест хиљада.

— А видите да ја све знам, и према томе овако мислим: толике хиљаде година свет је био без мене и добро је било: зашто сам се онда ја толике године препатила?

— Ко зна, Бог је живот дао... па...

— Господичићу — прекиде га живо старица — ја сам жена проста, а ви сте учен, јер у оргуље свирате, латински с попом певате и знате кад треба танко кад дебело — али ћу да рекнем: можда су ми мисли грешне, али ћу да рекнем: да то сигурно ђаво пушта душе у свет, да би трпеле, да би проводиле у крајњој невољи оволико година, као ја. То није Господ Бог, и ако у књигама пише и попови веле, није. Шта би Исус добио тиме што ће се толики свет напатити, насиротовати, намучити... Господ Бог је добар господар и праведан... Живот није сладак, није гладак — него гребе као гребен, те се човек крвљу рођеном облива.

— Шта ви то, Јагустинко, говорите, та то је грех...

— Грех је само кривду наносити другоме човеку, а ја пса не бих ударила, јер је и он жив створ, и пати због тога. Господичићу, проста сам жена, али ми је срце, као овај угљен, од огња печено, од једа који сам имала целога века и за себе и за друге, и знам да је ђаво дао живот да би се људи вековима мучили на свету, из злобе према Господу Богу; али се драги Исус смиловао на нас, победио злога и полако бира људе за своју славу — и изабраће једном све. Ја само чекам кад ће смрт доћи и рећи: Хајде!.. чекам и молим се да што

пре склопим очи, да немам више никакве бриге ни невоље и да се људски одморим, да се одморим, господичићу.

Ту се исправи над задремалим оргуљашевим сином и саже сухо, бригама и старошћу избраздано лице, а у избледелим од суза сагорелим очима блеснуше сузе... она их брзо обриса прегачом, уздахну тихо и обрте се Томку, који је усамљен седео на сандучету, с боцом у руци.

— Томко, теби из очију неко зло вири — шапу, дотичући му се рамена.

— А шта би ако не невоља? Ваљда ви то не знате?...

Начула сам нешто, али свет разно говори, па се не зна шта је лажа шта истина.

— Отпустили су ме — рече сељак жалосно.

— Зашто?

И у гласу јој зазвони силна самилост.

— Зашто?... јер је требало давати надзорнику: те гуску у јесен, те масла о месојеђама, те прасе и јаја за Божић, те пилиће за Тројице — а ја нисам давао као остали, — од куда бих? Деци се није имало шта дати да једу, жена ми од невоље умрла, крава цркла такође не од добра, кромпири знате какви су били лане... мање сам нашао но што сам посејао. Пропадао сам радећи, па ни жени нити ичему нисам помогао; робовао сам и у служби и у кући, и дан и ноћ, а невоље не савладах. Надзорник ме једнако кињио — шта сам имао да му дам? мањ да излупам, јер ни ја ни деца нисмо имали шта у уста да метнемо. Гонио ме и кињио све више. Писао начелнику рапорте, да сам дрзак, да сам ленштина, да на служби спавам, да пругу не обилазим — после је рекао да сам гвожђе украо из магацина, да...

Томко, узео си? Кажи ми право, сада ти је свеједно, а?

— Нисам узео, бако, не — да Бог да овде као бесан пас скапао, ако не говорио истину; нисам крао никад, крали су често другови, али мој отац није крао, па ни његов син неће бити лопов. Ја јесам сиромах, али опет лопов нисам.

— И само те због тога истерали. Веле да су гвожђе нашли код твоје куће...

— Јесу. Права истина, нашли су; само што нисам ја донео. Рафалов Михал обећао дати надзорнику педесет рубаља, ако га постави за путара, и како није било празна места, он ми подметнуо гвожђе и тужио ме. Извршили су претрес код

мене, нашли и истерали. Све је пропало, јер и ако сам знао ко је то учинио — нисам имао сведока. Шесторо деце остало без хлеба. Зарадити се нема где, јести нема шта, живети се не може, и ако милостиви Исус не поможе, нећу отрпети, нећу моћи!

Јечао је немоћан и сузе му линуше потоком по поцрнелом лицу.

— О судбо људска, само ће плач образе изгристи, само ће се душа од бола скочањити као птичица на мразу, а ни од куда никакав спас неће доћи. Само глуп свет говори да има некаке доброте у свету; о, та доброта на нос излази — прошапута горко старица.

— Не дај се, Томко; Господ је и ђавола победио, па што поштен човек не би доскочио злу уз припомоћ Свете Богородице — рече му на утеху, па оде до тезге; тамо купи два низа земичака, кило просене јарме, па се с тим врати к њему.

— Томко, узми јарму и земичке за децу; ја сам бедна сиротица, дала бих радо и више, али немам. Ко има, тај купује шта хоће, а ја сам надничарка. Него, Томко, да те посаветујем нешто...

— Посаветујте, бако, па ће вам Исус и Пресвета платити за мене сиромаха.

— Отиди сутра надзорнику, обгрли му ноге, можда ће се смиловати; и он има деце, а да ти сам гладујеш, па ништа — али она сирочад, што још ништа не зна, не може да трпи, и грех је да деца пиште од глади.

— Не, бако, нећу — шапу са суморном упорношћу Томко. — Нека цркнем, ако дође да се умре од глади, умрећу, а њега нећу да молим. Лежао сам ја ономе пакленику пред ногама и за рад као пас скавикао, и као пас скамукао да се смилује на децу — а он ме ударио ногом и наредио да ме избаце напоље!.. Не, нећу да идем, јер се бојим греха, бојим се — јер кад га видим дође ми да га зграбим за гушу па да га удавим као псето.

Шапутао је гласом потмулим од мржње и све јаче стискивао песнице, потом се ухвати за груди па настави:

— Све ме груди боле, толико се савлађујем; али сам пропатио толико да већ не знам да ли ћу моћи да издржим.

— Баране, држи ти у себи тога вука снажно, држи, јер за несрећу није тешко.

— Сутра ћу у шуму да сечем дрва.

– Кошуља не заповеда кад крче црева.

— За четврт хвата сто десет пара плаћа проклети чивутин, и за то треба добра два дана запињати.

— Томко, иди одмах попи и замоли њега — он се познаје са чиновницима, па би могао проговорити за тебе, да ти даду какав посао на прузи.

Како ћу, кад попа одлази надзорнику и живе лепо?

— Лудо, попа увек води рачуна о правди и сиротом народу. Може ти дати какав савет и помоћи нечим.

— Немам шта да му понесем, а овако без ичега не смем.

— Лудо, децу му на поклон не можеш понети, а друго шта имаш?

— Оно јест, али... опет... не однети ништа попи...

— Лудо, кажем ти иди одмах, падни пред попом на колена, све испричај — и само се удри у груди, плачи и причај о деци — видећеш да ће се попа одмах ражалити.

— Па да идем — шану он, брзо убеђен, па устаде, закопча кожух, метну шубару на главу и стаде се протискивати кроз собу и играче.

Старица изиђе за њим и пред крчмом рече му још:

— Томко, немој бити дрзак с попом и моли лепо, јер сељак без имања је као птица у води, рашири крила, па зове у помоћ друге, јер би сама потонула.

Он не одговори ништа, јер га задахну таква хладноћа, да се чисто загрцну; али он натуче боље шубару на очи и пође право од крчме преко њива, угаженом стазицом.

„Јести ћемо, пити ћемо, па ћемо се веселити!“ — певале су за њим виолине.

„Ако Бог да, ако Бог да!“ — гунђали су тише басови, али Томко није слушао тих гласова, који су се пробијали кроз кров крчмин и растурали у хладном ваздуху, него је ишао живо.

На њи ама је од снега и месечине било видно као на дану.

Огромни бели облаци лебдели су у висини и надносили се над земљом у величанственој тишини као бело-плаве завесе. Равнице, усталасане брежуљцима, обележене нагим скелетима дрвећа, гомилицама камења — пукле као море, засењиво белином сјајнога снега. Била је тако голема тишина, да је Томко дуго још чуо жагор из крчме и с времена на време обртао

се да погледа на њу и на светлуцање пламичака у селу, али је потом убрзавао кораке и јурио, не обазирући се на мраз, који га је штипао за образе и заустављао му дисање.

Крај пута њњави крстови бацали су модрикасте дуге сенке; скидао је поред њих капу, крстио побожно и дубоко уздисао — понекад лупао укочени длан о длан, притезао јаче појас и ишао даље.

Понекад се јато дивљих плована дизало с тихим а страшним криком, летело у круг један часак и губило се у белој, сребрнастој магли, која је лебдела над снегом — час је опет зец трчао преко поља, застајкивао, ослушкивао, усправљао се на задњим ногама, и бежао даље; час опет је неки безобличан, сив облак пловио по простору и бацао плавкасту сенку на снегове; час је од шума долазио потмуо јек, налик на тежак уздах, час шум, глух и далек — па опет настајала тишина, мртвило, пустиња и велика, слатка сањивост на земљи.

Томко није обраћао пажње ни на што, јер је у мислима удешавао како ће доћи попи, како ће му пасти пред ноге, како ће рећи: „Оче!“, како ће се заплакати и пред тим драгим свештеником излити свој бол и своју невољу, и толико се већ уносио у то, да су му у очима синуле сузе ганућа, скотрљале се низ образе и замрзле на брковима. А затим је мислио о кући и деци:

— Марисју ћу да дам у службу, па и Јузву — девојчицама ће бити боље, а и мени лакше — али га нешто заболе у срцу при помисли на растанак са децом. — Спавају, црвићи моји, спавају — помисли, пипајући пажљиво земичке и кашу, које су му биле у недрима. — Него Исус нека дâ да се дочека пролеће, па ће за рад бити лакше, а и оне ће понешто зарадити. Али и пече Исус, пече — шапу трљајући лице снегом. — Смиловаће се Исус, смиловаће... — и застајао, ослушкујући. Од дворских житница, чији су се сиви зидови назирали издалека, допирао је псећи лавеж. Он стаде ићи лакше и све јаче напрезаше очи, и плашљивије, јер ова псећа врева, лавеж, цичање — чули су се све ближе и грозније. Убрзо виде десетак паса, који су нешто љутито раздирали.

На мајуру су овце цркавале од метиља стотинама, те су их слуге, пошто одеру кожу извлачили иза зграда и затрпавали у снег. Са свих страна пси су дотрчавали на гозбу и по читаве дане и ноћи частили се, свађајући се о стрвине.

Томко их далеко заобиђе и пође пречицом селу, разбацаном по падинама брежуљка, на коме се дизала мала, дрвена црква и гомила дебелих липа, које су се поређале као старци око ње и својим дебелим, разгранатим телима бранили је од ветрова и зле коби, шапућући у тихим ноћима, на месечини.

Парохијска кућа била је мало ниже, у средини врта, који се пружао падином брега и додиривао село. Пред ходником, већим него понека сељачка кућа, Томко застаде, скиде капу па стаде одлагати ногама, јер га смелост сасвим остави; загледао је у осветљене, али са спуштеним ролетнама прозоре, чешкао се по глави, пљуцкао, час опет крстио, да би добио смелости, али ући није смео.

Црква је била тако близу и црнела се тако тајанствено, а прозори се тако чудно сијали од месечине, липе имале тако страшан изглед, а крстови на гробљу били тако велики и тако се оштро оцртавали на снегу, да је Томка неки сујеверни страх стезао за грло. Стаде да се тресе, али је стојао једнако.

Понекад таман облак заклони месец од земље, бацајући прозрачну сенку, час опет у врту, у жбуњу нешто стане да пуца тајанствено; понекад шиндра на цркви или коље од ограде стане силно да пуца од мраза, а понекад вране да лепећу крилима и да се туку с криком по путу или гомилама ђубрета; коњ негде у штали зарзао, одјекнула блека оваца, или се цика свиња чула из попиних свињаца и дрхтала за часак у ваздуху, докле опет не настаде тишина и обузе све.

Томко је једнако стајао, несвесно гледао у пару која се дизала из мрака или на светлост у селу: „јадни сирочићи“, па одмах уђе, савладавши несмелост, право у канцеларију.

(Крај у идућем броју.)

(Превео с пољског *Л. Р. Кнежевић*). **Владислав Рејмонт.**

СРЕБРЕНА ЦЕСТА.

1.

Ја не знам тко си? чуј ме добри друже;
кад падне вече понад твога крова,
кроз мрак се јави ћук и хукне сова,
а облаци ко јата птица круже
над торњевима села и градова.

Изађи у ноћ... иди... Дивље руже
опијат ће те путем; трн ће цвасти;
отворит очи лопочи на води.

Изађи... иди... Сребрен плашт ће пасти
далеком цестом куд те срце води.

2.

Ти знадеш и сам да светове носиш
у самом себи, и да на дну душе
сја јато звезда, понори се руше
и ако хоћеш олуји пркосиш
олујом која у твом билу хуји.

Изађи у ноћ... Певат ће славуји
у црном грмљу. Жуборит ће врутак.
Над главом ће ти бела звезда сјати.

И ако хоћеш, ти ћеш за тренутак
видјети бога што те цестом прати.

3.

Не веруј ноћи, човеку, ни бури
што кида гребен твоје воље. Гази
на путу змију, гуштера на стази
и буди као путник што се жури
далеком степом зеленој оази.

Изађи у ноћ... иди... Дивље руже
опијат ће те путем; трн ће цвасти;
отворит очи лопочи на води.

Изађи друже... сребрен плашт ће пасти
далеком цестом куд те срце води.

Густав Крклец.

ПАРАБОЛА.

Сред баре угасито-златне
И белих перуника,
Јато тромих штркова у лету
Баца своје сенке.

Оне се шире и грче по води,
Дуге као копрене;
А птице круже, горе,
Непрестано, размануту крила.

Један рибар, озбиљан и вичан
Завитлава на њих своју ретку пређу,
Не видећи да у зраку машу
Широка, баснословна крила,

И да оно што он, дан и ноћ, вреба
Да ухвати у своју залудну мрежу,
Доле, у глибу, у дну једне рупе, —
Пролеће у светлости, недокучно и лудо.

(Превео с француског М. И.) **Емил Верхарен.**

МИРАМАР.

Ој Мирамаре, к твојим кулам' белим
спрам мочарнога неба натмуреним
ко летом птица злокобници јуре
облаци мрки.

Ој Мирамаре, о тврде ти хриди,
мутних из вира срћућ запењени,
јауком душа уцвиљених бију
таласи сиви.

Застрти тугом у сену облáка
у далеч гледе поносни градићи,
Миље и Пиран и Копар и Пореч,
алеми морски;

водена неман све бесове своје
нагони хуком на тај гребен љути,

Јадрана на два где с'огледаш краја,
чардаче царски.

Низ црвенкасте жале Набрежине
ори се тутањ грома, а у дну Трст
при блеску муња подиже из чађа
гиздаву главу.

Ох како све се смешило онога
пролетног благог јутра, када плави
ишета цар, са својом госпом лепом,
на море сиње!

Њему на лицу спокојно се сјала
владарска мушка снага: а госпође
његове холо плаветно је око
пасло пучином.

Ој, збогом доме, ти за срећне дане
љубави гнездо грађено залуду!
Други сад лахор преко океана
младенце носи.

Одбегли дворе дрско урешене
победе знацим', вешто исписане
изрекам' мудрим! Заман цару зборе
Данте и Гете

с дувара нашараних: змијским оком
једна га сфинга на море одваби:
оде он, а на столу Романсеро
растворен оста.

Неће га ратна ље, нити љувена
дочекат' песан, нит цилик китара,
онам' у новој Шпанији Астека!
Која л' попевка

ваздухом блуди тамо од Салвора,
кô јецај болни кроз жубор валова?
Је л' цвил то мртвих Млечана ил' вила
Истаркиња пев?

— У зô час нашим ти заплови морем,
Хабзбурга сине, на кобној Новари.

За тобом Срда успе се и ветру
раствори једра.

Погледај сфингу како изглед мења,
свеђ испред тебе натрашке узмичућ!
Хуане Луде то т'је лице бледо
спрам твоје жене.

Лубања то т' се одрубљена кези
Антоанете. Очи расточене
Набухлих у те из образа упро
Краљ Монтесума.

Силних сред шума агаве, којима
никада благи лахор не затрепта,
у пирамиди својој страшан стоји
Бог Хвицлопотли:

кроз тропску таму модре пламенове
рига, и њушећ твоју крвцу врелу,
очима он ти, гле, у сусрет плови
и урла — Где си?

Једва те једном! Белаца окрутност
царство ми сруши, храмове обори:
амо те кротка жртво, праунуче
Карола петог.

Дедове не хтех твоје измождене,
лудилом царским не хтех сагорене:
тебе ја убрат хтех, препорођени
Хабзбурга цвете;

и духу вељему Гватимосина,
сунчаним што но под чадором влада,
На част те шаљем, чисти, јаки, лепи
Максимиљане. —

У Мариборској тамници,
јесени 1914 године
за „Српски Књижевни Гласник"
превео Јосип Смодлака.

Ђозуе Кардучи.

Мирамар (од шпан. mira, диви се, и mar море), име царскоме двориу на морском брегу крај Трста, са дивним погледом на Јадран. Саградио га је за себе и за своју младу жену аустријски надвојвода Макс-

(по шпански Максимиљан), доцнији цар Мексика, брат Франца Јозефа.

Миље, Пиран, Копар, Пореч (ст. 11). талијанске, до овог рата Аустрији подложне варошице на северној (прве три) и западној (потоња) обали Истре. Оне гледају у тршћански залив преко којега је Италија.

Набрежина (ст. 17), село при мору, северо-западно од Мирамара; на противној страни (југо-источно) је Трст.

Максимиљан је из Мирамара отпутовао пут Мексика (ст. 21 и сл.)

Његова жена, Шарлота белгијска, била је жена ванредне лепоте и веома охола (23 и сл.)

У великој дворници, у Мирамару, Максимиљан је дао урезати, између осталих, ове за себе злослутне латинске реченице (ст. 35): Saepe sub dulci melle venena latent — Si fortuna iuvat caveto tolli — Non ad astra mollis e terris via — Vivitur ingenio, caetera mortis erunt.

У његовој радној соби висе слике Дантеа и Гетеа (ст. 36).

На столу, у истој соби, још стоји растворено старинско издање кастиљских романса (ст. 39).

Шпанци су били прозвали Новом Шпанијом Мексико након што су у њему били уништили државу Астека (стр. 43).

Салворе (ст. 45), у словенском говору онога краја Савудрија, западни је рт Истре, код којега су се биле многе поморске битке.

Новара (ст. 50), име аустријскога ратнога брода којим се Максимиљан одвезао у Мексико. То име, наденуто броду по аустријској победи над Талијанима год. 1849, било је кобно за аустријског принца. Његова је судбина у томе слична коби Франца Фердинанда који је погинуо на српски Видов-дан у средишту заробљеног Српства.

Хуана (ст. 55), Краљица Кастиљска, мати Карла петога и Фердинанда, од које Хабзбурговци изводе лозу и моћ, била је умоболна те је у историји позната под именом Луде.

Марија Антоанета (ст. 58), којој би одрубљена глава за време француске револуције, била је такођер од рода Хабзбуршкога (кћи Марије Терезије).

Монтесума (ст. 60), цар мексички, смакнут од Шпанаца за владе Хабзбурговаца.

Хвицлопотли (ст. 64) божанство старих Мексичана којему су принашали људске жртве.

Гватимосин (ст. 77), последњи цар мексички; погубише га Шпанци после страшних мука.

ЈЕДАН ИЗВОД КОЈИ БИ МОГАО ДА БУДЕ ПРОГРАМ.

Савремена је поезија у декаданси! Нема великих песника! Кога данас можемо да упоредимо с једним Бајроном, Шелијем, Пушкином, Леопардијем? Цела је европска поезија у декаданси!

Тако вечито, у свим разговорима, професори литературе и критичари од заната кличу, добацујући младима неталентованост и неукус. Они још вечито живе са песницима из почетка прошлог столећа, који их занимају, као приче о лепој, прошлој срећи. Без могућности да осете и протумаче сами, у чему је та њихова заблуда, и виде, како то не може бити, да цело човечанство, у једној фази времена, остане без духова који би реализовали сва спиритуална стремљења свога доба, они затварају своје уши пред свим новим поклицима и са неповерењем гледају у сваки нови покрет.

— Лако је живети на висини,
тешко се је дизати...

Говори једна народна руска песма.

Кад се створио један заједнички, свеопшти поглед на свет; кад се нашла једна заједничка садржина, лако је пронаћи једну индивидуалну форму, која ће на свој индивидуални начин, као зрак пуштен кроз сопствену призму, рефлектовати заједничка осећања. Онда се читалац нема више да труди, да силом своје интуиције улази у духовни живот човека чије умотворине чита: онда се он само заноси новим сликама, новим упоређењима за осећања која су у исто време и његова, и диви се величини концепције.

Тако се даду лако разумети велике уметничке епохе: Периклесова у Атини, векови провансалски, 13 мистични век италијански, Ренесанса у Италији и т. д. као и велика песничка епоха на почетку прошлог столећа: епоха „mal de siècle" која нам је дала велики број одличних песника у свим европским нацијама.

И од ове последње ми ћемо кренути, да би, у колико је то нама овако на памет могуће, успели објаснити зашто је цела европска поезија овака каква је, и ако ни сада не фали великих талената какви су били они на почетку прошлог столећа. Пратећи јасно развој идеја које су биле базом пое-

зије, ми ћемо настојати да дамо чисту слику еволуције, а у исто време, ако хоћете, и декадансе савремене поезије.

Велика идеја француске револуције: Слобода појединца, у гeслу: Једнакост и братство, захватила је била целокупно човечанство. Стварала се нова религија човека, али не она ренесанска која је ослобађала дух — већ нова религија, која је ослобађала човека од човека. Појединац је морао бити слободан, једнак свакоме другом човеку.

И човек се осетио одједном јак, са неограниченим поверењем у самог себе, слободан, са најчаробнијим сновима о будућности.

Заслепљен овим заносом личне слободе он је кренуо ка реалности. Али не изгубивши још оно хришћанско-козмолошко схватање света, сматрајући још увек себе као центрум свега живог, поставио се са сопственим својим „ја“ пред загонетку живота, vis à vis са Природом, и морао је доживети пораз.

Одатле оно страшно јадиковање због несугласице са околином. Одатле она бол због несреће свог малог сопственог живота и целокупне Природе. Одатле онај песимистички очај због немогућности сазнања кроз ситни интелекат човека који се хтео прогласити Богом.

И ово велико време буре човечје амбиције и гордости, донело је оно велико, очајно осећање свих незадовољних, које носи име „mal de siècle“. То је осећање испуњало све душе онога времена пуне разочарења: неке због већих узрока, а неке због ситних незадовољених својих страсти. Човек се борио, његова је амбиција патила пред несавладивим тајанством живота, и заједничка база спиритуалног стварања била је нађена у овој, „болести времена“.

Тако Француска са својом револуцијом поста покретачица нових литерарних праваца, и од тог доба, за цели 19 век, постаје центрумом литерарних стремљења Европе, да пратећи позорно развој француске литературе прошлог века, може се лако и јасно пратити и развој целокупне европске књижевности, особито поезије.

Читаву прву половину столећа владала је романтична школа. Велики песници свих културних европских народа, дали су великих уметничких дела, прожети оном доминантном идејом човечанства. Али полако вера у могућност личне слободе индивидуа, и велико време екстазе, елана и идеалне борбе,

пролазило је. Човек је доживео разочарење, јер појединац са својом слободом није ни најмање осигурао своју сопствену срећу. Песници су још и даље певали и јадиковали, али више није било вере. И литература поста пуна општих места, баналних, неискрених фраза — јер је изгубила садржину — и била доведена до апсурдума.

Живот крену својим путем, борба за ослобођење и срећу човека крену са оног идеалног, заносног што је револуција донела, ка реалном схватању. Видело се, да човеку није довољна само лична слобода, већ да треба изменити и цео економски поредак, и решити питање материјалног благостања. Чисти духовни занос сурвао се на чисто материјално поље, и — следно се. Оно екстатично, што једино може бити базом сваке поезије, изгубило се, и поезија постаје сврха самој себи.

Ушло се у технику, или из оног опште индивидуалног, у бизарно-персонално. Једни постадоше лепи, дивни, али хладни; други бизарни, неразумљиви, а на послетку и цинични.

И то све иде чудном градацијом. Изгледа да се ми можемо ослободити својих идеја, или заблуда, само кад их доведемо до апсурдума: јер поезија коју донесоше Парнасовци — пропаде у лудачкој празноћи фраза и лепих речи, а она друга — кренувши од Готје-а, Бодлера, била је доведена до каботенства и мистификације.

Оделивши се од живота који је доносио собом врло мало духовног, да би могао бити основицом велике поезије, талентовани и генијални уметници, једне и друге школе, дали су јасних доказа своје велике талентованости; али превише персонални, или превише артисти, они могу да нас очарају, задиве или запрепасте, али никада да нас занесу. Они дејствују на чула, али не на дух. Пред собом ми имамо или интересантност или лепоту, али нам фали душа човека. Човек ју је закопао дубоко у својим материјалним стремљењима и песници су створили од поезије једну велику и лепу своју „Ars“.

Професори, који су далеко од уметности, везани само за прошло, и оно о чему је већ донета оцена, не могу да схвате ово доба. Пошто им фали јасно осећање уметности, па била она и сама себи сврхом, у савременим великим артистима не могу да пронађу онај велики таленат, којим су они, од Природе надарени, употребили до запрепашћења ве-

личанствено. Никада од времена Дантеових није написано савршенијих и лепших стихова као у ово доба.

Али сем тога, сем овог великог артистичког, песници овог времена отишли су још даље. Зашавши дубоко у саме себе, изгубивши оно вечито човечанско, они су, као факири, осетили, у својој концентрацији сву велику заједницу органског света са неорганским. Они су, оделивши се од човека, осетили душе оних, који до данас нису проговорили. И догодио се ужас: као самотна острва на великим океанима оделише се духови од људи и помешаше се готово језици.

Критичари стоје збуњени пред свим овим. Колико песника толико разних језика — толико различитих, чудних схватања. Оно заједничко се́ изгубило.

Ко је томе крив? Кад је појединац несхваћен он иде у своју пустињу, у којој, без могућности контроле над собом и упоређења с другима, залази превише у своју личност и постаје тешко разумљив. Песници прошлог столећа нису више успели од савремених песника да реализују своја осећања: они су само разумљивији, јер су опште људскији. Ко је дакле свему томе крив? Крив је савремени човек који је у свом материјалном стремљењу закопао свој дух, као онај у библији свој таланат. Савремени уметници су остали верни своме проклетству и осамљени певају своју ужасну самоћу.

Тако смо стајали пред овим страшним ратом на пољу литерарних стремљења.

Ужаснут овим најстрашнијим догађајем, што га историја знаде, човек је кренуо још даље у тежњи ка својој сопственој слободи. Из предратног социјализма упутио се је ка комунизму, подстреком велике руске револуције. И као што ни из социјализма, тако, изгледа, ни из комунизма, дух неће моћи да изведе никакве закључке. Заједничка основица човечанско духа неће изгледа ни сада бити нађена и уметност неће доћи до једног заједничког садржаја.

Као и социјализам и комунизам ће доживети бродолом. Човек се неће никада моћи ослободити на материјалној бази, дух би једини могао донети човеку слободу, ослободивши га од њега самог, од њега страсног, који је једини узрок свим неспоразумљењима. Али то ваљда неће никада бити: друштвене форме мењале су се и вечно ће се мењати, али ће човек остати у свим тим менама исти.

А поезија? Какви би могли бити њезини путеви? Куда би могла кренути она?

Титанским корацима наука је закорачала напред. Савремена биологија заузела је потпуно философију: човек је унесен у козмос као део његов. Величанствена идеја братства и једнакости унесена је у све што постоји. Губљење оног чисто човечанског које је, кроз примитивне религије и човеков егоизам, дизало човека на престо свега, даје све више места козмичким осећањима. Док су, у својој превеликој жудњи малене своје сопствене срећице, у лудачкој људској амбицији, песници прошлог столећа побуђивали у нама, својим јадиковкама, више самилости него дивљења, више гађења него лепоте, вукли нас дубоко место да нас уздижу у висине, узвишеношћу својих осећаја и великом концепцијом света и живота, песници будућности даће нам ствари велике које ће уздизати душу, као чиста и велика Дантеова „Vita Nuova“ или, пуна блеска духа и визије, његова песма „Paradiso“. И ово узнесење учиниће да велелепни и прекрасни заронимо својим духом у тајне вечности и неоткривене дубине живота.

Поезија ће донети нову религију.

Тако нама изгледа еволуција прошле и будућност нове поезије.

Ко је пре рата пратио стране литературе, могао је запазити чудно врење и немир духова. Траже се нови путеви, цела талентована светска младост тражи их, анализујући себе и тешко се пењући ка висини, одакле ће пући нови хоризонти. Речено је много заблуда, али је било и великих претеча будућих времена. У Америци јавио се је Уитмен, у Француској Верхарен, у Ческој Бржезина, у Немачкој Рилке и Момберт и т.д. са својим козмичким осећањима.

Полако се креће ка висини. Кад се човек буде у истину ослободио, барем у колико је њему могуће, од свега материјалног, дигнуће се високо и нова духовна, до данас нечувена поезија, одјекнуће светом, велика поезија свеопште козмичке љубави.

После свега овога што смо навели намеће се питање колико цела наша поезија улази у сва ова велика стремљења човечанства.

Никако!

Водити рачуна о нашим старијим песницима, упоређивати

их са, савременим њима, светским песницима, не само да је дрско, већ и смешно. Па и најбољи међу њима, ако су изнели што оригинално, изнели су фолклор, и наша, чисто национална, стремљења, насупрот свим стремљењима човечанства, које су износили њихови другови у Европи. Сем нас они тешко могу занети иностранце.

Што се тиче пак новијих песника, они су, учећи се на иностраној поезији, преносили, већ према свом таленту, мало боље или мало горе, спољашње форме иностране поезије. Ретко када можете у њима наћи великог песника, а нигде правог дубоког човека, свуда само један литерарни став, који се мења толико пута колико има песама. И кад би неко хтео да пише студију о једном од њих, она би се ограничила на проучавање њихове фразе, њихових упоређења, антитеза, дакле потпуно формалних одлика, без иједног блеска духа. Они оригинално имитују старије, признате песнике европске. Не водећи никада рачуна о новим видицима, они су вечито тапкали за другима и нису никада били савремени. Стога су могли и освојити нашу, још чисто уметнички неваспитану публику, јер су стварали иностсрану, лепу моду.

Најмлађи се од њих битно разликују. Они могу имати, ако то баш критичари желе, мање талента од оних првих, али они доносе исто толико нова колико и најмлађи европски песници. Они могу бити, у упоређењу са финим старијим песницима, разбарушени, али они иду у истом реду напред са целом европском литерарном младошћу. Они дају у истину сами себе, отварају сами себи хоризонте, они су у првим редовима.

Иваљда баш стога, што говоре највише нашим језиком: што дају у истину нас кроз себе, наши се стари естетичари буне, онако исто, као што су се бунили, већ мртви професори, пред 50 60 година, против увођења народног језика и против наше културе. Данас је то свршена ствар: ми имамо и језик и нешто културе, треба само да у све то унесемо и нашу душу.

Млади то хоће, и ако сви сигурно не мисле о свему овоме, као ми што ово пишемо, али, баш и због тога, човек добре воље, може наћи доказа, како сви иду својим путем ка висини. Сибе Миличић.

РУСКА КЊИЖЕВНОСТ ЗА ПОСЛЕДЊИХ ДЕСЕТ ГОДИНА.

(ПОКУШАЈ СИНТЕЗЕ).

Уредништво уваженога и у руским политичким и научним круговима добро познатога часописа „Српски Књижевни Гласник“ љубазно ми је предложило да напишем преглед руске књижевности за последњих десет година. Отргнут од завичаја и његових књижних извора, може бити да узимам на себе несразмерно тежак задатак пристајући на тај предлог, али, с једне стране, опште тежње наше књижевности добро су ми познате пошто их пажљиво пратим, а с друге стране пак, и сувише је велико искушење не поделити своје мисли са српском интелигенцијом. Па ипак, приступајући своме покушају, ја молим своје љубазне читаоце нека имају на уму да ја пишем не имајући при себи ни једне руске књиге.

Шта треба подразумевати под последњих десет година? Да ли време од 1910 до 1920? Ја мислим да не: наша бољшевичка револуција, убивши сву нашу културу, прекративши свако слободно исказивање мисли под деспотизмом једно стотинак авантуриста који су умели обманути побуњену масу војника и дочепати се државнога апарата — уништила је од краја 1917 г. и целу нашу литературу, изузев оно мало нечега што је могло животарити по где где, куда није доспела т. зв. „диктатура пролетаријата“. Тако је 1918 год. изашла у Кијеву врло интересантна књига нашега чувенога писца С. Н. Булгакова, који је почео са проповедањем социјализма, а завршио примањем свештеничкога чина. Та књига „На пиру богова“ износи неколико разговора измишљених лица (дипломате, богослова из високог света, генерала и др.) о смислу и моралном значењу наше револуције. Написана је у духу чувених „Три разговора о Антихристу“ једнога од највећих руских философа, покојног Вл. Соловјева. Булгаковљева књига даје врло дубоку анализу руске душе у оном широком човечанском размеру на који нас је навикла руска књижевност од времена Достојевскога, једног од највећих предвиђача човечијих судбина.

Било како било, руска књига, од краја 1917 постала је реткост већ и по томе, што су цене штампе и хартије порасле до невероватних размера, скоро толиких да превазилазе и могућност ма шта штампати. У почетку револуције књигу

замењује политичка брошура, у први мах опште-либерална или умерено-социјалистичка, а потом, од бољшевика, т. ј. од краја октобра 1917 год., бољшевичка књижевност, која је преплавила и варош и село и пробија и у иностранство на свима могућим језицима: за агитацију бољшевици не жале средстава и у иностранству они свуда имају своја добро плаћена пера, која мало посвећеној Европи причају о дивотама „социјалистичког раја“.

Због тога ћу овај свој преглед почети од 1908 и завршити 1917 годином, која као да представља још не пређени Рубикон у историји руске културе и државнога живота. Што се тиче 1908 године, она је, заиста, једна историска граница, од које се може почети период изванредно брзог развитка руског живота, који се опажа у последњим годинама пред рат и доводи у велику збуњеност вође немачке политике, а донекле, бога ми, и неке од вођа т. зв. „савезничке“ политике, којима нагло снажење Русије једва ако је било пријатно. 1908 годину називам историјском границом зато што су се у то време политичке страсти, распаљене револуционарним тежњама 1905 године, већ примириле и што је тада трећа Государствена Дума, одлучивши посветити се мирном државничком раду, много урадила на снажењу уставнога поретка у земљи и развитку здравог националнога осећања у руском друштву. Наиме, трећа Дума је од сазнања словенске солидарности и узајамности створила основу свога националног програма, и посета тадашњих словенских првака Русији у пролеће 1908 год. била је повод врло важним политичким манифестацијама. Несрећа која је задесила Српски Народ у јесен 1908 год., анексија Босне и Херцеговине, изазвала је и у нашем народном представништву, а под његовим утицајем и у целом руском друштву, негодовање које се развило у сталну и свесну симпатију према Србији и њеним националним тежњама, и навело 1914 год. цео руски народ, до последњег човека, да устане у заштиту српскога народа. Овај по нас кобни рат није се завршио победом само зато што је лозинка „све за револуцију“, коју су тако усрдно проводили један део наше књижевности и наше крајње политичке странке, нашла себи врло погодан ослонац и у народној замерености, и у непредусретљивости руске владе да изађе на сусрет захтеву руског представништва у питању одговорног министарства, и у

вештачки створеном неповерењу у личност последњег цара, који је, заиста, био слаб и без своје воље човек, али није био ни издајник, ни безумник, ни тиранин, каквим су га представљали.

Ако се обрати пажња на научни, политички и економски пораст Русије у времену од 1908 до 1917 год., он нам се заиста представља као нешто поражавајуће. Руски књижарски трг, чију је верну слику пружао „Књижни Летопис“ у издању Главне Управе Штампе, бројао је годишње десетине хиљада нових издања, која су се растурала у милионима примерака. Скоро половина целог тога издања падала је на огромну издавачку књижару Ситина у Москви, која је растурала у народне масе множину малих књижица (т. званих листића), календара, слика и сл.

У свима областима индустријскога живота у Русији опажао се велики полет. На Волги, између Јарослављa и Костроме, пружао се скоро беспрекидни ред фабрика, које су снабдевале не само сву Русију, него и Персију и Кину цицом и другим јефтиним материјама. Друштва за прераду масла, основана у почетку XX века у Сибиру и Вјатској Губернији, необично су се развила за неколико година, њихови обрти пели су се на многе милионе рубаља, израда снабдевала јефтиним маслом не само сву Русију него и Европу. На југу земљорадња је добијала све савршенији облик и не само племићска, него и многа сељачка имања представљала су последњу реч земљорадничке технике. Руска наука је заузимала све угледније место у Европи и на последњем археолошком конгресу у Лондону, иницијативом Енглеза, покренуто је питање о томе да се и руски језик уведе у број научних, међународних језика. Све је то требало и могло да сарађује на снажењу државе и њене просвете: Трећа Дума је урадила врло много за народно образовање, Четврта је већ донела и закон о општем школовању. Истовремено с тим, на непрекидне захтеве народног представништва и штампе самога Государа, предузимају се енергичне мере за смањивање пијанства у народу и за израду буџета који неће црпсти своје дохотке од алкохола.

Али цело то огромно и силно здање руског државног живота подривано је било у својој основи оним подземним изворима који су га, не налазећи природне одушке у условима

руског државног живота, непрестано поткопавали. Руска интелигенција је већим својим делом живела отуђена од државних послова, гледала у принципима националности и неопходног државног конзерватизма знаке духовне заосталости, није познавала народ, који је час бескрајно идеализовала, час приказивала најцрњим бојама (сравнити, с једне стране, „Три дана“ Л. Толстоја, с друге „Мужици“ Чехова или „Наш преступ“ Годионова). Наклоњена крајњим идеалима, она је живела нестварним животом, сањала о том „да ће кроз сто година живот бити диван“, али није представљала себи ничега реалног; веровала је да ће се, можда, помоћу државног преврата променити и социјални поредак народа, и према томе је цео наш либерализам, почев од умерених, т. зв. „к-д“ („конституционално-демократска“ странка или „кадети“), па даље преко нејасних тежња „народних социјалиста“, више крајним „социјал-револуционарима“ и „социјал-демократима“ до њиховог крајњег левог „бољшевичког“ крила, — цео наш либерализам је био проникнут у већој или мањој мери социјалистичким идејама. Револуција им се представљала не само као средство за побољшање положаја народа и државе већ и као сам себи довољан циљ, који дозвољава употребу свих средстава: и сталних студентских штрајкова, који су принуђавали студенте да проводе у школама не 4—5 год. већ 7—8, и фабричко-заводских штрајкова и терористичких аката. Све те странке и сва државничка делатност у Государственој Думи, градској и земској самоуправи, у штампи, која би била управљена на доказивање неопходности еволуције, на снажење основа националног живота, на борбу са разорним струјама, све је то квалификовано као реакција, као „черносотенство“, а огромна превласт у редовима наше журналистике революционарно и анархистички расположеног Јеврејства стварала је једну до краја раздражену борбену атмосферу.

Руска књижевност 1908 год. била је већ врло далеко од традиција не само наше класичне књижевности, но чак и Чехова. То је била књижевност борбе, окривљавања, крајњих захтева и идеализовања сваког револуционарног расположења, најзад — литература одрицања ма каквих општих и државних норми, пунога нихилизма и, због њега, неограниченога песимизма. Није више задовољавао ни ранији облик наше књижевности: месечни часописи, који су одиграли тако велику

улогу у нашем друштву у XIX в., нису више задовољавали својим спорим темпом све нервније покољење. Белетристика се све више губила из њих и месечни часописи, и ако су и даље продужавали излажење, све су се више претварали у органе страначке политичке мисли. „Руска Мисао" П. П. Струвеа била је прожмана идеалима националне државности, „Весник Европе" је постао орган к.-д. либерализма, „Руско Богатство" Короленка и Макоћина представљало је тежње не велике групе народних социјалиста, док су „Мир Божији" и, потом „Летопис" били проповедници социјал-демократских учења, и будући „бољшевици" су били под њиховим кровом. Исте те струје налазиле су себи израза и у свакодневним новинама, чији су број и раширеност непрестано расли.

Може се, дакле, као општа појава забележити, да је наша лепа књижевност изашла из часописа и прешла у зборнике, који су испочетка обухватали цела поједина дела, а затим их, по угледу на часописе, почели делити на поједине делове. Ти зборници, који су излазили под разним називима, у ствари чине оно, по чему је најзгодније судити о најновијој руској књижевности. У њима су штампали и корифеји последњег покољења: песници Блок, изгледа и Игор Северјанин, и Саша Чорни, најдаровитији међу њима, и прозаисти Горки, Л. Андрејев, Ф. Сологуб, М. Арцибашев, и другостепени писци, као Зајцев, Ајзман, Чириков, Шмељев, С. Јушкјевич, гроф А. Толстој, Бунин и многи други. Потребно је приметити да ни најновија руска књижевност нимало није сирота у талентима.

(Крај у идућем броју)

Проф. А. Погодин.

ЈЕДАН ИЛИ ДВА ДОМА?

Наша држава стоји пред крупним уставним проблемима, који изгледају на први поглед можда једноставни, али који откривају целу своју разнообразност, чим приступимо њиховом решавању. У низ ових проблема спада организација законодавне власти. За политичког симплицисту је ствар јасна: један дом, то је једноставно, то је чиста демократија; два дома значи компликације, и то је недемократски. Тако проста, ова ствар ипак није, — и заслужује нашу целу пажњу.

Пре свега било би корисно прегледати уставне институције на данашњој територији наше Краљевине пре слома монархије. Аустрија је имала свој горњи дом; Угарско-Хрватска исто тако; Србија и Хрватска биле су без њега; исто тако, Босна и Црна Гора.

Аустријски горњи дом, „Herrenhaus“, био је право ругло. Тај горњи дом није био историјска творевина; историјске јединице били су сталежи појединих аустријских краљевина и сталежа, али они су већали у једном дому. Сталешко је доба било прекинуто тек 1848 револуционарним путем. Прва Уставотворна Скупштина 1848. у Бечу и Кромерижу, имала је само један дом. Тек фебруарским патентом год. 1861 уведен је горњи дом, којега је организација остала непромењена до 1914.

Чланови аустријског горњег дома били су, по праву наследства, сви пунолетни принчеви царске куће, сви поглавари оних домаћих племићских редова који су се истицали својим опсежним велепоседима и били именовани од цара; најзад, по своме положају, били су чланови горњег дома сви надбискупи и они бискупи, који су били кнежевског достојанства. Цар је имао код састава првог горњег дома одлучујућу реч: он је створио прве „пирове“. Уз ове чланове био је именован још од цара известан број доживотних чланова између лица која су се одликовала у служби државе и цркве, у уметности и у науци. Аустријски горњи дом био је строго конзервативно тело: он је, и ако иначе parvenu, био одлучни чувар старих аустријских државних традиција, представљао прошлост, велепосед и цркву. У њему је владало оно неколико високо аристократских породица, које су и иначе господариле у Аустрији. Ако изузмемо двојицу словенских бискупа, никад национални Словенац није заседавао у аустријском горњем дому. Исто вреди и за аустријске Хрвате. У погледу Југословена, аустријски горњи дом имао је потпуно недемократски антинационални карактер. То је био скуп јункерски надахнутих велепоседника, који су имали пред очима само династијске и своје личне интересе. У томе отменом друштву плавокрвних дегенерика, којих су претци пљачкањем и отимањем иметка народног словенског племства добили свој положај у држави, били су ретки представници науке прави скоројевићи.

За разлику од аустријског горњег дома, угарска магнатска кућа била је историјског порекла. Мађари, који су радо упоре-

ђивали своју уставну еволуцију с енглеском, сматрали су свој горњи дом некаквом кућом лордова. Угарска, или, тачније речено, угарско-хрватска магнатска кућа била је слично организована као аустријска. Имала је чланова по наследству, по положају и по владаочевом постављењу. Опет исте надвојводе, исти аристократски велепоседници, само источнијег дивљијег обележја, — исти бискупи, исти интелектуални и финансиерски скоројевићи, који су ту преко Литве били обично жидовског порекла. Разлика је између организације аустријског и угарског горњег дома била у томе, што је у угарском горњем дому било и *световних* чланова по положају, као на пр. граф пожунски, гувернер Реке, председник и потпредседник највишег и управног суда, итд. Оба горња дома; и аустријски и угарски, имала су неоспорно феудални карактер, била састављена од господарских класа, које су експлоатисале радне масе. Али, док је аустријски горњи дом био само једна декорација без политичког утицаја, магнатска је кућа био јак утицајни орган мађарског парламентаризма.

У томе телу били су заступљени и Хрвати. На основу § 37 нагодбе били су чланови магнатске куће сви они црквени магнати и световни достојанственици хрватски, који су имали право гласа г. 1848 у магнатској кући. Уз то имао је и хрватски сабор право, да шиље тројицу својих чланова у магнатску кућу. Од особите националне користи парламентарни рад ових чланова није био.

Било је потребно подвући феудално-реакционарни карактер оба ова горња дома, да бисмо тиме јасно истакли један аргуменат, на име да се не сме осуђивати дводомни систем ради којих неуспелих антинационалних институција.

У задњој мери вреди то, што смо казали о опасности генералисања, и за Србију. Српски горњи домови нису били никад популарни. Већ Устав год. 1835 установљава уз скупштину и сенат. Али то још није био прави дводомни систем, и ако је сенат имао донекле карактер горњег дома. Устав од 1869 нема горњег дома, исто тако ни онај од 1888. Тек устав од 1901 доноси осудан преокрет у целој ствари. Сва непопуларност система горњег дома има свој корен у горњем дому овог устава. Горњи дом од 1901 имао је бити једно средство дворске политике да би ова могла провести лични режим. Тај је сенат имао чланове по положају, по постављењу и по избору,

Али тај горњи дом био је много либералнији од аустријског горњег дома и мађарске магнатске куће. Чланови по положају су престолонаследник, надбискуп београдски и бискуп нишки. Краљ је именовао тридесет доживотних чланова. Према овој великој бирократској већини, која је имала служити владаревој вољи, бирани је елеменат био слаб. Само осамнаест сенатора се бирало, и то једног Београд а остале 17 округа, сваки по једног. Основа је овог избора била плутократска. Бирачи су били само они који су плаћали 45 динара непосредног пореза. Ево клице конфликта у самом саставу овог тела! Краљ је именовао непопуларне напредњаке, а народ је бирао скоро листом радикале, који су уживали народно поверење.

То су дводомни системи прошлости, који су били у своје време уведени у нашим земљама.

Која су основна начела за организацију горњих домова? Ту видимо основну разлику између два различна типа, од којих је један створила Савезна држава, а други унитарна. Већ први савезни устав уставне историје, онај савеза Сједињених Држава, има два дома. По једној оригиналној идеји американских уставотвораца горњи дом је добио особите федералне функције; то је прави дом држава. Свака држава шаље по два представника у горњи дом. Сенат заседава дуље него дом представника. Сенатор мора бити старији 10 година од члана представничке куће. Сенат је тако рећи створен да води спољну политику земље; он закључује уговоре са страним земљама и то двотрећинском већном. Сенат саветује председника у питању спољне политике и потврђује изборе дипломатских представника. Сенат Сједињених Држава има још једну важну функцију: он је државни суд у случају јавне оптужбе од стране куће представника. Само доњи дом има право предлагања буџета; сенат може ставити само своје примедбе. Тако је већ северно амерички уставотворац додирнуо пуно проблема, који се јављају још данас код организације горњег дома. Његова конструкција је била меродавна за цели низ горњих кућа држава Јужне Америке.

У унитарној држави други је дом састављен по другим начелима. Врло једноставну структуру има француски сенат. Француски законодавац г. 1875 је хтео начинити Сенат представником самоуправних тела. Општинска већа бирају своје делегате, који са народним посланицима и члановима окружних

и сресних скупштина бирају сенаторе у сваком департману. Будући да је исти изборни систем и за доњи дом и за општине, овај начин бирања сенатора има потпуно индиректан карактер. Исти људи долазе на површину и код избора за горњи и код избора за доњи дом. Политички састав оба дома остаје исти.

Међу првим уставима, који су се јавили у новим државама као последица светског рата, јесте чешки. Чешки устав створио је сенат. Како према томе изгледа неоснована тврдња, да је горњи дом антидемократска установа! Једна скроз демократска савремена словенска држава нема ништа пречњег после ослобођења него да ствара сенат. За избор чешког сената вреди исти изборни ред као и за доњи дом, само изборни котари су већи. Пасивно изборно право имају само чешки држављани који су навршили 45 година. Тако је чешки сенат још у већој мери него француски један отисак, једна копија доњег дома. Код избора за сенат странке су добиле тачно исти однос заступника као код избора за доњи дом.

Начинити од горњег дома некакво синдикално представништво економских интереса, то још није постигнуто ни у једном уставу. Основна мисао би била та, да се горњи дом претвори у некакав економски парламенат, у коме би економска страна друштвеног живота дошла до израза. Док би у доњем дому био представљен народ по старој атомистичкој теорији, која раствара државну целину на милијуне држављанских атома, у горњем дому бисмо имали представљене економске класе: сељаке, радништво, индустрију, трговину и обрт. Све би те групе бирале свака за себе своје заступнике. У таквом дому могла би и интелигенција бити представљена на првом месту, преко изасланика свеучилишта.

Занимљиво је, да су оба уставна нацрта која су се до сада код нас јавила, како нацрт г. Смодлаке тако и нацрт г. Протића и уставне комисије, усвојила бар делимице ово гледиште да у горњем дому треба дати представништво економским класама и интелигенцији.

Г. Смодлака предвиђа 100 народних представника. Његов представнички дом, како зове он сенат, делимице је федералистично тело будући да покрајински сабори бирају по два члана, осталих 48 чланова бирају друштвене или економске класе и учени слојеви. Градови Београд, Загреб, Љубљана и Сарајево

бирају такође по једног представника. Пошто се на овај начин изабере 76 чланова горњег дома, они бирају по начелу сразмерног представништва још друга 24 члана. То је један комбинован економско-интелектуално-самоуправни систем, помешан уз то још и са индиректним системом.

По нацрту г. Протића и уставне комисије, сенат је састављен од 100 чланова. 62 сенатора бирају покрајине по горе изложеном француском систему. Сенат је дакле делимице изабран од самоуправних тела. Бирачи сенатора у свакој покрајини су представници општина, (на десет одборника долази један представник), чланови жупанијских(окружних) скупштина и чланови покрајинских скупштина. Уз то је предвиђено заступство економских интереса. По седам (односно по г. Протићу, по 6) сенатора бирају индустријске, трговачке, занатске, радничке коморе и земљорадничке задруге. То представништво економских класа је малобројно и преслабо. Стављати у исти ред земљорадничке интересе с интересима осталих економских класа, сасвим је неправедно. Једна аграрна земља као Југославија мора имати у сенату земљорадничке интересе много јаче представљене. Университети у Београду, Загребу и Љубљани бирају по једног сенатора. Мањина уставне комисије предложила је конфесионално предстaвништво, у толико што би православна, римо-католичка, протестантска, муслиманска и јеврејска вероисповед имале по једног сенатора. У горњим домовима у којима заседавају црквени чланови, ти су чланови обично епископи, и ту је представништво конфесија организовано тако, да оне имају утицаја на државне послове. Систем мањине уставне комисије не одговара овим начелима. Конфесионални елементи заступљени су у сенату у тако малом броју да њихово представништво изгледа само формално. Католичка и православна црква изједначене су потпуно с другим конфесијама. Према свему томе, ово конфесионално представништво губи свако право значење.

(Крај у идућем броју.)

Богумил Вошњак.

СЕЉАЧКИ НЕМИРИ У ХРВАТСКОЈ.

Територија, на којој су се развили последњи сељачки немири у Хрватској, насељена је најимућнијим, најпросвећенијим, економски најбоље организованим, и политички најопредељенијим делом хрватског сељаштва у Хрватској.

Земља је у рукама сељачким, јер великих поседа или нема или су мањег обима, него по Славонији и Срему. Каквоћа земље је добра. Земља се обрађује по захтевима савремене ратарске технике. Сточарство је у тим крајевима првокласно, и понос хрватских економа. Неки крајеви имају пак контролне сточарске задруге, које воде контролу музара, сточне матице. Разуме се, да ни друге гране ратарског задругарства нису занемарене, кад су се развили и ови далеко савршенији и компликованији облици удруживања.

Нигде у читавој Југославији, сељак не чита толико као у тима крајевима. Српски сељачки лист имао је 1913 и 1914 у срезу беловарском на 10 11000 српских душа 260 претплатника, а прошле године око 800 претплатника! Хрватски сељаци не читају мање, ако не више, јер имају и већи број сељачких листова, и старијих.

Изборни срезови Сисак, В. Горица, Дуго Село, Крижевци, Копривница, Беловар, Криж, Чазма, Св. Иван Зелина били су куле хрватске опозиције последњих двадесет година, а неки од њих још од почетка уставне ере. Класна сељачка свест била би знатна и без политичке школе браће Антуна и Стјепана Радића, чија је странка баш на тој територији славила своје прве и највеће изборне успехе, и чија је девиза: „Вјера у Бога и сељачка слога“ уклесана крупним словима у прочеља многих чистих и лепих сељачких домова. Била би знатна по самом факту вишег нивоа образовања, релативно високог ступња благостања сељачких маса, и свести о високом уделу тако просвећеног, имућног организованог сељаштва у опће-народној господарској продукцији и култури. Политичка акција браће Радића оснажила је ту класну свест, и ако ју је са њене позитивне и конструктивне стране подоста помакла у негативни правац: у опреку према сељаштву, а према интелигенцији нарочито.

Развијемо ли пред собом оваку, најповршнију и најсумарнију, слику економске, социјалне, културне и политичке

ситуације на територији последњих сељачких немира, ми нећемо бити дуго у недоумици, трагајући за њиховим узроцима.

Они нису карактера социјално политичког. Истина је да државна организација ни у Србији, а поготово у Аустрији, није била веран израз фактичког значења појединих класа друштвених за материјалну и духовну културу државе и народа. Она је, у Србији мање, а у Аустрији више, била промерена интересима грађанске класе за ту културу не најважније, већ политички и економски најбоље организоване, и зато и најјаче. Упркос тој чињеници, не може се оправдано рећи да је сељачка класа била социјално толико потлачена, да би револт био једини излаз из њеног положаја.

Економско политичког карактера ти узроци такођер нису, јер је сељаштво баш на тој територији живело у релативном благостању и пре рата. За рата оно је знатно поправило своју економску ситуацију.

Уосталом, у тима крајевима станује значајна српска мањина, која се није дала повући у покрет. И живи у економском и социјалном положају исте природе. Док опет ни у чисто хрватским крајевима Хрв. Приморја и Горског Котара, где је економска ситуација малог човека далеко тежа, али који је *у другом правцу политички оријентиран*, до сада нисмо имали ни једног сличног инцидента, а да о српским крајевима Лике, Кордуна и Баније и не говоримо.

Ми нећемо и не можемо пустити с вида ни читаву ону поворку узрока опћег, светског карактера, који у данашњем часу изазивају сличне поремећаје у читавом човечанству, као што су револуционарна психоза са руским жариштем, тешка економска ситуација са немања најпотребнијих намирница и скупоће, поремећај моралне равнотеже у људству, пад престижа власти државне, потенцирана жудња за новим и непознатим.

Имамо на уму и узроке секундарне нарави, специјално наше.

У првом реду, негативно политичко васпитање нашег друштва у свим крајевима, који су живели под туђом власти. То је оно априорно непријатељско држање према власти, онај антидржавни став који су раније Хрвати имали према Мађарима, а сада узимају и према својој властитој државној власти. Тако ће бити све докле се год суделовањем у управљању државом, и ношењем одговорности за то управљање, не изроди

у њима грађанска свест, и с њоме позитивна расположења према држави.

У другом реду, мислимо на она честа алармирања нашег сељачког света, за последње две године, разним административним мерама: жигосањем новца, маркирањем, одузимање 20%, мењањем, пописима војних обвезника, асентацијама, овим пописом и жигосањем марве, најновијим повећањем пореза у новим крајевима. Све сличне мере до темеља узбуђују јавно мнење нашег села, јер задиру у најбитније интересе сваке породице, дају места најапсурднијим комбинацијама, најсензационалнијим вестима и дивљим агитацијама. А опасне су нарочито у крајевима, где је народ живео без политичке школе грађанских слобода, где се све о њему увек радило без њега, где је то што је тако рађено ретко испало на његову корист, и где он зато с највећим неповерењем прати сваки акат те свемоћне, неодговорне, мистериозне државне власти.

Туђинске агитације — мађарске и талијанске — имале су доброг дела у последњем покрету. То је неоспорно. Али ми нећемо да се угледамо на државнике бивше Аустрије, па да све субверзивне покрете сводимо на акције туђинских агитатора. Ми имамо вере у своју добру ствар, храбрости и фактичке снаге толико, да смемо ствари гледати онаке какве су, без потребе да обмањујемо себе и свет око себе.

На концу, неспретност војничких и грађанских власти, њихове бирократске методе, недостатак социјалног осећања код њихових представника дали су и свој удео, који није незнатан.

У оцену утецаја, који су имале на сељачке масе у хрватским крајевима извесне политичке промене на врховима државне управе, изазивајући у тима масама неисправне наде и неоснована расположења, нећемо се упуштати, ма колико се високо њихов утецај, с партајских разлога, или са површнијег гледања на друштвене покрете, ценио, и оне спадају међу узроке секундарне природе.

Сви ови узроци деловали су у свој Хрватској, али нигде нису изазвали инцидента ни раније ни сада. Они нису ни последње немире изазвали. Они су само појачали основна расположења, из којих је покрет изашао. Они су подупрли деловање фактичних узрока, који леже дубље, и чије је деловање далеко старије и дуготрајније.

Ми смо те праве узроке већ наговестили, споменувши да покрета није било у хрватским крајевима, у којима је мали човек хрватски још од пре рата у другом правцу политички оријентисан, него у крајевима, где је избио последњи покрет. И то стоји. Свима сличним експлозијама у прошлости, и овој данашњој, узрок је у старом политичком антагонизму српско-хрватском. Последњи немири су само наставак познатих судара двеју антиподних политичких концепција: српскохрватске или југословенске и „чисте" хрватске. Кад се има на уму да су Срби у свима западним крајевима дошљаци — а дошљаци нису нигде од старинаца добродошлицом дочекивани — дошли из подручја друге цивилизације, друге вере „шизматичне", и ако само регионалних психичних особина и схватања, онда нас извесна супротност не изненађује. Пре би нас изненадио противни случај.

Нарочито наглашавамо, али без икакве тенденције и непријатељске намере, да су осећање супериоритета, толико иманентно моћној универзалној католичкој цркви, па њен агресивни став према иноверцима „шизматицима", и њена „гордост", коју је толико подвлачио Достојевски, утисли до сад неизбрисан траг у психу широких, од цркве нееманципованих католичких слојева нашег народа. У католичкој Аустрији, под архикатоличком династијом, ово расположење могло је само да се још више оснажи. Кроз дуге векове био је католик једини пуноправни грађанин, а до пропасти монархије, ако не правно, а оно фактички грађанин првог разреда. Ако се интелигенција еманципoвала оваког гледања ствари, у маси је оно остало некоригирано. И у очима човека из масе „Влах" никад није досегао пуне вредности човека католика. Несрећним политичким развитком, за последњих педесет година пре рата, овај наслеђени антагонизам нашао је појачање и наставак у антагонизму политичком.

Малобројни, нашавши се сви у границама монархије, под престижем њене снаге и величине, Хрвати су својим већим делом свој политички идеал довели у склад с опстанком и одржањем, шта више и проширењем монархије хабзбуршке, и ако су храбри покушаји изграђивања националног идеала на широкој бази Јужног Словенства и Илирства имали, нарочито у интелигенцији, своје апостоле, борце, па и мученике све до наших дана. Овај „оквирашки" аустријски програм нашао је.

разуме се, најповољније тло у споменутом католичком и црквеном расположењу сељачких маса. И да Беч није стално Хрвате употребљавао за малу пару у својим политичким разрачунавањима с Мађарима, разочаравајући Хрвате, и дајући тиме хране странци идеологије југословенске, свет би био богатији за још један Тирол.

Српски идеал потпуног ослобођења и уједињења ван граница монархије, који није могао ни смео бити формулисан ни у једном страначком програму, али је, после разочарања у Бечу и Мађарима од педесетих и седамдесетих година, постао најиманентнији део осећања и мишљења свију Срба, долазио је у најоштрији сукоб с политичким идеалом интелигентних Хрвата аустријске оријентације, и великим делом хрватске масе народне. До каквих је жалосних судара овај антагонизам доводио Србе и Хрвате, знамо сви по септембарским догађајима у Загребу 1902, и догађајима, који су настали после сарајевског атентата.

Политичка акција хрватскосрпске коалиције трајала је само осам година пре рата, и била ометана за то кратко време, са два комесаријата, са три полуизнимна стања, са три насилна избора и два нормална, и са једном великом велеиздајничком парницом. Њена акција појачала је само огорченост отпора и борбену вољу код струје аустријске.

Рат је био врхунац дуготрајне кризе. Он је имао да одлучи између две опречне политичке концепције. Одлука је могла да гласи једино победа и пораз, јер је компромис био немогућ.

Политичка идеологија представника српскохрватског, југословенског јединства однела је победу. Бол, разочарање, увреда и очајање побеђених — јер они се осећају побеђенима — неподносиви су. У какве авантуре они бацају очајане подлегле, видели смо у Мађарској, Немачкој и Турској. И зато нас не може и не сме изненадити очајни револт оних који се осећају побеђенима, и чији крајеви су дуг низ година били скоро искључива домена ћесарскоаустријске политичке идеологије Радићеве и Франкове. Јер не губимо с вида чињенице да је на територији немира Радић поседовао своје изборне куле или барем силне мањине изборничке у котарима В. Горица, Сисак, Дуго Село, Лудбрег, Беловар, Чазма и Грубишно Поље; и да су Крижевци били дугогодишњи неосвојиви посед франковачки, док је Криж 20—30 година бирао у сабор чланове породице Франка.

Наћи узроке болесним друштвеним појавама, и њихов замашај, разумети их, значи наћи своју присебност и сигурност, свој мир и способност хладног размишљања. Значи наћи и њихов лек.

Да рат није тако дуго трајао, и у читаву свету из темеља пољуљао економске, моралне политичке основе, на којима је било организовано данашње друштво, а код нас политичке страсти и опреке распалио и изоштрио до крајње мере, апел на наш мир и стрпљивост не би морао бити овако много наглашиван. Јединство језика, потпуни склад интереса према иностранству, конгруентност господарских интереса, једноличност друштвене структуре и заједничка сарадња на водству демократски организоване државе, уз помоћ школе, књижевности, штампе, касарне, изградили би брзим темпом јединствену народну и грађанску свест.

Како стоје прилике данас у свету и код нас, ми смо дужни своју стрпљивост удвојити, и одмерити деловању самог времена и самог факта заједничког живота под истим погодбама дужи период, а, у исти мах, знатно повећати своју пажњу и своју културну и политичку акцију, да постигнемо исти резултат.

Држећи се, конзеквентно и без колебања, великих линија културног и политичког јединства, водећи енергичну политику великих социјалних и економских, нарочито аграрнополитичких реформа, организујући државну власт промерено сељачкој економској бази нашег друштва, ми ћемо, уз споменуто деловање времена и заједничког живота, искупити све старе грехе и залечити све давне ране, па и ову данашњу.

А, пре свега, потребно је да по овој најновијој рани не копамо. Јер, на концу, ми не бисмо чинили себи части, кад би на храброст, занос, пожртвовање, идеализам ових сељачких маса одговорили расположењима осветничким или презирним. То је наш темпераменат, наша жеђ за правдом, наш полет и наша борбеност и храброст, само у служби рђаве политичке концепције. Место да се неплодно срдимо, потрудимо се да паметном политиком ове велике моралне енергије политички рђаво оријентираног народа уведемо у службу позитивног, конструктивног рада политичког, културног и економског. Кад то постигнемо, наши ће напори бити најбогатије награђени и наше амбиције најчистије задовољене.

А. Прибићевић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

КЊИЖЕВНА И УМЕТНИЧКА ПОЛИТИКА „ГЛАСНИКОВА".

Књижевна и уметничка политика „Српског Књижевног Гласника" изложена је тачно и јасно, и ако укратко, у Прогласу Уредништва објављеном пред „Новом Серијом" нашега часописа.

У том Прогласу напоменуто је, између осталих ствари, да се ми данас налазимо у прелазном добу у коме се. више но у обичним прелазним добима, сукобљава старо са новим. Овај велики рат који је пустошећи и превратно ствари мењајући прохујао кроз нас, оставио је трага и у души старијих нараштаја; душу млађих је испунио сву, и распирио осећања и утврдио расположења која су се, истина, почела јављати још пре рата, али су се тек под повољним околностима које је пружио рат развила у пуној мери. Тако је створен као неки јаз између две половине данашњега друштва, између „Старих" и „Младих", јаз који је у толико дубљи у колико је, као што је сад наговештено, почео да се дуби још пре рата. Има две или три декаде најмање, како две антагонистичке паралелне струје владају и у књижевности, и у целој уметности, и у науци, и у политици и друштвеном живоху Европе; и то јаче но што то бива по правилу у току историје. Данас се чак не може више говорити о антагонизму; но пре о заоштрености и непријатељству између два разна табора, и све области просветног и друштвеног живота пуне су нереда.

Ко је томе крив, и да ли је ко крив, и да ли уопште има до људи кривице за оно што они раде, оставићемо на страну. Једино би се могло рећи, да је елемент нереда увек онај који долази са распаљеним осећањима, са страшћу, и без скромности — особинама које су, кад нису изазване, увек знаци интелектуалне недисциплине, примитивности, и дивљине.

Важније је питање од тога, како се неспоразуми могу отклонити, како се постављени велики проблеми могу решити.

У Прогласу је на то питање одговорено препоруком слободне дискусије; „само слободно и широко претресање може дати правилно решење многих и великих данашњих проблема". Људи се врло често не слажу само зато што се не разумеју међу собом, и што врло често не знају ни шта хоће онај кога сматрају за противника. Треба видети шта онај са којим

се на први поглед не слажете управо хоће. Треба познати противниково гледиште; треба *прећи* на његово гледиште, и посматрати ствар с његове стране. Ствари се могу скоро увек посматрати с разних углова. Можда је ствар *таква* кад је посматрана с нашега гледишта, али може постати друкчија кад становиште променимо. Човек није никад сигуран да неку ствар зна док је није обишао свуда унаоколо. Она два стара француска племића тукли су се на двобоју зато што је један тврдио да је штит у питању црвен, док је други тврдио да је плав; тек кад су се смртно ранили, видело се да је штит био с једне стране црвен, с друге плав. И један и други *имао* је право, па ипак ни један ни други *није* имао право, јер је имао право само у пола. Међутим, тако је било лако да *обојица* имају право, и право *потпуно;* требало је само да и један и други погледају на ствар са гледишта онога другога. Људи који обично погађају истину, то су они који себи даду труда да ствар загледају са свих страна.

Но, и кад се човеку чини да ствар зна потпуно, кад се, после догог искуства и савесног проматрања, уверио скоро поуздано да има право, опет му и у том случају и правда и опрезност саветују да „чује и другу страну“. Можда противник има неку добру мисао коју ни сам не уме да изрази, или коју, ако је уметник, још није умео јасно да изрази у својим делима. Тада треба изазвати његове исповести, тражити од њега објашњења за оно што нам код њега изгледа неразумљиво. Можда ћемо их тако добити, и можда ће нам његов положај после тога изгледати разумљивији. Човек може и после тога остати при свом мишљењу и наћи да противник нема право; али ће бити сигурнији у свом уверењу, и имаће осећање да је задовољио и правду. Обично, међутим, човек у таквом случају нађе да је ипак нешто ново и тачно чуо и научио.

Има случајева да уметник лута и сам по магли; тамно неко осећање гони га за нечим; али он не само да то нешто није добро изразио, него ни сам још не зна јасно шта хоће — било да то што хоће испадне после добро или рђаво. У том случају он тумара, тапка по мраку, тражећи; и, наравно, не прави добру фигуру. Али ни ту човек не само не треба да га спречава у том његовом тражењу, или да га напада, или да га исмева; него треба и да му помогне, колико може, у његову тражењу. Активност се много пута подцењује за рачун

памети; то је много пута велика погрешка. Онај који тражи, ма био и невешт, пре ће ствар наћи, ма и по цену скупог лутања, но онај паметни који седи скрштених руку, и зна којим путем треба ићи, али се не миче с места. Невешт удари неколико пута у препоне, и превари се у свом путу, али су препоне на свој начин кажипути, и онај који зна све препречене путеве зна тим самим и онај прави пут, који је отворен. Главно је устати и поћи.

Песници и уметници, они који стварају, то су ти који траже, и који *морају*, тражећи и стварајући, да држе отворене очи, и који тако имају за себе вероватноћу да ће нешто и наћи. Они увек пре открију ствари но публика, и пре но најбољи критичар; и то зато што *раде посао.* Само онај критичар или човек од укуса који има творачкога дара може и сам проналазити нове правце или нове облике; али је он онда с таквим даром и сам уметник.

Отуда, кад нам се учини да неки нови уметнички облик није леп, или чак да вређа, или нам се учини да је неразумљив, онда се: 1) треба сетити да уметници, и кад лутају по магли, иду увек испред нас; и треба 2) отићи уметницима, у њихову радионицу, и молити их да нам објасне шта својим делима хоће да кажу.

Такав је случај, чини ми се, настао и у нашој књижевности и уметности. У нас тако изгледа, као и по осталој Европи у осталом, да у књижевности и уметности имају два нараштаја, старији и млађи, који су престали разумети се. Тако је и у политици и у друштвеном животу. Остављајући за сад ове две последње области на страну, и задржавајући се само на књижевности и уметности, у нас, већ поодавно, књижевна и уметничка левица и десница иду све даље у страну једна од друге. Левица је отишла тако далеко да писац ових врста — који је уображавао да има отворен дух за сваку новину, који је Верлена сматрао као знатног песника још пре тридесет година, који је волео Самена још док му песме нису биле штампане у збирци, који је — прескачући многе друге примере — доцније с озбиљним интересом разматрао дела кубиста и футуриста, и држао да у њима разуме оно што је у њима разумљиво — данас осећа да понекад не разуме производе наших најмлађих песника.

Треба ли он због тога одмах да осуди те производе? Је-

ли *сигуран* да *није* његова кривица што те производе није разумео, и њихову евентуалну лепоту осетио? Или је опрезније прво се обратити самим песницима и умолити их да нам кажу циљеве којима теже, и да нам даду објашњења за оно што сами не разумемо?

Доследно горе изложеним разматрањима и мислима исказаним у Прогласу Уредништва, писац се наравно решио за ово последње. Он се обратио песницима и критичарима младе школе. Г. Сиба Миличића, као песника, замолио је за неку врсту малог „Манифеста“, Г. Т. Манојловића, као критичара Младих, за теоријско и историјско образложење нових циљева и метода, а Г. М. Црњанског за коментар једној његовој песми, *Суматра,* коју је овај љубазно дао уреднику као прилог, и која уреднику није била довољно јасна.

Ови Млади, у којима многи гледају разбарушене књижевне анархисте, иду у најљубазније људе које сам у нас видео, и одазвали су се са савршеном љубазношћу мојој молби. Они су ми дали тражене прилоге, прилоге који су испали пуни духа, бујне живости, и занимљивих погледа. Од њих ће читаоци у овом броју читати „Програм“ Г. Миличића, у идућем песму Г. Црњанског са њеним коментаром, а у бројевима затим Оглед Г. Манојловића — — онако исто као што су у прошлом броју читали „Подгрејани симболизам“ Г. Марка Цара, и као што ће, надам се, у познијим бројевима читати још које мишљење, „старо“, „младо“, и „средње“ — док из такве слободне и широке и куртоазне дискусије не изиђе истина, или оно што можемо с извесном вероватноћом сматрати као истину.

То је у овом тренутку књижевна и уметничка политика „Српског Књижевног Гласника“. — Није, држим, потребно нарочито напоменути да начела која вреде за књижевност вреде и за уметност у ширем смислу.

Богдан Поповић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„САН ЛЕТЊЕ НОЋИ“, ОД ШЕКСПИРА. — *„БЛАНШЕТА“*, ОД БРИЈЕА.

Народно Позориште завршило је стару, и отпочело своју нову сезону, репризом „Сна Летње Ноћи“, прекрасне Шекспирове комедије, фантастичне и дубоко људске, подругљиве и тужне, комичне, поетске и нежне, све у исти мах. Позоришна Управа окружила је тај комад свом пажњом коју јој њена скромна средства допуштају, и успела да нам пружи једну хармоничну представу, која је била задовољство за очи и за душу.

Како да вам причам анекдоту „Сна Летње Ноћи“? Ту нема никакве вешто удешене радње, ни геометричне композиције, ни развијеног интереса, ни вероватности, ни карактера: добри чича Сарсе прогласио би то за најгоре направљен комад на свету. То је једна песма „умилног лабуда са реке Евона“, једно ткање тако лако, тако флуидно, тако блиставо у свом шаренилу, да се човек боји да га дотакне својим грубим прстима. Ми смо пренесени у једну химеричну земљу сна, у царство чуда и вила, и човек гледа те љупке и необичне поетске визије где се развијају пред његовим очима, очаран и мало збуњен у исти мах, и с осмејком уживања и неверице на уснама. Али су ипак ти каприси фантазије често проткани дубоким истинама о људској природи, и дијалози тих ваздушастих бића често пуни величанствене поезије; и мени изгледа да ћу најбоље урадити ако вам, по примеру Жила Леметра, уз једну брзу анализу, једино истакнем неке од тих истина, додајући им неколико образаца те поезије.

Радња комада збива се у једно древно и магловито доба грчке историје. Хермија воли Лисандра, и Лисандар воли њу, али њен отац хоће да је уда за једног другог љубавника, Деметрија. Према атинским законима, она има да послуша свога оца, или да проведе век у манастирској самоћи, „певајући досадне химне неосетљивом и хладном месецу“. Док Деметрије воли несрећно Хермију, дотле Јелена вене од љубави за њим. Јер, као што каже она стара и позната реч: „Жена је као твоја сенка: ако ти трчиш за њом, она ће бежати од тебе; ако ти бежиш од ње, она ће трчати за тобом“. Историја Јеленина, Хермијина и Деметријева, то је једна вечна и болна историја, и од које је сваки од вас патио: Ви волите њу, она

воли другог; она воли вас, ви волите другу. „Што га више мрзим, каже Хермија за Деметрија, он све упорније иде за мном. А ја, каже Јелена, што га више волим, он ме све упорније мрзи.“

Да избегну свој рђави удес, Хермија и Лисандар договоре се да утекну, и заказују састанак у шуми „где су се често одмарали на одру од меких љубичица“, у час кад „месец посматра свој сребрни лик у огледалу извора и кити течним бисерима густу траву“. И ево их, по једној летњој ноћи свој осутој звездама, у једној тајанственој и очараној шуми по којој лебде заносни мириси и благе хармоније, говорећи оне лепе речи које само љубавници знају да кажу једно другом. Туда лута и Деметрије, и јадна Јелена, која га, у пркос његове суровости, не престаје бесомучно гонити својим страсним и очајним преклињањима. Затим, у једном куту, ту су и неколико атинских занатлије, простих, тупоглавих и веселих људи, који спремају једну позоришну представу за дан свадбе атинског војводе, и који су се састали на овом чудном месту и у овај необичан час да пробају свој комад. Најзад, као контраст тој грубој реалности, шума је те исте ноћи испуњена ројем вила и вилењака, љупких, немирних и невидљивих малих бића, која такође имају своје страсти, своје љубоморе и своје љутње. Њихов краљ Оберон и њихова краљица Титанија посвадили су се око једног малог пажа, и, уплашене од њихове свађе, виле се скривају у пурпурне хаљине цветова. Дирнут Јелениним болом, Оберон хоће да усрећи сироту љубавницу, и ставља у дужност Пуку, највраголастијем од свих духова, лепом, ироничном и ингениозном Пуку, да додирне Деметријеве очи једним чаробним цветићем који ће имати за дејство да се младић, кад се пробуди, заљуби у прву личност коју буде видео. Међутим, онај мали враг Пук се превари, и, пре Деметрија, он додирне верног Лисандра чудотворним цветом; прво створење које они оба сретну, то је Јелена; љубав их одмах преплави, и ево их сада обојице где уздишу за несрећном девојком, која сматра њихове изјаве за горку иронију, док је Хермија сада напуштена, и тужна.

Али те ломне и грациозне љубави које се везују, сукобљавају и развезују из тако безначајних разлога, нису ли један јасан, и леп, и значајан симбол? Зар се у њима не осећа фаталност виших, неумитних закона живота? Зар наше љу-

бави нису увек играчке случаја? Зашто човек почиње да воли? Откуда да, од толиких тисућа створења, ми изаберемо баш оно које смо изабрали, и да немамо више других мисли у глави, других осећања у срцу, и других имена на уснама? И зашто, из каквих тајанствених разлога, каквом чудном и ћудљивом логиком љубави, ми једнога дана престајемо да волимо, или заволимо другу личност, с истом ватром? Вероватно — пошто другог објашњења нема — што нам је тако било суђено, што је неки невидљиви подругљиви Пук, да би се нашалио нама, исцедио на наше очи сок из цвета љубави...

Пук, по заповести свога господара, цеди тај мађијски цвет у очи Титанији, и, кад се пробуди, ова најпре сагледа једнога од атинских радника-глумаца, глупавога и ружнога Цедуљу ткача, коме је Пук, уз то, натакао на врат магарећу главу. Лака и лепа вила плане одмах љубављу за ту наказу, кити његову главу цвећем, љуби његове велике уши, ужива у његовом рикању као у најслађој музици, и прислања свој нежни образ уз његову тврду длаку. „Тако се мирисни орлови нокти заљубљено обавијају око дрвета.“ „Храните га, нарeђује краљица вила својим пратиљама, кајсијама и малинама, руменим грожђем, зеленим смоквама и купинама; отимајте од дивљих пчела њихов медени товар; да бисте му присветлили ноћу, крадите восак с њихових ногу, правите од њега буктиње и палите их на ватреним очима свитчевим; чупајте шарена крила лептирова и, том лепезом, уклањајте од његових заспалих очију зраке месечеве...“

Та смешна и иронична сцена такође је један симбол, пријатан и свиреп у исти мах. Љубав је слепа; она никад не воли вољено биће онакво какво је, нити какво изгледа другима. У пуноћи срца, она воли неразмишљено, макар какав био предмет који је изабрала, украшујући га с хиљаду замишљених савршенстава. Међутим, у ствари, ако је осећање љубави божанско, њен је предмет често, или можда увек, недостојан. „Љубав, каже Јелена, може да преобрази најниже предмете, и да им да љупкости и вредности. Јер она не гледа телесним очима, већ очима душе.“ Реалност је, у ствари, само сенка, и лепота и љубав само су дело наше имагинације. Оно што ми волимо, то је, дакле, увек само једно уображено биће, једна химера која не постоји и која није ништа друго до плод наших сањарија и наших чежњи; другим речима, ми волимо

код својих драгих и код својих драгана само оно што смо сами у њих унели.

У јутру, кад су се „врата Истока, сва црвена од пламена, отворила и стала да лију своје лепе и благословене зраке на море, мењајући у злато његове зелене таласе“, Оберон прекида чаролију: Титанија се, на својој постељи од цвећа, буди од своје чудне љубави за чудовиште с магарећом главом; Лисандар се враћа Хермији; само је Деметрије, срећом, промењен љубавним напитком, и остаје да воли Јелену. И, док срећни парови празнују своје сватове, виле се разилазе да потраже у новој роси „бисере које ће обесити о уши цвећу“.

Приказ „Сна Летње Ноћи“ на нашој позорници био је, као што смо већ споменули, пријатан и складан. Mise en scène је без сјаја, али тачна, добро удешена и врло укусна у својој простоти. Представа је праћена Менделсоновом музиком, лаком, свежом, и која струји кроз комад као мирис и дах шуме. Глумци су били уложили велики напор, и, не истичући никог од њих, ја хоћу да их обухватим све у једном заједничком признању.

„Бланшета“ је већ други комад Ежена Бријеа који нам наше Позориште пружа ове године. Она нам износи пред очи једну просту и баналну историју, коју ћу ја да вам резимујем врло укратко, свраћајући вам пажњу да је највећа врлина комада у обиљу малих савесно оцртаних карактеристичних појединости, које ја, по нужности, морам да изоставим из своје приче.

Гђа и Г. Русе су двоје сиромашних сеоских крчмара. Они имају једну кћер, Бланшету, коју би желели да направе „учезном“ девојком, не слутећи да ће то једнога дана донети њену и њихову несрећу, и, злопатећи се сами, они издржавају своју кћер у једном великом пансионату, у друштву с младим богатим буржоаскињама, где она стиче учитељску сведоџбу. Кад се, затим, по свршеној школи, девојка враћа својим родитељима, један јаз је ископан између њих и ње: она се осећа туђа у својој кући, будући тако далеко по својим идејама, по својим осећањима, по своме говору, од средине која је окружава. Она гута романе, сања о Паризу, о соби у стилу Луја XV, о једном лепом богатом витезу — брату њене пријатељице Луције — који ће доћи да је изведе из те чаме и

просташтва... Њени родитељи су, међутим, у почетку горди њоме: они показују с радошћу њену диплому, диве се њеном знању, и очекују да она буде постављена за учитељицу. Кад један њен друг из детињства, један честит дечко, прост радник, који је воли одавно, долази да запроси њену руку, они га одбијају: „То није могуће. Ви разумете да је она сувише учена за вас..."

Али дани пролазе, а жељено постављење не стиже. Неслагање између родитеља и кћери бива с временом све веће. Бланшета, мало уображена у себе, желела би да реформише све у кући и на имању према својим идејама и својим књигама; њен отац, међутим, и ако у основи добар човек, али тврдоглав, мало ограничен и пун рутине као сви сељаци, не попушта, желећи да он буде апсолутни господар у кући; тврдица као сви сељаци такође, он не може да допусти да његова кћи троши новац и даље ништа не радећи, и хоће да је натера да се лати најгрубљих послова. Ситуација је све затегнутија, сцене све чешће; и Бланшета и њени родитељи су врло несрећни; они се више не разумеју, они су постали страни једно за друго: узајамни живот постаје немогућ. Ту су, једна наспрам друге, у бруталном судару, две воље — две зле воље, — два менталитета. Најзад, после једне плаховите и драматичне сцене у којој отац и кћи кажу једно другом све што им се нагомилало на срцу, све узајамне оптужбе, сву горчину и сав бол, Бланшета полази да напусти очински кров. „Ако прекорачиш кућни праг, викне јој отац, нећеш се вратити овде док ја будем жив. Можеш грцати у беди, и цркни од глади: овде неће бити за тебе ни парчета хлеба које се удељује просјацима. — Можеш бити миран, одговара му кћи. Ја бих пре волела умрети но да вам пружим руку. Збогом."
И она одлази...

Комад би се, сасвим лепо, могао завршити овде: оно што је њиме хтело да се покаже, досад је показано; али је писац — који је, пре свега, један честит и добронамеран човек — хтео да прави једну „наравоучителну" повест која ће нас разнежити и која ће нам, можда, дати вољу да се и сами поправљамо. Зато, у трећем чину, он доводи натраг Бланшету, покајану и која моли за опроштај. Њен самостални живот није јој испао за руком, и, у једној живој и узбудљивој причи, она казује све патње које је преживела за годину дана, сва

понижења, сва завођења која су се покушавала над њоме, једна прикривено, друга сурово, — целу своју борбу с људским егоизмом и људском похотом. Из те борбе, она се враћа намучена, уморна, изгладнела, али излечена од своје таштине, умудрена несрећом, и чиста. Њени родитељи јој праштају; ту је, у добри час, и онај простодушни дечко из првога чина, који није престао да је воли; она је дирнута том верном и племенитом љубави, и прима је; и комад се завршује општим грљењем.

(Занимљиво је мимогред споменути да је „Бланшета", кад се, пре триестак година, играла први пут у Антоановом „Слободном Позоришту", имала сасвим други завршетак, у духу ондашње сирове и песимистичке комедије: Бланшета се враћа својим родитељима као богата кокота: ови су допали беде, и, кад им њихова пропала кћи понуди новаца, они примају. Данашња заслађена версија написана је доцније, за „Француску Комедију".)

Као што видите, „Бланшета" је један дидактичан комад, као и сви комади Ежена Бриjеа; ви знате, доиста, да је позорница за овога драматичара трибуна на којој он претреса разне животне социалне проблеме и с које, с пуно поштења и с мало наивне самопоузданости, труби публици извесне истине. У „Бланшети", он би, изгледа, желео да нам каже да својој деци не треба да дајемо васпитање изнад њихова стања, да и сувишна настава, нарочито онаква каква се пружа у данашњим школама, има својих опасности; да се њоме често стварају личности без позива и места у друштву; да је наша срећа у средини у којој смо поникли. Тај морал, несумњиво, нема ничег високог ни смелог; он је пре мало узан и конзервативан.

Али, ако је теза комада за дискусију, цртање личности и средине може да се похвали без резерве. Личности су живе, рељефне, оцртане с неколико кратких и прецизних потеза, ако не с довољно нианси и фине психолошке продирности (нарочито је чича Русе једна широка и јака фигура, тачна по тону у свима говорима и свима покретима); прва два чина су једна ванредна слика сеоских нарави, састављена из вешто запажених и вешто повезаних значајних детаља. Цео комад је вођен сигурном руком једног човека од заната, и развесељен, узгред, с мало комике, нешто припросте, али врло за-

бавне за нашу доброћудну публику. Све то чини једно солидно и једро осредње дело, и које ће имати успеха.

Тим пре што је оно, не будући сложено ни фино, представљано добро од наших глумаца. Г-ђа Таборска (Бланшета) била је нарочито добра у трећем чину: пуна болне немоћи, резигнираног очаја и искрене емоције. Г. Тодоровић је играо чича Русеа с осећањем тачне мере и с реалним смислом. Г-ђа Павловић, као г-ђа Русе, је врло природна, с мало опасне склоности ка „србизирању“. Г. Златковић је био пријатан у улози наивног и неспретног заљубљеног младића. Г. Гинић је скицирао једну живописну и оригиналну силуету.

Светислав Петровић.

ДРУШТВЕНИ ПРЕГЛЕД.

ЈЕДАН ПОРАЗ ИДЕАЛИЗМА.

И ако не неопажено, кроз Народно Представништво прошла је једна законска одредба која ће, и због свога значаја и због своје карактеристичности, још дуго остати на дневноме реду. Члан 15-ти изборног закона признаје на име пасивно изборно право, поред министара, активних и на расположењу, само професорима правничког факултета; сви остали чиновници имају да бирају између посланичког мандата и државне службе. По вестима које су избиле у јавност, и професори правничког факултета на нашим универзитетима добили су пасивно изборно право само с тешком муком. Жеља Народног Представништва била је дакле очевидно да своја врата затвори чиновницима. До душе, министар за конституанту изјавио је да члан 15-ти не одузима чиновницима изборно право; они се могу кандидовати и бити изабрани, само им се не допушта да као посланици остану и даље у државној служби. Али је јасно да се тиме чиновницима ипак затварају скупштинска врата. Баш и ако се претпостави да ће чиновник олако раскинути везе са струком коју је изабрао за свој животни позив, којој је већ посветио известан број година и која му је стога постала једна врста духовне потребе, одредба члана 15-ог ипак одбија од парламента све оне чиновнике који живе од своје плате — а таквих је највише, да не кажемо да су такви сви — јер у раду парламента

има често пута дужих пауза за време којих не тече посланичка дневница. Чиновник-посланик има дакле за то време да живи само од своје пензије, што значи да би заједно са својима имао да гладује; а ако није навршио десет година указне службе, не би имао ни толико колико је потребно да се може гладовати. Јасно је, према овоме, да се ни један савестан отац породице не би смео одрећи државне службе ради посланичког мандата; дужност према породици, једна од најосновнијих људских и грађанских дужности, не би му допустила да уђе у парламенат.

На први поглед међутим одредба члана 15-ог ипак изгледа сасвим умесна. Тако је, пре свега, у другим земљама које, и у тим и у другим стварима, имају више искуства него ми; министар за конституанту, бранећи одредбу, чак је нарочито нагласио да ни у најслободоумнијим државама не може државни чиновник да буде у исто време и посланик. Али је и без тога јасно да посланик који је у исти мах и чиновник не може редовно вршити своје чиновничке дужности, и да од тога трпи државна служба. Најзад, вероватно је да ће чиновници, кад знају да не могу бити и у парламенту и у државној служби, више гледати свој посао а мање се бринути за политику и политичке странке, те ће тако добити државна служба, а наступиће донекле и „стишавање партиских страсти„.

Али сви ови разлози, ма колико изгледали убедљиви, у основи нису тачни.

Пре свега, оно што је добро у другим земљама не мора бити добро и код нас, из простога разлога што су код нас другачије прилике. Да смо се увек угледали на Француску, Енглеску, Швајцарску, Белгију и тако даље, ми на пример не бисмо слали на страну ни близу онолики број питомаца колико смо стварно имали, а из редова тих питомаца ми смо међутим добили Богдана Поповића, Јована Цвијића, Михаила Петровића, Јована Скерлића, Милована Миловановића, Михаила Гавриловића и толики број других истакнутих јавних радника, без којих би у нашем јавном животу владала врло осетна празнина. Трезвеним шумадиским сељацима било је јасно да се време изгубљено у турском ропству може накнадити само тако ако се на културном напретку наше средине ради убрзаним темпом, и они стога нису презали од жртава с којима је било скопчано одашиљање на страну великог броја младих људи, мада је у напред било јасно да међу тим многим званима неће сви бити изабрани. Да су се у

своје време министри позивали на обичаје у иностранству, не би у осталом могао постати питомцем ни сам данашњи министар за конституанту, а без тога не би по свој прилици био ни професор универзитета, нити данас министар. Аргуменат да и на страни чиновници не могу бити посланици отпада дакле апсолутно. Шта ће у осталом чиновници у парламентима Француске, Енглеске, Белгије, кад у тим земљама тако рећи и нема неписмених? Сама обавезна настава траје у таквим земљама обично по осам година и даје довољну основу за даље развијање, за које пружа обилату прилику целокупна напредна средина. Осим тога, у тим земљама је огроман проценат оних који се не ограничавају само на обавезну наставу, него уче и више; чак се без претеривања може рећи да је тај проценат далеко већи но што је код нас проценат — писмених. И од куда онда да се на те земље позивамо ми, код којих је готово све што је школовано у државној служби, и код којих су школовани људи у опште тако ретки да ни сва места у државној служби не могу да се попуне школованим људима? Не излази ли онда да је одредба члана 15-ог у ствари наперена против школованих људи, а посредно и против просвете у опште? Уместо да се, у земљи просветно заосталој, од просвећености прави врлина која се истиче на сваком месту и у свакој прилици, она се на највиднијем месту у држави, у Народном Представништву, багателише и гура у позадину, разуме се, не само на штету угледа Народног Представништва, него и на штету земље и народа.

Ова једна околност толико је јака да сама собом може побити све друге разлоге који би се евентуално навели у корист члана 15-ог. Али они ни иначе нису бог зна како јаки. На приговор да посланик-чиновник не би могао редовно вршити своју чиновничку дужност може се одговорити да се често дешава да чиновник буде одвојен од своје редовне дужности на тај начин што је одређен у какву комисију, у земљи или на страни. По чему онда његова редовна дужност може без њега кад га на коју другу страну упути министар, а не може без њега кад га у парламенат пошље народ, онај исти народ који преко својих представника поставља и самог министра, и о чијем се суверенитету тако радо говори? Зар чиновник, и као члан комисије и као члан парламента, не служи истој земљи? Зар као члан парламента не служи по правилу у крупнијим питањима но као члан комисије?

Још је слабија одбрана члана 15-ог неком надом на „стишавање партиских страсти“. Ни до сад нису политички активни били само они чиновници који су рачунали на посланички мандат, па ће тако бити и у будуће. За то су можда најбољи доказ учитељи; они су у политици стално узимали врло видног учешћа, мада нису имали пасивно изборно право и мада су се због тога, сразмерно своме огромном броју у земљи, ретко кандидовали. И то што је до сад био случај са учитељима биће у будуће случај са свима оним професорима, судијама и т. д. који су у политици били активни, без обзира на то што им одредба члана 15-ог одузима досадашње пасивно изборно право. Свако у осталом који је навикао да гледа својим очима и мисли својом главом мора се у нас интересовати за политику, мора пратити све што се ради и у земљи и ван ње, јер досадашње кризе и трзавице никако не пружају доказа да су државни послови увек у рукама поузданих политичара и да се остали свет може мирно посветити само своме послу. Не може се у опште ни замислити да се факултетски образовани људи, као што су судије, инжињери, професори, лекари, интересују за политику једино ради посланичког мандата, и наду да ће судије престати да се баве политиком кад им се онемогући улазак у парламенат могао је изразити само какав адвокат који је желео да се једним потезом опрости што већег броја такмаца на идућим изборима.

У томе и лежи тежиште ствари. Одредба члана 15-ог неће успети да професоре и судије одбије од политике, али ће успети великим делом да их одбије од парламента, а тиме се необично повећавају изгледи адвоката и банкара да уђу у парламенат; одредба члана 15-ог тако исто неће успети да учитеље одбије од политике, али ће успети да их, опет великим делом, одбије од парламента, а тиме се повећавају изгледи сеоских ћата и сеоских механџија, који су на селу, поред учитеља, обично најактивнији у политици. Одредбом члана 15-ог дакле несумњиво добијају и адвокати, и банкари, и сеоске ћате, и сеоске механџије; али је велико питање да ли тиме добија и парламенат. Да је на пример оваква одредба постојала раније, вероватно је да у парламенат никад не би ушли: ни Стојан Новаковић, ни Андра Николић, ни Дража Павловић, ни Јован Скерлић, ни Љуба Давидовић, нити толики други истакнути политички радници из редова професора за које се, у пркос заоштреној политичкој борби, није никад залепила никаква афера. Данас међутим, кад се са свих

страна чују жалбе да је јавним животом овладао груби материјализам и да су на дневном реду разне афере, такви су људи у парламенту потребнији него икад. Потребни су стога што њихово схватање дужности одскаче далеко изнад просечнога, што им њихов образ не допушта много штошта што законски параграфи допуштају. Зар Андра Николић, као председник Народне Скупштине, није могао наћи пута и начина да за време рата заклони свога сина и сачува му живот? Зар Љуба Давидовић, као министар просвете, није такође могао наћи пута и начина да заклони свога јединца и спасе му живот? Дабогме да су могли; могао је и Андра Николић, и Љуба Давидовић, и Љуба Ковачевић, који је свога јединца изгубио за време Балканскога рата. Сви су они могли, јер толики примери показују да се то може; али нису хтели, јер им то није допуштала њихова савест. И они су остали без својих синова као и толики други родитељи. Тако раде људи који у вршењу своје дужности иду до краја, који су идеалисти. У томе и јесте разлика између њих и других, који у вршењу своје дужности лако застану на пола пута, који своју савест лако прилагоде стварности и измире је са својим интересима. Људи који у вршењу своје дужности иду до краја потребни су данас још и стога што изгледа да се код нас појам о државнику све више срозава; од њега се наиме све мање очекује да му син у рату гине заједно са осталима, а све више да спасе не само свога сина, него и синове својих рођака и пријатеља, да помаже при добијању концесија и лиферација, да евентуално и сам узима учешћа у њима, да уз то има по неколико кућа, луксузан стан, аутомобил и екипажу, и да је у опште окружен сјајем и богаством. Ћифтинство прети да затрује и најистакнутије изданке нашега јавнога живота; а од те опасности се спас не може очекивати ни од адвоката и банкара, који су по самој природи свога посла претежно људи практични и готови на компромисе, нити од сеоских механџија, који у главноме живе од људске слабости према алкохолу.

Овим се, дабогме, ни за часак не спори корист коју парламенат може имати од људи практичних и реалних, какви су по правилу људи од посла и тековине; указује се само на опасност која је неизбежна кад су практичност и реалност остављене себи, јер се лако изметну у материјализам и себичност. Оне су у јавном раду, бар по правилу, корисне само онда, кад

стоје под контролом идеализма, свога природнога коректора. Бура коју је у своје време, и у парламенту и у јавности, изазвао покојни Скерлић својим говором о банкократији и плутократији у политици најбоље показује колико борбени идеализам доприноси рашчишћавању загушљиве политичке атмосфере. Члан 15-ти међутим затвара идеализму врата парламента. Нема сумње, и међу професорима, судијама и учитељима може се наћи људи са банкарским и пословним склоностима, али су то ретки изузетци, из простога разлога што се људи са таквим склоностима слабо и одају поменутим струкама. И стога што баш тим струкама отежава улазак у парламенат члан 15-ти и представља један пораз идеализма. Тај је пораз у толико тежи што је на дневном реду унутрашње уређење државе; постоји опасност да се људи претежно практични и реални не поведу и сувише за стварношћу, која великим делом представља наслеђе бивше Аустроугарске и њеног утицаја. Људи склони идеализму водили би више рачуна о сутрашњици и знатно би допринели да се много штошта у садашњости схвати као пролазно, и да према томе остане без утицаја на трајно уређење државе.

За време у коме живимо карактеристично је, најзад, да одредба члана 15-ог није плод неког тренутног расположења, него дугог размишљања. На питању пасивног изборног права за учитеље избила је министарска криза која је трајала неколико недеља; за све време трајања кризе питање о пасивном изборном праву било је стално предмет претресања и договарања, и тек након тих дугих саветовања и преговора дошла је одлука да се пасивно изборно право не да ни учитељима, нити судијама и професорима (сем професора правничког факултета). Па ни то није све. Кад је се сазнало за ту одлуку, у јавности су се појавили врло оштри протести, који су били сасвим довољна опомена. Али све то није ништа помогло; члан 15-ти ипак је предложен и изгласан, чак и поред тога што су се неки протести чули у самој скупштинској седници пред гласање.

Као што се види, пораз што га је овом приликом претрпео идеализам потпун је, и све што се за сад може имати то је поуздана нада да ће наступити боља времена, када ће он ипак доћи до свога права.

М. Т.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

А. СПОЉНА ПОЛИТИКА.

ОПЕТ АРБАНАСИ. — РЕЧКО ПИТАЊЕ. — РУСКО-ПОЉСКИ РАТ.

У Арбанији је у току целога лета било окршаја. Најпре у јужној Арбанији око Валоне, па онда даље на Северу и Истоку, Арбанаси су узели оружје у руке да ратују. Најпре су имали сукобе с Италијанима који су и у Валони и целом залеђу њеном, и у другим деловима Арбаније, почели заводити ред као да су у окупираној земљи. Ти сукоби су завршени на стварну штету Италије, чија је војска морала евакуисати јужну Арбанију. Оружане сукобе заменили су дипломатски преговори, који су, после извесних инцидената, завршени изјавом талијанске владе, да она жели независност и слободно развијање Арбанаса. Наравно да је у тој изјави избегнуто све што може вређати права Италије која је себи доделила у Лондонскоме Уговору из 1915 године, нарочито оно над Валоном, које јој је доцније и Америка признала. Од тада настаје нека промена у итало-арбанаским односима, нека врста примирја између Италије и побуњених Арбанаса. Арбанаски фурор се окреће противу наших граница, и нашега насеља. Оружане гомиле, снабдевене чак и митраљезима, маршују с извесним познавањем ратне вештине, на линији Охрид-Пишкопеја и продиру у нашу територију, пустошећи по арнаутски све испред себе, опомињући, по томе, на зулуме из доба турскога царства. Једновремено са тим се у Драчу, у Тирани, у Скадру, у Софији, па чак и у Паризу збивају догађаји који су морали свратити пажњу нашу. Они се нижу извесним редом, изводе се по једноме плану, који до сада никада није био у навикама Арбанаса. Комешање Арбанаса у Софији, у Скадру и убиство Есад-паше од Тиране у Паризу, када се из ближе ствар испитала, имали су свога подстрекача у неким неодговорним чиниоцима у Италији. Комешања у Тирани и напад на границу наше државе изведени су са знањем и по упутствима одговорних чинилаца италијанских у Арбанији, који су, после талијанскога пораза код Валоне, остали у њој. О томе постоје чак и извесна документа, која јако потсећају на документа које је наша дравска дивизија нашла прошле године у Целовцу, а која утврђују свезу између нападача и Италијана.

Данас су арбанаске руље, и ако организоване од страних агената, не само пребачене преко наше границе, него и кажњене примерно за пустош који су починиле на нашој територији. Вероватно је да се неће ускоро слични упади поновити, али није вероватно да ће наша граница бити за дуго сигурна од њих. Арбанаси су сами по себи једно немирно племе, и кад год им се прилика указивала да могу некажњено да пљачкају и ударају на суседе, они су то радили. Ми Срби то најбоље знамо. Арбанаси су, исто тако, и прост и заводљив народ; ништа лакше него завести Арбанасе, нарочито брђане. Новац, светло оружје и изглед на добру пљачку увек су били главни завођачи којима су се служили најпре цариградски султан, потом Аустријанци, у њиховој политици на Балкану. Данас, Италија примењује исти систем, и с истим успехом међу грамжљивим а простим брђанима. Али, Арбанаси умеју бити и мирни кад их нико не подбада, и када знају да код нападнутога нема шале. Од године 1912 па све до нашега повлачења из Скадра и Драча у 1915 години Арбанаси су само једанпут озбиљно нешто покушали противу Срба, и то подстакнути од младотурских агената, којих ће и данас, овде онде, бити по нашој земљи. И зато мислимо да се наши односи с Арбанијом могу уредити ипак тако да не дају више никакве озбиљне бриге ни нама ни другоме свету.

Докле год Италијани буду остали у Валони, т. ј. у Арбанији, дотле ће Арбанија, па макар каква јемства међународна Италија дала, бити огњиште за немире, нереде на Балкану. Италија би сметала њеном унутрашњем консолидовању хтејући да у њој заводи ред. Италија би стално подгревала арбанаски иредентизам и освежавала мржњу према Србима и Грцима. Али, ако Италија изиђе из Арбаније за свагда, што је, у осталом, и жеља свакога иоле просвећенијега Арбанаса, онда се консолидовање Арбаније и односа наших са њом може извести и брже и без икаквих превеликих сметњи. Остављени да сами собом управљају, помогнути да саграде путеве до мора и од мора, финансирани од пријатељских држава, Арбанаси би много боље, много брже уредили своје замршене племенске односе него под протекторатом Италије. Ни Грчка ни Србија не би могле имати другу политику него да им помогну у томе. Оне би то чиниле и зато што се на њиховим територијама налазе Арнаути који су сада равноправни њихови суграђани, и зато што и њима треба мира, и зато што им економски

интереси тако налажу. Србија је још 1915 године, пре него је склопљен Лондонски уговор у априлу 1915 године покушала да увери Италију да је независна Арбанија, онаква какву је конференција Амбасадора направила 1913 год. у Лондону, најбоља база за добре односе између Италије и нас, за мир на Балкану и за мир у Европи. То становиште је заступано у Паризу 1919 године, али оно није никада примљено од Италије. Потоњи Арбанаски упади у Дебарски крај показују да је ово становиште било правилно, а Србијина бојазан потпуно оправдана. Мора се жалити што је Грчка с Италијом у погледу Епира правила без нас споразуме, који су ишли на штету брзога и правилнога уређивања наших односа на Балкану, те омогућила ову садању талијанску политику.

* * *

Речко питање још није решено. Д' Анунцијо је учинио један покушај да га реши. Прогласивши неку Кварнерску слободну државицу, у чији би састав ушла Река и сва околна острва, он је мислио да ће моћи обезбедити Италији и Реку и Кварнерска острва и један део околине речке. Тај нови покушај овога кондотјера, коме треба непрекидно аплауз и пажња публике, није имао успеха. Један део националистичке штампе у Италији је о томе говорио, али озбиљни људи и тамо и у осталој Европи, нису хтели узети озбиљно ову солуцију једнога европскога проблема. Решење тога питања је остављено непосредним преговорима између Италије и наше државе. Онде где је прекинуто за владе Нитија, наставиће се ускоро од Ђолитијеве владе. То су жеља и мишљење Велике Британије и Француске, који су изјављени Ђолитију на састанцима с Лојд Џорџом у Швајцарској и с Милраном у Екс ле Бену. Од пада Нитија до дана када почињу нови разговори између нас и Италије, има неких нових чињеница које ће нешто вредети за њих: унутрашње неприлике у Италији, консолидовање бољшевичкога режима у Русији који утиче много на радничке масе у Италији, пораз италијанске политике у Арбанији, италијанска тежња да се Аустрија консолидује, одбијање Вилсоново да прими другу солуцију до оне, која је позната под именом Вилсонове линије, тежња Италије да нам свугде прави сметње где год то може бити, догађаји у Сплиту, Задру, на Реци, а нарочито они у Трсту где је дивљаштво Талијана прелазило у бес. Ове чињенице су пре да отежају него да олакшају наше разговоре

с Италијом, али у те разговоре колико до нас стоји треба ући што пре. Време је да се затварају отворена питања и отворене границе. Кад то кажемо не мислимо да треба речко питање по сваку цену, како било и на врат на нос решити. То не; али само досадањи метод треба изменити. Не треба више ићи на руку спороме погађању, дипломатизирању, бескрајним академским разговорима, већ непосредно и кратко водити овај последњи разговор с Италијанима, који треба да доведе до једнога ресултата.

* * *

Између Пољске и Совјетске Русије води се неколико месеца рат са промењљивом срећом. Последњих дана ратна срећа се окренула Пољској, и ако се не може тврдити да је совјетска војска побеђена. Овај рат је изазвала Пољска без оправдана разлога. Она га је водила и ако су јој и Енглеска, и Француска, и Лига Народа саветовале да га не води. Она је ушла у тај рат и ако је као члан Лиге Народа требала најпре да исцрпе сва мирна средства и своја и Лиге Народа да избегне рат. На тај начин Пољска је имала противу себе, без мало, свакога непристраснога члана Лиге Народа цео свет. Остављајући на страну то што је погазила реч, што је нас Словене довела у неприлику, што је довела у опасност свој опстанак као потпуно независне државе и што је навукла на свој намучени народ нове недаће, влада пољска је довела у опасност ново створено стање у Европи. Она је поново отворила границе за бољшевичку најезду из Русије, и изгледе да се од Лењинове републике створи једна совјетска милитаристичка, империјалистичка држава.

На овоме питању је имала да буде проба за Велике Силе, оне четири, које су у Версаљу створиле садање стање у Европи. Требало је да се види хоће ли оне бранити и чувати основе за мир у Европи који је са толико жртава био стечен. После извеснога лутања и једнога кратковременога неспоразума између Велике Британије и Француске о политици према Русији, ове две државе су остале одлучне да је за очување мира независност Пољске елементарна погодба. И кад је Лењинов Совјет изнео услове под којима би се мир са Пољском имао закључити, оне су их обележиле као очигледни покушај да се уништи Версаљски Уговор о Миру. И зато су поново узеле на себе одговорност да то не допусте. Докле су се Америчке Сједињене

Државе и Италија донекле држале по страни у овоме питању, дотле су ове две узеле ствар у своје руке и решиле да Пољској помогну давши следећу лекцију и њој и Русима из Москве: Кад смо стварали Версаљски Уговор ми смо узели на себе одговорност за очување мира. Уговор није савршен, као и све ствари овог света; али је бар био један покушај да се уреде светски послови човечански, паметно и стално. И стари и нови Свет су примили тај Устав светски, као нешто што се највише и најбоље могло створити у тешким данима. Боље је и нешто несавршено а уредно него двоумица, него хаос. И зато ми морамо чувати данас тај Уговор, у томе је повраћај реда, у томе је правда. То треба да знају и Совјети у Москви и влада у Варшави. Лењин и другови треба да знају да се Пољска мора очувати у границама које су јој додељене и бити унутра свој пуни господар. Али и Пољаци не треба да заборављају да је Пољској влади када је пољска држава стварана, јасно изложено под каквим је приликама она повраћена у живот и какве су основе које регулишу њене односе са Великим Силама јемцима за њену независност. Русија није учествовала у склапању Версаљскога Уговору, нити је члан Лиге Народа, а Пољска је потписала тај Уговор и члан је Лиге, те не може продужавати рат на територији која јој није Уговором додељена. Пољска има своје границе и у тим границама има да се развија мирно — за то двоје хоће и Француска и Британија да се и даље залажу, али никад преко тога; никад за иредентистичке тежње у Литванији, у Русији и на другим местима.

Пољаци су били добри војници; они су један храбар народ. Кнез Собјески и други обележили су у прошлој историји Европе њему лепо место. Они су имали тешку судбину, јер су их Русија, Немачка и Хапсбуршка монархија поделиле на три дела. Они се нису за читавих сто и педесет година због тога могли старати о својој судбини као целини; они су заборавили шта је то целина, шта је то држава, како се њоме управља. Кад су Велике Силе у Версаљу, приликом склапања светскога мира, васкрсле Пољску, у њеним приближно етнографским границама, и створиле од ње један од основних елемената новога реда ствари у Европи, пољски управљачи су изгубили главе. Нису се умели наћи ни у спољној ни у унутрашњој ситуацији Помогнути од занесењака унутра и нешто несигурних државника с поља, Пољаци су хтели одмах да са Русима расправе

старе рачуне, прошире своје границе до Кијева и даље. Они су веровали кад су почињали рат са совјетима, да ће их победити и да ће уклонити мору бољшевистичку, која је притискивала Западну Европу. Њихова предвиђања и жеље нису се оствариле, и то је једна добра ствар. Пољска треба да буде независна и слободна, али само у својим етнографским границама. Као таква само она може имати симпатије и потпору и нашу и свега другога света.

Иностранн.

Б. УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА.

СЕЉАЧКИ ПОКРЕТ У ХРВАТСКОЈ. — ЗАКОНСКЕ УРЕДБЕ.

Београд, 25. септембар 1920.

На питање једног посланика о нередима који су избили у Хрватској, г. Др. Веснић прочитао је на седници Народног Представништва од 9. септембра неколико извештаја који су Влади били стигли до тог тренутка. Тако је наша јавност први пут сазнала да је у срезовима Беловарске жупаније (грубишкопољском, беловарском и гарешничком) изненадно планула нека врста локалне побуне, којој је као повод послужила наредба о жигосању коња и пописивању комора за војску. Одатле овај покрет, добијајући све шири обим и све већу заоштреност, ишао је даље и захватио три жупаније па и саму непосредну околину Загреба. Сељачке масе поступале су као у свима жакеријама: крвави сукоби и пушкарања са жандармеријом и војском, убијање и премлаћивање органа власти, пљачкање јавних установа и приватних домова, кидање телеграфских и телефонских веза, заустављање возова и кварење железничких пруга. Према тим првим вестима могло се мислити да постоји припреман и организован устанак добро наоружаних одметника, у коме учествују и широки слојеви народа. По гласовима који су за тим протурани, дознавало се да догађаји, у даљем току, добијају још опасније размере и да се протежу кроз више дана.

Поред све озбиљности ситуације, Влада, сем експозеа свога председника, није давала никаква друга службена обавештења у појединостима. После извесног времена, једнога дана просто је објављено да је у Хрватској „ред повраћен“. У ствари, ми ни данас не знамо шта се све дешавало. Рђав метод.

којим се постиже само то да, у неизвесности, и најфантастичнија измишљања изгледају вероватна а да се доцкан сазнатој истини не верује.

Наши дневни листови, у недостатку поузданих података, морали су се бацити са свом силом на истраживање узрока и проналажење криваца. У том погледу, становишта су најразноврснија. Велики и мали, странaчки органи се узајамно оптужују, тако да ко их све прочита мора приписати бар један део одговорности свакој од наших партија, ако не буде хтео да их учини све подједнако одговорним у свој потпуности. Други опет, поред општег незадовољства које влада свугде и „револуционарне неурозе“ којој се ни наше село није могло отети, јер се све масе у Европи налазе у једном болесном стању, нарочито истичу некажњено спровођену акцију туђинских агената споља и сепаратистичких елемената изнутра, којима је циљ да разруше државно јединство. За треће, ови су немири „обојадисани и шовинистичким духом“ и израз ћу племенске мржње и нетрпељивости, коју подстиче буржоазија да би обезбедила своју егзистенцију и завадила сељака и радника.

Загребачки новинар г. Евгеније Маутнер, објавио је у једном дневном листу један разуман чланак, у коме поред општих опсервација о стању у ком је наше друштво (опадање ауторитета власти, недостатак континуитета у власти), особито подвлачи једну чињеницу која је остала незапажена. Наиме: да о масама сељачким нико не води рачуна и да су оне остављене саме себи и свима рђавим инстинктима. Нарочито омладина, којој је један од главних и најплеменитијих задатака васпитање народа, стоји скрштених руку и по страни. „Млађа интелигенција игра у Хрватској улогу ироничног посматрача“, вели г. Маутнер; растурена и разочарана, она не уме да нађе свој пут и задовољава се пасивном резистенцијом, место да се покрене и приближи народу да би га поучила и објаснила му велико дело националног уједињења. И тако никог међу младима нема да разбија из прошлости наслеђене предрасуде, да војује против разорних идеја, које се слободно шире, и да уноси у наш политички живот свежијег и здравијег даха.

Одиста, „не радити данас за ову државу, значи радити против ње,“ и колико су поједини политички људи учинили зла својом активношћу, толико не мањи део кривице за све

што се дешава пада на оне који су својом нерадњом пустили да ствари узму такав обрт да се један део народа лаћа оружја против своје земље. Опомена г. Маутнера младим генерацијама, чији се утицај на наш јавни живот после ослобођења још никако није осетио, долази у тренутку једне веома мучне кризе у народном животу, кризе не само политичке. У опасности су и сами основи тек постигнутог и још недовољно учвршћеног јединства. Од свију држава које су створене после распада Аустрије, наша има најтежи међународни положај, — границе још необележене свугде и отворене непријатељским упадима, плебисцит у северним крајевима неспроведен, питање ратне оштете нерешено, уговор са Турском непотписан. Унутрашњи положај, од кризе до кризе, све је више губио од своје сређености, која је првих дана после рата била већа но данас, данас кад је цела државна управа постепено доведена у један политички, финансијски и економски хаос.

Овај сељачки покрет нити су предводиле вође као какву организовану побуну, нити је њему био постављен један одређен револуционарни циљ. Он се развио од једном, сам, као стихијска непогода. Подстрекачи су невидљиви, јер су добро скривени, и више се само осећа један рђав морални утицај, који је нашао израза у бруталним поступцима залуђене и заслепљене гомиле. Ипак зато, немири у Хрватској, ма да локални и данас већ угушени, морају се најозбиљније узети. Они долази из дубине самог народа, у очи Конституанте, кад народ има да проговори. Није довољно утврдити узроке и указати на кривце. Мора се отворено стати пред живе чињенице и извући једини истинит закључак: пут којим се иде води распаду целокупне тековине нашег племена. Последњи је тренутак да се тражи други, на коме би се нашле сједињене све здраве снаге, с једним јединим циљем: сачувати по сваку цену народну заједницу.

*

Тек су се стишали догађаји у Хрватској кад је избила једна нова врста кризе, не у Народном Представништву, не у Влади, већ у јавности. Министар за Конституанту поднео је „предлог закона о законским уредбама", који је указом од 14. септембра упућен Парламенту. Законске уредбе постале би по одлуци законодавне власти и обухватиле би две врсте прописа: прво, до сад издате уредбе, које би биле одобрене једним кратким

поступком, и, друго, уредбе које ће се тек донети и за које се, и ако још не постоје, тражи пристанак у напред. Овај закон закона не само да даје апсолуцију за све што је до сад рађено без учешћа Народног Представништва а спада у његову надлежност, него и за будућност преноси с њега право доношења закона на Владу. Министарски Савет на тај начин узима у своје руке и управу и законодавство и врши фактички сву државну власт, ма да је Парламенат на окупу и ма да ће у скоро, чим престане да функционише, одмах бити замењен Конституантом, која ће, поред Устава, доносити и законе.

Овај апел на абдикцију Парламента није нашао на добар пријем у посланичким клубовима. У главном замерало му се што се овлашћење тражи за неодређено време и што је одвише широко, па се не зна на шта би се све односило. Али, против самог принципа преношења на Владу права да путем уредаба издаје законе, није се ту појавила никаква опозиција. Министар за Конституанту узео је био да свој предлог прецизније формулише и поименце назначи уредбе које би се на тај начин издале.

Тако је ствар стајала и изгледало је да је толико проста да ће се моћи лако и брзо довести у ред. Међутим г. Стојан Протић објавио је у „Самоуправи" један низ чланака, у којима је, бацајући одговорност на целокупну Владу г. Др. Веснића, најоштрије осудио само начело по коме се спроводи овај предлог и указао на све опасности од оваког преседана, од овог „првог корака", који може компромитовати цео парламентарни режим у нашој држави. Повређен је, по његовом разлагању, уставни пропис, и наш и енглески, да законе гради краљ с Народном Скупштином. Натерати парламенат да своју власт резигнира и претворити у законодавца краља с Владом, „тиме се мења темељ, основ наше државне организације".

Црпући своју снагу из једног гледишта које изгледа опште и начелно, аргументација г. Протића, иза које стоји његов ауторитет једног партијског шефа и ранијег председника Владе, довела је кабинет г. Др. Веснића у тежак положај. Он би имао или да погне главу пред строго добаченим приговорима и да свој предлог повуче, признавши да је био у заблуди, или да падне под овим ударцем, не хотећи да жртвује једну меру коју је, као привремену, правдао неодложном државном нуждом. Влада која је већ један пут подлегла на једном узгредном питању о кандидовању учитеља за Уставотворну

Скупштину, не би ни мало чудно било да падне на оптужби да је повредила један устав, о коме нико поуздано не може рећи да ли и колико важи у Краљевини Срба — Хрвата — Словенаца, и да се огрешила о енглески парламентарни систем који се, бар код нас, тумачи на најразличније начине.

К.

БЕЛЕШКЕ.

Проглас српске патријаршије. — 12. септембра проглашена је у Карловцима, уз нарочит церемонијал обнова српске патријаршије. Бележећи засад тај важни датум у хисторији српске цркве, Гласник ће у својој наредној свесци поближе приказати значај и саме цркве и њене патријаршије у нашем прошлом животу.

Британски аутори у југославенској књижевности. — У 15. броју Jugoslavenske Obnove-Njive, који је уредништво нарочито посветило г. Ситону Ватсону, објављен је и један чланак г. дра Д. Прохаске са горњим натписом. Писан очевидно за ту прилику лепо замишљени чланак је рађен, у главном, као преглед са понекад ближим разрађивањима, али недовољно удубљеним у ствар, што је код чланака овакве намере и обична и разумљива ствар. Оправданија је свакако замерка, што је преглед рађен брзо и са много изостављања важних и занимљивих веза и утицаја британске књижевности нарочито на српски део. Остављамо на страну, што писац није споменуо Лазаревићева „Живот и чрезвичајна приклјученија славнаго Англеза Робинсона Крусе от Јорка, собственом руком његовом списана“ (Будим, 1799), кад износи прве појаве робинзонада код нас, али је свакако за замерку, што не наводи Бајронова утицаја на Бранка Радичевића, о ком се знало и од раније, а који је сад нарочито утврђен студијама г. Тих. Остојића у академијском Radu 218. и што прелази преко тог, да прикаже улазак Шекспиров у нашу књижевност и трајан интерес за њ код нас од средине XIX века све до задњих дана. Још је већа празнина у том, што је потпуно изостало да се прикаже деловање и интерес новије енглеске књижевности на Србе. Г. Прохаска ни речју не спомиње ни Џ. Елиота, чији превод *Воденице на Флоси* од Андре Николића чини датум у српској књижевности; ни Љубомира Недића, који осим превода *Векфилдског Свештеника* и студије о Хамлету показује много особина енглеске културе; ни енглеске утицаје на Божидара Кнежевића; ни интерес

гђе И. Секулића за О. Вајлда; ни многе друге писце и појаве. Место тога, г. Прохаска је нашао да „социјално схваћање умјетности“ има г. Богдан Поповић од Енглеза и да Ј. Скерлић „има заправо енглеску научну методу из друге руке“. Ђ.

Хумористична Књижница. — У загребачкој Humorističnoj Knjižnici, коју од дуже времена уређује г. Миливој Б. Јанковић прештампано је у задње доба неколико наших бољих дела из ћирилице. Поред г. Б. Нушића, који је код Хрвата имао увек лепа успеха, понекад више него код нас овде, и кога издају још увек („Обичан човек“, св. 154—5), објављени су од стоте свеске унапред: Сремчеви „Поп Ћира и поп Спира“ (св. 105—112), „Ивкова слава“ (св. 124—134), и „Вукадин“ (св. 144—153); и Домановићеве сатире с Краљевићем Марком (св. 140—143). „Страдија“ је остављена за посебну књигу. В.

„Uputa za snimanje slika Rentgenom“. — Издавачка књижара З. и В. Васића, Загреб, издала је под горњим именом једну врло спретно штампану књижицу. Ова књижица чини део „Knjižnice za Rentgen“, коју издаје Др. Л. Поповић, и прва је свешчица те збирке. У свом предговору, писац вели да свој рад намењује у првом реду помагачима (и помагачицама), али у исто време и лекарима, који треба да знају те упуте, ако желе да се правилно послуже подацима рентгеновања. Упути су израђени тачно према онима који важе у Централном заводу Рентген у Бечу. Писац је дао и неке мале додатке, и навео изворе. —

Не спада овамо, али не можемо да не напоменемо да „Рентген“ написан латиницом „Rentgen“ место „Röntgen“ вређа оне који су то страно име прочитали у страним текстовима, а то значи огромну већину образованих читалаца. Ми који пишемо ћирилицом, ми завидимо браћи која пишу латиницом због тога што не морају да транскрибују страна имена; а они који имају то велико преимућство, они га се драговољно и као са задовољством одричу. Х.

Васкрс Србије. — Наша пријатељица још из првог балканског рата и после за све време, Швајцаркиња, К. Штурценегер, дала је као „документ за ратовање уједињених аустро-угарских, немачких и бугарских војски“, са неколико фотографија, нову књижицу Die Wiederauferstehung Serbiens. У њој су приказана нечовештва и систематска организација централних савезника, да се уништи српско племе. Књига г-ђе Штурценегер писана је с љубављу за нас. В.

Часопис Историјског Друштва у Марибору. — У нас је мало познато да у Марибору постоји Историјско Друштво (Zgodovinsko Društvo), које, већ шеснаест година, издаје свој озбиљни и симпатични „Часопис за Историју и Етнографију“ (Časopis sa Zgodovino in Narodopisje) под уредништвом мариборског професора Богословије Г. Др. Фр. Ковачића. У овогодишњој првој свесци, која је, због скупоће штампе, мања од ранијих, прилози су исто тако одабране садржине као и у ранијима. Да јој не бисмо исписивали читаву садржину, помињемо да је она, поред стручности, неким прилозима још и сасвим актуелна („Мариборско Питање“ од Фр. Ковачића, „Прекомурје и Међимурје“ од Фр. Мохорића). Сем расправа рубрике су још: Прилози, Критика (где је уредник оценио и дело г. Ј. Цвијића La Péninsule Balcanique), Друштвени Гласник, Некролог. — И ако не излази у великоме центру, Часопис Мариборског Историјског Друштва стоји на висини свога позива. Т.

„Архив за историју религије“. — Архив за историју религије (Archiv für Religionswissenschaft, Leipzig, Teubner), познати часопис за стару и модерну етнографију, почео је, после четворогодишње паузе, поново излазити. Редакција је морала бити промењена, јер је ранији уредник, Рихард Винш, професор универзитета у Хајделбергу, и један од најбољих познавалаца празноверице и ниже религије, погинуо, још 1915, као командант батаљона, у некој борби на руском фронту. Из деветнаесте књиге, која је недавно објављена, спомињемо овде расправу „Студије из најстарије историје Божића“ (Studien zur Vorgeschichte des Weihnachtsfestes, стр. 50—150), од шведског научника Мартина Нилсона. Писац говори о пореклу божићних обичаја, који су, по њему, скоро сви узети из старинске (у овом случају старе галске и германске) религије, и тек су у другом реду античко-римски. У расправи се додирују и извесни историјски и фолклористички подаци о Божићу међу народима Балканског полуострва. Расправа је дошла као реакција на једну нову теорију по којој би Божић био просто наставак римских Сатурналија и других празника у почетку године (Календе и Компиталија). Резултати Нилсонови могу бацити нову светлост и на божићне обичаје нашег народа, нарочито на историју и име наших *коледа*.

Septimius.

Елси Инглс. — *Dr. Elsie Jnglis* (Lady Frances Balfour, издање British Periodicals, Rose and Dragon Books, 1920). Живот и Рад Др. Елси Инглсове је један светао пример пожртвовања и вере. Ова Шкоткиња пре рата веровала је да женама треба дати сва политичка права као и људима. За време рата веровала је у победу правде и моћ пожртвовања. С овом

вером дошла је у почетку 1915 год. у Србију, лечила је наше рањене војнике без одмора и без резерве. Године 1916 наморана од Аустријанаца да напусти наше болесне ратнике, дошла је у Енглеску, организовала је помоћ и пропаганду за нашу преосталу војску, за заробљенике и за наше народно уједињење. Из Енглеске је отишла с болницом у Добруџу и Одесу, где је била до евакуације нашег добровољачкога корпуса са којим се искрцала у Њукаслу 1917 године када је при самоме искрцавању и душу Богу дала. Др. Елси Инглс је веровала у нашу победу, у наше народно уједињење, у добре особине нашега народа и на томе је радила са пожртвовањем које је њу и живота стало. Lady Balfour је у овој књизи популарисала цео рад ове докторке. Требало би превести на наш језик ову књигу. Ин.

Грчка ствар. — Auguste Gauvain: *L'Affaire Grecque* (Bossard, éditeur, Paris). Књига овога нашега сигурног и давнашњега пријатеља, јесте један кратак, јасан, и истинит преглед догађаја у Грчкој од 1914 до у јесен 1917 год. То је оно мучно доба када су Споразум и Тројни Савез, Венизелос и Константин, у Грчкој делили мегдан. Праведан, занимљив, жесток, писац је, поред историјски истинитих догађаја, истакао и рад Сила Заштитница Грчке, чија је неумешност поделила Грке на два непомирљива табора, која се и данас боре за и против Венизелоса и за и против Константина. Да је Говен имао у рукама сва приватна, лична писма и мемоаре, који су циркулисали између Копенхагена и европских престоница о краљу „Тино“ како су га звали краљеви и цареви, написао би још једну главу о тајној дипломатији. Ин.

Силвије Стр. Крањчевић. — У серији издања осечког Клуба Хрватских Књижевника, у којој до данас није изишла ниједна добра књига, објављен је развучен, старински, неукусан, писан у роду критичара коњичких скокова, животопис Силвија Страхимира Крањчевића састављена од Љубоја Длустуша. Животопис је имао да буде увод за пробране песме Крањчевићеве, али је г. Длустуш толико претпостављао своју прозу поезији песниковој, да у књизи од 168 страна песме хватају само 62 стране. В.

Просветина Библиотека. — Вредна сарајевска *Просвета*, настављајући стару женевску *Просветину Библиотеку*, објавила је три корисне књиге. *О савременом васпитању народа* дао је једну прегледну компилацију г. Перо Слепчевић, главни и најчешћи сарадник ове библиотеке; г. Ђорђе Пејановић израдио је *кратка упутства за оснивање, уређење и руковање народних јавних књижница;* а г. Јов. Ч. Јовановић приредио

је извод из Карнегијеве књиге *Царство Послова: Писма једноме младићу како се постаје богат.*

Колекција увођења. — Књижара „Напредак“, у низу својих многобројних издања, припремила је и делом је већ издала једну читаву „Колекцију увођења“ (Ivitiation), која, осим тога што ће свакако бити врло корисна, може да буде и пуно интересантна. Ту су пре свега познате књижице Емила Фагеа: „Увођење у књижевност“ („Initiation littéraire“), „Увођење у филозофију“ (Initiation philosophique“) и „Вештина читања“ („L'art de lire“). Затим ће доћи „Увођење у уметност“ од Ружона, и „Увођење у финансију“ од Лероа-Болије.

Ми нарочито истичемо књижице Емила Фагеа, као несумњиво корисне, јер су прегледно и зналачки писане. Превод је г. Драг. Л. Стевановића. Б. М.

— У овом броју доносимо Кардучијеву песму *Мирамар* у преводу Дра Јосифа Смодлаке. Г. Смодлака је песму превео док је лежао у Мариборској тамници о јесени 1914 године *за „Српски Књижевни Гласник“*. У оно тешко доба кад су наде на боља времена и остварење народних идеала помакнуте у сиву и несигурну даљину, Г. Смодлака је мислио на „Српски Књижевни Гласник“, и за њега је у тамници спремао прилог. У том је актуалност и прикладност објаве његова превода, — у толико пре што је иста песма, истина у прозном преводу (Г. Бошка Деснице), већ једном штампана у „Српском Књижевном Гласнику“, 16 децембра 1911 год.

У.

Исправка. — У чланку „Наша Дипломатија“, између осталих штампарских грешака, имају и ове: — на стр. 113, р. 25 место „Први је услов“ треба читати „Други је услов“; на стр. 114, р. 26 место „забрањена“ читај „заборављена“; на стр. 116, р. 4 и 7, место „службе“ читај „струке“; на стр. 117, последњи ред оздо, место „сталности“ читај „самосталности“; на стр. 118, р. 3, треба на крају додати реч *ред.* — У Позоришном прегледу, у последњој алинеји, стоји: „вокални акценат“, а треба „вокал и акценат“.

Коректор је од овог броја замењен другим.

Власник, Б. Поповић. — Уредници, Б. Поповић и С. Јовановић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига I, број 4. — 15 октобар 1920.

ПЕГАВАЦ.

(ИЗ РАТНИХ ЗАПИСА)

Ниш, зими, 1915 године.

Сваки дан једна две и више отмених смрти, у лепо удешеним мртвачким колима, уз пратњу војне музике, пролазе кроз ужурбане нишке улице. Али црна хладна сенка угинула живота губи се у вреви избегличкога народа, у веселим поклицима разносача новина о победама, у чежњивој песми младих рекрута и у кихоту каванских пијаница. Овде је живот јачи од смрти. Али по заробљеничким логорима, баракама и шталама, пуним живих и мртвих лешева, живот је подлегао: царује груба, простачка смрт!

...Пролазим поред барака као поред опасних полеглих животиња разјапених уста. Тражим моја два земљака, који су ваљда већ мртви, или су на умору. Дан је ћудљив. Сунце се за час појави, па зађе за лаке лутајуће облаке. Тога часа над пустим блатњавим пољем простру се сиве сенке. И свугде блато, само далеко преко поља, брежуљци попрскани су снегом, из чије белине стрче гране голих дрвета, тамо очи треном могу да стану, да се одморе.

Чопори заробљеника излазе из барака. Из њих бежи све што може да иде, што може по земљи да гмиже... Ноћу, због студени, негдашњи борци у отрцаним униформама свих родова оружја, згрчени купе се у гомиле: стењу, повраћају, уздишу, бунцају, а кад се дан јави, ко може, одилази, бежи... Остају изнемогли, обезумљени, издишући и мртви. Њих ће редом да

покупе. Па иза лепа сунчева дана враћа се зимња опасна ноћ и стенички живот, бивших људи, понавља се.

— Где је барака број 15?

— Крените лево — одговори стражар.

Идем стрепњом у души: — хоћу ли их наћи, јесу ли живи?

Идући на лево стигох до гомиле Чеха. Не да ми се да изустим ни речи у знак поздрава. Седе на блатњавој земљи око загушљиве, димљиве ватре. Гледају у окрпљени бакрач положен на две стене: чекају да прокључа вода за чај... Али ватра тек тиња, души се. Један од њих, крмељав, плаве, дуге браде, пири, пири... Али му се образи не могу да надувају; други, са погорелим шињелом на боку, хтеде да му помогне, али подлактивши се незгодно, падне главом на ватру. Друговима у беди оте се на лицима неодређени оштри осмех. А онај што лежи на боку и греје своју рану на голој мршавој нози, љути се... гунђа;... око себе купи суварке, сламке и баца их на ватру; нико се на њ не осврће.

Поводећи се прилази к друштву, неки, сав блатњав и упрљана лица, носи комад суве даске пуне зарђалих клинаца, полаже даску на ватру, тиме стиче право на врелу воду...

Преко гомиле пређе тамна сенка јата из висине кричећих чавки; затим се сунце појави. Сви дигоше главе и погледаше у сунце... Њихова лица земљане, прљаве боје открише се у сунчевој светлости.

— Бедан је то живот! — рекнем стражару трећо-позивцу.

Чича маше главом и прогунђа: — Дабоме бедан! Али и сами су криви, не знају да се помогну... Погледи тамо оне наше Босанце, Личане,... Људи виде зло, па се бране. Перу се, бишћу, крпе... Отимају се... А ова туђа вера кад падне на њу зло не зна да се из зла подигне...

— Је ли ово, овде, барака број 15?

— Та ту, дугачка — одговори трећо-позивац мрзовољно, и окрете се од ње на другу страну.

Барака оловасто-прљаве боје згрбљена, тешка, сунча се....

Око ње вуку се сенке људи. Над тим сенкама стражаре два стражара пушком о рамену: чиче потсечених седих бркова: пазе и ћуте... Сенке од људи труде се да нешто ураде, сваки у руци по штогод држи: прљаву кошуљу, подеране чарапе, комадић дрвета, зарђалу порцију, парче канапа... Хтели би са тим стварима да нешто ураде. Неки се устављају код воде, неки код

ватре... Пазе у оне што се бишћу на сунцу и крећу се даље око бараке, а кад дођу до врата окрену главу. У то дође неко наређење, чује се човеков здрави глас. Сенке од људи дигну главу, за час застану, слушају... па се даље крећу...

— Гледај будале! куд си наумио? Враћај се! Сенка, мутна погледа, рукама у подераном шињелу иде даље...

— Враћај се кад ти кажем! — понови стражар. Сенка се не осврће.

Стражар пожури, ухвати сенку за леђа и гурне ју према оловасто-прљавој бараци.

— Што ће ти то, бре! — виче други стражар. — Остави! Чуда људи! узме све што му под руке дође, па скрива... Остави!

Сенка стаде и блене у стражара. Уђох у бараку. Ушао сам у заједнички гроб издишућих. По тлеху с једне и с друге стране леже лешеви живих и мртвих. Пролазим средином између њих. Осећам удружен смрад и студен. Тражим њих двојицу; желим да им помогнем. Телеса леже већином покривена дроњцима по глави. Како да их познам? Барака је дуга, дуга...

— Кога тражите? — упита ме чисти човеков глас. Окретох се, погледам га: жив човек као и ја!

— Што сте ви овде? — упитах. Човек се насмеја: — Згодније би било да ја вас упитам: шта ћете ви овде?

Казах му зашто дођох.

— Јесте ли ви у памети? Излажете се опасности буд зашто...

— Можда им могу помоћи...

Човек, комесар бараке, мане главом. Стојим усред бараке, тражим...

— Да није у оној гомили тамо од куда пригушени жамор долази. Приђем и надвирујем се... Питам их. Жамор престаде. Ономе згрченоме у клупко не могу да видим лице. Онај до њега отворених очију у висину што у болесноме заносу тражи воде, не личи на њих...

Идем напред.

— Где сте ако Бога знате! Што јуче не дођосте? Осам је мртвих: три јуче, данас пет... носите их! — Слушам иза себе ужурбани комесаров глас. Окретох се: гледам у гробаре са носилима.

— Пожурите! —виче комесар.

Престрашен зовем: Јурића, Милића...

Помислим: могу живе да их покопају. Ко зна?

— Јурићу, Милићу! — вичем у сав глас и идем.

— Ко ме зове? — озва се промукли глас. Пожурих тамо. У ме гледају заразном ватром помућене Јурићеве очи.

Одевен седи на слами огрнут старим шињелом. За час посматрао ме, па, познавши ме, прогутну пљувачку у устима, и изусти: — Ви сте!

Рекох му да ћу да га поведем у болницу. Он се тргну: У болницу!? тамо је још горе... Учини ми се да се помирио својим злом. А око њега цевала је беда у плеснивој слами на којој лежи, у крпетинама, у прљавој порцији, у разбацаним, отрцаним ситним стварима и, у јауку још живих лешева. Све је око њега прљаво, мутно умртвено, само над тим злом у ваздуху сја неколико зрака сунчеве светлости пуне златне прашине.

У мени крв се буни: — За вас добровољце ипак се могло нешто више да уради!.. Јурић мирно одговори: Што могу? Дошло је изненада...

Где је Милић? — упитам.

— Побегао је... Сада лежи у некој мèхани.

Враћам се са Јурићем средином бараке између издишућих...

Пред бараком дочека нас сунце и отворена, претрпана кола мршавих лешева. Журимо к излазу.

У путу, у колима, сврнусмо к Милићу.

...У механи у топлим собама ври врева живота; а у хладноме ходнику на прегршт влажне сламе нађосмо Милића мртва, прњама покривена. Прекјуче га је механџија отерао из собе по наређењу некога официра, који се у њу уселио. Тај официр сада, одједном, отвори врата, угледавши нас над лешом каза љутито: — Да се одмах изнесе, иначе заразиће целу кућу! И друга врата од собе отварају се, гости надвире се, погледају сумњиво на нас па се нагло затварају. Механџија прође поред мене полићем ракије у руци, мимогред каза: Сада ће да га изнесу, ја нисам крив. Био сам га упутио у заробљенички логор, али се он кришом, ноћу, повратио и, ту, у ћошку умро...

...Фијакер промиче кроз претрпане улице. У сокачкоме жагору, вреви, веселим поклицима, чују се тужни звуци војне музике; то, у лепо удешеним мртвачким колима достојанствено пролази кроз гомиле избегличкога народа, отмена смрт...

Заустависмо се код варошке болнице. Дежурни лекар, прегледавши Јурића, каза ми: — Ви нам на преглед само

пегавце доводите... Требало би да се причувате... У осталоме у овој болници за њих нема места...

Јурећи устависмо се пред официрском болницом. У дворишту стоје многа кола и велики број отмена света, стоје и многе сеоске жене са болесном децом у наручају. Чекају, чекају... Пред њима зевају отворена врата црних, дугих барака, над тим баракама кочи се лепа зграда официрске болнице. Чиста стакла на прозорима одбљескују се у зимњем сунцу.

Управник болнице зовне болничара и преда мном упита га: — Има ли празно ма каково место у бараци за овога господина овде...

— Нема!.. Већ смо све кревете сљубили уједно, и недостаје места ни за официре...

Пожурисмо према Ћеле-Кули. Ту су кулу у своје време саградили Турци од српских лубања. Ту је данас општа болница за све болести. Неки дан из заробљеничкога логора повео сам у њу Врличанина Пилића. Али он је ту остао само неколико сати. Побегао је из ње и, у болесноме заносу дошао к мени: — Нећу да се жив укопам! — рече, и пожури на улицу.

У путу до Ћеле-Куле премишљам шта да радим... Свакако Јурићу морам наћи место, тамо је сигурно боље него у заробљеничкоме логору где већ лекари не долазе и где нема никакове послуге. Он разумеде о чем премишљам, чуо је за Ћеле-Кулу па ме напречац упита: — Идемо ли у Ћеле-Кулу?

— Да!

Болесникове дуге црне трепавице затрепташе, замагљени поглед пун заразне ватре просу се ведрином пуна сунчева дана. Каза ми: Како сам могао да добијем пегави тифус? Нисам на себи уши никада осетио....

Стојимо у пространоме дворишту болнице Ћеле-Куле, за час не можемо да се снађемо у вреви, метежу. Поред нас пролазе болесници, болничари, жене, лекари и гробари. Тражим познатога ми лекара Далматинца. Не могу да га нађем, није на дужности. Ко зна где је? Да ми је да се сретнем с којим познатим лицем, али нико се не уставља, сви некамо журе... Из некога болесничкога одељења износе лешеве, и трпају их у отворена кола. Првих дана мислило се на мртвачки сандук, на преобуку, на раку. Сада се не може да стигне, па се лешеви у јаме бацају... Претрпана сељачка кола тешко шкрипећи кренуше. Кроз гомилу света волови мирно пролазе... Одмакнусмо

се у страну испред неколико мртвих мршавих глава што преко кола висе и климају као да нам се клањају... Волови вуку, одлазе... Већ се нико не осврће на те бескрвне главе што преко кола висе... Најпосле завирујемо у болесничка одељења. Улаз нам нико не брани. Собе су претрпане болесницима: једни непомично леже, други са натегом дижу главу. Има их те по соби нешто траже, миле, гмижу... Један допузавши до мене, ухвати ме за ногу. Гледа ме одоздо с коса: Воде! изусти. Где су кревети потпуно састављени један уз други, ту болесници као кладе поређани леже, а где су кревети оделити леже на њима по двоје. Има их те леже испод кревета и по патосу. Ови су на сметњи пролазницима, морају при пролазу да се ода њих закаче или да их прескоче. У овој претрпаној соби не осећа се оделити смрад; он је општи, неиздржљив. Излазећи из собе паде ми на памет да пођем у дежурну собу. За мном узастопце иде Јурић. Помислим: Како је њему при души док ово гледа? Једва пред собом кроз гомилу прокрчисмо себи пут. У соби нађох познатога ми медицинара.

— Молим вас, где је лекар, Далматинац...

— Он се разболео од пегавца...

— Требао сам га... Довео сам вам овога господина у болницу.

Медицинар ме погледа у чуду. Затим погледавши у Јурићево уверење о болести, каза: Зар не видите како је овде!

— Могли бисте да се побринете...

— Што говорите!.. Не видите да ништа немамо: ни кревета, ни лекара, ни послуге... Просто да човек полуди...

— На њему је заразна болест пегавац...

Медицинар ми се насмеја у лице: Пегавац!? Што то значи? Ко зна, можда га на себи, сада, носимо и ја и ви и по вароши... Ко зна?

Што могу да радим?

Медицинар не може да издржи нервозни напад. Што да радите? Радите што вас је воља, само мене пустите у миру. Затим продужи ужурбано: Свуда ће му бити боље него овде... Ако му се умире боље је да умре на чистоме ваздуху... Говорећи, одједном, окрете се некоме од болесника: — Какова је то доле свађа?

Доле, по степеницама видела се гужва и чула се грдња и псовка. У гужви на главама људи превлађивала је бела

арнаутска капица. Неки болничар, журећи, дође задихан и каза убрзано: — Арнаути договорно хоће да изиђу из болнице. Стражар им неда...

— Ко их је довео овде? — упита медицинар.

— Бог би га знао... Хоће да се негде склоне испод крова... Иду као стока. Већ је неколико дана што у дворишту чекају на ред... Умиру по ноћи од зиме.

— Што им могу ја... Недајте им за бога амо! Нека иду куда их воља!...

— Неда им стражар напоље!..

Јурић ме гурну лактом: — Молим вас да изиђемо, зло ми је!

Силазећи низ степенице, газимо преко Арнаута и тако крчимо себи пут. Ни један од њих неће да се макне, дивљачки блену у нас својим мутним очима пуним заразне ватре, прегора, немоћи... Залуду их болничари гурају, одгоне, туку, они непомично седе, блену и ћуте..

У дворишту Јурић, забринут, упита ме: — Ако ме стражар не пусти напоље?

Стојимо испод голих дрвета. Шта да радим?

Иза краткога премишљања сетих се да ми неко рече да овде у Ћеле-Кули има неко оделито одељење за отменије болеснике, болесне од пегавца. Али коме да се обратим? Пођох из дворишта према једној црној бараци. Пред нама зевају њена отворена врата. Поред њих стражари стражар пушком о рамену.

Забрањено је! — каза из даљега.

Из бараке изиђе један лекар. Познадох га. Приђох журно к њему.

— Не могу вам дати руку — предусретне ме — Знате зашто...

— Не мари... Молим за овога,... болује од пегавца.

— Нема места!..

— Молим вас...

Уђосмо у мали заклон до бараке. На моје преклињање лекар зовне болничара.

— Има ли неко место — упита га.

Болничар премишљаше за час, па каза: — Сада ће да изнесу леш онога што је јутрос умро, могао би господин добити његово место.

— Иди удеси! — нареди лекар.

Ја се загледах у жуто цвеће, што је расло у огради пред заклоном, и сетих се једне, не знам зашто ни како, младе жене.

Давно је то било када је та жена големим жутим цветом на грудима, похотљиво испијала сокове моје вреле младости. Тога часа гледах је пред собом, и сав јој се страшћу подадох... Тргох се... Стид ме... Од куда сада тај снажни напад? Погледах у Јурића. Стоји леп, витак поред мене. Лице му пламти у ватри, осуло се црвеним цветовима. Младост га још носи... Загледао се у она ниска врата црне бараке, куда је ушао болничар да удеси место... Гледајући га сетих се Сплита, лепоте залива, мора, радости живота. Те његове црвене усне, што сада дрхте, колико пута у радости биће окусиле горчину мора?

— Не разумем како сам могао да добијем пегавац? — каза ми, осетивши на себи мој поглед — па ипак не осећам се зло!

У то болничар изиђе из црне бараке, у белој чистој кецељи, обрати се Јурићу: — Склонио сам леш, имате места, изволите!

Бела кецеља на ме учини утисак сјајна, оштра ножа у лекаревој руци при убоду у болесно месо. Јурић се стресе, зевну... дигне главу. Поглед му се просу ведрином дана. Затим, покупивши, у своје лепе, замагљене очи светлост дана, сврну их на ме. Пред тим, од самога себе одлуталим погледом, збуних се, поникнух... Затим му пружим руку... Он крене својом, али истога часа, сигурно уверен да је заражен, трже је... И, ћутке, не освраћући се даље на ме, пође за болничаром, уђе кроз ниска врата црне бараке, кроз која врата, дању и ноћу, улазе живи лешеви, а излазе мртви.

Иво Ћипико.

ТОМКО БАРАН.

(Наставак.)

Попа на шкрипу врата устаде од стола и журно меташе наочаре. Томко баци капу у кут и колики је дуг простре се преда њ.

— Дошао сам да молим за милост, оче.

Попа намести најзад наочаре, загледа и већ мирно рече:

— А! Тома Баран! Устани, синко, устани!

А он седе, обриса наочаре карираном махрамом па је баци на гомилице бакарнога новца, разређене по столу.

Томко устаде и брисаше рукавом сузне очи.

— Шта имаш да ми кажеш? Имаш каква посла, да ти није ко умро?

— Горе, оче духовни, јер сви по мало мремо — одговори, па стаде доста мирно причати о отпуштању, о немању рада, о невољи каква је њега и децу јела; имао је сузе у очима а тихо, безгранично очајање у гласу, и говорио о свему тако искрено, да му је попа морао донекле веровати, јер му је на белом лицу, налик на маску убељенога воска, пуном као неке стишњене благости, лебдела сенка туге и сажаљења.

Томко заврши, а попа шмркну из сребрне бурмутице и задуго ћуташе. Био је врло милостива срца, али су га толико пута преварили лажним сузама и претворном искреношћу, да се сад бојао подлећи, те се мрштио, надувао грозно уста и прикривао, колико је могао, ганутост, коју је осећао.

— Шеста заповест: не кради! — рече тврдим гласом. — Обешењаци, мора вам се то једнако говорити с предикаонице, а! Господ вас кажњава, јер не слушате његове свете заповести.

— Нисам украо, оче духовни, као на исповести вам кажем; нисам узео, него су се само из мржње, што нисам давао никаква мита ни поклона, договорили против мене и истерали.

— Осма заповест: не сведочи лажно против ближњега својега. Зар не читаш, Бараније, десет заповести, не памтиш, а!

— Истину сам рекао, оче духовни, праву истину, јер ме је надзорник једнако кињио, па имао за што, немао — зато што му нисам давао; јер од оних девет рубаља, што су ми давали на месец, једва сам могао да се прехрањујем.

— Богу Божје и цару цареву верно давати. Треба ли једнако да те подсећам на науку Исусову и свете католичке цркве, а!

— Оче драги! Хришћанин сам, исповедам се, плаћам парастосе, али милости сам дошао да тражим, јер ми дечица умиру од глади, а мени се већ мути у глави; не спавам од непрестаних брига и не умем се помоћи. Задужио сам се и чивутима и људима, продао сам последње дроњке, продао последње свињче, и сада сам остао го, једино смрт још може нешто узети. За Бога! За Бога! — шапу мукло — дуже не могу, ако ми ви, оче, не помогнете, мораћу умрети.

И опет пао пред попу и скоро рикао неуздржљивим плачем и тако се тресао, тако жалосно јецао, да се попа обрте

мало у страну, да обрише сузе, и врло тихо, уздрхталим уснама, стаде говорити:

— Мој синко, Христос је патио за нас недостојне; за нас незахвалну децу, допустио је да га разапну на крст, да га срамоти подла светина, и није рекао ни речи, и ако су му оштрим клинцима пробили руке, пробили ноге, и ако му је крв заливала очи и болеле га ране; није се тужио, него је само рекао: Буди воља твоја, Господе! Брате мој... Томко Бароне... — прекиде нагло, јер му сузе ганућа полише лице, те се брисао журно и шапутао: — Јадан си ти, Бароне, јадан си, сиромашак... јадан си...

Завлада ћутање тешко, пуно развијених дрхтаја и плача и жалби Томкових.

— Прекосутра ћу за тебе одслужити службу, можда ће ти Господ помоћи. Безграничан је Он у својој доброти, само Му веруј, моли се, надај се — говорио је свештеник свечано.

— У кући нема више ни коре хлеба, а деца само пиште — шапутао је Томко.

— Ту ти не могу ништа. Дођи на службу, исповеди се, па ће ти бити лакше носити тај крст, који се Господу свидело да ти натовари.

Томко гледаше у свештеника оглупелим очима, не знајући већ шта да каже, спази само оне гомилице бакарнога новца на столу и би тренутак, кад осети неку још нејасну жељу да зграби те новце и побегне; али то брзо прође, те он протре песницом очи, уздахну дубоко и настави:

— Можда би се ви заузели за мене код чиновника, или и код двора макар, ма шта плаћали, само да имам рада, јер су се они сви договорили против мене и не даду ми рада. Та ја хоћу да радим, хоћу...

— Дрзак си био. Ко ветар сеје, олују жање, а покорно јагње две овце сиса. Памти то.. Проговорићу за тебе, јер си невољан: помогао бих ти одмах, али ти знаш да ја никад немам... И волећеш ближњега као себе сама... Немам ништа... Знаш, враћа ми је она лола Антек, Бога на самртном часу не видео, толико претерао да је липсао. Остављао сам помало на страну да купим неко кљусе, али Вавжону кућа изгорела, а Клепбу опет крава цркла — и, смилуј, се Боже, опет немам ни гроша... Шта да ти дам, синко... јеси ли гладан?

— Јесам, али то не мари, само што ми деца већ други дан не једу.

— Боже драги... — шану попа и оде орманчету у зиду, извади једва начет хлеб и таман да га да цео, кад угледа Томкове очи жудно упрте у новац, те се на време уздржа, одсече само повелики комад и даде.

Томко му стаде захваљивати и спремаше се да иде.

— Чекај-де, даћу ти неку пару, много не могу, јер ово није моје. — Узе гомилицу ситнине у руку. — Ово су, видиш, новци за Светога Оца.

— За Светога Оца! — шану сељак с плашљивом побожношћу и прекрсти се брзо.

— Јесте! Добре, милостиве, хришћанске душе дају, да би Свети Отац имао од чега да живи... Отели су му све што је имао, и остао је сиромах — он, заступник Петра светога! Он, моћан да завеже и одреши све на земљи — и он је сиромашан, и он нема довољно, синко — ту одвоји скоро несвесно половину новца у другу руку — али верно стадо не да да пропадне његов пастир — одвоји још мало — сваки прилаже своју лепту са синовљом љубављу, јер што даш убогоме, као да си дао Богу самоме — извади десетпарац од оних што осташе у руци. — Ево ти синко, немам више, пођи с Богом. А већ проговорићу за тебе где буде требало. Јадан си ти, Томко, али милост Господња и моћ су свемоћни. — Пољуби га у главу и направи над њим крст у ваздуху, читајући полугласно неку молитву.

Томко изиђе до дна душе потресен, али и поткрепљен духом.

— Бог ти дао здравља! — шану и пође право кући, преко снежних поља, не тражећи пута ни стазе.

— По Богу, и Свети Отац сиромах! Отели му све! О Немци погани, о јеретици! — мислио је и стезао претеће песнице, и замишљао се дубоко о злој судби Христова Намесника.

Било му је мало лакше на души, као да се одморио после мучења. Побожне и милостиве речи свештеникове испуњавале су његово просто, добро срце — прожимала га нека топлота наде.

— Јадан си ти, Баране, сиромашак си, Томко! — понављао је несвесно речи попине и сећање на звук тих речи тако га ражали, да му сузе линуше низ лице и стаде се нехотице клањати, као да хоће некоме ноге да обгрли.

Све оштрији мраз освести га потпуно, те скоро и заборави на попу и на јело, само је све жељније хватао очима контуре своје кући, која се овлаш назирала украј шуме, и срце му је било немирно за децу. Кућа, грађена негда за циглара, била је сад права чатрља; низак, од летава кров пао је сасвим и лежао на таваници, зидови били искривљени, подупрти кољем пободеним у земљу, а с једне стране затрпани земљом и боровим иглицама.

Наоколо је била пустош да човека страх ухвати; суморна, јелова шума беше одмах ту као суморан, нем бедем; и тако је нешто једнако шумило у њој, говорило, вило тисућама гласова, да су га људи обилазили далеко, кад год су могли. У мразне ноћи и у југовне мартовске дане излазили су из њега вукови гомилама и ишли у села у пљачку. Пустиња је била дивља и ненасељена, али је Томко кућу најмио од двора, јер му је било близу до пруге, јевтино је плаћао, и деца су лети имала где да пасу краву. Саживео се са овом пустоши, одвикао од села и од света, подивљао, и осећао се угодно једино са својима.

Чим стиже, завири кроз замрзнуто окно унутра, али је у одаји био мрак. Уђе тихо и запали лампицу. Сва су деца спавала на једној јединој постељи, покривена дроњцима, заривена у сламу. У кући је било хладније но на пољу; плеснива, прожета трулежи влага чисто је гушила. Изобијани зидови, покривени слојем иња, светлели се као посребрени. Као под набијена земља, као кост тврда од мраза, тутњала је потмуло под његовим ногама. Наже се над постељу да ослуша дисање спавача, јер га спопаде страх да нису помрли.

Спавају, јадничад, спавају! — шану радосно.

Донесе иверја из трема и у железној пећи заложи ватру, а потом у једном малом ведру насече леда, који метну у лончић, који одмах метну на ватру. Половину донетога хлеба насече у чинију, посоли, па чекаше да вода узаври. Кретао се по соби скоро без шума и сваки час прилазио постељи да види децу... У његовим плавим, као исплаканим очима сијала је толика сељачка љубав према деци, од које нема на свету ништа милије.

— Сирочићи моји, одмах ћете јести, одмах — шапутао је весео и подстицао све боље ватру, а кад вода стаде да ври, он приђе постељи.

— Марисја! Јузва! Дижите се децо! — викну, дрмајући их. — Устајте да вечерате.

Деца се пробудише одмах. Било их је петоро: четири девојчице и мушкарац најмлађи, око шест година — њега Томко узе у наручје, уви полом кожуха и посади крај пећи, — дечко, коме се спавало, поплакивао је и кењкао.

— Миран, сине, миран! Нај-ти хлепца, то је попа дао вама, нај, сине.

Дечко трљаше нос и очи, а хлеб јеђаше лакомо.

— Но, хајте, дечице, чорба је готова.

Деца се поскидаше с постеље, чучнуше око чанка па стадоше јести ту чорбу с огромном алапљивошћу.

Модра, испијена дечја лица имала су у тену коже нешто од боје ових зидова огуљених и ињавих, допуњавали их у неку руку. Дуга невоља, она сељачка невоља што лагано долази до грла и дуго дави, утисла је свој јасан жиг, оставила им кожу на костима, погледе блиставе и тупе, усне отомбољене и необично покретљиве и апатичне у целом изразу. Томко је обухватао децу очинским погледом, а сам је врло ретко захватао из чанка, да њима остави што више — пудио је само дечачића.

— Једи, синчићу, једи... Јесте ли били много гладни?

— Јесмо — одазва се Марисја. — Око подне отишла сам у село, стрина Јадамовица дала ми кромпира — зготовила сам па смо појели — а сад увече, Јузек и Анка су плакали да их боли трбух — гладни су били, ја сам их метнула да спавају.

— Једите, децо, овај хлеб је дала баба Јагустинка, а овај попа. Маро, ено тамо мало проса, зготовићеш им сутра. Милостиви ће нам Бог помоћи, наћи ће се каки посао, па ће се можда моћи купити врећа кромпира, или и каше једну торбу, да се само до пролећа протавори некако.

— И краву ћемо да купимо, је ли, татице? — упита Јузек.

Ватра је живо горела и од зажарене пећи разилазила се пријатна топлота, па чак и цврчак негде стаде да цврчи, а девојчице поседале крај очевих ногу, збиле се у круг па гледале у њега, као у икону. Само је Марисја седела у страни, на клупи, и штапићем сваки час подстицала ватру.

— Купићете краву на пролеће — је ли, татице?

— Јесте, сине, купићу. Ти ћеш да је чуваш, а хоћеш ли и Јагусја?

— Кад ме она данас избила, татице!

— Не бој се ти, кад ја њу излемам, неће она више тебе да туче.

— Хоћете шарену, татице?

— Шарену, а можда и сиву, сине.

— И даће ми Марисја млека?

— Даће ти, душо, даће.

— А када, татице?

На пролеће, чим Бога да мало топлије дане.

— А што је сад зима, није пролеће, татице?

— Господу на радост, а грешним људима на поправку.

А што смо ми грешни, татице?

— Их, таки мали шврћа, па већ хоће све да зна.

— Онда су сви сељаци грешни, татице?

— И сељаци, сине, и господа, и сви.

— А хоћете и овчице да купите, татице? — запита опет, после дугог прекида, с муком отварајући очи.

— Купићу ти, сине, купићу. Марисја ће да опреде вуну па да ти начини панталонице.

— И капутић! Са дугметима! Као што има Вавжонов Франек, је ли, татице? И Јузи хаљину, и Анки, је ли, татице?

И капутић за тебе, и Јузи хаљину, и свима одело само нека нам Богородица Пресвета помогне, па ћете све имати, сирочићи моји.

Однесе Јузека у постељу и брижљиво га намести.

— Идите, децо, да спавате, пре ће вам ноћ проћи.

Девојчице стадоше гласно читати оченаш, а он донесе за себе из трема свежањ сламе па је разастре између пећи и постеље, угаси лампицу, уви се кожухом и леже.

У одаји наста тишина, прекидана једино равномерним дисањем дечјим и тихим плачем.

— Марисја! — рече после подуго времена, чувши плач — шта је то, кћери?

— Ништа, татице, него ми се ражалило што смо ми овако сироти, а ником ништа зло нисмо учинили.

— Немој, кћери, немој да плачеш. Отац духовни обећао је нам помогне, и тако је лепо говорио, да ће нам сигурно Христос помоћи: наћи ћу неки посао, па ће проћи невоља. Не бој се, Бог је спор, али је праведан.

Опет се утиша, плач престаде, само је попац, подстак-

нут топлотом, гласно цврчао, а понекад је угљевље у пећи пуцкало и расипало све слабију светлост — собу је обузимао све гушћи мрак, и сан.

— Марисја, спаваш ли?

— Па како могу! Расанила сам се, а чим склопим очи, стане мајка преда ме, па после опет нека госпа лепо обучена иде и прети ми прстом, или оно назимче, што сте га продали, скичи напољу.

— Очитај оченаш; није то ништа, такви снови долазе од глади. Сутра ћемо у шуму, можда ће се моћи дрва сећи.

— Стрина Јадамовица вели да се не може ни путем ни стазом проћи, јер је снег сврх човека. Клонб каже да шумарски писар хоће да плати два гроша више, само да се сече.

— Иде ли ко из села?

— Како ће, кад је снег толики, да ја нисам могла да изиђем, кад сам пошла за дрва.

Опет ућуташе. Прође воз да се сва кућа тресла а зидови страшно зашкрипаше, а потом се чуше слаби одјеци путарских труба.

Све се смири, само се кроз прозорчић пробија глухо шуштање шуме, и сухо звиждање ветра. Томко не могаде да заспи, преврташе се с бока на бок и нешто крупно премишљао.

— Марисја, а би ли ти пошла у службу, кћери? — упита тихо и бојажљиво.

— Ако ви кажете, ја ћу поћи — само што ће мени бити боље, а вама ништа неће олакшати.

Томко ништа не одговори и убрзо заспаше.

Сутрадан се настави онај исти невољни живот, који их је притискивао све јаче.

У подне поједоше остатак хлеба од синоћ.

Томко је једнако гледао деци у очи, миловао их по глави и није говорио ништа, јер га је раздирало очајање. Вукао се око куће као у сну; цепао дрва, тесао некакве точкиће, спремао некуд да иде, извиривао возове који су пролазили недалеко; у време кад је пре полазио на службу полазио и сад, одлазио брзо прузи и још брже се враћао, је се горко присећао да нема ни куд и за што!

Толике године носећи јарам механички вршене службе оставиле су у њему дубок траг — немоћност. Просто је губио свест, не знајући како ће даље да живи — без службе и без

земље. Никад ни о чему није морао са̀м да мисли, јер је шеснаест година за њега мислила покојна жена, а пре тога људи код којих је служио. Био је од оних сељака којима мора неко да рекне: иди тамо, уради то — мисли тако; и он иде, и уради, а сад је пао на њега тај терет мишљења заједно са невољом, те и ако се отимао, гризао, вио од немоћи — ништа није измислио. Невоља се кезила на њега и уједала му децу — а он седео по читаве дане, бесмислено удубљен у себе, и није умео да нађе излаза. Није ишао у село да моли људе, јер му то просто на ум није падало. Целога живота сваки је залогај морао зарадити с муком, никад му ништа није дошло џабе — те и сад, ако је што и мислио, мислио је само једно: да заради! Зарадити није се имало где — падао је исцрпен.

Тек синоћ му у крчми паде на ум да сече дрва, а стара Јагустинка саветовала му да иде свештенику.

После подне чим мраз мало попусти, поведе Марисју и одоше у шуму, где су лежале гомиле јесенас обореног дрвећа, али тако засута снегом, да је цело то место било равница која је засењивала белином.

— Марисја, хоћемо ли моћи? — шапу Баран, чешући се по глави.

— Псећа зима! — прогунђа мргодно девојчица, ударајући лопатом у снег.

Не говорећи више, стадоше одгртати јеле.

Стадоше живо радити. Томко је радио за четворицу, а Марисја је некако страсно одгртала неуморно, не обзирући се на зној, који јој је заливао очи, нити на умор, који је убрзо осетила. Припијали су се уз овај снег, као уз мрскога непријатеља, као уз оличење свих њихових невоља, и цепали га лопатама с дивљом, каменом упорношћу сељачком.

Снег је био замрзнут и тврд скоро као лед, те се с тешком муком могао сећи гвозденим лопатама; посао је напредовао лагано и тај отпор их је доводио до беснила. Томко збаци кожух, остаде само у кошуљи, и ништа не видећи око себе, одгртао је бесно — груба кошуља поцрнела му на плећима од зноја, он збаци и шубару те су му се власи, као умршена кавура, тресле при сваком покрету.

— Свињо погана! — гунђао је понекад кивно и само му се лице измучено, страшно од гнева, одбијало од снега као крваво-модра мрља. Марисја приседне понекад, да по-

врати дах и одмори се мало, па опет устаје и с новом упорношћу кида бели покривач.

А шума, бела од масе снега по грању, простирао се око њих као висок зид, и као да је погружен у зимски сан, тако је тих и спокојан. Понекад само грана нека задркти под теретом и млаз беле прашине сручи се на земљу, вране прелете изнад шуме, гачући, час опет читаво јато сврака падне на високе саднице, љуља се на гранчицама, лупа крилима и, као да се подсмевају Томку, вичу:

— Глупи Баран, глупи! — и тако креште да се то Томку чини просто исмевање — баци се комадом снегом и отера — па опет настане тишина, пуна заслепљивога сјаја снега и сунца, прекидана једино шкрипом лопата и храпљивим, тешким дисањем њих двоје.

Сати су пролазили лагано и шума неприметно поче да постаје суморна, да се облачи у љубичасто-пурпурну маглу запада, затим да тамни и тихо упија у себе мрак који је струјао с неба, потамне и чињаше се да постепено утања у неке дубине ноћи која је наилазила и да се слива у једнолику, бескрајну масу са снегом, са простором, и пада у сан и замишљеност.

Било се већ увелико смркло кад они свршише рад. Одгрнули су три дебеле јеле.

Томко се исправи, протеже па, ударајући лопатом у снег, рече сурово:

— Савладасмо! А, стрвино, савладасмо! — Обуче се брижљиво. — Иди, Марисја, кући. Ја идем чивутину, узећу капару, јер ћу сутра од шале насећи четврт хвата. Донећу одмах што за јело. Иди, кћери, а уви се добро, јер си се добро уморила, а и мраз је јачи. — Помилова је нежно по лицу и упути се у дубину шуме.

Марисја уви главу прегачом, узе лопате и полако пође кроз шуму кући. Није била толико уморна, колико гладна и сањива. Из почетка је ишла несвесно, али јој после шума поче изгледати тако страшна и суморна, тако се чудно црнела и као да јој нешто јечи у дубинама, да је обузе необјашњив страх. Чинило јој се да небројена дебла дрвећа јуре пред њу са свих страна, да између њих блистају у даљини неке црвенкасте очи и назиру се троугласте вучје њушке; склапала је

за неко време очи, али је страх растао једнако. Поче брже ићи и, да би се охрабрила, већ полуприсебна, стаде да пева:

„Мазури, Мазури! момци к'о борови!
Треба да насађујете кокошке —
— а не да идете девојкама!
Ху-ха!“

Па после:

„Не бојим се момака,
Ма их било шесет —
Не бојим се вукова,
Ма их било десетак.
Ху-ха!“

Али се бојало јадниче страшно...

Томко доби од шумарскога писара за четири динара намирница и рубљу у готову. Чивутин даде радо, јер га је знао као поштена човека, а дрва су им била врло потребна за лиферовање железници.

Сутрадан изјутра Баран рече Марисеји да обуче празнично рухо, ману рубљу у махрамицу па одоше цркви, али попа му не хтеде узети новац за службу, и толико би ганут, да нареди те му дадоше сто кила кромпира и десетак кила јарме.

Томко се исповедио и целу службу одлежао — и тако се молио, тако тражио смиловања жарко, тако тресао од плача, тако јечао жалосно од бола, жалбе и молбе, да је свет с поштовањем погледао у њега.

— Исусе! Богородице Ченстоховска... смилуј се мени грешноме... У Ченстохов ћу пешке... све ћу молитве сваки дан читати... хоругву ћу да купим.., свећа ћу купити... смилуј се грешнику... о, блага Богородице... о, Краљице... нудим ти на жртву себе и децу... Промени нам судбину... Ма са што ћу радити, само да у проњњу не идем, да ми деца од глади не помру... О, свеци!... свеци... свеци... — јечао је и плакао крвавим сузама жалбе, молбе, и молио за милост.

Оргуље су свирале тиху, свечану химну која је, као пурпурни талас тонова, звонила над његовом главом те му срце обузимали свети бојажљиви жмарци; попин глас тако је некако звонио и прожимао га таквим блаженством и таквим ганућем, да су му сузе ишле све чешће и све тише. Поцрнела позлата на олтарима, звуци звона, дубоки уздаси побожна света, шапат молитава, благи погледи светаца са икона, дугин

сумрак који је падао кроз бојадисане прозоре, жућкасти пламенови свећа, неки балсамични тонови музике, која се једнако разлегала са хора — све то стопљено у неку мистичну хармонију, неисказано слатку, притискивало је Томка још јаче пред ногама Свемогућега и уливала му безграничну наду, утеху и веру — и он већ пред крај службе није могао да сабере мисли, него је само уздисао, љубио под и плакао.

Изишао је из цркве с удвојеном вером и ревношћу за рад.

— Марисја! — рече на пола пута, кад су се враћали кући, и застаде, јер је девојчица ишла за њим. — Марисја, чини ми се да ће нам променити Господ Исус, јер он, како вели попа, о криновима и птицама и о осталим и најмањим створовима води рачуна, а да се за човека не заузме, а?

— Мора бити да Господ Исус води рачуна о свима — одговори она озбиљно.

Живот му се учинио сад веселији, јер се за неколико дана имало шта јести код куће и мраз је знатно попуштао, чак је око подне била мала југовина. Томко је слутио промену времена, јер се сунце није појављивало и масе сивих, ретких облачића покривали су видик, те се опет забрину.

Снег расте, али то не мари, Исус само духне и све растопи — рече деци, кад је пошао да сече дрва. До вечера насече четврт, и ако се смртно умори. Леже весео, јер су деца имала шта да једу, а и он је поново почео да живи старим животом — радио је.

Кад се сутрадан пробуди и погледа напоље, насумори се.

Снег је падао тако густо да се ништа није видело, и ветар је подухивао, звиждећи. Спремала се мећава те није било ни мислити на сечење дрва у шуми.

И како стаде снег да пада, ветар да фијуче по пољу, мећава да влада, било је тешко и помолити се из куће.

Нису се скоро разликовали ни дан ни ноћ, него нека суморна, сива оргија урагана ваљала се по пољима и по небу и ударала непрестано силним таласима у Баранову кућу и у шуму, која се само повијала у овом хрвању с олујом, али се усправљала непобеђена и страшна, јер се раскљутила од борбе и тако шуштала, тресла се, трештала, вила дивље и отегнуто, хучала — да деца ноћу нису могла да спавају, а птице бежале из ње у поља. Томко је чувао кућу јер је претила да падне, и целу је засу снегом те је изгледала као снежно брдашце.

Храна се измицала, није се имало за другу, нити се могло ићи по њу, толико су путеви и поља били затрпани снегом. Други дан мећаве возови застадоше у снегу и сваки покрет престаде, људи се плашљиво повукоше, уступајући место елементима. Тек трећи дан изјутра мећава попусти мало, али су се огромни сметови пушили, као кратери, облацима снежнога праха.

Томко обуче кожух, узе лопату и оде на пругу. Надзорник, његови помоћници, секциони инжињер, масе сељака, скупљене из околних села, све се то увијало око засутога воза. Раздавали су вотку и кобасице људима, да би брже очистили пут.

У белом облаку снежне прашине Томко је видео читаве стотине људи, како раде весело, слушао жагор, смех, шкрипу лопата — ловио жудно ухом те гласове и постајао све суморнији, јер за њега није било ни места ни рада. Нико га није звао на посао. Стојао је на пролазу неколико сати, озебао, гладан и очајан, док не дочека главнога надзорника, поклони му се и врло покорно стаде да моли за рад.

— Па ви, Бaране, знате да је било објављено расписом на целој прузи, да сте отпуштени због крађе, и да је забрањено примити вас ма на какав посао на железници. Шта вам ја сад, мој драги, ту могу?..

Томко не одговори ништа, него тужно обори главу и оде кући.

— О, стрвине, стрвине, стрвине! — стаде да виче и таква га љутина спопаде, да изломи лопату и, ушавши у кућу, Марисју изби, Јуска муну и, као згранут, вукао се по одаји, чупао косу, али како му то ништа није помогло и како се брзо исцрпео, смирио се и опет чекао.

(Превео с пољског *Л. Р. Кнежевић*). **Владислав Рејмонт.**

ПРОШЛОСТ.

Моји су дедови живели некоћ,
У замку и кулама сивим.
Тамо су тратили дане,
И терали пребурне ноћи.

На глатком и светлом паркету,
Клизиле ноге су мале,
Танких и сањивих дама.
А ведри стари портрети,
Гледаху шарено друштво,
Својих синова и кћери
Из гробнице мрачних тапета.

Ја немам ни глатких паркета
И не пијем ведрима вино.
Ја волим светле сене,
Што падају с дрвећа густа
И сунце, што тече у воде.....
Ноћ ми је замак светли,
Са кулама тамним и сивим.
— У њима бескрајно дугим
Осећам сама себе и притајен живот даљина.
И пијем мирисе ноћне,
Ко ви што сте дедови моји
У безмерје пили вино
И љубили преврелe усне
Танких и сањивих дама
И старачку рађали децу.....

Владимир Шифер.

ВЕЧНОСТ.

Ја тонем данас у Смисо,
Свега, што у мени живи:
— У дрхтаје мога тела, у песму моје душе.
И везем у плаштеве златне
Свеже и сунчане мисли,
И хтео бих на дно сазнања.....

У скученој љусци тела,
Осећам Свест, где ми тиња;
Свест, што је једна и вечна,
У колању наше крви,
У скривеној латици цвета
И, млечним маглама неба.....

Ја тонем данас у Смисо,
Света, што бескрајно живи
У ритму воље и снаге и привидном миру Смрти.
Прелазећ границе свега,
Тако сам сав у свему:
— У скривеној латици цвета,
У великим маглама млечним
И, вечним стазама неба......

Владимир Шифер.

СУМАТРА.

Сад смо безбрижни, лаки и нежни.
Помислимо: како су тихи снежни
врхови Урала.

Растужи ли нас какав бледи лик,
што га изгубисмо једно вече,
знамо, да, негде, неки поточић,
место њега, румено тече.

По једна љубав, јутро, у туђини,
душу нам увија, све тешње,
бескрајним миром плавих мора;
из којих црвене зрна корала,
као из завичаја трешње.

Пробудимо се ноћу и смешимо драго
на Месец са запетим луком.
И милујемо далека брда
и ледене горе, благо, руком.

Милош Црњански.

СТЕЊЕ.

Данас сам био тако весео.
А сад, гле, једва дишем,
са осмехом мутним, уморно.

Далеко, негде, иза шкотских обала,
диже се, из мора, модро стење;
тако грдно, тако пусто, суморно:

Ја га се сетих, ја га видим.
Његова модрина мрси ми душу.
И мене обузима грозна језа,
и нека бескрајна жалост.

Милош Црњански.

КОСОВКА ДЕВОЈКА.

МИЛОСРДНЕ РЕЧИ.

Чуј ме, о брате, незнани јуначе
Војводо војске која мртва лежи,
Сестрица твоја донела је свежих
Понуда теби. Сестрица ти плаче.

Са жељом да те извида и теши
Она те смерно и скрушено моли,
О кажи, драги, где те рана боли
Кажи и тихо сестри се насмеши.

Реци ми штогод о страшноме лому
И ко те чека далеко на дому
Стрепећи вечно и молећи за те.

Мајка и сеја? Ах, не ћути, збори,
Јуначе, очи уморне отвори,
Јуначе млађан, војводо и брате!

ОРЛОВИЋ ПАВЛЕ.

Ко освежава моје усне вреле?
Чије је ово милосрдно лице?

Чије су ове руке снежно беле
Беле и благе кȍ две молитвице?

Ах! Мртав живот опет васкрсава,
Расклапају се уморене зене.
Мирише ветар. Поља се зелене
Далеко негде шуми гора плава.

Далеко гора шуми. О незнана,
Незнана, добра видарице рана,
Што пријеђе с дахом лековита биља.

За овај тренут животни и сочни
За прегршт твојих речи медоточних
Моја те душа топло благосиља.

СУТОН.

Залуду беху сузе страшног јада,
Залуду нежност, молбе и јауци,
На њезиној су сви помрли руци
Последња браћа и последња нада.

Никога нема да се њиме куне
И да га зове срећом или војном,
Крв само лежи по Косову бојном
Крви су само све долине пуне.

Вај! Сутон пада, бео дан се мрачи,
И ноћ што тугу свих времена значи
Ноћ тамна слази, тиха и без звука.

Вај! Чујеш како са свију крајева
Безброј сирота очајно запева,
Безброј сирота кука, кука, кука.

Милош Видаковић.

ОБЈАШЊЕЊЕ „СУМАТРЕ“.

Уредник ме позвао, при штампању ових песама, да, уједно, у облику неког додатка, изложим са њима моје „лирско-вјерују“. —

Ма да и ми, т. зв. најновији, имамо, разуме се, своје уметничке интенције, не могу о њима говорити, без збуњености, јер, прво, други, одушевљенији од мене, би то боље извршили, а, осим тога, не верујем да убеђивање у књижевним борбама, у борбама уопште, ишта помаже. —

Зато, и кад бих могао да предпоставим читаоца без цинизма, не бих умео јасно да покажем оне вредности у најновијој лирици, које, ја, лично, држим за врло велике. Могу само, у контурама, без синтеза, да откријем мисли, које владају „са оне стране папирне барикаде“.

Најновија уметност, особито лирика, напада се већином због њене „таме, декадансе, неразумљивости —“ и т. д. — О томе се не може говорити без ироније. Већина нас „најновијих“, и ако смо политички на левици, одбацује све „корисне, популарне, хигијенске“ дужности, које јој, код нас са извесном традицијом, људи без осећаја за уметност, а препуни социолошког самољубља, тако често намећу. Социјализам, на пример, не ширимо лирским песмама. И, тако, о свој тој нашој „критици“, која је често апсурдна, ми већином и не говоримо.

Али да најновија лирика није ни лудорија, ни декаданса, то ће се увидети онда, кад се буде дознао утицај руских футуриста, декадената, њиног „префињеног“ часописа „Мир Искуства“ и т. д. у руској револуцији. Ни наша најновија уметност, најмање лирика, не спава, како је често замишљају, као нека хетера у њеној кули d'ivoire; још је та кула eburnea, снажна као једна станица безжичног брзојава.

Већину тих напада води бедна глупост малих средина. Баш је „популарност“ наше књижевности била узрок устајалости њеној, у којој је долазило до бруке, као ова са најновијом Антологијом. Уосталом, и права популарност често значи много смешног. То знају они, који су видели шта милиони Немаца обожавају у Гете-у. „Расно, јасно, просто“ у уметности ту ништа не помаже; све је то дао Уитмен, па ипак је пола столећа био, за Америку, будала. Постоје неминовности. Непопу-

ларност најновије уметности, и код нас, својевољна је. Истина, Мештровићеве изложбе користиле су нам много више, него наша дипломатија, ипак се његовом камењу код нас деведесет од сто смеје. Сав овај увод био је потребан, да бих много што шта прешао ћутке.

Остају противности, које се не могу прећи иронично. Те се неће решити брзо. Положај, дух наше лирике после рата, и, не могу а да не напишем, после Скерлића, сасвим је нов. Пале су идеје, форме, и хвала богу и канони.

Најновија уметност, особито лирика, предпоставља извесне, нове осетљивости. Они, који не могу да дишу без предратне уметничке атмосфере, разуме се, прилазе јој узалуд. Свуд се то осећа, да су хиљаде и хиљаде прошле крај лешина и рушевина, обишле свет, а вратиле се тражећи мисли, законе и живот, бивше, непромењене. Оне траже стару, наниклу књижевност, познате, удобне сензације, протумачене мисли. Лирику вечних, свакидашњих метафора, оно драго циле-миле сликова, хризантема, које су, тако јасне и разумљиве цветале у недељним додатцима. Али су дошли нови заноси, нове мисли, нови закони, нови морали. Може се бити против нас, али против наших садржаја и интенција узалудно.

Свет никако да чује ужасну олују над нашим главама, док се доле тресе, не политички однос, не књижевне догме, него живот. То су мртви, који пружају руке. Треба их наплатити.

Као нека секта, после толиког времена, док је уметност значила разбибригу, доносимо немир и преврат, у речи, у осећају, у мишљењу. Ако га још нисмо изразили, имамо га неоспорно у себи. Из маса, из земље, из предела прешло је на нас. И не да се угушити.

Песник је био, код нас, где је велики Крањчевић мислио о њему као о искупитељу, фанатик нових, националних покрета. Зар да од све те мистичне радости остане само мистика лепозвуке чекртаљке? Прекинули смо са традицијом, јер се бацамо стрмоглав у будућност. Одбацили смо бивше законе. Вечити проблем „Њеног“ венчања нас не буни. Оделили смо се од овог живота, јер смо нашли нов. Пишемо слободним стихом, који је последица наших садржаја. Тако се надамо доћи до оригиналних, а то значи и расних израза. Нисмо одговорни за своје ја. Не постоје непроменљиве вредности. Без

баналних четворокута и добошарске музике досадашњих метрика, дајемо чист облик екстазе непосредно; покушавамо да изразимо променљиви ритам расположења, који су давно пре нас открили; да дамо тачну слику мисли, што спиритуалније; да употребимо све боје, мутљаве боје наших снова и слутња, звук и шапутање ствари, до сад презрених и мртвих. У форми то није бог зна шта. Делимо ритам сунчаних дана од вечерњих ритмова. Не мећемо све то у приправљене калупе. Опет једном пуштамо да на нашу форму утиче форма космичких облика, облака, цвећа, река, потока. Звук наших речи неразумљив је, јер се навикло на њин новинарски, мењачки, званични смисао. Давно је Бергсон оделио психолошко време од физичког. Зато је наша метрика спиритуална, магловита и лична, као мелодија. Покушавамо да нађемо ритам сваког расположења, у духу нашег језика, чији је израз још недавно био на ступњу фељтонских могућности. Стих је наш занесена играчица, он своју екстазу претвара у голе покрете. У лирици то нешто значи. Ослободили смо језик од баналних окова и слушамо га како нам, слободан, он сам открива своје тајне. Није давно да је Дучић, исмејан, усудио се да напише „Шуште звезде“. Ми, разуме се, одосмо даље. Те, формалне новости мање занимају читаоца. О њима треба говорити други пут. Што се тиче наших „хипермодерних“ садржаја, ми их се не бојимо. За нама је маса оних, који су међу лешинама, под отровним плиновима, осетили прилично „хипермодерне“ сензације: који су изгубили радост, коју ни породица, ни обичаји, овијени лажном „копреном среће“ и „златним велом честите средине“ не враћају више. Они су осетили много од оног, што су наше „болести“. Ми изражавамо све, што они крију, што их мучи, али неизбежно стиже. Тврдимо, фанатично, нове вредности, које песништво, од увек пре него живот, налази. Покушавамо да, свесно, нађемо те нове саставке у љубави, страсти и болу. Покушавамо да многе ослободимо бивших срамота, веза, закона и заблуда. Верујемо у те невидљиве, предестиниране слушаоце наше, као што верујемо у дубљи, космички закон и смисао, ради којег се туга Camoëns' ових сонета, кроз столећа и случајеве, слива у нас. Ако су фељтони литература, модерна лирика постаје страсна исповест нових вера. Иначе, сва та хрпа стихотворенија, заиста, не би била друго до одвратан раскош. Али наш ритам, наш слободни стих, индивидуалност

космичне визије, коме је право „болест“, није ни сад друго, него оно Аристотелово: „кад смо будни имамо сви исти свет, а кад сањамо сваки свој“.

Сад би требало упустити се у метричне дискусије. Прво, зато још није време, а, друго, ја нисам тако савестан као један Малербов ђак. Нећу да будем духовит и употребим подсмех Едгар Поа. Међутим, без препирке о нашој версификацији, ја ћу, искрено, покушати да признам, како долази до тих „хипермодерних“ „бунцања“. Рецимо „Суматра“.

Осетих једног дана сву немоћ нашег живота и замршеност судбине наше. Видео сам да нико не иде куда хоће и приметио сам везе, до сад непосматране. Крај мене су пролазили тога дана Сенегалци, Анамите, а срео сам једног доброг друга и кад га запитах откуд долази, он ми рече: „из Букхаре. Умрла ми је мајка, комшије су је сахраниле, неко нам је покрао намештај, ни постеље немам.“ А кад га запитах како је дошао — „ох, преко Јапана, али су ме у Енглеској ухапсили, мал ме нису стрељали.“ Шта мислиш сад? „Не знам; сáм сам; знаш да сам био верен, отишла је некуд, можда није добијала моја писма, сирота, ко зна шта ће још и она дочекати; у осталом, свеједно, добићу место у некој банци. „То ми се догодило на загребачкој станици. Сео сам у воз и путовао даље. Било је препуно, војника, жена у ритама и збуњених људи. Воз је био мрачан и тутњао је. Виделе се само сенке. Мала деца су ми сметала; лежала су око мојих ногу. Изнурен, нисам могао ока да склопим и док су око мене, збркано, говорили, ја сам приметио, да су ти гласови тешки и мутни, да људски говор, пре, није тако звучао. И загледан у мрачне прозоре, сећао сам се, како ми је друг описивао снежне планине и врлети Урала, где је провео годину дана. Он је тако дуго и благо описивао те планине. Осетио сам сву ту белу, неизмерну тишину, тамо у даљини. Полако насмешио сам се. Где све тај сиромах није био. Сетих се како ми причаше о некој жени. Из описа његовог остаде у мом узнемиреном мозгу само њено бледило. Он је тако дуго понављао како је била бледа.

И, нервозно, у моме духу почеше да се мешају бледа женска лица, од којих сам се растао, или која сам гледао по станицама и на лађама. То бледило ме је гушило; изишао сам у ходник. Воз је јурио кроз Срем; били смо под Фрушком

Гором, гране су лупатале о разбијена окна. Са њих је падао у воз леден, јасан, мокар мирис. Стали смо пред једним разривеним тунелом. Чуо сам неки поточић да жубори. Мучно сам се да га сагледам, кроз мрачно грање, а кад га нађох, он ми се учини весео и румен. Можда, јер су ми очи биле уморне. Обузе ме једна тешка слабост, можда јер бејах неиспаван, и ја помислих: гле, како никаквих веза нема у свету. Волео је: како је горко причао о тој жени, која је остала негде, далеко. у једној завејаној кући у Тоболску. Ништа не може да се задржи, па и ја где све нисам стигао. А озде, ето, како весело тече овај поток. Он је румен, он жубори. Наслоних главу о разбијен прозор; неки војници су прелазили са крова на кров вагона. И жалост и бледо лице и све моје мисли изчезоше и утопише се лагано у жубору тога потока. Међутим, воз није могао даље. Ваљало је пешице прећи преко брега.

Било је хладно. Ишао сам у гомили непознатих путника. Трава је била мокра; ишло се лагано, неки су падали. Кад смо били на брегу, под нама се, у свитању, сив и магловит. пружао Дунав. Сва та магла, иза које се назирало небо, била је неизмерна и бескрајна. Зелена брда, као острва над земљом. нестајала су у њој. Био сам заостао и ишао сам лагано, спуштајући се са брега, у те магловите дубине, са недогледним дном, у диму свитања.

А моје мисли, ноћне, немирне, једнако су пратиле то путовање мога друга, које ми је он уморан, безбрижан, са горким хумором причао. Плава, бескрајна мора и острва, која не познајем, румене биљке и корали, којих сам се сетио можда из земљописа, јављале се иза мојих мисли. Хладан зрак, мокро грање и те неизмерне магле пробудише нешто у моме дисању. чега дотле не беше.

Мир, мир зоре, полако спуштао се у мене. Све што је он причао, његов лак, безбрижан поглед, а горак осмех и погурен стас, у похабаном, заробљеничком шињелу, пролазило је замршено мојим мислима. Одједном ја се сетих градова и људи, што сам их видео на повратку у завичај и, први пут, приметих неку огромну промену.

У шуми, на подножју брега, чекао нас је други воз, из Новог Сада. И ма да је у даљини свитало, у њему беше потпун мрак. Изнурен и сам, сео сам у један мрачан кут, сам самцит. неколико пута рекао сам тихо самом себи: Суматра, Суматра.

Све је то тако замршено. Изменише нас; сетих се како се пре живело и погнух главу. Воз је пошао и тутњао. Успављивао ме је у мислима да је то тако необично, тај живот са огромним даљинама у себи. Куд све нису стигли наши боли; шта све нисмо уморно помиловали у туђини. И не ја, не он, десеторица, хиљада, него милиони. Помислих како ме чека завичај. Знам, трешње су свакако већ румене, а села су сад весела. Гле, како су боје, чак до звезда, исте, и трешања и корала; како је све у вези на свету. Суматра — рекох, опет, подругљиво, самом себи.

Воз ме је успављивао: одједном, ја се тргох, срце ми је јако куцало. Ко зна, каква мисао, немир у мени, који није стигао до свести, пробудио ме.

Опет сам изишао у ходник. Стајали смо сред једне шуме. У једном вагону певали су, а негде је плакало дете. Сви ти звуци допирали су до мене, као из неке неизмерне даљине; прелазила ме је јутарња језа.

Видех месец, сјајан, и нехотице се насмеших; он је свуд исти, јер је мртвац. Осетио сам сву нашу немоћ, сву нашу тугу. Суматра — рекох себи са извесном афектацијом.

Али, дубоко, у души, крај свег опирања, ја сам осећао, одједном, неизмерну љубав према тим далеким брдима, снежним горама, чак горе до ледених мора. Осетио сам неизмерне даљине, до тих, румених острва, где се догађа оно, што смо, можда, ми учинили; изгубио сам страх од смрти, везе за околину нашу, и као у некој лудој халуцинацији дизао сам се у те безмерне јутарње магле, да испружим руку и помилујем далеки, високи Урал, мора индијска, куд је отишла румен са мога лица, острва, љубави, заборављене бледе прилике... И сва та замршеност постаде један огроман мир и безгранична утеха.

После, у Новом Саду, у једној хотелској соби, начинио сам од свега тога песму. Пустио сам да мелодија тог расположења пређе у речи и стихове, без компромиса са Поетиком кафеџија. Требало би сад те изразе, ритме бранити ред по ред. Али већ прве речи „безбрижни, нежни“ значе код нас сасвим друге боје, него код оних, који су их тронили у фељтонима, тако да се не бисмо споразумели.

У осталом, то би значило бранити себе, а то је фриволно. Све ово дакле без икакве претенсије.

Милош Црњански.

РУСКА КЊИЖЕВНОСТ ЗА ПОСЛЕДЊИХ ДЕСЕТ ГОДИНА.

(Крај)

Наша књижевност је много изгубила у приповетци. Од Пушкина и Гогоља наследила је изванредно лепу форму приповетке и наши писци 40—80 година, на којима се манир Гогољевске приче огледа врло јасно, били су изванредни приповедачи. Ја не говорим о тако крупним писцима као што су Гончаров, Писемски, Љесков (Тургењева, Достојевског и Толстоја и да не помињем), но и другостепени писци, од Михајлова-Шелера до Баралцјевича, Аљобова, Гаршина и др. умели су да причају живо, паметно, без излишних и непотребних детаља. И ето, тај приповедачки дар загубио се негде у тмини руске интелигенције у почетку новога столећа. Покаткад је приповетка досадна и у самога Чехова, а у мањих писаца тога периода, Тана, Вересаева и др. *чудна* тражења, бесконачни разговори разних благородних истраживача истине и поштованих револуционара потпуно одбацују у позадину нит приповетке. У најновијих писаца, почев од Горкога страстан интерес ка животу, мучна жудња за идеалом чине приповетку опет рељефном и сјајном, ма да сад пажњу писаца привлачи првенствено смисао живота, изложен у приповетци, а не само причање као у писаца ранијега доба.

Русија као држава сада лежи у развалинама, руски народ је пристиснут тиранијом и унижен у међународном свету, али руски дух, пун тражњи и проблема светскога размера, надвладава и даље и руска књижевност последњих година ипак је остала књижевност великога народа. У њеним лутањима било је повише неограничених крајности, она је прешла све границе ранијег човечијег облика мисли и живота, али баш тај њен полет показивао је пад орловске душе једног народа, предодређеног за велике падове и велике полете.

Почећу свој преглед са песницима. Врло је интересантан Игор Северјанин, коме су се много смејали али коме су и много подражавали. Он назива себе футуристом, али је добар само онда кад престане да кокетује формом и новим речима, које измишља, и кад је прост и искрен. И у тим стиховима он даје снимке таких невероватно нежних, орзо променљивих сложених душевних расположења, која показују праву дубоку и песничку природу. Несравњено је грубљи, често пута бес-

мислено неразумљив је Блок, писац комедије „Балагањчик“ (комедијаш), коју су представљали и у престоницама, сада песник бољшевистичких идеала и безверског исмевања над хришћанством. У сатиричном листу „Сатирикон“ израдио се млади песник, познат под именом Саше Чорнаго (Црнога). Његове су две књиге изванредних, искрених стихова. Од старих песника треба поменути префињенога Балмонта, који је, свакако, и сувише уметник, и Вал. Брјусова. Стих овога последњег је — углађен, Пушкински. Он је један од данашњих највећих уметника стиха у Русији, али му је поезија мислена и трезвена. Подсећа на француског песника Сили Придома, као што Игор Северјанин подсећа на Верлена. Топли су и симпатични, ма да не прелазе границе осредњега, стихови Буњина и многих других. Изванредни стихови очајне женске душе припадају песникињи Вери Руђин.

Да пређемо на наше прозне писце. По снази талента и по значењу неприврееменог успеха, већ дефинитивног уласка у руску књижевност, ја бих на прво место метнуо Куприна, који је почео своју каријеру као писац фељтона у малим одеским листовима, али се већ пре двадесет година уздигао у прве редове руске књижевности. За свој значај он има да захвали првом свом великом роману „Двобој“ у коме је оцртан морал руског официрског кора у једној од наших провинција близу аустриске границе. Роман се појавио, ако ме не вара памћење, пред руско-јапански рат и потпуно је одговарао тадашњем руском друштвеном расположењу према официрима. Роман је пружао сјајне и живописне слике из живота и класне психологије. Други велики Купринов роман јавио се неколико година доцније, с таквим саосећањем према човечијој души, ма у каквој се нискости она налазила — на какво смо навикли у Достојевског. Куприн слика живот последњих уточишта, „јама“, и у уметничком облику, без грубе новинарске тенденције, изазива друштвени протест против проституције. Најбољи међу савременим руским приповедачима Куприн нам је драг и по свом љубазном понашању према човеку, тиме што уме у свему да нађе позитиван идеал, природну лепоту. Поред тога он је реалист, у лепом смислу те речи, не јури за ефектима, без сентименталности и патоса.

Купринова дела привукла су у руском друштву велику пажњу, али ни из далека нису имала онај утицај на друштво.

нарочито на његово младо покољење какав су имали романи М. Арцибашева. Болестан, песимистички расположен, мало образован, са малим познавањем света, писац је задобио огромну власт над срцима младежи, и утицај његов био је кобан. Арцибашевљева философија — безизлазни песимизам: живот нема никакве вредности, људи су зверови које покрећу инстинкти осетљивости, жеђ за богатством, влашћу и т. сл. Али, када се и ти зверови среће загледају у своје биће и размисле о њему, остаје им још само да сврше са собом. Односи између људи и жена лишени сваког романтизма, свега узвишенијег — они су просто привлачност полова! То је, у ствари, не дубока и нимало сложена философија Арцибашева. Круг његових утисака још је сиромашнији: то су рођаци и познаници пишчеви из његовог родног градића, Армирке, у Харковској губернији. Али снага Арцибашевљевог талента у томе је велика, што он претвара лаж у истину, што своје извртане „истине" направи неком новом, убедљивом речју, и његова се дела, и поред наравственог и разумног протеста од стране зрелих људи, ипак читају са изванредним интересовањем. Такви су и последњи његови производи: „На ивици" са описом корифеја армирског друштва, у коме сви један за другим долазе до последњег стадијума свога болесног живота и свршавају самоубиством, и не омања прича „Жене посреди", о моралном срозавању неке (вероватно, харковске) студенткиње, која не може да се одупре чарима писца, вероватно самога аутора. Све је то бесмислено, морално ништавно, али проткано таквом тугом очајања и разочарења, која чини од „необајрониста" Арцибашева једну крупну фигуру. Његова комедија „Љубомора" обишла је не само руске но и европске позорнице; она се одликује истим оним особинама, којима и романи његови. Само Арцибашев није усамљен: то исто расположење, само несразмерно финије, слика и Каменски, писац чувене приповетке „Леда", у којој јунакиња доказује својим примером да је права морална жена дужна ићи без икаквог одела. Врло велику цену уживали су романи г-ђе Вербицкој, савршено без икаквог дара и, уопште, неиздржљиво досадни, али су доживели многа издања и из библиотека су просто грабљени. То је њен роман „Кључеви среће", у коме јунакиња хоће да докаже да жена има право да решава све „проблеме пола" исто као и човек. На овој болесној апотеози *похоте* и

тамној страни човечије душе, какву је дала руска литература пред рат, израдио се тип девојке, звера, са танано развијеним умом, похлепне за животним насладама, без икаквог моралног ослонца. Олге Орг, како је назвао своју јунакињу у роману, којим је направио велику сензацију, млади писац Ј. Сљескин. Од Тургењевљеве Лизе до јунакиња Арцибашева и Сљескина: какав ужасан пут моралног сиромашења! У таквом друштву бољшевизам је био неизбежан.

Сологуб је продужавао давати своја чудна дела, у којима се безумље мешало са реализмом. Његове мале приповетке, и огромни, у неколико делова, роман „Нове чари“ дају неке фигуре из бајке, у којима се не може ухватити ни она основна нит, ни саме фигуре. Болешљива осетљивост, блиска садизму, прожима те чудне производе књижевне, као и дивне, али исто тако безумне стихове Сологуба. Изгледало би, према томе, да такав писац не треба да има читалаца. Међутим, Сологуба су волели, његова дела су издана у раскошном издању, и у плејади футуриста који су прекрилили руску књижевност, он је један од највиднијих. И за њега се мора рећи оно исто што и за многе друге: таленат, велики таленат, али производ и уједно и претеча нихилизма и болеснога бољшевизма.

Као и раније умовима су владали Леонид Андрејев и Горки. Али даља судбина раздвојила је те писце: Л. Андрејев је постао огорчен противник бољшевика, отишао је из Русије и настанио се у Финландији, где се храбро борио својим моћним пером против бољшевика до саме смрти; Горки је постао народни комесар, управља неким бољшевичким надлештвом, и крв руске интелигенције је и на њему. Андрејев је последњих година био врло плодан. Он има читав низ изванредних, нарочито сценски, драма које никако не силазе са позорнице: „Дани нашег живота“, „Професор Сторицин“, „Сава“, „Човек који добија шамаре“. И свугде ту силно звучи нота протеста живе намучене душе против грубости живота, а „Сава“ чак слика и идеал бољшевизма: рушење свега што је историјом сграђено док на земљи не остане ништа сем „голог човека на голој земљи“. Али сам Андрејев не воли тај идеал: кроз уста своје јунакиње он са ужасом кличе: „Амо — Антихристе!“ У својим романима Андрејев истиче најоштрије проблеме моралне и умне човекове борбе за истину. Многим својечим он се приближује Достојевском, и онај благородни

тон жудње за идеалом и вере у величину човека, којим су прожмани романи Л. Андрејева, чини га једним од најизразитијих представника тежњи рускога друштва из предреволуционе епохе.

Горки се после кратког времена вратио на успомене из детињства. У својој аутобиографији, штампаној под насловом „Мој живот“ у Горковском листу „Летопис“, дао је дело, које се по дару приближује „Детињству и Дечаштву“ Лава Толстоја. Само, Толстој је сликао богати живот знатног племићскога сина, а Горки нас спушта у сред сиротиње и тамних, простих људи међу којима он налази тако неисказано прекрасних моралних образаца какав је његов „Бабушка“. Нешто што се мири са животом, што буди веру у народ и човека, дају те последње фигуре Горкога. Такав је зборник његових прича „По Русији“, у којима стара истина, проповед моралног и умног убоштва, „нихилизма“ добија нови, облагорођен карактер. Горки је постао мудрији, хуманији, и, неки чудан, болешљив утисак производе и његови револуционарни иступи у листу „Нови Живот“, и његово учешће у рушилачкој, човекомрзној, проданој радиности бољшевицима. Можда је он мислио да ће својим утицајем умањити истребљење руске интелигенције? Не, пре ће бити да га је у логор победилаца одвео онај опортунизам, тако својствен Горкоме у његовом личном животу.

Таква је наша књижевност за последњих десет година, књижевност великих талената, великих жеља и великих разочарења и падања.

Проф. **А. Погодин.**

ТАКТИКА БУГАРСКЕ.

Међународне прилике и заблуда ондашње руске дипломатије допринеле су, да је прва невесињска пушка године 1876 била весник слободе не Херцег-Босне и јужне Србије, већ само Бугарске.

Русија је за ослобођење Бугарске жртвовала преко 200.000 војника и више милијарди рубаља. Прогнавши непријатеља из земље, Русија је настала да уреди администрацију, судство, војску, школе, путеве, речју да од запарложених турских вилајета створи савремену бугарску државу. Бугарски

народ пратио је са захвалношћу овај рад своје северне браће дотле док није осетио да има, осим Руса, и других „добрих људи“ који су вољни потпомагати га и подржавати у његовом привредном, политичком и војничком развијању.

Већ осамдесетих година прошлога века Петко Каравелов, један од највећих бугарских националних радника и практичних политичара, окарактерисао је бугарску државну политику речима: „Ми музе̂мо краву која даје више млека“. Ова је формула и драстична и банална. Међутим, кад се подвргне анализи бугарска спољна политика за последње четири деценије, види се, да је она тачна. Тачна је због тога што одговара психичким и моралним особинама бугарскога народа.

Бивши краљ Фердинанд, последњих година своје владавине, пошто је подвео под свој потпун утицај све бугарске државнике, политичаре и интелектуалне раднике, а од официрског кора створио своју личну гарду, често је, у својој охолости, — а био је много више охол него паметан, говорио: „Ја сам плућа кроз која дише Бугарска“. Давши овакву карактеристику о својој улози и о своме народу Фердинанд је био у самообмани.

При свем том што је било укорењено дубоко уверење не само код Средишних Држава, већ, на жалост и код наших Савезника, да је Фердинанд оличавао највишу вољу и suprema lex у својој земљи, ипак је свеколика његова владалачка делатност била само резултанта психичких особина и моралних схватања народа којим је владао. То је до очигледности посведочио велики светски рат.

Налазећи се географски у завиднијем положају од свих осталих балканских држава и немајући довољно схватања с вредности политичке слободе, коју јој је други подарио, Бугарска, све до последњих година, није могла да схвати свој положај ни у међународној заједници, ни међу својим балканским суседима.

Бугарски политичари свију странака гледали су ду̏г низ година у супарништву руско-енглеском с једне и руско-германском с друге стране, у њиховој респективној политици на Блиском Истоку, обилно градиво за искоришћавање. Од онога тренутка кад је у Софији примећено да се Велика Британија може искористити за извесне националне и политичке циљеве, одмах је учињен без икаквих скрупула одсудан фронт против „Строитељске Сан Стефанске Блгарије“.

Чим је Виљем II, пошто је уклонио Бисмарка, дао нов правац немачкој спољној политици и почео делати на Блиском и Даљњем Истоку, Бугарска је нашла пута и начина да и ту „нову струју“ употреби у своју корист.

Од како је, пак, дошао на престо Краљ Петар, главна пажња бугарске државне политике састојала се у томе, да у споразуму са Бечом и Пештом, а „у вишем интересу цивилизације“, ослободи Европу и Балкан „револуционарне Србије“.

Анексија Босне била је прва предигра. Брегалница је други покушај, који је остао без успеха. Аустро-Угарска је увидела ту своју погрешку. Ма и за делимично слабљење Србије требало је удружити снагу. Што није учињено 1913 свршено је 1915 г.

Бугарски народ, гоњен нижим саможивим инстинктом, није био нагнан од Фердинанда, као што се обично тврди, већ је његов татарски отимачки атавизам потчинио себи све, па и вољу краља Фердинанда и принцип Каравелова је надвладао. — После дугих проучавања прилика код обеју зараћених страна, бугарски је народ пришао 1915 г. немачко-туранском блоку, уверен у његову победу, чија је природна последица имала бити и исчезавање Србије са карте Европе.

Бугарска је била прва, после поседа Србије од непријатељске војске, која је прогласила, позивајући се на прописе Међународнога и Ратнога Права (!) да Србија, као држава више не постоји. Ту декларацију дали су не само г. г. др. Радославов, ондашњи председник Министарства, Министар Унутрашњих Дела и заступник Министра Спољних Послова и Пешев, Министар Просвете, главни саветници краља Фердинанда, већ и г. г. Т. Тодоров, вођа Народне Странке (изјава у Собрању јануара 1916 да је дуг свих бугарских странака удружити се и сложно потпомоћи владу сачувати стечене тековине: Јужну Србију и Поморавље) и А. Малинов, вођа Демократске Странке, приликом његовога пута у Пешту, Беч и Берлин (у пролеће 1916).

Саобразно овим изјавама најмеродавнијих бугарских државника, биле су се дале на посао све бугарске грађанске и војне власти у поседнутој Србији да приведу у дело овај „државни програм“.

Три пуне године окупације пружају тешку слику практичнога извођења овога програма. Одавши се на безумно и

дивље паљење, пљачкање, убијање и опустошавање читавих села, округа и области, Бугари су успели да од свих удружених непријатеља Српства заузму прво место. Нама је веома тешко да изнесемо ову истину.

Рат је окончан. Уговори потписани. Разграничавања се врше. Кроз кратко време желети је видети, у колико је то могуће, успостављање нормалних односаја међу свима зараћеним странама. То изискују виши морални и материјални интереси свих народа. То нам налажу основни закони цивилизације човечанства.

И званична Бугарска хита да покаже сву добру вољу како у будуће жели бити само фактор мира у великој светској породици. Ту своју мирољубивост Бугарска истиче према својим суседима, првенствено према Србији.

Г. Стамболијски, председник Министарства човек мале културе, али здраве памети, при том врло велики родољуб, тражи пута и начина да поправи грешке својих предходника. Г. Стамболијски, можда је и bona fide. Но један одговорни државник учинио би више него нерасудан корак, ако би сматрао бугарскога Председника Министарства као потпуно оличење воље и аспирација бугарскога народа.

Свршетак рата Бугарску је изненадио. Жеље бугарске нису испуњене Нејским Уговором. Ипак и после исхода рата практични геније бугарског народа није се дао помести, ни завести. Сви крајњи елементи бољшевизма и сеоскога погромизма, који су се појављивали у извесним круговима бугарске Сељачке Партије, угушивани су са најсмелијим потезима, јединим којима се, у критичним тренутцима, спасава земља од људи који хоће да разоре државу.

Успевши да одржи правни поредак у држави г. Стамболијски је несумњиво допринео да Бугарска савлада једну од највећих тешкоћа од почетка рата.

Пошто је консолидовао стање у земљи г. Стамболијски смотрено тражи да расветли и спољну ситуацију. На овом путу, као суседи, ми му желимо успеха. Он је, међутим, примио врло незахвално наслеђе. Његови ближи и даљи предходници, држећи се правила „циљ оправдава средства" и имајући у виду само непосредну тренутну корист, посејали су свуда зебњу и неповерење.

Историчари су забележили да су Србија и Бугарска имале

седамнаест ратова. Бугари су били нападачи шеснаест пута без објаве рата, Срби једанпут са предходном објавом рата. Осим ове своје готовости за подмукле нападе бугарски народ је дао ретке примере политичке и моралне несталности.

Самим тим што је Бугарска напала 1915 Русију, своју ослободитељку, у тренутку кад је ова изгубила једну од највећих битака у својој историји, бугарски народ је дао пуну слику о свим својим моралним особинама. У јесен 1915 Бугарска је похитала у помоћ победничкој Немачкој да потуче Русију и њене Савезнике. После три године ратовања, кад је српска војска, уз припомоћ својих великих Савезника, на фронту Јужне Србије, дала (септембра 1918) снажан удар, коме се бугарска војска, поред свега херојства, није могла одупрети, Бугарска осетивши да је немачко-аустро-мађарска снага исцрпљена, одмах је изневерила своје дотадање Савезнике и похитала да се баци свом снагом у наручје Великих Сила.

Фердинанд је испраћен у своме краљевском возу на своје имање у Угарску, а бугарски државници, задржавши његовог сина себи за краља, чине већ две године велике напоре да докажу како су народ и они били вечито за Савезнике, али да ту политику нису могли спроводити, јер јој се противио њихов бивши краљ!....

У исто време, док овако уверавају наше Савезнике о својој невиности, извесни бугарски политичари, у првом реду Председник Министарства, покушавају да се приближе нама. Кад се мало боље проучи смер г. Стамболијскога и његових помагача, види се да њихово тражење пријатељства са београдском владом нема за циљ искрено покајање и признање недела почињених од стране Бугара у Србији, већ тражење нових путева за продужење борбе против Срба.

Док су мађарско-аустријске, немачке и турске хорде правиле опустошавајуће походе по Европи, дотле су први бугарски државници и најбољи песници тврдили да су Татари и горди што их је историја позвала да у друштву са својом туранском браћом Мађарима и Турцима и у савезу са Немцима, првим народом на свету, створе нов, срећнији и културнији поредак међу народима у Европи. Чим је германско-туранска звезда пала у засенак, Бугари су опет постали Словени. Као такви они траже сагласан рад са Југословенима. Један бугарски искусни дипломат недавно је изјавио да Бу-

гарска жели споразумни рад не са Србијом већ са Југославијом и Југословенима. Сам Стамболијски сад често понавља омиљену му фразу „Нисам ни Бугарин ни Србин, већ Југословен“. Стара бугарска тактика јавља се поново. У Софији се мисли и очекује, да ће се моћи продужити рад у нашој Краљевини са оним елементима, који су некад били приврженици Хабсбуршке Куће. Бугари још чувају у свежој успомени споразум који су били утврдили са Аустро-Угарском о подели Србије. Њих су Беч и Пешта уверавали, да је тај споразум спонтано примљен и од Хрвата (не свих очевидно). Да би их ушушкали у заблуде и имали их за што верније слуге и сараднике Пешта и Беч су уверавали Софију и Загреб (наравно оне Хрвате који су се дали уверити) да је у будуће Морава граница између Велике Бугарске и Велике Хрватске.

После свих промена које су се десиле након победе Савезника, Бугари још живе у тим идејама и још мисле да на тој подлози траже „споразуман рад“ са Краљевином Срба, Хрвата и Словенаца. Тим путем они мисле да спроведу „конфедерацију између Бугарске и Југославије“...

Док овакве „мирољубиве“ планове спремају у Софији владајући „србофилски“ кругови, дотле удружена опозиција има друге методе.

Демократи, познати као туркофили и србофоби, скупљени око г. г. Ляпчева и Малинова, снажно потпомагани не само од Официрске Лиге и Маћедонштвујућих, већ и од осталих грађанских странака, настојавају свим средствима да организују комитске упаде у Јужну Србију, те да би се пред Европом поново показало како у овим јужним српским областима још има незадовољнога бугарског живља.

Упоређени ова два метода рада бугарских политичара једна други не искључују, већ допуњују.

Сматрао сам за потребно да их истакнем не у намери да распирујем мржњу и водим борбу против Бугара, којима је познато моје пријатељско расположење према њима већ дуг низ година, но да им укажем да је у њиховом властитом интересу и у интересу одржавања трајнога мира на Балкану, да им ови стари методи рада нису донели много моралнога угледа, а свакако ни очекиване материјалне користи.

Између нас и Бугара постојао је један спор. Кад је бивша Аустро-Угарска 1914 пошла да уништи Србију, нашавши се

у мало завидном положају, српска влада учинила је све што је могла да обезбеди мир на својој источној граници. Тада је предочавано Бугарима, да са падом Србије и Бугарска доводи у питање своју независност. Прошлост је утврдила, да се освајачи Балканскога Полуострва никад нису задржавали на по пута. Наши Савезници опомињали су Бугаре на велике моралне и материјалне услуге, које су им тако дуго указивали. Савезници су били готови задовољити Бугаре на рачун Србије, своје одане сарадници и савезнице, по цени која је доводила у питање животне интересе српскога народа. Кад исте жртве и уступци нису помогли, Савезници су предочавали Бугарима тешке последице, ако их буду напустили у том најкритичнијем часу. Бугари су их изневерили. Тако, ни ми непосредно, ни уз припомоћ наших Савезника, нисмо могли на миран начин решити наш спор. Бугарска је покушала решити га мачем.

Видели смо шта је све био у стању починити бугарски мач не само на бојној линији, већ и у дубокој позадини на мирном обезглављеном и обезоружаном српском становништву.

Кад је бугарски мач пребијен одбранбеним ударцима противника, наша парница изнесена је на решење пред велики Међународни Суд. Ма да је том приликом констатовано да Бугарска није изневерила само оне са којима никад није имала никаквих послова, ни обавеза; ма да је, такођер, утврђено, да је Бугарска показала редак варваризам према свима својим непријатељима, првенствено према Србији, ипак је Суд био при решавању нашега спора више него великодушан према Бугарској.

За све злочине што нам их је починила, Бугарска је „кажњена“ са једном безначајном исправком границе.

Сав наш народ примио је ово решење са великим изненађењем и болом, али га је примио лојално, јер је свестан да не треба прекршавати споразум, постигнут после толиких жртава

Према томе наши будући односаји са Бугарском имају за подлогу један Међународни Уговор.

Из овога кратког погледа на рад и схватање бугарских државника у руковођењу њихове спољне политике видели смо да им је недостојно битни елеменат, морални критеријум. Не придржавајући се тога основнога вишега моралнога закона у извођењу своје државне политике, Бугари су сами себе довели

у мртав угао. Они су исто толико себе дискредитовали код својих Савезника у Берлину и Пешти, као и код својих противника. Извесно, Бугари данас у погледу части заузимају врло мало завидно место. У њиховом је властитом интересу да свој положај поправе. То неће постићи продужавањем дволичне политике (као што сад раде) према нама и осталим суседима. Бугарска треба једном да схвати, у свом сопственом интересу, да наши савезници и ми не живимо затворених очију.

Основна дужност Бугарске је да се морално рехабилитује. Она ће то постићи само на тај начин, ако буде коначно напустила своје досадашње методе рада. Само савршено искреним и лојалним држањем према својим суседима и скрупулозним извршивањем закључених уговора са страним државама, Бугарска ће моћи постепено да стече поверење и створи убеђење код осталих народа, да је и она доиста дорасла да буде равноправни члан Међународне Заједнице.

М. Ђ. Милојевић.

БОСНА ПРЕД ИЗБОРЕ.

Босна, разуме се Босна и Херцеговина, има у појачаној мериману целе наше нације. Она је од векова, као и сада, разбојиште идеја истока и запада. Додајте још и трећег борца народ преко чијих су се леђа оне тукле, а који је тек сад дошао до свог права. Неизбеживост хлотичности је очигледна, јер се старе туђе идеје нису дефинитивно повукле, а победоносна национална, није свемоћна. Босна је дакле Југославија у умањеном и нешто промењеном издању.

Главни фактор у стварању босанског менталитета су национализам, талијанско аустријско западњаштво и византијско стамболско источњаштво. Како видите све неизрађени или комбиновани погледи на свет који су, осим тога, овде имали своју периферију и били, ради тога, у садржини слаби, само по спољнем изгледу гдекад јаки.

Национализам дакле има услова за напредовање. Као принцип он теоријски не наилази на велике запреке. У пракси има их много. Од вештине, гдекад и снаге главних представника зависи да се те запреке постепено смање на минимум.

Поред тог културног момента игра у масама велику улогу економско-социјални. У другим крајевима н. пр. не може се лако да схвати вредност аграрног питања. Овде је она сваком очигледна. Ни у којем другом питању немате тако израђених погледа код народа и интелигенције као у овом. То питање одавна је на дневном реду, одавна оно успорава сав развитак Босне. Хоће се и предвиђа интегрално и радикално решење. Осећа се да ће скоро да се бије одлучна битка. Стога се борба страствено води. О детаљима овог питања ће бити времена доцније говорити. Једно је већ сад јасно да у националној, демократској држави може да буде само говора о потпуном ослобођењу сељака, да ће се једино такво решење сматрати као дефинитивно.

Културни и економски мотиви одређују, у главном, политичку оријентацију. Држава се не воли као држава него само у колико је израз тих погледа. Аустрија и Турска су далеко од Босне, али има доста остатака аустријских и турских појмова о држави. Треба рећи отворено да стога добар део становништва не одобрава садањи управни систем. Ни један део не види да је његова концепција државе победила и сваки за то баца кривицу на остале делове. У таквој ситуацији међусобно је неповерење неизбеживо и оно ствара гдекад од ситних нехотичних грешака велике, намерне преступе у очима несавесних агитатора и необавештених маса. С тога је разумљиво уверење главних представника политике и науке о држави да је од свих наших крајева Босном најтеже владати.

Ми смо до сад у Босни имали владу, али нисмо имали политике. Имали смо администрацију, али врло мало администратора. Изузетак је једно, највише два одељења владе од дванаест. Зашто је дошло до тог пропуста? Има врло много узрока. У границама једног писма могу се истаћи само најглавнији. У Београду као централи није било разумевања за босанске проблеме, није можда достајало ни времена од других питања да се на Босни дуже задржи. Наши посланици нису хтели, или нису знали, изнети босански проблем као један од најважнијих у држави. Локална управа, демократска и радикална, очекивала је сва решења да дођу из Београда. То је било комотније, без одговорности и без излагања. Босна стога спада међу наше крајеве који су најискреније истицали потребу централизма, али који су од досадањег централизма на папиру имали само рђава искуства.

У осталом мора се примити као олакшица за центрум један факт. Осим Македоније Босна је од свих наших крајева имала најмање самоуправног искуства. Довољно је истаћи да нисмо имали самоуправе ни у сеоским општинама, у варошким само илузорну и врло младу, покрајинску само на папиру и од скора. У тој ситуацији тешко је наћи излаза. Многима је изгледало и изгледа једини могућ излаз аутономија лица, да је тако назовемо, место аутономије крајева. Способни и вешти људи као вође целе или делимичне управе са што широм власти и са што већом одговорности треба да замене овај садањи бирократизам помешан с партизанством. Није специјалност само босанска, јер је то својствено свим нашим крајевима где је Аустрија управљала, да је бирократизам био у управи свемоћан. Ми долазимо сад, бар у теорији, с једним новим, демократским системом управе. Тај нови систем је неизрађен. Не може се научити по књигама. Цели апарат чиновнички није у стању да га схвати ни за неколико година. Онда не преостаје него бирати људе који воле и познају довољно демократски систем, али којима није непознат стари бирократски. Само такви људи могу да буду корисни носиоци државне власти у ово пролазно време.

Шта вреди за администрацију то вреди и за поједина питања политичка и друштвена. Такт је могао врло често да знатно ублажи противност. Постављање питања било је увек тако удешено да је изазивало јак и непосредан отпор. Ми ради тога до данас немамо ни један проблем решен, имамо удружене негативне елементе, противнике државе, раздружене пријатеље државе. Садањи облик партијског груписања није никојем нашем крају нанео штете као Босни. Створено у другим крајевима и подешено за њих то партијско подвајање је код нас примљено без икаквих измена, чак и без икаквог локалног колорита, примењено без јаких индивидуалности као заставника. С тога је брзо дошло у свакој главној групи до нових подвајања тако да данас Босна има, поред свог релативног незнатног учествовања у политици, званично конституисаних 10 (словима десет) партија. Можете томе слободно још додати десет фракција и једну врло велику, можда највећу партију индиферентних да добијете јасну слику о хаосу који влада, о немогућности скорог уређења. Да још нема неког оријентисања у аграру могло би се рећи да је Босна потпуно без компаса.

Приликом скорашњег дочека Регентова то се све јасно видело. За оног који макар мало позна рад аранжера, амбиције група и њихових представника, њихову вољу и њихове заблуде то је била једна корисна прилика да се фиксира суд о вредности људи и њихових начела. На изборима за конституанту то ће све бити много очигледније. Стога се изборима, у главном радују само они, који се надају њима добити. Врло их је мало из категорије beati possidentes који у њима виде једну државну потребу првог реда.

Осим муслиманских странака, познато је, све остале босанске партије сачињавају стварно или формално делове већих државних партија. Оне с тога очекују пароле и све што треба за изборе из Београда и Загреба, чак из Љубљане. Данашња Босна, као и некадања, има много шума и руда, мало оригиналних идеја и врло мало агилности. Оно што има оригинално лежи дубоко у инстинкту маса које сад први пут, долазе до изражаја. Проћи ће времена, док то вешти људи открију, док та руда нађе своју цену.

У Босни како видите, као и целој држави, има једна нада која ће вероватно да поправи, као и до сад, све погрешке. Шумадинци дају израза тој нади речима „Геда ће да изгура". Народни инстинкт ће да победи све заблуде. Изгубићемо много времена, али ћемо да изнесемо терете. Мало ћемо урадити, много ћемо изгурати. Можда тако мора да буде према стању у ком се народ налази, према времену у ком се ради.

Сарајево, 29 септембра, 1920 Н. Стојановић.

—

ЈЕДАН ИЛИ ДВА ДОМА?

(Крај)

Два су важна проблема код дводомног система, 1) како ће се решавати сукоби између два дома, и 2) какве ће се финансијске функције дати горњем дому.

Ако дође до сукоба између два дома у законодавству, постоје различни начини за његово решавање. Заједничко је гласање један од тих начина. Могућно је такође, као што се у Енглеској радило, распустити доњи дом. Најзад, познат је и јужно-амерички начин за решавање сукоба.

Систем заједничког гласања усвојио је норвешки устав

Законодавни предлози владе подносе се, прво, доњем дому (Odelsthing). Ако га овај прими, предлог се упућује горњем дому (Lagthing). Овај може предлог или примити, или вратити доњем дому с примедбама. Овај може и по други пут тај предлог упутити горњем дому. Ако га овај и по други пут одбаци, оба се дома састају у заједничку седницу (Storthing), у којој се ствар решава двотрећинском већином.

Јужно-амерички систем налазимо у уставу републике Чили. То је право шетање законодавних предлога. Разликују се два случаја: (1) један је дом сасвим одбацио предлог другога дома: (2) један је дом примио с изменама предлог другога дома. У првом случају, предлог се враћа дому који га је решио. Ако га овај дом поново реши већином од две трећине гласова, он се опет враћа у онај дом који га је одбацио, и сматра се као усвојен, ако противу њега не гласа две трећине чланова. У случају, да је други дом учинио само измене у предлогу другога дома, предлог се враћа дому који га је решио. Ако овај пристане на предложене измене, предлог се сматра као усвојен у законодавном телу. Ако предложене измене буду одбачене, предлог се поново упућује дому који је по други пут о њему решавао, и ако овај поново реши исте измене двотрећинском већином, предлог се враћа оном другом дому. У том случају, предложене измене сматрају се за одбачене само онда ако је за одбачај гласало две трећине чланова. Овај је систем врло сложен. Сличан систем шетања уведен је и у чешки устав.

Наш уставни нацрт је усвојио начело „шетања“, али није предвидео квалифициране већине.

Члан XII. закључака Уставне комисије о горњем дому предвиђа:

„Ако ли пак један дом учини какве измене у предлогу који је други дом усвојио и њему послао, предлог се с тим изменама враћа ономе дому који га је први претресао. Овај дом узима предлог поново у решавање, и свој нови предлог шаље на решавање ономе дому који га је други по реду претресао. У том случају овај други дом може решавати само о томе, да ли послани предлог у целини прима или одбацује. Ако он предлог прими, закон се сматра као решен у Народном Представништву. Ако га он одбаци, ствар се онда коначно решава на овај начин: Посланички Дом узима идућег сазива у решавање одбачени

предлог, и ако га без измена усвоји, закон се сматра као решен у Народном Представништву. Ради олакшања споразума између Посланичког Дома и Сената, на захтев сваког дома могу се сазивати конференције делегата оба дома.“

Што се тиче финансијских функција парламента, обично је начело то, да има првенство доњи дом. Буџет се има најпре предложити доњем дому. И по нашем нацрту има сенат право учинити примедбе на предлог буџета. Посланички дом узима у претресање ове примедбе и решава коначно о буџету и финансијским законима.

Врло шкакљиво је питање о целисходности горњег дома. То је врло широка и разнообразна тема, те заваћа управо у бескорисно спинтизирање.

Ко међу нама не би се сетио расправе Гершића о „Горњем Дому“, објављене у „Раду“ (1881), са којим је Слободан Јовановић полемисао у своме „Дводомном Систему“. Гершић је као радикал био жесток противник горњег дома; Слободан Јовановић заузимао се за горњи дом.

Теоретичари ће ваљда приметити да је дводомни систем наперен против народног суверенитета. То је аргуменат старог Сиеса, који је казао да је закон воља народа, да народ може имати само једну вољу о истом предмету, и да стога може постојати само један дом. Аргументација је ова погрешна, јер законодавну власт врше оба дома *укупно*. Закон је створен једном вољом и у дводомном систему, само што се до ње долази другим компликованијим начином него у једнодомном представништву.

Да горњи дом мора под сваким увјетом бити један остатак феудализма и аристократизма, то је једна реч и ништа више. Нећемо и не требамо некакву кућу лорда, никакав пруски Herrenhaus. Из нашег досадањег приказивања могло се видети, да су могући и горњи домови на врло демократској основи. Синдикална идеја може у горњем дому доћи до изражаја. Баш горњи дом може служити као средство, да се основна економска питања претресају озбиљно и савесно.

Хисторијске појаве као кућа лордова нису за наше прилике меродавне. Особите социјалне прилике су тек након векова створиле такав тип горњег дома, као што је кућа лордова, која је могућа само у својој земљи. Друге хисторијске социјалне

прилике траже и друге уставне форме. Било би чудновато кад би се ради куће лордова одбацила мисао горњег дома.

Монтескије (Esprit des lois, XI, 6), имајући пред очима тадању уставну Енглеску, изразио је потребу два дома. У међусобном спречавању власти види он велики политички принцип. Ову функцију спречавања има и дводомни систем: „Пошто је законодавно тело састављено од два тела, она ће се узајамно обуздавати својом способношћу спречавања“. Деоба власти и њихово међусобно спречавање има велику једну етичку сврху, борбу против тиранских закона и њихове тиранске извршбе. На тај начин деоба власти обезбеђује слободу појединаца.

Већ Слободан Јовановић је у свом „Дводомном Систему“ указивао на Монтескија и његово државање према организацији законодавне власти. Законодавно тело може се претворити у једну пучку скупштину, која би диктаторском снагом поступала према класама, које нису у влади.

Тај исти аргуменат налази се већ код Хамилтона у „Федералисту.“ Један дом може бити заведен страшћу својих чланова: његов састав може чак бити такав да никако не представља вољу народа. Овакав један тирански дом може имати најгоре последице за целокупни државни живот у данима тешких државних криза. „Како корисно ће бити у таквим критичним моментима мешање једног модерираног и уваженог грађанског тела у циљу одупирања једноме погрешноме смеру и спречавања једног удара који би народ хтео сам себи нанети, док памет и правда не завладају опет у политичком духу својим старим аукторитетом?“ (Федералист бр. LXIII.) Овакво средство је донекле конзервативно, али у свако време демократија допушта таква средства у моментима који су опасни нормалној еволуцији државног живота.

Настаје питање, да ли није потребно народу, пуном темперамента и који пут непромишљене акције, овакав један успор пребујне раздражености политичких страсти. Известан стабилитет је потребан у држави. Особито јужњачким народима, који следе више импулсима страсти и моментаној раздражености, потребна је оваква кочница. Баш ми Југословени имамо известан сувишак политичког темперамента. Дакле и ово питање треба решавати са становишта народне психологије. Горњи дом саграђен на истинитим пучким антиреакционарним основама, не би могао бити код нас штетан.

Горњи и доњи дом ће се међу собом допуњавати и ради тога бити само на корист државној идеји.

Проблем усавршавања законодавног рада је од велике важности. Законодавство једног дома је обично несавршено, неизглађено, дилетантско. Закон треба да прође кроз више руку. Више очију боље види. Ништа није опасније него непромишљено, површно законодавство. А површност и непромишљена брзина немају бољег лека него што је горњи дом.

Ипак у питању није само законодавство него је и контрола управе. Наше Привремено Народно Представништво је жалостан доказ потпуне оскудице контроле управе. Управа је могла радити, што је хтела; никад није дошло у Представништву до здраве критике административног живота. Нигде није контрола потребнија него на пољу спољне политике. И ту је баш користан горњи дом, који је обично способнији од доњег дома, да врши успешну и праведну контролу спољне политике. Критика управе у горњем дому, неће имати оног политичког ефекта као она у доњем дому, неће имати могућности да изазове пад владе; иначе критика горњег дома биће компетентнија од критике доњег дома. Дискусија у горњем дому има известан ауторитет, чињенице добијају на трибуни горњег дома један известан рељеф, који немају ни у штампи ни на политичким зборовима.

Демократију зову њезини непријатељи владавину некомпетентних људи. То је њезина највећа мана, то је њезина судбоносна рана. Ради тога је од големе важности за демократију, да се она тако организује, да она прикупи најбоље снаге у сврху успешне сарадње. Паметна организација горњег дома ће имати као последицу горњи дом компетентних људи. Стручњаци нека буду у горњем дому, у којем није места за звучне фразе него за реални рад. Горњи дом има бити стабилни, конзервативни елеменат у држави. У њему се има искупити веће искуство, веће знање, темељитије познавање свију струка јавног живота. Легислативна периода горњег дома је обично дужа од оног доњег и то има своју дубоку оправданост. Само људи, који се посвете извесноме послу за дужи низ година, могу дотерати до извесне висине у струкама јавног живота. У демократији је то потребније него у једној другој владавини. У аристократским републикама, какве су биле Млетци или Дубровник племић се бавио целог века јав-

ним пословима, и његов социјални положај допуштао му је да ради слободан од свију брига свакодневног живота. Краткорочна је била у овим републикама само власт извршних органа. У наше доба ствар је сасвим друга. Тешка борба за опстанак не даје државпљану могућност да се посвети државним пословима на темељитији начин и да се усавршује у појединим струкама управе и господарства. Зато је баш потребна дужа легислативна периода горњег дома, да може и обичан државпљан стећи знање и праксу потребну за вођење јавних послова.

Политика сигурно је најемпиричнија знаност на свету. Да имају скоро све државе два дома, то је једна необорива чињеница политичке емпирике. Два дома има права колевка грађанских слобода, Уједињене Државе, имају све републике Јужне Америке, пуне виталитета, има Канада, има најсоцијалнија, у правом смислу радничка република Аустралија, има најновији плод државног генија англосаксонског, Јужна Африка. Светски рат је створио нове државе, које су све одмах прихватиле дводомни систем. Чешка и Пољска имају своје сенате. Нова немачка република има свој горњи дом, као што ће га имати и Немачка Аустрија. Изузетак у правом смислу речи није ни совјетска Русија, будући се њезин уставни систем уопште не може упоређивати са другим несовјетским државама. Изним су само балканске државе, и тако је и једнодомни систем био и остаје прави балкански специалитет.

Богумил Вошњак.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„*МРЗАНА*", ОД ХАСИНТА БЕНАВЕНТЕ.

После једног енглеског и једног француског комада, Позоришна Управа, с похвалним еклектизмом, пружила нам је пре неко вече, у живом преводу Г. Х. Давича, један шпански комад, „Мрзану" од Хасинта Бенавенте, најбољег данашњег драматичара у отаџбини Лопе де Вегиној и Калдероновој. То је једна плаховита, колорисана и брза мала драма, одиграна под сировом и ватреном светлошћу јужњачкога сунца, прожета злокобним дахом сластвености, крви и смрти, и која нас, својом простотом и непосредношћу, одмара од вечитих сложених и конвенционалних модерних францускух комада, искомбинованих с мало емоције, доста духа и врло много заната.

У „Мржњи“ има, управо, две драме: једна унутрашња, друга спољна. Она која се збива у мрачним дубинама душе једва је овлаш наговештена у комаду, али и то овлашно сликање даје снажну и сугестивну слику једне истинске и ужасне страсти, љубави која мучи и убија, љубави „тиранина људи“, као што каже грчки песник; ова друга, спољна, има сву гратгоћу и суровост једног либрета за комичну оперу, и њена се потка да свести на неколико сцена и испричати у неколико речи.

Рајмунда се преудала за Стевана и довела му собом своју кћер из првога брака, Акасју. У првом чину ми присуствујемо Акасјиној веридби с Фаустином, чича Евзебијевим сином, у једној богатој сеоској кући неког кастиљанског села, усред поворке жена у живописној шпанској ношњи: хаљине дречавих боја, шарени шалови с дугимројтама на леђима, извучени „зулуфи“ на образима, велики румени цветови у коси. Кад је пао мрак, чича Евзебио полази са сином за своје село, али, мало затим, кроз стравичну тишину ноћи, разлеже се пуцањ: нека невидљива рука убија из заседе младога вереника. Чин се ефектно завршава молитвом која се, из гомиле скрушених жена на коленима, пење Богу.

Ко је могао бити убица Фаустинов? У први мах, сви помишљају на Норберта, који је, раније, ашиковао с Акасјом. Али тај честити младић нема муке да на суду докаже своју невиност, и пуштен је, на радост целог села. Убица је сасвим други, и Рајмунда ће ускоро дознати страшну истину: убица је сам њен муж Стеван, који воли своју пасторку једном бесомучном љубави. Он је омађијан њоме, и као што Федра, у Расиновој трагедији, налази црте свога пасторка кога воли, Хиполита, у цртама свога мужа Тезеја, тако и он, грлећи мајку, мисли вечито на ћерку. Не могући, дакле, да се одвоји од ње, он је наредио своме слузи да убије њеног вереника.

Међутим, Акасја, како по свему изгледа, мрзи свога очуха из све душе: она га не зове друкчије но *онај човек*, она с одвратношћу прима дарове којима је он обасипа, она с бесом гледа кад он грли њену мајку. У ствари, она га мрзи — зар граница између љубави и мржње није често врло неизвесна? — она га мрзи само због тога што га воли. Њена мржња није ништа друго до њена љубомора, крајња егзалтација љубавнога деспотизма, тиранска тежња за јединственим поседовањем коју вређа и најмања мисао на другога. Она би желела

— то је свирепа саможивост љубави — да буде све за Стевана, као што је он све за њу. Зато, не могући да апсорбује у себи потпуно свога љубавника, и не хотећи да га дели са својом мајком, она троструко пати: у свом срцу, у свом поносу и у својој пути, и мрзи онога кога воли, и жели његову пропаст. Ви се сећате речи Ла Бријерове: „Човек жели да учини сву срећу, или, ако то није могуће, сву несрећу онога што воли“.

Сама Акасја није нимало свесна тих својих осећања, и требаће, у последњем чину, да дође у опасност да за навек изгуби Стевана — кад овај, покајан, полази да се сам преда власти — па да јој пукне пред очима: она ће тада полетети своме очуху, с једним криком са дна њеног бића, у један бескрајан, дивљи пољубац, који јој је годинама сагоревао усне, и душу... Кад се Рајмунда, рањена болом, сва дрхтава од гнева, испречи испред двоје љубавника, Стеван ће јој, у једном тренутку љубавног пијанства и избезумљености, сручити куршум у срце. Куршум сасвим непотребан, у осталом: та злосрећна и немоћна жена не представља никакву опасност, нити смрт штогод додаје њеним мукама. Али Страст не резонује: она, као какав немилосрдан жрвањ, руши без разбора све што нађе на своме путу, и преко крви, — неумољиво себична, демонска, злочиначка — триумфује. Venus victrix...

Оно што чини сав интерес и сву јачину ове мрачне и енергичне драме, то је то изношење слепих, фаталних страсти, које господаре целим психичким животом, које нико не може зауставити у њиховом разрушилачком надирању плаховите бујице, и чији неминовни трагични судар човек очекује са сигурношћу и са стрепњом на срцу. Погледајте из ближе личности у „Мрзани“: Стеван није нимало рђав човек у души: ипак, он огрезава у најгоре злочине: његова је несрећа што се пустио страсти, која га носи суноврат својом вртоглавом матицом. И он и Акасја живе и раде као у сну, хипнотисани једном фиксном идејом која се титра њиховом вољом, њиховим разумом и њиховим животом; они губе појам о добру и злу, осећање правде и сажаљења; они постају створења потпуно несвесна и неодговорна.

По том приказивању суза, крви и рушевина које страст оставља за собом на свом пролазу и зле коби у коју води људе, ова модерна сеоска драма шпанског драматичара опо-

миње на античке трагедије или, још боље, на позорнште Расиново. Ми смо већ споменули сличност у предмету између „Федре“ и „Мрзане“; та сличност, у осталом, и остаје једино на предмету, будући су психологија, инспирација, структура и стил оба дела битно различни, — психологија нарочито. Душа је у Расинове јунакиње развијенија, сложенија: та жена такође оличава једну злочиначку и неодољиву страст, али у исти мах и пуну свест о својој прљавштини и свом греху; примитивни нагони узимају код ње видове богатије, суптилније, благородније. Личности шпанске драме имају, међутим, једну психологију врло рудиментарну; њихове су страсти, рекао бих, представљене чисто физиолошки; ми не видимо пустоши које оне праве у дубини њиховог срца; њихова психичка затегнутост излива се искључиво у снажне мишићне напоре или дивље симболичне радње. За примитивне природе које нам се сликају у реалистичкој шпанској сеоској трагедији та је психологија, несумњиво, тачна; али колико је она прва интересантнија и дубља, и колико нам боље открива тајне пружине компликованог механизма људских страсти. Зато оно прво сликање потреса наше душе; ово друго више раздрмава наше живце.

Наши глумци играли су ову сценички вешто вођену драму доста неуједначено. Гђа Милутиновић, која има један моћан и самоникао трагичан темпераменат, у извесним, ретким тренуцима била је узбудљива дубоком искреношћу акцента; других пута, нарочито у трећем чину, заведена својим несигурним глумачким инстинктом, није погађала тон, било што га је пребацивала, било што га није добацивала. Г. Милутиновић је био високопарно „театралан“. Гђа Таборска се тешко одваја од свога сентименталног тона. Игра Г. Гавриловића пуна је ауторитета. Г. Антонијевић говори једним простим и добродушним тоном који је у складу с улогом.

Светислав Петровић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

НАЧЕЛО МОДЕРНЕ МУЗИКЕ ПРИМЕЊЕНО ПРИ ОБРАДИ НАРОДНЕ МУЗИКЕ.

Ми живимо у добу тежња за постављањем принципа „нове“ естетике.

Необично распрострањено уверење, да су естетски принципи већ давно постављени, да су непромењиви и вечити, преживљује кризу. И највеће присталице те — могли бисмо је назвати „класичне“ — естетике почињу се колебати; јер осећају да се поред суверенитета већ утврђених појмова „о лепоме“ почињу формирати и нови појмови, који то „лепо“ тумаче са друге тачке гледишта, врло често са посве супротне тачке гледишта ономе које је до сада, у тим питањима, постојало и владало. И не само то, нови нараштаји проналазе лепоте и у ономе што је до сада у естетским традицијама било ружно, диве се ономе што су генерације које су прошле, или које пролазе, одбацивале. И то своје ново естетичарско „Вјерују“ његове присталице бране са пуно поноса, са пуно полета и снаге, са пуно дубоког убеђења, тако да се данас озбиљно мора признати да се и њихов глас чуо, да је и њихово дело запажено, да и њихове идеје почињу задобијати земљишта, све ширег, све бољег, мора се признати да су ти „нови естетичари“ избили на површину и да су озбиљни такмаци својим предходницима.

Да ли је то напредак или опадање? — тешко је одговорити. Али када се сви ти нови појави проуче долази се до закључка: да су се многе старе идеје диференцирале, да је, с тога много што-шта, што је у прошлости било споредно, или незапажено, или одбачено, добило у важности, да се истакло, да је постало основ нечем новом, које се рађа, које се буди, које се развија интензивно, крепко, брзо и бујно. И обратно: многи освештани принципи, који су кроз векове сјали, почињу да се гасе, да губе свој ореол.

Борба између та два света је жива, огорчена, по каткада и очајна. Са једне стране се потрже прошлост; са друге стране се говори о будућности. Док једна страна тражи доказа у ономе што је било: дотле друга страна износи оно што бива и што ће остати. Док једни кажу: *Велики Геније, творац свега реда који влада у природи, био је, поставио је*

тај ред и сада живи за вечност, или још боље: *ред који влада у природи јесте персонификација тога невидимог Великог Генија;* дотле други тврде: да свака индивидуа носи у себе Великог Генија који још није рекао дефинитивну реч, који ту реч уопште неће моћи никада да каже, с тога што се нове индивидуе, нови носиоци Великога Генија, из дана у дан рађају и да се са њима рађају нове могућности, нови изгледи, нова схватања, нови појмови. Према томе: *Велики Геније, Творац свега реда у природи није* био, *он* јесте *и он ће вечито* бити *увек новији, увек друкчији, увек богатији.* Према томе могло би се слободно рећи да дело савремене уметности значи: напредак.

Начело непокорног индивидуализма избило је на површину, и оно влада ма да још није дефинитивно победило.

Треба рећи ово: присталице савременога начела индивидуализма не поричу вредност тековинама прошлости. Они знају да свака епоха има свој специфични културни израз; али они знају и то, да постоје и преливи и безброј додирних тачака између израза разних епоха. У колико је човечанство културно ишло напред у толико су и могућности израза његових душевних стања бивале разноврсније, многострукије, богатије, израђеније, комплексније. Корен савремене индивидуалистичке уметничке школе задире дубоко у прошлост и са безброј жилица усисава храну коју су векови наслагали. Представници савремене индивидуалистичке уметничке школе не заклањају своје очи од зракова светле прошлости. Они желе само једно: да се ти зраци преломе кроз њихову призму. Није истина да је савремена уметност нешто ново, нечувено, нешто што никада није постојало. Све „ново“ у уметности јесте природна последица развитка, прогреса, оно је једна нова алка у културном ланцу који се продужава од века до века, од нараштаја до нараштаја, од године до године. Сва разлика између „старог“ и „новога“ јесте у томе, што су извесни ембрионални уметнички елементи прошлости данас запажени, развијани и развијени до најосновније важности, што су они данас, у „новоме“, постали главно.

Несумњиво је да та чињеница доприноси необично много новом, савременом изгледу уметности. Али ако се не застане застрашено или индиферентно, или са слегањем рамена пред „новим“, него се покуша ући у његову суштину, у његову генезу, до извора, видеће се и осетиће се континуитет.

То је, међутим, оно што недостаје многима. Модерни људи мисле на будућност а не поричу прошлост. Њихови противници гледају за собом, а не виде шта се догађа око њих, а још мање шта ће се родити из садашњице.

„Свако уметничко стварање је у првоме реду субјективни израз душевнога живота, дакле саопштавање..... еманација воље" (Риман). Такво је и музичко стварање. Услед тога „о суштини музике не може се говорити као о нечем што се не мења, што је већ постављено за вечност. Свака нова културна епоха, свака промена укуса, какав нов резултат истраживања на пољу музичке науке, па чак и појава једне једине снажне генијалне личности — све то у стању је да утиче на промену појма о суштини музике" (Хениг).

Што важи за музику важи и за све остале културне изразе и њихову вредност.

Живот се мења. Никоме ни на ум не пада да се томе противи и да захтева да се вратимо натраг, са животним потребама, у прошлост. Кад хоћемо да будемо иронични ми уздахнемо и кажемо: „старо, добро време". Али када је у питању уметност, култура, онда смо наклоњени да заборавимо да је она израз живота и захтевамо да се одвоји од живота и да буде онаква каква је била у доба ранијих генерација, то ће рећи, у доба животних назора и потреба који су друкчији од наших. То је немогуће, то је апсурд!

Не одрицати савремену уметност него се потрудити ући у њену тренутну суштину, то је врлина. Треба умети пронаћи њене елементе из којих је она сачињена, пронаћи њене психолошке — што значи индивидуалне — одлике и упознати се са њеним техничким средствима.

Али да се то пронађе треба имати уметничке културе, а не само љубави за уметност. На све уметности могу се применити речи Хермана Кречмара које је он, очевидно не у залуд, рекао, обзирући се искључиво на музику: „Неминовно је да ће у најскоријој будућности морати да се дође до тога да се захтева да о суштини музике и музичким законима сме међу философима да говори само онај који има музикалног образовања, и међу музичарима само онај који је философски образован".

*

Музика је данас у свету узела нов полет. Необично је интересантно пратити га, ићи у стопу за њим, познати га. Музика је данас тако диференцирана, богата, снажна, у модерном смислу те речи, да се почиње веровати у њену доминантну вредност међу културним производима савременог човечанства. Нови дах музичке уметности није прошао ни поред нас а да нас не додирне. Овоме чланку данас је сврха само ово: утврдити тај додир и пронаћи стазу којом смо ми, Југословени, пошли под магијом „новога“.

Пре свега модерне индивидуалисте су прекинуле са старим принципом формалистичке естетике. Они су реалисте, натуралисте. Идући тим правцем они нису наивни имитатори природе као они представници полифонога вокалног стила XVI века (Gombert, Janequin, Scandelli) па даље, ка Хајдну, Couperin и Rameau и други, који су хладно и ради ефекта „имитовали“: крекетање жаба, певање птица, какотање кокошака и томе слично; него су све акустичке појаве у природи искористили ради Stimmung-a. Да би постигли Stimmung морали су се ослободити шаблона облика који је већ Бетховну сметао, и не водећи рачуна ни о Мадригалу ни о Баладн и Caccia (ловачкој сцени) из доба Ars nova XIV века, ни о Мотети XVI века, ни о њиховим инструменталним панданима: Ricercar и Canzon alla francese, ни о облицима епохе Generalbass-a, па чак ни о стереотипном облику Сонате, они су створили нове облике на рушевинама старих, нарочито из моћног облика Сонате, облике способне да, по гипкости својој, одговоре свима жељама слободног, индивидуалног, уметничког стварања.

Затим *мелодија* је постала разноврснија, разгранатија, обимнија, нијансиранија, постала је слободна у интервалском и ритмичком смислу, гипкија, јер се не боји хроматике. На против, хроматика је њен основни принцип, поред драматичнодекламаторског принципа.

У вези са њоме *хармонија* је тако исто еминентно хроматична. Контрапункт, и то хоризонтални, а не вертикални, — то јест онај коме је основни принцип линија која се самостално развија, а не из хармонских односа —, добија маха слично, донекле, полифоном стилу XVI века.

И најзад *ритам,* који престаје бити крут, одмерен, него гибак у смислу музичке агогије, појављује се да целокупној садржајној концепцији музике да ону мистериозну флуидност која је најосновнија тековина данашњице. (Дебиси, Флоран

Смит, Русел, Равел, Ги Ропарц, Шпањолци: Албениц, де Фала, Торина. Талијани: Малипијеро, Респиги, Пицети да Парма, Даенко, Енглез: Госенс, Чех: Јозеф Сук, Немци: Рихард Штраус, Шрекер, Шенберг и Ерих Корнголд и други.) Има још једна ствар која даје одлике музичком модернизму: боја, инструменталне комбинације (Стравински, Дебиси, Рабо). Модерни музичари, нарочито латинске и англо-саксонске расе, су оријенталци, ексотичари, сви без разлике. Бизарна мелодика постављена на скали целих тонова или ексотичној пентатоничној скали је необично омиљена. Та је скала толико ушла у савремену музику да је велика француска пијанисткиња Бланш Селва била принуђена поставити принцип њенога „прстомета" (doigtée). Бизарни инструменти улазе у оркестар и од Фелисијана Давида († 1876) до модерних „шиноазерија" Хапри Лица, Стравинског, Рабо-а (Маруф) и Пољага Роговског, тај оријенталистички тон је играо велику улогу.

Тиме долазимо до теме која ме у овоме чланку највише интересује: примена народне музике у уметничкој музици.

Као у доба романтизма прошлога века, музичари стоје у сталном и непрестаном додиру са природом, са музиком, „простих душа", са народном, пучком, попевком и игром. Али у томе има основне разлике. Док су романтичари-композитори прошлог века *кроз књижевност* били музикално романтични и у народној мелодији гледали украс, један спољни ефект, техничко средство; дотле су модерни музичари сишли до народног музичког блага ради музике, али не да га пресаде у своја дела, да га унесу у своју технику, него да га спиритуализују, да га расчлане у његове ембрионалне делиће и новим комбинацијама да дођу до нових средстава посве дијаметралног типа ранијим средствима. У народној мелодији они не траже украс него израз, душу, психологију, Stimmung. Тако се само да и објаснити жеља модерних француских импресиониста — који су несумњиво представници „музике расположења" — да се користе народним музикама свију народа, првенствено оних који имају народну музику различиту од народне музике окциденталних народа, за израз својих личних, индивидуалних, расположења.

Значај народне музике за опстанак принципа музичко-уметничког индивидуализма је, према томе, огроман и ми не можемо а да са задовољством не констатујемо да наши мо-

дерни уметници, нових тежња и погледа, могу да се сматрају срећнима што у своме рођеном народу могу да нађу музикално-техничких средстава за своје индивидуалистичке уметничке тежње.

Наша народна музика је запажена у доба омладинског покрета шездесетих година и нешто мало раније. Корнелије Станковић († 1865) је не само наш први музичар него је и први који је ушао у народ у намери да прикупља народне мелодије. Са чисто уметничке тачке гледишта његов рад нема много вредности, пошто је његова целокупна концепција о музици и њеној техничкој и психолошкој вредности била конвенционална, бечко-пештанска једне епохе изобличенога, слађуњавог, романтизма. Али као иницијатор он игра улогу коју је немогуће превидети, која се не сме превидети.

Почевши од њега наша музика се развија у смислу музичког национализма, помагана, потхрањивана утицајима с поља нарочито утицајима руских и чешких националиста друге половине прошлога века. Благодарећи Корнелију интерес за народну музику није ни једнога часа ослабио код наших музичара, а од снажне и маркантне појаве Стевана Мокрањца он је само растао, бивао све јачи, све расложнији, све оправданији.

Процес којим се код великих културних народа ишло у тим односајима према народној музици и примени њеној у уметничкој музици, и код нас је исти. Тај се процес састоји у овоме:

Музичарима је прво пао у очи спољни део народне музике, њен ритам и њена мелодија. То је епоха простог, „класицистичког", шаблонског хармонизовања народних мелодија и народних игара. Овај начин хармонизовања народне музике и данас је још у примени, код свију народа па и код нас. Његов први представник је био Корнелије, његови следбеници: Јосиф Маринковић, Божа Јоксимовић, Петар J. Крстић, Владимир Р. Ђорђевић, Исидор Бајић и други. Код Хрвата је Кухач представник и вођа овога начина хармонизовања, који је наставио, са модернијим тенденцијама, Г. Берса. Код Словенаца овакав начин постоји у обрадама Оскара Дева, Здравка Швикаршича, Бајука и тако даље.

Затим, у колико је модерни принцип уметничког индивидуализма узимао маха, задобијао земљишта, побеђивао, у толико су и интереси за народну музику почели бивати разно-

вренији. Почело је се улазити у суштину народне музике у опште, па и у суштину њених појединих врста и подврста. Пошло је се тако далеко да је свака појединa народна мелодија била проучавана не само са техничке — могло би се рећи спољашње стране, него и са психолошке, унутрашње стране. Уметници се нису задовољили констатовањем појединих распореда интервала у мелодији, ни утврђивањем бизарног ритма, бизарног фразирања, бизарног облика мелодије; него су почели постављати питање: зашто је то тако? и — да ли је могуће народну мелодију обрађивати, часно и коректно до душе, на основу освештаних принципа традиционалне хармонике, или се та мелодија мора обрађивати друкчије некако? Где је то „друго“? Шта је то „друго“?

Милоје Милојевић.

(Крај у идућем броју.)

ДРУШТВЕНИ ПРЕГЛЕД.

ПРОГЛАС СРПСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ.

Краљу Душану, после великих успеха које је постигао у борбама од ране младости, господару, како је сам с поносом писао млетачком дужду, „скоро читавог византијског царства“, требало је и видно обележје набрекле снаге и успона државног и он с тога 1345 одлучује, да победничку главу овенча царском круном. Како је, међутим, цара требао крунисати патријарх и у царевини постојати поред самодршца, Душан је, без обзира на држање верског Цариграда у тој ствари, свог ранијег логотета, оданог архиепископа Јоаникија, уз пристанак бугарске патријаршије и охридског архиепископа, дао прогласити за српског патријарха. На Васкрс, 16. априла 1346, на државном сабору у Скопљу, крунисао је Душана тај српски патријарх, заједно с бугарским, за „Цара Србљем и Грком“.

Под утисцима распада Душанове државе и унутарњих борби и погибије на Марици наш је клир тражио, да се обнове везе са цариградском патријаршијом, односно да дође до измирења. Али, занимљиво, цена тога измирења 1375 није било укидање нове српске патријаршије. Ње је нестало тек после општег слома српске државе, 1459 године. Да је у српској хијерархији и народу била од нарочите важности и

са високим споменом доказује то, што је Мехмед-бег Соколовић, велики везир, задовољавајући српски елеменат турске царевине и израђујући нову политику те државе, мислио да даје најбитнији услов за бољи живот народа обнављајући му стару патријаршију (1557). Преко два века иза тога патријаршија је активно деловала у српском народу и религиозно и политички и имала судбоносна утицаја на његове одлуке. Два су патријарха, 1690 и 1737, водила и две веће народне сеобе и напуштала своја стара седишта, али се патријаршија одржала све до 1766 године, кад је укинута настојањем фанариота и својом изнуреношћу. Спомен патријаршије остао је у народу жив и даље, и 1848, у првим одлукама народног покрета Јужне Угарске, беше наставак традиције с краја XVII века и обнављање војводине и патријаршије.

Сав сјај српске православне цркве створила је династија Немањића. Она је, акцијом Св. Саве, после Немањина учвршћивања државног средишта у Рашкој, обезбедила тој цркви првенство над свима осталима у држави; она је изгнала јеретике и била кула православља и учинила га државном вером; она је, најзад, учешћем својих многих чланова у хијерархији и калуђерству створила посебне интимне везе са клиром и ушла потпуно у његов круг. Највећи успон владалачке снаге прати и највећи успон цркве. Имања, штедри поклони и сва пажња манастирима трајала је дотле, док је било Немањића; касније свега тога помало нестаје и некад нарочито штовани сталеж осећа сву тежину нестанка тог свог моћног ослонца. Стари летописи и родослови и по њима народна традиција брижљиво бележе и спомињу те дане старе славе, „својих славних цара задужбине“, и казујући спомен о њима оживљавају и сву традицију хисторије и митску лепоту тих потамнелих времена.

Поред извесних других момената ово идентификовање цркве и државе у немањићској периоди учинило је највише, да се у православном делу нашег народа очува свежа државна традиција. Босански владари, с Твртком заједно, немајући тог подржавања у цркви ишчилели су из успомене и босанска државна традиција у свести нашег елемента у XVII—XIX веку није готово ни постојала. Кад је обновљена пећска патријаршија она је обухватала све српске земље без обзира на њихове бивше границе, ширила у њима своје традиције и своју

схватања и уједначавала опште тежње српског народа. Она је тим непрепорно највише уветовала заједнички морал свих српских борба за ослобођење потстичући у народу ону класичну „веру Обилића“, којом се куне један легендарни јунак најрасније нашег владике. Јединственост српских националних осећања, врло живих и врло ретких у тој интензивности код других народа, као и тежња, да се обнови „стара слава“, резултат су тих настојања, која су, сасвим природно, у обнови старог државног сјаја гледала и обнову својих вредности.

Нарочито је велик утицај цркве не само у народној традицији, него посебно и у народној песми, у најлепшем и најбољем делу наше књижевности. Овде, у овом кратком пригодном чланку, није место да на то поближе указујемо, али је потребно упозорити бар на неке ствари. Неке популарне песме, као „Свети Саво“, „Милош у Латинима“, „Зидање Раванице“ и др. имају непосредан калуђерски култ за манастире и за просте лајике, народне певаче, једва разумљиву упућеност о њиховом положају и творцима. У многима су јасни утицаји црквене легенде и хагиографски мотиви Средњега Века; доста је, уосталом, указати на познату песму о цару Лазару, коме соко доноси књигу из Јерусалима и који се светачки приволује царству небеском. Није узалуд народна традиција учинила свог најомиљенијег јунака царевим писаром и чуваром високо штованих „књига староставних“. Кад се свестраније проуче везе старе књижевности с народном и многи други елементи наше старе културне хисторије видеће се много јасније, колико је дубок и сложен био утицај тог времена од три века свесног државног живота на све духовно наслеђе каснијих Срба. Утицај цркве, с обзиром на вишеструку делатност њених представника, остаће увек највиднији и највреднији брижљивије пажње.

Ново проглашење српске патријаршије дошло је можда више као акт пијетета према том њеном значају у прошлости, него из неке веће стварне потребе. То бар показује мали интерес ширих кругова за тај чин осуством живљег учешћа при проглашавању, које је, и ако вршено уз посебан церемонијал, (нимало беспрекоран, уосталом), имало мало привлачне снаге. Црква нема више ни у друштвеном, па следствено ни у државном животу, оног значаја, који је имала пре; чак и у ширим круговима нашег православног елемента религиозна

питања нису она, која су му најпреснија. У нашој новој држави, са више конфесија, тај значај још је условљенији и далеко од тога, да уопште буде од првоморазредне важности. Али у свом ужем кругу, у занемареној и доста поремећеној српској цркви данашњег времена, која пати од тога што осећа то попуштање и веровања и интереса и што и сама има тешких мана и у погледу лица и начелног карактера, можда ће тај проглас и нова акција патријаршије донети извесне користи. У неки нови живот и препорођај српске цркве, рачунајући с данашњим материјалом лица и са општим расположењем народа, ми више не можемо да верујемо.

Владимир Ћоровић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

А. СПОЉНА ПОЛИТИКА.

УГОВОР О МИРУ СА МАЂАРСКОМ.

Сједињене Америчке Државе, Британско Царство, Француска, Италија и Јапан, које су Главне Савезничке и Удружене Државе, и Белгија, Грчка, Кина, Куба, Никарагуа, Панама, Пољска, Португал, Румунија, Сијам, Чехословачка и наша држава, које су Савезне и Удружене Државе, закључиле су мир са мађарском народном владом. И тако је Угарска последња држава из табора Централних Сила са којом се сада улази у редовне односе.

Угарска, чији су државници врло много допринели да се изазове европски рат својом агресивном и експанзивном политиком на Балкану, сведена је овим уговором у главноме на територију на којој живе у непрекидним масама Мађари. Констатујући да је бив. аустроугарска монархија изазвала светски рат упутивши ултиматум Краљевини Србији јула месеца 1914 године, горе поменуте државе одређују границу нашу са Мађарском тако да на неких десет места њу треба да одреди нарочита Комисија. И овде као и у случају с Бугарском, тој Комисији је остављена извесна, готово велика, слобода да сама решава о свакоме спорноме питању границе. Комисије ће, каже се у Уговору, имати не само да утврде границу која се у Уговору помиње као „линија која се има на терену одредити".

него и да ревидирају оне делове границе који су Уговором утврђени као дефинитивни. Ово овлашћење дато Комисијама за разграничавање имаће за последицу велике тешкоће и спорове. Мађарска народна влада чиниће у томе погледу велике сметње, а још неодређена оријентацаја спољне политике Главних Савезничких Сила у Европи утицаће још врло јако на њих. У сличноме положају у коме смо ми налазе се Република Чешка и Краљевина Румунија, које према Мађарској немају готово никако утврђену границу, него само „линије које се имају на терену одредити".

По Уговору Мађарска се не може одрећи своје независности без пристанка Лиге Народа. Докле год не постане члан Лиге Народа Мађарска „не може да предузима ма што што би њену самосталност компромитовало, посредно или непосредно, и ма на какав било начин". Поред ове обавезе Мађарска је узела обавезу да не рекрутује редовну војску као остале државе него да има само добровољне трупе, на броју 35000 које војника које официра. Број војника, који имају бити употребљени само ради чувања реда и јавне безбедности је распоређен овако. Мађарска може само овако организовати војску: дивизију пешадије са највише 414 официра и 10.780 војника или са најмање 300 официра и 8000 људи; дивизију коњице са највише 259 официра и 5380 људи или са најмање 180 официра и 3650 коњаника; мешовиту бригаду са највише 198 официра и 5350 људи или са најмање 140 официра и 4250 људи; пешачки пук са највише 65 официра и 2000 људи или са најмање 52 официра и 1500 људи; батаљон пешадије са највише 16 официра и 650 људи или са најмање 12 официра и 500 људи; митраљеску чету са највише 3 официра и 160 људи или са најмање 2 официра и 120 људи; бициклистички батаљон са највише 18 официра и 450 бициклиста или са најмање 12 официра и 300 људи; коњички пук са највише 30 официра и 720 војника или са најмање 20 официра и 450 људи; коњички ескадрон са највише 6 официра и 160 људи или са најмање 3 официра и 100 људи; артиљеријски пук са највише 80 официра и 1200 људи или са најмање 60 официра и 1000 људи; једну лаку батерију са највише 4 официра и 150 људи или са најмање 2 официра и 120 људи; рововску артиљеријску чету са највише 3 официра и 150 људи или са најмање 2 официра и 100 људи; батаљон инжињерије највише са 14 официра и 500 људи, или са најмање 8 официра и 300 људи; брдску батерију са највише 5 официра и 320

војника или са најмање 3 официра и 200 војника. Поред овога минимума и максимума у људима, Уговор утврђује и количину оружја овако, на сваких 1000 људи: по 1150 пушака са по 500 метака на пушку; 15 митраљеза по 10.000 метака на сваки митраљез; по 2 лаке хаубице са по 1000 метака на сваку; по 2 средње хаубице са по 500 метака на сваку; по 3 тешка топа са по 1000 метака на сваки топ. Уговором се даље ограничава број војничких школа за официре или оних лица која по своме позиву носе оружје, као што ограничава израду оружја и муниције на једну једину фабрику.

Овим уговором је Мађарска изгубила и своје пристаниште на Реки и сву флоту која је чинила саставни део аустро-угарске флоте, а добила је право да може имати на Дунаву само три брода-извиднице. Уз флоту је изгубила своје ваздухопловне паркове, и материјал који се налазио у Мађарској, и телеграфију без жица, и право да било у одређеноме року било иначе, гради бродове, аероплане, бежичне телеграфске станице за себе или за друге државе.

Главне Савезничке и Удружене Силе добиле су овим Уговором право сталне контроле над извршењем свих ових обавеза које Мађарска мора да унесе у своје нове законе и уредбе. Лига Народа има право да врши истраге у Мађарској кад год већина њенога Одбора то затражи у погледу оружја, војске, и др.

И у овај Уговор ушла је обавеза владе Мађарске да преда на суђење било свима Савезничким и Удруженим Силама било једној од њих, оне Мађаре који су учинили радње противне законима и обичајима ратним. Врло су слаби изгледи да ће се обавезе ове врсте извршити. Једва ако Румунија, Чехословачка и наша држава удружене и заједничким утицајем, постигну какав извесни успех. Главне кривце, који су наређивали извршења радњи противу међународнога права, неће, по свој прилици, никаква казна постићи.

Најважнији део Уговора о Миру с Мађарском јесте онај о накнади штете, коју она има да плати. Признајући да је Мађарска одговорна за штете које су нанесене њеним савезницима и нама, последњим ратом, Савезничке Силе ипак не одређују величину ни количину те накнаде, зато што „привредни извори Мађарске нису довољни да накнаде потпуно сву штету“. Оне овлашћују једну Међусавезничку Репарациону Комисију, да

утврди величину накнаде штете и глобално и појединачно, с тим да у току 1920 и првих месеца 1921 г. положи извесну суму новаца — Савезницима, из које ће се наплатити најпре трошкови окупационе војске. Мађарска мора платити накнаду штете: 1. за телесне озледе које су нанесене, било путем бомбардовања било којим другим начином, појединим грађанским лицима или њиховим породицама; 2. за насиља, за рђаво поступање (покушај убиства, затварање, изгнанство, интернирање, евакуисање, принудни рад) над грађанима нашим и њиховим породицама; 3. за насиља почињена над грађанским лицима, жртвама рђавога поступања за време окупације; 4. за рђаво поступање над заробљеницима; 5. за инвалиду свима инвалидима, рањеницима, онеспособљенима, у колико та инвалида доноси штету дотичној држави; 6. за све издатке које су учиниле Савезничке силе за угарске ратнике заробљенике и њихове породице; 7. за рад на који су за време рата цивилна лица присиљена без праведне награде; 8. за све оно што су мађарске власти однеле, секвестрирале, уништиле или оштетиле за време рата, као и све што је ратом оштећено; 9. за насилно одузете ствари, казне, реквизиције војничке. — Осим ових обавеза, које имају извесног изгледа да буду испуњене, Угарска је обавезна, исто онако као и Аустрија, да своја економска средства преда савезницима, па дакле и нама, за материјалне штете које је нанела на окупираној територији. У ову рубрику долазе: а) стока, машине, железнички материјал, опрема и др. што је било секвестрирано, искоришћавано или уништено ратом, а владе савезничке желе да буде одмах замењено истим предметима; в) грађевински материјал као камен, цигља, цреп, дрвена грађа, стакла прозорска, челик, креч, цемент, машине, машине за грејање, намештај и сав други трговачки материјал — које владе желе да Мађарска изради и преда за реставрацију окупираних предела. Наша Влада може одмах после ступања на снагу овога уговора да поднесе листу стоке, коју тражи да јој се у року од три месеца изда, а аконто целокупнога броја стоке које ће јој Репарациона Комисија досудити. У Уговору о миру с Аустријом стоји изрично да је Аустрија обавезна у року од три месеца од дана закључења уговора издати нашој држави: 1000 крава музара од 3—5 година, 500 јуница, 25 бикова од године и по до три године, 1000 телади; 500 волова за вучу, 1000 коња за вучу и 1000 оваца. У уговору с Ма-

ђарском унесене су блажа одредба за Мађарску и мање гарантија да ће наша држава, од броја стоке коју затражи од Репарационе Комисије, добити бар донекле приближно исти број као од Аустрије. — Онамо је обавеза овде вероватноћа, а поред овога Мађарска може у замену, и како одреди Репарациона комисија, периодично издавати за пет година нашој држави из печујскога угљенога рудника, угљен за железнице и бродове.

Мађарска је морала да прими ограничења у погледу слободне трговине, порезивања, царињења увезених и извезених артикала, индустријске својине, пловидбе, саобраћаја по суву и по ваздуху, организације рада и радништва, међународних ранијих обавеза и уговора, приватно правних уговора, и трговачких послова.

Како је Мађарска земља кроз коју пролази Дунав то су у Уговору, поред општих одредаба за пловидбу по међународним рекама, унесене одредбе о Дунаву. У Европску Дунавску Комисију, и по овоме уговору као и по уговору са Бугарском, Аустријом, само Велика Британија, Француска, Италија и Румунија једине су за сад чланови ове Дунавске Комисије; али се обећава да ће се у најкраћем времену спремити један нарочити устав за Дунав. Дунав постаје сада један међународни објекат прве важности. Силе које данас одлучују о питањима Европским, - Енглеска, Француска и Италија, — и ако Дунав не кваси њихове равнице, интернационализирају ову реку, и стварају у њој један нарочити режим контроле над прибрежним државама од Улма до утока у Црно Море. Дунав ће представљати у будућности отворена врата за бродове Великих Сила, противу којих је Немачка водила последњи рат. — Из досадањих радњи Савезничке Дунавске Комисије, која је седела у Будим Пешти, може се закључити да ће и наша држава имати тешкоћа на своме делу Дунава, и бити донекле ограничена у својим правима.

Поред обавеза у Уговору о Миру наметнутих Мађарској, има обавеза које су наметнуте и нашој држави. Од ових обавеза које су финансијске природе а тичу се давања и примања Угарске из доба пре рата, развиће се низ приватноправних питања и спорова. У идућем броју изнећемо одредбе које се на то односе; оне су важне и зато што су унесене у Уговор с Аустријом и зато што се говори о делу дуга, који наша држава има да поднесе; као неки данак за ослобођење.

Овај Уговор, као и сви други уговори који су му претходили, није савршен. Он је оно што се могло најбоље под данашњим приликама постићи. Они који су га склапали признали су то и сами, јер су у његове одредбе уносили ублажавања, заокругљивања, могућности за исправке, за компромисе, али, бојимо се, и за изигравање обавеза. Из свега онога што су Мађари до сада радили, ми држимо да они неће вршити уговорне обавезе које се тичу наше државе, Румуније и Чехословачке. Поред тога, кад дође време разграничавању на лицу места имаће се несавладљивих тешкоћа, ако се пре тога не расмотри још једном мирно и разумно цела наша гранична линија према Мађарској. Догађаји у Суботици и у Хрватској, акција мађарских шовена у Бечу, у Румунији, у Словачкој, показују довољно да у Мађарима имамо најнемирнијега суседа. И пре него дође хладно размишљање и помирење са судбом код Мађара, па затим дакле и добри суседски односи са нашом државом, што нама изгледа могућно, проћи ће доста времена. Што год наше унутрашње стање буде чвршће и боље, све смо ближе коначном срећивању нормалних прилика у Југо Источној Европи, па дакле и са нашим најопаснијим суседима — Мађарима.

По Сен Жерменском Уговору (§ 8, annexe III, Део VIII) све бродовље трговачко бив. Аустро-Угарске у Јадранскоме Мору требало је да припадне Главним Савезничким Силама. Одлуком Врховнога Савета од новембра пр. год. одређено је да бродови испод 2000 тона остану својина бив. аустро-угарских, а сада наших поданика из Приморја, с тим да они одлуче под чијом ће заставом пловити по мору. Споразумом који је постигнут у Лондону између Италије и наше државе добивена су нека паробродска друштва, и за саобраћај дуж наше обале бродовље. Према томе од целокупног броја трговачке флоте бив. Аустроугарске добивено је 136 бродова за обалску пловидбу у нашем Приморју, и 36 бродова преко 2000 тона за нашу трговину са светом. Како је, на овај начин каботажа на нашој обали обезбеђена, то је и цео економски живот нашега народа у Приморју на чврстим ногама. Економски положај наше Државе у Јадранскоме Мору постаје према томе, добар, јак, и независан. Према изјавама наше владе у Народноме Представништву изгледа да се он може још и побољшати кад се заврше преговори о седам спорних бродова између нас и Савезника.

Помирљива попустљивост коју је талијанска страна показивала у преговорима о овоме бродовљу, и извесне енунцијације из Рима, дају неке наде да ће и преговори о Реки бити вођени у томе духу. Ми не знамо колико ће она бити оправдана, али видимо да се ствари развлаче.

Иностранн.

Б. УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА.

СЕЉАЧКИ ПОКРЕТ У ХРВАТСКОЈ ПРЕД ПАРЛАМЕНТОМ.

Београд, 10. октобар 1920.

Пред свој крај, Народно Представништво почело је показивати знаке живота. Оно које је за две године с великом муком успело да у последњем тренутку изгласа један једини значајан закон — закон о изборима за Конституанту — бацило се с пуном снагом на једну интерпелацију, која је дискутована пет дана без прекида с онаком оштрином и страшћу каква се дотле у том Дому није могла наслућивати. Беседници раније непознати, чије мисли тада први пут изражене пружаху слушаоцима само једно умерено интелектуално уживање, нису напуштали говорничку трибуну пре него што су исцрпли сав ефекат своје дијалектичке вештине. Нема сумње да је политичка важност предмета сама собом изазивала што потпуније откривање и расветљавање и узрока и чињеница. Али, у исти мах, код овог или оног посланика осећало се да се више обраћа бирачима, чији ће му глас бити потребан 28. новембра, него ли самом Парламенту који је у очи растурања. Отуда ретко да је једна парламентарна дебата достигла такав степен несклaдности. У појединим тренутцима изгледало је да се странке парниче између себе и да им је стало да једна другу довуку на оптуженичку клупу, у чему су, наизменце, подједнако успевале... Говорило се о „општој психози“ која данас влада у целоме свету, о несавремености србијанског војног закона, о разлици између сељака у Србији и у Хрватској, о неактивности интелигенције и њеном немару према народу, о аграрној реформи и њеном партизанском извођењу, о оптужбама против комуниста и крађи аката њихове кривице, о Стјепану Радићу и његовој разорној акцији, — све то да би се што пре нашао извор зла и прописао спасоносни лек. И када су гледишта са свих страна претресена и аргументи изобртани у једном или

другом правцу, онда се тек, на крају крајева, увидело да ни посланици ни министри још нису начисто с тим зашто су догађаји избили и како су текли. И тако је с великом већином прихваћен прелаз на дневни ред, у коме је Народно Представништво закључило да су сва обавештења што их је саслушало до те мере недовољна да је тек после тих ораторских изјава настала потреба „да се путем парламентарне комисије на лицу места испитају узроци и развој немира“.

На јаснији начин није се могла показати ништавност једне овакве дискусије која је, испреплетана самим супротностима и противречностима, у пуној светлости показала конфузност и немоћ овог Парламента на умору. Док су једни доказивали да је буна припремана, докле је за друге била спонтана. Час се истицало да је покрет од почетка до краја носио „чисто социјални карактер“ и имао сва обележја класне борбе, час му је придаван племенски значај са свима знацима националне нетрпељивости. По некима, то је била једна планинска бујица која је силно избила и брзо прохујала, а многи су међутим уверени да је то била експлозија незадовољства дуго гомиланог и подбаданог „мрачним силама“, незадовољства које је захватило дубоког корена у народу и још није ишчезло, већ притајено тиња. Сам председник Владе, одвише генералишући, изазивао је произвољна тумачења и скретао дебату у страну. Док су војне власти, поједини официри и чиновници нападани или лично и појединачно, или због својих непромишљених наредаба, Др. Веснић је бранио ону славом увенчану војску која нас је ослободила и која и данас на границама чува нашу нову отаџбину, — а о тој војсци одиста су сви говорници имали само изразе пуне одушевљења и поштовања. Говорећи одвише у опште о политичким тенденцијама једног дела нашег народа а не обележавајући их из ближе, изгледало је да он издваја Хрвате и истиче извесне племенске разлике што нас деле и често доводе до отпора и сукоба, — тако да је морао да се брани од идеја какве у ствари никад није заступао.

Један се говор истицао више од других, не толико својом одређеношћу колико као израз јасно израженог менталитета који, у последње време, узима више маха и извесног политичког тона који све чешће улази у употребу. Главни бесединк Народног Клуба, г. Светозар Ритиг, изговорио је, као нека врста јавног тужиоца, један реквизиториум пун претње про-

тив свега што је он нашао да у нашој држави не ваља. Његове речи оставиле су у Скупштини утисак: на једне, да је хтео „демонски да нападне Србе“, на друге да он јесте за јединство али је против Срба, на треће да је његово мишљење оно исто које имају сви Хрвати само га неки, — већина, — у себи крију а тек га појединци исказују јавно. Утисак, у потпуности узет, можда нетачан, али делимично свакако није далеко од истине. Кад г. Ритиг тврди да се данас, противно Вилсоновим принципима, основни државни систем од Срба намеће, да се негира традиција и свест хрватског народа, да се у Хрватској живи као у окупираној земљи, да нема племенске и грађанске равноправности, да нови крајеви морају двоструко привређивати за рачун старих крајева Србије, да се чиновници запостављају само зато што су Хрвати, — онда се сме закључити да је он један од оних Хрвата који свугде виде опасност од надмоћности Срба и који ове оптужују да су у заједницу ступили с јединим намером да потчине и владају над друга два племена. Све су нам те формуле и одвише добро познате, јер их посведневно читамо у једном делу загребачке и сарајевске штампе. Г. Ритиг им је само додао публицитет посланичке трибуне. У тренутцима кад тако говори, код њега побеђује неки партикуларистички, непријатељски расположен дух, који губи осећање за заједницу чим стане да му се привиђа империјалистичко Српство. С чуђењем се човек пита како може г. Ритиг, резонујући на овај начин, да ставља себе под покровитељство Штросмајера и Скерлића, који су, обојица, били достигли онај високи степен свести очишћен од пролазног и ситничног, на коме се више не може разликовати, ни у манама ни у врлинама, само српско од самог хрватског. Али чим се г. Ритиг ослободи онога што је у њему несвесно остало као уска племенска традиција, он се враћа на прави пут. Сав онај део, у коме је, остављајући на страну и Хрватство и Српство, подвргао критици опште прилике у нашој земљи и цео заједнички систем владавине, који је исти и у центру и у покрајинама, показује да узроци оног незадовољства које се све више шири, и у свима редовима и у свима крајевима, леже у том систему а не у неком племенском антагонизму или националној мегаломанији. Како звук истине добијају речи када овај беседник, скрушено као с предикаонице, спушта глас и с горчином казује да се нигде не виде велики потези, да нигде нема велике концепције о уређењу државе,

ко а две године нисмо ни почели изграђивати. Питање је само колико је искрен и неизвештачен тај бол, који долази одмах после тако страхотних анатема против Срба, које је сарадња у оснивању те заједничке државa стала далеко тежих жртава но све друге скупа. И кад г. Ритиг кривицу баца на оне који су имали државну власт у својим рукама и господарили, а пре свега на Народно Представништво, у коме је легло хаоса, онда самим тим признаје да одговорност за све невоље које преживљујемо не може пасти ни на Србе ни на Хрвате као на један народ, јер су они подједнако рђаво вођени.

То је једини закључак до кога ће после ове дебате морати доћи свак који је испуњен истинском зебњом за будућност наше земље. К.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Божидар Пурић: *„Љубавне свечаности.“*[1]

Г. Божидар Пурић је за две године дао две збирке својих песама. Прошле године објавио је своје родољубиве стихове, који носе наслов „Песме о нама,“ а ове године нам је дао збирку која се зове „Љубавне свечаности“. Прва књига је прошла по готову незапажена и од критике и од публике, и у колико је о њој писано, оцењена је као слаба. Као и многи други наши песници, и г. Пурић је платио свој песнички дуг слави наших националних жртава. Али немајући Бојићеву светлину и снажну реторику, нити ону стилску блиставу и виртуозну моћ којом је Дучић испевао своје „Ave Serbia“ и неколико „Морских сонета“, г. Пурић је својим течним, али хладним стиховима дао последње прилоге нашој преживелој патриотској лирици.

Са много више претензија писане су љубавне песме, које су скупљене у другој збирци, и оне управо представљају праву поезију г. Пурића. Према њима се може стећи суд о њему као песнику, јер су све његове песничке особине овде верно изражене.

Г. Пурић је, пре свега, песник „старе школе“, што ће рећи да је сав још у традицијама оне поетике коју су нашој поезији дали г. г. Јован Дучић и Милан Ракић. У погледу форме, нарочито, извесни његови стихови су прави пастиши

[1] Београд, 1920 (Цвијановић).

песама поменутих песника. Не само по ритму и метру, него и по речнику, па чак и по употреби стилских фигура, песме г. Пурића сваки час подсећају на поезију Дучића или Ракића. Овај стих није много нов:

„А ти бејаше сва у једном звуку...“

Или овај други стих, где је, као и у Дучићевој песми, реч о поноћном сату који избија:

„И опет изби, а тешки звук звона...“

Ово изгледа као да је већ једном казано:

„Сва природа чудна поклони се немо
„Када ти си прошла крај саних базена...“

Па онда: „балерине“, „дувне“, „старински валси“, па „немезије, геранније, фуксије, и т. д. и т. д. Једном детаљнијом анализом дало би се утврдити да је добар део онога што је фигуративно у стилу г. Пурића странога порекла. Констатујући ово, ја не говорим о злонамерном служењу туђом својином, пошто је извесно да су се те реминисценције несвесно увукле. Али то доказује да г. Пурић не може довољно снажно лично да се изрази.

Ја овде очевидно не заступам гледиште да се апсолутно не сме писати више оном формом коју су нашој поезији дали Дучић и Ракић, нити тврдим да се не треба служити њиховим песничким апаратом. Далеко од тога да презирем њихов ритмични александринац, и њихово богатство сликова, и њихов отмени језик, ја на против отворено признајем да у музици њихових строфа, која непосредно делује, потпуније уживам него у слободним стиховима многих нових песника, чији ритам мора да се сриче. Али не могу да примим да се понавља, да се прекива оно што су други већ сковали. Може се писати у духу старијих песника, али се мора дати увек нешто ново, и отићи даље од места где су они стали. По речима једног критичара, „млади песници могу да подсећају на старе, али не смеју на њих да личе“. Г. Пурић, који се служи средствима Дучића и Ракића, није успео да створи свој специфични израз. Он личи на њих.

Али има и нешто горе. Ја не могу да примим ни ову врсту лирике коју је г. Пурић дао у својој књизи. Песме г. Пурића су врло лирске, ако се пође са становишта да је лирско све оно што је лично. Али ако се усвоји једно друго, нешто мало класично, и данас можда презирано, али ипак вечито тачно гледиште, да је прави лиричар само онај који успе да кроз своју личну призму наслути један општечовечански осећај, да „ударајући у своје жице, учини да и туђе затрепере“, онда је г. Пурић врло мало лиричар. Он на шездесет страница излаже перипетије једне чудне историје. Ствар је свакако мо-

рала имати великог значаја у животу песниковом, али тај је значај упрљан од тренутка кад је песник драж своје успомене разголитио пред целим светом. Он није из догађаја извукао „чисти осећај“, да нам га песнички, дакле сугестивно, наметне. Кад би то био случај, и под претпоставком да се дâ добра песма, сваки би читалац, према развијености и вредности свога личнога осећајнога живота, и према своме књижевноме укусу, уживао у њој више или мање. Овде је, међутим, све толико везано, многобројним и често индискретним конкретним појединостима, за један одређен догађај, који се у одређено време десио одређеним личностима, да читалац од такта добије жељу да ове стихове не дочита до краја, исто онако као што би оставио непрочитано туђе писмо које је случајно отворио. Овде се непрестано говори о „мени“ и о „теби“, о њему који се зове Божидар Пурић, и о њој која се зове „Жилиета“, „Лиета“, „Жолиета“. Витез и песник Шишко Менчетић у XV веку је имао више обзира према својим драганама, чија је имена брижљиво скривао у акростихе!

По прочитаној књизи добија се утисак да је г. Пурић, „непобедан и пун јуначке силе“, имао једну историју коју је хтео да представи великом. Али јадна „малена Лангло“, која је могла бити дивнија и од саме Лауре, није успела да нашем трубадуру инспирише велико дело. Правим песницима су, међутим, и најскромнији доживљаји подстицаји за велика стварања.

Милан В. Богдановић.

Die südosteuropäischen Fragen, von Hermann Wendel, Mitglied des Reichstags. 1918. S. Fischer Verlag. Berlin, 8⁰, стр. 255.

Било је то у сред великог европског рата. Наша је земља већ била пропала и опустошена. Разјарена централна Европа, на врхунцу своје моћи, сејала је на све стране бес и ужас и у велико сновала планове о утврђивању свога господарства на нашем истоку за вечита времена. Бугарска је у заузетим областима већ била у велико потукла и опљачкала ону масу нашега невинога света, од чијег броја само разбојнике и целате не хвата језа, а остатак је била огласила за Бугаре. Ми који смо, ван њиховог домашаја, остали у животу, сматрани смо као да не постојимо. Ми смо били мртви, и само је још ваљало стећи легално право на оно што је од нас остало. Бугарски су се агенти и за то били постарали. Под својим именима, или под именима плаћених агената, они су у великим градовима Европе основали праве фабрике, из којих су и пријатељима и непријатељима лиферовали: књиге, брошуре, мапе, документа и исечке из новина, којима је ваљало доказати, широм белога света, бугарска права над нашом земљом.

Било је зато необично изненађење, кад смо, у сред

таквога стања, сазнали да се међу Немцима нашао један поштен, непристрастан човек, који је имао храбрости да се уздиси над себичним претензијама централне Европе и над ненаситим прохтевима Бугара, и да покуша да демантује лажну аргументацију и једних и других, и да о југоистоку Европе рекне другојаче речи но што су се тада слушале, да рекне оно што је не само научно разумно читајући, већ и што је сазнао из сопственог испитивања и проматрања у Србији, Црној Гори, Бугарској и некадашњој Европској Турској, бавећи се у њима од 1909—1912 године. Тај човек био је Г. Херман Вендел, посланик у немачком Рајхстагу. Ми тада нисмо били у могућности да пратимо писање Г. Вендла од почетка. Оно што знамо, то је да су неки његови чланци о питању нашега истока Европе штампани у „Форвертсу", и да су нашли одјека и симпатија и у другим непристрасним и поштеним немачким листовима, да су направили велику сензацију и да су узбудили и Немце и Бугаре до те мере — да су и главни шефови бугарских пропагандских агенција — Ризов, бугарски посланик у Берлину и вођ Бугара агитатора у иностранству и Вајганд, професор универзитета у Лајпцигу и шеф за новце најмљених Немаца да бране бугарску ствар — морали да му „учине част" и да одговарају. Исто тако ми не знамо ни шта је све, ни где је све Г. Вендел писао о нашим питањима; оно што поуздано знамо, то је његову књигу, чији је наслов горе у заглављу ових редова.

Књига Г. Вендела садржи само четири чланка: „Југословенско уздизање" (стр. 11—65), „Стара и нова Црна Гора" (66—118), „Албански чвор" (119—176) и „Македонски сфинкс" (177—251) али они, као што се види, обухватају у главноме готово цео проблем југоисточне Европе. Сви су израђени на основу доброг познавања литературе и, као што смо већ рекли, на основу сопственога проматрања питања на лицу места. У свакоме је чланку питање претресено од почетка, од зачетака његове историје, и пропраћено је у целом развоју, у свима фазама, до 1918 године.

Први чланак, „Југословенско уздизање", почиње од досељења Јужних Словена у данашње земље и пропраћа их кроз све историјске и политичке односе, кроз све промене и трзавице, кроз сва подизања и падове, кроз све стране најезде и туђе комбинације о њима, кроз сву њихову резистенцију и прибирање, док се нису осетили својима у свему пространству и док нису, као природну последицу свега, показали да је њихово јединство потпуно зрела ствар, која се никаквим насиљем не може угушити. „У сред бајонета и опсадна стања победоносно је напредовала мисао о уједињењу; и то је био моменат пун значаја, кад је, преко лета 1918 године, у Загребском Сабору, Душан Поповић проговорио: „Ова ће идеја победити и зато отворено кажем, пред лицем целога народа

да сам ја Хрват, Србин и Словенац, или ако хоћете, ја нисам ништа друго до прави и истинити Југословен". Због тога Г. Венделу није било потребно бити пророк, па изрећи, као закључак, да ће се „југословенске масе пробити кроз све унутрашње и спољне незгоде до свога народног јединства". Колико је тачна била његова прогноза, најбоље су показали сами догађаји.

Исто је тако време дало за право Г. Венделу и у питању Црне Горе. И ту он почиње од почетка и иде до наших дана и излаже шта је била Црна Гора у старини, шта за време турске владавине, шта је значила за време ратовања противу Турака и какво је уточиште слободе била за српски народ, каква је била политика Венеције, Русије и Аустрије према Црној Гори и како се она опходила према њима, све до владавине Краља Николе, који је својим личним особинама и својим радом само појачао природну тежњу српскога народа у Црној Гори за уједињење са народом у Србији. На Краљу Николи се Г. Вендел најдуже задржава; нечасни богаташ, тиранин, окружен Кућићима и Одаковићима, синовима истакнутих црногорских фамилија, и властима састављеним из бивших практиканата, попова, учитеља, бивших лакеја и сличних људи, Кнез и Краљ Никола није допуштао ни економски развитак земље, ни политичко освешћивање ни интелектуално подизање. Противно народној тежњи, он је не само био противан спајању Црне Горе са Србијом, већ је желео да се никад и не додирну. У томе је био, очевидно, истих жеља са Аустријом и носилац најнепопуларније политике према српскоме народу. Сем тога и чисто материјални разлози радили су у корист спајања Црне Горе са Србијом. Сама собом Црна Гора никад није била способна за самосталан живот, јер није имала економских услова за то, а остати вечити туђи благодејанац није било више могућно. Све то и, најзад, догађаји, које смо, тако рећи, јуче преживљавали, учинило је да краљ Никола буде немогућ, а спајање Црне Горе и Србије само питање дана. И Г. Вендел је и ту погодио, кад је у закључку другога чланка рекао да је „уједињење Црне Горе и Србије први, и то императивно први, корак ка решењу југословенског питања".

И у трећем чланку био је Г. Вендел исте среће да, бар до наших дана, предвиди ствар. У њему је рекао пуно ствари о Арбанасима: и да су тамног порекла, и да никад нису чинили народ и да га ни сад не чине, већ да су састављени из племена, која се још међу собом туку, и да немају праве историје, и да су крвљу измешани са свима суседима и да им је и језик иста таква мешавина, и да немају исту религију и да су били најамници у неаполитанским и турским војскама и телесна гарда султана и папа, и да су дивљаци, који не знају ни за свој положај у свету, ни за националне и социјалне покрете својих измаклих сународника, који се организују у

великим градовима Европе, ни за политичке промене и догађаје, — и да су опасни за сваког суседа, и да су бескорисни за своју заједницу, и да им је земља ни своја ни туђа, и да се о њих отимљу и Аустрија и Италија, и да су сви покушаји да се од њих нешто створи остали без успеха. Али решење о овоме хаотичноме народу и његовој земљи није нашао, баш као што „ни велики светски рат није ништа изменио унутрашње биће арбанашког питања". „Арбанашки чвор" остао је и код Г. Вендела, исто онако као и у ствари, ни разрешен ни пресечен.

Но у „Македонском сфинксу" Г. Вендел је имао мање успеха. Догађаји су се другојаче развили но што је он предвидео. Узрок је што Г. Вендел у своју јаку проницљивост и логику није унео све премисе. Он је и у овоме чланку поменуо пуно ствари: и мало знање Немаца о Македонији, и погрешно знање, које је долазило кроз аустријске извештаје, и стање Македоније под Турцима, и фамозну статистику Македоније, и филологију и казивања путописаца, и све друго чиме се у македонском питању тако дуго оперисало, најзад и покушаје заједничкога рада Срба и Бугара на ослобођењу Македоније од Турака, па је у закључку нашао да Македонци нису на тачно Срби ни тачно Бугари, већ нешто између њих. Да није пао у ту грешку, мисли би у овоме чланку пошле другим путем, његов би предлог био другојачи и његов пројекат решењу македонског питања био би, као и у ранијим чланцима идентичан са реалношћу, која се одиграла. Али Г. Вендел је пренебрегао факат да Македонце и Бугаре раздваја различита крв, која је у њиховим жилама. Бугари су мешавина староседелаца Словена и досељеника Бугара на земљишту између Дунава и Балкана. Македонци су јужни Словени и ван те мешавине, исто као и Срби, као и Хрвати, као и Словенци. Бугари су се за време овога светскога рата хвалили својим туранским пореклом; Македонцима то никад ни на ум није падало и били би смешни кад би то чинили, исто онако као кад би то чинили Срби или Хрвати или Словенци. Македонци имају другојачу историјску прошлост но Бугари. На македонском земљишту нема ни трага од бугарске владавине; све је ишчезло, као што је ишчезла свака успомена на Бугаре у народној традицији Македонаца. Македонци су све до бугарске пропаганде имали другојаче идеале но Бугари. Они су и после бугарске пропаганде задржали само српску историјску традицију. Македонија, најзад, ни географски ни економски, нема везе са Бугарском. Кад се све то узме на ум, тешко је оправдати гледиште Г. Вендела. И њега је, као и многе друге који су писали о македонском питању, обмануло, бугарским агентима створено држање Македонаца, те је неодлучно стао на средину, са које му није остало ништа друго до да препоручи и Србима и Бугарима споразум у погледу Македоније, — ако је могуће да Македонија буде аутономна, ако не, онда ма

какав други споразум. Ни код овога предлога Г. Вендел није срећан да унесе у своју логику све премисе. Да их је унео, видео би да је са Бугарима споразум немогућ. Срби су вазда желели споразум. Они су га желели од почетка па до 1913 године. Бугари су били они који га нису хтели. Србија је у сред помагања Бугара да дођу до своје самосталне цркве морала да се брани од њихових прохтева на неоспорно српске земље. Сваки даљи споразум Бугари су издавали, било Турској, било Аустрији, само да извуку корист, — ма какву штету Срби имали од тога, док, најзад, 1913 године, кад се најенергичније радило на споразуму, баш око Македоније, нису извршили свој крвави напад на Брегалници. Такво искуство о споразуму са Бугарима немају само Срби, већ и сви други њихови суседи. Са таквим народом не може бити споразума.

Најзад, Г. Вендел је, решавајући то питање, пренебрегао најважнију чињеницу, а та је: бугарска душа. Можда у време кад је књигу писао још није имао довољно података о њој. Можда су му подаци о бугарским зверствима над нашим живљем у Македонији и подаци о томе из балканског рата у источној Србији били недовољни да покажу каква је душа у Бугара. Сад их има много, врло много, исписаних у читавим томовима и у неураслим хумкама, под којима лежи десетинама хиљада невино потучених српских свештеника, учитеља, судија, адвоката, трговаца, сељака, жена и деце и у згариштима и пустоши читавих српских насеља. Са народом који има такву душу не може бити споразума. За све то, Г. Вендел, кад је писао, није знао. Сад зна и то, и као правичан и поштен човек, уверен сам, да данас не би предложио решење македонског питања споразумом, као што је то учинио 1918 године. У место њега дошло би друго, природно, решење, које је резултат свију премиса, које су условљавале логику решења „Македонског сфинкса" и по којима је данас Македонија тамо где су јој природа и правда место одредиле.

Књига Г. Вендела је један поштен рад једног честитог човека. Она за нас није изнела много новога, јер смо ми не само знали за оно што је у њој, већ је велики њезин део живео с нама и у нама и био премиса наше логике и нашега рада. Г. Вендел се поштено трудио да пође за тим премисама. И у колико год су тачније похватане, у толико су његови закључци били тачнији, јер је логика увек једна. Онде пак где није успео похватати све, и његова добра логика га је морала напустити. Књига, међутим, није писана за нас, већ за други свет, који не зна наше ствари. Писана је у искреној намери да се наша питања поставе на право место, да се виде са сваке стране и да им сваки детаљ искочи што рељефније. Што је најпохвалније, књига је писана у моментима, кад је била жртва трудити се и храброст писати о нама непристрасно и поштено. Због тога Г. Вендслу припада свака част и свака хвала.

Тих. Р. Ђорђевић.

БЕЛЕШКЕ.

Милош Видаковић. — У овоме броју „Српског Књижевног Гласника“ објављене су три песме покојнога младога песника Милоша Видаковића. Млади Видаковић, родом из Сарајева, припадао је оној ватреној генерацији босанско-херцеговачких националних револуционара која је дала једнога Жерајића, једнога Гаћиновића и једнога Принципа. Већина тих младих револуционарних родољуба били су велики песници, од којих су понеки од њих, као покојни Владо Гаћиновић, сагорели у својој поезији, и отишли у гроб не рекавши све оно велико што им је несумњиво лежало у души. Други, међу којима неки још и данас делају, као на пример млади и симпатични Боривој Јефтић, били су песници пре свега, и као такви се јасно обележили.

Покојни Милош Видаковић је био такав један песник. Млад и болестан, немајући ни енергије ни времена да се обелодани, он је остао познат и драг само једној најближој околини пријатеља. За време првог периода нашега рата са Аустријом, када смо били окупирали један део Босне, Видаковић је био међу првима који се придружио нашој војсци, и са њом је, по повлачењу, дошао у Србију. Као војни обвезник био је одређен на службу у Велесу, где је, сатрвен турберкулозом, умро 1915 године, непосредно пред бугарски напад.

Његове песме, највећим делом родољубиве, остале су растурене у рукопису код многих пријатеља. Неке од њих доживеле су посмртну публикацију, један део је издан у Сарајеву, али их је највећи број остао потпуно непознат широј публици. Оне носе основну карактеристику наше савремене родољубиве поезије, какву су је формирали Ракић, Шантић, Бојић. Оне можда немају савршенство форме, или широки, епски моћан замах, као песме Ракића или Бојића, али су зато свакако топлије и непосредније утичу. У том погледу поезија Видаковићева је ближа Шантићу. Ако би се тако могло рећи, код њега је дошао до израза осећајни национализам, док је код Ракића и код Бојића национализам више интелектуалан.

Б. М.

Забавник С. К. Задруге. — После застоја од шест година и Српска Књижевна Задруга обнавља свој рад. У време ове опште и књижевне и књижарске спекулације врло је пријатна ствар осетити појаву старих предратних вредности. Избор дела и солидност превода показују и отмен укус и добру традицију, што је данас више него икад нарочито потребно да се јаче истакне. Нова свеска, XI, *Забавника* доноси *Јакинфу* И. Тургењева у преводу г. Станке Глишићеве и *Бигона Бару* Жорж Сандове у преводу г. Светислава Петровића. У исто време Задруга је, да обнови везе са својим повереницима, кренула и свој службени лист, *Гласник С. К. Задруге,* у ком су извештаји са задње друштвене скупштине. Х.

О Мажуранићима. — Један загребачки Лист, донио је једнога дана 1918 сензацијоналну вијест да се бивши улански капетан *Фран Мажуранић*, писац „Лишћа“, враћа у домовину. Није рекао одакле се враћа, али је био сигуран да ће се вратити. Од онда су прошле двије године, али се тај пустоловни књижевник није вратио, нити се зна је ли уопће жив.

Пригодом тих гласова, банковни равнатељ Врињанин из Мажуранићева Винодола дао је неке изјаве о Франу и његову оцу Матеји, од којих треба особито забиљежити ту, да је рукопис Матијинога „Погледа у Босну“ уредио *Антун Мажуранић*. Матија је као зидарски предузетник пропутовао око године 1840 Босну и описао свој пут у књизи *„Поглед у Босну“*, коју је Станко Враз поздравио као најбољи примјер доондашње хрватске књижевне прозе. По изјави г. Врињанина заслуга за то иде професора Антуна, најбољега илирскога граматичара, а не самога писца Матију који као занатлија није у оном времену могао да буде беспријекоран прозаиста. То треба да узму на знање наши културни историци. Проф. Јосип Милаковић (у приватном разговору) истакнуо је сличност многих народних израза у Матијином „Погледу“ и Иванову „Ченгић Аги“. Та сличност долази ваљда одатле што се је Иван Мажуранић окористио Матијиним знањем народнога говора, како га је био научио у Босни, а можда је и њему филолог Антун био при руци својим знањем. **Арсен Венцелидес.**

Просветни Гласник. — Од јула месеца ове године почео је поново да излази „Просветни Гласник“. Уредник му је г. Светислав Петровић, професор. До сада је изашло три свеске, у којима се већ јасно обележио правац уређивања. Ми са задовољством констатујемо да је часопис постављен на једну модерну основу, и да ће свакако задовољити велику потребу једнога стручнога школског листа. Службени део је сведен на минимум, а раширен је и добрим садржајем снабдевен део у коме су чланци, расправе, оцене, библиографија, и т. д. Ми нарочито истичемо тежњу да се у томе делу оделавају предмети који имају чист методски значај за гимназијску наставу. Недовољно корисно би било, у једном оваквом часопису, пуштати стручне расправе из појединих научних области. Главније је третирати науке које се у гимназији предају са методске тачке гледишта. Ако се у томе правцу настави, „Просветни Гласник“ ће бити од велике користи. На крају једна препорука. Што више оцена и приказа. Тај би део могао бити најкориснији. **Б. М.**

Власник, Б. Поповић. — Уредници, Б. Поповић и С. Јовановић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига I, број 5. — 1 новембар 1920.

ДАН У РИМУ.

У оно доба кад су се наши расули по свету избегао је и Никола Крилетић, добровољачки потпоручник, Мостарац. С тешком раном на кољену, која је споро зарастала, и с великим одликовањем на грудима, које је само празником носио, прошао је као добровољац и курир већину европских престоница.

И нигде се, кажу, није зачудио.

Његови судови о земљама и градовима били су заносни или оштри, али увек кратки. Најкраћи је био о Риму.

„Све сами голи хајдук!“

Разлоге није имао обичај да наводи. Уистину је у Риму провео само један дан, а у зору другог дана је отпутовао за Крф.

Стигао је једне вечери у марту, и пошто је предао пуковнику пошту, одвео га је Станић у хотел. Тај Станић је био црн и дежмекаст Далматинац, који је некад као студент теологије пребегао у Србију, а сад је био писар посланства и вештак за избегличко питање. Обећа да ће доћи сутра по њега да му покаже Рим.

Пошто је извадио цивилно одело из кофера и метнуо панталоне испод душека да би сутра имале форму, и пошто је ћемер са уштеђеним наполеонима метнуо под јастук Крилетић леже и заспа одмах.

Сутра у јутро, беше мутан дан, Крилетић се је управо био обријао и умивао се гласно кад Станић дође по њега.

У Виа Национале их ухвати киша. Шкропац је тукао по асфалту да су клобуци воде скакали као пусти цветићи. Утрчаше у капију неке цркве. Уђоше најпре у предворје, у коме беше поредано много мокрих капута од гуме које је чувао неки старац. И они прислонише амреле. Уђоше полако у цркву из које је допирао крупан глас. У пространој цркви, у светлу кишна дана, беше мало света; са амвона је грмио плећат и обријан презбитеријански пастор. Сећајући се Лондонских цркава Крилетић одмах препознаде да није католичка.

Пастор ућута, а један висок човек с брадом и наочарима седе за хармониум и поче да пева у басу, пратећи се сам. Жене из клупа прихватише. Кад се песма сврши, пастор опет поче да грми и гестикулира. Крилетић зевну, примаче главу Станићу и упита га шапћући.

— Колико има католичких цркава у Риму?

— На стотине.

— А енглеских?

— Биће да је ово једина.

— Хм! Па баш да ја у ту упаднем.

Опет ућута пастор и опет поче певање, отегнуто и једноставно са каденцом у рефрену:

Jesus Crist, my love!

Крилетић удахну ваздуха и поче да певуши за њима, најпре тихо па јаче, док се коначно код сваког рефрена није разабирао његов бас. Сети се како је у Лондону у официрском клубу певао: It is long way... и дође му пријатно да уз отегнуту пратњу хармониума и реске гласове Енглескиња пусти глас.

Станић га потеже за капут.

— Бога ми ће нам украсти амреле!

Кад се свршила песма и опет почео пастор, Крилетић рече готово гласно:

— Па да идемо.

И на велико чудо и негодовање оних који су седели око њих дигоше се обојица у по службе.

Кад су изишли Крилетић само промрси:

— Е, где ја нећу упасти!

И није више хтео да говори о цркви. Одоше да траже пива.

По подне и вече одлучи да сам прође градом и да се проведе. После ручка рече Станићу:

— Не треба ти да долазиш.

Тежак од обилна ручка и пива, спавао је дуго. Разведрило се и спремао се светао сутон после кише кад се успео на Пинчио. Парк пун света. Трешти војна музика. Како се лако иде, испаван и умивен, по стазама још влажна песка за које се не зна куда воде. Сунце залази поред куполе Светог Петра.

Крилетић ступа.

Девојчице на клупама увлаче ноге под сукње: стрепе од његова погледа.

На тераси, наслоњени на камену балустраду, људи што посматрају Рим и сунце које залази. Талијани. Енглези са фотографским апаратима. Неки брадат јерменски бискуп са пратњом. Парови који се чврсто држе за руке. Пошто је бацио један равнодушан поглед на поље од кровова, торњева и купола, угледа под собом пролистала стабла и уз ограду јоргован на пола процвао. Одмах се сети куће и детињства, кад је у један шупаљ дирек иза јоргована крио сексере што их је крао маћехи, пакосној жени зелених очију. Заголица га на смех и насмија се полугласно. Неко га погледа. Брзо је сишао низ брег.

Доле у граду већ се смркава. Врева и безбројан свет. Улице се дуље и савијају. Сваки угао обећаје да ће се нешто пријатно догодити. Вече мирише на авантуру. Свирка из далека. („Као у Одеси"). Ловио је погледе жена. За једном која се је смејала уђе у капију.

Тако је прошао многе улице и било је већ девет сати прошло, кад на једној малој пијаци, са фонтаном која је високо бацала воду, осети мирис пржене рибе и глад и жеђ у исти час, и уђе у ресторан.

Мален ресторан. У њему густо поредани столови, малени и бели. Још ретки гости. Пријатно светло. Крилетић седе у кут. Тешко се споразумева за јело; гони келнера српски, али газда, риђокос и окретан, уверава странца да ће он да га задовољи. Збиља се редају добра јела. Само зеље враћа. Вино, бело, у боци оплетеној танким шашем, реско и добро.

Крилетић пије.

Беше у њега друг, заједно су истерани из трговачке школе, па кад се напије жилавке (мало је слична овоме!), а он на сред мостарске ћуприје развезује кравату, „време је" каже „да се спава". А по подне и свет се смеје.

Крилетић пуши. Чачка зубе и испира вином. Једна од

оних вечери кад је цигарета слатка, а вино питко и нема жеља сем једне велике која га испуња свега, а сама по себи је радост. Удахну дубоко ваздух и онда га шумно избаци надувши образе. Неки гости се окренуше. Тек тада опази близу себе један пар. Ћелав мушкарац и витка црнка; испод стола јој вире пребачене ноге у црним чарапама. Крилетић погледа у ноге па у њу. Она је пушила и гледала за димом. Крилетић поручи још вина. Накашља се, жена га погледа, а он јој намигну левим оком лагано, сарошки.

Мислећи, да или није видела или није разумела, и да би био разумљивији Крилетић мрдну обрвама и показа главом и очима на мушкарца а онда је погледа. — Ех! — У очи, осмејкујући се ни мало двозначно. Она нагло повуче ноге и окрену главу према мушкарцу који је погледа. Крилетић наслонио главу на длан леве руке, а десном точи полако вино, држећи мали прст далеко одвојен од осталих. Мушкарац зовну љутито да плати, а жена скупи широки огртач, торбицу и амрел. Изиђоше, прво она па он. Крилетић је цупкао ногом под столом, климао главом и рече полугласно, за себе:

— Знамо ми и таке!

Пуст остаде кут. Малко је тужно, а неодређена жеља у њему још већа. Ресторан се празни. Он тражи мезета. Не разумију га, а он се диже и сам доноси иза велике тезге у другој соби сира и масних колачића. Нуде му наранџе.

— Море, немам ја ђеце.

Вино постаје љуткасто и мора да се пије у великим гутљајима. Газда почиње да се врти око његова стола, као да би нешто да му каже, па се учтиво увија и скањује. „Све за паре“ мисли Крилетић; сети се да опипа буђелар. На месту је. Добро.

— Е вино вам ваља. Алал ти вера!

Добростиво признаје Крилетић као да је нечим другим незадовољан.

Газда се негде изгуби, а он се и опет сети покојног Такице, с којим је заједно истеран из трговачке школе, и тараба у махали кад се полако, полако смркава као дуго весеље, и глумице која се звала Бугарска и неких „угурсуза“, и песме; жеља му разапе груди, порасте до самог грла и поче пријатно да га гуши. Осети сам свој дах, врео и вински.

— Јеси ли се наспавала,
Море, дилбер Анђелијо-о!

Свиђа му се и глас и сам себи је пријатан и лак.

Опет се створи газда крај њега као опомена и ишчезе.

Откуд му дођоше на памет Карловци? То је било давно. Сву ноћ су пили, а пред зору калуђери нададоше грају. Ниси ти, кажу, крштен кад си из Херцеговине и кад толико можеш попити. Он се брани, али не може од смеха. Један професор му кумује. Бележник му љева за врат бело вино, а калуђери певају громко неки дивљи тропар и питају га да ли се одриче врага и његових дела. И онда сви заједно певају неку сремску мрсну песму.

Дође му да се смеје, не може да се сети првих стихова, али ритам бије ногом и пева у басу два три последња:

. . . . девојчице,
Чија ли си ти?
Ја сам сćка из Осека,
Трговачка кћи.

Весело. Сасвим весело. Опет се појави газда па погледа прво на сат па на госта. Крилетић се разљути. Његово весеље остаде, само доби нов облик: веселило га је да пригоговара и тражи кавге. Сад зна: риђокоси газда га подсећа на једног новинара из Сарајева с којим се је жестоко посвадио у Хаџи-Лелечићевој механи, јер је омаловажавао Мостар и Мостарце. Вара га сећање и вара га даљина. Све му долази близо, и познато, и лако; шта је ово све према снази што је у њему, шири се и разапиња га? Омера своја рамена, једно па друго.

— Их! подврискује Никола, шири руке, испрсује се а стего песнице. Подрхтава стакло на столу.

Газда у неприлици обилази, мало подаље, око њега и хоће да заусти да га диже.

— Сињоре . . . . . .

То га коначно увреди. Неразумљива му је и неописиво га љути туђина. Жестоко га прекиде.

— Ништа! Ништа! Сви сте ви једнаки. Багажа. Ба-га-жа!

— Сињоре . . . .

— Ништа! Ти си мени у Хаџи-Лелечића рекао да би требало засути Иван. Каже: тунел засути, да Херцеговци не могу у Сарајево. Увреда! Ја! — Ух!

Крилетић шкрипну зубима и скочи. Преврну се боца и паде на чашу. Опет се смирује и седа.

Касни и последњи гости. Неки кочијаши и пијанице од заната искупили се крај врата, па посматрају страног пијанца како се објашњава са газдом. Смеју се. Прилазе ближе. Крилетић, већ сасвим увређен, поднимио се на лакат, а ноге испружио далеко па тако на пола лежећки добацује газди по коју реч, а очи му закрвавиле и на пола заклопљене.

Газда се обраћа оној четворици и тужи им се. Крилетић грми мукло и кратко.

— Сиктер! Ти и они.

Газда га и опет моли да изиђе, јер ће да плати глобу, радњу ће му затворити. Крилетић лупа руком у астал.

— Вина ти мени дај, а за друго те не питам. И вади новчаник, показује франке, доларе и рубље.

Je — — — payer — — оца ти, кога сам ја још преварио? Отпасује се и вади скривене наполеоне, премеће их с длана на длан и опет вришти.

— Зар за мене да нема вина. А ови овде?

И псује им свима мајку и каже како је он данас видио њихово господство. „Тарете“, каже, „истом марамицом и нос и ципеле. Фуј!“

— Ej, газда, вино хоћу, најскупље и најбоље — — je tout payer — —

Диже се да тражи газду и крчи пут између гостију. А њих се сакупило седам осам. Међу њима је и један послужитељ експресних возова. Он се примиче Крилетићу, и почиње да га мири француски. Крилетић га не разуме, али видећи му послужитељску униформу мутно се сети неких Белгијанаца и неког концерта Црвеног Крста у Паризу, и тапше га по рамену.

— Белгијанац! Аферим! Ти да седнеш са мном па да пијемо ко браћа, а ово да изјуримо напоље. Све! Е баш... кад си Белгијанац! Једино Србија и Белгија! А све друго багажа. Багажа! Једино Србија и Белгија пропадоше. Нека! Само цигани не пропадају! Аферим!

Послужитељ се смешка у чуду. Газда иза тезге виче талијански и обећаје им за сутра балон вина, ако му избаце напаст из ресторана. А Крилетић стоји међу њима, за главу виши од свих, и гони их напоље.

— Ајде, сиктер ви, да вам платим, па напоље.

Тада се један, по најмањи, заскочи и удари га свом снагом у трбух. Крилетић се заљуља, смрче му се, али би био одржао равнотежу да му онај исти послужитељ експреса не скочи за леђа и не стеже га за врат. Опсова им све и спомену Милоша у Латинима. Паде, а сва се гомила баци на њега. Још само стиже да левом руком удари једнога по темену да је одлетио до тезге на којој заиграше боце и чаше. Једнога уједе за руку. Застења, помисли на револвер у џепу и шкрину зубима. На свакој руци му седе двојица. Врат му је стегнут, крв му иде у главу. Осети да слаби и губи свест и још се једном тргну целим телом да се сва гомила над њим заљуљала, а онда поплавље све око њега, и занесе се. Дигоше га, растворише врата широм, и изнесоше напоље.

Била је близу поноћ. Мала пијацета испуњена тамом и шумом ветра и воде. Југова ноћ без звезда. На сред трга фонтана баца високо воду, а ветар јој заноси млаз преко базена и просипа с пљуском по калдрми. Пренесоше га и положише под сам млаз воде, који му се расипао по глави и грудима. Кад осети воду он се трзну као у сну. Студен поче да га мучно боли у замрлој свести. Сви се брзо разиђоше. На ресторану се спусти ролета.

Иво Андрић.

ТОМКО БАРАН.

(Крај.)

Од свештеника није било никакве гласа, дани су пролазили страшно полако и страшно гладно. Једне вечери, пошто целога дана нису јели, паде му нешто на ум.

Деца су плакала, а Јузек се тихо жалио да га нешто боли под грудима и да му некако у цревима крчи. Био је вреo, из сна се трзао и тражио хлеба.

— Не плачи, сине, донећу вам да једете — рече Баран кратко. Узе џак, секиру па се упути двору.

Тонуо је у снег повише појаса, али стиже до оних житница, где је недавно видео псе на гозби. Тражио је стрвине — пипао по снегу ногама, држалицом од секире, али не нађе ништа. Хтео је већ да се врати празних руку, кад чу тихо режање на крају зграде — пође тамо.

Неколико паса су растрзали овцу и режали. Он их ра-

стера секиром. Пси се уклонише нерадо, шклоцајући зубима на противника.

Томко пробра најмање исквареие делове, метну у џак и, забацивши га на леђа, пође да се врати кући.

Пси кидисаше за њим лајући; стадоше да му скачу на џак, да му цепају кожух, да га салетају све више. Он се брањаше секиром и бежаше, али паде у један ров, затрпан снегом. Пси скочише на њега. Наста кратка борба, у којој он победи — али му они поцепаше кожух на леђима, ујѳдоше га за руку и за образ.

Два пса скавикаху, претурајући се од бола и крвавећи снег, остали побегоше, а он једва покупи ствари и пође лагано кући.

— Ево вам да једете — рече Марисји, бацивши џак на под.

Имали су шта да једу, али Јузек, његово најмилије дете, другога дана по том јелу тешко се разболе.

Лежао је на постељи црвен, надувен, сав у знојy, и тако слаб да главе није могао дићи. Томко је чупао косу у смртном очајању за јединцем, па најзад пође да тражи лека.

Дворски пастир, који је кришом продавао разне лекарије даде неке прашкове на вересију, као и нешто хране. Прашкови ништа не помогоше, јер после њих трећега дана, Јузек лежаше без свести, и само је нешто бунцао у грозници.

Томко, као последње средство, полете старој Јагустинки, која се разумевала у болестима, и која је, било да се коме одвио пупак, било да је некога болела утроба, било да је требало рашчинити чини или наместити наопако окренуто дете — све је то она лечила бајањем, рашчињавањем или травама.

Она дође са њим одмах и чисто претрну кад виде болесника.

— По Богу, овоме само Бог може помоћи! — прошапута.

— Покушајте, бако. Лечите ово моје јадниче.

— Треба га премерити, а можда и окадити и пребајати му... ни сама не знам...

— Све радите, само да ми не умре, јадниче. До Бога! Овако красно дете. На пролеће би могао већ бити чобанин — и тако весело, тако паметно, тако добро, ох, Боже! — кукао је Томко.

— Кога Исус воли, све му чини... Него, Томко, попа ми каза да одмах идеш на станицу; доћи ће начелник, да види

оне сметове. Иди одмах и само немој бити дрзак, обгрли му покорно ноге и моли. Попа ће доћи доцније и говориће, тако ми рече.

— А дете да оставим?

— Иди ти, дете ћу ја гледати, што буде требало да се уради — урадићу.

— Добри сте ви, бако, ни рођена не би била боља.

— Ех, а што бих била рђава!..

— Друге жене нису тако милостиве.

— Јер друге виде само своје мужеве, децу и бриге... Но, иди већ.

Томко с извесним устезањем оде на станицу.

Старица донела из села трава, сиви, од иловаче, лончић са заклопцем, па стаде у њему нешто кувати. Јуска скинула голога и метнула га на средину собе — подметнувши му снопић голе сламе; он је лежао мирно, не дишући, био је у несвести.

Затим она метну у лонче парче воска и чим се он раствори у оном врелом одвару, узе да га трља, мрмљајући нешто неразумљиво.

Девојчице се збиле код пећи и плашљиво гледаху шта се ради.

Старица преосталом од трљања водом начини једну врсту троугла, у чијој је унутрашњости лежао Јузек, па, приступивши првоме углу, рече гласно и свечано:

— Црноме капљицу — беломе полић! — Одли мало на угао, а читав млаз пљусну на патос. То понови трипут. Затим узе поклопац од иловаче, метну на њега зажарена угљевља, то посу сувим овчијим брабоњцима, сувим цвећем, званим „језик за зубе“, пола венчића розолије, освећене о Брашанчеву. Духну девет пута, те се све разгоре и танак стубић дима диже се у вис — онда стаде да кади болесника и да шапуће неку молитву од чини.

Окади потом зидове, изиђе напоље и, не обзирући се на сметове, обиђе око куће трипут, не застајући и једнако кадећи.

Дечко је непрестано лежао опружен и непомичан. Тело му је било покривено модрикастим пегама, надувено, сухо и сјајно.

Јагустинка га истрља још једанпут водом, уви у чаршав и метну на постељу, па се онда забави децом.

Томко је, међутим, затекао начелника на станици, где шета са надзорником по врло пространој и величанствено прљавој чекаоници III класе. Он се исправи одмах код врата, као струна, па чекаше, јер даље не смеде ни да крочи.

А они су ходали по дворани, толико занети у разговору да нису ни приметили његов улазак. Кад год наиђу ближе, Томко се укрути још више и већ зине, али се они некако брзо врате, те је увек било доцкан. Најзад, после дугог ћутања и чекања, скупи сву смелост и рече сниженим и уздрхталим гласом:

— Молим за милост господина начелника.

Начелник не чу, јер је надзорник у тај мах тихо говорио:

— Допустиће господин начелник да му скренем пажњу на то, да се ни мени политика Ватикана не свиђа, а нарочито оно умиљавање римске курије око данашње Француске...

— Дивна земља, дивна — шану начелник, мећући на око монокл...

— Земља револуционара, масона, атеизма: земља вечите анархије...

— Да, али и земља другога царства.

— Ви сте наклоњени ономе што се зове Бонапартизам?

— На првоме месту наклоњен сам *паризму*, влади Париза над светом — и осмехиваше се блажено при сећању на космополитски лупанар, и глађаше нежно проседу, праву сенаторску браду.

— Молим за милост господина начелника — рече опет Томко, али мало гласније, јер га издаде стрпљење и све већи га страх обузимао због Јузека.

— Јесте ли, господине начелниче, били дуго у Паризу?

— Петнаест година. Часак, кажем вам, сладак часак.

Па ућута; надзорник је вртео своје велике бркове, а начелник меланхолично гледао у своје нокте и вртео монокл.

— Молим за милост господина начелника! — викну скоро Томко, јер при помисли да тамо Јузек можда умире, спопаде га тако велики бес, да већ није знао шта ће.

Начелник, чувши га, застаде, баци монокл тачно на око и рече:

— А! Шта је, брате?

Томко му припаде к ногама па стаде говорити брзо и без реда:

— Добио сам отпуст, милостиви господине, истерали су

ме. Петнаест сам година служио и остао без службе... на рад неће да ме приме... петоро сирочади остало без хлеба... Дошао сам да молим за милост светлога господина начелника... сиротиња ме је толико савладала да сам једва жив... На прузи сав посао знам... поштено сам служио...

— Господине начелниче, то је онај Томко Баран, путар, што је истеран из службе због крађе гвожђа.

— Нисам украо мило... господ... него ме истерали... Нисам узео, као на исповести кажем... Истерали су ме сиромаха... и плату задржали, улог задржали... кауцију задржали... Остао сам го као прст.

— Могао је одговарати кривично — шапну надзорник, равнодушно гледајући у прозор.

— Видиш, заслужио си затвор, а! — рече достојанствено начелник.

— Зашто сам имао да идем у затвор! Јесам убио кога? Украо нешто? — повика живо Томко и сав уздрхта од нагле љутине.

— Заташкало се из сажаљења, јер има много деце.

— Нису те затворили зато што су се сажалили на твоју децу, а! Треба да будеш захвалан, а! — говораше лагано и достојанствено начелник.

— Дошао сам да тражим правду. Господин надзорник бар зна добро шта ми је подметнуто. Господин надзорник сам...

— Оповедање! Сад ћете, господине начелниче, познати наше драге сељаке.

— Нико ми није био оповедник, па нећу ни ја. Дошао сам јавно да кажем како је било — а петнаест година улога, ма и без интереса, нећу да опростим, као што нећу да опростим ни кауцију.

— Неће добити улог, јер је закон јасан.

— Закон је оно што је право, а право је истерати некрива?.. Право је не вратити новац толико година од крававога зноја откидан? Право је?...

— Суду ћу да идем, да тражим своје право, јер ми је учињена неправда! — викао је Томко, разјарујући се све јаче.

— Ето, говори ти сад са простаком! Не знаш правила?

— Знам то, да су правила писали за себе, а народу правду скупо продају. Варати уме свака вуцибатина...

— Ћути, простачино! Шта си ту зинуо па се дереш! — обрецну се отмено господин надзорник.

— Учињена ми је неправда, па ћу да се дерем.

— Лопов си ти, марвинче једно.

— Ја лопов! — О, курво једна, ја лопов! — О, вуцибатино! Ја! — викао је Томко, стежући песнице, и несвесно се примицао надзорнику.

— Вратар! Избаци овога гејака, а кад се смири води га у полицију! Хајдемо, господине начелниче. Стока! С њим се може само мотком.

Изиђоше на перон.

— Ја ћу теби, курво, ребра поломити, удесићу те, псино погана, да ће те јенглеска грозница ухватити — шапутао је Томко, и срце му зали тако страшан наступ гнева и мржње, да се сав озноји, све се тресао од беснила и дође му да потрчи за надзорником, да га зграби за гушу па да бије... бије... бије... Но се брзо поврати, изиђе из станице па што игда може полете кући.

Код куће затече много света и Јузека већ на умору.

Дечко, са воштаницом у руци, лежао је на леђима, укрућен као дрво, и кркљао, тешко дишући.

Дошло је људи из села па су клечали око постеље и са старим Анџејем, црквењаком, читали литаније. Лица су била озбиљна, а у очима се огледала спокојна, као камена резигнација. Девојчице, сестре самртникове, зацењивале се од плача, а по целој одаји, пуној жутих рефлекса од светлости воштаничине, ширила се нека трагичност.

— Света Богородице! Света Богородице! — рикао је Томко и оглупелим очима упијао се у лице јединчево, и чупао косу у очајној немоћи.

— Мир, Томко, мир! Господу Исусу допада се да узме душицу себи на славу, и шта ти, слаб црвић, можеш ту? Шта? — умиривала га полугласно Јагустинка.

— Синчићу мој, детенце моје мило, сребро моје и злато! — јечао је Томко.

— Окадила сам, измерила — па ништа... Воља твоја, Господе.....

„Од сваког очајања! —

Шапутао је уздрхталим гласом црквењак.

Избави нас свети душе“.

Одговарале су брзо жене, и овај шапат побожних гласова, уздисања, плача нервнога растројства, разливао се по одаји,

као жут поток, и враћао до самртника, који је лежао у ореолу воштаничине светлости, кочио се све више, отварао јаче уста и левом руком чупао гуњче на прсима.

— О, синчићу мој златни! О, детенце моје мило — рикао је Томко. Остављаш нас, црвићу мој, остављаш! На очев плач се ни мало не осврћеш, за жалост нашу ништа не мариш, јадне сироте нас остављаш!... И идеш, детенце моје најдраже, Боги... О..! О...! О...!

— О, брате мили, не сироти нас; — раделиче наш, не остављај нас — нарицала је Марисја, придржавајући му воштаницу.

„Од мучења вечнога,
Избави нас, Боже...“

Орили су се опет јаче гласови.

— Нећеш више потерати крава, чобанине мој. Нећеш више чупати сестре, јединче моје, нећеш трчати у село. Нећеш на пролеће тражити птичице, нећеш... нећеш...

— Томко, не плачи, Томко, јер...

„Од нагле и ненадне смрти
Избави нас, Боже...“

— И још јутрос ми каже: Татице, вели, ја нећу да умрем. Татице, нећеш да ме даш Костухи (смрти). Татице, ја нећу од вас!.. — И тако је скамукао, као куче неко што види да ће да мањка. О, тешко нама, тешко! Чим да ти олакшам, сине, чим!.. А нешто га је унутра притискивало, јер се једнако држао за трбушчић и кењкао... Оченаш са Марисјом чита, а по образима му само лију сузе, и дршће као јасика!

Јузек најзад преста да кркља, зену само хришљиво, сав се устресе, подиже мало главу, па, превукавши несвесно очима по присутнима, паде на узглавље и, испружен, упрвши стакласте очи у таваницу, с неким страшним криком на онемелим устима — издахну.

Воштаница му испаде из руку, прсти се раширише, лице разведри, и тако остаде хладан и према добру и према злу.

Наста страшна кукњава и плач.

— Мир, људи — викну Јагустинка, отварајући врата широм — макар док би очитао оченаш, мир. Нека душица у тишини одлети, нека је ваша жалост не одвлачи од Бога.

Наста мир, а убрзо, осем старице, сви одоше.

До самога погреба Томко се толико осећао притиснут невољом и очајањем због губитка јединца, да је читаве дане пресеџео крај пећи, непомичан и неосетљив према свему; завијао се само у свој бол и осећао да му је нека гвоздена рука ишчупала душу па је тако страшно гњечи да не може ни да мрдне ни да викне од превеликога бола.

На погреб пође и толико је имао присебности да је придржавао мртвачки сандук на колима, али је гледао несвесно људе, свет, скоро није ни чуо песама ни утешних речи, које су му људи и поп говорили.

Ово се смрт овако у мени шири — помисли, осећајући у себи неки чудан мир и спокојство, који су му обузели целу душу.

— Изгледа ми да ћу да умрем! — шапутао је, враћајући се са гробља, јер је људе задржао свештеник и нешто им ватрено говорио, но Томко није обраћао на то пажњу, и ако је чуо где њега помињу. Ишао је сам и гледао у грдна поља, покривена снегом, обележена по где где крушкама, па у сјајно небо, час у сунце, и чинило му се да се све то љуља лагано, као звоно, и да ово сунце бије у оне црне зидове шумске као у бронзане, и да га неки благи звуци, слични хрупгтању још несазрела жита, шуштању шуме на жези, цвркутању птица по стрехама, обастиру, пуне му мозак и душу великом сласћу и љушкају га, и љушкају све сањивије, сањивије...

Изгледа ми да ћу да умрем — мислио је, не могући да протумачи шта је ово с њим.

Стиже кући, седе на старо место, и ништа не знађаше што се око њега дешава. Борио се са животом како је могао и умео, овај последњи удар сасвим га дотуче: сад је био свестан да сам не може изићи на крај, да мора пропасти, и све му постаде равнодушно, с каменом резигнацијом саже главу и предаде се судбини. Није мислио ни о себи, ни о осталој деци, ни о чему — чекао је да се то некако сврши.

Чуо је да десет петнаест њих уђе у одају, пролази поред њега, да му нешто говоре — но ништа није разумео. Леже по клупи леђима окренут одаји, навуче кожух преко главе, и тако лежаше као мртав..

Пријатељу! — поче Червињски, који дође са осталима, видевши да Томко као да не зна е су они дошли. — Пријатељу, да вам мора бити тешко, то се зна.

Томко се обрте упола па тупим, муклим гласом рече:

— Сигурно ћу да умрем, ово се смрт у мени овако шири.

— Пријатељу, грешно мислите. Чујте само што вам Червињски каже. Дошли смо овде по доброј вољи, да вас утешимо и да вам помогнемо колико ко може. Сиромах си ти Томко, и поштен, али и тврдоглав. Ишао си да молиш за помоћ господу, а ми смо ти били пречи. Разуме се да вам нико није први понудио помоћ, јер свакп има своју невољу, која га једе, жену која му над главом такиће, и друге бриге — али нема меса без кости ни човека без милости... Упамти добро, да ти је то Червињски рекао... Чекали смо да дођеш и рекнеш као браћи: Дајте, помозите! Невоља ми је, дајте, било на одраду, или на зајам, или и поклоните; ми бисмо дали, јер знамо да ти је учињена неправда и да си сиромах. Своји смо и кристијани, а само мајмун мајмуна уједа, а човек човека треба да помаже. Договорили смо се и донели смо што је ко могао. Узми, Томко, и нека вам буде на здравље.

— In secula seculorum amen — заврши побожно црквењак.

Жене стадоше дрешити свежњиће, ширити кецеље, отварати котарице — и метаху поред Томка што је која донела: нека хлебац, нека кромпире, нека јарме, нека брашна неколико кила, нека крупичицу соли, нека венчић печурака, нека удић сланине, нека осушен сирац, а Јагустинка метку на послетку везану кокошку.

— Сносна је, Томко, биће јаја, па ће и пилића бити на пролеће — рече.

А Томко се подигао на клупи, гледа по свима, чуди се и постепено поче нешто у срцу да му дркће, и нека блага топлота прожма га целога, и у грлу поче да га дави све јаче, те више не могаде издржати него грухну у силан плач.

— Браћо драга, народе кристијански, чиме да вам се одужим! — шапутао је кроз плач, али му они не дадоше више да говори, него га стадоше грлити и љубити, а он враћаше загрљаје, старијима припадао ногама, захваљивао, и све је у њему дрктало од ганућа.

— Добротом ћеш се одужити, или и молитвом — рече свечано Червињски.

— Dominus vobiscum amen — додаде црквењак.

— Још смо, по савету попином, одлучили, да би ти лакше било презимити, да до пролећа Јузву узмем ја, Марисју

Клонб, Јагусју Гуљбас, а Анку Борина — девојчицама код нас неће бити рђаво, а ти сам пре ћеш се помоћи. Јагустина је рекла да ће се код тебе преселити, да би ти имао ко кувати и гледати те.

— Остаћу код тебе, Томко, и ја сам сирота, нећу те појести, и ја ћу нешто мало привредити, а и мени ће под човечијом заштитом бити боље.

— За Бога, људи, од те ваше доброте као да ми је пролеће у срцу.

— Везао си се ти с невољом, па те треба од ње силом одвајати.

— С понеких кола силази ма и на сред мора.

Ora pro nobis Domine amen — заврши црквењак, извади из џпага бочицу с вотком, хракну, насу у чашицу па поче:

— Газде, као што, на прилику, вели Свето Писмо: Ave marysteli deo gratias amen... — и испи до дна. — Као што је добро чашицу ракије попити, да се растерају рђави сокови у утроби, тако и ви, Томко Баране, пијте, а потом ћемо очитати молитву у славу светога Јосифа — и mea culpa, mea maxima culpa amen.

Поседаше, где је ко могао, па ркнуше по мало ракије, поједоше по залогај хлеба, отпеваше побожне песме за душу покојникову, и разиђоше се.

Одмах сутрадан дођоше жене по девојчице.

Тешко би Томку растајати се од њих, јер су плакале, припадале му к ногама, молиле да их не даје туђину, али се Баран укописто, па само викну оштро:

— Идите, док вас нисам излупао, да се чудите шта вас је снашло!

И чим одоше, он оде у шуму, по којој се цео дан потуцао.

*
* *

Зима је почела попуштати, насташе велике југовине и снег се толико отопи, да је у шуми без престанка праштала секира, секући дрва.

Томко је редовно ишао на рад.

Било му је непријатно без девојчица, нарочито увече кад се врати са рада; и ако је вечера свагда била готова, није му било детињих глава око чипка и Јускиног брбљања.

Понекад која од девојчица дотрчи из села, поседи мало,

поприча о својим газдама, о јелу, о оделу — па опет хита натраг, јер се већ зажели села и људи, а ова изобијана бела кућица била је одвратна по мало. Опази то Томко, јер једном по одласку Марисјином, рече Јагустинки, која је, све време што јој остајало од кућевнога посла прела лан, чешљала вуну или мотала пређу у кануре:

— Покојник не би овако отишао од мене, не би. Добре су девојчице, и ове моје, али бадава, девојчице су — и одмахну руком.

— Истина је, и ја сам жена, али морам признати да су мушка деца боља. Мушко дете је пре готово на несташлук, али и на посао. Да је он био колико сад Марисја, не би ли већ сигурно на железници зарађивао?

— Дабогме да би, јер и ако мени не даду рада, њему би дали.

И одмах тим поводом стаде прелазити у глави свој зли удес и своје невоље, а најзад упита старицу:

— Откуда то, бако, да господа, и ако смо једнаки и по крви и по говору, реже на нас као пси, не рекну нам лепе речи никад, и кад год могу чине нам неправду — и све је у рукама њиховим или чивутским?

— Откуда? То је ђаволска уредба, ништа друго. А зашто ђаво држи душе у смоли, као конопље у води? — упита она, пуштајући вретено да се врти.

— Ја мислим зато што су душе грешне.

— А глупи народ ваљда није грешан?

— А по чему глупи?

— Ех, кад би свако знао: како, шта, зашто, нико га не би држао за главу као рибу, не би му гњечио груди као свињи при убијању — не би.

— Има зла.

— Мора да има, кад има.

— Дабогме. Неће сељачка глава створити боље.

— Неће ни друга, ма била учена као попа или други који духовник.

— Него?

— Него ће се само створити, кад дође време за то. Узми у рачун и ово: зашто се у време копања кромпира не сеје овас?

— Па зато што није време сејати овас у зиму.

— Зашто на Сретење с плугом или браном не излазиш на њиву? Зашто се овце не стригу у месојеђе. — Јер за то није време, јер је за све Бог своје време, свој час одредио. Цени сад како је све то Божје уређење.

— Јесте, бако, ценим ја то, али ми је мука, што човек, и ако би хтео, не може унапред доћи до некога добра.

— Дабогме! Сваки треба да жели, као год и да пази на своје време. Кад дође време у пролеће да се саде кромпири или сеје овас ако нећеш да садиш, или нећеш да сејеш, зар ћеш имати шта да једеш у време копања кромпира, или ћеш имати шта да жањеш, кад буде време жетви?

— Тако је, бако, тако, али и ви сте мудри — Бога ми.

— Сваки треба да буде мудар и за себе и за друге, јер неће ваљда за људе мислити свиње.

— Тако је, бако, тако је!

Тако су разговарали дугих мартовских вечера Томко Баран и стара Јагустинка.

Превео с пољског *Л. Р. Кнежевић.* **Владислав Рејмонт.**

СЕДАМ ПЕСАМА.

ЗАБОРАВ.

Заборав је мирно умирање срца,
Бездушно и болно одрицање ћутке;
Презриви дах смрти у души што грца;
Заборав, то значи мрети на тренутке.

Ко зна сузе ствари које оставише?
Двоструку смрт гробља где суза не капи?
Бол имена која не помињу више?
Крик заборављених љубави што вапи?

И страшно ћутање натписа са стене,
Што поста нечитљив? И проклетство немо
Речи које чаме непротумачене?
Тугу траве путем куд сад не идемо?

Ко зна плач идола под земљом? Ко знаде
Клетву молитава замуклих? И ране
Непамћене среће и престале наде?
И горчину једне сузе убрисане?

ПЕСМА СРЦА.

Нестати у нечем које срце воле,
Умрети у нечем бесмртном! Свог мача
Бацити пред ноге неке моћи холе
Што је и од руке херојеве јача.

Бити пред бескрајним узвишеног ситан,
И тражећи горко срећу међу нама,
Веровати најзад, у ча неумитан,
Да је сан порекло свима истинама.

Но тај острв сунца сам пронаћи! Сјајни
Циљ свију циљева и свег вечитога!
Рећи своме срцу да је свет бескрајни,
Једно добро за се, ван људи и Бога.

Добро, не знајући да има доброта!
Храбро, не знајући ловор ни измирне!
Чисто, и не чувши да има чистота!
Срце, као сунце, да злати што дирне.

И сјајно и слично само својој мети,
Као озарено вечитим априлом,
Све путеве сумње да тако надлети
Не дирнувши земљу друкче него крилом.

ЋУТАЊЕ.

Остале су страшне речи неречене,
Само твоје очи, мирне као тмина,
Оне су гледале и слушале мене;
Мој бол на твом уху певаше тишина.

Каква химна срца та реч неречена!
Та реч што не позна беспућа ни блудње!
Кад тишина збори место нас, реч њена
Има сву чистоту сна и болне жудње.

Та блага музика љубави што ћути,
Има мир молитве у дубини духа:

Никада се речју лажи не помути,
Нит се глас порочни дирну твога слуха.

И мој пут си прешла, жудна речи, што ти
Као сјајно море у духу пенуша,
И тако тишина у својој чистоти
Још чува сав вапај наших двеју душа.

ПЕСМА ЖЕНИ.

Ти си мој тренутак, и мој сен, и сјајна
Моја реч у шуму; мој корак, и блудња;
Само си лепота колико си тајна,
И само истина колико си жудња.

Остај недостижна, нема и далека —
Јер је сан о срећи виши него срећа.
Буди бесповратна, као младост; нека
Твоја сен и ехо буду све што сећа.

Срце има повест у сузи што лева;
У великом болу љубав своју мету;
Истина је само што душа проснева;
Пољубац је сусрет највећи на свету.

Од мог привиђења ти си цела ткана,
Твој је плашт сунчани од мог сна испреден;
Ти беше мисао моја очарана;
Символ свих таштина, поразан и леден.

И ти не постојиш нит си постојала.
Рођена у мојој тишини и чами,
На сунцу мог срца ти си само сјала:
Јер све што љубимо створили смо сами.

СУМЊА.

Моја сумња страсна, и светла, и плодна,
Моје друго биће и други вид; јетка,
Брани коју чашу да испијем до дна,
И да коју срећу познам до свршетка.

Моје срце држи прстима од леда,
И мој дух напаја кајањем без мере;
Мој поглед у небо да очајно гледа,
Да мрзим без снаге и љубим без вере.

Но она обасја мој ум обеснажен,
И даде мом духу, слабом као сламка,
Сто крупних очију, да озарен, блажен,
Мине сваки понор и зна где је замка;

И да је доброта одрицање; и да
У заклетви има издајства и срама;
И у победама пораза и стида;
Ниске безбожности у свим молитвама.

И у чистој вери празноверја; да је
Љубав себичнија него наше злоће;
И колико лажи наше сузе таје,
И мрачних завера замукле самоће.

Тако ослобођен и себе и других,
Гледам како пада и последња уза.
Вај! и горд сам, у час искушења дугих,
Што бар не зајецам кад ми пође суза.

СТРОФЕ ЈЕДНОЈ ЖЕНИ.

Гледаћу твој сјајни сен на таласима,
И стопе на песку; с јутром на врхунцу,
Као прво гнездо будно међу свима,
Ја те певам као химну земље Сунцу.

Ти си искра мога мача победнога,
Сто музичких врела што брује и плаве,
Поглед који хоће да сагледа Бога,
Пехар из ког пијем страшно пиће славе.

Кроз тамну је пустош моје крило секло,
Где сад сја твој покрет и твоја реч зàри;
И као да свему ти беше порекло,
Сунце што ми откри место свију ствари.

Све воде посташе за одсев твог стаса,
Простор; да имаднеш душу зачуђену,
Мир тамних долина за ехо твог гласа,
Сунце да на свету бациш своју сену.

Ти си као лађа с крупним једрилама,
Што носе поднебља других копна; што ти
Већ с видика значе да си међу нама —
Да даш свој дах земљи и свој глас лепоти.

НАЈТУЖНИЈА ПЕСМА.

Знам за неизмерне и болне самоће,
Кад сат мре нечујно, као цвет што вене,
И кад срце празно престаје да хоће
Ни венце победе, ни љубави жене.

Знам за непроходне самоће без даха,
Кад конци са свачим падну покидани,
И у којим срце застане од страха;
Кад свему око нас изгледамо страни.

Кад нас очи ствари равнодушно мотре;
И душа пред собом предстрављена стане;
И сопствена повест кад се цела потре;
И кад је од леда суза која кане.

Ни семе у бразди, ни стопа на путу!
И како је тешка сенка коју вучем!
Канда туђе срце бије у мом куту?
Све светле палате живота под кључем...

Вај колико пута умиремо? Ко би
Знао за све тмине под сунцем? И зна ли
Ико сва беспућа у сутону Доби?
И како смо често очи затварали.

Ј. Дучић.

А. А. ШАХМАТОВ.

Мислим да је у српским листовима било довољно спомена о тешком губитку, који је словенска наука претрпела у Русији ненадном смрћу Алексеја Александровића Шахматова, члана Петроградске Академије Наука. Мене боли душа а срце вуче, да напишем неколико речи о том ретком човеку, који је био мој најмилији друг, донекле ученик и готово бих рекао мој посинак; толико смо волели један другога. Немам потањих вести о том трагичном случају, нити знам када је умро, нити од какве операције, које није могао савладати његов од страдања истрошени организам. Пао је дакле жртвом тешких времена, у која упаде мени толико драга Русија и њен добри народ. Последњи пут видео сам га године 1913, кад сам учествовао у конгресу интернационалне асоцијације академија те био његов гост, у истој академској згради, у истоме стану, где сам године 1877 провео неко време код академика Шифнера, а после од године 1880 напред кроз пуних шест година пролазио онуда једним подом више у дворану, где смо се сваке недеље по један пут састајали у седнице одељења руског језика и словесности. Ниједан од мојих тадашњих другова не живи више: Грот и Бичков, Сухомлинов и Веселовски, Бестужев-Рјумин и Мајков, с којима се опростих године 1886, сви одоше на други свет. И од генерације, која је иза мене заседала у истом одељењу, нестаде нам их неколико, као: Пипин, Ламански, Фортунатов и Корш, а ево несмиљена смрт оте нам и Шахматова у најлепшим годинама мужевне снаге, није му било ни шездесет! (родио се године 1864). Нисмо слутили, растајући се године 1913, да идемо на сусрет страшноме рату, а још мање могао сам очекивати, да ћу ја њега оплакивати, који сам био на четврт века (25 година!) старији од њега! Тешко ли се руска земља о Бога огрешила, што јој пре времена оте тако знаменита научењака! Коликим умним плодовима могла се наша словенска наука надати од његове неуморне енергије, колико великих замишљаја оде с њиме у хладан гроб! Његово смело засновано дело о постању и еволуцији руског језика остаће — торзо!

Занимаће где кога, како и када се нас двојица упознасмо. То је било крајем 1880 или почетком 1881 године. Истом сам се био преселио у Петроград, дође к мени (биће о божићним

или ускрсним празницима) младо плавокосо ђаче из Москве, представи ми се као гимназијалац (што се видело по гимназијалној униформи) те се пусти са мном у разговор о руском језику и словенској филологији с толиким познавањем предмета, да сам био занесен, слушајући његово умно разлагање. Резултатом нашег подужег разговора беше решење, да ће он нетом издани фотолитографским начином текст Изборника од године 1073 испоредити са оригиналом у Синодалној библиотеци у Москви. То би учињено и његова је колација наштампана у VI књизи мојега часописа у Берлину (г. 1882). Вредно је испричати, што се тим поводом десило у библиотеци Румјанцовскога музеја у Москви. И онамо ће доћи тај исти младић, у гимназијалној униформи, те ће замолити директора библиотеке Викторова да му да за читање неки староруски рукопис. Викторов, иначе врло уљудан господин, предложи младому гимназијалцу најприје неке штампане књиге, мислећи да за њ још нису рукописи. Кад му је младић на сваку понуду уљудно одвратио, да је он све оне књиге већ проучио, запита га напокон Викторов, чиме се управо сада бави, а кад му Шахматов одговори, да по мојој жељи испоређује издање Изборника од г. 1073 са синодалним оригиналом, тај је одговор Викторова тако изненадио, да није престао о њему као чуду приповедати по Москви и Петрограду, а разуме се да је младога Шахматова толико заволео, да му је од тада све рукописно благо Румјанцовскога музеја било доступно. Још није свршио гимназије, већ се у њега напунило толико рукописне грађе за историју руског језика, да је о томе написао посебни чланак у VII књизи мојега „Архива“, а и мене није престао снабдевати исписима из различитих рукописа.

Кад бисте ме запитали, ко је у младог гимназијалца распалио ватру одушевљења за руско-словенску науку, мислим да је то била поглавита заслуга професора Фортунатова и Корша, којима је све до њихове смрти исказивао највеће поштовање, првога чак склонио, да се после одслужених година Московске професуре пресели у Петроград. Као студент редовно је посећивао вечерње састанке код Фортунатова, који су имали исто онолико, ако не веће значење по словенску науку, као његова предавања. Млади Шахматов беше зарана усвојио метод научног истраживања од свог учитеља те се може назвати његовим највернијим и најумнијим наследником и подра-

жавачем. Није овде згодно место, да се упустим у разглабање тог метода који има уза своје светле стране и неголико тамних или слабих страна.

После универзитетских година, које је свршио са степеном кандидата те био остављен „при университету“, запретила је у неко доба опасност, да ће Шахматов окренути словенској науци леђа. У својем завичају, у Саратовској губернији, беше се упознао с неком госпођицом, која као да није волела човека од науке, те Шахматов да њој угоди ступио у административну службу и постао „земальским начальником“. На сву срећу од женидбе не би ништа и наки се Шахматов врати у Москву као доценат. Не могу тачно казати године, када се све то дешавало, знам само толико, да је његова московска доцентура потрајала до године 1894, кад му је било управо тридесет година. Те године буде позван у Петроград у академију за адјункта (то је звање равно университетској доцентури). О томе могу по писмима, што их чувам од Афанасија Бичкова — он је после смрти Грота заузео у Одељењу звање „председательствујућега“ — казати неке потанкости.

У првом (како мислим) писму Афанасија Бичкова (није казано, када је писано) налазим, да је Шахматов тих дана поднео дисертацију за степен магистра. Университет ће га уздигнути право на степен доктора. „Лепо би било добити и њега у број чланова нашега Одљења. Како Ви о том мислите да ли ће пристати и он?“ Ја сам зацело о тој ствари писао Шахматову, јер у писму од 29 априла 1894 Бичков захваљује мени „за љубазну сарадњу у ствари Алексеја Александровића Шахматова. Другови у Одељењу с којима сам говорио да се он изабере као адјункт потпуно су одобрили тај избор“. Бичков је обећао, да ће о том говорити са президентом (великим кнезом Константином Константиновићем) те се надао „да нећу наћи ни најмање противречја с његове стране“. Даље наставља овако: „Потпуно се слажем са Вама, да ће Одељење избором Шахматова оживети и стећи у њему вредног сатрудника, јер оно у младим снагама, нарочито са солидним филолошким образовањем, сад има велику потребу“. Главна се је потреба осетила, да неко преузме после Грота наставак издања руског речника, и тај је задатак био намењен Шахматову. Зато у писму од 11 августа 1894 Бичков моли мене да саставим „белешку о његовим радовима“. Он каже: „Ви сте у стању, боље

него ма ко други, да оцените како треба рад младог научника и шта може да очекује од њега наука у будућем.... на тај начин Ви ћете припомоћи увођењу Алексија Александровића у састав нашег Одељења“. У писму од 9 новембра 1904 захваљује ми Бичков за „белешку коју сте написали о радовима Шахматова“. Избор имао је бити 12 новембра, на основу моје „записке“, у неколико скраћене. И збиља 14 новембра исте године јави ми Бичков радосну вест, да је Шахматов изабран адјунктом са 28 гласова против 1. Он ће му, каже, то јавити те му „честитати тако сјајан избор, каквог одавно није било у летописима Академије“.

Овако је Шахматов ушао у петроградски живот, годину дана касније унесао је у Одељење предлог о раширеном програму издања речника руског језика, који је био и прихваћен. Године 189. постаде екстраординарним а године 1899 ординарним академиком, под једно и директором првога „Отделења“ академске библиотеке. Напокон после смрти Ал. Ник. Веселовскога западе њега да буде „председатељствујућим“ Одељења. У тим дужностима остаде до краја живота, који је тако рано и изненада прекинут на грдну штету словенске науке.

Нећу да избрајам његове научне радове, који се односе то на руски језик и дијалектологију, то на руске летописе и многа питања руске и словенске старине. Ограничићу се, да са неколико речи окарактеришем његово значење као иницијатора великих планова и предузећа, којима је академија знатно увеличала свој углед у Русији и осталом словенском свету. Његова је заслуга, што је године 1895 обновљено издање, које је некад до године 1863 било сасвим у рукама Срезневскога, то су „Гласник Одељења за руски језик и књижевност“, чија редакција би уз Бичкова поверена Шахматову, до пред рат, крајем 1914 године изађе 18 крупних томова са врло богатом садржином. Шахматову има се захвалити, што су израђени детаљни квестионари за прикупљање грађе о народним говорима великоруским, малоруским (сада боље рећи украјинским) и белоруским: на основу овог научног руководства обелодањено је већ до сада много дијалектолошке грађе. Његовом је иницијативом Одељење замислило издавати Енциклопедију словенске филологије, предузеће знатно теже, но што сам ја рачунао, кад сам се дао као редактор на тај посао; лакше је било у своје време сакупити

око себе сараднике из свих словенских крајева за *немачко* издање „Архива“, него ли сада за *руско* издање енциклопедије. Добро је, да се и то зна. Тако је и моја историја словенске филологије врло мало позната само зато, што је на руском језику изван Русије мало ко чита. Шахматова можемо сматрати душом првог састанка руских филолога, за којим на жалост није следио други. Већ код првога опазио сам, у коликој су немилости код владе јадни филолози, она не хтеде њима ни најмањим знаком симпатије изићи на сусрет! Напокон умна глава мисаоног Шахматова досети се великој користи, коју би получила словенска наука од удружења свих словенских академија. Његовим старањем буду разаслати позиви на све словенске академије, да пошаљу делегате у Петроград на договор. И њега и мене доста је муке стојало, док се збиља све академије (осим једне) одазваше позиву. Мислим, да је код свих учесника оног састанка, који су јоште живи, у угодној успомени остала наша тадашња свестрана обмена мисли, договарање и саветовање, те се надам, и ако тога нећу доживети, да ће главна идеја оног нашег састанка једном као Феникс-птица, ускрснути из данашњег пожаришта на нов живот.

Још ћу само — још једну лепу црту његова благородног карактера да истакнем. У спорном питању о правима малоруског језика Шахматов стајаше одрешито за његов слободан развитак у литератури, школи и управи. Ипак и њега као и мене спопадаше страх, да је сад већ тешко извидати све ране што их је бирократија централистичког режима задала измирењу оба племена. Зато кад ме једном враћајући се из Париза посетио у Бечу те се у разговору повела реч о многим нерешеним питањима нутарњег руског живота, није ни мало оклевао да рекне, како сматра најтежим питањем за Русију — питање малоруско. Погодио је!

Ми смо се, ја и мој пријатељ професор Олаф Брок у Кристијанији, једнако старали кроз ових шест година да што дознамо, како наш пријатељ у Петрограду живи и страда. Велика нам беше утеха, када бар толико дознасмо да још живи. На несрећу наш је страх био оправдан, али случај хтеде, да управо некако у оно време, кад је можда већ подлегао страдању, стиже од њега Броку писмо, из којега мени норвешки колега саопћи ове речи, последње одзиве његове благородне душе:

„О себи не могу ништа лепо рећи. Врло мало времена могу посветити науци; осим тога осећам да сам изнурен и физички и умно. Радим синтаксу. Добио сам унапред новац од једне фирме и спремам белешке о синтакси књижевног језика: тешко је рећи кад ће се почети штампати; штампарски послови су отежани, књиге не излазе. У осталом, скоро сам био обрадован изласком давно већ оштампаних лекција Ф. Ф. Фортунатова из старо-словенског језика. Моје морално стање је ужасно. Срце ми се пара кад гледам пропаст отаџбине и њене културе. Може бити, могло би се са које чиме и помирити, кад би човек знао да народ, руски народ сад је срећнији. Али у ствари му је много горе него што му је било. Бедно стање није се поправило. Сиротињи још је горе. Узимам, као пример, људе које добро познајем из нижег сталежа: универзитетске и академске чуваре, они без сумње пропадају и већ у великом броју су испропадали од изнурености. На селу је такође врло тешко. Реквизиција и национализација упропашћују редован рад: сељак је осиромашио, смањио је поље усева и готово сасвим је изгубио стоку. Ни с које стране зрачак наде, ни откуд утехе......

Ево човек сам, да тако рекнем на умору и опет даје израза боли своје душе над безутешним стањем рускога народа. То је она здрава црта руске праве интелигенције, које би и нама јужњацима што више требало. Мојему драгому незаборављеному пријатељу покој души и вјечнаја памјат!

В. Јагић.

МЛАДИ ЊЕГОШ.

Има више разлога због којих је писање о Његошу и данас актуално. Пре свега, овај највећи песник наш увек је на дневном реду. А после, за ових неколико последњих година, накупило се повише публикација које се на њега односе, па се часописи морају осврнути на тај предмет за који се толико интереса показује.

Већ у доба балканских ратова тај је интерес знатно порастао. То је било о стогодишњици Његошева рођења, 1913 године. Тад су се јавиле „Мање пјесме“ Његошеве у издању

Г. М. Решетара. То је прво издање где су све песме нашег песника, које су биле врло растурене и тешко приступачне, уједно покупљене и брижљиво издане. Тад се јавио и шведски превод „Горскога Вијенца“ од Алфреда Јенсена, можда најлепши превод а свакако најлепше издање великога спева. Тада су одржане и Његошеве прославе у Петрограду, Загребу, Прагу, Цетињу, са пригодним говорима. У исто доба поводом тих прослава, било је чланака и студија по новинама и часописима. Један од њих је био од Јенсена, у „С. К. Гласнику“, баш у броју који је имао да изиђе 16 јула 1914 и који није уопште изишао, и ако је био у велике сложен и одштампан.

За време рата интерес за Његоша опет се појачао. Два су узрока томе. Најпре, материјалне књижевне прилике изазивале су на неки начин потребу прештампавања дела Његошевих. Страшне су биле те прилике. У окупираној Србији и Црној Гори није, наравно, било могућно ни мислити на какав књижевни рад. Ни у осталим земљама нашим није било увек много друкчије. Али емиграција наша морала је помишљати на издавање књига. Српске колоније на страни нису имале скоро никаквих српских књига, па је била прека потреба да се ма која добра књига изда. У првом реду требало је издати Његоша; ето с`тога се интерес за њ јавио омах после слома Србије. С друге стране, — и то је други узрок — емиграција је видела да је Његош згоднӧ средство за националну пропаганду у страном свету. Наша ствар била је на дневном реду пред страном публиком. Требало је пред њом правити сваковрсну пропаганду. Требало је нарочито показати пред њом да и ми имамо своју књижевност, своје песнике. А „су чим ћете изаћ“ пред ту публику ако не с Његошем? Зато је требало преводити „Горски Вијенац“ на језике великих народа, писати о њему, држати предавања.

Из та два узрока скоро све наше колоније на страни дотицале су се Његоша у свом јавном раду. У Женеви основала се „Библиотека Југословенске Књижевности“, и она је као прво своје издање дала „Горски Вијенац“. У Бизерти, где је вредни Г. В. Чајкановић основао библиотеку „Напред“ и издао неких двадесет лепих књижица, помишљало се такође на издавање „Горског Вијенца“, али се, на жалост, та идеја није могла остварити. У Виривилу (Изер, југоисточна Француска), наши су се ђаци, немајући штампарије, вратили процедурама Средњега

века, па су преписивали и умножавали „Горски Вијенац“, и укоричени примерци тога рукописа представљају можда најоригиналније „издање“ овога спева. У Паризу г-ђица Д. Вековићева превела је „Горски Вијенац“ на француски и штампала га. У Лондону, Г. Г. Ц. Вајлс и М. Мајзнер превели су исти спев на енглески; тамо је о Његошу и једно предавање одржано и делимично штампано у једном енглеском часопису. Вероватно је још где што штампано о Његошу што ми није познато.

После рата интерес за Његоша не смањује се нимало. Г. Б. Петронијевић је прештампао своју расправу „Филозофија у Горском Вијенцу“. Г. Решетар дао је ових дана ново, двадесет друго издање „Горског Вијенца“. На помолу су, како чујем, још неки радови о Његошу.

Охрабрен овим примерима, ја ћу у овом чланку покушати да насликам младога Његоша. С новом грађом коју сам покупио по архивима и библиотекама у Београду, Петрограду и Бечу и коју сам средио према литератури предмета, ја сам намеран сумарно оцртати 1) какав је Његош изгледао до 1833 у Црној Гори, и 2) какав је био на путу у Беч и Петроград те исте 1833 године. И ако је та грађа често сухопарна и неблагодарна, ја ћу се старати да дам што јаснију и пунију слику изостављајући све што је излишно и што би личило на научни апарат.

I.

У половини 1833, Његошу је било непуних двадесет година. Висок је био, — то сви кажу —, необично. „Био је за читаву пед виши од највишега Црногорца“, каже Нићифор Дучић. „Био је гигантског стаса, вероватно 6 стопа и 3—4 палца висок“, примећује А. А. Патон. „Његов величанствени стас износио је око 6 стопа и 8 палаца“, тврди Р. Вилкинсон. „Изгледао ми је највиши човек кога сам икад видео, прави див; кажу да је био висок скоро 7$^1/_2$ стопа“, додаје Сер Хенри Леад. И други који су га видели — Ковaљевски, Бјазолето, Ненадовић — говоре о његовом „особито високом расту“, „колосалној фигури“, „крупном узрасту“. Ми можемо такође нешто додати. У званичним актима Св. Синода у Петрограду, где је реч о посвећењу Његошеву за владику, говори се, поред осталога, и о одежди коју ће Његош обући на дан посвећења,

па се додаје да је одежда за њега „посебице наручена“, због „необичног раста владичина“. Значи да су оне друге готове одежде, које се чувају за посвећење владика, биле све кратке и тесне за новога кандидата.

Не само висок, Његош је био и леп. У Црној Гори и данас кажу: „лијеп и згодан ка владика Раде.“ „Био је образац мушке лепоте“, тврди Ковалевски. О његовој се лепоти чуда причају. Као и Гетеу, и Његошу је Бог дао да у себи споји, поред лепоте духа, још и лепоту тела; судбина која је ретко генијима додељена. Огромној висини Његошевој одговарала је упадљиво правилна сразмерност тела. Лик његов, који сви познајемо, из последњих година, са оним широким и правим челом, са орловским носом, с дугим обрвама, с дугом косом, „црном као смола“ што каже Ковалевски, с оним црним, мудрим очима строгог погледа, с нешто упалим образима, и лепом, црном, краћом, правилном брадом; лик тај просто блиста од изразитости, мудрости и полета. Није такав лик из његове младости, баш из 1833 године о којој говоримо. На томе лику не може се све јасно распознати као на оном, пошто се Његош сликао као владика, под камилавком, руском панакамилавком која му покрива скоро цело чело и добар део косе. Али је лик сасвим друкчији од оног који познајемо. Отворене неке и радознале, насмејане очи, брчићи тек почели и не покривају ни целу горњу усну, брада прва, танка, тек што се уједначила око образа, а лице младо и љупко, без особита израза — ето такав је изгледао Његош у својој двадесетој години. Понашање његово сви савременици хвале: „његови манири нарочито освајају“, каже Вилкинсон; додајмо да је, у доба које описујемо, морало у понашању бити, поред срдачности и отворености, још и невештине и устручавања. Глас његов био је звонак и мушки; у доцнијем добу, глас је добијао нарочите интонације — ватреност, болност и др. док је, у доба младости, морао бити само чист, и без нарочитог карактера.

Његош је био калуђер, већ три године. Кад је умро стари владика црногорски, 18 октобра 1830, млади Раде, како се он дететом звао, постао је „намјесник митрополита црногорског“, а два дана доцније „свјешченодјакон“. „По принужденију главарах и народа, био сам произведен 31 јануара 1831 года — каже сам Његош у једном писму — архимандритом,

и пређели су ми име с Рада на Петар". 1833 године имао је да се завладичи; за то је и путовао у Петроград. Млади Раде није никако волео што је морао постати архимандрит и доцније владика; његова слободна и у младости весела природа опирала се томе.

У исто доба кад и калуђер, Његош је постао и владалац, и он је тад владао већ три године. Њему је дужност владалачка морала врло тешко пасти. Потпуна анархија, одсуство сваког појма о држави, дивљина закрвљених племена, која је било потребно да стари владика, на умору, у тестаменту, нарочито закуне, и то оним што им је најдраже и најсветије, па да се бар за шест месеци не покољу међу собом — ето то је било политичко стање Црне Горе кад је млади Његош примио владу. У Црној Гори је тада била „свака пушка топ, свака глава помазана, свакога воља колик општа, сваки дом двор, а сваки крш град", каже С. Милутиновић, мало пре но што ће наш Његош завладати. Милутиновић истиче колико је имао „бриге и беспокојства" стари владика, који је још уживао огромни ауторитет. Како ли је тек морало бити младом Раду! Кад је ступио на владу, нико није хтео да слуша оно „балавче Пероровића", како су га, с подсмехом, по материној фамилији звали. Ни сам Његош није имао потребне спреме за тај позив. Стари владика је био у велике орохнуо и остарео кад је млади Раде имао да изучи политичку школу у њега; сумњам да му је стриц могао дати потребно васпитање за једног владаоца. С. Милутиновић га је учио само поезији, не државном и војничком послу. Он му је био само оно што је Волтер био Фридриху Великом, а није могао заменити Финкенштајна и Калкштајна, ни друге наставнике војних или и државних наука које је овај раније имао. Зато, кад је наступила смрт старога владике, Његош је скоро пао у очајање. „Дршћем пишући вам ово" — пише он М. Вучићевићу на четири дана по стричевој смрти, 22 октобра 1830 — нити бих могао ја и пером владати сад, а нека ли мислити поредачно". А нешто доцније, 6 марта 1831, пише он кнезу Милошу; „у мало нијесам лишио се ума промишљајући на жалосно состојаније народа черногорског". Ипак, благодарећи свом окретном разуму и енергији, Његош је одмах нашао свој пут, и одржао се добро.

Дотле су с владикама црногорским делили грађанску власт тако звани гувернадури, из фамилије Радоњића, и била је једна

врста дуализма у врховној управи. То је била установа још из млетачких времена, једна преживела традиција прошлости, анахронизам без смисла. Његош је одмах раскинуо с том традицијом. Он је затекао као гувернадура некога Вука Радоњића. То је био „веома ограничена ума човек“, како стари званични извештаји кажу, али ипак представљао је нешто. Кад је Његош нотификовао смрт старог владике кнезу Милошу, кнез не одговара њему него томе Радоњићу као — то су Милошеве речи — „к првоме лицу народа црногорског“. Чим је ступио на владу, ни пун месец после тога, око половине новембра 1830, Његош се користио једним случајем, где се Радоњић јако компромитовао, те протера овога из земље, и укине гувернадурску власт: леп гест, и који показује самостална владаоца.

Сад кад је ситуација била рашчишћена, Његош је приступио унутрашњем уређењу земље, великим реформама. Требало је укинути анархију и завести државну власт. О томе је још стари владика сањао. Некакав Иван Вукотић и Матија Вучићевић, обојица родом из Црне Горе, али настањени у Русији, имали су, по споразуму са старим владиком, да дођу у Црну Гору и да изведу реформу државне власти, с новцем који би Русија дала. Стари владика је умро, а није дочекао њихов долазак. Млади Његош је примио власт, а њих још нема. Он их је очекивао као озебао сунце. „Бержајте, ако Бога знате, ако Христа љубите, — пише он Вучићевићу првих дана своје владе — дођите, или ви или когођ од народнијех (мисли на Вукотића) док се није откуђ са стране раздор и вражда посијала и распалила, пак би не имало се већ на што доходити.“ Прође шест месеца, рок на који је стари владика заклео Црногорце да буду мирни; њих још нема, али Његош добро управља земљом, држи и даље мир у народу. Неколико месеца доцније, августа 1831, дођоше Вукотић и Вучићевић. С њима двојицом, Његош сазове збор главара и народа 21 септембра 1831, и збор одобри пројектовану реформу. Реформа се састојала у томе што је састављен сенат и гвардија. Сенат, састојећи се из 16 чланова међу највиђенијим главарима, био је централна управа и велики суд. У његовим је рукама била цела управа земаљска, политика унутрашња и спољашња. Гвардију су састављали мали нахијски судови са преко стотину главара. Над свима, био је владика. Та реформа

била је други леп гест младога владаоца. Она је убрзо уродила добрим плодом. Место анархије заведен је известан ред. На дан 13 фебруара 1832, пише Његош кнезу Милошу: „народ радо повинује се сада заведеному суду", „сада је совершени мир, слога и поредак", и биће „све боље и боље".

Док је тако ишла унутрашња политика, у спољној политици Његош није имао среће. Покушао је, одмах у почетку владе, да отме од Турака Подгорицу, али је рђаво прошао при том, и имао и доцније незгода због тога, разних. Ангажовао се донекле и за устанак Хусеин-капетана у Босни, 1832. Његош је био ту наиван. Он је веровао да се треба удружити први са одметником против султана, па је Турска пропала. Кнез Милош није био такав; у расправама између султана и одметника, Милош је држао страну султану. У коресподенцији Милоша и Његоша из 1832, Његош изгледа као дете према старом лисцу какав је био Милош, као ђачић пред учитељем. Тако ће доцније, 1837, кад се буде с Метернихом разговарао, изгледати и пред овим као дете и ђачић.

Његош је био и песник већ тада. Образовање му је било за песника. Сима Милутиновић, који није био добар политички васпитач младога црногорског дофена, био је врло добар да у њему пробуди жељу за образовањем и поезијом. Ту је Милутиновићев питомац оставио далеко за собом Фридриха Великог, и ако је Милутиновић сам био далеко за Волтером. Образовање Његошево било је с почетка врло мало. Кад му је било ваљда тринаест година, послали су га у Топлу, у Боку Которску да научи читати и писати. Кад му је било петнаест година, узели су му, на Цетињу, Милутиновића за учитеља; то учитељевање трајало је две три године.

Чему га је Милутиновић могао научити? Је ли то чинио по каквом програму? Милутиновић је пре тога већ имао прилике да буде учитељ, и предавао је кратко време на Великој Школи у Београду. Та школа је била најбоља и највиша тада у нас, и у њој се школовао такође један сличан дофен, Карађорђев син Алекса. Вероватно је програм те школе Милутиновић усвојио у овој прилици. Тај програм, примењен на ову прилику, могао је обухватити прве основе стилистике, општу историју, земљопис са статистиком, моралне поуке, можда основе права. Али Милутиновић је јамачно ишао и даље, ван програма, нарочито у разговорима после часова. Он је,

за младога питомца, био богат извор знања и искуства. Тридесет и седам година му је било тада, знао је ствари у Босни, својим очима гледао устанак Карађорђев у Србији, видео Русију, бавио се у Немачкој дуго времена, имао познанства са свима српским књижевницима, имао додира и са многим немачким међу којима није изостао ни сам Гете, написао дотле своју *Србијанку*, био толико славан да је већ ушао у Брокхаузов Лексикон, био пун интереса за историју, књижевност, народне песме, национализам. Милутиновић је при себи морао имати к нешто библиотеке, и она је стајала младом Раду на расположењу, после часова и општења с учитељем. Додајте, с друге стране, схватљивост младога Рада, његову жеђ за науком, коју његови биографи констатују а која је и иначе несумњива, па ћете, као биланс онога што је Његош тада могао научити, видети да је то било једно, мало једнострано и непотпуно, средњешколско знање, и уз то извесно опште образовање: познавање српске књижевности и историје, пробуђен интерес за националне ствари, општи појам о страном свету. Кад је 1831 Милутиновић отишао са Цетиња, дошао је Димитрије Милаковић. Овај карловачки и бечки ђак, иначе Херцеговац, трезвенији и ако ситнији дух од Милутиновића, могао је, од 1831 до 1833, такође нешто утицати на Његоша и вероватно допунити Његошево образовање.

До 1833 године дакле, Његош је био прилично образован, и познавао је што је било најбоље у српској књижевности. Нарочито је Милутиновићева дела, и из појмљивих разлога, морао знати. Тако исто је знао и волео и Мушицкога; Милутиновић му је на њ јамачно обратио пажњу и упутио симпатије, Милутиновић, који је баш тих година, на Цетињу, написао једну оду Мушицкоме. *„Глас родољупца* вашега, пише Вук Мушицком 1833, млади владика црногорски зна на изуст, и обожава вас за ваше родољубиве мисли.“ С таквом се симпатијом млади Његош онда односио према већ старом Мушицком. Можда се тој симпатији има приписати што је Његош прво своје дело „Глас каменштака“ (доцније промењено у „Пустињака цетињског“), назвао тако ваљда по „Гласу народољупца“ Мушицкову. С познавањем Милутиновића и Мушицкога, тада два најкрупнија песника наша, као и народних песама, Његош је и сам ушао у писање песама. Седам песама на народну

испеваних, иначе нештампаних, биле су дотле цео литерарни пртљаг Његошев.

Такав је био Његош у својој двадесетој години, пред полазак у Беч и Петроград. Додајмо да дотле није био мрднуо из Црне Горе и Боке; то му је било прво путовање.

(Крај у следећем броју).

Павле Поповић.

О ФЕДЕРАЛИЗМУ.

Наша намера није да пишемо стручну расправу о федерализму, него само да нестручној публици објаснимо, колико могуће простије, шта значи тај израз „Федерализам“, који се код нас у последње време и сувише често употребљује, и то, како изгледа, са врло мало правог разумевања.

I.

Федерализам се јавља у два вида: као државни савез и као савезна држава. Државни је савез тачно то што му име каже: савез између држава. Као сви савези, тако се и државни савез оснива на уговору. Као сваки међународноправни уговор, тако и уговор о државном савезу постаје на основу једногласног пристанка заинтересованих држава. Једногласни пристанак тражи се и за доцније измене у садржини уговора, — и, наравно, државе које су закључиле уговор о савезу, задржавају право да га и откажу. Чиме се Државни савез разликује од осталих савеза, на пр. од таквог савеза као што је био Тројни Савез? Разликује се тиме, што је то једна *организована* заједница. Другим речима, државе које су закључиле уговор о државном савезу, створиле су у исто време и једну заједничку организацију која има да ради на остварењу циљева савеза. На тај начин, у државном савезу постоје две организације: организација савеза и организација посебних држава које су савез склопиле. Треба само имати на уму да се савезна организација не уздиже изнад посебних држава као нека виша власт. Та се организација сматра као творевина посебних држава, установљена и опуномоћена од њих самих да врши њихове заједничке послове. Она личи на међународне

конференције или администрације, састављене од представника разних држава.

Савезна држава исто тако као и Државни савез, садржи две организације: организацију савеза и организацију посебних држава које су савез склопиле, и које ћемо, краткоће ради, назвати државицама. Али однос између те две организације сасвим је друкчији у Савезној држави него у Државном савезу. У овом последњем, државице су задржале своју самосталност (сувереност); у Савезној држави, оне су подчињене савезу. Уређење Савезне државе не оснива се на уговору који су државице закључиле између себе, него на савезном уставу, који је савезна власт, као старија, наметнула државицама. Савезна власт није скуп пуномоћника државица, него једно веће које је изабрао народ целог савеза, организован као јединствено бирачко тело. Ако би која државица покушала иступити из савеза, то се не би сматрало као отказ савезног уговора, него као покушај бунтовног отцепљења. Државни је савез слободна заједница између држава које су се сагласиле, да извесне заједничке послове врше преко заједничких органа који ће од њих зависити. Савезна је држава једна самостална целина која влада посебним државама као својим деловима.

II.

Између Државног савеза и Савезне државе лако је повући разлику. У Државном савезу, државице су самосталне, — а у Савезној држави, подчињене. Али, баш зато што су у Савезној држави државице подчињене, тешко је повући разлику између Савезне државе и једне јединствене државе, састављене од самоуправних покрајина. Подчињене државе, доиста, више личе на самоуправне покрајине него на праве државе, јер се као битно обележје државе, узима обично њена самосталност.

Ипак, има извесних црта које се, истина, не виђају *увек* код државица Савезне државе, али се не виђају *никад* код самоуправних покрајина јединствене државе. Те црте које се виђају само код државица, а не и код покрајина, могу се употребити за повлачење разлике између те две организације. Те су црте следеће:

1) Надлежност државица утврђена је уставом, докле је

надлежност покрајина одређена законом (отуда неопходна потреба за писаним уставом у Савезној држави). На тај начин, државицама је ујемчена њихова надлежност према савезној законодавној власти; ако би ова покушала да закорачи у њихову надлежност, то би се сматрало као повреда устава. Из тога даље излази, да су државице, у ствари подчињене само уставотворној савезној власти, а не и законодавној. Чак би се могло рећи да су с овом последњом равноправне, у колико и државице, као и законодавна савезна власт, изводе своју надлежност непосредно из устава. У јединственој држави, на против, покрајине имају извесну самосталност само према управној државној власти, која не сме вређати њихову законску надлежност, али не уживају никакву самосталност према законодавној власти, која је у стању да једним новим законом промени чак и њихову законску надлежност.

2) Државице могу, у кругу своје надлежности, издавати законе. Покрајине, исто тако, у кругу своје самоуправе, могу издавати уредбе, које, по садржини, нису ништа друго него опет закони. Али између закона државица и уредаба покрајина има ова битна разлика. Уредбе се покрајина везују за државне законе, које само у појединостима разрађују и прилагођавају локалним приликама. Државице, пак, имају права да извесне предмете уреде својим законима потпуно и искључиво. Између њих и савеза извршена је деоба законодавне материје, тако да о извесним предметима може издавати законе само савез, а о другима само државице. (Могућна је и трећа комбинација, да о извесним предметима могу издавати законе и савез и државице; у случају сукоба, првенство би припадало савезним законима). На тај начин, о извесним предметима државице могу имати пуну законодавну власт, докле покрајине са својим уредбама могу само допуњавати државне законе. Покрајинско је законодавство подређено; законодавство посебних држава самостално. У Савезној држави има примера да је чак издавање грађанског и кривичног законика остављено државицама. Покрајинама се никад и не даје читава једна законодавна област да је оне саме регулишу својим уредбама. Поред њихових уредаба увек постоје о истом предмету и државни закони, чија основна начела те уредбе морају поштовати.

3) Покрајинска се самоуправа састоји у томе што, у извесном кругу послова, покрајине имају према централно

управи самосталнији положај него што га имају обична државна надлештва. Овим последњима централна управа може издавати упутства и наредбе шта и како да раде; над самоуправним покрајинама може водити само надзор да ли се крећу у границама закона; у тим границама пак, покрајине се опредељују саме. Али, ма колико била широка покрајинска самоуправа, она на крају крајева није ништа друго него право самосталне радње у једном кругу локалних послова. Државице се не разликују од покрајина само тим што је круг њихове самосталне радње много шири; у том би случају разлика између њих и покрајина била само квантитативна, него је разлика између државица и покрајина још и у томе, што државице учествују као такве у вршењу највиших функција савезне власти, докле покрајине као такве не учествују у вршењу највиших функција државне власти. Наиме, у Савезној држави горњи је дом организован тако да на један или други начин буде представник државица и њихових засебних организација. Што је још важније, при промени уставних закона, тражи се да на њих пристане већина државица (према томе, устав се не намеће свима државицама, него само онима које су гласале против). Покрајине, међутим, нису представљене у горњем дому, нити се њихов пристанак тражи за промену уставних закона. Оне су заштићене од сувишног државног заповедања у кругу локалне управе, али оне немају права да свој утицај даду осетити у области државног законодавства. Државице, пак, мешају се у доношење савезних закона, како обичних тако и уставних, јер су увучене у организацију савезне законодавне и уставотворне власти. Између државица и покрајина постоји управо она разлика која би постојала између два грађанина од којих би један имао право личне слободе, али не би имао бирачко право, — а други имао оба та права. Први би био обезбеђен од туторисања државне власти, али не би имао никаква утицаја на стварање државних закона. Други би био у толико у бољем положају, што би се и о његовом гласу водило рачуна при стварању државних закона.

III.

У београдској штампи влада велика зебња да самоуправа која би се дала појединим покрајинама, не пређе у федерализам. Под федерализмом се јамачно мисли Савезна држава

а не Државни савез. Између самоуправних покрајина и државица савезне државе има неке сличности, али не и између тих покрајина и државица Државног савеза.

У београдској се штампи, као сигуран знак федерализма, узима *величина* покрајина: чак је приближно утврђена и цифра код које престаје самоуправа а настаје федерализам: наиме, покрајине до пола милиона становника могу се још одржати у границама обичне самоуправе; чим ту цифру пређу, оне, изгледа, имају фаталну тежњу да се претворе у државице.

Ми не споримо да је величина покрајина једна чињеница о којој ваља водити рачуна: у колико покрајина буде већа, у толико ће бити и јача, — следствено, имати више отпорне снаге према централној власти. Ипак, када је реч о федерализму, не треба заборавити да је то на крају крајева *правни* појам. Савезна се држава карактерише нарочитим правним односом који у њој постоји између централне власти и локалне, између савеза и државица. Према томе, да ли ће се једно покрајинско уређење моћи означити као федералистичко, не зависи толико од величине покрајина, колико од њиховог правног односа према државној власти. Сасвим је могућно замислити мале територијалне јединице које би имале правни положај државица, — и, обрнуто, велике територијалне јединице које би имале правни положај обичних округа. Старе руске губерније биле су много веће од швајцарских кантона: опет, зато, правни положај државица имали су швајцарски кантони, а не руске губерније.

Било би, према томе, потребно, да и београдска штампа обрати већу пажњу на правни положај који је дан покрајинама у појединим нацртима устава. О том правном положају, пак, она говори тек узгред, па и то погрешно. Истакнута је тако мисао, да јединствена држава претпоставља јединство законодавства, и да, према томе, свако установљавање покрајинских парламената и покрајинских закона значи федерализам.

Ова се тврдња не може одржати. (1) Покрајински парламенти сами собом не стоје ни у каквој вези с федерализмом. Ми, у Србији, имамо општински одбор; то је општински парламент; имамо среску скупштину: то је срески парламент: имамо окружну скупштину: то је окружни парламент. Ти локални парламенти нису се показали ни најмање опасни по државно јединство. Они постају неизбежни чим се заведе са-

моуправа; највише самоуправне власти морају бити организоване као изабране колегије, — а свака изабрана колегија то је већ парламент. (2) Покрајински закони, исто тако, не морају значити федералисам. Самоуправа никада није ограничена на чисто управне послове; у њој се навек подразумева и право прописивања општих правила. На пр. код нас општински суд издаје, у кругу своје надлежности, полицијске уредбе, које у суштини нису ништа друго него једна врста подређеног законодавства, као год и уредбе централне управе. У Белгији, где постоје покрајинске самоуправе, покрајинска скупштина, и ако чисто самоуправна власт, има право издавања уредаба. Према томе, покрајинским парламентима може се признати право на издавање општих правила, а да се опет за то не изиђе из граница самоуправе. Да ли ће се та правила назвати закони, статути, уредбе, то је свеједно. Ма како се назвала она остају једно исто, на име: општа правила. — Али, ако покрајински закони *не морају*, они *могу* значити федерализам. Све зависи од тога, какав је њихов однос према државним законима. Ако се покрајински закони издају о истим предметима о којима и државни, и стоје према овима последњим у подређеном односу, као мање општи прописи према већим општим прописима, — онда покрајински закони не значе федерализам. Али, ако има извесних предмета о којима покрајина може издавати законе, и код којих њена законодавна надлежност искључује потпуно државну, — онда покрајински закони значе федерализам. У првом случају нема, а у другом има, деобе законодавне власти између државе и покрајина. Код нас се о овој разлици није водило рачуна, него се осудило у начелу свако покрајинско законодавство, без обзира на то у каквом односу оно стоји према државном законодавству. Ми налазимо да је у овим расправама о федерализму врло важно водити рачуна о разлици која постоји између федералистичког и самоуправног уређења. Ако би се те две ствари помешале, могло би нам се десити да уз федерализам одбацимо и самоуправу, што, мислимо, чак ни највећи противници федерализма не би желели.

Слободан Јовановић.

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

МИЛОШ ЦРЊАНСКИ: „ПРИЧЕ О МУШКОМ“[1])

У оној публици која развој данашње наше књижевности прати преко књижарских излога, г. Милош Црњански познат је само као писац једне књиге стихова чуднога имена „Лирика Итаке“, и једне збирке приповедака чији наслов „Приче о мушком“ исто тако не улива много поверења. Ако је ко од поштенороднијих читалаца, из радозналости, и завирио у коју од књига г. Црњанског, он се није имао много чиме успокојити. Људима који поштују „ред“ и „освештану традицију“, састави младога новатора су, и садржајно и с обзиром на форму, сувише необични да би их они могли мирне душе примити. Г. Црњански има, пре свега, једну смелост до дрскости да отворено и непосредно казује и оне своје идеје које се обично ублажено изражавају. Он, затим, показује суверено презирање тако ситних ствари као што су граматичка и синтактичка правилност језика којим пише, и код њега се на много места наилази на неправилне облике речи, као и на рђаве реченице. Он се непрестано на силу труди да изгледа што чуднији, и мора се признати да то по неки пут и сувише постиже. И по идејама које има, и по начину на који их саопштава, он се показује прави „enfant terrible“ нове књижевне генерације. И према томе, није никакво чудо што је читалачка публика, у колико је упозната са радовима г. Црњанског, негативно оценила његово дело.

Међутим, г. Црњански је писац од несумњива талента, и ма колико он улудо трошио своју стваралачку снагу, „света игра“ [illegible] много пута, и пред извесним местима његових списа читалац од разумевања и укуса мора са задовољством да застане. И нарочито у књизи његових приповедака има обилно материјала да се то и докаже.

* *
*

Ако је приповетка првенствено један описан књижевни род, онда је посматрачки дар очевидно најглавнија особина којом приповедач моћно треба да располаже. У психологији је утврђена чињеница колико су људи у обичном животу на-

[1]) Београд 1920 (Цвијановић).

творених очију пред стварима које се око њих дешавају. Позната је анегдота о гостима Теофила Готије, од којих се, за опкладу, ниједан није могао сетити да ли су пре пола сата седели за округлим или четвртастим столом. Код човека који нема нарочиту посматрачку способност, чуло вида најчешће служи само као прост механички регистратор појава које дођу у његов круг перцепција, и које се, у највећем броју случајева, нимало не одазивају у интелектуалној и емоционалној унутрашњости човековој. Бити добар посматрач, значи не само видети, него и запазити, што ће рећи осетити и разумети саму појаву.

Г. Црњански, у томе смислу, има несумњиву посматрачку моћ. Његове приповетке из живота наших људи по банатским местима обилују ванредним, финим и значајним, запажајима. Шта више, могло би се рећи да приповетке г. Црњанског и нису ништа друго до низ фино запажених карактеристичних појединости, које дају живота ономе што се описује. У његовим приповеткама нема т. зв. „фабуле". Г. Црњански ништа не приповеда, не развија догађаје, не прави ситуације, не расплиће психолошке чворове. Он свој предмет просто слика, узима га у неколико разних „позитура", хвата у више момената, и увек са нечим промењеним и новим, било у спољашњем било у унтрашњем смислу. И као што се у фотографији, кад хоће да се постигне *апсолутна* сличност, тражи позитив који се добија кроз неколико негатива исте особе, снимљене у разним тренутцима и расположењима, тако и г. Црњански излаже пред вама безброј „момент-снимака" једне или више личности, који су сви и сваки за себе врло интересантни, и који пошто се разгледају, остављају вам сви заједно један синтетичан утисак:

„Господар Пантелија Попић, варошки капетан, зван „Тутало", спустио је пет грумена шећера у каву". Он то ради свако јутро, а својој жени оставља само једно парче. Његова је жена нежна, бела, „прозрачна" госпођа, која вечито уздише за нечим, чита „дивне романе Милована Видаковића", гроли се свега „што воле мушки", и плаче у позоришту. Господар Пантелија њу не воли, сит је њене паучинасте лепоте, „кроз зид је осећа", и радије ашикује са циганчицама, швабама и глумицама". Он је леп човек, и жене лудују за њим. Он се с њима забавља исто тако пријатно „по врбацима крај Дунава",

као и у „градској већници, где је било меких, широких ћилимова по земљи, под сликом војводе Шупљикца несретног, који се ипак увек смешно“. Иначе су га грађани поштовали и бојали су га се. „Кад је ушао у берберницу, почеше се вртети око њега. Сапунили су га лагано; знали су да то он воли врло лагано. У кавезу над њим дерао се чворак; они га брзо покрише неком крпом“. У ономе тренутку господар Пантелија има своју Јелу, „примадону“ путујуће позоришне дружине, која даје представе код „Трубача“. Он је много воли. Она пуши, опија се, речник јој није врло отмен, али „она уме: ако ћеш да ти игра чардаш, уме; ако ћеш да обуче шалваре, уме“, и господар Пантелија је роб њене вештине. Он почиње да се подаје њеној жељи „да постане мало варошка капетаница“, и једне ноћи, мртав пијан, он доводи „комендијашицу“ кући, отеравши „венчану жену“. После, дуго је био болестан. Али једно јутро господар Панта се осетио снажнијим, могао је да сиђе низ басамаке, и учинило му се да опет „осећа жену кроз зид“. То јутро је узео кључеве од ормана, себи у шољу ставио пет парчета шећера, а „жени“ одвојио само једно.

Као што се види, цела приповетка „Света Војводина“ је само један низ уметнички изложених запажаја, које сам ја овако збијено резимирао. Свакако да ту има још безбројно других и не мање интересантних појединости, има неколико скица средине и духова из доба пре осамдесет и више година, које су рељефне да јаче не може бити. Ја не знам да ли је где у нашој књижевности казано што сликовитије о тој разбарушеној романтичарској генерацији, о томе времену највеће војвођанске славе, кад се, са сузама у очима, и у мистичноме заносу, говорило о „барјаку војводе Јакшића“ и о „несретноме Косову“. Ту се спомиње и Васа Пелагић, и летимично избијају на сцену и Лаза Костић и Тома Хаџић, али све је дато само као карактеристични декор за разумевање главног портрета. Господар Панта Пошић је централна личност, на њега је вечито уперен уметнички „објектив“ песников, и у ствари цела приповетка је низ многобројних и разноврсних, у разним тренутцима и расположењима похватаних снимака самога „варошкога капетана“. Ви прелиставате слику за сликом, и на крају вам остане општи и снажан утисак од једне синтетички израђене личности, у којој је синтетизован просечни тип најбешње војвођанске епохе, када се „Света Војводина“ сматрала кулом светиљом „вечнога Српства“.

Али да се не бисмо погрешно разумели, потребно је рећи да приповетке г. Црњанског никако не носе национално-патриотско обележје. Он једног нашег просечног човека слика онако како је тај човек *човечански* у даноме моменту и у одређеним приликама имао да изгледа. У низу психолошких, па у овом случају и физиолошких линија којима је скициран један овако снажан, експанзиван, чак и бруталан тип као што је Пантелија Попић, повучена је очевидно и национална црта, али она није главна у слици. За разлику од старијих писаца који су „о роду“ писали, г. Црњански не полази са гледишта да наша снажна раса, нација, оно „вечно Српство“, in abstracto схваћено, условљава људски јаке појединце, него на против, ако су раса и нација показивале увек једну изванредну отпорну и стваралачку моћ, значи да су је таквом начиниле снажне, у најосновнијим човечанским животним манифестацијама силне индивидуе. И зато он глорификује, не некакву националну свест, која је апстрактан, и тим самим проблематичан појам, него стварни и несумњиво снажни животни инстинкт нашега човека као таквог.

У томе погледу је необично карактеристична његова кратка „Апотеоза“ Банату, изречена у виду „здравице“ „другу моме, шустеру Проки Натуралову, генералштабном каплару славне армаде бечкога ћесара, којег су стрељали 9.6, новембра првог... у штабу банатске дивизије, у једној венеричној болници славне хабсбуршке династије“. Да ли је потребно рећи у чему је био херојски гест каплара Проке Натуралова, који га је одвео у смрт? „Онога дана кад се, спреман у бој, заклиња да ће, по дану и по ноћи, у свакој борби, на земљи и у води и у зраку, остати веран застави својој...“, он је „банатском стотинарком“ платио блудници „најгаднију болест“. Ја знам да ће се класично однеговани укуси згрозити на овакву уметничку комбинацију, али сходно оној моралној философији да „циљ оправдава средство“, у овом случају се слободно може рећи да је великом, светлом, дубоко човечанском, родољубивом побудом средство не само оправдано и прочишћено, него чак и поетизовано. У овом чудном и неочекиваном контрасту између изванредно високог мотива, и средства толико наказног да се нешто неестетичније тешко да замислити, крије се једна неслућена снага. Трагични пристанак једног доброћудног малог човека да најпрљавијом стварју откупи своју

националну честитост има несумњиву поезију. То подсећа на ону фанатичку калуђерску секту из Средњега Века која је, у своме хришћанскоме култу душе, толико далеко ишла са презирањем тела, да га је не само најстраховитије физичким болесвима мучила, него га је и упорно прљала свима могућим страстима и пороцима. За овакав дубоко трагичан поступак шустера Проке Натуралова и браће његове, младића који су „лежали по тим болничким постељама и писали писма у Банат и питали да ли је жито никло“ — за такав поступак треба не снага свести, него снага инстинкта. Читао сам негде за дело једног југословенског човека који је пред целом аустријском дивизијом одрекао да положи заклетву „ћесару“, због чега је на лицу места био стрељан. Акт херојске природе, и од оних који су достојни епске химне! У овоме поступку има једна снага свести која до неба задивљава, али којом располаже једна малобројна национална елита. Дело Проке Натуралова и многих му банатских другова „који нису по бојишту корачали, него играли коло у једној венеричној болници“, трагичније је, јер је дело малога човека, на коме почива снага народа, и јер је инстинктивније, и, као такво, дирљивије је. Редови којима га г. Црњански описује изазивају емоцију до сензације, и унутрашње узбуђење претвара се у језу. Мени је драга оваква идеологија г. Црњанског, по којој се вредност инстинктивне снаге просечнога човека, дакле оно што је стварно, ставља изнад апстрактних појмова, као што је „национална свест“, врло уздрманих у модерној социологији. Господар Панта Попић, као и Прока Натуралов, јесу инкарнације инстинктивне снаге нашег просечног човека, и, сваки за себе, представљају по једно одређено време народнога живота.

Има још нешто у делу г. Црњанског што га као приповедача, дакле као сликара, одваја од наших писаца ранијих генерација, у чему он иде један корак у напред. Г. Црњански покушава да у слици што је могуће више изрази снагу. Он се не задовољава да одређени предмет верно репродукује. Он реалност потенцира, тежи да је, у уметничком облику, издигне изнад животне стварности. То је можда оно што „млади“ називају „динамиком“, али ја бих пре узео другу реч, коју је неко већ рекао код нас. То су напори да се реално направи „надреалним“, т. ј. не да се даје нешто што у реалности није у опште могућно, него да се стварност толико стварно на-

црта колико се у животу не може да осети. Зар су, на пример, Молијерови Тартиф или Харпагон могући у стварности, и ако у суштини нису нереални, дакле не могући? Несумњиво је да има људи са извесним лицемерним особинама Тартифа, или у једној мери тврдице као Харпагон. Али креације Тартифа и Харпагона инкарнирају у себи *све* особине лицемера и тврдица, и које *све у исти мах* само један лицемер или само један тврдица у животу не може да покаже. У томе смислу они су надреални. Ја говорим са свима обзирима, и не правим никаква поређења. Констатујем само да г. Црњански прави један сличан напор, и то са задовољством подвлачим.

Можемо за пример узети, из приповетке „Велики Дан“, мајора који је тамо оцртан. Г. Црњански му придаје неколико веома карактеристичних и нама свима добро познатих особина наших мање образованих официра. Мајор, „пројсед, весео човек“, са једном одузетом руком, говори уз сваку реченицу „тачно, сасвим тачно“, воли да прича како је „одгртао снег и јео траве“, добродушно батина грађане, правдајући се да „мора и тога бити...“, и са оном добро познатом, мирном и насмешеном охолошћу неинтелигентна победника, он има обичај да каже: „Бре, ћете да играте док вас стегнем под шајкачу, бре ћете да играте... тачно, сасвим тачно“. Био је у Паризу на лечењу, воли да се гласно бави својим великоварошким успоменама, али никако не може да каже „хотел“, него „котел“! Зар вам се не чини да сте овакве официре сретали? Свакако је да их лично познајете, али није вероватно да ма који од ваших познаника те врсте носи сам све ове особине у себи. Г. Црњански је, са неколико карактеристичних особина ове врсте типова, створио синтетичног типског представника, и на тај начин својој слици дао снаге. Ја сам узео за пример онај тип који је свима опште познат. Ја сам исто тако могао анализовати портрет оне интересантне, и можда још рељефније израђене кћери „господара Пере Поповића, званог Грка“, која саму себе крсти руским именом, бави се литературом, публицистиком и патриотизмом, на чијим вратима стоји посетница: „Надија Петровнаја Попоф-Вера, сарадница „Бранника“, митарбајтерин дес „Донаутемесблате“, чланица Српске Матице у Новом Саду, и т. д. и т. д.“ Она „познаје Супила“, и „често спомиње Живојина Дачића“, и увек је у стању да вас изненади каквом важном вешћу: „Замисли, Ускоковић се убио!“

Овај тип „плаве чарапе“ нама није довољно познат, али као креација у приповетци препун је живота.

Г. Црњански са исто толико снаге описује и догађаје и средине. У споменутој приповетци „Велики Дан“ треба свакако обратити пажњу на увод, у коме је невероватно живо, и готово драстично, оцртан један дан бољшевизма у нашем „Лаленланду“. Има та слика нечега толико покретног, скоро драматичног, да се и представе пред очима не само у јасним контурама оцртавају, него и колоритно и гласовно оживотворују. И сам догађај, као и средина у коме се дешава, изазивају пуну илузију стварности, ма да су вам ствари потпуно стране. Та пуна илузија стварности постиже се смишљеним нагомилавањем у реалности добро запажених података, који потенцирају саму стварност.

Потреба да се у уметности пре свега да снажан израз, да се нарочито манифестује снага, постала је данас карактеристика читаве једне књижевне генерације. „Динамизам“ и „експресионизам“, којима се у наше време много парадира, у ствари не значе ништа друго, ма да се објашњују многим мистичним и мистификованим теоријама. Тако схваћена „нова школа“ нека је добро дошла, али нека песници који јој припадају не забораве да се таленат тражи пре свега, и нарочито тамо где се пре свега хоће снага. Кад је реч о г. Црњанском, онда нема сумње да је он изврстан све до оног тренутка где само снагом свога талента постиже ону „снагу“ коју од ње а „динамичко-експресионистичка“ школа захтева. У овоме што сам о његовим приповеткама до сада рекао, надам се да сам то и доказао. Али има један тренутак када он престаје да дела под импулсом својих личних емоција, и када се његове стваралачке побуде јављају под притиском „програма“. Од тога тренутка г. Црњански је осетно мање добар.

То се врло осећа у оним приповеткама које носе наслов „Мутни Символи“. Ја остављам на страну „Легенду“, која је, са малим неравнинама, једна од најбоље и најснажније израђених ствари у овој књизи. Али онај натегнути „Ерт благословених жена“, и она још „футуристичкије“ написана прича „О боговима“ не могу да одушеве. Ствари су символичне, могло би се рећи алегоричне, толико да су недовољно разумљиве. Г. Црњански губи дах од силнога напона снаге, и као човек који хоће један претеран терет да извуче уз брдо,

клеца у ономе тренутку кад хоће да изрази неизразимо. Ја нећу да инсистирам на овим примерима, јер осећам да он у овом случају греши само из сувишне тежње да оствари један племенити напор.

Ово исто важи и за стил г. Црњанског. Као и у својим песмама, и у њима још и много више, тако и у приповеткама он жели да и у начину изражавања да нешто ново. Он, као и сви поети праве расе, стрепи пред ужасом који је неко тако лепо формулисао у речима, „да је под овим небом све већ једном казано“. Тај страх није нов, и позната је реч Виктора Ига да је песникова трагедија у томе „што је емоција увек нова, а реч увек стара“. И доиста, највећи је проблем да се старим и увек истим речима кажу нова расположења. Али је и опасност велика, јер кад се у сувишном напору за новим изразом не постигну позитивни резултати, негативни су неизбежни. Код г. Црњанског има и једног и другог. Не задржавајући се на рђавим примерима, ја ћу да истакнем неколико успелих стилских ефеката:

> „У здравље измученим шајкачама, заробљеним, што су лежале око плотова набијених жицама, трновитим и оштрим, у славу плотова високих, који су крили сраман и стидан штаб банатске дивизије од света и града. У славу плотова набијених жицама, под којима су стајале почасне страже, са батинама, све у славу свете банатске дивизије. У славу њеном генералштабном каплару Проки Натураловом, племенитом фон Кикинда, који је прошао болницу за очи болесне, за уста болесна, за стомак болесни, за плућа болесна, за ноге болесне, за уши глухе, и лудницу“.

Све је ово речено бесно, дивљачки, можда и цинички, па ипак тако да се иза ових реченица осећа један трагичан бол. Има овде и један ритам који потпуно одговара основноме тону ове приповетке. „Апотеоза“, у свој својој суморности, у опште је стилски најуспелија, и нарочито треба у овом стилу истаћи вредност оних неколиких контраста, који су добивени детињски чистим и светлим местима о „босиљку малом, што су га нашли о свиленој врпци око њезина врата“, о икони Св. Јована „коју је пољубио пре смрти“, „о зеленом киту“, о „банатскоме бећарцу“, и т. д.

Г. Црњански често пута у једној реченици збије читаву слику. Тренутак када први српски војници улазе у једно банатско место, он описује само оволико: „Оне три мокре сени што су дошле са пушком у руци кроз винограде". Ко зна шта су патроле претходнице, и како се оне, немо као сенке, по киши и мразу, провлаче кроз шумарке и винограде, тај ће морати осетити колико је много речено у овој краткој горњој реченици. Ево још једнога примера где се у једној фрази, и једном стилском фигуром, даје не само конкретна представа, него и читава морална слика. Реч је о похотљивој и распусној Краљици Јелисавети (у „Легенди"), која нестрпљиво очекује лепога и младога фратра Ђордана: „Њене усне задрхташе и залепише се као два крвава пужа". Сва похотљивост је речена у овом једним неочекиваним поређењем врло конкретно представљеном покрету усана, исто тако као што и реч „пуж" одаје сву моралну љигавост личности.

Г. Црњански, као што се види, уме да постигне стилске ефекте, и то у знаку новог. Али зацело никакве ефекте, до можда оне које најмање жели, неће постићи својом аљкавошћу у писању. На страну ситне граматичке и правописне грешке. Није баш тако страшно што г. Црњански пише: „хрђав, незнам, не ћу, реко, уму", и т. д., и може му се опростити кад каже „јато мачака", и „видовито" место „видно" или „видљиво". Али он тако несрећно употребљава релативно „који" и „што", да се по неки пут у стилу од тога осећа велики терет. И затим, има реченица које су толико замршене да су немогућне. Ко би се овде могао наћи: „Монтењ доби то писмо од неког дебелог војника, који је много јео и украо му коња, једног јесењег дана, болан и зловољан, срдит предосећајући смрт, завидио је својој дебелој жени, мрзео је и грдио своје слуге". По смислу ви ћете погодити да се све оно што долази иза речи „коња" односи на Монтења, али по реченичноме склопу све је то у најтешњој вези са војником. И овакких примера би се могло наћи повише.

Ја ћу овде да станем. Овлаш и летимично, учинио сам свега неколико замерака, јер сам уверења да ће све оно што је данас још сумњиве вредности у почетноме делу г. Црњанског, сазревањем његових способности, само по себи отпасти. Желео сам да укажем на стварне врлине овог талента. И зато

сам се на њима нарочито задржао. Највеће задовољство за критичара је да пише добро о добрим стварима. У таквим тренутцима он осећа да и сам нешто скромно ствара, јер ради посао позитивне природе.

Милан В. Богдановић.

НАУЧНИ ПРЕГЛЕД.

ЈЕДНО ЗАНИМЉИВО ОТКРИЋЕ У ИЗГЛЕДУ.

Јужно од Скопља, између северних огранака планине Голешнице (врх висок 2530 м.) који обухватају извориште и ток Маркове реке, поред леве обале њене у једном стешњеном простору, готово клисури, налази се Марков Манастир. Крај у горњој половини те реке зове се „Торбеши" и обухвата неколико села, доста сиромашних, православних и мусломанских. Манастир је у атару маленог српског села Сушице, које је од Скопља у ваздушној линији удаљено 11 километара, а путом, најпре у једној трећини на југоисток а затим југозапад 20 километара. Колски пут је, пошав од Скопља у првој трећини одличан, а затим све до манастира доста тегобан, јер иде готово непрекидно током и коритом Маркове реке, те је за кишно доба непроходан.

Црква овог манастира посвећена је Св. Димитрију (крсном имену Мрњавчевића) и према преписима записа Панте Срећковића (1873) и И. Јастребова (вероватно 1883, објављено 1884), који се тада налазио изнад улазних врата у унутрашњости цркве, цркву је 1345 год. за владе цара Душана почео зидати краљ Вукашин, а довршио Краљевић Марко. Отуда, сасвим оправдано, у народу овај манастир носи Марково име, те је чак и река (дуга 28 килом.) која тече поред манастира добила његово име. Време довршетка цркве и осталих манастирских зграда као и фрескоживописа не може се тачно утврдити, јер досада запис или белешка о томе није пронађена. Поуздано је само то, да је за живота Краљевића Марка манастир и живопис био довршен. Не зна се, да ли је црква имала препрате, јер је са западне стране тачно у ширини цркве, према казивању, Гамзи паша од прилике пре 130 година подигао врло солидно израђен трем од тесаног камена, где

би било место препрати, који и данас постоји. Црква је потпуно сачувана, и готово с поузданошћу може се узети, да је садањи оловни покривач крова и кубета првобитан. Мисли се са поузданошћу да је у овој цркви породична гробница краља Вукашина, и да је у њој сахрањен и Краљевић Марко, јер је у манастирској кујни нађен велики део камене надгробне плоче, на којој стоји натпис, да је ту гроб његов, јер је вероватно, да је плоча из цркве тамо однесена.

У јулу 1912, баш на два месеца пред први рат, бавио сам се у томе манастиру ради прибирања грађе за монографију цркве и некојих остатака старина из доба постанка цркве (трпезарије[1] и остало). Том приликом, ушав у цркву, запазио сам одмах, да су унутарњи црквени зидови превучени густим премазом масне црвенкасто мрке боје. Треба имати у виду да је тај манастир од пре, више од 40 година, у бугарским рукама и да је и тада, кад сам се тамо бавио, старешина манастира био бугарски јеромонах Макарије. На питање, зашто су зидови премазани, отац Макарије, по изгледу и сам револтиран противу овог премаза казивао ми: да је 18?4 г. у манастир први пут долазио бугарски митрополит из Скопља Максим, и да је запазивши, да су дуварови цркве измазани српским историјским фреско-сликама са српским записима и натписима наредио, да се све слике и записи и натписи униште, те је затим, вративши се у Скопље изаслао отуда комисију од бугарских учитеља и свештеника, који су имали да реше, на који се начин има ово уништење да изврши. Они су пронашли, да ће ово најбрже и најлакше бити извршено, ако се слике и натписи густом масном бојом премажу, па затим послали и мајстора из Скопља који је ово и извршио. Комисија је Макарију изјавила, да ово треба да се изврши ради заштите унутрашњости цркве од влаге, јер је знала да је народ из села и околине противан уништавању слика. Том ми је приликом јеромонах Макарије и назначио јужни црквени дувар, од прилике у дужини 4 м. и да се на том месту налазиле

[1] Трпезарија на спрат, која је несумњиво из доба постанка манастира, врло је велика, 80 до 100 m². и на дуварима има фреско-живопис у квадратури око 100 m². (тачне белешке су ми уништене у рату). Тај је фреско-живопис пожаром, по казивању, пре 60—70 година јако оштећен. На име, тада се, не зна се како, запалио кров и плафон и сручио у трпезарију, те је од силне жеге цео живопис потамнео, изгубио свежину и боје. Ваљало би порадити, да се овај живопис, у колико је год могуће, очисти и спасе. Трпезарија је данас под новим кровом.

слике целе породице краља Вукашина: његове, жене му, двеју кћери и четири сина са Краљевићем Марком на челу и са свитком хартије — као повељом, у руци, знаком, да је он главни ктитор овог манастира. Та је површина слике могла захватати око 6 квадр. метара. Међутим премаз није извршен по целој површини црквених зидова, он почиње тек на висини 1.30 м. од патоса па на више (дакле не тамо где је влага највећа) у висини 1,50 метар. Трака ове ширине 1,50 м. је хоризонтална и почиње на северном дувару од иконостаса пружајући се около преко западног и јужног зида опет до иконостаса. Премазана површина износи 32 квадратна метра.

Природно је, да ми је тада пала на памет идеја о могућној рестoрацији оне културно историјске слике, породице Краља Вукашина, како ми је калуђер Макарије описао. По повратку с пута консултирао сам више лица, за које сам могао претпоставити, да ми могу дати упутства и савета у том правцу те да по њима извршим огледе. Имао сам више разних упутстава и предлога за те огледе, али их нисам могао извршити због рата, који је убрзо за тим настао. Ове године у јуну спремајући се за пут у Дечане и Пећску Патријаршију помишљао сам, да узгред из Скопља навратим и у Марков Манастир, те да покушам са огледима на евентуалној рестoрацији фреско-слика. То путовање међутим нисам могао извршити због несигурности путовања нарочито на делу Призрен—Ђаковица—Дечани—Пећ, као и на делу Митровица—Пећ—Дечани и ако сам више од два месеца на то чекао. Тада се решим да предузмем макар само огледе у Марковом Манастиру. И 13 ов. месеца тамо отпутујем.

По савету мојих колега Г. г. С. Лозанића и М. Лозанића после многих огледа овде са разним препаратима који растварају масне боје, изабрали смо три, који најагилније дејствују, те сам и с њима чинио огледе. При овим огледима на дуваровима црквеним главно је било успети да се масна боја раствори, скине и чисто спере, а да се фреско-слика не оштети. Огледе сам вршио на мањим, споредним површинама, где сам судио, да у случају неуспеха не оштетим главне делове фреско-слике, и то сам вршио на *северном дувару*, где сам држао да се налазе религиозне слике, који је и иначе био осветљен. Прву сам површину од 200 cm^2 са првим препаратом за $^3/_4$ сата очистио, другу од 880 cm^2 другим препаратом за $^1/_4$ сата и

трећу од 1500 cm^2 за $^1/_2$ сата са трећим препаратом. Сва су три агилно дејствовали, делови фреско-слике били су неоштећени, чисти и јасни и кад се оквашене површине потпуно сасушиле. Последња два препарата су само брже дејствовали а ти су: алкохолни амонијак и бензалдехид. Процедура траје доста дуго, јер треба дотичну површину прво добро испрати водом, а кад се сасуши онда чистим алкохолом, и тек потом добро и дуго трљати дотичним препаратом у вати натопљеном, а на крају треба је опет добро истрти чистим алкохолом. На крају, окуражен овим успехом покушам, да на истој страни очистим две главе, где сам по неким знацима слутио да се налазе ореоли. После 20 минута рада главе су биле јасне, једна је била мушка са затвореном круном на глави, а друга женска са отвореном круном. Обе су биле у пола природне величине, а квалитет живописа може се сматрати за један од најсавршенијих наших старих живописа. Кад су се сасушиле постале су тамније. Узрок је, што масна боја није потпуно скинута, а за даљи рад није било доста течности, а и време је било да се пожурим за повратак. Огледи су трајали три сата, а резултат њихов можемо узети да је потпун и задовољавајући. —

Исти отац Макарије, раније бугарски јеромонах а сада српски игуман саопштио ми је овом приликом и то, да су раније, пре премаза ових слика, дакле пре 1894 г. долазили манастиру и исте видели и описивали П. Срећковић и један Рус. Панта Срећковић је доиста био у овоме манастиру 1873 г. и о њему у Гласнику Српског Ученог Друштва књ. 46. 1878 г. на страни 215-229 објавио своја опажања под насловом „Путничке слике“. У тим белешкама између осталога вели, да је црква Св. Димитрија била породична црква Мрњавчевића, да је у њој сахрањен Краљ Вукашин, краљица Јелена, краљ Марко и т. д. и каже, да је у препрати (биће у цркви јер ње није било, кад је он тамо долазио) с леве стране намалан краљ Вукашин, стар, сед, окорео, с круном и венцем на глави, држи задужбину у рукама, у порфири, и чело главе му пише: „в Христа Бога благовјерни краљ Вукашин“, а до њега млад, леп, црномањаст са округлом црном брадом и са архијерејском круном на глави и златним котуром унаоколо, у једној руци држи свитак, а левом се ослања на балчак од сабље с натписом чело главе: „в Христа Бога благоверни син превисокаго

краља Вукашина ктитор Марко". Изгледа, да је Срећковић то описао по казивању других, јер мало доцније сам вели (стр. 221): „Сва је црква унутра била измалана и то први ред свеци у дужини човечијег пораста, а даље обично све како су малане све наше цркве. Први ред светаца били су све краљеви лозе Немањића „родитељи и прародитељи" како обично говоре сви наследници Немањићске државе па и Вукашинови, али су сада сви замазани, и само се види Св. Урош, цар други, и Св. Сава, први архијепископ, које су Сухоречани (сељани села Сушице) опрали од запрљотине по којој је Дионисије измалао тице и змије". Затим наводи како су Бугари пре 4 године (дакле 1869) послали у тај манастир неког калуђера зографа Дионисија, који је најпре све књиге попалио па затим лепом премазивао слике, па преко онога малао оне тице и змије. Кад су сељани за то сазнали, они су Дионисија отерали, те су оне слике чистили и прали, али су могли очистити само цара Уроша и Св. Саву, које је слике и он видео.

Много је јаснији и одређенији опис тих уништаваних слика дао И. Јастребов, које су у доба кад је он тамо био, биле на неки непознати начин очишћене, а то је могло бити на десетак година после П. Срећковића, јер у Гласнику Српског Ученог Друштва књ. 57. од 1884 г. под насловом „Путовања по Ст. Србији" на једном месту на стр. 56. наводи: „У цркви Св. Димитрија у Сушици особито обраћају пажњу гледаоца на себе свеци, који су намалани у цркви унаоколо. Сви они представљају галерију слика дома Немањића. Од других одликују се својом ношњом, која је достојна пажње. Сви су у дугачким доламама, низ које им виси по једна бела марама, као и оних у матковској цркви Богородице. Велика је само жалост што су уништени натписи, те се не може ни један прочитати". Затим у напомени вели: да је с њим путовао неки игуман Петроније, који је и раније са Срећковићем у манастир долазио, па је сада био изненађен да види слике којих пре није било. Слике су биле кречним лепом замазане, који је сада био скинут. Само су натписи уништени.

Из ових исказа Срећковића и Јастребова сазнајемо, да су ове фреско-слике и раније биле уништаване и према томе сада, што је за нас главно, имамо оријентацију за рад, и шта имамо очекивати од открића слика приликом дефинитивног чишћења целокупне површине фреско слика од 32 кв. метра.

Мислим, да није потребно доказивати корисност откривања ових слика. Довољно ће бити само да нагласим, да су оне наше скупоцене реликвије, које поред многих других по осталим нашим манастирима документују наше културно стање Средњега Века, показују на којој је висини стајала наша сликарска уметност тога времена, коју тако високо цени један од најмеродавнијих познавалаца ликовних уметности чувени француски критичар Gabriel Millet, стављајући нашу средњевековну сликарску уметност на исти ниво суврене талијанске и француске уметности. Овде пак у Марковом Манастиру још више и изузетно је важно за нашу културну историју то, што замазане фреско-слике нису религиозне него представљају у великој размери по казивању Јастребова читаву галерију историјских личности из династије Немањића и Краља Вукашина па закључно до Краљевића Марка. Нарочито нас интересује израз и тип Краљевића Марка у његовим младим годинама. Интересује нас и то, да сазнамо каква је ношња била код нас у Средњем Веку, што ће код ових слика то бити обилно представљено, док се то код фреско-слика у осталим манастирима ретко кад и у много мањој мери може да запази.

За сада је доцкан да још ове јесени предузмем и довршим чишћење свих фреско-слика у Марковом Манастиру, тај посао остављам за идућу годину када буде време погодније, и када будем прибавио потребна средства за тај посао. Могуће је, да ћу у току идуће зиме сазнати и за који повољнији начин чишћења тих фреско-слика, који бих за дефинитиван рад и употребио.[1])

30 септ. 1920. **Андра Ј. Стевановић.**

[1]) Дужност ми је, да и овде изразим своју захвалност свима лицима, која су ми приликом овог посла указали своју помоћ, заштиту или дали препоруке. Поред поменуте г. г. Лозанића дугујем захвалност и г. Министру Грађевина, који је, као заступник Мин. Саобраћаја наредио, да ми се изда карта за бесплатан подвоз железницом до Скопља и натраг; затим окр. начелнику у Скопљу г. Ђаји, који је издао налог начелнику среском г. Прилићу да ми се да оружана пратња и подвоз до Манастира затим протојереју скопском као заступнику администратора Скопске Митрополије, који ми је дао писмену препоруку на старешину манастира игумана Макарија, који ми је при огледима у манастиру помогао.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

ЗАГРЕБАЧКО ПОЗОРИШТЕ.

Скоро је шест нећеља, што је започела нова сезона на загребачком позоришту. *Јубиларна сезона.* — Јер ове године, у октобру, свршава се двадесет и пет година, што је отворено ново „Казалиште“, а у исто вријеме прошло је педесет година, што је установљена хрватска опера.

Читав мјесец октобар биће посвећен овим прославама. Даваће се само југославенски комади и опере, освјежиће се многи умјетнички и литерарни успјех из прошлости, изнијеће се новитети младих наших драматичара и композиста — и тако даље. Свакако најљепши и најдостојнији начин, да се прослави јубилеј онога, што су наши старији културни прегаоци зачели и упутили.

Ја ћу се у свом слиједећем писму осврнути на све те прославе, које ће нам између осталога донијети драму досад као лиричара познатог *Мирка Королије:* „Зидање Скадра“, којим наша народна драма доживљује један преображај и упућује се једном новом, модерном, *својом* стазом... Ал о том, како рекох, други пут.

*

Након дугих криза и перипетија, усталиле су се прилике у загребачком позоришту. Кроз године и године повјеравала се управа дилетантима и протекцијом квалифицираним нестручњацима. Послије Милетића, једини је интендант Трешњец, који има неоспоривих заслуга за ово позориште. Иначе — али: *de mortuis*... Ова година донијела је на чело хрватске Талије човјека, познатог рад своје љубави и заслуга за позориште, г. *Дра Николу Андрића*, који не само да је освјежио репертоар, употпунио ансамбл, него се је заокружио и најбољим људима, који се у позориште разуме. Најсретније руке био је у избору директора драме г. *Иве Раића.* Овај европски и префињеног укуса умјетник, који је у туђини побрао најљепша признања, изврстан глумац и редитељ, познавалац сваког нерва и свих танчина једне умјетности, која захтјева од нас сто очију, сто руку и једну једину велику љубав — дјелује одавна на загребачком театру. Али никоме није падало на памет, да га стави на право мјесто. Г. интендант Андрић дође напокон

на ту сретну намисао и, нема сумње, неће се покајати, што је повјерио таком човјеку такову част.

*

Г. Иво Раић бацио се је младеначким заносом на рад. При том ставио се је на један принцип, који је једини при здравој управи једног великог, модерног и народног позоришта. Он је прије свега саставио такав репертоар, који омогућује *свим глумцима*, и првима и задњима, бољима и слабијима, старијима и млађима, *да дођу до ријечи*. То јест да играју, да се њихове енергије употребе, развију, упопуне. И то није само питање праведности, такта или економије. Радећи по овом принципу, директор драме износи пред публику интересантан, свјеж, разнолик ансамбл, буди у истом ансамблу нове амбиције, истиче нове квалитете, открива најмогућније могућности, које би иначе замрле, окржљавиле и ишчезле. Употребљујући често и на правом мјесту своје глумце, директор драме постизава неку јединственост, неку прилагођеност појединаца умјетничкој цјелини и заобљеност стила, који мора да карактерише једно велико позориште. Наравно, да је при свему овом г. Раић добро пазио на вриједност, актуелност и разноликост репертоара, што је апсолутно потребито, е да позориште не постане једно маторо, плесниво, немодерно забавиште, гдје се представља само да се представља.

*

Кад смо код репертоара, не можемо, а да не споменемо нешто, што мислимо, да је управа загребачког казалишта морала учинити, а то је: подати нешто више прилике српским и хрватским писцима, да дођу на позорницу. Шест домаћих комада, од којих двије актовке, врло је узак и тјесногрудан начин, да се гаји јужнословенска драма... Има писаца наших који слове као добри драматичари, чије драме ваљало би изнијети на позорници, која се зове „народна“, а на којој често пута видимо стране лоше ствари... Особито у овој години, јубиларној, није се смјело заборавити на писце, који су и као народни људи, за вријеме борбе за ослобођење и уједињење, све своје снаге жртвовали народу. Једну *Тресићеву* драму морала је управа ставити у свој репертоар. *Димовићева* „Момчила“ није се такођер смјело мимоићи, јер је то добра драма. *Мирослав Крлежа*, најмодернији драматски таленат наше литературе, пун снаге, сценских проблема и оригиналности

као да не егзистира! У другом народу отимале би се позорнице и редитељи за његове драматске радове. Осим ових, нашло би се још неколико писаца, хрватских и српских, млађих и старијих, који заслужују, да их се представља. Ми знамо добро потешкоћу у загребачком позоришту, гдје се драма и опера боре и сметају једна другој, ал пред неким питањима и те се потешкоће морају свладати. Свакако надајмо се, да ће г. Андрић учинити слиједеће сезоне оно, што не доспије у овој.

*

Овогодишња сезона започела је под сретним ауспицијама. Давала се Војновићева *„Дубровачка Трилогија“*, након дугогодишње паузе на ново инсценирана од г. Раића. Овом представом је г. Раић обновио онај триумф, који је „Трилогија“, та велика трагедија нашег Дубровника, доживјела на загребачком позоришту прије неколико година. Неумрло дјело Ива Војновића васкрсло је пред нама у свој својој свјежини и снази. Читав драмски персонал судјеловао је у овој представи, која је и глумачки и режијски била плод једне *наше* умјетничке традиције, савјесног умјетничког настојања и умјетничких способности, којима се поносимо. Војновићева *„трагедија одрицања“* прошла је давно кроз ватру критике, она данас тако стоји у историји наше књижевности, да ни вријеме ни нови дух нису били кадри, да ублиједе или умање њезине вриједности. Пред мало времена срушила су се царства и могућства пред нашим очима снажном орљавом и буком, ал ми ипак самилошћу и осјећајем гледамо распад слободнога града, тиху смрт једне госпоштије, која је у својој малености била велика, јер је љубила највеће божанство: слободу. Ми пучани, демократи, пролетери, који јучер кликћемо под сломом тирјанских пријестоља, сад, ево, цвптимо и жалимо над пропашћу све оне племенштине, која носи свој понос под чемпресе св. Михајла...

У „Allons enfants“ изнио је редитељ један *interieur* пун укуса и штимунга, а глумци су слиједили прецизно његове упуте и дали нам једну умјетничку цјелину, која је гледаоце дубоко потресла. Г. *Сотошек* играо је по први пут Орсата Великог. Овај врсни глумац уживао је од вајкада глас добра епизодисте и разне управе гријешиле су, што се нису одлучиле, да му даду главне улоге. Г. Раић је прекинуо с овом предрасудом и добро је учинио, јер је Орсат г. Сотошека и

фигуром и маском и гестом једна креација, која овог глумца ставља у прве редове наших умјетника. Г-ђа *Марковац* као Деша била је пуне удесне величине, г. *Бошковић* изврстан Ђиво, а г. *Фрајденрајх* као кнез донио је слику једне авети, која, у својој дјетињској отмености, не зна, да ли је још на свијету. Особито појава *Госпара* била је у цјелини од ванредног утиска. Групација, маске, позе, гесте — све је одавало савјесна, изврсна редитеља и савјерне изврсне глумце. У *„Сутону“* стојимо под дојмом умјетности наше велике трагеткиње г-ђе *Марије Штроци.* „Израз уморности и господства“ — које преписује пјесник — живи у свим њезиним кретњама, у ријечима, у читавој појави. Како та жена говори! Какав глас! Каква топлина! Каква отменост! Г-ђца *Крнић,* као Павле, била је пуна увјерљиве боли и очајне окрутности према самој себи и својој љубави. Уза сву пустопашност и фриволност, која се разлијега над суморним рушевинама старе републике, уза сав оперетни колорит новог времена, који се дречи над светом прошлости, и у трећем дијелу трилогије *„На тораци“* успјело је редитељу и глумцима истакнути велику линију трагике, која дише у Војновићевом пјесмотвору. И овдје су се подигли над осталe г-ђа *Штроци,* г. *Фрајденрајх* и г. *Сотошек,* а савршен у својој простодушности био је г. *Павић* као „спурјат“ Вуко.

Разумије се, да је и у овој представи била која дисонанса, ал томе су највише криве унутарње прилике, у којима живи и кубури загребачки театар. За драму недостаје времена за пробе, а на позорници проба се само пар пута. Опера јој је увијек на сметњи. И за право не ће бити у том позоришту сређеног умјетничког дјеловања све дотле, док се не изгради нова позоришна зграда. Кад ће то да буде?

*

Друга премијера у септембру била је драма у 4 чина од Леонида Андрејева *„Онај, кога ћускају“.* Режију је водио руски гост г. *Озаровски.* Тешко би било навести садржај ове драме. Ту мора човјек да тражи, нагађа, надовезује. Радња — ако је таковом можемо назвати — наивна и преобична, а типови су лутке без живота, без истине, без интереса. Управа је изабрала баш најслабији Андрејев комад, а г. Озаровски својом режијом уништио је и оно мало вриједнога, што је могло избити из ове драме. Највише јој је било на уштрб редитељево исхитрено симболизирање, празна театралика и

хромо паузирање. Декорациона страна ове представе била је такођер једна немогућност и самовоља. Радња се одиграва у гардероби (кулисама) једног циркуса. Редитељ натурава у сваком посебном чину посебну нову декорацију, која нема никакове везе с радњом и за коју нема управо никаквог логичког оправдања. Главна лица играју на тој посебној декорацији, а нузгредна изван ње. Из ове и још некоје режијске доскочице редитељ је однемогао пјеснику и припомогао неуспјеху комада. Ал уза све то не можемо, а да не признамо г. Озаровском, како се јасно опажа његов марљиви и савјесни рад са глумцима. Он је у истину вапредан у детаљима, којим израђује један тип било у гестама, било у позама, било у мимици. Жали боже фали му потпуно смисао за *унутарњу режију* — за душу пјесника, за нерве пјесмотвора. Он заборавља да театар није циљ, него средство. Театар служи пјеснику, а не пјесник театру.

Главне улоге биле су у рукама г-ђе *Хржић* и г. *Раића*. Али њихова изврсна игра, као ни она других глумаца, није могла дочарати нешто, чеса у комаду нема.

*

Интересантна је била на ново увјежбана „*Салома*“, драма у једном чину од Оскара Уајлда. Г. Раић, као редитељ, знао је улити у читаву представу раскошни источни колорит, перверзни дах и страствену опојност, који живи у овом гласовитом драмату, а није се дао завести од никаквих застраности, стилизирања или символизирања. Насловну улогу играла је млада глумица г-ђица *Љерка Траушнер*, која је једна од најљепших нада загребачке позорнице. Ова умјетница иде у сусрет данима, који ће и њој и нама донијети велика умјетничка задовољства. Њезина „Салома“ није прошла без замјерке код загребачке критике, али она је донијела толико лијепих момената, толико жара и страсти, толико наивне покварености и снажних оригиналних линија у овој улози, да су њезине слабе стране остале врло засјењене од њезиних добрих умјетничких квалитета.

*

Уз „Салому“ давала се је за први пут драмска сцена од славног пољског пјесника *Виспјанског* „*Офелијина смрт*“. Ова сцена, у изврсном пријеводу г. *Јулија Бенешића*, запрано је једна „трагедија у малом.“ Подразумијева се, нарочно, да гле-

далац познаје несретни љубавни удес поетичне Шекспирове јунакиње и да с тим сам доведе у свезу ову смрт, која се у трагедији апонског лабуда догађа — иза кулиса. То је ваљда и навело Виспјанскога, да испјева своју „драмску сцену“, која је пуна поезије и тихе трагике. Несређене и растргане Офелијине ријечи, изречене у очајном лудилу и истргнуте из сломљене дјевојачке душе, скицирају нам све борбе и чежње њезиног недужног срца, које погази сурова људска глоба и које настрада при сукобу великих страсти и крвавих злочина. Г-ђа *Ели Хафнер-Ђермановић* дала је својом лијепом и симпатичном појавом све потребите извање контуре својој Офелији. Додуше трагичну страну није истакла оном дубљином, која је у овој улози садржана, али начини, којим је ова талентирана глумица говорила лијепе ријечи Виспанскога и прелази из једног тона у други, из туге у смијех, из очаја у страх, из снатрења у болну реалност, били су такови, да су ганули свакога тко осјећа самилост.

Концем септембра изнесена је на ново инсценирана Толстојева драма „*Власт тмине*“. Сувишно је овде говорити о овој трагедији људске пропалости, у којој велики пророк са Јасне Пољане доказује, како биједа, предрасуда и помањкање наобразбе тиште човјека и спуштају га на ниску, подлу разину најсуровије живине и доводе до очаја и злочина. Ова драма спада међу најпознатије примјере натуралистичког театра, а њезини типови, приказани најкрућим, најистинскијим цртама, привлачили су и привлаче најбоље глумце, који у њима налазе јаке, захвалне и ефектне улоге. Представа „Власти тмине“ у загребачком позоришту била је скоро узорна. Све важније улоге биле су повјерене савјесним и изврсним силама, које су се натјецале не да себе појединачно истакну, него да створе *једну цјелину*, која је дјело свих њих заједно. Сваки је глумац имао осјећај, да је дио једног живота, који без других око себе не може да постоји. Г-ђа *Михичић*, као Матрјона, изнијела је сву злочиначку лукавштину овог женског демона, а што је најљепше дала јој је благу, пријатну маску, под којом нико не би наслућивао, да се крије душа, што није него гомила гријеха и опачине. Г-ђа *Димитријевић* била је ванредна Анисја у својој плахости, у својој похлепи за животом и своме страху, да не изгуби Никиту. Г-ца *Траушнер* је својом Акуљином дала добро погођену, проћућену

и проживљену улогу. Г. *Павић*, као Никита, истакао је савршено ведру наивност овог заведеног злочинца и простодушног женскара. Са пар снажних потеза приказао је г. *Фрајденрајх* праведника и добричину Ахима, дочим Петар г. *Сотошека* био је права умјетничка и физиолошка студија. Одличан је био као Митрић г. *Марковић*.

„Власт тмине" режирао је г. *Јоза Ивакић* са много схватања и љубави и тако још једном показао своје лијепе редитељске способности, које му је једногласно признала и публика и критика.

*

По овоме је септембарска биланса загребачке драме врло повољна. Није додуше било сензација ни изванредних новитета, али све је било у знаку једног умјетничког солидитета и неуморног настојања, да и најстрожији критичар мора бити задовољан. Почетак је добар, а што је још боље, тај почетак даје наслућивати, да ће се поћи истом стазом, само интензивније, јаче, савршеније. А онда ће доћи и сензације . . .

Милан Беговић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

(Крај.)

НАЧЕЛО МОДЕРНЕ МУЗИКЕ ПРИМЕЊЕНО ПРИ ОБРАДИ НАРОДНЕ МУЗИКЕ.

У истраживању тога они су пошли од факта да је музика уметност мишљења помоћу тонова (Combarieu) и да је главна задаћа музичке (тонске) уметности цртање кретања осећаја (таласа осећајног живота) који су пратиоци душевних расположења (der seelischen Stimmungen) (Hennig), па су дошли до закључка да је прва и основна ствар при обради народне музике: трудити се ући кроз просту, мало развијену, примитивну, народну мелодију или игру у душу њеног анонимног творца. Јер музика није техника, музика је живот, осећај. „Просте душе", сељаци, немају вештине да своје дубоке и јаке осећаје изразе развијеним, комплексним музичко-техничким средствима. Културним музичарима је, према томе једини задатак: пронаћи осећајни моменат који је инспирисао сељаку једну малу, просту, кратку, примитивну мелодију, уживити се у њега.

пробудити у својој души исти тај осећај и руковођен народном мелодијом, унети у њу све комплексне, осећајне акценте своје развијеније, израђеније, уметничке интуиције.

Док су старији обрађивачи народне музике били чисто техничари у интернационалном смислу те речи, модерне индивидуалисте су психолози. Из тих разлога и њихова техника стоји у зависности од психолошког „материјала“ који се налази у мелодији. Према томе и оно питање „народне хармоније“, „народнога ритма“ код њих је другоредног значаја. Они не поричу ни једно, ни друго; али оно што их у првом реду интересује, при обради народне музике, јесте: *душа*. Несумњиво је да тек склад оба момента: и психолошкога и техничког, даје оригиналну обраду која задовољава у свима смисловима и у свáком правцу.

Док је Корнелије иницијатор првога стила при обради народне музике, дотле је Стеван Мокрањац иницијатор другога стила, психолошког.

Мокрањац је радио инстинктивно, с тога се код њега, проучавањем, кроз технику ради технике, долази до опажања да је он био и психолог-музичар при обради народне музике. Код Мокрањца је техника која прво пада у очи. Али мало ближи, интимнији, додир са његовим делима из области народне музике („Руковети“) отвориће нам читаво царство дубоко-осећајних тумачења свију детаља који музику чине музиком. С тога је и његов став у вокалним композицијама куд и камо богатији, живљи, свежији у боји и драматичнији, од става његових предходника и његових непосредних ривала или ученика. Осим тога натуралистичког момента његовога вокалног стила, истиче се код Мокрањца зрела уметничко-научна способност да решава и принцип „народне-хармонике.“ Мокрањац је био хармоничар строг и немилостив. Та околност доприноси необично много уверењу, које влада у извесним нашим круговима, да Мокрањац није био творац већ „хармонизатор“. Мокрањац је хармонизујући народне мелодије стварао и то на принципу модерног индивидуализма, јер је био дубоко-осећајна и импулсивна музичарска природа. Што су границе његовог творачког талента биле повучене код народне музике, није стидно за њега. На против. То вреди више него много усиљено „оригинално“ стварање оних који нису имали инстинкт Стевана Мокрањца.

У овоме смислу је хармонизовао код Словенаца народне мелодије Матеј Хубад.

Сва савремена генерација наших југословенских музичара је верни обожавалац народне музике. Не само с тога што одушевљење за народну музику у целом свету доживљује свој препорођај; него и стога што ми, Словени, имамо дубоког осећања за све што је специфично наше.

Данас се, више можда него икада, у нас народна музика обрађује и примењује са планом, са циљем. И у томе правцу смо ми, радовима Г. Антуна Добронића отишли далеко, до крајње левице, à la Стравински. Нарочито је јако истакнут психолошки, и осећајни и дескриптивни, моменат. Народне мелодије, (народне игре су још по страни) се обрађују не само у вишегласном вокалном ставу, него и за инструменте (клавир), и соло певање са клавиром, и оркестар.

Док једни (Коњовић, Милојевић, донекле и Манојловић, па и Миленко Пауновић) раде на томе да се постигне склад између техничког и психолошког момента при обради народних мелодија; дотле је Г. Добронић једним слободним гестом ушао у табор оних којих се техника ништа не тиче, већ само израз, психологија народне музике. Њему се са својих седам народних песама за соло и клавир по кат-када врло близу приближује и Г. Коста Манојловић.

Случај Г. Добронића је у овоме. Он је у првом реду експресиониста. С тога му је расположење, „Stimmung", најдраже. Да би постигао свој циљ он је на супрот готово свима музичарима нашег племена свога нараштаја, прекинуо са традицијама „схоластичке" теорије о сазвучју и пришао је левичарима.

При руци су ми његове „Jugoslovenske pučke popijevke" opus 4 за мушки збор које је у Београду и другде, са великим успехом певао збор Југословенског Академског Глазбеног клуба у Загребу „Младост",[1]) под управом самог аутора. Ево неколико одлика стила ове обраде:

По принципима науке о сазвучју дисонанса је хармонска појава која тежи да се, неминовно, разреши у консонансу. Г. Добронић оперише са паралелним кретањем септима или септакорада. Он воли дисонансу. Ту своју љубав Г. Добронић је

[1]) Издање „Младост" Загреб.

нарочито истакао тиме што врло често употребљава ostinato или лежећи глас (liegende Stimme) у басу, тенору, коме од средњих гласова, или у два па и три гласа у исти мах, остављајући да се мелодија креће на основи ostinato која се упорно одржава до краја песме. У таквим случајевима има и какофоније и полихармонике и полиритмике (Бр. 8: „Bom šel na planince“ из Крањске).

Г. Добронић је уопште наклоњен паралелним кретањима, па примењује и кретање паралелних квината или кварата. Употребио је и низ квинтакорада (што подсећа на Hucbald-ов quintenorganum IX одн. X века).

Хармонски: Г. Добронић употребљава прекомерне (нарочито да би извео тренутно прелажење из једног тоналитета у други тоналитет, Ausweichung), велики септакорд, слободне скретнице, трозвуке без терце и хроматско разрешавање критичних тонова у moll-у. Необично ретка хармонска појава: да се у доминантном септакорду септима сматра за основни тон доњодоминантне хармоније (дакле консонантни елемент у хармонији), а основни тон, терца и квинта доминантног септакорда, *примарно консонантни елементи хармоније*, за задржицесексте пред квинтом и секунде и кварте пред терцом доњодоминанте хармоније (дакле дисонантни елемент у хармонији), исто је тако у употреби код стила Г. Добронића. Има чак и један случај где се септима (аналогно у свему горњем примеру) акорда на VI ступњу сматра за основни тон акорда на V ступњу, а основни тон, терца и квинта акорда на VI ступњу употребљени су у смислу задржице: секста пред квинтом, секунда и кварта пред терцом трозвука на V ступњу.

Није потребно ни напомињати да је хроматика важан елеменат у рукама г. Добронића. Хроматска модулација и изненадне промене тоналитета при хармонизовању играју доста видну улогу.

Што се тиче става облика обраде Г. Добронића, он је у главноме хомофон са једним изузетком који је у томе да Г. Добронић воли мирно, широко, контрапунктско кретање средњих гласова, нарочито другог тенора. Полифонија је местимична само и то на принципу канона или имитације (и у супротном кретању). Има и диалогисирања појединих група. Али оно што нарочито пада у очи код овога става јесте удвајање гласова, једноставно и двогубо. Врло често певају исто, у

размаку од осам тонова, први тенор и први бас или први тенор и други бас или се те комбинације изводе са другим тенором. Или, што је исто тако врло често у примени, мелодију певају први тенор и први бас, а хармонију (која је двогласна) изводе други тенор и други бас. Ово је двоструко удвајање и необично јако потсећа на принцип Органума или Диафоније IX века. Очевидно је да је Г. Доброннћ, у тежњи за примитивним начином вишегласности — с претпоставком, можда, да би и сељаци у том смислу вишегласно певали — прибегао томе принципу примитивне средњевековне вишегласности која заиста импресивно делује.

Користећи се тим средствима при обради народних мелодија Г. Доброннћ је свесно пошао путем најмодернијег, експресионистичког, обрађивања са једним циљем да буди Stimmung-e, расположења. Његов је принцип потпуно оправдан. Ако по кад и кад не успе у својој тежњи погрешка је не до принципа већ до — готово бих хтео рећи — сувишних слобода у техници. Несумњиво је да је Г. Доброннћ отишао и сувише далеко са техничким слободама. Има момената чистога футуризма у његовом четвороогласном ставу. Мало више такта у томе правцу могли би само бити од користи одважном и интересантном аутору. Али је исто тако несумњиво да је Г. Доброннћ успео да да неколико дубоко музикалних креација. „Zaspala je ljuba“ (Шумбер - Истра), „Po varjosku“ (Хрватско Приморје), „Zagorski zvonovi“ (Крањска) „Kre ovca“ (Св. Марија — Међумурје) „Naricanje“ (Жумберак — Хрватска) „Uspavanka“ (Колашин - Црна Гора) су песме које су пуне најсвежијих, и најдубљих, и најснажнијих осећаја.

Постављајући свој уметнички принцип на такву основу, млада генерација југословенских музичара је у линији „нових естетичара“, она је индивидуалистичка. Тиме што се ослања на народну музику она показује зрелу тежњу ка заиста оригиналним стилом нашега национализма. И ја не могу а да не споменем овде дела младога композитора Г. Косте Манојловића: циклус „Жалне Песме“ за велики мешовити хор, „На рјеках Вавилонских“ псалам за два мешовита хора, баритон соло и велики оркестар, фамозну „Игру удовица“ за виолину и клавир, соло песме и снажну „Литургију“ за мушки хор, затим „На селу“ оркестарске варијације Г. Петра Коњовића на народну „Пушти ме мајко“; на изразите песме Словенца

Г. Антуна Лајовица и његових саплеменика Адамића Павчића, и других, и најзад Г. Доброниһа, који, скупа са још понеким од представника нашег музичког модернизма, теже за тим да створе не китњасти национализам техничких украса и копија народске мелизматике и ритмике, него национализам прожман свом величином наше расне и племенске душе.

У томе се огледа додир који наша култура има са европском културом модернога индивидуализма и натурализма, у томе је доказ да и наш народ културно корача напред са представницима велике савремене културе.

Милоје Милојевић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

А. СПОЉНА ПОЛИТИКА.

ПОРАЗ У КОРУШКОМ ПЛЕБИСЦИТУ.

Десетог октобра је извршен плебисцит у Корушкој. Резултат гласања је био овај: Гласало је свега 37.303 гласача; од тих гласало је 96% од целокупнога броја пријављених гласача, и то за Аустрију 22.025 лица, а за нашу државу 15278. Према томе већина гласача је било за то да се Корушка присаједини Аустрији; 6747 гласова више, или 59% је било за Аустрију а 41% за нашу државу. Резултат је изненадио цео свет који је пратио из ближе плебисцит. Изненадили су се Аустријанци, који су до у очи самога гласања били врло узнемирени за исход гласања. Изненадили смо се ми, који смо имали уверење да ће, и ако са муком али ипак изаћи нешто јаче од половине гласача за нас. Изненадили су се Талијани који су до пред сам плебисцит најживље помагали Аустријску тактику да се одложи плебисцит што даље, од уговором утврђенога дана. Изненадили су се Французи, који су свом симпатијом пратили напоре наших људи који су се борили за једну, готово већ изгубљену ствар — изненадили су се Енглези, који су се старали да буду соломонски праведни и нешто претерано либерални. Изненадили су се сви зато што су њихови почетни рачуни били друкчији од оних који су се показали онога дана када су гласови били пребројани. Аустријанци су рачунали

да ће приликом плебисцита добити нешто испод 50% гласова. Наши људи су опет рачунали да неће бити мање од 50%, и ако их је већина рачунала на преко 60% гласача који ће бити за сједињење са нашом државом. Талијани су делили страховање Аустријанаца, а Французи надања и оптимизам наших људи. Енглеске калкулације су биле да ће у најбољем случају 50% гласати за Југославију, а базирале су на подацима које су били израдили енглески експерт Coclidge и амерички представник још прошле године и оценили да су Корошани у Корушкој у већини Словенци, али да су јако наклоњени Немцима (Deutschgesinnte, немчури, немшкутари нешто налик бугараша, арнауташа, гркомана, србомана из предратнога доба у Маћедонији и Ст. Србији). Изненадио се најзад, и цео наш народ, који је, тек последњих десетак дана пред плебисцит, показао нешто живљега интересовања за Корушку.

Наша влада, која је примила уговором St. Germain-ским обавезу да се у басену целовачком, а под контролом једне Међусавезничке Комисије, изврши плебисцит, примила је са протестом ресултат плебисцита. Пред фактом да је у Корушкој у већини словенско становништво и да је гласање испало овако неповољно по нас, није могла урадити друкчије. У своме протесту она је додала да неће никада заборавити и напустити Коротане, који су остали верни своме племену и слободно гласали за сједињење са нама. И ту је она имала право, јер они наши гласачи, оних 15270, које људи, које деце и жена, дали су свој глас слободно, куражно, са живом жељом, надом и уверењем да ће доћи у наше јато. Она је добро учинила што је одмах и војску у Корушку послала, јер је спречила у почетку евентуална насиља, изгреде и одмазде. Код Немаца, побеђених у овоме рату, накупљено је било много мржње према нама; у души свакога Немца гори жеља за осветом и реваншом. Али, и ако је уведена војска у Корушку намера владе није могла бити да насилним путем поквари ресултат плебисцита у Корушкој, — где се становништво, све је бадава, знатном већином изјаснило противу нас. Наша војска требала је да се повуче онда када се Коротанима који су гласали за Југославију обезбеди лична и имовна безбедност под новом управом. Да ли ће то моћи бити и кад, зависиће много од Савета Амбасадора у Паризу, који решава сва крупна и ситна европска питања. Тај Савет може ставити под контролу аустријску управу у зони која је после плебис-

цита досуђена републици Аустрији онако исто као што је ставио под контролу целу Аустријску Републику и, путем својих мисија у Бечу, овом управља. Поставивши једну своју комисију, у којој би требао да буде један наш представник са седиштем у Целовцу, или Боровљу, и контрола и ефективни утицај би били осигурани над радом и поступањем аустријских власти кад се наша управа и наша војска повуку из плебисцитне зоне.

Поред ове мере, која је до сада употребљавана у Аустрији, у Немачкој, у Бугарској, у Турској, стоје и друге мере које би се могле употребити за спасавање онога што се може спасти још у Корушкој. По Уговору St. Germain-скоме Аустрија мора да обезбеди пуну личну сигурност Короганима словенске расе. Осим тога што би били равноправни са Немцима у погледу грађанских и политичких права, имали би право да се служе својим језиком у приватном и трговачком саобраћају, да штампају књиге, да држе зборове на матерњем језику. Они би могли и пред судовима да се служе својим језиком, као што би могли имати школе на своме језику и слушати службу божју на истоме језику. Ова права Коротана су гарантована од стране Лиге Народа, а наша држава као члан Лиге Народа има права кад и ако нађе за потребно, да интервенира у случају да влада аустријска не буде испуњавала своје обавезе из St. Germains-кога уговора.

И још једна мера је предвиђена у истоме Уговору, да би се становништво Корушке, које неће под Аустрију, сачувало од германизације. Према члану 79. тога Уговора сваки Коротан из зоне А има право да, у року од шест месеца после предаје наше управе аустријској управи, оптира за држављанство наше и да сачува непокретна имања у зони А — ако их је имао.

По свему што стоји у вези с оним што се догодило пре и после плебисцита, у овој корушкој неповољној ствари, ми бисмо били одсудно противни да се наш народ из Корушке сели и крпа у овим данима. Он је на своме огњишту и на њему треба да остане, нека продужи своју борбу коју је вековима водио да очува своје обичаје, језик и нарави. Реванш историје је увек сигуран, и ако не свакад праведан.

Поводом овога неповољнога исхода плебисцита у Корушкој, чуле су се у Љубљани за кратко време и док се још

прави резултат гласања није сазнао оштре речи и тешке оптужбе, тражећи ко је крив за пораз у плебисциту, један део словеначке штампе, т. зв. клерикалне штампе, окривио је наш централистички режим за овај трагични догађај. По тим листовима, као и неким загребачким листовима, један од главних криваца корушкога пораза јесте београдски централизам. „Докле је Аустрија примила федеративан режим, београдска влада није ништа урадила да ублажи омрзнути централистични режим“. Бацајући ову оптужбу на Београд, у ствари на Србе, за рђав исход плебисцита, та штампа у Љубљани и Загребу одмах инсинуира — да је то доказ да Словенци и Хрвати треба да узму у своје руке своје послове. Ми ћемо у најкраћем времену, чим се мало у Корушкој смире наши несрећни Коротани и баш ради оних који су дали глас за нашу државу, и ради необавештенога народа нашега, казати своју реч о целоме плебисциту и психологији овога сада историјскога догађаја. Из факата и докумената моћи ће се тада видети сва генеза корушкога плебисцита, и цео развој рада и догађаја до 10 октобра ов. г. као и то да кривци нису у Београду, нити је за то крив овај или онај режим. Али оно што сада морамо најодсудније рећи, то је да смо најоштрије противу тога да се једна народна несрећа употребљава за сврхе унутрашње политике. Јер, ова штампа, место да тражи праве узроке корушкоме поразу, — и ако их је у опште било потребно тражити — она од ње прави платформу за изборе за Уставотворну Скупштину на којој ће се одлучити даља судбина нашега народа. Из разлога партијске политике, она неправедно оптужује београдску владу, у којој најзад, још седе министри који нису из Београда, и ствара уверење код необавештенога света у Љубљани и Загребу да Срби радије дају жртве за Арбанију него ли за Словенију. Ако има какав добар аргуменат да треба јединство у вођењу послова целе државе, то је овај пораз у Корушкој у којој се дубоко осећа немачки рад и утицај. Ако је био икад тренутак да се овако не говори о плебисциту у Корушкој, то је био доиста данас тај тренутак.

Плебисцит у Корушкој су примили у почетку 1919 године и у Паризу уређивали ови који данас најјаче оптужују Београд за пораз у њој. Плебисцит су спремали ти исти који данас траже због истога плебисцита аутономију Словеније и Хрватске: они су имали сву управу у плебисцитној зони годину и по дана у рукама,

неподељену и никад контролисану управу. За тај плебисцит имали су, уз сву моралну потпору Београда, ти исти који траже суд за Београд, још и неограничену материјалну потпору. За Корушку је лањске године Београд послао војску, која је ослободила Корушку од аустријских трупа, које су ушле у ову исту Корушку кривицом ових који данас без правога оправдања траже суд за Београд, и тиме дао један неоспоран доказ да му је сваки део нашега народа, ма где био, подједнако на срцу. Београд је крив што је веровао слепо овима истим људима у питању плебисцита. — Београд је крив што није наставио дипломатску акцију започету у почетку ове године у Бечу, акцију која би сачувала нашој држави бар део Корушке јужно од Драве, Београд није могао веровати никада да ће један добар део словенских Коротана гласати за Аустрију, и преварити и саме ове данашње тужиоце Београда. Београд је увек био готов да учини све оно што је било у интересу целине и нашега уједињења у Корушкоме питању, и чинио је то до последњег тренутка.

* * *

У последњем прегледу писали смо да ћемо изнети одредбе Уговора о миру с Угарском које регулишу приватно правне односе наших грађана (дугове, примања, својину, осигурања, и т. д.). Сад видимо да то није могуће учинити у једноме прегледу и да треба о томе имати један или два нарочита чланка, у којима би се једновремено приказало све то упоредно са оним сличним одредбама из Уговора с Аустро-Угарском.

Иностранн.

Б. УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА.

ГЛЕДИШТА О УРЕЂЕЊУ ДРЖАВЕ.

Београд, 25 октобар 1920.

У времену смо програма, манифеста, изјава и апела на народ. Главни је циљ ове изборне литературе пре свега придобити гласаче. И странке и кандидати упињу се ко ће пронаћи умеснију „паролу“ и звучнију „крилатицу“. Али поред уобичајених узвика и поклича, налазимо ту и све главне идеје. на којима су до сад вршена партијска груписања, и основне мисли око којих ће се водити борба у Конституанти када се буде градио Устав.

У Самоуправи (од 6 октобра) објављени су закључци „радикалне земаљске конференције о програму“; *Демократија* (од 17. октобра) доноси посланицу „народу Срба, Хрвата и Словенаца“; у *Jugoslaviji* (од 7. октобра) и *Narodnoj Politiki* (од 6. октобра) читамо говоре које је г. Корошец држао у Марибору и у Загребу у име Југословенског Клуба (хрватска пучка странка и словеначка пучка странка); у *Хрвату* (од 5. октобра) саопштени су „закључци хрватске заједнице“ са њених поузданичких састанака. Тако су сад све велике политичке групе у одређеној форми изнеле своја начелна гледишта. Међу овима прво место заузима питање о будућем и коначном уређењу наше државе.

У главном заступљена су три правца: два екстремна и један средњи. Радикална и демократска странка стоје на једној крајњој тачци, а Хрватска заједница је заузела супротну од њихове; Југословенски клуб би хтео да нађе линију између једних и других.

Радикали и демократе, потпуно различни и у својим политичким менталитетима и у својим тежњама, слажу се, може се рећи без икакве резерве, кад је реч о томе каква треба да буде наша држава. И једни и други су се изречно изјаснили за „једну јединствену државу“; то је као аксиом о коме се не може никако дискутовати. Они се разликују само у начину како га излажу. Радикални манифест наводи тачке Крфске Декларације и додаје им, ради бољег схватања, неколико најопштијих обавештења о томе како би се, у главним линијама, имала извести јединственост државе: један парламенат, коме одговара једна државна Влада, која с Круном дели једну суверену законодавну власт за целу земљу, и самоуправни принцип са широком локалном управом. Демократски манифест скоро никако се и не упушта у појединости. Ту је само снажно истакнуто да један народ, какав смо ми, мора имати и једну државу, — иначе би се створиле државе у држави, — с том погодбом да се народу обезбеди најшири утицај у његовим самоуправним јединицама.

Ни радикали ни демократе не дају међутим свој потпуни програм. Ми још не знамо како ће се оваква једна унитарна држава, замишљена само у свом најповршнијем изгледу, уредити изнутра, у свима својим деловима, било у центру било у покрајинама. Поред парламента, Круне и Владе држава мора

имати и своју администрацију. Каква ће она бити док је државна? Реч самоуправа којом се служе обе партије, у примени добија разне облике. Самоуправни систем завели су били српски закони у окрузима, срезовима и општинама, па су ипак те управне јединице стварно уживале врло незнатне аутономије. Осем тога, људи који се начелно слажу, код нас се брзо разиђу чим се пређе на навођење идеја. Питање је да ли ће радикали и демократи остати и даље заједно кад се приступи практичном конструисању државе.

Ипак, ма колико да је празнина у њима, ови манифести изгледају и јасни одређени ако их упоредимо са изјавама Народног и Југословенског клуба. Хрватска Заједница има само једну мисао о којој не може бити никакве сумње: она ни по коју цену, неће унитарну државу. То не искључује једну државу, судећи по тврђењима њеног главног органа *Хрвата*, али би та држава морала бити уређена по федеративном систему. Па, и после закључака скупштина те странке од 29. октобра прошле и 5. октобра ове године, остајемо у неизвесности како би изгледао тај наш федерализам. Ако би то био племенски федерализам — а то би морао бити, судећи такође по *Хрвату* и по томе што су Хрвати ове групе сад пред изборе пустили међу своје бираче лозинку „сви Хрвати на окуп“, — могли би пре бити у питању односи између три дела нашега народа него ли уређење државе као опште заједнице. Најзад, да ли би се, у опште федерална организација на племенској основи могла спровести а да се не доведе у питање опстанак једне државе као целине? По изјавама у Парламенту и на зборовима чланова Хрватске заједнице могло би се закључити да ова странка полази са овог становишта: Хрватска мора сачувати све своје установе, — према томе, опште се уређење има подешавати према њеном, а не њено према општем.

Г. Корошец, својим изјавама, ни мало није помогао прецишћавању појмова. Он нешто узима од једних, нешто од других, и тако ствара једну необичну смесу, која треба да представља златну средину и да измири крајности. Он је одлучан противник федерализма кад говори у Марибору, и захтева, као и радикали и демократи, јединствену државу, која би била раздељена на аутономне покрајине, али не по племенској разлици него према привредним и културним ин-

тересима. Али је г. Корошец за „аутономију Хрватске и Словеније и аутономију других покрајина“, кад говори у Загребу, — из чега би изишло да би покрајине ипак биле племенске скупине, као их замишља Хрватска заједница. Противник исто толико централизма колико и федерализма, чиме се удаљава и од једних и од других, г. Корошец предлаже да се вођство самосталних покрајина повери у целини покрајинској Влади која би била одговорна покрајинској Скупштини, што искључује и јединство Владе и јединство Народног Представништва и надзор државне управе над самоуправом. Да ли би покрајинске скупштине вршиле, поред обележја парламентарног режима по свом праву обарања покрајинских Влада, још и законодавну власт, то нам шеф југословенске пучке странке није казао. Најзад, он употребљава речи: аутономија и самосталност као синониме, али им не одређује смисао, тако да се не зна је ли то исто што и самоуправа, какву траже радикали и демократе, или је то засебно унутрашње уређење налик на федералну управу какву би хтела Хрватска заједница? Једном речи, пометња у идејама која се показује код политичких странака у очи избора за Конституанту, после говора г. Корошеца може бити још само већа.

По овим кратким напоменама може се већ видети с како великим тешкоћама имаће да се бори Конституанта, ако се претходно не постигне споразум о свима основним одредбама Устава бар између оних група које имају додирних тачака у својим гледиштима.

К.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Женски Покрет, орган Друштва за Просвећиванје Жене и Заштиту Њених Права, главни уредник Катарина Богдановић, уређује Књижевни Одбор, Година I., број 4—5, Београд 1920, цена 4 динара.

Ако узмемо принцип поделе рада као основни фактор развоја човечанства онда развој човечанства можемо поделити у три велике епохе. *Прва* епоха, у којој се појављује подела рада физичка, *по половима*. Човек лови и ратује, жена скупља храну, рађа и одгаја децу. Њихов примитиван и сувише једноставан живот не познаје деобу рада по позивима. У *другој*

епохи са деобом рада *по позивима* добија жена одређенију физиономију. Човек постепено и свесно удаљује жену од социјалног и политичког живота и *сам* учествује у вршењу позива и поделе рада. Изгубивши политичку и социјалну улогу, жена не улази никако у јавни живот и не интересује се њиме интензивно. Без велике борбе и јачих сукоба човек узима диктатуру над женом и прокламује психичку и правну малолетност жене. Жена се повлачи у кућу и њезин живот са уским интелектуалним и социјалним хоризонтом не прелази границе кућевних ограда. Са *трећом* епохом улазимо у један велики преокрет, који носи са собом једну нову оријентацију и нови став жене у друштву, политици и економији. Позив није више искључива функција човека, њега присваја и жена; социјална и економска борба није више само домен човека већ и жене. Капиталистички привредни систем са савршенијом техником и својим „рационализмом" (W. Sombart) увукао је жену у социјалну и економску борбу. Духовна и материјална култура човечанства досада је почивала на једном стваралачком фактору: човеку и досада је представљала наш специфичан „мушки" карактер, данас она у своме даљем изграђивању добија и други фактор: жену. Пасивна улога жене у културном и социјалном развоју замењује се активном улогом, периода поделе рада човека замењује се периодом поделе рада жене. Култура се стално диференцира, социјални и економски живот ствара нове позиве, које човек сам не може да обавља и зато је и био принуђен, да жени ускрати вршење извесних социјалних и економских позива. Жена се не баца у покрет. социјалну и економску организација из политичких каприса. Напротив сам економски и социјални развој догађаја императивно јој ставља у дужност, да отворено ступи у социјалну и економску борбу за своју потпуну еманципацију. Као активан члан економских и социјалних организација жена нема могућности да одржи патријархалност породице и не налази више економског разлога да развија и негује самостални домазлук. Породица осећа у својој структури несклад између социјалног живота и породичних функција и стварно преживљује кризу и процес „дезинтеграције" (Müller-Lyer). Развој друштва и културе иде у правцу ка јачој социалности; друштво и држава као савременије организације преузимају функције мањих друштвених јединица, које су у трансформацији и мењању. Породица као основна друштвена јединица, са развитком економског живота и појавом виших форми удруживања рада, постепено губи једну по једну од својих функција и преноси их на друштво и државу. Породица и жена силазе у политички и економски живот, њихова социјална и економска питања све се више уплећу у општа социјална и економска питања. Социјални живот се упија у њих и нераздвојно се везује за њих. *Породица се социјализира.* Живот жене по-

стаје све изразитији део социјалног живота као што је и живот човека део социјалног живота. Наша „људска“ питања губе од своје првобитне чистоте и интимно се спајају са „женским“ питањима. Велико социјално и економско питање *садржи* у себи и питање жене и породице. И хтети одвојити питање жене и породице од осталих социјалних, економских и политичких питања и разматрати их сасвим одвојено и апстрактно значи заменити социологију и социјалну политику са социјалном метафизиком. Јер породични проблеми: безбрачност. проституција, заштита материнства, спадање рађања и т. д., данас су тако уткани једно у друго, социјално у економско, социјално у породично, да их је могуће разумети само у *вези* са свим осталим социјалним и економским проблемима. Као што и велико социјално и економско питање постаје јасно са познавањем социологије и социјалних наука, тако исто и питање жене и породице не може да се схвати без знања социолошких факата и социјалних наука. Стога и држимо, да сваки озбиљни женски покрет мора рачунати са овом чињеницом: *да се само социолошки може разматрати савремено питање жене и породице.* Социологија жене и породице са систематским радовима: Müller-Lyer-a, G. Richard-a, Lapie-a, Lahy-a, G. Simmel-a, E. Fischer-a и др., већ је поставила основне принципе и погледе, без којих је сваки женски покрет фразеолошки, и романтичарски, и једностран.

Пре кратког времена и наше су жене покренуле „Женски Покрет“, орган друштва за просвећивање жене и заштиту њених права, са једним програмом који нам више личи на филозофију женских амбиција него на једну позитивистичку социологију и социјалну политику жене. Оријентација наших женских духова више је филозофска него што је социолошка и социално политичка. Најинтересантнија питања попраћају се са неколико општих патриотских и сентименталних фраза и дискутују се без дубљих социјално-психолошких анализа. Социолошки и демографски материјал врло је слаб; пише се без системе и без одређених погледа на сва крупнија социјална питања; не удубљују се у основе женског питања и не обухватају све оне проблеме, који стоје у тесној вези са животом жене и породице. Г-ђа Исидора Секулић - Стремницка пропагира на Скупштини Женских Удружења „перманентну секцију за философију жене, која би дубоко проучила једну само њој својствену домену, тај снажни практични морал којим запаја човечанство, тај крст живота који носи трпљиво, ону мученичку енергију која све мири, које је неисцрпан извор човечанске снаге“ (Женски Покрет стр. 15). Стварати „перманентну секцију за филозофију жене“ у моментима, када немамо ни једне најобичније социјографске студије о жени и када читав социјографски рад није ни организован, доиста је прерано. Чисто филозофска оријентација духовних вођа наших

жена, без студија социјологије и социјалних наука у питањима породице и жене одвешће „Женски Покрет" на ону страну, где владају апстракције, конвенционалне фразеолошке позе и гестови. Идеалистичка филозофија и „национална етика", поза и конвенционалност отежаваће организаторски и социјално васпитни рад „Женског Покрета" и онемогућаваће развој социологије и социјалне политике жене. Борба против оних који жену сматрају да је „најспособнија да изучава хемију кухања", да је једна „механичка машина рађања са колосалном репродукцијом живља" и т. д. не води се филозофским апстракцијама и сарказмом него социолошким фактима.....

За „Женски Покрет" требало је учинити више припреме и организирати више снага. Није довољно скупити око листа неколико идеалистичких душа и с времена на време одржавати конференције по уобичајеној процедури и написати неколико „патриотских" узбудљивих чланака. Много је важније да се „Женски Покрет", по социјалној улози коју има да врши, поставио у једну ширу и обимнију организацију и да је развио интензивније социјално-васпитни рад. И зато би и требало створити „Друштво за изучавање и социјално васпитање жене", са потребним месним одборима, једним централним, добро уређеним часописом, једном одабраном издавачком библиотеком и организацијом социјалних течајева. Овакво „Друштво за изучавање и социјално васпитање жене" са циљем, да изучава целокупно стање у коме се налази жена и породица, да развије социјалну политику жене и подиже социјалну свест жене, имало би све потребне секције: секција за сузбијање полних болести и реформу сексуалне етике, секција за социјографско изучавање жене и породице, секција за развијање социјалне и политичке свести жене, секција за заштиту женства и материнства, секција за изучавање правног положаја жене и т. д. Без овог систематског и на широј основи заснованог рада „Женски Покрет" неће бити покрет од већег социјалног и политичког значаја; он ће само показати да у овим опште критичним часовима духовне вође наших жена нису озбиљно организирали свој социјални и политички рад. Истина, нас је обрадовала појава „Женског Покрета", његов идеализам и борба за своја права и свој социјални положај, али нас је изненадило његово лутање и његова социолошка неодређеност у тако основним питањима жене и породице.

Федор Никић.

БЕЛЕШКЕ.

Eckhardstein: Успомене (Lebenserinerungen und Politische Denkwürdigkeiten, Hermann von Eckhardstein; Лајпциг, 2 св. Paul List). Писац ових аутентичних успомена, из доба када се радило из Берлина свима, допуштеним и недопуштеним, средствима, да се Енглеска одвоји од своје традиционалне политике, и уплете у вигове германске, до очигледности показује ко су све и шта на томе радили. Џо Чемберлен, Лорд Ленсдаун, војвода од Девоншира, министри Солсберијеви, финансијери, дефилирају у овим разговорима, као најактивији помагачи енглеско-немачког савеза. Из ових успомена види се добро немачка дипломатија и немачки цар и сва његова необуздана природа, амбициозан и лажан, реалиста и фантаста, рушећи данас оно што је јуче саградио. За нас је од интереса да задржимо из ових успомена она места у којима се бележе преговори о деоби Турске у години 1895. По барону Еккардстајну ову деобу предлагао је Лорд Солсбери, а цар Виљем одбио. Ово његово тврђење да је Лорд Солсбери предлагао деобу отоманске империје између Аустро-угарске, Британије и Немачке, је интересантно ако би се обистинило, с обзиром на политику Британије, која је увек штитила целокупност Турске. Кад Енглези кажу своју реч о овој оптужби, рећи ћемо и ми још коју. Ин.

Философијска Библиотека. — У Загребу је покренута „Философијска библиотека". Као прва књига дата је расправа г. Владимира Дворниковића „Вилхелм Вундт и његово значење", написана „пригодом смрти Вундтове, 1 септембра 1920 год." Г. Дворниковић је покушао да да једну синтетичну студију о делу великог немачког философа, да изнесе „суштину Вундтова психолошког и философског значења". Биографских података, као и појединости о многобројним делима Вундтовим и о великој литератури о њему, на свима језицима, у овој књизи нема. Писац обећава да ће у томе смислу дати један засебан „Допуњак". Б. М.

Реконструкција села. (P. H. Ditchfield: *Village Reconstruction*, London 1920, Methuen and Co.) — Енглеско село је за време рата било мало поремећено; али је, ипак, и у његову животу рат имао утицаја. Питање о производњи хране, које је у овоме рату доводило Енглеску у озбиљну кризу, поново је оживело интерес за село. Земљорадња и земљорадници, који су пред рат били напуштени од законодавца, сада бивају предмет озбиљних мера да се поврате у живот. Књига свештеника Дичфилда је један покушај да се народ у Енглеској позабави њинова тим проблемом. Он је изнео у њој како треба да живи и буде будуће село енглеско, које је у

главноме давало своје најздравије и најбоље снаге фабрикама и рудницима. Он позива натраг земљи и селу, сељане, и тражи реформу, не по методама које социјални есејисти препоручују, него по правим потребама села и народа. Комбиновати ново са старим; то је права реформа.

Није само у Енглеској живо интересовање за село и земљорадника, него је то у много већој мери у Француској где о томе има читава нова и добра књижевност. Наше село и наш земљорадник, који највише требају савета и помоћи за реконструкцију, нису још нашли правога браниоца у јавности. Браниоца са села, и познаваоца земљорадничких прилика у деловима државе који су били под непријатељем и у оним који су остали поштеђени. Горња књига нека је за углед онима који се баве тим питањима код нас. **Ј. М. Ј.**

Аустроугарска катастрофа. (Le général Martschenko: *La Catastrophe Austro-Hongroise;* Paris, Berger Levrault 1920,) Као руски војни изасланик у Бечу од године 1905 до 1911., генерал Марченко је могао да види праве творце светскога рата из Аустроугарске монархије сасвим из близа. И зато је ова његова књига једна документована историја, која расветљава историју рата. За нас је нарочито важна, јер су у њој документи о почетку, приликама, одговорности и последицама анексије Босне и Херцеговине у 1908—1919 години. Нарочито су добро приказани Еренталл и Форгач, којега овај руски генерал сматра за правога творца рата и закованога непријатеља Срба. У књизи је поред тога пуно портрета учесника, крунисаних и некрунисаних, у светскоме рату — и то су све махом наши познаници: цар Фрања Јосиф за кога цар Никола руски каже, да је лажљив, подмукао и себичан; Франц Фердинанд, отворени „што на ум то на друм“; Конрад од Хецендорфа, суви и живи радљиви човечић, Еренталл који је умро у врзиноме колу са орденом златнога Руна на прсима као једину награду за анексију. Из књиге би се могле извадити многе занимљиве ствари за наше историчаре. **Ин.**

Томко Баран. — У прошлом броју изостала је напомена, да ће се та приповетка завршити овим бројем и с тога је у садржај ушла ознака, да јој је пре био крај.

Медеја. Познати приповедач и бивши уредник „Бранкова кола“, г. Милан Будисављевић објавио је у издању М. Млађана (Земун) свој стиховани превод славне Еврипидове *Медеје*. Преводилац, који је превод радио с видљивом пажњом и разумевањем, очевидно је грешио, што је поред старе поделе грчке трагедије изводио и нову „према модерном схватању“, и то „без мало онако, како је то учинио Paul Martin“ у Рекламовој Универзалној Библиотеци. **X.**

Власник, Б. Поповић. — Уредници, Б. Поповић и С. Јовановић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига I, број 6. — 16 новембар 1920.

ПОКОЈНИ САВА.

Рат је мога мужа затекао у затвору. Можда је то, у оној општој несрећи, била наша нарочита срећа, јер тако је бар жив дочекао солунски продор и слом Монархије и, без ичије дозволе, лепо изашао из тамнице у Слободу. Чак је тамо, у Вацу, био решен и моралних искушења и страдања нас осталих, полуслободних. Ја сам се, као и толики други Срби, склонила у Загреб. Не могу се потужити ни на пријатеље, ни на људе, ни уопште на Загреб. Помагали су нас, ја сам нешто и зарађивала, а девојчица је ишла у школу. Али већ друге године почела је скупоћа и оскудица. А треће године, бога ми, морало се заправо да пости. Ја сам се више свега бојала за дете коме је, у годинама када деца расту, била потребна особито јака храна. Стога се, као и сви други варошани у то време, сетих родова и пријатеља на селу, и један између њих, пашеног мога брата — титулисала сам га „драгим шураком“ — позва ме најсрдачније к себи у Срем. Он је, захваљујући вери и немачком презимену, постао „опћински биљежник“ у маленом селу Грабовцима у Равноме Срему, 1914 године у јесен, пошто се краткотрајна српска окупација свршила несрећно, пошто је, том приликом, стари Србин бележник стрељан, а пола села кажњено пожаром.

Путовање од Загреба до Руме било је мучно, ратно путовање. Јурњава, држдање, гурњава, тискање и стајање по ходницима вагона или чучање на пртљазима на које се непрестано морало мотрити. У Руми пређосмо на локалну пругу

која нас је носила до Платичева. Ту су нас запиткивали сапутници: да ли смо већ пролазиле овуда и, уопште, да ли смо већ кадгод биле у „ратној зони“, па су нас опомињали да добро отворимо очи, јер ћемо имати шта да видимо.

Кад престанем слушати разговоре сапутника и кад, на тренут, заборавим на своју муку и на незгоде путовања, и кад окренем леђа изрганом купеу и загледам се напоље, заборавим да је рат, да смо у трећој години његовој. Под дивним, ведрим, јулским даном спокојством одише зелени равни Срем... На мене брда и планине чине утисак вечите бодрости. Планине су и у ноћи устремљене и агилне, као да се стално пропињу, те завитлавају собом и путникову мисао кад би она иначе хтела да полегне. Равница је за мене, да тако кажем, и много земскија и много умирљивија. Она има нечег од мирног преживања крупне рогате стоке и нечег од полусвесног задовољства тешке жене. То тихо, нечујно дозревање уљуљкује и путника у стара пантеистичка осећања, у непроизвољна, једва свесна размишљања, о животу који се подноси и о смрти против које би се узалуд роптало... Мењају се редом гајеви, поља, њиве и мочвари, али све је то обливено једним тоном, златно-зеленим, бојом живота и плодности, тако супротном црној, пурпурној и бледо-сивој боји борбе, убијања и разоравања...

Село Платичево лежи с леве стране железничке пруге. Сунце је већ почело да клизи низ десну косу глаткога неба, и у његовом руменом жару још више одудараху опаљене, црне зидине од зелених воћки. Мени се одавде чинило да је цело село погорело, толико је тих пустих, обнажених димњака и угљених балвана. У том бујном животу, свуд унаоколо, ово згариште је личило мртвацу на сватовској софри. Обле и лелујаве, јасне и бухавне линије и масе живих дудова, шљивика и липа готово апстрактни, лудо неправилни и искршени потези и силуете порушених, исцерених, опустелих људских огњишта стварали су контраст који буни, који вређа, који изазива... Сишавши с воза ја сам се чудила да још има света који овде пристаје, који ту живи. Где су ти голубови били, који се сад сунчају и хучу на првоме читавоме крову, кад је овде беснео најгрђи људски бес, сршећи око себе огњем и кундаком?

Шуре нас је дочекао, и насмешио се кад нас је угледао:

Мала се била прибила уз мене, и мора да смо обе биле унезверене и бледе.

— Хаје, хајде, ту су кола — па се и сам као окрете према селу и одмахну руком. — Страшно, а?

Прошли смо кроз село и чудиле смо се да ипак све куће нису порушене. Народ је био заиста малобројан и суморан. или се то само мени тако чинило. Само је један дечко притрчао колима, кревељећи се и гађајући нас, тобоже, праћком.

Друм, без мало завијутака, води готово право у Грабовце. Шурак нам је тумачио како је Платичево страдало, али ја га нисам пажљиво слушала. Нисам могла да схватам појединости. Осећала сам као да је то била трагедија једне једине личности, мени блиске и сродне. Ни први малени гај, кроз који нас је водио пут, нисам осетила. Давила ме је уображена воња загоретине и дима, непрестано за собом сам осећала црне чађаве зидине и порушене стрехе. И весела шикара ми је била црна и загушљива.

Тек пошто пређосмо комад отворена поља, са чијих се чахира враћале погнуте жене и немо поздрављале главом, и пошто уђосмо дубоко у лепу сремску шуму, удахнула сам пуним грудима њен влажни, чисти ваздух. Неједнака и не сувише густа шума у коју је златним стрелама продирало сунце на заходу, сањала је свој дубоки, шумски, зелени сан... Витке букове шибљике, избиле из посечених пањева, протезале се да допру до рамена стаситим храстовима, растресени и треперави клен уплео се у жбунове дивљих ружа, а све их је, као алге у мору, испреплела дуга и сочна врежа купине. Све су биљке мирно расле једно уз друго, уплетале и мрсиле своје гране, своје лозе и своје корење, па и ако су се бориле за сунце и за простор, оне су ћутале, све су се зелениле као да се смеше оним архајским осмехом и мешале су у склад здравља и тихе радости, своје вечерње, мирисне одисаје... Негде се један детлић пужа уза стабло и куца својим јаким кљуном. Његови откуцаји не личе смртоносноме лову. Поред нас устрча на углачану букву веверица у хитрим спиралама. Секица се осврће и тапше од весеља:

— Мама, мама, ено је, још се види међу рашљама. Има тако велике очи, и клима репом као плерезом!

Пред селом, одмах крај друма, с десна, лежи велик, дрвен крст; није га извалило ни време, ни олујина, ни гром. Као живи

створ, бијен и дотучен, размрскане главе, угнуте у земљу. Умрљана икона од лима излубила се и извила као суви лист. Сунце тоне, шири и скупља своју бескрајну лепезу, а повегарац, који сумрак буди заједно с буљином и са слепим мишем, доноси нам мирис дима и пржотине. И нехотице се трзамо, али с десна весело засјактане циганске ватре. Њихове черге, плетере и набоје није нико ни палио ни рушио. Стари се апатично обрћу око ватри и с прагова, а чопор голишаве дечурлије појури за нама премећући се и дречећи се.

Село је половином попаљено. Крај у који улазимо страдао је цео, али унутри, у великоме шору, беле се многе, уредне, нетакнуте куће. Пролазимо поред цркве на чијем торњу зјапи рупетина. Зидови јој огуљени, прозори обрасли у коров, порта разграђена, забуђала. Болна мајка, а шта је тек с њеном децом!

На средини велике улице стадосмо испред високе зграде с четири прозора и са широким вратима. Стигосмо, то је дакле општина.

Већ се полагано ухватио сумрак те не могу да прегледам огромно двориште, још мање да му догледам краја. Обасипамо питањима домаћина, стару мајку и домаћицу, и нестрпљиво се четкамо и умивамо. Хтеле бисмо још исте вечери да прођемо селом. Ма колико да смо узбуђене и ма да знамо да ће нас очекивани призор још више растужити, ми хитамо као онај који трчи да и својим очима види мртво тело осакаћена брата. Шурак нас је задржавао: — Одморите се, имате времена. И дотужаће вам као и мени што је! Требало би мирно да спавате.

Село има уистину само једну улицу, дугу, широку; с два реда дрвета. Једна мала и ужа као да је одбијена, одвојена је и извила се сѐверно, у страну, до шумарка, званог Ракита. Друга, исто тако мања улица, отишла у лево. Оне, управо, више и нису улице. Оне само подсећају на старе српске шорове, сад личе мртвим вилама Помпеја и Херкуланума, ископаних испод наслага хиљадугодишње, окореле лаве. Али на главној улици има читав низ чистих, окречених домова, чији укућани, имућни Немци, седе испред њих по зеленим клупама, ту варе своје обилате вечере и уљудно нам се јављају.

— Видиш ону лепу кућу преко — тумачи нам рођак с једне стране су јој спаљене две, а с друге једна српска кућа. У тој једној убијен је, чим су Срби отишли, кроз прозор Србин

лугар, кажу, добар и праведан човек. А кажу, чисто не могу да верујем, убио га је онај исти комшија Шваба који сад тамо седи у прслуку и пуши лулу. Оне три рушевине тамо, то су куће самих Милиновић. Људи су побијени истога дана, момци у војсци, у Русији, а жене, које су тада потеране до Ирига, вратиле се после, и ено их, сместиле се с децом тамо натраг, по шталама и стајама. Само још никако не могу да израдим да им се земља врати. Још увек их обрађује команда. Оно онде, оно је била баба-Љубина кућа. Старца јој убише, од сина у војсци нема ни трага ни гласа, а снахе јој нестало негде у Хрватској. Баба се, за време оног покора, прикрила била негде, и већ сутрадан, још јој се пушила грађа, она је себи оградила поново огњиште даскама. И сада ту живи и чека. — А, гле, погледајте горе! Сутра је српски Ивањ-дан.

На опаљеном зиду, између прозора који зијају као дупље на лубањи, виси, о клин обешен, свеж венчић од жутог ивањског цвећа. Сад моја мала потрча, напред па натраг, вичући одасвуд с неким разнеженим весељем: — и овде, мама, и овде, мама!.. Свуда, свуда, сами венци!..

Ја сам видела пожаре, и видела сам одмах сутрадан громом ударене и порушене куће, а ни земљотрес неће бити друкчији, али све то мене није тако дирало. У томе, може бити, има нечег од повиновања Богу, Природи, некој вишој сили уопште, несхватљивој човеку и неодговорној њему, не знам. Тек бура, громови и поплава човека скруше, али га не унизе, оне те убеде у ништавило наших егзистенција и људских напора, али те не утуку етички. Док ова згаришта, дело човекове воље и човечјих руку, улевају у душу ружна осећања, уверавају те да је човек непоправљива, гадна и луда животиња, подстичу те на мржњу, на бес и на освету. И још ове недирнуте куће са својим ситим газдама којима су можда блештале очи док су суседни кровови буктали и пиштали у пламену — ужасно!

Ја сам се сва уздрхтала, а секица се престравила, ручица јој је била хладна као лед. Утисци су играли пред мојим очима у којима су рушевине, сливајући се, ваљда са сенком блиске ноћи, расле и дизале се до страхоте и авети. Шурак је добро урадио што нас је силом одвукао кући. Овде нас је окравила блага светлост чисте и уредне собе и вајкање добрих жена. После вечере смо изашли да и ми мало поседимо

пред кућом. Могли смо и у дворишту, али мој рођак на то никако није хтео да пристане.

Прашина се већ била слегла и ваздух је био чист, од некуда је долазио медени мирис липа, измешан паром свежег ђубрета. Чула се и песма из оближњег дворишта, српска песма. Тиха, уздржана песма, више као дудукање. Ко је тужан не би га увредило, још више би га растужило то neодољиво певање. Месец се дизао са севера, од преке стране. Сад му је рог засијао кроз празни прозор лугареве куће. Ћошкасте сенке зидина и оне округле дудова, у чијем су се мраку смештале кокоши ћућорећи, падале су до половине пута. Чинило ми се, кад из удаљених својих мисли погледам на село у месечини као да с високе литице гледам остатке разбијене лађе у дубини спокојнога мора. И ако сам уморна, осећам да бих могла овако преседети читаву ноћ, гледајући у смирено несрећно село и пребирајући мисли, своје најтужније и најпоноситије, најблаже и најпркосније мисли о којима сада више не бих умела дати никоме рачуна. Гласови који су допирали до нас испред кућа, из дворишта, иза рушевина, бивали су све ређи и све тиши. И ја сам сама тихо и немарно одговарала на рођакове речи чији ме је гласни звук вређао као свакидашњи разговор у храму.

Из тога полусна тргао ме је енергичан бахат некога који нам се приближавао средином улице. Глава му се губила у мраку уличног дрвећа, сенка му је, као нeко његово, бестрага продужено, биће, допирала до нас. Тако се чинио голем и фантастичан. Ишао је великим, одмереним корацима, и кад је прошао мимо нас, назвао нам је дубоким гласом: — добар вече! — Ми се одазвасмо у један глас. А шурак ће прво запитати тише као себе самог — ко је то? — па ће тек онда гласније:

— Јеси л' ти то, Покојни?

— Ја сам, господине. Лаку ноћ!

— Лаку ноћ!

Секица ме стиште за руку, а и мене прође језа.

— Како покојни, побогу?

— Ех — насмеши се мој рођак — тако га је прозвало цело село. Право му је име Сава, Сава Крчединац. Али сад му је остало покојни Сава. Јер, заправо, он је већ и био покојни.

То је човек већ у педесетим годинама. Честит и вредан.

и, кажу, да је увек био за сељака и сувише озбиљан и ћутљив. Пре пар година умреше му и жена и обоје деце од тифуса. И он се више није женио. Живео је сам с матером, с једном, исто тако за сељанку, чудном, меланхоличном и побожном старицом. Кад су оно Србијанци, 6-га септембра, ушли у село, он се није турао око официра ни око војника, али је наравно, свуда био са Србима. А кад су, после два дана Србијанци, изненада, отишли, он се није склонио за њима. Међутим пограничнн жандарми уђоше одмах у село, бубњем сазваше сав „српски живаљ“ пред општину, женскадију и нејач одвојише и сместа потераше, а људе задржаше. Затим их поведоше у Варадин, а најугледније, шеснаесторицу њих, опколише ту на месту једним ужетом, уведоше у ово наше двориште и тамо, у дубини баште, све их на хрпу пострељаше. У исто време, још остали нису стигли ни на крај села, догураше бурад, припремљену и петролејем напуњену већ у Руми, и почеше ватрогасним шмрковима поливати редом све српске куће и палити их. Дабогме, ту је било и пљачке. Тако су прошли и Јарак и Обреж и Платичево и Брестач и многа друга српска села. Међу оним људима, побијеним у нашем врту, био је и тај Сава. Кажу да су се сви добро држали. Сремци су се уопште, бар тако сви причају, бојали само вешала. Пред пушке су стала мирно и ова шеснаесторица, по неки још онако, сремски, опсовао матер мађарску. Јова Ђурић је, чини ми се, викнуо: живела Србија!, а Сава је ћутао и није оком трепнуо.

Међутим куће су брзо гореле. Чак су и Швабе биле смућене и журно заливале кабловима своје кровове на оним странама камо је промаја савијала усијане кресте српских домова. А они су буктали, тако рећи топили се и сваљивали у себе. Пуни тавани хране, пуне одаје намештаја, сукна и перја, пуни подруми вина и ракије и масти, све је то праскало и шиштало. Кукуруз и пшеница пригтећи су се развејавали уројеве блештаве плеве, из бала вуне и кудеље шиктали су млазеви густа и загушљива дима, а из каца с машћу плазили се дуги, успламтили језици на све стране, док су ракијске бачве пуцале као прангије. Коњи очајно ржу кидајући узице, волови и краве мучу и беже по пољу и по селу, а птице се пиштећи и пијучући узвитлале изнад огња и облаке од дима. Само од укућана никога да оплаче пропаст огњишта. Неколико се старица склонило у амбаре и у свињце не хтејући напустити куће сасвим и чекајући да се ту подаве

Увече је већ све било свршено. „Штрафуни“ су пред крај допустили и да се гаси што се још могло гасити, допустили су и измилелим старицама да слободно запевају и претурају згаришта. Чудно, ево, сад је већ трећа година од то доба, и још увек свака сељанка кад се врати чепрка и тражи по пепелу. Шта траже? Ако је ичег остало било, то су већ давно пронашли и однели други. Или траже нешто, ма шта, да их подсети на стари дан; оне можда и не траже, него само милују хладни пепео.

„Штрафуни“ су тих дана имали пуне руке посла. Тако су и одавде, чим су извршили свој стратешки задатак, одмах отишли даље. Оне поубијане људе оставише у градини да грезну у својој крви. Нико није смео да се приближи општинској кући. Тако су њихови лешеви лежали разбацани, једно преко другог, укочени, поцрнели у усиреној крви као и њихова слемена.

Касно у ноћ одједном се осети Сава да је жив. У први мах му се учини да је то неки сан на другоме свету, али бол, љути земаљски бол, у вилици, у руци и у грудима, објаснио му је све. Одмах је схватио свој положај. Није се усудио да се макне, само је полако отварао очи и разгледао око себе. Један ужасно тежак труп лежао је преко његове рањене ноге, једна укочена рука са згрченом песницом била му је опружена преко грла, а под пазухом је осећао хладно и тврдо теме једне главе.

Над њим је сијала бела и студена месечина, и лепо је видео како лаки облачићи налећу на месец и прелећу преко њега. Ударала је паљевина и онај опори мирис крви, иначе је ваздух био чист, јесенски. Последња слика пред стрељање, са свим чудним, стварним опажањима, непрестано му је искрсавала пред очи, и пушке и перје и стињени образи на кундацима жандара и промукле мађарске речи, и он их је силом гурао од себе, да би што јасније могао да гледа и слуша шта се око њега збива. Горе у општини једно окно осветљено је, али иза њега нико се не миче, нити се чује да ико говори тамо. Само неко хрче и пси завијају са свију страна.

Сава се охрабри и покуша да се дигне. Овако устати не би могао, зато се окрену лактом на страну, и ма да су га ране страшно болеле, он прикупи сву снагу да се придигне на руке и на колена. Пребачена мртва рука удари о тле као

проштац. То га уплаши, те прићутну, па се загледа у лице онога који је био под њим. Обрад, комшија Обрад, уста су му отворена, али пуна бубњом крви у која се улепили и његови велики, плави брци. Полуотворене очи му се метално сјају у месечини. Требало би га прекрстити и целивати, за све, али не може. Поново натегну сву снагу и поче тако да бахуља даље у башту. Неке се пашке окупише и лају у полукругу око њега. То га је застрашило, али, срећом, не опипише се нико не јавља. На прошће одмах наиђе на деру, кроз коју се провуче и полако изађе на поље.

Ту се већ исправио и мада су га бридиле ране, нарочито вилица, он увиде да не сме чекати овде. Диже први колац и поштапајући се пође десно око целог села, полагано заобиђе источни крај и заиђе на баште малога шора. Он није био дуго у недоумици. Брзо се расабрао. Видео је да је цели шор попаљен, дакле и његове куће више нема. То га је заболело више од рана, али му је то помогло да му се њихов бол готово умртви. Тако се пожури да бар мајчине кости пронађе у згаришту.

Морао је да пази да се не би смео. Унесрећене куће све су биле једна као друга. По где-где још се пушила која греда. Мотрио је од позади воћке, и таман је разгледао је ли то његов лепи орах, кад у кору паса позна заурлавање свога Гаџе, који, загушен димом и избезумљен несхватљивом неудаћом, не осети свога госе. Но чим овај мало само писну, Гаџа ућута и без пискута довуче се на трбуху до њега и лизну му крваву руку. Сава помилова псето. Његова жива топлина охрабрила га и он се насмеши на њега.

То је дакле његова кућа, од свега је остала само „кибла“ и димњак који се истурио наг и дуг као очерупан врат заклане живине. У месечини јасно види да је доња кућица, у којој је држао алат, амове, вреће, сечку и котао, остала потпуно читава. А кад се пажљиво приближио, опази светлост кроз замућени прозорчић. Тада јасно осети како га срце заболи. Полако приђе прозору и погледа унутра, и док се навикао да прибере очи, чу тихи говор као неко гунђање и у исти мах угледа своју стару матер где чучи на земљи, а пред њом трепери воштана, плетена свећица — одакле јој то? — прилепљена о под жуте, набијене земље. Она се њише, мрмља и непрестано се крсти. Сава полако куцну ноктом у прозор. Мати

се трже, застане за тренут, али се не окрете, него настави да се клања, крсти и говори, само мало појачаним гласом:

— Мир и покој твојој души, сине мој једини — мир и покој твојој души, сине мој једини — мир и покој...!

Сава задрхта и стаде, па онда опет удари прстом у окно, два пута и јаче но први пут.

Али старица, као да је то био удар у њена леђа, поче још брже и дубље да се клима, још брже да се крсти и да говори:

— Мир и покој твојој души, сине мој једини, — мир и покој твојој души, сине мој једини, — мир и покој...!

Сава поче да губи стрпљење, те удари руком још јаче у окно и, с дланом над устима које је готово прислонио на стакло потмуло зовну:

— Мати, отворите!

Стара се укочи, па диже лице небу и проговори занесено и певајући:

— Нека се смири твоја душа, сине мој једини, тамо у хладној земљи, у хладном гробу твоме! — па се одмах поче опет узбуђено крстити, нихати и молити.

Сава је већ губио снагу, тресла га је хладноћа, и он опет још нестрпљивије удари у прозор:

— Отворите, мати, ја сам, Сава, жив сам, отворите!

Мати скочи, али и овај пут не освћући се, дигнутим очима ка таваници, запева оним истим гласом месечарки и бајалица:

— Ако си, сине мој једини, с тешким грехом легао у гроб, нека ти се смилује Бог милостиви и нека врати мир твојој грешној души!

Али Сава, сад већ цвокоћући, готово кроз плач, поче да моли:

— Па, мати, ја сам, ваш Сава, жив сам забога, отворите ми, забога!

И старица тек тада се прену, спусти очи, окрете се вратима и, готово престрављена од изненадне радости, забабра дрхтавим рукама око резе.

— Саво, сине, боже мој, ти си, опрости ми, Боже...

Али га не загрли, видевши га онако крвава она му се спусти на десну руку, пољуби га у рукав, и нежно као кад је још одојче био поведе га унутра.

— Боли ли те, сине, опрости, сине, лудој мајци!...

Сава је био веома јака живота, а мати га је неговала, преболео је. Размрскана му је лева страна образа и изгубио је лево око. Иначе је и сада као увек, миран, вредан и ћутљив. Ретко га ко може намамити да исприча како је дошао до садашњег свог имена. Кад се придигао, одмах је оправио донекле своју кућу. Никоме се није тужио, а ни њега више нико није дирао. И тако, уверен сам, ако Срби још једном дођу овамо, покојни Сава се неће ни тада изменити, нити ће се икоме светити.

Вељко Петровић.

ГЛАУКО.

ТРАГЕДИЈА У ТРИ ЧИНА.

ЛИЦА.

Глауко	Кирка
Форкис	Шила
Пастир, свирач	Клòтос
Рибари	Лакèзи
Пастири	Àтропос
Тритони	Сирене
Људи-животиње	Робиње

ПРВИ ЧИН

Бели, суви шкуљи. Широко, црно море, које уздише, спирајући им бокове. Небо, покривено многим звездама, које гледа, намигујући, час једним час другим, од својих хиљаду очију.

Више но у пола скривена, лено се клати једна сиротињска рибарска барка, привезана за један [illegible]. Од ње се види само задњи део, искривљен, и горњи део мотке, са једром увијеним око дугачке лучне једрењце.

Десно, округла колиба. Кров од љуштура морских корњача. Стара трошна крила, замењује врата. На каменим и кречњачким зидовима висе мреже, које се суше. На врху средишне греде, која се издиже високо изнад крова, [illegible] је привезан један велики албатрос, крила [illegible], главе оборене на ниже.

СЦЕНА ПРВА.

У великој тишини, једино Море непрестано уздише. На један мах, чују се звуци бучина (Љуштуре у које Тритони трубе) и урнебесан смех. Затим, опет тишина. Онда једно лудо шуштање таласа, веома близу.

Први Тритон, успињући се између два шкуља; вода цури са њега; уходећи: Спава још ваш лепи, Сирене.

Тритони и Сирене, помаљају се, на све стране, на шкуљима, на барци.

Други Тритон: Ловче сардиница!... Све Сирене горе за тобом!

Трећи Тритон: Задовољи их, јуначе! Излази напоље!

Велики смех Тритона.

Сирена: Да красна гласа за позивање! Уста за кита!

Смеј.

Трећи Тритон: Позови га онда ти, твојим устанцима Сепије!

Смеј.

Сви Тритони: Да! Да! Зовите га ви. Нека изиђе напоље.

Сирена: Ћутите!..

Све Сирене, утркују се у нежности

Плаво око!
Врана косо!
Бронзана мишице!
Рибарче без страха!
Лице за пољупце!
Уста да се гризу!
Радости Сирена!
Чујеш ли нас? Ми смо! Сирене!
Које траже да их љубиш!
Стискаш!
Гризеш!
Једеш!
Ти! Ти!
Ти!
Ти!
Истина је да смо све луде!
Луде за тобом!
Све.

Отвара се колиба и излази Глауко, бунован.

Тритони и Сирене, намах се сакривају, како би видели непримећени.

Истина!

Истина!

Глауко иде ка гласовима, али су ови, одмах, далеко:

Истина је!...

Али није истина да смо овде.

Далеко смо!

Веома далеко!

Треба море прелазити, нас да нађеш!

Али ти ћеш нас наћи.

И уживаћеш у свима нама!

Хоћеш ли нас од мрка пламена, вреле ноћу као утроба жртава, зуба оштрих као у тигра, усана које сисају крв гутљајима... окрени барку југу...

Али ако нас хоћеш све од светлости и сунца, као пена коју море оставља, крта меса које се стално извија, не одвајајући се никако, потпуно покривене послађеном маглицом, коју је тако слатко спирати... тамо где Север станује.

Глауко, враћајући се колиби, ударајући се по уву:

Глупече један! Бичићу коме вечито праве рогове! Шта хоћеш? шта тражиш? што се једном не умириш?... да ниси већ изгубио и вештину слушања? Зар не чујеш да су Сирене? И зар не знаш да имају реп змије?... Да су мајстори у превари!.. Да онога, ко би се зауставио на сред мора, да их слуша, нагло одвлаче доле у свој вртлог, који је сав бео од костију удављених!...

Све Сирене, понова ближе дошле:

Којешта! Глупости, које причају старци!

Зато што их нећемо!

Ни старе ни ружне!

Њима се бездушно подсмевамо!

Али ако су лепи као ти, који личиш на Бога, тада се говори само о пољупцима!

И какви пољупци!

Не пољупци чобанчица, које се од оваца уче како се љуби!

Пољупци дуги!

Бескрајни!

Да изгледа да се умире!

Глауко се прене и потрчи опет ка дну сцене, али гласови, намах, узмичу и губе се у шуму покренуте воде:

Пољупци!

Пољупци!

Пољупци!

Пољупци!

Глауко, гледа, за тренут, своју барку која се љуља; затим се опет љути на себе:

Нека ме Нептун баци на своје виле, као морског пса! Али зашто? Зашто? Зашто? Дакле више не волиш своју Шилу? Твоју златну малу Шилу?.. Волим! Волим! Тако ми свих звезда на небу!.. А онда?!... Окрпи рупе на мрежи, лудаче! да риба не излази напоље, смејући ти се за леђима!.. Што је више ухватиш, у толико ћеш више зарадити. Што више зарадиш, у толико пре ћеш је узети! Оној животињи Форкису ништа није стало до љубави: даће своју Шилу ономе ко му је боље плати!..

Почиње крпити мрежу, ослоњен леђима о барку, тако да не види Тритоне како извлаче из мора неке њихове корпе, препуне драгоценостима и новцем.

„Благодари Богу и ради. Воли само једну жену, и ради. Не иди да тражиш срећу. Ради: а она ће тражити тебе“.

Ах! Кад бих умео писати, као што неки знају, записао бих те речи на својој колиби, на барци, на свима овим шкуљима. Било би исто као да је још поред мене мој отац, који се вратио на свет, сав бео као снег.

Тритони почињу да претурају по корпама, својим тешким рукама. Глауко баци на земљу мрежу и конац и хвата своје црне коврче.

Тритони, лукаво намигују једно на друго:

Ово је добар лов! Чујеш како лепо звони?..

Краљевски лов! Јуначки лов!

Али се мора далеко ићи.

Треба смети!

Нису ли Зеукро и Идро били сироти рибари, као ти? Сад су моћни краљеви.

Има пустих острва, где велики змајеви чувају златне чесме!..

Има земаља, плодних људима и богатством, које неко прождрљиво чудовиште држи подчињене; и плачу и призивају кога да их ослободи!..

Лако је удавити змајеве и чудовишта. Треба само не дрхтати!

Глауко, устајући:

Не! не! не! Узалудно је затварати уши, кад срце виче! А какво срце! Има затвореног орла, овде унутра, који кликће... и чупа!...

ДРУГА СЦЕНА.

Први рибар, с поља:

Гла̀уко!

Други рибар, с поља:

О Гла̀уко!

Први рибар, улазећи:

Спаваш на ногама? Хеј! За мало ће се и сунце појавити!

Други рибар, улазећи:

Јеси ли закрпио ту издајничку мрежотину?

Улазе друга два рибара и један дечачић.

Трећи рибар, улази последњи, са новом оством, подносећи му је под нос:

Не изгледа ли, зар, Нептуну украђена ова моја оства?

Глауко, пробудивши се:

До ђавола твоја оства и мрежа и бедни наш посао!.., Боље: окрпимо једро и притегнимо ужад. Учинимо оно о чему се толико пута говорило. Добар товар предене вуне... и напред!.. као Зеукро! као Идро!

Други рибар: Што се мене тиче, ја сам готов!

Први рибар: Да се отиснемо у трговину, је ли?

Гла̀уко: Да тргујемо... да постанемо краљеви!... Видеће се!... Није ли вам већ постало гнусно враћати се овако, свако вече, путем који смо изјутра (јутром) начинили? Ја идем. Управићу кљун барке ка Африци, и идем. Хоћете ли да пођете са мном? Верујете ли у моју добру звезду?

Трећи рибар: Ба! Мене се мало тиче... И онако смо сви... пси скитачи... Зар не?

Остали имају изразе лица који не казују ништа.

Гла̀уко: Шта хоћете да кажете вашим држањем? Путеве за Африку познајем. А, исто тако, и путеве за Грчку.

Сви: Добро је познато каквог си вођа син!

Гла̀уко: Е онда?.. Зар вам изгледа да не могу управљати крмом?

Сви: Боље од твога оца!

Гла̀уко: Јесте ли, кадгод, приметили страх код мене?

Сви: Никада!

Гла̀уко: Е онда?.. Сад је прва месечева мена. Хоћете ли бољег знамења?

Рибари се дошаптавају, изузев дечака и другог рибара који миче рамена и повлачи се у страну.

Реците јасно шта имате да кажете. Напред!

Први рибар: Рећи ћу ти ја. Говорио си да идемо да тргујемо?

Глàуко: Да тргујемо, да.

Први рибар: Преденом вуном?

Глàуко: Преденом вуном, да.

Први рибар: Али, где је та предена вуна?

Глàуко: То је моја ствар.

Први рибар: Нема је?

Глàуко: Велим ти да је то моја ствар.

Други рибар, првоме: Јеси глув?

Први рибар: Нисам глув, не!.. Али, исто тако, ја имам више од твојих осамнаест година. Имам их педесет. И никад ме није мучила фантазија да видим како изгледа свет. Ако има добити, полазим. Нема ли је, не мичем се.

Остали рибари одобравају.

Трећи рибар: Добро вели Екино. Умрети од глади, може се и овде.

Други рибар: Али, када нам он обећава ту вуну, зар нећете да му верујете?

Први рибар: Како може да обећава оно што нема?

Трећи рибар: Кад би ми обећавао буботке бих му, заиста, веровао, јер знам да их у њега има, и тешких!

Смеј.

Други рибар: Та зар још нисте разумели у кога ће је тражити?

Први рибар: У Форкиса?.. Нек се понада! Неће да му да ћерку, можете помислити како ће му дати вуну!

Смеј.

Глàуко: Дакле, нећете да пођете?

Први рибар: То нисам рекао. Велим: поћи ћу, ако барка буде пуна лепе вуне, ако не, остајем овде.

Глàуко, пружајући му десну руку: Добро.

Први рибар: Споразум готов. За све, ех?

Сви: Да, да, да.

Други рибар: Оох!... Сад ће бити посла.

Глàуко, веома радостан: На посао! За мало, месец ће бити пун. Кренемо ли данас, имаћемо десет ноћи јасних као дан. Али сваки од нас, мораће радити за тројицу!.. Ти, Екино, који се толико бојиш за кожу, добро пази на весла и даске!

Први рибар, одлази и нестаје га у барци.

А ти, донеси воду.

Трећи рибар: Колико буради?

Глàуко: Доста су два. У Мелити ћемо узети пет.

Трећи рибар, одлази у барку.

Дечак: У Мелити?

Глàуко: У Мелити, да. Идући у Африку, вода се узима у Мелити. Био сам мањи од тебе, последњи пут кад сам тамо ишао, али се сећам, као лица свога покојног оца. Али зашто ти питаш о Мелити?

Дечак: Јер ми је мајка тамо, робиња једног проклетог Феничанина.

Глàуко: А ко је тебе ослободио?

Дечак: Нико. Моја мајка је удесила да ја утекнем са неким сичилианским трговцима. Јупитер ће знати колико је она то платила. Колико ли су јој ребара поломили, батинајући је те ноћи!... Хоћу ли имати времена да јој одем и да је пољубим? Има дан хода.

Глàуко: Причекаћемо те док се не вратиш.

Дечак: Хвала, Глàуко!.. Али... ако се... више не вратим? Ако ме се Феничанин опет дочепа?

Глàуко: Феничанин?.. Онда ћу поћи ја с тобом. Буде ли рђав...

Смешним покретом уста показује да ће да му заврне шију.

Дечак: скачући од радости: Заиста велиш? Докопа му руку и пољуби је.

Други рибар: Допусти ми Глауко, поћи ћу и ја!

Глàуко: Сада, сви на посао. Узми оно пола вреће брашна тамо унутра, однеси је у задњи део барке. А после, остани тамо и помози ко затреба помоћи...

Дечак отрчи у колибу и носи врећу са брашном на барку.

Вас двоје спустите једро и добро закрпите сваку рупу Пазите добро, има их доста!

Два рибара отрче у барку и намах се види, иза шкуља, мотка како се спушта.

А ти, Елетро, који си јак као гвожђе! хајде са мном, на најтежи посао: ужад!

Други рибар: Слушај, Глàуко.

Глàуко: Шта је?

Пошто излази из барке трећи рибар са два празна бурета, други рибар чека, да онај зађе, лево, да говори:

Други рибар: Знаш шта су ми рекли у Кротони неки грчки трговци? Рекли су ми да је сва борова шума у Теса-

лији оборена, за лађе, које се праве. Кнез Јазон спрема се за неко далеко освајање...

Глàуко разрогачених очију: Истина?

Други рибар: Неко вели Колхиду... где има злата, као овде сумпора!... И зато тражи поморце, јеси разумео? Људе јаке у бури и јаке у борби... јунаке људе, у кратко.

Глàуко: Иђи ћемо!

Други рибар: Дакле, ти мислиш као и ја! Не буде ли Екино хтео поћи, бацићемо га у море.

Глàуко: Не. Оставићемо га где на суву, нека води трговину. А ми ћемо отићи да узмемо Колхиду,.. да постанемо краљеви!.. Хајд са мном, да спремамо ужад, Елетро!

Скачу, један за другим, лако, и они у барку и чује се, који тренут доцније, иза шкуља, како развијају ужад. Свањује.

(Превео: *Миодраг Ристић.*) **Ерколо Луиђи Морсели.**

(Наставиће се.)

ЉЕТО.

Јест! Ја сам видио Љето у лику женскиње дивне
Лежат на игалу морском.

Час био је подневни, тихи,
Кад уморни спавају вали на п'јеску, кад цврчака пјесма
Замире негдје далеко у маслиницима, и сви
Жамори мора и земље стишавају у мук се б'јели
Душу нам пунећ екстазом. — На п'јеску је лежала гола.
А свако зрнце је под њом од радости трептало; свака
Бобуља гроздаче слане на дршку је дрхтала своме;
Школке су љуштуре своје отварале, а црн је дупин
Главао њених до ногу. — На п'јеску је лежала гола
С боцима пунијем сваког изобиља, с брадом на длану,
С лактом на глатку камену, и гледала немирни лет
Галебова далеко сврх хридине морске.

Занесен,
Ја сам мотрио дуго из скровишта својег и сав сам
Дрхтао у свакоі жили, а налик на јеленов зов
Глас ми је ишо по води:

О мајко свих наших радости,
О милостивна,
О добростивна,
На ме ти погледај сада и молитву услиши моју!
Ја носим у жилама својим
Ријеку твог најслађег мл'јека
И сочност свих плодова твојих;
У мени је мирис и мед
Најславнијих твојих цвјетова;
У жл'јездама мојима зру
Сви мелеми и благе смоле,
У својим што градиш их вртлима;
У мени сва твоја доброта
И исконска љубав је сва.
...О кошуљо ватрена,
О канџијо пожуде,
На ме се смртног обазри и пусти до ногу ме својих!
У мени сви звјерињи гладови
И све твоје жеђе су пустињске;
У мојем су срцу све драче
Најоштрије твоје, сви сокови
Најљући, што сама их жмеш
Из кор'јена отровних биљки;
Од тебе је мени сав б'јес
У јуришу, и сва жестина
У обрани; мушка ми снага
С твог длана божански је дар.
...О изворе заноса,
О вихоре духова,
Услиши! Када ти пријем, ко облак се расплинут немој!
Ти си ми метнула у крв
Те огњице, с којих ја бунцам
Већ толико година; ти си
Дочарала пред моје очи
Сто блиставих Фата Моргана,
О којим свеђ трабуњам; ти си
У врзино коло ме гурнуло,
Гдје трпим и уживам.

Чуј ме,
Божице, којој под дланом сталалца без кор'јена плану.

Пусти да грлим те голу на лежају халуга сланих.
Живјет ил умр'јети!.. Сву ћу да примим у жиле те своје
Или да, налик на стабло са сржи већ празном, изгорим
У огњеном наручју твоме.

Цирквеница, у јулу 1920. **Владимир Назор.**

ТУЖБАЛИЦА ЗА ДВА ВЕТЕРАНА.

1.

Последњи сунчев зрак
пада тихо са свршене суботе
на калдрму овде, и тамо с оне стране гледа
на ново ископани двоструки гроб.

2.

Погле сада! Месец се диже,
горе са Истока, сребрн округли месец,
леп, изнад кућних врхова, аветињски, фантомски месец,
огроман и неми месец.

3.

Ја видим једну тужну поворку,
и чујем звук трештећих труба што долазе,
и сви отвори градских улица су преплављени као
са гласовима и са сузама.

4.

Чујем велике добоше где тутње,
и мале добоше чујем где стално лупкају,
и сваки удар великих грчевитих добоша
удара ме скроз и скроз.

5.

Доносе са оцем сина;
у првим редовима бесног јуриша они су пали,
два ветерана, отац и син, заједно су пали,
и двострук гроб их чека.

6.

Сад све ближе јече трубе,
и добоши ударају још грчевитије,
и светлост дана је поврх калдрме скоро ишчилела,
и снажни мртвачки марш ме обузима свега.

7.

На источном небу, на више пливајући
велики тужни фантом се креће сав светао,
то је неке матере велико транспарентно лице,
бивајући на небу све сјајније.

8.

О, снажни мртвачки маршу, ти ми се допадаш,
о месече огромни са твојим сребрним лицем,
ти си ми умиљат
о моја два војника, о моји ветерани што у гроб идете. —
и ја вам, што имам, дајем.

9.

Месец вам даје светлост,
и трубе и добоши вам дају музику,
а моје срце, о моји војници, моји ветерани,
моје срце вам даје љубав.

(Превео: *Д-р Свет. Стефановић).* **Валт. Витмен.**

ЉУБАВ ДРУГАРА.

1.

Направићу континент нераздељиви,
направићу најсјајнију расу што је икад сунце обасјало,
направићу божанствене магнетске земље,
са љубављу другара,
са дугом ко живот љубављу другара.

2.

Засадићу другарство густо ко дрвеће дуж свију америчких река
дуж свију обала великих језера, и преко прерија свију,
направићу градове нераздвојне, са рукама око врата
једних другима,
љубављу другара,
мушком љубављу другара.

3.

За тебе је ово од мене, о Демократијо, да ти служи, ma femme.
за тебе, за тебе ја песме ове извијам
у љубави другара,
у високо узнетој љубави другара.

(Прев. *Д-р Свет. Стефановић.)* **Валт. Витмен.**

ИЗ ХИМНЕ ПОВОДОМ СМРТИ А. ЛИНКОЛНА.

16.

Ходи, мила умиљата смрти,
таласај се около света свечано долазећи,
долазећи у дану и ноћи, свакоме и свима,
пре или после, о нежна смрти.

Слава нека је бezданој васиони,
за живот и за радост и за све ствари и знања чудна,
и за љубав, слатку љубав -- али слава, о слава, и слава,
за сигурни обухват руку хладног загрљаја смрти.

Мрачна Мати! Што увек близу нас пролазиш са меким стопама.
зар нико није испево за тебе песму најлепше добродошлице?
Онда је ја певам теби, ја те величам изнад свега,
носим ти песму једну да, кад већ мораш доћи, дођи
без колебања.

Дођи све-обујамна Смрти, ослободитељко снажна!
Када је тако да си их ти узела, ја радосно опевам мртве,
изгубљене у твоме валовитом океану љубави,
окупане у струји твога блаженства, о Смрти!

Теби од мене веселе серенаде,
теби од мене песме игре и поздрава и украса и гозбе,
и видици широких крајева, и високо разастрто небо је за тебе,
и живот и поља и огромна дубоко замишљена ноћ.

Ноћ у ћутању испод многих звезда;
и обала океана, и промукли шапат таласа, чији глас ја знам.
и душа која се теби окреће, о неизмерна и велом затајена смрти,
и тело које се чврсто уз тебе угњездило.

Преко врхова дрвета ја пуштам песму за тебе да плива,
преко плиме и осека вала, преко миријада поља
и широких прерија,
преко густо стиснутих градова свију, и преко крцатих
лука и друмова,
ја пуштам да плине ова песма, с весељем, с весељем,
теби, о Смрти!

(Прев. *Д-р Свет. Стефановић.*) **Валт. Витмен.**

ВУК У СРБИЈИ.[1]

(ОКТ. 1828—АВГ. 1831.)

I.

ПРЕЛАЗАК У СРБИЈУ И ПОЧЕТАК ПИСАЊА ЗАКОНА; ПОВРАТАК У БЕЧ; ТРАЖЕЊЕ ЛЕКАРА ЗА СРБИЈУ И УЧИТЕЉА ЗА КНЕЖЕВЕ СИНОВЕ; ПОВРАТАК У СРБИЈУ И СЕОБА ПОРОДИЦЕ У ЗЕМУН.

Чим је дошао у Беч наставио је преписку с кнезом Милошем преко кнеза Васе. — Дванаестог јуна (1828) пише му да је примио послате му песме и захваљује. Јавља му да су осим оних двеју књига песама на немачком, што су изишле у Лајпцигу (од Талфије) изишле још две: једна у Лондону на енглеском (од Џ. Бауринга) и једна у Петрограду на немачком (од Петра Гецеа) ова последња посвећена је великој кнегињи Јелени Павловној, снаси цара Николе, и имала је великог успеха. Пред полазак из Будима читао је — вели — у Лајпцишким новинама да се наше песме и по Америци читају и хвале. „Кад дакле други народи наше песме (и поред њи *нас*) тако фале и уважавају, како да ји ми не купимо и не издајемо на свет, док се и по тим земљама нису погубиле, као и по Срему, Бачкој и Банату? Господаревим ће славним делима бити најлепши венац, који нигда увенути неће, ако он мене милостиво потпомогне, као што је већ одавно почео, да скупимо још што је више могуће наши песама. Ја мислим, да би сам за неколико месеци с Његовом милостивом помоћу у самој нанји Ужичкој и Пожешкој скупио још *пет* књига."

[1] Једна глава из повећег списа *Живот и рад Вука Стеф. Караџића.*

Чека одговор од Господара на писмо од 31 маја, па да гледа одмах да се крене да купи песме. Потребан му је, у данашњим временима, позив Господарев, макар само с три речи, да би лакше добио пасош.

Кнез Васо му одговори (27 јуна) да га зове Господар, да одмах по пријему овог писма дође. — Вук му јави (10 јула) да се спрема на пут и да се нада око половине августа бити у Србији (Преп. IV. 129—131).

С пасошем је заиста ишло потеже. Први пут се обратио писменом молбом полицији 23 јула. Други пут обрати се Главној полицији 6 августа: а трећи пут обрати се Дворској полицијској управи („k. k. Polizey-Hofstelle) 30 истог месеца (Преп. V. 590, 591). Није добио допуст ни до 25 септембра, тако да је и Копитар морао посредовати. Једном цедуљом Вук му напомиње кад буде писао, да рече како је рад собом повести и дете, да га у Земуну или у Митровици да у немачку школу ради српског језика, па ће одоцнити, ако скоро не пође, јер школе почињу 1 нов. (по рим. Преп. I, 328).

Једва је добио пасош и стигао у Земун око 20 октобра. Сина намести код оберлерера Ник. Хаџића, а сам пређе у Београд 24. н. м., где су га већ чекала кола за Крагујевац (Преп. I 328; II, 84).

*

Кад је стигао у Крагујевац кажу му да су га звали да *пишу законе за Србију*. Давидовић је био начинио план за то: да се прво преведе Наполеонов кодекс на српски, па би после комисија, у којој би Давидовић био секретар, одабрала оно што је за Србе. То је све требало да се сврши за шест месеци, потом да се штампа.

Њему даду једног писара и он почне преводити кривични законик.

Тај је посао био за њега — како сам каже — права робија, и свакојако је гледао да га се отресе. — Дошао човек да купи песме, а они му дали да преводи законе![1]

[1] У Вуковим хартијама на једном парченцету стоји:

„1. Нојемвр. (1828) дошао сам у Крагујевац, а 26 истог мјесеца почесмо преводити Наполеонове законе на српски". Ако је ова белешка савремена, и датуми тачни, онда је он врло мало радио на превођењу, јер је око половине децембра отишао из Крагујевца.

Не свршивши сасвим превод кривичног закона добије допуштење да се врати у Беч, и да препише свој Нови Завет, па на пролеће да дође у Крагујевац. За то време они су требали да буду готови са законима, и он је имао да иде у Петроград да обоје штампа. — Наручено му је да на пролеће доведе у Земун и породицу, да би је лакше могли помагати са животним намирницама (Преп. I, 352).

Тако се око половине децембра крене у Београд. У Земунски контумац ступио је 18 децембра а 28 изишао — десет дана пре утврђеног рока. Ово раније пуштање добио је посредовањем Милошевим, кога је молио да пише генералу Варадинском Сигенталу, или директору контумаца (или обојици), да не би толико време продангубио. Милош је то учинио. Писао је генералу и послао му на дар дивљег вепра. Пишући директору није пропустио да се на Вуков рачун грубо не нашали: „Г. директору пишем, јавља Вуку, да сте ви кугу још онда прекужили кад вам је нога таква остала, зато да се вас не боје, да ћете их окужити. — то је шала, немојте се наћи увређени од мене,“ (Преп. II. 587—589.).

Кад је дошао добио је (6 новембра) сто, а пред полазак (12 децембра) две хиљаде гроша, (Петровић, Финансије III. 251, 252).

*

Полазећи из Крагујевца Вук је имао да изврши још два налога; да доведе у Србију једног доктора, и да гледа наћи подесног француског учитеља за кнежеве синове.

О доктору је било говора још за време Вукова бављења у Србији 1827, и он је по повратку писао Стевану Прерадовићу у Будим, и препоручивао му да пређе у Србију, описујући му лепим бојама положај који ће тамо имати, и да се нико неће кајати ко тамо за лекара оде.[1]) — Прерадовић му одговори (7 маја 1827) да се дуго премишљао и није се могао

[1]) Занимљиво је да је Вук овако писао Прерадовићу, а пре само 7—8 месеци сасвим је друкчије мислио о положају људи, који прелазе у Србију. Јављајући Копитару да је Давидовић болестан и да ће скоро умрети, овај га пита ко ће га наследити, а он зна једног који би био достојан. — „Ако тај кога ви познајете — одговара му Вук — *никаква другог посла нема* нек иде онамо слободно (то је *за сад*, а послије, ако се што обрне, може бити да ће и други људи онамо ићи)“ — 21 августа 1826, Преп. I 284, 288, 290.

решити. Да је одмах по свршетку школе позват, извесно би отишао, а овако је за две године учинио познанства у Будиму, а и посао му иде доста добро, док је у Србији све у неизвесности. (Преп. V, 515). — Кад је с њим био ове године у Будиму, био га је склонио да пређе, и писао је кнезу Васи (15 марта): „Оћете ли да вам доведем једног доктора? Име му је Стеф. Прерадовић, у Пешти је свршио докторију и већ има три године како је у Будиму доктор; али би опет дошао у Србију, кад бисте му дали 1200 форинти сребра и штогођ гаина. Човек је врло поштен и миран, само што је малко грбав“ (Преп. IV, 127).

Кнез Милош не добивши од Вука никаква писма, пише му (18 февр.) и кори га што му не пише о делима која му је препоручио, а пише кнезу Васи о којекаквим беспослицама. Биће, вели, принуђен другога кога тражити да му комисионе извршује.

Вук похита да се правда једним дугачким писмом (8 марта). Његове заповести биле су му, вели, увек најсветије, и једнако је о њима на путу мислио, а што му није писао, узрок је, што му није имао шта повољно и извесно јавити. Доктора Прерадовића је још пре две године препоручивао и био га склонио да дође. И сад при повратку нарочито је свратио у Сомбор, и ако му није било уз пут, да с њим говори. Али он сад како се наместио у Сомбору није рад да га напушта. А сем њега и доктора Стејића, који се спрема у Шабац к Јеврему, он не зна другога правога доктора који би хтео тамо прећи. — Што се учитеља тиче, он је разумео да не треба одмах, већ до једну годину дана, али се и о томе распитивао. *Ма каквог* француског учитеља лакше је наћи, него правог доктора; али достојног учитеља није ласно. Помиње Исаиловића, професора Сомборске препарандије, који зна *нешто* француски, и можда би за добру плату дошао. У Трсту имају двојица, Владисављевић и Поповић, али сумња да би први дошао, а други да би био добар. Добро би било кад би се нашао какав Немац, протестант (али такав не зна српски) или Словак. Али држи да би најбоље било да он своје синове пошаље у Беч или — ако би то због политике било незгодно — у Петроград у пашки корпус. — Ако је ствар хитна, моли га, да му јави колика би била плата учитељева, колико ли за путни трошак, па ће гледати, а писаће и Владисављевићу.

И заиста одмах је писао Фрушићу, који му је одговорио

(21 марта) да од трстанских учитеља ни један није способан за француског учитеља, и да би ваљало наћи правог, образованог Француза. Прилаже услове трстанског француског учитеља, који држи приватну своју школу и препоручује га. — То је писмо Вук послао кнезу Милошу 5 априла. (Преп. II. 590—594, 597).

*

Оно писмо кн. Милошево размимоишло се с Вуковим од 19 фебруара, којим му јавља да ће најдаље почетком априла поћи из Беча с породицом у Земун. — Кнез му је одговорио да се сад по рђавом путу не креће, већ да остане у Бечу до даље наредбе, и док му не пошље новаца за пут (Преп. II. 591, 594).

Истог дана кад је кнез Милош писао ово писмо Вуку, Вук је писао Давидовићу (5 марта) и јамачно му је говорио о своме дуговању Миловуку, који је наваљивао да му се дуг исплати.

Горе је речено да му је 31 маја 1828 остао дужан 566 ф. Двадесет првог јуна опомиње га на дуг, и нада се да ће му ту суму што скорије послати. Двадесет првог августа поново га моли да га не заборави, јер он није тако богат да дуго може чекати, нити може без новаца своју трговину водити. Тридесет првог јануара дуг је Вуков износио 500 ф. Оно што је Миловук примио од претплате на Даницу за 1829, и од продатих књига, отишло је на штампање Данице. Зато му опет пише да му ту суму што скорије пошље, јер дуже чекати не може. Десет је месеци како чека, а позајмио је на осам дана; није му помножено с интересом, кога не тражи, већ му треба капитал да с њим ради. „Кнез Милош и браћа његова валда ће толико увидјења имати да ја нисам дужан житіа о оволикои штети мојои издавати, треба или ви или ја да им пишемо, јер мени није до чекања“ (Преп. IV, 244, 245, 248).

Давидовић му је одговорио заједно с кнезом Милошем (25 марта). Кнез му пише да по Ђурђеву дне пође с породицом, и да је остави у Земуну, а он да пређе у Србију. Шаље му 200 талира, 100 да исплати Миловука, а 100 њему за трошак (Преп. II, 87, 595. — И поред овога Вук је остао Миловуку дужан још 100 фор. — Преп. IV, 255).

Вук је пошао из Беча 30 априла, и стигао је у Земун 16 маја, и оставивши ту породицу прешао је у Београд 30 и. м. (Преп. II, 600; I, 334; Archiv 37, 443).

(Наставиће се). Љуб. Стојановић.

МЛАДИ ЊЕГОШ.

(Крај.)

II.

Његош је пошао с Цетиња 3 јуна 1833 заједно с Милановићем као својим секретаром и сапутником. Задржавајући се помало у Котору и Трсту, Његош је дошао у Беч 22 јуна, и остао у њему неколико дана. Од официалних личности бечкога двора, Његош ни једну није посетио; он ће тек, три године доцније, бити представљен Метерниху. Посетио је руског посланика Татишчева, који је с њим био врло задовољан. Посетио је још карловачког митрополита Стратимировића, који се тад у Бечу бавио. Овај конзервативни старац, заштитник Милована Видаковића и архимандрита Крестића, а гонилац Вука и Мушицкога, тужио му се на ову двојицу, а Његош их обојицу бранио. Јамачно је стари патриарх био не мало зачуђен кад је видео, како овај млади архимандрит ватрено брани Мушицкога.

Његош се у Бечу познао — и то је за нас најважније — с Вуком Караџићем.

Њему је јамачно била жеља да се с Вуком позна. О Вуку је слушао ван сумње много, од Милутиновића. Вукова дела сигурно је читао; на четврту свеску његових народних песама, која је баш тад излазила, био је претплаћен. Срби у Трсту нарочито су му препоручили „да Г. Вука тамо посети." И сам је волео да се позна с тим силним књижевником, он полетарац у књижевности. Желео је и да му прочита коју своју песму из „Пустињака цетињског", који је у рукопису на пут понео; у свом неофитском жару, он се ни у Трсту није могао уздржати да тамошњим српским учитељима и трговцима не прочита штогод из те своје збирке. Ја остављам на страну практичне разлоге који су Његоша могли упућивати на Вука. Невичан Бечу и немачком језику, он је желео мало српског друштва. Како је Вук дотле, 1819, био у Петрограду, то је Његошу требало да добије обавештења за пут и бављење тамо.

Вук, опет, имао је још више разлога да се позна с Његошем. Вук је тада био стално настањен у Бечу, истина тек од неколико месеци; био је старији човек, у 46 години, ожењен, с прилично напредном децом. Био је чувен, уважен код доброг дела Срба а и на страни; написао је и издао своја најглавнија дела; спремао се за друга, такође важна дела или

прераде ранијих, и нарочито се оштрио за одсудан бој са својим противницима; добио почасан докторат на университету у Јени, постао члан ученог друштва у Гетингену, дочекао ту част да му сам Грим преводи дела на немачки, ушао и он у Брокхаузов лексикон као и Милутиновић; итд. Вуку је нарочито било стало да добије што више и што бољих присталица за своје идеје. Куд ће бољег присталице од овог младог владаоца и тек што не владике, и још песника, и који пише чистим Вуковским језиком? То је ванредна тековина за његову партију. Зато Вук, чим је добио глас из Трста да Његош долази, и препоруку да га потражи, (јер су и Вуку писали из Трста оно што су Његошу рекли), није, држим, ни мало каснио да га нађе, и, јамачно, први он пошао Његошу. Уз то, и други, личнији разлози могли су Вука на то гонити. Вук дотле још није био у Црној Гори и Приморју. Тај крај, то чисто врело народних песама, чистог језика, старих обичаја, он је тако срдачно желео полазити, а ето му сад сам владар тога краја долази скоро на ноге: како, дакле, да се не позна с њим? Та ако је тај младић поле како га описују, ето Вуку најбоље прилике да иде у оне крајеве, да тамо буде с њим, уз њега, са свима потребним препорукама и материјалним средствима; Вук је, као што је познато, убрзо, већ идуће године, био цетињски гост Његошев. Његош је, даље, мислио онда да набави штампарију за Црну Гору, и остварио је одмах, још исте године, ту мисао. И то је било добро за Вука. Он је могао понешто свога штампати у тој штампарији, под бољим условима него у Лајпцигу и Бечу, и јефтиније, управо бадава. После, та штампарија треба да буде састављена и из слова Вукова правописа, — то је добро ради рекламе за Вукове правописне идеје. Вук одмах и светује Његошу да се и та његова слова (*љ*, *њ*, *ј*) лију, и узима на себе бригу о томе; као што је познато, Вук је убрзо, 1836, штампао збирку пословица у Његошевој штампарији. Па и иначе, Вуку је требао Његош. Он је човек од будућности и утицаја, а Вук је један сиромашан књижевник, који натеже с најскромнијим средствима за живот. Вук је, мало времена пре тога, био у врло тешкој кризи, и баш тих дана поправио нешто своје стање, добивши једну скромну годишњу пенсију из Трста.

И Вук, дакле, и Његош имали су пуно разлога да се познаду. И они су се познали, јамачно у Његошеву стану,

који не знамо где је био. После је и Његош ваљда долазио Вуку, који је седео у улици Шпителберг, одмах иза Немачког Народног Позоришта (Deutsches Volkstheater), од Беларије на више; ту је Вук имао један стан из авлије (im Hofe). Или су шетали по Бечу заједно. Лепо је морао изгледати Његош у тим шетњама: с десне Вук, с леве Милановић, а Његош међу њима прав и висок као бор. Шта су разговарали? Јамачно о језику и књижевности, о Вуковим делима, о његовим противницима, о Стратимировићу, о народним песмама, о Мушицком, кога су хтели заједно походити у Карловцу (и то је морала бити Његошева, не Вукова идеја); даље, о Његошеву „Пустињаку“ из кога су читали и који су једно време мислили у Бечу штампати; затим о Црној Гори, па Русији, о Петрограду, где му је Вук причао како је био сјајно дочекан и одликован. Одмах су постали добри пријатељи. Његош је Вуку одмах говорио *ти* — тако му пише после из Петрограда, — а Вук је ваљда њему, као будућем владици и сада владаоцу, говорио *ви*. Његош је врло лепу успомену понео о Вуку, и био му увек и добар пријатељ. Он је и нешто Вукова утицаја претпео: у целом „Лијеку јарости турске,“ који је одмах идуће године штампао, нема ни једног „дебелог јера“; то је прва књижевна част и поштовање Вуку од Његоша. А Вук је био сав радостан услед познанства с Његошем. Показао га је Копитару, који га, од то доба, зато што је Његош био и владалац и песник уједно, зове царем Давидом. Вук је писао убрзо једно радосно писмо Мушицком, хвалећи јако Његоша. Писао је о том и Јовану Стејићу; тога писма данас немамо, али каквим је похвалама Вук у њему обасуо Његоша, видимо по томе што Стејић у одговору каже: „Мило ми је што вам се владика црногорски онако допао.“

Из Беча је Његош пошао почетком јула. Ишао је „преко Пољске,“ као што је и Вук ишâо; колима наравно, јер железнице тад није било у Русији.

Његош је стигао у Петроград око 20 јула, исте 1833 г. Јавио се најпре, још с пута, митрополиту петроградском Серафиму, и молио га да му одобри становати у Александроневској Лаври; кад је ушао у варош, јамачно је одмах тамо колима окренуо. Ту је походио митрополита и био лепо примљен од њега. У том манастиру огромних, чисто руских димензија, који се налази у вароши, на јужном крају Невскога

проспекта, и који својим обилним зидом обухвата дванаест великих цркава, пуно мањих капела, дом Духовне Академије. дом Духовне Семинарије, дом за митрополита и друге зграде. даље баште и паркове, уз то и неколико гробља, у којима је човек тада могао гледати гробове Суварова, Ломоносова, фон Визина, Карамзина; у том конгломерату палата, Његош је добио стан и све потребности. „Ово ти јутрос полусањљив пишем — јавља Његош Вуку, првих дана по доласку у Петроград, — из гласовитог манастира Александра Невскога, но тек именом манастира, а свијем прочијем палате.“

Одмах је учинио две посете. На митрополитову екипажу. прешао је дуги и сјајни Невски проспект, где су величанствене цркве и зграде, и при крају сврнуо у десно, на Дворцов трг, на Пјевчески мост, пред зграду Министарства Спољних Послова. Ту га је примио граф Карло Васиљевић Неселроде, министар спољних послова и вицеканцелар, доцније канцелар, који је био министар спољних послова још под Александром I, па кроз цело време царовања Николе I, и дочекао на истом месту и Александра II. Неселроди је био познат долазак Његошев; то му је јавио Татишчев из Беча 28 јуна, с молбом да Његош „брже сврши послове који га позивају у Петроград.“ Његош је предао Неселроди још једно писмо Татишчева, у којем га овај јако препоручује. „Одлучност и правичност — казује се ту — које је Његош показао у владању својим народом, стекле су му поверења код његових суграђана, и било би сасвим достојно и праведно да сам цар нареди његово посвећење за владику, и да му тим начином дȁ могућности да врши своју власт с још више успеха.“ Неселроде је одмах, после Његошеве посете, отишао цару да му реферише о тој ствари. Његош је, после, отишао екипажем на кеј, на Неву, прошао поред Адмиралитета и споменика Петру Великом, и зауставио се пред горостасним домом Св. Синода, црвеним и белим, по нарочитој руској архитектури. Ту је изашао пред Степана Димитријевића Нечајева, који је, баш месец два раније, а у својој четрдесетој години, постављен за оберпрокурора Св. Синода, добио једно од најважнијих места у Русији и које је много доцније заузимао познати и упливни Победоносцев. Нечајев је, мора бити, врло усрдно примио Његоша; то се види по многим услугама које му је учинио за време његова бављења у Петрограду. Његош му је, зато, био врло благодаран; ода коју му је испевао у „Пустињаку“, сведок је томе.

После те две посете, ствар је Његошева одмах узела добар обрт. Неселроде је реферисао цару, изложио целу историју Црне Горе последњих година, показао у руском преводу Вукотићево писмо којим се изражава жеља целог народа да се Његош завладичи. Цар, „не налазећи никакве препреке томе“, — те се речи наводе у актима — одобри ствар и нареди да се пошље Синоду на даљи поступак; дозволи, уз то, да се 15 хиљада рубаља може утрошити на посвећење. Синод, у пуној седници, с митрополитом Серафимом на челу, узме ствар у претрес и реши је повољно. „Не гледајући на двадесетогодишњу младост архимандрита — тако гласе акта —, а имајући у виду примере ранијих времена, Синод не оклева благословити га на виши јерархиски степен“. Решено је било даље да се наречење за владику учини 9 августа, а посвећење 15 августа, у Александровској лаври. Али цар, примивши то решење, промени га и сам својеручно запише на акту писаљком: „посвећење извршити у Преображенској катедрали, на дан 6 августа“. Цар је помакао дан јер му је требало путовати. Пруски краљ Фридих Вилхелм и аустријски цар Фрања I већ су га чекали од 7 августа по новом, у Теплицу у Чешкој, где су имали врло важан састанак. Ипак је цар задоцнио на тај састанак и то само ради тога што је хтео лично да присуствује посвећењу Његошеву, па се морао задржати у Петрограду дуже.

Сад је све готово; има још да се Његош представи цару, и да се нарече и посвети за владику.

Другог августа, Његош је пошао из Лавре на нарочитој карети, парадним колима са четири коња; — лакеј је један био позади; — и ишао је у аудијенцију цару. Цар Никола I био је тада на Елагинском острву, с ону страну Неве и Невке, у лепом Елагинском дворцу, зиданом по плану Росија, с красним енглеским парком. С каквим ли је осећањем Његош тада ишао на аудијенцију? Како ли му је било кад је угледао дугу фигуру Николину, његов римски нос, његово мршаво и строго лице на којем је 37 година учинило већ доста бора! Алекса Ненадовић, један од војђа народних пред устанак Карађорђев, кад је видео цара Јосифа, мислио је да ће му од страха доња усна препући. Његош, наравно, није био тако наиван као овај прости шумадиски сељак. Уз то је Његош био и сам владалац, по круни брат оном пред кога је излазио, и ако врло

скроман брат. Без довољно критицизма, Његош је у овом силном аутократору гледао онога који је две три године раније скрхао Турску, отео јој Једрене, Карс и Ерзерум, и који је био први покровитељ балканских државица. У својим одама које је одмах иза тога испевао цару, као и у једној ранијој песми о руско-турском рату, Његош је јасног доказа дао да је то гледао у цару Николи. Шта су разговарали и колико Његош и цар, не види се по актима; разговор је вероватно ишао преко тумача, и цар је, по свему се види, био задовољан с Његошевом управом у Црној Гори и одобрио му политику. „Превасходне особине Њ. В. Преосвештенства архиепископа Црне Горе — пише Неселроде у једном акту тих дана — прибавиле су му код Њ. В. Цара најласкавији пријем". Усмена традиција зна нешто више да каже о тој посети. Кад је цар, који се, по речима руских историка, „особито одликовао својим високим растом", видео џиновског Његоша, он му је, насмејан и у фамилиарном тону, рекао: „па ви сте виши од мене". А Његош, који је и тада имао брзу и згодну реплику, одговорио му је: „Сам Господ Бог виши од цара руског".

На Преображење, 6 августа, било је посвећење Његошево за владику. Извршено је у Спасо-преображенској катедрали, у вароши, близо Литејног проспекта, у једној од најугледнијих цркава петроградских, и пред којом и данас стоје турски освојени топови. Кад је цар наредио, све је било спремно и ако је рок за спремање био врло кратак. Присутни су били сам цар, па његова свита и потребни министри, затим цео Синод: Нечајев, митрополит Серафим, митрополит Јона, епископ Венедикт и други. Његош је био у владичанској одежди. Имао је о врату, на златним ланцима, „панагију (медаљонску иконицу Богородице) украшену брилљантима и смарагдима, и крст на прсима, такође украшен брилљантима и аметистима", у вредности од осам хиљада рубаља. То му је цар поклонио, „у знак особитог благовољења", како се у указу каже. Церемониал посвећења уређен је био по обреду архијерејског рукоположења, само је у том обреду изостављено било, по одобрењу цареву, све што се односи на владике руске држављане. Први део посвећења, између часова и службе, састојао се „из испитивања вере и заклетве архијерејске". Други део, само посвећење, завршено је трократним појањем „многаја љета" најпре цару, па царици, престолонаследнику.

Синоду и најзад „новонареченом епископу Петру богоспасајемих области црногорске и брдске“. После тога, предана је Његошу грамата о владичанству, и чин архијерејске заклетве на који се потписао и Његош и они који су га хиротанисали. Тако је Његош посвећен за владику, први од црногорских владика посвећен у Русији, и још у присуству цара. Његов претходник, славни владика Петар, желео је такође да се у Русији посвети, али му руски посланик у Бечу није дао ни пасош за Русију.

После тога, Његош је остао још месец дана и нешто више у Петрограду, приман лепо у многим круговима.

Лицем у недељу 14 новембра 1833 године ушао је један путнички пароброд поред Пунте од Остре у залив бококоторски. На палуби је седео један млад човек, у владичанској мантији од црвене кадифе с белом поставом, и о врату је имао панагију и крст од скупоценог драгог камења. То је био Његош који се са свог шестомесечног пута враћао из Петрограда у Црну Гору. Задовољан је био и ведре душе. Враћао се са знатно појачаним ауторитетом, који му је дала посета у цара. Добио је снажну потпору и довољна средства да и даље изводи и разграна велике реформе, тако потребне његовој земљи. За њим су ишли сандуци књига, потребних ради оснивања првих школа у Црној Гори, и сандуци типографског материјала, којима ће се оснивати једина штампарија у земљи. Он је гледао како ће у будућности поставити закон и поредак у својој земљи, укинути крвну освету, четовања и старе вражде и мрзости. Видео је како ће Црна Гора, до тада сматрана као проста турска провинција, бити независна уређена држава коју ће сви поштовати. А сањао је и о том како ће себе образовати, усавршити, облагородити. Научиће језике, читаће велике писце које је тад тек почео куповати, ући ће у релације с књижевницима нашим и страним; и сам ће тек сад писати, сад први пут штампати књигу песама. Млад је, али код тако гениалних умова као што је његов, вредност не чека на године. Већ у оном што је тада мислио и певао, прве су, једва приметне, клице песника „Горског Вијенца“. Он је већ онај доцнији Његош, и ако далеко од зрелости. Са својим сталним стремљењем у напред и у висину, он ће успети, сигурно. После свега што је овом приликом осетио и видео, он неће више мировати него ће тежити све нечем вишем, грабити

сваку прилику за то, право ићи у небеске висине. Или, да кажемо његовим речима, он је онај соко за кога је рекао:

Тек соколу прво перје никне,
Он не може више мировати,
Него своје размеће гнијездо:
Грабећ сламку једну и по једну,
Он пут *неба* бјежи цијучући.

Павле Поповић.

ЈЕ ЛИ ФЕДЕРАЛИЗАМ КОД НАС МОГУЋАН.

Ми смо у једном ранијем чланку рекли, у чему се састоји федерализам. Сада ваља да видимо, да ли је он код нас могућан.

Од два облика федерализма, државни савез треба одмах оставити на страну. То је један облик који припада прошлости. Модерни облик федерализма, о коме једино може бити питања да ли је за нас, јесте савезна држава.

I.

Савезна држава постаје, ако не увек, а оно у највише случајева, на тај начин, што се неколико самосталних држава уједини у једну нову. Овакво уједињење показало се потребно нарочито онда, када је иста народност била поцепана на неколико држава, и када се код ње, услед јачања и ширења народносне свести, осетила тежња за стварањем једне велике народносне државе.

Оне државе које се сједињују у савезну државу, губе услед тога своју самосталност. Са теоријског гледишта, оне, са губитком самосталности, губе битно обележје државе, али ако, са теоријског гледишта, престају бити државе, оне, у пракси, задржавају своју дотадашњу државну организацију. На пр. немачке државице, после образовања Немачке савезне царевине (1871), задржале су своје владаоце, своје министре, своје парламенте. Сва је разлика била у томе што је раније њихова власт била самостална, а сада је имала над собом савезну власт.

На тај начин, у савезној држави постоје две организације: организација нове, савезне државе, и организације свих старих држава које су савезу претходиле. Како постоје две

организације подједнако способне за вршење државних задатака, то је сасвим могућно поделити државне задатке између те две организације. У првим данима савезне државе, савезу се остављају само они задатци чије се вршење мора, у интересу државног јединства, централисати: војска, спољашња политика, царине, новац, железнице, итд. Све остало оставља се посебним државама, које имају старију, разгранатију и извежбанију организацију од савеза, и које су раде да сведу на што мању меру оно сужавање своје надлежности које је постало потребно услед стварања савеза.

Из овога изилази, да савезне државе најпре може бити тамо, где се неколико држава спојило уједно. Најпре се ту могу државни задатци поделити на две организације: једну централну и једну локалну, јер је ту локална организација једна бивша државна организација, потпуно дорасла свима државним задатцима.

Држава СХС није постала спајањем неколико ранијих држава. Она је, истина, састављена од делова али ти делови нису сви били државе. Краљевина Србија била је неоспорно држава. Краљевина Црна Гора такође, — али већ за Црну Гору има да се примети, да је била доста примитивна држава, која још није посведочила своју способност за задатке модерне државе. Што се тиче оних делова државе СХС који су до 1918 припадали Аустро-Угарској, то су биле провинције а не државе (Босна, чак, није била ни провинција, него „потчињена земља“; или, како су неки аустријски правници тврдили, колонија). Изузетак би имао да се учини за Хрватску. Њени су правници увек доказивали да она није провинција него држава, и ова теза узимана је озбиљно и у страном научном свету. Али, све је ово била теорија; у пракси, Хрватска је уживала једну врсту аутономије, која је обухватала унутрашњу управу, цркву, школу и правосуђе. Овде није потребно улазити у ближе обележавање те аутономије; главно је утврдити факт, да 1918 Хрватска није вршила све задатке једне самосталне државе, и није била за вршење свих тих задатака организована. Ма колико да је у теорији имала главна обележја једне државе, она у пракси није располагала свим апаратом једне државе.

У кратко, од свих делова државе СХС само Краљевина Србија била је потпуно организована модерна држава. Савезна

држава претпоставља већи број држава које су се једна с другом сјединиле. Према томе, код држава СХС први услов савезне државе не постоји. У савезној држави састављеној од делова који су раније биле државе, сасвим је могућно оставити тим деловима да и даље врше поједине државне задатке. Али, како да се то учини у држави СХС, где, изузимајући Србије, остали делови нису раније уживали праву и потпуну државну организацију, и следствено немају потребног искуства и извежбаности за вршење државних задатака?

II.

Савезна држава има поглавито присталица у Хрватској. Хрватски политичари знају врло добро да је, за време хрватско-угарске заједнице, хрватско државно право више припадало историји него садашњости. Али, с друге стране, они налазе да, после раскида хрватско-угарске заједнице, Хрватима ништа више не смета да своје државно право васпоставе у свој његовој историјској тачности, — и траже да се хрватска државна индивидуалност много више поштује у држави СХС, него што је то био случај у Аустро-Угарској монархији, јер, иначе, хрватски народ неће моћи осећати стварање државе СХС као своје ослобођење. На тај начин, улазећи у државу СХС са својим целокупним историјским државним правом, Хрватска би стајала према Краљевини Србији као равноправна држава, — и зато хрватски политичари налазе да би државу СХС ваљало уредити као савезну државу.

Примимо за један час хрватску тезу без дискусије: питање увек остаје, да ли су две државе, Србија и Хрватска, довољне за стварање савезне државе. Ова претпоставља много већи број држава (запажено је, узгред буди речено, да је лакше држати у заједници велики број држава него мали, и да је најтеже од свега држати у заједници само две државе). Србија и Хрватска могле би начинити само једну дуалистичку државу као што су биле Шведска и Норвешка, или Аустрија и Угарска, — а то је нешто сасвим друго него савезна држава. Хрватски политичари, међутим, не траже дуалистичку државу, него баш савезну, — и да би учинили ову могућном, они помишљају да и оне делове државе СХС, који раније нису имали никакво историјско државно право, организују, на супрот целој њиховој прошлости, онако као што су у савезној држави

организоване посебне државе. Да би спасли своју бановину, Хрвати би хтели да целу државу поделе на бановине, — следствено, да начине бановинама и оне крајеве који су раније били сасвим обичне административне јединице. По нашем мишљењу, слабост је хрватске тезе поглавито у томе, што из ње излази да једно уређење које се у Хрватској оснива на историјским разлозима, ваља проширити и на друге крајеве у којима оно не би имало никакве историјске подлоге.

Ако се налази да држава СХС не може бити централисана држава, него мора бити подељена на покрајине, и ако се за тим налази да све те покрајине, морају имати једно исто уређење, онда је јасно да то уређење не може бити ни онакво какво су имали они делови садашње државе СХС који су раније били најсамосталнији, ни онакво какво су имали они делови који су раније били најмање самостални. Другим речима, то уређење не може бити ни уређење једне државице у савезној држави, на какво Хрватска држи да има права по својој прошлости, ни уређење једног округа у централисаној држави какво су многи делови државе СХС неспорно имали пре њеног оснивања. Између тих крајности мора се наћи средња линија. Та средња линија може бити само самоуправна покрајина, која је много самосталнија него округ, а опет зато није онолико самостална колико државица. До сада су три наша политичара, — Јосип Смодлака, Стојан Протић, и Љубомир Стојановић, — покушали да проблем нашег државног уређења обухвате у његовој целини: прва двојица израдила су чак и нацрте новог устава. Интересантно је да су та три политичара, ма да иначе по све различна по својим погледима и тежњама, сложна у тој тачци, да треба одбацити и федерализам и централизам, па узети нешто што би било на средини између та два система. Зар то не значи да у самој логици ситуације има нечега што гони на једно средње решење све наше политичаре, чим покушају да проблем нашег државног уређења обухвате у његовој целини?..

Хрватски политичари греше што тај проблем посматрају искључиво са хрватског гледишта. У место да траже оно решење тога проблема које би се, према свима околностима, имало сматрати као најрационалније, они траже оно решење које Хрватској обезбеђује максимум аутономије. У место да хрватску аутономију подведу под она ограничења која изискује

добра организација државе СХС, они покушавају да целокупну организацију ове последње доведу у склад са државним правом Хрватске. У томе циљу, они, тако рећи, шире то право преко границе Хрватске, дају свима деловима наше нове државе онакво уређење какво најбоље одговара специалним захтевима историјске аутономије Хрватске, и на тај начин претварају државу СХС у савезну државу, и ако она у ствари *није* постала савезом већег броја самосталних држава.

III.

Од свих савезних држава које су постојале у наше време, Сједињене Државе и Немачка Царевина показале су се у пракси највећма чврсте и успешне организације, потпуно дорасле за највише и најтеже задатке како на пољу спољашње тако и на пољу унутрашње политике. Шта је то што је тим државама, поред свега њиховог федералистичког уређења, омогућавало оно усредсређивање државне снаге и енергије, без кога су велики успеси у политици немогућни?

У Сједињеним Државама, растурање политичке енергије коју је федералистичко уређење могло произвести, било је спречено једном нарочитом партијском организацијом. У тој земљи федерализма постоји страховита партијска централизација; та огромна земља са сто милиона становника подељена је свега на две странке, које су са својом организацијом продрле у све државице Северо-америчког савеза, и на тај начин служе као средства политичког уједињавања. Шта мари, што су грађани Сједињених Држава подељени на велики број државица када су, с друге стране, везани између себе истим политичким начелима и интересима? По тексту устава Сједињених Држава, могло би изгледати да је, у њима, политички живот поцепан на онолико центара колико има државица. У ствари, државице су престале постојати као самостални политички центри; оне су увучене у организацију великих савезних странака, — и захваљујући тој партијској централизацији, федерализам није у Сједињеним Државама постао опасан за државно јединство.

У нашој држави ми смо још далеко од ове американске организације странака. Једина странка која је успела да продре са својом организацијом у све покрајине, то је социалистичка странка, али како је она, у овом тренутку, усвојила револу-

ционарни програм, на њу није рачунати као на државотворну снагу у нашем новом политичком животу. После социалиста, католици су чинили највеће напоре да разбију оквире наших покрајинских странака, и створе за целу земљу једну уједињену католичку странку. Поред свих тих напора, католичка странка мораће остати једна покрајинска странка, јер се католици, у већим масама, налазе само у појединим а не у свима покрајинама наше земље. Остављајући на страну социалисте и католике, наше политичке странке носе још увек обележје покрајинских странака. Демократска странка била је покушај једне централне странке, али тај покушај, мора бити, успео је врло непотпуно, када се на челу странке, у њеном главном штабу, виде искључиво српски политичари, — управо с једним јединим изузетком, србијански политичари. Ако би се, код нас, усвојило федералистичко уређење, наше странке, такве какве су сада, не би биле у стању сузбијати својом организацијом оне тежње политичког разједињавања које то уређење собом доноси. Из тих разлога федерализам би могао имати код нас извесне незгодне последице које је у земљама партијске централизације био спречен да производе.

IV.

У старој Немачкој Царевини политичко јединство није било обезбеђено партијском централизацијом (премда је и ту било јаких централних странака, — на пр. добро познати „центрум,“ основан, тако рећи, заједно са Царевином). Ни влада савеза ни влада државица није била организована по начелима парламентаризма, — и зато немачке странке нису имале онај политички значај који имају странке у парламентарним монархијама и у републикама. Политичко јединство било је у Немачкој Царевини обезбеђено на сасвим други начин него у Сједињеним Државама, — на име, на тај начин, што је свима државама које су ушле у састав Немачке Царевине, наметнута пруска хегемонија. Политички центар Царевине није се налазио у савезној скупштини, коју је бирао народ, него у савезном већу, чије су чланове постављале владе посебних држава. У томе већу нису све државе имале исти број гласова: изузимајући Пруску, остале су државе имале почевши од једнога гласа па до шест гласова. Пруска пак имала је 17 гласова, — дакле, скоро три пута толико колико она држава

која је имала највише гласова. Председништво у савезном већу, такође, припадало је Пруској. На тај начин, пруска је хегемонија била утврђена и ујемчена самим уставом. Та земља, којом је управљао један монарх „по милости божјој," наслоњен на војску и на бирократију, давала је целој Немачкој једно врло чврсто руководство, које није трпело поговора. Та пруска хегемонија била је у Немачкој Царевини главно јемство противу опасности федерализма.

Као што смо видели, код нас није извршена она партијска централизација која би нас могла обезбедити од опасности федерализма. Ако не бисмо хтели да без икаквог обезбеђења, просто на сумце, улетимо у федерализам, ми бисмо морали претходно решити питање ко ће у нашој савезној држави водити прву реч, коме ће припадати хегемонија. Ту скоро, у мом присуству, разговарали су један Србин и један Хрват о уређењу наше нове државе, — и Србин је рекао Хрвату од прилике ово: „Ви желите да у нашој новој држави имате положај Баварске!? Е лепо, будите Баварска, — само онда, ми ћемо да будемо Пруска!"...

Тешкоћа је само у томе што Србија, са својим парламентаризмом и својом партијском поцепаношћу и неслогом, не може бити Пруска, — и што би Хрватска, на крају крајева, пре пристала и на једну централисану државу СХС, него на једну савезну државу са српском хегемонијом. Ипак остаје ван спора ово. Ако се махнемо празног теоретисања о савезној држави, па се запитамо који су чиниоци обезбедили, у пракси, успех великих савезних држава, — наћи ћемо да су ти чиниоци били или јаке централисане партије или хегемонија једне јаке војничке државе. Код нас ни један ни други од ова два чиниоца не постоји, — и према томе врло је неизвесно, да би код нас оглед са федерализмом успео.

Слободан Јовановић.

ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА ПРЕД ЗАХТЕВИМА НОВОГА ДОБА.

Суштину хришћанске цркве обележава крајњи циљ хришћанске религије. Њен пак крајњи циљ састоји се у култивисању целога човечанства на подлози принципа хришћанске цивилизације у томе смислу да воља, т. ј. живот и рад свакога човека појединце и свих људи укупно, буде у сагласности са вољом, која је изражена у јеванђелском учењу. Да би се тај циљ постигао, да би се у истини препородило цело човечанство и утврдило „Царство Божје“ на земљи, Христос је установио цркву са нарочитом организацијом њене власти и средстава. По садржини и врсти послова, по својим функцијама, власт Христове цркве је у главноме тројака: 1. право и дужност учења о правој Христовој вери; 2. право и дужност вршења свештенорадњи и 3. власт управљања са трима својим функцијама: уредбодавном, судском и административном.

Имајући у своме задатку, с једне стране, истинско похришћањавање *целога човечанства*, црква, начином свога рада, својим тројаким пуномоћијем, с друге стране, обухвата једновремено, дакле, и *целога човека*, као појединца, потпуну његову природу, задовољавајући све праве потребе човечје душе. Преко својих органа, по нарочито утврђеном плану и начину, црква све три поменуте функције мора вршити подједнако ревносно. Учењем о правој хришћанској вери она мора просвећивати *разум*; вршењем св. тајни и свештенорадњи дужност јој је да оплемењава и снажи *срце*, а душестаратељским и дисциплинским мерама — да челичи и упућује на добра дела *вољу* човекову. Религиозно веровање сваког хришћанина мора бити чисто од ма каквих заблуда и празноверица; он мора знати: у шта верује и зашто верује. Форма богослужења и култа мора бити оживљена свешћу о смислу, садржини и значењу њеном, а не празна. Управљање црквом и примена душестаратељских мера, према стању и потреби појединих чланова, од стране црквених органа мора бити вршена систематски, непрекидно и с потпуном преданошћу повереној служби, како би се воља човекова у истини упутила на прави јеванђелски пут, као једини пут, који води у вечно спасење.

Ни за часак, ни у којој прилици, Црква не сме подце-

њивати ни једно од поверених јој пуномоћија, као ни једну од особина душе људске. Подједнако ревносно и увек она мора вршити све три своје функције, а исто тако у подједнакој мери мора утицати на све три особине човекове душе тежећи тиме остварењу врховне воље Оснивоаца цркве да сви људи целога света буду једно, те да буде једно стадо и један Пастир.

Векови су прошли од како је хришћанска црква основана и резултати њенога рада до сада показују нам, да од целокупног становништва на кугли земљиној, која броји (по статистичким податцима од 1900 г.) око 1.555 милијона људи, само је нешто више од $^1/_3$ хришћанско т. ј. само је 545 милијона хришћана. Остало су: 800 милијона незнабожаца, 200 милијона мухамеданаца и 10 милијона Јевреја Мојсејеве вере. Незнабожачко становништво још увек, дакле, и после 19 векова, сачињава већу половину укупног становништва на земљи, па и мухамеданско становништво износи више од $^1/_3$ хришћана. Мисионарском раду хришћанске цркве преостаје, дакле, још много посла за остварење крајњег циља хришћанске религије.

Бацимо ли сад један летимичан поглед на онај део човечанства, који је примио хришћанство, запазићемо, да развитак у религиозном веровању, у животу, у богослужењу, у црквеној организацији, под утицајем разноликог схваћања разних црквених поглавара и нација, разних култура, социјалних, економских и политичких прилика, у току векова створио је неколико посебних хришћанских цркава, које се једна од друге разликују шта више и по својим догматским принципима. Свака од њих само своје гледиште сматра за правилно и истинито, оспоравајући и искључујући свако друго. Противуречност је међу њима тако велика да се губи идеја јединства цркве. У данашњем хришћанству истичу се у главноме: римокатолицизам, протестантизам и источно православна црква. Римокатоличка црква обухвата готово половину хришћана (261.000.000.) а од друге мало јаче половине преко $^3/_5$ (169.000.000) припада протестантизму, а $^2/_5$ (109.000.000.) православљу. Али, без обзира на све међусобне борбе, које су вођене, без обзира на недопуштене насилничке и коварне намере појединих, оцепљених делова хришћанске цркве за превлашћу над другима, ипак, од времена на време, више или мање јасно, исказивала је се у

исто доба и тежња за обнављањем прекинутога јединства. што доказује животност и истинитост идеје о јединству Христове цркве. Због поцепаности свака се црква морала старати да се хришћанство у њој јави савршеније оствареним него у другим црквама. То настојавање цркава да се у такмичењу одрже има и своју добру страну. Оно је допринело у неколико и општем добру, у колико све, што би се где опазило као напредније, може бити усвојено и од стране оних других делова поцепане црквене заједнице. Радећи на буђењу и развијању хришћанске свести, на уношењу јеванђелских начела у живот те да се људско друштво у истини похришћани т. ј. да мисли, осећа и ради у духу јеванђелског учења, свака поједина црква тим самим већ доприноси свој део да се испуни обећање: „И биће једно стадо“ (Јов. X. 16.).

Православна источна црква, придржавајући се увек строго саборског начела у погледу облика више црквено-управне власти, својом системом автокефалисања националних цркава. дала је неоспорну гарантију за чување истинитог учења и освештаних традиција у духу свога основног уређења. Свакоме је народу могућно имати своје народно свештенство, које познаје менталитет, обичаје, добре и рђаве наклоности свога народа, па му саосећа у патњама и дели с њим сваку његову радост. Тиме у исто доба национално је свештенство у већој могућности да уноси у живот свога народа јеванђелска начела. јер боље познаје све његове и добре и рђаве стране. Автокефалисањем цркава, одржавајући притом увек саборски принцип у управљању сваке поједине автокефалне цркве, олакшава се регулисање односа са дотичном државом с једне, и унутрашња управа домаће цркве, с друге стране. Али, при свем том, због отежаних политичких прилика, због силних сметња, којима су били изложени готово сви народи православне вере на Истоку, православље је до сада готово сву своју снагу трошило само у борби за народни опстанак, немајући због тога времена за какав други виши, мисионарски рад.

Велики светски рат ево приводи крају сређивање међународних односа, а тиме се указује зора бољих дана и за православље. Свесна свога високог задатка Источна Православна Црква сада може приступити организацији заједничког мисионарског рада свих автокефалних цркава. Свака од њих, радећи на домаћем свом огњишту, не сме заборављати ни

заједничку задаћу и интерес целе Православне Цркве. Удруженом снагом, све заједно, будним оком пратећи развитак националног и општег друштвеног живота, у потпуној солидарности и љубави, под свемоћним вођством Спаситељевог учења, одолеће свима тешкоћама и уздићи ће верну чуварку праве хришћанске вере на њену достојну висину, са које ће светлост јеванђелске истине обасјати свим својим сјајем и одагнати сваку сумњу, празноверицу и таму што почиње све већма обузимати њихове чланове по празном имену.

У том циљу није довољно само имати и чувати старе канонске прописе, већ их треба пажљиво и свестрано проучавати и примењивати у животу, како би се овај у истини похришћанио. Притом ваља имати на уму да једни исти законски прописи, па били они најсавршенији за своје доба, у разним приликама и временима уносе се у живот неједнаким начином. Главно је водити рачуна о томе, да православно хришћанско учење доиста препороди друштво, да просвети разум, оплемени срце и очеличи вољу. Према томе, примена разних канонских прописа мора се удешавати тако да се циљ постигне, да крманош поверени му брод приведе у пристаниште здрав и неповређен. Сва је земља Господња, а сви су чланови једне исте цркве равноправни и подједнако обавезни у вршењу својих хришћанских дужности. Црква Православна по својој организацији мора очувати своје јединство свих својих делова т. ј. свих автокефалних цркава, како у догматима, тако и у канонима. Али, исто тако, она мора непрекидно устопице, ићи за током живота и регулисавати га у духу свога учења и својих основних начела. Историјски облици и установе некадашњег живота не смеју заустављати и ограничавати законодавни и уредбодавни рад цркве чим би она кад-год опазила да су они постали непримењљиви, да могу бити измењени и удешени за нове потребе времена и друштвених прилика. Суштина канона не састоји се само у њиховој форми. Од тога не зависи једнство цркве, верност њена себи самој и оним вишим циљевима, ради којих је она установљена и ради којих постоји. Процењивање свега овога припада, разуме се, највишој црквеној власти. Само она има то право, да оживљава оно, што је било предато забораву, да исправља што је време искварило, да примењује оно, што може бити примењено, да укине оно што се фактички не може више примењивати и не

старих, основних принципа, из саме идеје некадашњих прописа да изводи нове, који би одговарали приликама и времену. Тој највишој црквеној власти припада право, да одређује за свако време шта је непроменљиво и обавезно у старим канонима, а шта пак може бити измењено, како и у ком облику. Све то захтева специјалан, организован рад по извесној системи, унапред утврђеном плану, и све скупа сачињава систему тако рећи црквене политике.

И Православна Црква, као и свака друга организована заједница, не може допустити слепој случајности развитак животних односа својих чланова, већ мора свесно и по утврђеном плану непрекидно тежити остварењу своје задаће, свога идеала. Све што ради у једноме народу мора увек одговарати и истинској њеној задаћи, коју јој је њен Оснивалац одредио. Поједине самосталне и самоуправне, автокефалне цркве нису ништа друго до једна иста савезна црква. Свака од њих и све скупа морају бити свесне своје целине, свога истог циља и истих средстава. У свако доба свога живота Православна Црква мора бити свесна своје моралне моћи и успеха, мора знати увек стање и прилике како општег социјалног живота, тако и свих својих делова као и своје целине. Сви представници автокефалних цркава, сваки поједини орган њихов, вршиће своју поверену му дужност у ужем кругу надлежности, у исто доба мора бити свестан интереса целине, целе црквене заједнице. За свој успех у раду све поједине автокефалне цркве морају имати јасно обележен план своје заједничке акције и познавати основне методе његовога извођења. А то значи, другим речима, да и Православна Црква мора имати неко поуздано мерило за процењивање вредности и скале својих позитивних норми и мора их разумети како по њиховом циљу и правом значењу, тако и по начину њиховог примењивања на поједине случајеве. А кад се тако о свему буде водила евиденција, онда ће се моћи знати и утврдити шта је се где и када добро, а шта пак рђаво показало за општи циљ цркве. Па према томе може се утврдити и један општи план за даљи рад. Тим начином осетиће се убрзо плод смишљеног непрекидног, ревносног и заједничног рада, увидеће се основаност и корист здравља црквене политике.

Искуство појединих цркава, које је до сада стечено, а нарочито за време трајања овог дугог и крвавог рата, што

су га водили поглавито хришћански народи, најеклатантније доказује, да уношење вере у живот није било вршено свестрано нити са довољном ревношћу. Бројно стање чланова појединих цркава, ма колико да је било велико, па шта више ни религиозни фанатизам појединих нација, све се то показало само споља, све је то било привидно. Ретко је где у довољној мери била манифестована чврста воља за чињење добрих дела, што треба да буде главна одлика сваког правог хришћанина (Лук. VI. 31.). Култивисање пак само верског осећања, спољашње, обредне религиозности, без здраве свести о правом јеванђелском учењу и без учвршћеног карактера и очеличене воље за све што је добро и племенито дало је врло рђаве резултате.

У колико је пак реч специјално о Православној Цркви, која је до сада бар код нашег народа дала довољно доказа, да је у свима народним патњама нештедимице приносила на жртву све што је могла и имала за добро и благостање свога народа, она, држимо, не треба да остане без јасно обележене мисије ни према захтевима новога доба.

Чед. Митровић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

СЛОВЕНАЧКО ПОЗОРИШТЕ.

Поред свију материјалних тешкоћа и сталних сметњи којима је било изложено за време туђинске владавине, Словеначко Позориште је учинило много не само у националном погледу, већ и у погледу развоја словеначке драме и уметности. Данас, у слободној и својој земљи, у далеко повољнијим материјалним приликама (само државна помоћ 4.141.547 круна), оно је отпочело свој рад и обећава велику потпору напретку опште југословенске драмске уметности.

Љубљана има сада два позоришта: Драмско, које је у згради некадањег немачког позоришта и Оперу, која је у згради ранијег словеначког народног позоришта. Обе позоришне зграде су мале, али модерно подигнуте, укусне, пријатне и могу задовољити данашње потребе.

Сезона Драмског Позоришта отпочела је 16 септембра духовитом, сатиричном комедијом „Za narodov blagor“ од Ивана Цанкара, а у Опери се први пут, 18 септембра, приказивала

словеначка оригинална опера „Lepa Vida“ од Ристе Савина. „Za narodov blagor“ је дело младога Цанкара, које он никада није видео на позорници, и о коме је писао у једном писму: „Тако што оштро и истинито нисам написао још никада... Сада сам већ потпуно оставио пут оне уметности, која има само задатак да забави филистре, да не заспе у својој масти“... Написано је још 1900 године као сатира онога доба, али је имало и сада успеха, јер, ако је „оно доба“ прошло, остале су политичке ћифте и „творци нових идеја“, који раде за „благостање народа“. Људи ове комедије било је, они постоје и биће их. Њихове празне фразе и „програми“ нису отишли у гроб са онима, које је писац сликао и жигосао. Због тога, као и због своје књижевне вредности, ова комедија ће се и доцније јављати на позорници.

„Lepa Vida“ је израђена по истоименом роману Јосипа Јурчића. То је трагедија жене удате за старог и ружног човека, а доцније преварене од младог и лепог љубавника. Прерађена и допуњена, она је, после десет година од прве појаве, стекла с правом име најбоље словеначке опере, јер несумњиво представља модерну оперу према старијој словеначкој музици. Драматичка, импресивна и лепа, са релативно добром игром и још бољим оркестром, она је дала на више места утисак светске опере.

Објављени репертоар за сезону 1920—1921 године занимљив је и разноврстан. Од наших драмских писаца заступљени су: Цанкар (За народно благостање), Крејгер (Школька), Нушић (Кнез од Семберије), Огризовић (Хасан-агиница) и други. Од страних писаца приказиваће се: Гогољ (Ревизор, Женидба), Андрејев (Анфиса, Gaudeamus, Професор Сторицин), Шекспир (Сан летње ноћи, Отело), Молиер (Тартиф, Тврдица, Уображени болесник, Пучанин као властелин), Ибзен (Хеда Габлер), Шав, (Пигмалион) и т. д.

Репертоар за Оперу одабран је и заступљен најпознатијим именима: Масне (Манон, Томс), Пучини (Тоска, Боеми), Бизе (Кармен), Верди (Риголето, Трубадур, Аида), Гуно (Фауст), Чајковски (Пикова дама), Николаи (Веселе жене виндзорске), Сметана (Продана невеста), Томас (Мињон), Офенбах (Хофманове приче). Од домаћих композитора узети су: Ристо Савин (Лепа Вида) и Коњовић (Вилино коло).

Раније није било довољно ни глумаца за драму ни певача за оперу и да би се трупа попунила ангажовано је неко-

лико познатих уметника и уметница и за драму и за оперу. Нарочито се много очекује од руских глумаца, који су, после своје успешне игре на руском, ангажовани за ову сезону.

Како за драму тако и за оперу постоји велико интересовање, и оба позоришта су пуна. Прошло је време када су Немци први куповали места и намерно нису долазили у позориште да би се играло у празној сали, и да се не би допустило народу да слуша свој матерњи језик. Поред тога и цене нису сувише високе. У Драмском Позоришту најбоље место стаје 24 круне (најбоља ложа 100 кр.), а у Опери 30 круна (ложа 140 кр.). Ђачка места су по 3 круне, а на галеријама има места и за 2 круне.

Под уредништвом драматурга Г. Отона Жупанчића излази сваке недеље „Gledališki List“ у коме се даје репертоар за целу недељу, обавештење о писцима и њиховим делима и друге новости о позоришту. Ускоро ће почети издавање „Gledališke knjižnice“ у којој ће се доносити оригинална и преведена драмска дела и либрета. У I св. биће Гогољев „Ревизор“ у преводу Др. Ивана Пријатеља. 1 октобра изићи ће и први број „Maske“, илустрованог часописа глумачког удружења.

Сем позоришта у Љубљани постоји и „Словенско Народно Позориште“ у Марибору, које је 18 септембра отпочело своју другу сезону са словеначким оригиналом „Hlapci“ од Ивана Цанкара. Драмска дела за ову сезону заступљена су обилно. Играће се од наших писаца: Борштнок (Стари Илија), Детела (Учењак), Јеленц (Косово), Нушић (Кнез од Семберије), Ћоровић (Зулумћар), Огризовић (Смрт Смаилаге Ченгића), Војновић (Еквиноцијо) и други. Од страних писаца заступљени су: Гогољ (Ревизор), Андрејев (Анфиса), Толстој (Васкрсење), Шекспир (Сан летње ноћи), Ибзен (Хеда Габлер), Стриндберг (Мртвачка игра), Молиер (Тврдица), Судерман (Тиха срећа) итд.

Из више разлога у Марибору се опере и оперете неће играти много. У програму су: Верди, Штраус, Офенбах, Одран и још неколико.

Да би се позориште подигло отвориће се уметничка школа. Позоришна управа издаје недељно „Gledališki Vestnik“.

Поред дела објављених у програму играће се и у Љубљани и у Марибору нови комади, који се буду у току године појавили. Постоји нада да ће таквих комада бити у већем броју.

У. Џ.

ПИТАЊЕ РЕЖИЈЕ. — РЕПРИЗА МОЛИЕРОВОГ „*ТАРТИФА*".

Народно Позориште, мало по мало, упућује се својим високим уметничким задацима, у погледу на избор комада и, нарочито, у погледу на њихову режију. И ако играјући на једној примитивној позорници, с потпуним сиромаштвом декора, костима и намештаја, и с недовољном драмском трупом, оно обраћа све озбиљнију пажњу на оно што и треба да буде прва и најглавнија брига једној артистичкој установи: на израду комада као хармонијских целина, на њихов општи тон, атмосферу и боју, који се добијају присном и тананом израдом појединости: сцена, ставова, покрета, реченица и речи. Рад у позоришној радионици бива све живљи, и једно више схватање посла и племенита амбиција да сваки глумац да у свакој улози највећи степен својих способности, родиће се убрзо из те добре дисциплине рада. Ми, у овом тренутку, разуме се, више хвалимо добре намере но већ готове резултате, али су и ти резултати уочљиви, и човек нарочито увиђа колико је дигнут општи квалитет нових представа кад пореди, на пример, данашње извођење „Тартифа" или „Габријела Боркмана" са извођењем тих, или других комада на београдској позорници само десетак година раније. Ви се још сећате тих неукусних, аљкавих, муцајућих представа, оне игре по извесним утврђеним старинским узорима, оних комично извештачених гласова, оног потпуног одсуства стилизације; по неки одарен глумац пружио би нам био тада покаткад какво оригинално тумачење једне улоге, али би гледалац, по правилу, на представама могао да види само го скелет једног уметничког дела, у који се ретко успевало улити снажно било живота. Тада се није много знало за онај тако сложен, тако фини, тако мучан рад позоришног редитеља, за његову анонимну али скоро мађијску улогу, за његов велики задатак да проникне у једно дело до његових најсићушнијих танчина и нађе за њих, с глумцима, адекватан спољни израз, другим речима, да оваплоти један комад и створи код нас, гледалаца, илузију живота. Ја не заборављам овде интересантне покушаје који су чињени пред рат у Народном Позоришту с режијом Г. Андрејева; али, било што је незнање нашег језика спречавало тога вештог и искусног редитеља да залази у суптилне анализе текста, било што његове способности нису досезале до тих литерарних и психолошких тананости, та је режија остајала у првом реду спољна

и сликарски живописна: она је мењала костиме, али није довољно преображавала личности глумаца. Тек данас, после представа као што су „Пљусак", „Сан летње ноћи", „Тартиф", „Габријел Боркман", и неке друге, можда се први пут на београдској позорници може говорити с извесним разлогом о једној невидљивој, али јакој руци која држи и жели да креће по својој вољи све конце једног комада; представи за публику осећа се да је претходио један дуг и пипав рад где је редитељ покушавао ући с глумцем у „интимну тајну компоновања улоге", трудећи се да свакоме од многобројних душевних стања нађе прикладан прелив у говору; нема више малих и безначајних улога, и сви напори теже, као жижи, једном уметничком циљу: општем утиску; сцене теку глатко, живо, и једна реч сустиже и чак, кад треба, престиже другу; најзад, спољној страни — декорима, костимима, групама, покретима — поклања се савесна пажња. Све то, наравно, приведено у дело, још је врло далеко од савршенства, али је главно да је тежња пробуђена и први напори учињени. Кад се, сваке сезоне, буде спремило десет комада с укусом и смислом с којим су опремљени последњи нови комади играни на београдској позорници, и с још већим уметничким претенсијама, кроз пет-шест година целокупни текући репертоар Народног Позоришта биће постављен на основе једне савремене и артистичке режије.

„Тартиф" није схваћен и игран на београдској позорници као претежно комичан комад, и такво тумачење овог Молиеровог ремек-дела чини ми се врло тачно. Ја не заборављам при том његов весели други чин, ни комичне улоге Дорине, Г. Лоајала, и друге, али ипак, по свом укупном утиску, „Тартиф" остаје драма, и то врло опора и горка. Молиерова комика у опште — то је још Гете приметио — често додирује трагичност, и његова је веселост, по Мисеовим стиховима,

.......тако тужна и тако дубока
Да, пошто се човек због ње смејао, требао би да плаче

Стендал прича на једном месту свога „Дневника" да је одлазио у Француску Комедију на представе „Тартифа" с писаљком у руци, да би бележио „покрете" у публици, и да је могао да забележи свега два места на којима се искрено смејало. Београдска публика, тако хетерогена, тако простосрдачна и, у основи, тако мало литерарна и тако вулгарна, смеје се,

разуме се, много чешће, јер се она смеје без разлога и противу разлога. Међутим, зар је предмет „Тартифа" — изобличење лицемерства, или, ко зна? можда (Бринтјер је то доказивао врло озбиљним аргументима) изобличење саме религије — и најмање комичан? Зар се радња комада, која, истина, почиње весело, не замрачује из чина у чин, док не достигне при крају (ја не водим никаквога рачуна о детињастом петом чину; ви знате да завршеци у опште немају за Молиера никакве важности: они су потребни само да разреше како тако једну ситуацију), док не достигне при крају емоцију једне страшне драме? Зар нам личност Тартифа, који је једно право чудовиште по моралној ругоби, не улива више страх и одвратност но жељу да се смејемо?

Али, то је већ ствар за дискусију. Леметр је у личности Тартифа видео два Тартифа: једног, глупог, прљавог и грубог црквењака, физички ружног и одвратног, задриглог и зајапуреног од здравља, уз то похотљивог, бруталног и без икаквог васпитања, и који, између својих простачких пренемагања, мисли само на то да добро једе, пије и спава, — нимало опасног, дакле, у пркос његовог неваљалства, и врло комичног у основи; и једног другог, сасвим различног од овога: осиротелог племића, пријатеља и „директора савести" једног богатог и угледног буржоа, човека лепог васпитања и гипке интелигенције, пуног духа и извесне перверзне грације, једном речју, једног од оних некадањих елегантних, безбожних и сенсуалних католичких опата који су у исти мах били људи од света. У време Молиерово, и дуго времена после, глумци су играли само оног првог Тартифа; тако га је, скоро у наше дане, представљао и Коклен Старији; тако је, сећамо се, Тартиф приказиван некад и на београдској позорници. Међутим, за нас постоји само овај други Тартиф, елегантнији, суптилнији и страшнији. Само је он могао, захваљујући својој дражи, своме ауторитету и својој интелектуалној надмоћности — то, у осталом, признаје и сам Леметр у свом другом чланку о Тартифу, где је поставио себи за дужност да побије, у једној особито занимљивој игри духа, све што је сам раније био тврдио у првом — само је такав Тартиф могао задобити свемоћну власт над Оргоном, угушивши у њему сва породична и сва хумана осећања. Само се такав Тартиф, у оној смелој сцени са Елмиром — за коју је Наполеон говорио да је никад не би допустио представљати пред

пут — могао показати онај ванредни мајстор у заводништву, једне рафинисане и врло опасне сенсуалности. и који говори језиком чисте поезије:

Бог је на ваше лице излио лепоте
Које изненађују очи и заносе срца;
И ја нисам могао да вас видим, савршени створе,
А да се не дивим у вама творцу природе,
И да не осетим своје срце обузето ватреном љубављу
За најлепшу од слика у којима се он сам насликао.

Г. Исаиловић — који је режирао комад с успехом који смо констатовали, и који је сам играо насловну улогу — дао је, одлучно, овог другог Тартифа, с једним снажним рељефом. Његов Тартиф је један префињен, амбициозан и циничан неваљалац широкога замаха, који својим мрачним и злокобним изгледом фаталнога јунака опомиње, из далека, на Стендаловог злочиначког заводника Жилиена Сорела. Оно што је он нарочито истакао у својој игри, то је необична физичка страст која сажиже Тартифа; човек је осећао по готову извесно сажаљење за његове муке, и — толико је његов тон био ватрено и брутално искрен — стрепео помало за честитост Елмирину. — Г. Исаиловић је глумац одличних способности и особите савесности; он своје улоге разрађује минуциозно. и, уз то, он познаје све тајне свога заната што се тиче игри физиономије, и гестова, ставова и дикције (још не српске, на жалост); његов пример на нашој позорници, као редитеља и као глумца, може бити само благотворан.

Оргон Г. Добриновића је једна фигура ванредна по истини и реалности, и која остаје у сећању. Та улога, међутим, није била лака за извођење. Јер је она двојна: Оргон је пун самовоље према свима члановима своје породице; али кад је с Тартифом, он нема више никакве воље и нимало разума чак: он постаје потпун глупак, тврдоглаво заслепљен, свиреп, пун неограниченог поверења у варалицу који спрема његову срамоту и његову пропаст. Г. Добриновић је компоновао своју улогу истакавши те контрасте с особитом јачином. То је, у опште, један од врло ретких глумаца београдског Позоришта који *преживљује* своје улоге — већи се комплименат не може учинити једном глумцу, — и човек с дивљењем посматра ту необичну духовну свежину и творачку способност код овог седамдесетогодишњег старца.

Г-ђа Стокић је у Дорини сушта живост, природност и спонтаност; у свима сценама у којима се појављује, она ствара око себе једну пријатну атмосферу срдачности и широке, здраве веселости. Ми са задовољством пратимо како се, мало по мало, лепе способности ове симпатичне глумице шире и угипчавају; овом улогом, она се дефинитивно уврстила у први ред чланица нашег Позоришта.

Г-ђа Арсеновић, као Елмира, игра с достојанством, али бих јој ја желео мање тромости и безличности, и више духа и кокетерије. Јер је Елмира мало кокетна, то је очигледно; будући без темперамента, она је честита жена, и ако нимало не воли свога старога и ограниченога мужа, али се забавља играјући се с љубављу, и страсне изјаве Тартифове она, налазим, слуша с индулгенцијом или чак, можда, с извесним потајним задовољством.

Г-ђа Бековић и Г. Весник, у оној дражесној сцени љубавне срџбе из II чина, показују потпуну оскудицу наивности и лаке и нежне грације. Ту сцену не треба узети сувише трагично; љутња тих младих љубавника само је упола озбиљна, и иза њиховог намргођеног лица крије се један пригушен осмех.

Г. Гошић разлаже коректно и разумно, с чистим изговором и прецизном дикцијом, моралне афоризме и епиграме резонера Клеанта; Г. Златковић има довољно младићске енергије у улози бујнога Дамиса; Г-ђа Поповић игра с неумереном нервозношћу и напраситошћу, и не варирајући израз свога гнева, џандрљиву блебетушу Г-ђу Пернел; карикатура Г. Ристића (Г. Лоајал) је доста забавно оцртана.

Светислав Петровић.

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД.

ДУБРОВАЧКА НАГРАДА.

— Слободна колонија наших уметника. —

Већ после првих личних сусрета наших уметника — скулптора и сликара — на изложбама у Београду, Загребу и Љубљани, почетком овог века, осетили су они потребу за једним заједничким центром. Све до 1914 године такав се центар није могао створити, због тадашњих политичких прилика, ни у Србији, нити у земљама под Аустро-Угарском. Међутим ства-

рање таквог центра остала је интимна жеља наших уметника, жеља коју су они, бар у својим круговима, гајили верујући у њено остварење.

Још у 1908 години, покојна Надежда Петровић помишљала је, у необјављеном приказу о уметничкој изложби у Спљету, да се оснује једна награда за југословенске уметнике којом би им се омогућило бављење и рад у Спљету. Она је ту награду, доста незгодно, у осталом, упоређивала с установом „prix de Rome“ у Француској.

Истом идејом бавили су се, по причању Г. Милана Миловановића, сликара, и неколико наших одличних уметника који су се, у 1912 години, срели у Дубровнику. Непознато нам је на који су начин они замишљали остварење ове идеје, али је главно да су и ти уметници имали, тада, исту жељу и помишљали на то да се такав центар оснује у Дубровнику.

Најпосле, Г. Марко Мурат је, у почетку ове године, поднео Уметничком Одељењу Министарства Просвете свој писмени предлог о оснивању таквог уметничког центра у Дубровнику. Предлог Г. Мурата снажно је потпомогла општина града Дубровника својом скорашњом одлуком да се, у циљу оснивања уметничког центра у Дубровнику, поклони држави острво Локрум са зградама на њему.

Писменим предлогом Г. Мурата и одлуком Дубровачке Општине остварење жеље наших уметника знатно је унапређено, али је тиме упућено у гломазни и спори административни апарат који, ако и неће онемогућити то остварење, учиниће, можда, да се оно изврши много доцније него што треба. Ми, стварно, не сумњамо ни тренутка да ће позвани хтети учинити све што могу за остварење ове корисне замисли наших уметника. Међутим остварење ове идеје не спада искључиво у делокруг надлежне администрације. Идеја је далеко опсежнијег значаја. С тога је потребно да се њеним остварењем забаве сви пријатељи наше националне уметности. Ово је у толико потребније што остварење ове идеје спада не само у програм наше будуће просветне политике, него још и с тога што оно може, у исто време, да послужи и као један од каменова темељаца будуће цивилизације нашег троименог народа.

Један од задатака наше просветне политике — и то не најнезнатнији — састоји се у томе да се уклоне, или, још боље, нивелишу разлике које данас постоје у просвети и ци-

вилизацији појединих покрајина наше Краљевине. На томе се мора опрезно, али стално и неуморно радити. Успех ће се, изгледа, постићи и брже и боље, ако се рад на томе почне у врховима цивилизације, одакле ће се, тек поступно и временом, сићи до уједначења програма и за основне школе. И како је уметност, несумњиво, највиши израз цивилизације једног народа, било би сасвим природно да се најпре у њој изврши то нивелисање. На пољу уметности нивелисање ће се извршити с најмање потреса, а та околност има нарочити значај у приликама у којима се налазимо.

Уметност наше Краљевине изгледа данас као ботанички врт у коме се налазе биљке свих климатских зона. Ту се биљке хладне зоне налазе у непосредном суседству биљака жарке, тропске зоне. Маховине са севера су поред палми из жарке Африке, а јапанска флора поред француске. Међутим национална уметност једног народа треба да има — јер је то идеални циљ сваке националне уметности — уједначен, свој карактер као што га имају флоре појединих климата и земљишта. Кад се узму на ум политичке прилике у којима су живеле, до јуче, поједине наше покрајине, лако се запажају узроци овом неприродном шаренилу у нашој уметности. Нису само поједине покрајине тражиле узоре у разним центрима цивилизације. То су чинили и сами поједини уметници. С тога се догађа да поједини правци у нашој уметности немају ни свога природног корена, нити својих бујних изданака. Они су импортирано биље које брзо вене и гине у страном климату. Међутим наша национална уметност и њени радници имали би — да се задржимо у досадашњем кругу поређења, — као добри вртари, неговати и стално оплемењивати оне врсте које одговарају специјалним особинама народа и његове земље тако, да уметничка дела буду израз душе њихова народа, производ његове уметничке обдарености и плод земљишта на коме су створена.

Али се ни у овом раду не сме пренагљивати, нити силом стварати оно што нема природних услова за живот. Као што је бедна палма у стаклари, а мизеран лав у кавезу, тако је ужасан и одвратан извештачени и усиљени „национални стил" у свакој уметности. Стил и специјалне одлике сваке уметности јесу колективни продукт рада читавих уметничких генерација. Они се стварају сами собом у току времена.

Шта је, дакле, то што желе постићи наши уметници стварањем једног уметничког центра?

Наши уметници верују, сасвим оправдано, да се уметник рађа, а не ствара. С тога они и не желе оснивати какву специјалну школу у којој би се спремали наши будући национални уметници. Најбоља уметничка школа је, одиста, она која својим ученицима предаје у наслеђе стечено искуство претходника на пољу технике дотичне уметности. Све остало уметник доноси собом на свет, а формира га, с мање или више оригиналности, према средини у којој се креће. Изјављујући своју жељу за стварање једног уметничког центра наши су уметници, с правом, стали на ово гледиште. По њихову мишљењу кандидат за „награду" мора бити, у погледу на технику своје уметности, потпуно спреман. Али се они не задовољавају самим тим захтевом. Они постављају још један услов више. Они траже рођеног уметника који ће се формирати у одређеној, заједничкој средини излажући се њеним утицајима и утичући на њу према својим силама и способностима.

Програм будуће установе је, као што се види, веома слободоуман; прави уметнички програм. Он то треба и да буде нарочито с погледом на троименост народа из којега ће се регрутовати будући заједнички уметници, представници Х. народа у нашој Краљевини.

Не може се данас одредити каква ће бити та наша будућа уметност. Дар и друге душевне особине, активност, воља и т. д. то су неодређени фактори које ће поједини уметници унети у заједницу, а од акције тих фактора зависиће карактер наше будуће уметности. Међутим главно је, за успех, да се искрено жели створити национална уметност народа у нашој Краљевини без обзира на то да ли ће та будућа уметност имати овакав или онакав карактер, овакве или онакве особине и одлике. Ми ћемо тежити у правцу постављенога циља, али ће од акције разноврсних сила у покрет стављених елемената зависити какву ћемо резултанту добити.

„Дубровачка Награда" имала би задатак да младим уметницима, по свршеном техничком образовању, омогући самосталан и слободан рад за извесно време. Број „награђених" је неодређен, а неодређени су и рокови који се рачунају за свакога награђенога уметника посебице. Држава, јер се и у овој прилици мора у првом реду рачунати с њеном помоћу.

стављa изабраном кандидату средства — у новцу и натури — за живот у месту, где се буде налазио уметнички центар. Однос награђенога уметника према држави треба регулисати на веома либералан начин, али се, баш с тога, мора бити веома скрупулозан при избору кандидата за награду. Од награђеног кандидата има се једино тражити рад не утичући ни на који начин на његову слободу у избору предмета за обраду и технике.

Формирање награђеног кандидата, будућег националног уметника, врши се аутоматски: борављењем у истој средини, пред истим сижеима за обраду и личним саобраћајем с осталим друговима. И докле ће ове околности утицати на младог уметника у правцу изједначавања с његовим друговима, дотле ће његова лична способност и дар бдити над његовом индивидуалношћу. Колективне, годишње или полугодишње изложбе радова награђених уметника пружале би прилику за процену њихова успеха. Такве изложбе имале би се приређивати нарочито у нашим културним центрима. Сви радови, скице и пројекти својина су њихових аутора. Држава, по истеку одређеног рока, престаје старати се о дотичним уметницима. Добивеном наградом не стичу се, сем поменуте помоћи, никаква нарочита права од стране награђених уметника.

У три маха понавља се, видели смо, жеља наших уметника да се овакав уметнички центар оснује на Приморју. — Локални патриотизам могао би дати повода да се многи од нас изјасне против овог избора. Али таква опозиција била би неоправдана. Наћи ће се, вероватно, и међу уметницима противника оваквом избору. Јер, најзад, шта ће сликару Словенцу користити његов рад на нашем веселом Југу, пуном сунца, форме и боје, кад ће се он, доцније, настанити, можда, и радити у своме завичају пуном збиље, где је сунце дуго за облаком, контуре предмета неодређене и расплинуте, а боје, у атмосфери пуној влаге, никад чистог и прецизног тона? Овај би уметник желео да уметнички центар буде у његову завичају. Али се, баш иза оваквог, привидно правилног резоновања крије грдна погрешка, штета по самог уметника као и по нашу уметност.

Туђе искуство нека нам послужи као доказ против евентуалног схватања ствари на овај начин. — Далеко је већа разлика, у овом погледу, између, рецимо, Немачке, Холандије

и Енглеске с једне и Италије или којег другог предела на Југу с друге стране. Па ипак, и немачки и холандски и енглески уметници довршују своје уметничко формирање на Југу, у првом реду у Италији. Нису то само уметничка дела претходних генерација која их тамо привлаче. У европским музејима они би, често, могли наћи и бољих узора, него и у најчувенијим збиркама Италије, па ипак уметници поменутих земаља силазе у Италију. Зашто? Зато, да би ту, у сунчаној атмосфери боље уочили линију форме и тон боје, да би ту извежбали своје око којим ће доцније, у свом завичају, посматрати природу своје средине ради што боље репродукције. А наше је Приморје тако слично, у овом погледу, Италији да се може слободно рећи да и не постоје никакве разлике између њих. С тога ови разлози који важе кад се тиче опозиције уметника Словенца имају да важе и у погледу на уметника Хрвата и уметника Србина. Према томе треба, дакле, усвојити избор Приморја.

Али је Приморје дугачко. На њему се налази више градова и места која ће се, по свој прилици, отимати о част да у њима буде тако значајна установа за нашу будућу уметност. Сами уметници, видели смо, предлажу, Спљет и Дубровник.

Није ни најмање тешко доказати колико је, с гледишта на природне лепоте града и околине, Дубровник далеко привлачнији него Спљет за сваког уметника, а у првом реду за сликара. Никада у ниском и равном Спљету не може бити атмосфера тако чиста као што је она у стеновитом Дубровнику. Из Спљета се види море као какво велико језеро, а појам о морској пучини с бескрајним хоризонтом само се у Дубровнику може стећи.

Спљет је већ сада космополитски град, а с развијањем његова пристаништа, индустрије и трговине, он ће то постајати све већма. Напротив, у дубровачке стене индустрија неће пустити свој корен. Дубровачка трговина је далеко од града; а његово становништво, као и у прошлости, обнављаће се и појачавати из његове непосредне, словенске околине. Све и да се развије живља трговина око Дубровника пристаниште је у Гружу, довољно удаљеном, да својим хучним животом не наруши, у Дубровнику, мир и тишину тако потребне за интелектуални живот и за рад уметникове фантазије.

Дубровник је прошлост, његова будућност је у његовој

прошлости. Али ипак то није петрифициран град, као Помпеји, у коме не бије више било живота. Активност Дубровчана је на мору и у дубоком позађу његова континента. Од свега тога у граду се ништа не опажа. У њему тече и данас, као негда, мирним током живот који не може оживети никакав опис, никаква слика, ниједна сцена.

У тој својој прошлости Дубровник је био, већма него икоји други град на Приморју, уметнички центар. Чак и ово мало што су нам разорни елементи милостиво поштедели, довољно је да нам да верну слику велике активности Дубровника на пољу уметности. „Кнежев Двор" у Дубровнику успешно се такмичи с остацима Диоклецијанове Палате у Спљету. У известном погледу „Кнежев Двор" је за нас далеко значајнији. Али, о томе ћемо говорити другом приликом. Напоменимо, узгред, још и то да је Дубровник имао своју „дубровачку књижевност" о коју се, до скора, спорио Београд са Загребом. Данас тај спор не постоји, јер су Дубровник и његова прошлост сада наши, српски и хрватски, хрватски и српски. Нека би, у исто време, негда спорна тачка постале центар из кога ћемо спремати не само уједињење, него наше национално јединство.

Најпосле, сам географски положај Дубровника говори одлучно за то да у њему буде наш пројектовани уметнички центар. На домаку је Дубровника Бока Которска, препуна чаробних, неописивих лепота. Бока је неисцрпно врело за инспирације читавих уметничких генерација. Лак и брз приступ Боци из Дубровника још већма говори у прилог овог града. Али ни Далмација, у правом смислу, није далеко од Дубровника. Њени градови, и ако нешто удаљенији од Дубровника него што је Бока, ипак су толико блисги да би наши уметници, станујући у Дубровнику или његовој околини, лако доспевали и до тих градова.

Из побројаних разлога препоручујемо и ми Дубровник, тај „комадић раја на земљи", а не Спљет као седиште нашег уметничког центра, те смо с тога и назвали ову награду нашим уметницима „Дубровачка Награда."

*

Надамо се да смо довољно јасно представили жељу наших уметника и изнели разлоге за стварање једног уметничког центра у Дубровнику. Говорили смо начелно не претендујући

ни на исцрпност ни на непогрешивост. Убеђени смо да ће јавна дискусија и једна анкета међу уметницима, у овом погледу, брзо и лако попунити празнине и исправити погрешке у нашем излагању.

Али пре него завршимо говор о овој жељи наших уметника потребно је предочити и евентуалну опозицију која може потећи из кругова, ма на који начин заинтересованих за овај или онај детаљ у извођењу ове идеје. Да би се све то отклонило и да би се дошло до најбољих решења ових питања потребно је не силазити с гледишта принципа и општег интереса.

Држава мора имати своју просветну политику какву диктују њене и народне потребе. У оквир програма те политике спада и остварење жеље, изјављене од стране наших уметника. И сваки ко познаје утанчану осетљивост и самољубље уметника уопште признаће да су наши уметници, изјављујући ову жељу, жртвовали много. Ту њихову жртву има да прихвати, с благодарношћу, наша просветна политика и да одмах приступи остварењу жеље наших уметника. За остварење ове жеље није потребна никаква нова позиција у пројекту буџета, нити какво ново оптерећење и иначе преоптерећеног државног буџета. Потребно је само разумевања, добре воље и решености да се један део у буџету пројектованих сума за уметност утроши и на остварење ове жеље наших уметника. Овако утрошени новац донеће, несумњиво, велики приход. То се неће, можда, осетити одмах, али је успех, у ближој или даљој будућности, обезбеђен.

Наши уметници не могу се, данас, жалити на државу због њеног тврдичлука према уметности; али се, с правом, могу жалити на начин како се троше те огромне суме. Остварењем жеље наших уметника помогло би се и правој уметности и правим уметницима; а поврх свега радило би се на извођењу једног дела програма наше просветне политике, дела који је, можда, најпречи, ако није најглавнији. Државни интерес претходи свим другим интересима, па ма чији они били. То треба да буде и у овом случају, где се интерес државе потпуно поклапа с интересом наше уметности и наших уметника.

Милоје М. Васић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

А. СПОЉНА ПОЛИТИКА.

ПРЕГОВОРИ С ИТАЛИЈОМ. — КРИЗА ГРЧКЕ ДИНАСТИЈЕ.

У тренутку када су наши Делегати полазили у Италију да непосредно са талијанским државницима преговарају о нашим будућим границама с Италијом, ситуација је Италије била ова. Социјалисте, подељени, у два табора, максималисте и минималисте, изазивали су на много места нереде, који су се претварали у неким индустријским центрима, у оружани сукоб између организованих радника и војске. Нереди су увек имали озбиљан карактер и нису се још смирили, и ако су захтеви радника у главноме прихваћени и од стране владе и од стране индустријалаца, а узроци су им нешто у јакој бољшевистичкој пропаганди а нешто опет у општим рђавим економско-социјалним приликама — које је донео рат. Националисте, опет, користећи се овим приликама, развили су једну велику борбу за Јадранско Море, за превласт Италије у њему и на Балкану. Они су успели да сложе у томе погледу све противнике Ђолитијеве у Парламенту. Њима се чинило да је минимални програм Италије у Јадранскоме Мору извршење Лондонскога Уговора 1915 године и добијање, поред тога, Реке. Ђолитијева влада је, међутим, дала извесна обећања Енглеској у Луцерну и Француској у Екс ле Бену и добила извесна охрабрења од Лојда Џорџа и Милрана у погледу њене политике у Јадранскоме Мору. Ђолитијева влада је обећала да хоће искрено само оно на Јадрану што је најпотребније Италији за њену сигурност, и да жели, исто тако, што пре редовне односе са нашом државом. Енглески и француски државници су пристали да једну разумну политику талијанску помогну ако Ђолитијева влада да обећање да ће националисте у Италији уразумети и повратити легално стање у окупираним крајевима, оставивши Великим Силама да га легализирају. Ђолити је и у погледу самога д' Анунција примио извесне обавезе, и ако је д' Анунцијо у то доба не само стварао Кварнерско Намесништво, него спремао и неку врсту Италијанске Средње Европе, троугао Трст—Гданско—Цариград, у договору са неким политичарима и војницима редовне флоте и војске талијанске. У Сједињеним Америчким Државама, с избором републиканскога кандидата Хардинга, за председника на место Вилсоновог кан-

дидата, демократе, Кокса, ситуација није била много измењена у погледу Јадранскога питања. Све партије у Америци се слажу да је начело самоопредељења народа најбоље мерило за решење националних спорова, али нови председник Сједињених Држава припада странци која не сматра, као Вилсон, да се треба активно мешати у Европске унутрашње ствари. И код нас и код Италијана због тога је преувеличаван значај тога избора, код нас неповољно код Италијана, који су мрзели Вилсона, врло повољно. Односи Италије с Аустријом и Немачком, нарочито с Аустријском републиком, имали су нешто интимнији карактер него раније. Италија је из тактичких и других разлога, од доласка Ђолитија на владу, помагала републику Аустрију свуда да јој олакша и спољну и унутрашњу ситуацију, нарочито исхрану и границе још, новим међународним уговорима, нерегулисане.

Наша ситуација, кад су талијански делегати стигли у Санта Маргариту да преговарају са нама, била је оваква. Унутра. Без Народнога Представништва, које више никаква морална сила није могла саставити да изгласа буџет, и неке законе најхитније природе. Пред изборе за Уставотворну Скупштину, у борби коју воде кроз целу државу са свом жестином они који одлазе и они који долазе, стари и нови са предратним манталитетима. С јако заоштреним антагонизмом између Хрвата и Срба у Хрватској и Славонији, с подвојеношћу верском у Босни и Херцеговини; с искључивошћу Словенаца; са изгладнелом а дуготрпљивом Црном Гором; са странчачки исцепканом Србијом; са комунистичком Јужном Србијом; с уцвељеном али чврстом Далмацијом, са неколико десетина хиљада избеглица из Далмације, Трста, Истре, Горице, Градишке и Корушке; са свима последицама рата који је из основа пореметио материјални и морални живот у нашој држави. Споља. Несређене односе с Мађарском, неуређене границе са Бугарском и Аустријом; један дефансиван савез са Чешком; нерешено питање с Арбанијом; нерегулисану ратну оштету; са неуспехом у плебисциту Корушком; с организованом пропагандом и антидржавном кампањом на границама наше државе и у самој држави. Уз ово, постојала је не само готовост него и наш пристанак да непосредно преговарамо с Италијом о будућим границама између нас, и наша чврста намера да се изведе једном начисто је ли тај споразум могу-

ћан или треба прибегавати одлуци Великих Сила, којима је Јадранско питање било већ додијало.

Ето, под таквим приликама почети су разговори 8. новембра о једноме проблему, који је од светскога значаја. Основе за те разговоре су, још у септембру месецу о. г., а приликом доласка Волпија, некадањега тајнога преговарача са Турцима из 1912 год., претресане у Београду. Тада су талијански предлози били: Планине Јулијске са Снежником — као западна граница наша у Истри, Река независна држава, острво Чрес талијанско, Задар аутономан са самосталним дипломатским представништвом у Европи; Арбанија и Црна Гора по погодби; и велике економске уступке, које би Трсту и италијанској трговини оставили слободан улаз и излаз на Северу и на Истоку. У то време, и ако су наши били против тога, да Јулијски Алпи и линија развође Снежник, Јаворник буду будућа граница у Истри, да Италија има суву границу са Реком, да Чрес припадне Италији, ипак су, у главноме, у томе видели једну базу за озбиљни споразум. Ове основе служиће и сад, за преговоре с Италијом. И у идућем прегледу ми ћемо моћи саопштити праве ресултате ових преговора, које, и наша и талијанска штампа, прате и дискутују. Талијанска штампа, уносећи партијски елеменат, и извесну мржњу према нама, у расправи наших односа с Италијом одаје империјалистичке тежње управљајућих кругова. — Наша озбиљна штампа, знајући важност и озбиљност овога проблема, као и спољну и унутрашњу ситуацију у својој и туђим државама, уноси мање анимозности. И она, као и многи од нас, знају да Јадранско питање макако се данас решило, остаје увек отворено и да неће бити скинуто с дневнога реда докле Јадранско Море не буде сасвим слободно. Кад кажемо „макако се решило“ не мислимо да ће решење његово бити најгоре; под данашњим приликама оно, свакојако, не може бити како желимо и како је могло бити докле је Вилсон био у Паризу.

*
* *

У Грчкој се смрћу краља отворило питање о престолонаслеђу и спор између Венизелоса и бив. краља Константина о томе питању. Венизелос тврди да, по Уставу, Павле, млађи брат пок. Краља Александра, има право на престо. Бив. краљ Константин враћа се на своје раније становиште да он, Константин, није никад престао легалним путем бити краљ Грчке.

И кад је грчка влада позвала краљевића Павла у Атину да узме круну, овај је, по савету очеву, одговорио да је његов отац краљ, а његов најстарији брат, Ђорђе, наследник престола у Грчкој. Грчка Народна Скупштина, која је била већ распуштена, састала се да изабере наследника, и да спреми детаље за Велику Народну Скупштину, која ће имати да реши питање о новоме краљу Грчке. Венизелос је поставио питање овако: Павле је законити наследник из династије Ђорђа I. и ништа више; ако се он не прими престола, онда Народ има да реши шта ће бити са грчким престолом. Краљ Константин опет, из Швајцарске, поставио га је овако: нека Народ Грчки одлучи хоће ли њега или неће; јер до сада тај народ није казао своју вољу којој ће се он покорити без речи.

Краљ Константин постављајући овако питање покренуо је, без великога изгледа на успех, борбу на живот и смрт са Венизелосом. Он има много присталица у Грчкој, али Венизелос их има више међу Грцима и Западним Силама, а започевши ту борбу он је бацио на коцку своју династију немајући других обзира него својих личних интереса. Венизелос, примајући ту борбу, уноси народне интересе Грка, који више него икад требају Венизелоса. И ако у тој борби Грчка изгуби и садању династију и садањи облик владавине, краљ Константин ће добити само оно што је тражио. Прилике на Балкану и најближем Истоку захтевају да се криза на грчком престолу реши брзо и на корист Венизелосове тезе. Венизелос то је стабилност у Грчкој; краљ Константин то је рестаурација неизвесности, несигурности и непоштовања речи.

Иностранц.

Б УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА.

ПОЛИТИЧКА ПИСМА ИЗ СЛОВЕНИЈЕ.

Љубљана, 24 октобра 1920.

Словенија стоји данас под утиском пораза у Корушкој. То је тако неочекивано дошло, да је народу просто непојмљиво, и да се сада природно свуда тражи „Кривац", као што је то увек после велике народне несреће. Словенци су изгубили битку на Косову и треба им сада Вук Бранковић.

Политичке партије пребацују кривицу једна на другу, жале се на корупцију и терор Немаца, а и на Београд. Како стоји ствар у истини?

Словенски национализам је у северном делу — Штајерској и Корушкој — другог карактера него у јужноме, у Приморју. Приморац се осећа према Италијану надмоћнији, према Немцу инфериоран. Док италијанска култура није имала скоро никакве привлачне снаге, Немци су имали сразмерно лак посао у својим покушајима германизовања. Ко им је пао у руке — а то су сви тако звани „немшкутари" и „омахљивци" — Немци их зову карактеристично „deutschfreundliche Slovenen" —, тај је имунизован један пут за увек противу буђења словенске националне свести. Свакоме који зна психу тих људи, морало је бити одмах јасно, да можемо при плебисциту са сигурношћу рачунати само на онај део народа у Корушкој, који се већ од пре бројио међу националне свесне Словенце, а никако на немшкутаре и омахљивце. А при највећма оптимистичком рачунању, национално свесних Словенаца у зони А није половина. Нису за то криви Словенци. Французи су предлог Немаца да о Алзас-Лорену одлучи плебисцит, одмах одбацили, односно одговорили, да би то било прихватљиво тек за 50 година, пошто се најпре уништи германизаторски рад после године 1871. У Корушкој пак трајала је германизација неколико стотина година! *Натурити нам плебисцит у Корушкој, било је неморално.* Али кад је било већ тако, онда смо требали знати сви, шта то значи, не само за Словенце, него за целу нашу државу.

Да ли смо били тога свесни? Добили смо исправке границе према Бугарској, добили смо Војводину, добили Прекмурје, — све без плебисцита; а у колевци Словенства, у Корушкој, са више од две трећине — словенског живља признатог аустријском статистиком, натурише нам плебисцит, и то тек после жестоке борбе, на наваљивање Вилзона! Није то прости случај или каква љубав наших савезника према пропалој Аустрији, него је јасно, да је то ишло у рачун Италији: *За Италију Корушка је била од самог почетка интегрални део јадранског проблема.* Преко Корушке и западне Крањске иде веза Немачке Аустрије, Чехословачке и Мађарске са Трстом.

А ми? Место да се цела тежина државне политике усредсреди око плебициста, сматрали смо то за једну више или мање локалну ствар, која се пре свега тиче Словенаца. Да није било толико неоснованог оптимизма у Словенији, и толико неразумевања важности плебисцита у Београду, могли смо, —

јер гласова о несигурности исхода плебисцита није недостојало, — у згодно време добити без плебисцита директним споразумом са Аустријом зону А, или бар њен највећи део. Није само престиж државе, није само незнатни део лепе и богате земље, није само 90 хиљада Словенаца, што смо изгубили, изгубили смо много више.........

* * *

Пораз у Корушкој утиче на политички живот у Словенији депресивно. Нарочито словеначка пучка странка, која је хтела из победе у Корушкој ковати за се политички капитал, стоји пред тешком ситуацијом. Пребацива јој се, да је са извесним монополисањем агитаторног рада одбијала друге, а са својим критиковањем свега што дође из Београда, гајила нерасположење у народу против новог државног стања, и тиме највише шкодила плебисциту. Уза све то, по угледу на сељачке странке у Србији, Херцег-Босни и Хрватској, појавила се у последње време, и у Словенији једна нова, чисто сељачка „самостојна кметска“ странка, с искључиво аграраним програмом. Природна организација Словеначке пучке странке по парохијама и велики углед и уплив свештенства, у чијим рукама се налази водство странке, на једној, а недовршена организација „самостојне кметске“ странке, и њена оскудица у интелектуалним вођама на другој страни, можда ће за сада још отклонити пораз клерикала. Сигурно је, да би добро организовани сељачки покрет могао, у догледно време, донети ново политичко груписање и подрити земљиште Корошчевој формално аграрној, у суштини чисто конфесионалној пучкој странци, која је до сада била главно политичко обележје Словенаца. На жалост, сељак је, и ако се толико учинило за његову просвету да скоро нема више неписмених људи, политички још неваспитан. Прво, због тога, што праве самоуправе, где се једино добије политичка пракса, није било, а релативно добар аустријски управни апарат са својим системом туторства учинио је сељака мало заинтересованим и тешко приступачним за политички живот. Он ће још дуго више следовати без критички „шлагерима“ политичких демагога, него властитим добро схваћеним интересима.

Аграрно питање нема у Словенији, изузимајући Прекмурја, политички скоро никакве важности.

На много вишем политичком нивоу него сеоски ред, стоји ред индустријских радника. Ови су до пре рата били саставни део Немачке социјално-демократске партије, са добро развијеном организацијом. Диференцијација социјалиста у комунисте и социјалне демократе бацила је своју сенку и на Словеначко радништво, тако да је вероватно, да ће свака група изаћи на изборе са својом особеном кандидатском листом. Међу сеоским радништвом до сада социјализам није могао добити земљишта, али опште незадовољство са постојећим стањем, појава, коју опажамо свуда и у свим слојевима као последицу рата, и оскудица сваког социјалног схваћања у господарским класама, може и ту довести до свакојаких изненађења.

Покушаји клерикала, да увуку радничке класе у „хришћанско-социјалну“ организацију, до сада нису имали већег успеха.

Словеначка интелигенција, тако звани средњи сталеж адвоката, чиновника, трговаца и занатлија у варошима и варошицама, пребивала је само у служби националне идеје. Добила је тек појавом клерикализма свој идеолошки правац, у смислу и под утицајем немачког напредњаштва. Начелно и фактички сувише негативног карактера, јавила се пре две деценије струја „омладинаца“ из Масарикове школе; прешавши у практичку политику, ова струја изгубила је убрзо своје самостално обележје и утонула у стару напредну странку. После уједињења, та се странка преобразила у странку југословенских демократа. Старији представници напредних идеја, незадовољни не толико са начелима колико тактиком демократа, чине посебну групу око „Словенског Народа“, и ако је мало вероватно, да је у њиховој моћи и намери да изиђу на изборе са засебном листом.

Као међу сељацима „самостална кметска странка“, тако је у маловарошком свету једна чисто нова појава партија „народних социјалиста“. Потекла из круга железничарских чиновника и служитеља, она збира око себе и велик део осталог чиновништва, сталних индустријалних и трговачких намештеника, националних радника, као и свих оних који, незадовољни борбом против клерикала, чине некакву неутралну зону начелног индиферентизма, и истичу свуда општи национални моменат. Прожетост предратним менталитетом од Немаца потиштених мањина даје им некакво обележје, у новим приликама.

и савременог, националног шовинизма. Од социјализма преду-зели су само име.

У општим државним, нарочито уставним питањима, идејне су разлике изузев начелног републиканског становишта соци-јалиста незнатне. Рођени у Корушкој и видећи четвртину национално најсвеснији и најмарљивији део народа под Ита-лијанима, без икаквог историзма, они су прожети идејом државног јединства по сваку цену. Само несређеност у цен-тралној управи изазвала је, нарочито у круговима клерикала, паролу аутономије и самоуправе за целу Словенију, дакле некакви племенски централизам. Пошто је економска тенден-ција северно од Саве много већа према Марибору него према Љубљани, није вероватно, да би могла ова идеја имати на бираче какву већу привлачну снагу. Ми смо Словенци доиста у питању уставног уређења наше државе у згодном положају, и наши посланици у Уставотворној Скупштини могу играти захвалну улогу посредника између екстремиста.

D-r C. C.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ.

Жил Пајо, *Интелектуални рад и воља.* Наставак *Васпитања воље.* С француског превео Јован М. Јовановић. Издање С. Б. Цвијановића, Београд, 1920.

И занимљив наслов и познато име писца привлаче нас овој укусној малој књизи, коју вреди не само прочитати него и примити као саветодавца. У тој улози јављао нам се Жил Пајо и раније, и ми га нарочито памтимо по делу *Васпитање воље*, коме многи млади људи дугују за понеку добру особину духа и карактера. Омладини је намењена и ова најновија књига, са циљем да развије вољу за рад и упути у најбоље методе рада, — што је важно за нашу данашњу средину, која нема ни довољно воље ни методе.

Прво на чему се ваља зауставити и похвалити то је Пред-говор, где налазимо духовиту и тачну критику рђавих на-ставних и васпитних система. „Режим случаја", ванредно по-годан за нашу сујету и духовну лењост, оцртан је овде тако истинито да се сваки читалац узнемири када нађе ту понешто и од своје личне праксе. — Али Жил Пајо не остаје само духовит критичар, и ако ту улогу највише воли и најуспешније врши. Он је у исти мах и добар методичар који одлично ра-

зуме вештину рационалне организације рада, и његов животни позив је да сваку важнију чињеницу свога обимног и сређеног искуства претвори у један користан и практичан савет.

После Предговора, писац у лепом концизном ставу *Волети радити, умети радити*, поставља своју тезу и одлично је развија кроз целу књигу. Почиње тиме што нам казује зашто треба волети рад и у чему је његова истинска вредност. Како смо ми навикли на познате конвенционалне разлоге из такозваних поучних омладинских списа, то смо пријатно изненађени када нам се овде говори о задовољствима што извиру из самога посла, — о најлепшим радостима и најчистијим задовољствима у животу.

> „Идимо право у најдубље и најбогатије задовољство, које није друго него активност. Докле год не уђемо у саме себе, у ону интимну страст једне велике енергије: докле год нисмо осетили њену лепу и пуну сладост, дотле неће бити ничега“. (26 стр.)

Даље се развијају три важне и писцу толико драге идеје да без њих не може бити ниједно његово дело: о солидарности, или о човечанској радњи сарадње, о сабирању ситних и најситнијих напора, и о неподмитљивом рачуновођи у нама, који све мисли, осећања и радње брижљиво уписује „у књигу примања и дуговања“. Нарочито се убедљиво и речито говори о солидарности, јер без ње писац не може да замисли никакав напредак у друштву.

> „Човечји род тежи за што узвишенијим спиритуалним животом, а тај спиритуални живот може се задобити само сурадњом оних који раде... Студент треба да себе види у историји, да се проникне осећањем непрекидног напора човечанскога и одлучне акције великих људи и великих проналазака. И он ће да сурађује својим радом с избранима овога света, један део јавне наставе је њему поверен. Рекло би се да је природа још од препотопскога доба чинила што је могла да издвоји из себе спиритуално начело које сјаји у људскоме уму, па говорила: на вама је да доведете спиритуално царство. Најдубљи акт слободе који можемо учинити, јесте да постанемо свесни тога лепога задатка, да га примимо из свег срца и да му потчинимо наш убоги живот. И дете може схватити тај општи поглед; желео бих да се од почетка купа у атмосфери поштовања за величину и племенитост рада“. (46 стр.)

У другој глави обавештава нас писац о томе шта значи истински а шта лажно и привидно радити, па онда разбија све заблуде и предрасуде о раду. Највише се напада одвратност човекова према личном напору и навика да се зарије у ра-

нију праксу, одакле га је тешко истерати. Када је реч о јавним пословима, нарочито о политици и администрацији, нама се чини да писац оштрим својим погледом продире баш у наше домаће прилике и над њима изриче свој праведни суд. Разуме се да и ту, као свуда иначе, одмах после критике следи добар практичан савет, па ми и нехотице зажалимо што су наши политичари толико оптерећени народним пословима и бригама за опште добро, да им не остаје нимало времена за овако лепе и паметне књиге.

Пошто је занимљиво и речито говорио о поезији и филозофији рада, Жил Пајо, у трећој глави, прелази на методу, коју назива применом духа на ствари. Као некада Декарт, и он данас мисли да није довољно имати само здрав разум и много знања, него је главно умети све то применити. Успех је сигуран тек пошто научимо рационално употребљавати време и мудро руковати умном енергијом. Примери из личног искуства дају ту пишчевим излагањима још више снаге и појачавају сугестивност. Сваки савет полази не само из главе него и са срца, и право иде срцу. Изгледа чак сувишно двоумити о томе да ли га можемо послушати, толико је све разложно и јасно, и подешено тако да ни сиромашни вољом не губе храброст. Покушајте и ви ћете успети, понавља писац небројено пута. Ако не буде успеха код првог покушаја, биће код трећег, петог, десетог, двадесетог.

> „Никад није онај пропао који је прилазио раду одлучно, искрено, поштено, стрпљиво. ...Било да треба решити неки задатак, било да се растумачи смисао неке заплетене латинске реченице, само слободно напред“. (108 стр.)

Разуме се да је понека тешкоћа овде упрошћена, а можда се мало претерује и са вером у свемоћ разума и нашу добру вољу. Али зар не претерују и они који све анатемишу и настоје да читав свемир испуне запевкама и клетвама на друштво? Ж. Пајоу се међутим ипак не може пребацити да је сувише велики оптимист и да лицемерно прећуткује тешкоће које стварно види. Само он тежиште многих неуспеха помера из спољашњег света у нас и појачава личну одговорност; обелодањује чак оно што ми сами од себе кријемо, и воли да нас изненади у тренуцима када се заговарамо измишљеним разлозима. Он и овде тражи прилике да нас у два три маха подсети на *неподмитљивог рачуновођу*, који сваког тренутка уписује у мозак добре навике и све оне ситне напоре стрпљења, мирноће, издржљивости и хероизма.

Четврта глава уводи нас у тајне успеха великих људи, и то оних „који нису тражили друго него своје лично поштовање, и за које је постојала једина радост: стварати своје дело.“ — Декарт, учитељ и угледни пример самога писца, добио

је овде највише места; остали су удружени по два и три у истом чланку, и све те личности од вредности нуди Жил Пајо омладини као најлепше и најпријатније идеално друштво.

„Ти изабраници владају не над грађанима, као силни овога света, него у њима. Они, и ако их никакви тронови или војске не подржавају, по дубини своје снаге у истини управљају Народом.“ (160 стр.)

Сваки наведен пример, као и сви ранији савети у осталом, иде затим да код младих људи створи једно сасвим ново схватање о вредности рада, и да их придобије за пун и активан живот, — што је заиста најсимпатичније и највише за похвалу у целој овој књизи. Но поред ђака и студената, којима се писац обраћа у првом реду, не би нимало сметало да из истог извора црпу и наставници и васпитачи. Ако ништа друго, добиће подстицаја да се за који тренутак озбиљно замисле и да загледају мало у своју савест.

Пријатно је констатовати да је ова добра књига у исти мах и занимљива лектира. Подељена у кратке, прегледне чланке, који се могу читати и редом и преко реда, и једанпут и по више пута, она се тако прилагођава потреби и расположењу свакога читаоца. Жил Пајо не умара ни строго систематским рашчлањивањем и цепањем идеја, ни суопарним стилом. Он, као прави Француз, уме да буде занимљив и када поучава, као што је онај проповедник из *Хронике Карла IX* умео да заинтересује и када говори у цркви о греху.

Превод Г. Ј. М. Јовановића у главном је тачан, али није у свакој реченици и довољно српски. Многи страни изрази не само да кваре лепоту стила него чине српски текст и сувише апстрактним за ђаке. Могло би се још замерити и недоследној употреби страних особних имена, која се час транскрибују, час пишу латиницом, а час се на латинску реч додају српски наставци за падеж.

Међутим очевидно је да ситне омашке језика и стила не могу упропастити превод у коме је главно дати идејну тачност, а надајмо се да тих ситних грешака неће бити у новом, рецимо у другом издању. За сада главно је истаћи још једном то да је наша преводна књижевност обогаћена врло добрим делом, над којим ће се испитивати савест и стварати планови за један виши и бољи живот. Наша данашња омладина има око себе много лоших примера на које не треба да се угледа, а Жил Пајо даје јој много добрих савета које треба да слуша и по њима удешава свој рад. Ако то буде, она ће вероватно успети да се уздигне над нашом разбијеном и пометеном средином, где има толико малих људи на великом послу, и где се највише чују и виде они који најмање вреде.

Катарина Богдановић.

Етничко сродство Бокеља и Црногораца од д-ра Јована Ердељановића у XCVI књ. „Гласа“ Срп. Краљ. Академије. Стр. 1—90.

Ова је студија брижљиво израђена на основу података у аналитичном и генетском правцу: по етнолошким проматрањима, нешто антрополошким, по историји, статистици и филологији. За поређење узимао је четири праве граничне црногорске нахије: катунску, љешанску, ријечку и црмничку. Православних у Боци има око 24 хиљаде и католика 13 хиљада. Пошто је Бока тако рећи приморско подножје Црне Горе; да су Црногорци у мирним временима свагда били упућени на извоз и увоз; да су се у ратним временима помагали; у недаћама се пресељавали итд. — разумљиво је, што је становништво с обе стране врло сродно. Срби су се још у прошлим временима писали по јадранским обалама. Белић помишља да ће бокешки католици са својим архаичним дијалектским особинама бити остаци првобитног становништва. Значајно је што се специфичне особине бокешких католика — колико сам се могао удубити у ово питање — не налазе никако у Црној Гори, што значи да њихових саплеменика није ни било тамо у каквом знатном броју да им се траг очува него да се велика сеоба кретала с црногорске висије на море, где су се ове две етничке масе сусретале, и сад су у стадијуму несвршеног амалгамирања, чему је [illegible] препрека. Мало [illegible] је у вези што још Стеван Урош I у латинску на повељу одваја поморске земље од српских, јер стоји обично „краљ рашкеј земли и поморске“, негде место рашке стоји српске, а ретко стоји само „краљ српски“. Цар Душан је опет као и син му Урош ковао сребрне новце у Котору само с латинским натписом, опет нека значајна сатисфакција католичкој цркви у Риму.

Д-р С. Тројановић.

БЕЛЕШКЕ.

* Српско Коло. — У традицији извесних наших добрих ранијих календара, којима се, као књигама што највише улазе у народ, обраћала свагда дужна пажња при избору градива, уредила су г. г. Милан Грчић и Адам Прибићевић добар календар за наредну годину, Српско Коло. Поред [illegible] прештампавања, која су у оваквим књигама само за препоруку, овде има и новијих прилога. Приповетке су од г. Борисава Станковића („Његова белка“), г-ђе И. Секулић („Победа“), г. Б. Ђ. Нушића („Бацајте сами у огањ децу“), г. И. Ћипика („Живот и смрт“), г. И. Станојевића („Успомена са старог Дорћола“) и г. Мл. Ђуричића („Крв на води“). Песме су од г. г. Ст. Бешие-

вића, С. Пандуровића, Милете Јакшића, А. Шантића и В. Ј. Илића Млађег. Чланке су дали г. г. Коста Стојановић („Услови индустријског снажења Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца"). Васа Стајић („Социјализовање просвете", Јурај Бијанкини („Из мојих успомена"), Ст. Станојевић („Српски национализам у Средњем Веку"), Д-р Л. Поповић („На гробовима погубљених сокола"), д-р М. Јовановић („Демократија и школа") и други. И поред упадљиве неједнакости прилога књига чини добар утисак и добро ће послужити одређеној сврси. **В.**

Толстој на српском. — Од руских писаца у задње време највише се чита и преводи Ф. М. Достојевски. Поред њега готово су сви други, осим Мерешковског и Арцибашева, потиснути са тржишта. Сад се, у издањима сарајевског књижара И. Ђурђевића, поново јавља Л. Толстој. Лањске године, као 212-4. свеска *Мале Библиотеке* изишао је његов *Отац Сергије*, у преводу г. Ник. Видаковића. Недавно се као 17 свеска *Одабране Библиотеке* јавила збирка његових *Приповедака* у преводу г-це Зорке М. Велимировићеве. Једна између тих приповедака, „После бала," објављена је у овом часопису, књ. XXVIII, бр. 1, у преводу г. М. С. Московљевића. Сравњивање превода, које је врло поучно, показује, да би г-ци Велимировићевој требало нешто више гипкости у изразу. **В.**

Тајна дипломатија и бивши Немачки цар. — (Успомене H. v. Eckhardstein-a). У последњем броју С. К. Г., приказујући ове *Успомене*, речено је да овај немачки дипломата износи да је Лорд Солсбери 1895 год., у Ковесу, предлагао Цару Виљему план о деоби Турске. Ми смо изразили сумњу у истинитост ове верзије, с обзиром на традиционалну политику Енглеске у томе погледу. Сад „Тајмс" објављује чланак свога тадањег дописника из Берлина, из кога се види да је Лорд Солсбери, када му је, после његова састанка са немачким царем, речено шта немачки цар о томе говори, казао „да с немачким царем треба увек говорити у присуству трећега лица". Докле се са енглеске званичне стране не утврди шта је у ствари било у Ковесу између Солсберија и Цара, дотле остаје да је разговор између њих двоје намерно изопачен. Из разговора о покољима над Јерменима у Турској и потреби да се учини крај крвавоме режиму Султана Абдул Хамида, Немци су испрели Солсберијев предлог о деоби Отоманске Царевине. У историји дипломатској зна се за још две цареве сличне ствари. За време бурскога рата слагао је британскога Амбасадора у Берлину да је он отклонио интервенцију француско-руску, и ако су Руси и Французи одбили његове предлоге о интервенцији. За време боксерског покрета у Кини преваром је од Великих Сила издејствовао за фелдмаршала Валдерсеа главно заповедништво над експедиционом

војском; свакој засебно, и у највећем поверењу, тврдио је да је добио од осталих Великих Сила пристанак за Валдерсеа. Бисмарк је био добар учитељ. Ин.

Југославија Југословенима (*Jugoslavija Jugoslovanom,* Марибор 1918, Штампарија св. Ћирила). Кратки преглед о југословенскоме питању у доба кад су Немци односили победе на француском фронту код Амјена. Отворена реч за уједињење Срба Хрвата и Словенаца — са популарним документима. Ин.

Југословенско-талијански спор (*D-r R. Nachtigall: Južno-Slovansko-italijansko sporno vprašanje,* Учитељска Штампарија Љубљана 1919). Једно научно и кратко излагање о томе да су права Италије на Горицу, Истру, Далмацију, Крањску потпуно на силу створена у току последњих година. Ин.

Граница између Југославије и Италије — (*Ferdo Seidl: Kod naj se protegne meja med Jugoslavijo in Italijo,* Љубљана 1919. Народна Штампарија.) У часу када се воде преговори између влада, наше и талијанске, о границама ова брошура је актуелна. Проф. Сејдл научним аргументима утврђује да је геолошка и географска природна граница између нашега и Италијанскога народа горе од Кобарида па доле до Подбрда, а не развође Снежник-Триглав. Ин.

Словенска Демократија (D-r B. Vošnjak, Poglavlje o stari Slovenski Demokraciji, Љубљана 1919, Zvezna Tiskarna). Ово је једно предавање које је наш сарадник израдио на Енглеском, о старој словенској демократији у Корушкој. Стари Корошци били су, види се, и бољи родољуби и веће демократе од данашњих. Ин.

Ко су Словени? — На питање „Ко су Словени?“, које је уједно и наслов дела *Who Are the Slavs?* A Contribution to Race Psychology by Paul R. Radosavljevich. Ph. D., Pd., D., Professor at New York University, Member of the American Psychological Association, etc. In two volumes. Boston., Др. Павле Радосављевић, професор Њујоршког Универзитета, даје одговор у две врло опсежне свеске (св. I има 538, св. II 601 стр.). И опште словенске црте, телесне и духовне, и специјалне црте појединих словенских племена изнете су у њима врло потанко и са много топлине. Г. Радосављевића интересује све што може на који било начин да проспе светлости на предмет његовог проучавања; отуда он у засебним главама говори: о великим руским људима и женама, о славним Пољацима, о познатим Чесима, о познатим Словацима, Лужичким Србима, Словенцима и Бугарима, о великим Србима (Србо-Хрватима),

о словенској цивилизацији, о интелектуално-културним особинама Словена, о мудрости Словена изражено у пословицама, о лингвистичким цртама, о песничком дару словенских народа, о особинама словенског темперамента, о религиозним цртама Словена, о словенским етичко-моралним идеалима, о социјално-политичким цртама, о словенским погледима на жену, о словенским погледима на народно јединство, о панславизму, о словенском карактеру. Као што се види, дело обухвата врло пространу област и садржи масу података који занимају не само етнологе, него и психологе и слависте. Уз то треба поменути да је добар део књиге попуњен библиографијом и да обе свеске садрже велики број илустрација, међу којима највидније место заузима слика Николе Тесле, на челу прве свеске, и слика Николе Коперника, на челу друге свеске. Иза двадесет четврте главе, која садржи општи закључак, налазе се у другој свесци и три апендикса: у првом су утисци Доситија Обрадовића у Лондону године 1785, у преводу Чед. Мијатовића; у другом Хасан-Агиница, Зидање Скадра, Страхинић Бан, [illegible], Цар Диоклецијан и Јован Крститељ, све од познатих енглеских преводилаца наше народне поезије; и најзад, у трећем апендиксу су, такође у енглеском преводу, химне: пољска, ческа, српска и руска. Цело дело завршују три индекса, који заузимају преко осамдесет страна друге свеске; први, најкраћи, даје упоредни преглед глагољице, ћирилице и латинице са фонетичком вредношћу појединих слова, други даје азбучни преглед ствари и имена помињаних у књизи.

За Американце је дело г. Радосављевића било једно право откриће. Они су до душе знали и за Теслу, и за Коперника, и за Хуса, и за Толстоја, и за Чајковског, и за Падеревског, и за многе друге истакнуте Словене из прошлости и садашњости, али нису знали да су сви они синови једнога истога племена, и књига г. Радосављевића имала је врло згодно да их упозори не само на ту чињеницу, него да им изнесе и друге, нове податке, који су за њих постали занимљиви у вези са већ познатима словенским именима. За ту услугу они су се писцу књиге „Ко су Словени?“ одужили повећим бројем симпатичних приказа.

За нас су од нарочитог интереса многобројне стране у књизи које говоре о нашем народу. Међу њима су можда најзанимљивије стране посвећене Николи Тесли, који је 1915 године, у доба нашега националнога слома, однео велику победу у области науке, добивши заједно са Едисоном Нобелову награду за физику. И баш поводом те награде један стручни лист (The Electrical Experimenter, децембар 1915), истиче да је Тесла оригиналнији проналазач од Едисона: „Не желећи да потцењујемо Едисонове огромне заслуге помињемо ипак познати факат да он није толико оригиналан проналазач колико је генијалан у усавршавању већ постојећих пронала-

зака. У том погледу је са Теслом можда обрнут случај, јер он има много и сјајних и оригиналних проналазака, који само нису довољно разрађени да би се могли практично експлоатисати". На истом месту налази се даље ова реченица: „Широки кругови не знају, али зато ипак остаје факат да је Тесла пронашао један систем за преношење безжичних импулса простор године 1893, три године раније но што је Маркони отпочео своје историске безжичне експерименте" (св. I. стр. 143). Овај однос према Марконију потврдио је 1917 године и председник Америчког Института (H. W. Buck) речима: „Теслино дело, као што је утврђено, претходило је Марконијевом и сачињавало је основицу за безжичну телеграфију". То исто компетентно лице учинило је и ову изјаву: „Из Теслиног дела произишло је велико дело Рентгеново, који је пронашао Рентгенове зраке, и сав онај рад који су у току идућих година наставили Томсон и други, и који је у истини довео до концепције модерне физике" (св. I. стр. 141). — Ови подаци показују довољно јасно на факат (наведен у горе поменутом листу) да Тесла има преко 100 патената; а из њих се јасно види да он по своме несумњиво иде у највеће умове свих народа и свих времена.

Сличних занимљивих ствари могле би се навести и из других страна г. Радосављевићеве књиге, али задатак ове белешке није нити да износи све што је у њој занимљиво, нити да је оцењује, него само да на њу скрене пажњу.

Енглеска, Француска и Цариград — (*C. G. Betio: L'Angleterre, la France et le Problème de Constantinople*, Париз 1920, Marcel Rivière et Cie). На домаку овога, у истини најтежега и још нерешенога Источнога Питања, писац је желео овом књигом да помогне решењу цариградскога проблема. Он је, донекле као и Т. Ђувара, у својој опширној свесци „*Сто предлога за деобу Турске*," изнео туђа мишљења о Турцима, најважнија мишљења и суд која су, за потоњих пет стотина година написана о овоме предмету. Живећи међу Турцима писац је стекао уверење, као и сви писци чије оцене и опажања наводи, — а то су писци свих народа и вера, — да су Турци један непоправљив народ, неспособан да се прилагоди европскоме начину управе, схватању општега човечанскога права, расних и верских разлика. Он се не слаже с европском дипломатијом, која, искрено или не то је друга ствар, верује да се Турска политички да реформисати и да се може, као други азијски и афрички елементи цивилизовати. Пример Француске њему је ту да то потврди. Француска је готово вековима, и војнички, и финансијски, и дипломатски помагала европеизирање Турске најискреније, па није успела. И зато не треба више чинити нове покушаје, него сад са њом свршити. Избацити Турке из Цариграда у Азију, то је први услов за

решење турскога проблема, по мишљењу пишчеву, — а други, признати начело народности у цариградскоме вилајету.

Збијено, у 100 страница и једанаест одељака, изнесено је овде готово све оно што доказује очигледно неспособност Турака да остану господари над другим расама, и да се реформишу као држава. Многобројним цитатима утврђује се да је и турски манталитет и породични живот, и просвета, и правда, и цео социјални поредак, и цела раса у опадању. Али оно што писац није могао да докаже то је да је његово решење Цариградскога Проблема задовољавајуће са међународне тачке гледишта. Његово је становиште, и ако га отворено не каже, да Цариград треба дати Грцима, зато што су они у већини у цариградскоме вилајету. Улажењем грчке војске у Једрене и Тракију, већ је створен квасац за будуће балканске заплете и европске конфликте. А шта би тек било да Грци добију сад и мандат за Цариград? Сигурно нови рат на Блискоме Истоку. Цариград не треба оставити Турцима то је јасно, али не никако опет другој усамљеној држави. Историја Источнога Питања, дакле и Цариграда, очигледно упућује на то да Цариград са мореузима треба демилитаризирати, па онда неутрализирати за свагда. Без овога интернационализирања и Контроле Лиге Народа, Цариград ће бити и даље јабука раздора између нас на Балкану, између Великих, између Европе и Азије.

J. M. J.

ДРУШТВА И УСТАНОВЕ.

Друштво за просвећивање Жене и Заштиту Права одавно намерава да приреди за своје чланове неколико циклуса предавања из социологије, политике, етике и педагогије, под заједничким називом Социјалне Школе. Први, социјално-политички циклус почиње 4 новембра, и поводом њега згодно је повест реч о целоме том предузећу, које данас има све разлоге за постанак и све услове за успешан рад.

Разлози за отварање Социјалне Школе истичу је на првом месту као потребу целога нашег друштва, и затим као нарочито потребну за наш женски свет; али пошто ће слушаоци у први мах да буду највећим делом жене, то ћемо најпре да проверимо друге разлоге, и ако би ствар добила своју пуну важност само када би се говорило о потреби такве школе у нашој средини без икаквих ограничења.

Социјално-политичка предавања, којима управо почиње течај и која ће да буду предмет овога чланка, имаће за наше женске чланове пре свега информативну вредност: обавештавање о свима важнијим појавама и питањима у политици и друштву, и попуњавање многих осетних празнина у њиховом знању. Нама је додуше познато како се те празнине попуњавају код огромне већине наших просечних људи, који сва своја политичка обавештења црпу из новина и кафанских разговора,

а о каквим друштвеним наукама немају ни појма. Али нама је јасно да из таквих, у главном сумњивих извора не црпу наши најбољи људи, па то не треба да чине ни данашње наше жене. Њима се не сме допустити да остану вечито зазидане у наша уска локална и покрајинска схватања прилика и људи, него им се мора отворити шири и јаснији видик на читав наш јавни живот, и мора им се дати солиднога и систематског знања о суштини, развитку и потребама друштва. Одмах, на првом кораку у јавност, морају оне и политику да схвате као једну од најважнијих манифестација социјалног стања, а не као једно спекулантско предузеће, из кога поједине партије и партијски људи извлаче што већу личну корист.

Поред обавештавања, Социјална Школа развијала би и јаче интересовање за социјалне науке, које су данас на дневном реду свуда, а ми им још увек поклањамо тако мало пажње. Нашем свету не може се, истина, порећи интересовање за политику као и за друштво, али ваља признати да је исто тако једнострано заинтересован као што је рђаво и површно обавештен. Данас међутим осећа се једна општа оријентација у социјалном правцу, и социјална схватања доминирају свуда. Политика се такође прожима социологијом, и када жене траже да изиђу на биралиште и уђу у парламент као посланици, оне баш тај нови, социјални карактер политике наводе за себе као главни разлог. Њих треба дакле обавестити и отворити им очи да у друштву не виде ни фаталности које није могуће избећи, ни случајности које се не могу предвидети, него силе које можемо разумно регулисати и упутити на то да нам служе. Тада ће оне боље умети да се оријентирају и правилније да суде, и сасвим другим очима посматраће јавни живот ако буду имале довољно социјалног и политичког знања.

То што би социјално-политички течај утицао на стварање нових и правилних појмова о јавном животу и раду, дало би му истовремено и велику васпитну вредност. Истина ми знамо да социјологија сама по себи не ствара ни исправне грађане ни знамените социјалне реформаторе, као што ни студија морала није у стању створити беспорочне и морално савршене људе; али и начином предавања и сталним упућивањем вероватно би се могле ипак однеговати извесне грађанске врлине, које би дале гаранције да ће се унети мало више обзира и савесности у друштво и нашу озлоглашену политичку борбу. Поред информативног знања и буђења интереса за социјалне науке, ово би несумњиво био најлепши успех наше Социјалне Школе и највећа добит за женске чланове нашега друштва.

Да би предавања утицала и васпитно, морају се поделити у циклусе који ће чинити једну идејну целину. Предавачи ће радити споразумно, да би наша хетерогена женска публика стекла извесна хомогена убеђења. Незгодно је само што наш

свет радије прима [illegible] предавања, која може слушати без обавезе да их и запамти, па ће бити тешко до[illegible] [illegible] већи број слушалаца који ће хтети да се подвргну извесној дисциплини. Али тешкоћа у овом случају не мора значити и немогућност, и ако ми само останемо при доброј вољи за рад — у што сада и не сумњамо — сигурно ћемо [illegible] да за [illegible] предавања створимо и публику која ће долазити стално у одређено време.

Пошто је овде у питању школа — дакле настава и васпитање — природно је да иницијативу за то узима једно женско друштво. У свакоме наставном и васпитном предузећу жене [illegible] имају прилике да [illegible] и дужности [illegible]. Оне умеју да [illegible], имају праву суштинску моћ, и може се рећи да су предестиниране за пропагаторе и васпитаче. Све те своје способности улажу оне данас у једну корисну васпитну установу, за коју примају пуну одговорност и највећи део посла.

Што се тиче знања и дубљег познавања политике и друштва, женски предавачи ће претходно сами да се поуче из добрих стручних књига, што данас није нимало тешко. Знање о новим предметима стиче се додуше споро, али главно је да се стиче, да се може стећи. Наш посао знатно олакшава и то што имамо једнога одличног социолога као сталног учитеља и помагача. Г. Федор Никић, који је створио нацрт за цео наш социјално-политички течај, ставља нам на располагање и своју велику стручну библиотеку, и своје обимно и солидно социолошко знање. Он ће и лично да учествује са неколико предавања у разним циклусима; остало ће да поделе између себе женски чланови нашега Друштва.

Наш циљ је — да то још једном нагласимо — не само да напунимо главе фактима него и да развијемо код слушалаца праву социјалну свест, управо социјалну савест. Не уображавамо, разуме се, да ћемо на тај начин створити [illegible] женског савршенства, али извесно ће бити мање необавештених и не[illegible] ако стекнемо слушалаца којима ће, исто колико и предавачима, лежати на срцу само добар и све бољи успех. Мајкама и домаћицама наша предавање неће ништа одузети од њихових досадањих породичних врлина, а од женске омладине и жена без породице покушаћемо да створимо обавештене грађане и пропагаторе социјалних идеја и дужности, са пуним уверењем да од тога не може бити нимало горе ни нашој држави ни нашем друштву.

Катарина Богдановић.

Власник, Б. Поповић. — Уредници, Б. Поповић и С. Јовановић.

СРПСКИ

КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК

НОВА СЕРИЈА, Књига I, број 7. — 1 децембар 1920.

МОЈ ОТАЦ.

Друга су деца имала оца. Мени се чинило да је то велика срећа. И ја сам имала оца, али то је била сасвим друга ствар: за мене је то била несрећа. Ја сам се стидела што имам оца и било ми је страшно непријатно кад ме ко запита чија сам. Док још нисам ни умела зло да мислим, ја сам инстинктивно завидела једној својој другарици која је сасвим слободно на то питање одговарала да јој је отац умро. Међутим ја то нисам смела рећи, јер је мој отац био жив. Нисам га имала, а био је жив.

Дакле, мајка и отац су се раздвојили. И ми, сва деца, живели смо с мајком код деде и ујака. Лепо смо живели, бар ми деца.

Само да није било сећања и мисли на оца које су тровале моје детињство, ја бих тада била сасвим срећна. Па ипак била сам, само онда једино и била сам срећна. Детињство без обзира тражи своје право весеља и игара.

Истина било је и ситних горчина: моје сестре од ујака и тетака имале су увек лепше одело него ја. Чак и моје рођене сестре биле су боље обучене, две старије што су старије, а млађа што је најмлађа. Ја сам готово увек наслеђивала стару изношену хаљину које сестре од тетке или ујака и она би се на мени, дабогме, издерала тако, да је моја млађа сестра није могла после носити. Али то су ипак ситнице. Обично сам се против тога бунила пред Врбицу и Св. Саву, а иначе ја сам

била скромно дете. Хаљине мојих рођака су биле тако добре да сам се ја, чини ми се, у радне дане ипак мало кочоперила у њима и поносила пред својим сиромашнијим другарицама. Невина је детиња душа. Сећам се да сам једном имала на Врбици стари сестрин шешир на коме је била залепљена само једна једина нова машна и ја сам мислила да је толико леп да вреди да га виде и пропињала сам се на прсте, да што већа изгледам.

Дакле, кад сам заборављала да немам оца који је жив, или да имам оца кога се стидим, ја сам заборављала и да живим на туђем врату и била сам весела. Уосталом био је неко, ко то никад, ни једно, ни друго, ни за тренутак није заборављао — мајка.

Мени је било мучно то непрестано јадиковање и уздисање и ја сам увек гледала да побегнем некуда. То је било лако, јер је мајка увек тражила какав посао, као да се тиме мало одужи својима што су хранили и издржавали њу и четворо деце. Дакле, није имала времена да обраћа много пажње на нас. Не знам шта су радиле моје сестре, оне ме се нису много тицале. Ја сам другарице више волела и њихову бригу радије водила. Обично сам бирала сиромашне другарице и оне које су се слабије од мене училе. Дакле, ја сам се старала само о себи и радила оно што је мени било пријатно, колико се год то могло. Не желећи да увредим никога, а најмање себе, могу рећи да сам се васпитавала на улици, а то значи: на Дунаву, на Пеку, у бостану, у винограду, у воденици, на обору, на ливади, у прашини, у нечијем подруму или на тавану, на дуду, на љуљашци, на зеленој или зрелој шљиви и јабуци, и тако даље у бескрај, једном речју — у природи, у слободи. Хвала случају. Иначе сумњам да би чега лепога било у моме сећању.

Моје сестре и браћа од ујака и тетака нису никад ничим показивали да су нешто већи од нас, а ми, иако смо то осећале, осећале смо без огорчења, само с мало детињске зависти. Уосталом и они су нама завидели на нечему: на пример моје рођаке нису смеле да иду босе. А ја? Зар цепати ципеле и чарапе кад је топло и кад је тако пријатно трчати без њих по барама, по мало сасушеном меканом блату које се угиба, по прашини и по поплочаној дединој авлији? А моје рођаке и кад искукају понекад одобрење да свуку чарапе, жа-

лиле би се увек како их је страх да иду и како их убија шљунак и дивиле се мени која сам трчала, не пазећи куда стајем. И за то треба храбрости и вежбања. И док сам постала такав јунак, претрпела сам и болова: два пута сам се убола на трн, неколико пута сам ударила палац о камен, једаред сам стала на пчелу, а два пута се посекла на стакло. Дакле, рођаке су помало завиделе мени и помало ја њима. Иначе смо се ми у школи такмичили без зависти и узајамно се као ђаци поштовали, јер смо се сви лепо учили. Још моје рођаке нису знале шта то значи провести дан у сељачкој колибици на бостану, шта значи ручати дудиње и купати се пет пута на дан.

Не, нисам се никад од тога разболела. Само што сам неколико пута извукла батине. И то се све некако наопако дешавало: кад се ја осећам кривом и полако се увече пришуњам стрепећи у кућу, готово увек ми се пролазило олако; а кад банем одушевљена нечим и осећам се савршено невином и не слутим ништа о батинама, обично сам их добијала, баш се добро сећам.

Детињство, лепо доба! Само да није било мајкиног уздисања и клетве, како би се срећно живело! Али кад бих се ја исцепала или што рђаво урадила, прво би пале на мене грдње, па онда се завршавале са: „Проклет био!“ То се тицало тога страшног, непознатог оца и мени се чинило да је он заиста однекуда крив што сам се ја исцепала и што се после батина осећам тако несрећном.

Кривица мога оца, колико сам ја могла разумети, састојала се у томе што је сразмерно према имању живео раскошно, што је потписивао другима менице и што је своје рђаве прилике крио од мајке све док није дошло до банкротства. Тада се одједном срушила беда на нас: продато је на добош све имање: и кућа и дућани и ствари. Отац је тражио од деде и ујака да га спасу, а деда није хтео, јер би то значило да упропасти себе. Отац се наљути и попрети им да ће да нас остави на улици, па да оде у свет. И заиста оде у Београд. А деда пошаље кола и доведе нас својој кући.

Знам да су после дуго долазила писма, због којих је мајка плакала, баба грдила, и у кући уопште било много разговора и једа. Знам да је напослетку ујак одлучио да се писма враћају неотворена и тако је престало бар с тим причама.

Ја се оца не сећам. Прво чега се из свога детињства сећам, било је једно дуго досадно путовање на колима — тај долазак деди. Ништа пре тога и много штошта после тога не памтим. Не сећам се ни присуства својих старијих сестара, ни часа кад смо се пели у кола. Чини ми се као да пре нисам ни живела, као да се на тим колима, на томе путу, родила моја свест. Сећам се да сам седела на доњем седишту, а преко пута од мене мајка, која је држала на рукама једно мало дете које је спавало. Чини ми се да је била лепа, да је често својим плавим очима погледала у мене и да се поверљиво разговарала с човеком иза мене који је терао коње и кога је она звала Богданом. Знам врло добро да сам била страшно жедна и да ми је било врло досадно и да ме је мајка тешила да ћемо скоро стићи. Мајку је потпомагао Богдан, дедин кочијаш, с којим смо ми деца доцније много срећних дана проживели.

Сећам се да смо напослетку стигли. Чини ми се да сам била заспала у колима и најзанимљивије чега се сећам био је један мој плави брат од ујака који је био мало мањи од мене (а мени је била четврта година) и који је имао неко црвено одело и капу на шиљак с прапорцем, баш као прави пајац, што се мени, разуме се, необично допало. Знам да сам одмах сутрадан с њим „зидала куће“ у великим гомилама песка који је био спремљен за нову кућу која се већ зидала за два ујака, а говорило се да ћемо ми с бабом и дедом остати у старој.

После се моје памћење опет затвара за неко време и ја не знам како се кућа назидала, нити како смо сви заједно живели док се није назидала, нити да ли нам је било пријатно да се раширимо у старој кући кад су се ујаци иселили. Ништа, само се сећам да, кад је био готов патос у новој кући, нас неколико дечурлије јурили смо се с прљавим ногама по празним собама и — после смо добили батине.

Из тих најранијих година никако се не сећам својих старијих сестара. Знам како се мала дерала у колевци и сећам се мајке и себе. У собици на углу, на дрвеном кревету, притисне ме уза зид свако после подне и заповеди да спавам. Ја се буним. Тврдо сам убеђена да не могу дању да спавам и да то није ни потребно, па право и упорно гледам у таван на коме су биле шаре некога чудног цвећа које су ми увече,

кад по тавану заигра светао колут од лампине сенке, изгледале као неко страшни људи с брадом. Сад ја, дању, гледам у њих и мило ми је што их се баш ништа не бојим. Мајка жмури, прави се да спава, па тек отвори очи и викне на мене што не спавам. Ја кажем да нећу и не могу, а она ме изудара, говорећи да нема времена да и мене матору по три сата успављује. Сећам се да сам се увек чудила, кад се после разбудим, како сам то после батина заспала кад онда још више нисам хтела да заспим. Сећам се како ме после спавања мајка облачи и како опет неко „нећу“ њу наједи. Руке не иду у рукаве, дугмета се закачињу за косу — грдња и опет онај вечити рефрен: „Проклет!“ Ох, хвала Богу, то је последње дугменце, ја се отимам и бежим из собе, па онда на улицу и — заборављам све непријатно, заборављам оца који је крив за све то непријатно.

У најранијем детињству нисам нимало марила за сестре, а не сећам се да су и оне мене волеле, бар ничим ми то нису показивале. Ми смо биле мали себичњаци, мали дивљаци, мале гладнице, која свака себи вуче оно мало добра што им живот пружи да поделе. Сећам се да ми је често било криво на њих, а нечега нарочито лепога се не сећам.

А мајку сам волела. И она мене. То сам нарочито осећала кад се она врати с неке пратње. Обично је тада била некако чудно мирна, није спомињала оца, и казала би ми по какву нежну реч или ме пољубила. И, разуме се, детињи инстинкт би то одмах осетио, и ја бих покушала да се од тога и друкчије користим — макар само једним парчетом шећера.

И кад сам бивала болесна, и онда сам осећала да ме мајка воли. Онда сам могла добити што год сам хтела, а нарочито пуну шаку новаца, који би ми одмах узели чим оздравим. Ми смо добијале о празницима од рођака новаца, али нисмо никад смеле потрошити ни пет пара без мајкиног одобрења, а то одобрење се врло мучно добијало. Увек нам је говорила да не треба да трошимо новац кад у ујаковој кући имамо, хвала Богу, свега, и никад нисмо гладне, нити чега жељне. Да ли је она збиља у то веровала или је рђав очев пример од ње начинио тврдицу, ја тада нисам хтела да мислим и решавам. Ја сам само врло добро осећала да она нема права и да сам ја заиста жељна црвених „луша“ од шећера, белих и црвених суџука и алве с орасима, што се све могло

добити за пет пара код неке дебеле тетка-Албе-млекаџике, која је имала дућанче на пијаци близу цркве и наше школе.

И још нечега сам била жељна, много жељна: лутке, али праве „куповне“ лутке, а не прављене од крпа којих сам имала колико сам хтела да направим. Моја млађа сестра је имала једну дивну, повелику, с плавом коврчавом косом и лепо обучену, лутку која је чак и ципеле имала. Донео јој ујак из неке бање. Да кажем да јој нисам завидела, слагала бих, али је дивљења лутки у моме осећању било много више него зависти сестри, и кад ми је она допустила да смем и ја да волим њену лутку и да је по неки пут мало држим, ја сам осетила да поред лутке волим заиста и сестру. Ту сам сестру прво и заволела. А то се десило кад се она једаред опасно разболела. Била је то нека чудновата болест и доктор је казао мајци да не јемчи да ће остати у животу. Ја се добро сећам да је баба у истој соби гласно говорила: „Нема ништа од тога детета!“

Сећам је се како, као полумртва, лежи на јастуцима, бледа измучена, па ми се баш чини да јој се све досадило и да не само да не мари што ће да умре, него као да би хтела да каже: „Па, хајде, кад ће да дође једанпут та ваша смрт? Што причате само узалуд!“ Боже, а око ње две петодинарке, један дукат и колико хоћеш грошева и стопараца. На јастуку неки бисквитићи са црвеним и жутим шећером, у чашама малина и лимунада, а код руке јој стоје две чоколаде и поморанџа, што јој је тетка донела. А она ни да погледа, ни да се мрдне, само гледа некуда далеко — кажу да је гледала и кад спава — и онај исти израз као да јој је криво што смрт не долази једнако јој стоји на лицу. Сећам се да сам тада први пут осетила љубав као силу и као бол. Знам да ми је стално било тако мучно, као кад мајка проклиње оца, као кад баба кашље и гуши се, као кад неко гребе ноктима по стаклу, тако и још горе. И ја сам се молила Богу да она оздрави и уз то мислила како бих дала Богу, само да он хоће и да му треба, и све њене колаче и поморанџе и све паре кад би биле моје, и не би ме било ама баш нимало жао, само да она оздрави. И као што сам пре, докле год не заспим, мислила како бих, да имам чудотворни прстен, тражила за себе хаљину од плавог сомота и целу карлицу алве и све суџуке из тетка-Албиног прозора да поделим својим другарицама, тако сам

сад желела само једно: да замолим тога чудног црнца да учини чудо да оздрави моја сестра. Али изгледало је да ће молитве и жеље да ми пропадну, јер сви су говорили, чим ме виде, о мојој сестри, питали ме за њу и шапутали да ће да умре. И ја сам осећала као да сам постала нека важна личност, чак као да сам се мало поносила пред другарицама што ме сви. и бакалин, и комшинице, и госпођица учитељица толико питају за сестру, што је баш моја сестра та што ће да умре. Али како сам се радовала, и опет правила важна, кад је доктор казао да је пошло на боље и да неће да умре! Сигурно бих се тако исто радовала и да је ујка-Лаза оздравио, јер он је био много добар и било је страшно кад је умро: деда и баба су јаукали, а мајка и тетке кукале дуго, врло дуго, не знам колико, али ми се чини читаву вечност. Али знам и онда поред све искрене жалости, колико је може осећати дете у седмој години, мени је врло мило било што сам имала нову црну хаљину коју сам смела носити и у радне дане и што су ме повезали црном шамијом, па су ме све ученице, чак и госпођица, некако чудно, као с поштовањем, гледале.

Ујка-Лаза је био најмлађи брат моје мајке и умро је млад. Њега су сви много волели и поштовали. Тек доцније ја сам разумела шта је он вредео и зашто су га онолико жалили. Ја га се мало сећам. Знам да је био леп и добар и знам да је много волео башту. Сећам се да су однекуда долазили пуни сандуци цвећа, борова, јела и воћа које је он после пресађивао. Сећам се некакве шљиве, црвене, округле и велике, као патлиџан, која се после његове смрти осушила. Знам да се он разболео од запаљења мозга и да је боловао шест недеља. Сећам се да смо за све то време сви шапутали, чак и ми деца у старој кући и другој авлији. Неко од веће деце нам је казао да болесник који има запаљење мозга чује и најтиши говор око себе и ларму, макако далеко она била, и да му то шкоди. Шапутали смо и једну страшну ствар: доктори су казали ако оздрави, он неће више бити паметан. И тако шест недеља само шапат, уздисање, ћутање и очајни погледи, па онда одједном врисак, јаук, кукњава, ларма и — свет. Целу су кућу завили у црно и пратња је била необично велика. У свему томе ужасу и жалости било је и нечега врло лепога: ја нисам знала тачно шта је то, али сам га осећала. Не само цела наша мала варош, већ и из околних вароши и села дошло му је много људи на пратњу.

После годину дана подигли су му малу цркву на гробљу, у којој је било пуно лепих намаланих светаца, а испод њих мноштво венаца са широким тракама.

Често се ишло на гробље. И ми деца волели смо да идемо, нарочито с тетком, која је на гробљу имала пуно ситних крстова: готово сваке две године умирало јој је по једно мало дете. Она им је често носила цвећа, колача и бонбона, и других јестива и то све, кукајући, ређала по крстовима, па после опет давала нама.

Ми смо, разуме се, највише због тих слаткиша волели да идемо на гробље. Дешавало нам се понекад, нарочито моме плавом брату од ујака и мени, да баш желимо да и ми плачемо, па се напрежемо да истерамо коју сузу, али никако не можемо и онда се тек обешењачки погледамо и осмехнемо кришом и он ми погледом покаже колаче, као да хоће да каже: „Чим се сврши први чин — плакање — долази на ред ово друго, пријатније, због чега смо ми и дошли ако хоћемо искрено да признамо“.

И тако ми за тетком, која носи пуне тањире, идемо преко гробља од њене деце ка ујаковој капели и ни на памет нам не пада да и ми личимо на оне циганчиће што просе по гробљу. Шта! Никад ми од другога не би узели; ми само од наше тетке.

Па ипак... И поред тога, осећала сам и нешто веће, неразумљиво: идемо по брду између гробова, читамо натписе на спомеицима, а у дрвећу шуми ветар неку песму, као разговор између неба и земље, живих и мртвих; попино прасе и чичак нам се закачиње за одело, а ноге се заплићу у високу траву, по којој цвета и понека бледа булка и потсећа на мртву теткину децу коју сам ја тако радо љуљала кад су лежала у колевци с лепим завесама. А кад стигнемо до црквице која је на врху брда, видимо наше цело мало место, и Дунав и преко њега брда, и у брдима кућице, мале, као играчке, видимо и осетимо нешто широко и велико, нешто што обухвата и живот и смрт.

Не, не, ја клеветам и себе и свог малог рођака кад кажем да смо ми само због колача тада волели да идемо на гробље.

Деца! Ми смо волели и да на старим колима с Богданом идемо на „бели камен“ за песак, којим су посипали стазе у башти. Башта је била дивна чак и много после ујка-Лазине

смрти. Њу је после уређивала моја најстарија сестра од ујака, ћерка другога ујака који је старији и од моје мајке.

Та девојка била је за мене нешто непостижно. Чинило ми се као да није са земље, као да не личи на друге људе. И кад је шетала од једне калемљене руже до друге и чистила им лишће од бубица, мени се чинило као да је створена од нечега исто тако финога и лепога као те беле и црвене руже. Све сам замишљала да је она некаква царева ћерка и бојала сам се да не дође змај да је однесе. Не знам шта бих учинила да њој угодим. Али она није тражила ништа од нас. Немирна, прљава дечурлија, сигурно смо јој непријатни и досадни — тако сам мислила ја, и нисам смела да јој се приближим. Али кад она предложи своме брату и мени да будемо добра деца и да шишамо траву око леја -- како смо се надметали! Маказе су радиле, џак се пунио травом, и ми смо јој у триумфу показивали да заиста умемо бити добри. Како сам се ја радовала кад нас је она похвалила! А кад нам је као награду дала по неколико малина, мене је било жао да их поједем и — прво сам их пољубила.

Боже, дивнога живота! Па кад нас поведу на купање — под воденицу! Прво је уживање што се иде на колима. Возамо се. Раширило се поље. Кроз поље тече река. На реци чучи воденица. Црни се над сјајном водом, као нека огромна корњача која је изишла да се сунча. Тишина, ширина. Све просто и лепо. И небо као увек у равницама изгледа у исто време и ниско и високо, и близу и далеко — као срећа, као идеал. Стижемо. Скачемо с кола, свлачимо се и трчимо у воду. Воденица клопара, вода прши с точка, бела, као да је помешана с млеком, и јури напред, као дедини коњи кад Богдан подигне бич.

Иза воденице јаруга, испред воденице шири се река и постаје тако плитка да се провиди песак. А тамо напред даље дрвена ћуприја, а иза ње опет дубина и јаз - тамо не сме да се иде. Свуда поред воде врбе. Пирне ветар, све лишће им се преврне и постану беле. Кад одахне ветар, лишће се враћа и — сад су опет зелене.

Ми одемо у плићак, па само седнемо на песак, а вода нас носи — возамо се!...

Дивна је ствар купање у реци, у слободној реци, а нарочито под воденицом, и у пријатном друштву. Вода иде као

нешто живо поред тебе, гура те, води, и теби се чини да кроз тебе пролази та свежина и осећаш неко бескрајно задовољство што се тако некако сједињујеш с том лепом стихијом. Гњураш се, пливаш, или просто стојиш и осећаш како вода мили, мили, поред тебе, око тебе и милује те. И не излази нам се радо из воде, али сестра после пола часа зове, а она се мора послушати, јер — сутра ћемо опет да се начетимо покрај кола, и ко данас није слушао сутра га неће повести.

Облачимо се под врбама брзо, брзо. И после пријатне свежине сад кроз тело струји пријатна топлота и радост, нека безузрочна, велика радост обузима срце. Потрпамо се у кола, па онда питамо сестру смемо ли да певамо и шта. Она се осмехне — Боже, како је био сладак њен осмех! — и каже нам шта да певамо, само да не вичемо на сав глас. И кола иду полако и ми тихо, сложно певамо. Дивно је то доба било! Било и прошло, прошло да се никад не врати. И дивна је била та моја сестра од ујака! И кад се она удала свадба је била лепа, сви смо били весели, само, мени се баш чини да сам приметила, башта је била необично тужна, као да је жалила што она одлази.

Ах, зашто једаред мајка не заборави оца! И зашто све жене њу једнако питају о њему? И како им се свима не досади да једнако о томе причају? Зашто баба кад мене грди не каже нешто друго што мање боли, него увек: „Луда си као твој отац“ ...? Зашто, кадгод бих ја почела да кукам да и мени купе нову хаљину, она увек уме да ме ућутка горким речима: „Зар си јединица? Ми не можемо свима. Пиши твоме оцу, па нека ти купи“. Дабогме да сам радије пристајала да се одрекнем свих хаљина на свету, него да пишем оцу. И не знам како, са свима тим непријатностима увукло се у моју душу осећање као да сам ја сама крива што сам по рођењу трећа у породици и што мајка има „све девојке, а ниједног сина“, како је баба често презриво говорила, а највише сам се осећала кривом што баш ја и само ја у целој школи да имам таквог оца. И као да сам хтела то нечим да поправим, старала сам се да што боље учим и да будем послушна. И видела сам да је баби баш мило кад ми, све четири сестре, добијемо књиге на испиту.

Имала је баба један зелен стари турски сандук, нашаран неким смешним ружама. У њему је стајало платно, вунене и

памучне беле бабине и дедине чарапе и кошуље и одело које ће да им обуку кад умру. И ко зна шта је још било ту на дну! Ја сам увек мислила да мора имати много дуката. Тај је сандук увек стајао закључан, и кад би га понекад отворили да што узму, осећао се задах буђи. Више њега био је чивилук покривен једном великом лепом завесом. Завеса је била зелена, а по њој стотина бледо-жутих слика: млада и младожења шетају се кроз шуму. Ту сам се ја зими најрадије играла и загледала у те слике, у ту младу и младожењу који су се намођени непрестано, увек исти, шетали кроз шуму и цвеће. И ту је моја жеља опет тражила од Бога чудотворни прстен, а моја машта испредала читаве приче. Ту сам једаред чула и нешто страшно.

Да ли ме нису видели иза завесе или су просто мислили да дериште не разуме ништа, не знам, али знам да сам осећала да не треба да сам ту, али сам ипак остала.

У соби су биле баба и мајка и још једна жена. Та је жена ређала карте. Мајка, лепа и тужна, као увек, гледала је забринуто у карте, а баба се на своме кревету усправила и с пажњом слушала шта говори та непозната жена. А ја сам осећала да њу већ не волим и не желим да ми је неки род. Жена је гледала у карте и говорила о оцу. И она о њему! О, Боже, докле ће! Али и ја сам, згрчена на сандуку, уздржавајући дисање да ме не би чули, ни истерали, с трепетом слушала шта је та мрска жена говорила, остављајући своје младе и младожење да се шетају колико хоће по шуми, сами, без гледаоца.

Жена се заклињала мајци да јасно као дан стоји да ће се она помирити с оцем и да ће имати једно мушко дете. Да ће тако проживети лепо још десет година, па ће отац да умре, а мајка ће да наследи велике паре. „Ако то не буде кроз два, три месеца, ти мене пљуни“. Мајка је говорила: „То неће никад бити, осим ако полудим“. Баба је попуштала и мирила се: ако он нађе неки посао и буде хтео и могао да издржава жену и децу, она нема ништа против да нас врати њему, јер то је напослетку његова дужност, а не дедина и ујакова.

Јао, нико није знао, ни слутио, колико је тешких, несрећних дана проживело једно јадно дете због тих проклетих карата! Нећу код оца! — бунила се цела моја душа. И ја сам мрзела и оца, и то мушко дете које је требало тек да се

роди, и бабу која је пристајала да нас врати оцу, само да јој се скинемо с врата. И читава три месеца — тако је картара казала — ја сам дрхтала од сваког госта: бојала сам се да га отац није послао да нам јави како он сад опет има пара и да нас зове да се вратимо њему. Али, хвала Богу, три, четири месеца су прошла и ништа није било — карте су слагале. Ја сам одахнула душом и понова се без бриге предала игрању, а то све заборавила. Драга моја мајка није хтела да полуди.

Код Анке! Код Анке — тамо су ме могли увек наћи, да сам коме требала, управо не увек, већ кад је и Анка бивала код куће. То је била наша сусетка и моја школска другарица, и нас две смо водиле вечити рат о томе која ће да заповеда, а која да слуша, водиле смо га, али сасвим несвесно. И ја се сад сећам да ниједна није могла коначно да победи: све ствари које су се тицале школе и осталих другарица биле су моје царство и ја сам ту умела да господарим, а све што се тицало игре, шетања, купања и забава уопште било је њено и она је ту често пута показала мени свој деспотизам. Али ипак ми смо се лепо слагале, и кад се најлепших часова из детињства сећам, сећам се увек и те своје црнооке другарице која је по интелигенцији била слабија од мене, али је имала јачу вољу и понекад ме тиранисала.

Њени су родитељи били сељаци и с њом сам се читаве сате возала на воловским колима од једне њиве до друге, с њом сам чувала бостан и разбијала о ледину лубенице, вадила им срце и пила из коре слатку воду. Сећам се да сам увек осећала неку нелагодност, не што гризем лубенице без ножа, већ што су ми се после руке лепиле и брзо прљале од земље. С њом сам ишла „у јаз“, да гледам како њена мајка и друге сељанке беле платно и да после ужинам на трави пилећи батак и црну питу са сиром. Њена авлија била је пуна дудова и ту сам научила да се пужам. С њом сам скитала по обали Дунава и купали се по неколико пута дневно.

Измакнем из куће одмах после ручка по највећој врућини, па трчим код Анке. Она се обрадује, лепо ме дочека, па онда раширимо неку шамију њене мајке на најдоње гране од вишње која је већ зарудела, начинимо тако хладовину и раширимо крпчиће, па играмо лутке. Не прође ни пола часа, а она је већ скројила план шта ћемо да радимо и куда да идемо. Ја

се прво опирем ако је далеко, изговарајући се да ће да ме грди мајка. А она тек подвикне: „Ако нећеш како ја хоћу, а ти хајд' кући! Нико те није ни звао". Мене жао да идем кући, па оклевам, а она тек промени тактику, па стане да ми слади како би се лепо провеле само да ја нисам тако луда. И победи ме, јер прво, ја не волим да сам у њеним очима луда, а друго, и ја врло волим то што ми она предлаже.

Одемо на Дунав и купамо се — саме дабогме, јер се нико други не купа тако рано. Купамо се, па онда тражимо школьке. После газимо воду до колена и она нас опет мами. Ми збацимо оно мало хаљиница, па опет у воду. Нигде никог, али ми се не бојимо, јер једна другој чувамо страх. Иза нас обори, а пред нама лагано иде и запљускује обале Дунав. Преко Дунава брда. Анка ми прича како ће на зиму кад се заледи вода да иде преко Дунава у „Швапску". Хоће и мене да поведе. Ја пристајем. Искупамо се тако, па онда изиђемо на песак, па се ваљамо, онда се сунчамо, па после опет у воду — док не огладнимо. Онда брзо хајде кући, то јест њеној кући. Њена мајка је обично на њиви. Она нађе кључ, уђемо у „кућу" (тако су они звали кујну) и онда Анка нађе проју и одвали од ње целу горњу кору, па онда отвори чабрић са сиром, извади подоста и размаже по тој проји, па онда поделимо и једемо. Тако прође цео дан весело и срећно, ако случајно не наиђе њена мајка љута и не нађе неки разлог да је добро излупа. Тада мени не остаје ништа друго него да побегнем кући. Али тако сладак сир са кором од проје никад више нисам јела!

Милица Јанковић.

(Крај у следећем броју.)

ГЛАУКО.

ТРАГЕДИЈА У ТРИ ЧИНА. (II.)

СЦЕНА ТРЕЋА.

Улази Шила. Она је мала смеђа чобаничица: готово још дете. Носи једну малу ведрицу са млеком и једну велику корпу. Изгледа као да се боји да буде виђена од каквог далеког ока, а неће, опет, да пробуди пажњу Гла̀ука, чији глас слуша, смешећи се.

Шила: Он је! Спрема барку! А изгледа да озбиљно раде!... Само да не иде јутрос у рибу!..

При самој помисли, сва гори од радости.

Али не иде! Не иде! Видим по мрежи: ево је овде, као што је и јуче била! Са рупама које је делфин направио. Не иде. Остаће овде са мном! са мном! са мном!...

Ћутке, прави покрет као да би пљеснула рукама. За тим, на један мах, отрчи својој корпи и вади из ње, за једну ногу, једну смешну лутку, грубо истесану од дрвета, и говори са њом; али се стално плаши да је не чују.

Златни мали Гла̀уко, твоје мамице!... Јеси ли разумео? Је си ли разумео да тата неће данас ићи у рибу?... да ће остати овде са нама?... да ћемо сви заједно ручати, као прошли пут?... После ће нам причати толике лепе приче о змајевима и јунацима!... Јеси ли задовољан? Биће тако нежан са нама!... тако нежан!...

Пригрли је на прса и обасипа је пољупцима. Чује се нејасан говор из барке.

Чујеш? Чујеш? Чујеш глас тате?... познајеш ли га?

Сневесели се:

Говори о Африци, увек о Африци!... о тој рђавој далекој земљи куда непрестано тежи да оде!... А шта ће тамо, у Африку?... Зар не? Је л' и ти разумеш да је то лудост?... Али ми га нећемо никако пустити да иде! Бићемо тако нежни са њим; је ли? И спремићемо му многе добре ствари... Шта да му спремимо? Лепу погачу, а?... једну велику велику погачу... од свега мог данашњег брашна!...

Прислони је усправно уз корпу:

Глѐдај тако, одатле; сад ћу упалити ватру!

Креше, једно о друго, два камена; прегршт иверака пуцкара, ватра:

Видиш? Видиш? Љубави моја! Видиш?... Гори! Гори!... Гори ватра!... Ватра Гла̀ука и Шиле! Јадна ватро! Пиштиш? плачеш на ветру, јадна ватро без огњишта?... Али ћеш га добити! Гла̀уко ће ти дати лепо огњиште од гранита. Обећао ми га је. Видећеш како ћемо живети лепо у оној колибици, кад ја будем у њу ушла!... Уради да брзо уђем тамо, лепа моја ватро! Загреј срце мога оца од камена, који не воли Глаука, зато што је сиромах, а не види да је јак као лав, а добар као мајчица!... а леп... леп... леп... леп! Открп му то ти, ватро, која си светлост!... Имај саучешћа према моме срцу

које гори... које ме сву гори... Гасиш се?... Ах, не! Правиш жар!... жар за нашу погачу! је ли?... а ја сам била заборавила!... Ти ме учиш да будем разумна, да будем добра домаћица Глàукова!... Хвала, ватро!...

Вади из корпе сач и велику гуту теста од пшеничног брашна:

Брзо... брзо... јер ватра не чека!...

Лупа тесто између два камена да га развије:

Брзо, брзо, јер ватра има очи, и види!... види све!...

Стави погачу на ватру. Посипа је зејтином, сољу и рузмарином из корпе:

Јеси ли разумео мали Глàуко? Ватра види кад је неко рђав... Али ти се не бојиш... зато што си увек добар... зато што те је Глàуко оклесао својом секиром од једног лепог шимшировог дрвета!..

Смеје се, као луда, бацајући се на лутку и љубећи њену велику главу; ова се скотрља и јасно лупи о камен:

Мир! Мир! Мир! јер отац не сме да нас примети, док погача не буде готова! Ох, јадно срце моје! Је ли те мама повредила? Је ли повредила твоју златну главу? Не! не! не! Немој плакати! Млека, да, да! Твога млека! Исисај сву своју рђаву маму, сву! сву!

Сакрије је себи у прса, притискујући је са неограниченом љубави. Жагор препирке, која се отворила у барци.

Глас првог рибара: Не! не! не! не! Треба се добро споразумети, пре но што кренемо! Ако у Грчкој траже луд свет, да га пошљу да крепа у Колхиди, ја нећу бити луд. Ја сам рекао да идем у Африку да тргујем вуном. Такав је уговор.

Шила диже главу као пробуђена, усред лепог сна, мумлањем дивљег звера.

Глас другог рибара: Море каква трговина вуном, глупаче! Кад се уђе као господар у земљу као она што је у којој се улице златом набијају...

Глас првог рибара: Мени то ништа не каже!

Глас другог рибара: Ти си кола меса, без крви!

Глас првог рибара: Ако ти разлупам ту тиквину пуну ветра, показаћу ти да ли имам или немам крви!

Шум борбе.

Гласови рибара: Глàуко! Глàуко.

Глàуков глас, веома висок: Доле те секире!

Лупа секира које падају.

И ти се, Екино, хвалиш да ти је глава у реду?... Па ја сам, значи, у друштву лудака! Бојиш се борби, а ствараш их овде... међу браћом? Зар није боље, онда, ићи и тући се са Колхиђанима, но бити се међу нама?

Смеј и одобравање.

Пољубите се! А мене оставите да идем и нађем оног курјака Форкиса, јер поветарац већ осећа сунце и слаби.

Глас другог рибара: Пази да, тражећи Форкиса, не нађеш Шилу...

Пријатељски и обешењачки смеј.

Глàуков глас: Зашто? Бојите се да нећемо кренути ако је сретнем? Варате се.

На задњем делу барке појављује се Глàуко који је, разговарајући са својим људима, окренут леђима. Шила не дише. Само јој лутка испадне из крила.

Глас другог рибара: Пази: женске руке су гвоздени ланци!

Глàуко: Морале би се имати Прометејеве, да задрже Глàука!... Само би морао доћи и Вулкан, да ми их, својом ватром, причврсти за ноге и руке!

Шила бризне, најзад, у очајан плач, сакривајући главу на груди.

Гласови рибара: Браво! Јако, Нептуна ми! С тобом, на крај света!

Глас првог рибара: Не заборави, Глàуко, да се вратиш са вуном!

СЦЕНА ЧЕТВРТА.

Глàуко, сав окупан у зноју, скочи из барке и иде, у трку, на леву страну. Зауставља га јецање Шиле. Он се стресе, затим јој се приближава, климајући благо главом.

Шила, кроз јецање, не дижући главе, показујући својом малом руком:

Је си гладан?... Погача... печена. Млеко... у ведрици. Ватру... сам направила... овде, напољу... зато... што је *тамо... твоја кућа.*

На један мах, не дижући главе, снажно:

Зашто ме гледаш тако?

Глàуко: Како? Звездо моја!... како те гледам?... Та ти ме не видиш!

Глàуко, додирује јој мишицу, сву у сузама, и приноси руку устима:

Али ја љубим ове благословене сузице!... пијем их!... Реци, са мном заједно, да смо били смешни... смешни као два пса који нападају на суву кост на песку, и, кад је изглођу, још су гладнији но раније! Тако и ми са нашим мравијим сном!... И ја сам још смешнији од тебе, много смешнији! ја који сам уздисао, и дан и ноћ, вичући: „Волим је! волим је!“ И љубио све твоје ствари које си ми дала... а, затим, имао смелости да ти кажем: „Уђи у ову уџеру: ево куће коју ти нудим. Нећеш више бити Шила, ћерка Форкиса, господара хиљаде оваца, сто коза и десет слугу, једне камене куће, два разбоја и три колибе... већ ћеш бити жена најсиротнијег рибара Сичилије!“

Шила, подижући лице, окупано у сузама:

Ја хоћу то да будем!

Глàуко: Али ако си ти још луда, ја више нисам!... И велим ти: Доћи ћемо, да! доћи ћемо озго од твоје куће, држећи се за руке, праћени свирком твојих чобана; бићемо муж и жена, да!... али, пре тога, она колиба треба да буде спаљена, и тамо, на оном месту, има да се подигне краљевски двор!

Шила: Ти нећеш моћи направити од оне колибе краљевски двор!

Глàуко: Шта ја не могу учинити, кад хоћу! Погледај ме, погледај ме у лице!..

Ударајући се по челу:

Овде! овде: зар не видиш уписан знак који вели: „Он није рођен да умре као рибар?“ Мислиш ти да ова рука, за то што заудара на рибу, није кадра да држи мач?... Мач ти је што и крма: не држи га рука, већ срце. А има земаља, богатих људима и жетвама, које нека прождрљива аждаја држи подјармљене: ја то знам Шила, ја то знам! И плачу и зову ко ће да их ослободи!... А шта треба, да се удави аждаја? Довољно је не дрхтати. Шта је имао Персеј што ја немам? Јупитерову крв у жилама, веле? А ко ти каже да је и ја немам? Ја желим да се сретнем са тим бесмртним боговима, да их из близа видим, додирнем; и, буду ли, случајно, направљени од меса истог као у мене, да учиним оно што су они учинили, и још више од њих, тако ми Јупитера! И да се наберем плена и поклона! Барку пуну злата... И онда да се вратим! Да се

укотвим онде, да ти све проспем под ноге и викнем, као синоћ: „Добар сам лов уловио, Шила! Узми! Узми! Поклањам ти га сав за један једини пољубац, за један пољубац у уста!"... Тада ми нећеш рећи не! Тада ми нећеш рећи не! Тада ми нећеш утећи, као синоћ!... Ти се не смејеш?

Шила, удубљена у јадну своју мисао, са сузама у очима:
Не.

Глàуко: Осећаш ли да се у теби рађа гордост што си жена јунака равна Персеју, равна Тезеју? Што си краљица неке далеке земље у којој ће, једнога дана, кад те тамо будем одвео, читав један народ доћи на коленима, да ти сандале пољуби?... И рећи ће: „Имао је право кад је излагао живот опасности да би је учинио краљицом. Тако је лепа!... тако лепа!"... Шила, слушаш ли ме?

Шила: Ти нећеш моћи направити царску палату од оне колибе!

Глàуко, готово гневно:
А зашто?
Шила, са божанском поузданошћу:
Зато што то могу само ја.

Глàуко: Форкисовим златом. То нећу.
Шила: Злато не направи палате!
Глàуко, умекшан:
Светлошћу твога лица као ружа, дахом твојим који мирише мирисом сваког цвета?...

Шила: Не. Ни лепота не направи палате. Моја мати била је чаробница. Разумевала се у чаролијама. И ја их знам. То је тешко, али слатко; траје и на јави и у сну, и свршава се само смрћу. Зове се врлина... Пусти ме да уђем у ону твоју црну колибу. Глауко, пусти ме да направим чудо! Без твојих врећа злата за које мора живот да се изложи опасности!

Глàуко: Кад би ти веровала у мене, не би ми тако говорила.

Шила: А ти, кад би имао вере у мене, не би сањао, покрај мене, о далеком добру... ни о мачевима, ни о крунама, ни о крви људи који имају куће у којима се осмејкују деца... већ би тражио мене, само мене, само мене! И тражио би ме данас, одмах! Не сутра!... из страха да ти тако велика срећа не утекне за навек.

Глàуко: Ја... не умем да ти одговорим... зато... што не знам да кажем речима оно што ми ствара буру у срцу. Али није жеђ за златом... није жеђ за крвљу... није жеђ за царством... Ах, кад би ти могла чути крике мога срца... осетила би сажаљење, Шила!... Кад би га могла видети овде, како се грчи, и смеје и плаче, као лудак у ланцима! И не говори ни једне једине речи која је људска... која се може разумети!... Али је извесно да хоће безгранично море, хоће бескрајно небо, хоће бескрајну слободу... хоће свет, хоће крв, хоће злато, хоће смрт, хоће живот, хоће Олимп, хоће тебе, тебе! цвете над цвећем, звездо над звездама!... Хоће све, хоће све, Шила!.. Је си ли од камена? Зар не чујеш? Зар не осећаш да лијем пламенове, као змај?... Ти се не мичеш? Ти се не бојиш? Шила! Шила! Шила!

Покрива јој лице пољупцима.

Ох! да сочног плода! боба пуног меда! леденог извора који сав гори!... Сада! сада би требало да наиђе Кетос из Етиопије, жедан крви! Осећам се јаким на земљи, као да је држим са четири лавовске шапе страшних ноката!... Ах, Шила, није тако сигурно да ће се сунце, сутра, понова родити, као што је сигурно да ћу се ја вратити краљем, и ти бити краљица!

Шила, обисне му се о врат: Не! ти нећеш ићи, Глàуко! Ја нећу да будем краљица. Страх ме је, страх ме је. Немам више матере. Ти си ми једина срећа. Немој ми је одузимати! немој ми је одузимати!..

Глàуко: Ти говориш као да сам ја овца коју воде на клање!

Љутито скида њене руке с врата. Шила се сагне на земљу и обгрли му колена.

Ти не верујеш у моју Звезду! Не умеш да чекаш, предући вуну као жене хероја! Узалуд си се обиснула о моја колена. Ја хоћу да сам катарка брода, без веза!...

Шила: Тако! тако! Љути се! На комаде ме секиром исеци! Уби ме сада, са твојим лицем у очима! И тако ћеш ме затећи мртву!... Што ме гониш овако да плачем?... Сажали се на мене!...

Пада му пред ноге, као да јој месо кидају. Глàуко је чврсто гледа, један тренут, престрављен. У тишини, чује се вредан посао људи на барци.

Глàуко, на један мах, као да је обузет очајним гневом, гази земљу ногама, претећи небу песницама:

Зашто? Зашто? Ох зашто си, Јупитере, створио плач женин?... Из зависти према нашој снази?...

У новој тишини, између једног и другог јецања Шиле, чују се звона стада, а затим грубо свирање на фрули.

Шила!... Шила!... пробуди се!...

Уздижући јој, грубо, рамена:

Он је. Пролази овуда. Твој отац, Шила!... Иди у моју колибу. И добро се сакри... Пази!... Имам да разговарам са њим, разумеш ли? Кад би те приметио, ја бих пропао!... Плачи тихо!...

Гурне је у колибу, за тим отрчи лево и зове:

Форкисе! Форкисе!

ПЕТА СЦЕНА.

Форкисов глас: Шта ћеш дерле?

Глàуко: Оди овамо, добри Форкисе. Застани један тренут код мене. Имам врло лепу ствар да ти кажем.

Форкисов глас: Знам је.

Глàуко: Не. Не можеш је знати. Није за Шилину руку.

Форкис: Није?

Глàуко: Не, већ ми је пала на памет једна мисао, да постанеш десет пута богатији но што си сад!

Улази чупав чобанин, лукав, обазрив и хладан; у десној руци држи свиралу, под левом мишком једно курјаче.

Седи, седи овде, добри Форкисе.

Форкис: Остаћу стојећи. Говори само.

Глàуко: Ево. Ти продајеш своју вуну феничанским трговцима...

Форкис: Радим тако, јер ми је плаћају готовим новцем.

Глàуко: Врло добро. Али знаш ли ти да има земаља у Африци у којима се не зна за вештину предења и где се твоја вуна, колико је тешка, плаћа сувим златом, и драгоценостима? А ти твоји трговци зарађују хиљаду пута колико су теби платили, и, после неколиких путовања богате се као краљеви.

Форкис: Шта ту ја могу? Ја продајем своју вуну за готов новац.

Глàуко: Али, зар ти се не би свидело да поделиш то злато, те драгоцености, које су овде тако ретке, а тамо, у тим земљама, не цене се... колико, код нас, твоје ђубре за винограде?

Форкис: Моје ђубре?... Моје ђубре, нека ти је знано, ја продајем виноградарима и зарађујем њиме више но ти твојом рибом.

Гла̀уко: Ти врло добро велиш. Зато што се рибарством тако мало зарађује, решио сам се да отпутујем.

Форкис: Браво!

Гла̀уко: Да идем у те афричке земље, о којима сам ти рекао, разумеш ли? да тргујем...

Форкис: Браво!

Гла̀уко: Био сам сигуран да ћеш ме похвалити.

Форкис: Браво!

Гла̀уко: Зато што у мене нема страха, ти то знаш. Кажем ли да ћу донети барку пуну злата, донећу је, заиста: ма морао ићи до на крај света!...

Форкис: До на крај света! Ето. Тамо треба да идеш. Браво!... Онда... је боље да ја узмем ову ведрицу... која је, чини ми се, моја?... и ову кошарицу...

Узима Шилину ведрицу и кошарицу.

И остај збогом!...

Гла̀уко: Форкисе? Шта то радиш? Идеш?... Те ствари... биће да је ту оставио који од твојих момака... Али немој да одеш тако, пре но што ти ја боље изложим...

Форкис: Ниси ли ми рекао да идеш до на крај света?... Шта можеш боље да ми кажеш?

Гла̀уко: Нисам ти још рекао како нас двојица можемо да постанемо најбогатији људи у Сичилији.

Форкис: Ах!

Гла̀уко: Слушај ме, Форкисе. Ти продајеш своју вуну за готов новац...

Форкис: Да!

Гла̀уко: И радиш врло добро!... И по цену да изгубиш велику добит, ти велиш: боље мало сигурнога но много несигурнога...

Форкис: Да.

Гла̀уко: И добро радиш. Зато што су сви ти трговци освештани лопови!... Али када би ти познао кога у кога би се могао поуздати као у брата... као у сина...

Форкис: Хи!

Гла̀уко: Али кад би га ти, велим, познао, зар не би било добро по тебе да му овако кажеш: „Ја дајем своју вуну: ти дај своју барку, своје искуство, свој живот. Зараду ћемо поделити“. Зар то не би било добро по тебе?

Форкис: Не, дечко. За мене би било добро да му продам своју вуну за готов новац.

Глàуко: Је ли могуће?... А кад би се тај трговац задовољио са оних три стотине демена које ти држиш овде, у овој малој колиби? Једна ситница, за тебе...

Форкис: Три стотине педесет златних пјастри, ко је хоће.

Глàуко: Али кад би тај трговац био ја?...

У место сваког одговора, Форкис приноси лагано своју свиралу устима и дува у њу својим јаким прсима; смеје се својим лукавим очима. И полази, на десно.

Како? Зашто?... Зар ти није доста половина зараде? Узми, поврх тога, и половину мога дела. Пристајеш тако?

Форкис му одговара као и раније. Глàуко га зауставља на крају сцене, хватајући га за одећу.

Ма шта ти, онда, мислиш? Да се ја нећу вратити? Можеш ли то да помислиш, ти? ти који знаш колико ја волим твоју Шилу? Ти који...

Форкис се опет прихвата своје свирале и свира.

Форкисе! Форкисе! Ти не знаш шта чиниш! Да знаш, ишчупао би ми срце, и бацио би га гавранима, да ми мање бола учиниш!... Чуј ме, о Форкисе, почуј ме још само један тренут!... Ја нисам...

Форкис: Дечко, хоћу да ти кажем само једну ствар, и тада ћеш ме пустити да идем својим послом. Кад би ме какав Бог пакла шчепао за гушу и казао ми: „Дај ми оних три стотине демена вуне или ми дај Шилу!“ — ја бих му дао Шилу.

Одлази десно. Зора румени сцену. Глàуко га чврсто гледа, чврсто, док се овај удаљује; у њега су очи, груди, цело тело обузети трагичном буром очаја и беса. Најзад, падне, као громом поражен, и бризне у јак плач, у коме се, изгледа, чује одјек сурвавања.

ШЕСТА СЦЕНА.

Шила, одмах излази из свога склоништа, дршћући, заборавивши на опасност, која је још блиска, притрчи као нежна мајка и пригрли главу свога драгога на своје мале груди:

Ето... ето... тако... љубави моја мала! Тако, на моме срцу!... Не, не, ти тако јак, не!... Груди ћеш проломити, Глàуко! Глàуко! Ах!... ја не могу да те гледам тако да плачеш!...

Глàуко, јечећи, загушен плачем:

Хоћу да умрем.

Шила: Шили твојој? Твојој Шили такве речи? Отвори очи...

Гла̀уко: Не.

Шила: Отвори твоје лепе очи, Гла̀уко!

Гла̀уко: Не. Пусти ме да умрем. Нећу више ништа да видим.

Шила: На моје очи, зар? Покушај, само једном, да ме погледаш!

Силом му подиже лице, низ које се котрљају сузе, а прстима пролази кроз његову густу коврџаву црну косу.

Погледај ме, Гла̀уко!

Гла̀уко је гледа.

Кад... не би... могао... отпутовати?...

Гла̀уко: Секиром бих себи разлупао главу!

Шила, као преображена божанским духом пожртвовања:

Зови овамо своје људе!

Трчећи ка барци и вичући из све снаге:

Твоје људе! Овамо! Сви овамо!

Ослања се на колибу, само што није пала.

Први рибар: Шта је?

Пење се на задњи део барке и силази на земљу. Сви остали, изузев трећег рибара, у гомили, на задњем делу барке. за тим силазе и они.

Шила: Тамо позади... мала Форкисова колиба... знате ли је?

Први рибар: Још како! У којој има три стотине демена добре вуне!

Шила, скидајући са паса један кључ:

Овај кључ је отвара. Узмите их све, свих три стотине демена!

Први рибар: Не брини се. Ја ћу се постарати!

Узима кључ и одлази лево.

Сви за мном!

Шила: Носите је сву у Гла̀укову барку. Али брзо! И погните се у трчању, да вас Форкис не види! И немојте викати, да вас не чује...

Нестаје свих, иза Првога, лево.

Гла̀уко: Шила! Полети ка њој, баци јој се пред ноге, и љуби их:

Шила! Срце јунака није веће од твога малога срца!

Шила, стоји усправна као каквим чудом воље, и шапуће:

Ја нисам знала... да се сан може волети... више но живо биће!...

Гла̀уко: Али ти си у моме сну, Шила! Ти си краљица!

Шила: Ох!... Да!...

Глàуко: Шта значи тај осмех, Шила? Зашто се тако осмејкујеш... као да... и ти...

Шила, са надчовечанским напором:

Не; смешим се од радости, Глàуко!... од велике радости!.. јер видим да сијаш... сијаш као сунце!... Никад ти нисам видела толико светлости на лицу!...

Глàуко јој понова љуби ноге и хаљину а, затим, мале руке, које су опуштене, без живота.

Ево! Ево их већ! Враћају се са товарима! Видиш ли?

Глàуко, уздижући се мало, готово престрављен:

Да није обмана сна, Шила!

Шила: Не! Ти не сањаш! То су твоји људи, који носе товаре у твоју барку... да кренеш... да кренеш...

Са бескрајним болом:

Пуна је истина.... пуна истина... то што наше јадне очи виде!...

Шила и Глàуко, непомични, посматрају. Изгледа да ништа није живо у њима: ни очи које гледају.

Други рибар, улази трком и убацајући велику гомилу демена у барку:

Живео Глàуко! Живела Шила! Педесет их је овде... Форкис ће џигерице своје изести од беса!

Помажући једном рибару, који је дошао са товаром:

И педесет, сто!... А ти се врати, да још донесеш, јер ја остајем да разместим.

Рибар одлази. Други ускаче у барку. Долази још један, са товаром.

И сто педесет!... Живела Шила!... Живео Глауко!

И овај одлази. Долази Дечко, једва носи својих педесет демена. Сваљује балу у барку.

И две стотине!... Јак си, дечко! Ходи овамо, помози ми.

Дечко ускаче у барку и нестаје га.

Глàуко! Поветарац попушта; али се дижу грчки ветрови примећујеш ли? Укрцавај се. Време је.

Враћа се један рибар, са товаром.

И двеста педесет! Бацај доле! тако! Пригњечи је! Да се не накваси!

Други рибар појављује се на задњем делу барке, да помогне другу, који се вратио натоварен:

И три стотине! Живела Шила! Живео Глàуко! Живео Цербер, на част му Форкис! Бацај овде доле!

Нестаје их обојице у барци. Пауза.

Глас другог рибара, врло јак:

Екино!

Први рибар, споља, пригушеним гласом:

Ево ме. Шта се дереш толико, глупаче?

Улази с лева.

Глас другог рибара: Шта си ти донео?

Први рибар: Кључ, до ђавола! Да није било мене, остао би тамо, разумеш ли, Шила? Тешко теби, онда!

Видећи да га Шила и Глàуко посматрају, не мичући се:

Иди и учини добро заљубљенима! И не примећују га!... Ох! Вама говорим: ево, овде га остављам.

Спушта кључ на трупчић и улази у барку.

Јеси ли је добро згњечио, Елѐтро?

Глас другог рибара: Да Бог да ти овако прснуо, како сам ја добро згњечио?

Смеј.

Први рибар, погледајући унаоколо, са ѐрха задњег дела барке:

А вода! Отишли би смо, сада, без воде, да није мене... Дечко!... Дечко! говорим теби, да бог да завршио у устима морског пса! Чујеш ли ме?... Иди и потражи оног глупака Магепра...

Трећи рибар, улазећи, натоварен буренцадима:

Ево ме!

Први рибар: Ти си се много раскомотио, ех, Магепро?... Дечко, полети! Помози му! Овамо!

Трећи рибар: Чујеш ти, море: да ниси случајно ти постао капетан?... јер, у томе случају, ја остајем овде!

Велики смеј у барци.

Први рибар: Сссс! ћут'! псећа живежи! зар сте тако брзо заборавили лоповски занат?

Трећи рибар улази у барку. Буренцад откотрљавају у предњи део лађе он и дечко. Први иде за њима. Нестаје их.

Други рибар, појављујући се на задњем делу барке:

Глàуко! Ево деде Сунца! Већ видим осам ушију коња, како избијају из воде! Све сам уредио. Хој Глàуко! Је си ли од камена?... Све је у реду. Шта чекамо?

Глàуко, као пробуђен:

Ех? шта си рекао, Елѐтро? Све је у реду? Време је? Сунце?... Једра! Једра! Једра!

Ускочи у барку, нестаје га. На грозничави ритам његовог „Дижи!“ уздиже се једно једро, све искрпљено. Грчки ветар га, очас, надува, а прво сунце га румени.

Глас првог рибара: Идем да одвежем, Глаѝко?

Шила, сада, изгледа, на један мах, пробуђена овим речима и јурне, као бесна звер, на трупчић:

Не! Ја!

Обема рукама, чврсто хвата уже и љуби га очајнички. Глаѝко се појављује. Ослоњен о ручицу крме, посматра Шилу са неизмерном љубављу.

Глауко: Шила!

Шила, уздижући лице у коме капи крви нема:

Глауко!

Врло полако, одвија уже са трупчића. Изгледа да рукује оловом, а не ужетом. Али грчки ветар већ отискује барку, отимајући јој коноп, који тешко пада у море. Док се једро удаљава, између оштрих зуба шкуљева, Шила се повија по стени, изгледајући, на њој, као пригњечена другом неком невидљивом стеном.

(Крај у следећем броју.)

(Превео: *Миодраг Ристић.*) **Ерколо Луиђи Морсели.**

*

Ходимо двоје по снегу, у сенци некада цветних јабука.
Сребрни конци сећања везују тихе пахуљице хладне са давним
цветањем.
Заборављен мирис се душом разлива, и она опет немо тоне
У самоћу једног давног сна.

Тада, ја немадох друго до мир и сан своје душе,
И ружична сјајна кубета над главом:
Као Мадоне древних сликара, у цветном заробљене врту,
Ишла сам блажено сетна, и љубила најтише цвеће и траву.

Боли ли те, друже, што бежим за час од тебе у самоћу стару?

Друже, ја хоћу да зађем, носећи прегршт румених радости,
Вртом где сија јабучни цвет у мртвој месечини снôва,

Да гране упитам и стазе, хоће ли ме примити натраг,
Хоће ли примити натраг када им поново дођем,
Носећи тешку прегршт туге, —
Тада, када ти моји снови и душа већ не буду дражи од свега.

Аница Савић.

НОВА ВИЗИЈА И ИСПОВЕСТ.

Плави сегменти, златни кругови,
Црвени ромбуси и овде-онде
По један оштар црни троуг —
Пресецају се, спајају се чудно
У једну светлу, треперећу мрежу,
Пресгарену, која обухвата
Небо и земљу, цео овај предел
И целу вреву видљивог живота.

И из облика, маса разбијених
Стварају се, чаробно, нове шаре,
Нови складови, нова привиђења
И других, дубљих знакова, смисала
Збијеније и штедрије сазвежђе:
Јер се суштина, боја, судар ствари
Јасније, живље огледа у оштром
Одломку и случајном изрезу —
И јер пресјајне глатке површине
Угластог тела умножавају,
Бескрајно, баснословно, зрак и слику
Што ударе о њихову чврстину...

О, умногостручавање светлости
И бајних утвара! — утамничење
Туробног мрака у најуже куте,
Божанствени вештачки ватромет
Најдражих снова, заноса најслађих,
Изнад укроћене, преображене,
Знамењем духа жигосане штуре,
Угласте стварности — зар није то
Волшебна мета наше вечне жудње? —

Зар нисмо неимари који граде,
Грађом чудеснијом од аметиста
Амбре и алема, танане куле,
Вилинске градове, храмове Сунца
И невиђене блештаве пећине
За пирове и сете нових душа — ?

Зар може наша песма, наша слика
Бити што друго но вилинска игра
Сунчаних варница кроз сноп кристала
Или мелодично и ватрено
Треперење кроз севајуће ресе
И звучне гроздове стаклених призми — ?

Тодор Манојловић.

СЕРЕНАДА.

Разишли смо се.
Над плавом гором светли млади месец.
И док ти црне зене
у ноћну таму гасну,
пред прозором ти
к'о три стражара ноћи
три мрка чемпреса
певају успаванку.
Утаман чекам!...
Поноћ...

Угаснуо се млади месец.
Чемпреси тешко ћуте —
Заклопила си лепе очи.

Анте И. Цетинео.

НОСТАЛГИЈА.

Сенке облака
пучином плутају.
Лепа к'о Шехеразада
на жалу седиш,
док море шаптом дубина
прича́ о краљевни,
чије очи дрхте к'о утопљене звезде.
Подне је...
Све је тако светло.
Само твоја два ока
влажна к'о после плача,
блуде пучином и траже
нестале облаке.

Анте И. Цетинео.

МАТИЦА СРПСКА ПОСЛЕ РАТА.

Обновљеним Уставом у ванредној скупштини од 16 септембра ове године реорганизована је Матица Српска у средишње културно удружење своје области. Појам области нужно се одређује културним стањем нашега народа у овим крајевима где ће бити највише туђих и разноврсних утицаја на етнички наш карактер, а и поделом рада, имајући на уму диспозиције и односну зрелост за примање нових културних вредности, како се то мора утврдити социографски и етнопсихолошки за поједине наше крајеве.

У новом је, дакле, програму Матичином наука о народу и друштву нашем ових крајева, којој ће служити досадашњи орган њен „Летопис", и друштвено просвећивање, свима за то подесним средствима, према културној политици заснованој на познавању народног и друштвеног живота ових крајева.

За уношење нових културних вредности у једно друштво потребне су, пре свега, извесне диспозиције у том друштву и извесни импулси на то. До познавања диспозиција долази се проучавањем друштвеног живота, а импулси треба да долазе из средишта где се на основу прибране грађе врше проучавања. Но за успех је исто тако важно и преко потребно да

импулси пролазе кроз једну ужу групу као спроводник културних вредности. Те уже групе треба Матица Српска да добије у локалним Матицама, боље рећи у њиховим одборима, који ће посредовати између средишта и широког друштва народног.

Преко локалних удружења оснимаће се и регулисати јавне Читаонице-Књижнице, приређиваће се јавна предавања и течајеви, сузбијаће се неписменост и рђава књижевност. Локалне Матице радиће у своме месту и околини по упуствима из средишта, откуда ће им притицати узорна предавања, научна и песничка дела, нарочито она која би могла послужити социално-етичној култури у народу. С тога гледишта имало би се одабрати што већ имамо у својој књижевности, и евентуално приредити нарочита издања; иначе радити на том да се у књижевности наглашава што више социални смисао, солидарност и култура рада. У сарадњи са осталим нашим културним и књижевним друштвима треба да се избегну понављања и трошење енергије, у исти мах на више страна и око истога предмета научне или лепе књиге, за који се зна да би за обласне карактере народа могао имати једнаку васпитну или уопште културну вредност. У споразуму са удружењима за неговање појединих уметности, одређује нови Устав, приређиваће се уметничке изложбе, оснимаће се музеји, организовати дилетантске позоришне дружине и уносити права уметност у свакодневни живот.

Као што се види, Матица Српска остаје у основи књижевно друштво, али у њеном раду одлучиваће извесна тенденција, извесно гледиште по којем она хоће да се приближи животу и непосредно да утиче васпитно: да књижевност, наука и уметност не заостају негде у врховима друштва, апстрактно и без свезе са задацима којима оне треба да служе. Матица хоће да се прилагоди времену и новим приликама и, у слободи живота, све своје снаге да употреби на социализовање науке и уметности, и да их стави у непосредну службу народне културе, претпостављајући да ће и остали наши крајеви, као заокружене културне области, имати своја културна средишта за исти овакав рад, и да ће се из тих средишта образовати један Савез који ће имати задатак да хармонизује културни рад и да на културном пољу изглади све противности у нашем великом друштву, до потпуног изједначења друштвене и државне воље.

Идеја о просвећивању народа књигом и науком, па и уметношћу, није у нас ни нова нити је Матица прихвата сад први пут. „Распрострањење књижевности и просвећење народа српског“ истакнуто је још у првом њеном Уставу од 1826 године, па је то исто поновљено и 1863, у новом Уставу, кад је задатак Матичин и нешто тачније одређен: да материалном и умном снагом потпомаже, развија и распростире књижевност и вештину српску, а тим путем да подигне просвету народа српског. Али општим појмовима о просвећењу народа и неодређеним програмима није могла ни Матица ништа позитивно дати народу, тако да се њезин утицај позна и осети у нашем друштву. Њене неуспехе у првим деценијама можда је најбоље протумачио Вук у својој оштрој осуди из године 1842, која мал' не вреди и за касније време њенога рада: што она није остала оно што је постала т. ј. друштво, да помаже нашим списатељима (како вели Вук) штампати књиге, него је одмах узела том *ученога друштва* и претворила се у литературну партију. Тиме је, дакако, изгубила додир с народним животом и врло се споро развијала, заостајући за временом. Свој широки „славенски“ програм сужавала је она постепено на српски, пробијајући се неком средином између науке и књижевности, а тек око почетка овога века ограничила га у научним питањима живота и историје на Србе Карловачке Митрополије. У исти мах изречена је потреба да се књижевност и наука уопште спроводи у образованију читалачку публику те тако да се одржава веза с културним светом и осталим Српством, што отприлике иде на задатак друштвеног просвећивања. „Књигама за Народ“ које издаје од 1885 године, али које сем незнатних изузетака нису могле постати народнима, одређује се тада задатак како га ни данас не можемо боље схватити: популаризовање књижевности и науке у најширим слојевима народним, да се тако ти слојеви просвећују, освешћују и уче раду и рационалном и諸 честитом живљењу, — што све иде на задатак народног просвећивања. У трима последњим годинама пред Рат иде се још ближе циљу: настаје једно отимање из традиционалне пасивности и из теорије, и тражи се пут за непосредно утецање на живот и културу народну. Оснивају се секције (зборови), међу којима Збор за Народно Просвећивање и „Књиге за Народ“. Један од задатака овога збора био је: систематско проучавање живота, прилика и стања нашега

народа, особито ратара и радника, у моралном, привредном и физичком погледу; одређује се још члановима збора да и сами путују у народ ради информације, а преко повереника у провинцији да се траже одговори на извесна питања.

У том припремању и делимичном извођењу културног програма, нарочито у кооперацији са Сарајевском Просветом, са Савезом Српских Земљорадничких Задруга и Привредником у Загребу, дошао је Рат и за неколико година зауставио кретање и рад, како иначе у нашем културном животу тако и у Матици. Обновљени Устав од 16 септембра ове године само наставља што је већ раније утврђено и до чега се полаганом еволуцијом дошло, пошто су пречишћени појмови о задацима једнога већ одавна *обласнога* књижевног друштва.

Било би неправедно, кад не бисмо овде споменули да је мимо спору еволуцију у Матици Српској, крајем шездесетих година прошлога века, Уједињена Омладина Српска у свом радном програму обележила све ове задатке које је Матица осетила тек на свршетку прошлога или почетком овога века, да их коначно фиксира у своjем сада обновљеном Уставу, — доказ како ништа наједанпут не постаје и да је сваки корак у напредак продукат једног дуготрајног процеса. Омладински идеал ослобођења и уједињења народног остварен је тек иза половине једнога века, и савремена том идеалу идеја друштвеног и народног просвећивања тек сада може да се огледа на делу, у слободи и потпуности националног живота. Омладина је јасно изнела мисао да треба ићи у народ и учити га, и показала тежњу да на основу истине, а помоћу науке, унапреди народност српску, да буди умну и моралну свест у народу, да се узајамним обавештавањем усавршује у сваковрсном знању и у свима струкама просветног живота (друштвено просвећивање), и да на основу томе у народу шири просвету (народно просвећивање); да потребе народне на пољу породичног, друштвеног, здравственог и материалног живота *упознаје* (проучавање народа и друштва) и да набавља или показује средства којим би се те потребе могле подмирити. Скупштином, штампом, јавним удруживањем и предавањем, приређивањем друштвених забава у народном духу — кушало се већ тада радити на остварењу једног културног програма од којега се наш данашњи разликује само по садржини, уколико је наука од то доба напредовала и у колико ставља друге захтеве на културу живота.

Већ тада је наглашено проучавање друштва и народа, па да се на том основу подиже просвећеност, али ће данас то проучавање да пође са гледишта друштвених наука, па ће резултати културног рада, вероватно, бити поузданији и плоднији, јер ће се оснивати на појавама и чињеницама које се етнопсихолошки и социографски срећују, а просуђују социолошки. Из тога већ јасно излази потреба и захтев да се поједини наши крајеви посебно проучавају и, према томе, културни рад „да се увек прилагођава културном нивоу и посебним приликама сваке покрајине, свакога краја, као што се то изреком тражи и у извештају Главног Одбора Просвете у Сарајеву (XIV редовна главна скупштина од 27 јуна 1920). И Просвета све више излази на чистину, и она хоће да се лати *живе речи*, као јединог поузданог средства за народно просвећивање, стављајући у дужност Главном Одбору да то питање проучи и да донесе конкретан предлог за идућу скупштину.

За *живу реч* требају учитељи, и за њих се морамо побринути спомоћу локалних одбора. Без *живе речи* не може се замислити ни друштвено ни народно просвећивање. То је последња тачка у практичном решењу овога питања. Буду ли учитељи (не мислимо само учитеље од професије) имали добре уџбенике у књигама и предавањима, који ће им притицати из средишта, и буду ли се служили и модерним средствима за наставу, не сумњамо да ће наш народ ускоро доћи и до духовног ослобођења и уједињења.

Радивоје Врховац.

ВУК У СРБИЈИ.

(ОКТ. 1828—АВГ. 1831.)

II

„ЗАКОНОДАТЕЛНА КОМИСИЈА“ И ПРОДУЖЕЊЕ ПИСАЊА ЗАКОНА; ЖИВОТ У КРАГУЈЕВЦУ; БОЛЕСТ ВУКОВА И ПРЕЛАЗАК У ЗЕМУН; АМИЏИН ПАСОШ.

Из Београда прво је отишао кнезу Милошу у Пожаревац, где је стигао 1 јуна и врло је лепо од кнеза примљен. У Крагујевац је стигао пре 17 н. м. (Домаћа писма).

За време Вукова одсуства на превођењу закона није урађено готово ништа. Његов писар довршио је, како је знао,

превођење кривичног закона, а грађански закон и поступак послали су у Шабац неком грчком учитељу да их преведе. Он их је „превео тако да се ништа не разумије, а на многим мјестима цркао би човјек од смија читајући његов превод (јер Грк нити је управо знао српски ни њемачки)“. Сад је наименована *Законодатетелна комисија*, у коју су ушли кнез Васа, кнез Павле Радомировић, прота М. Ненадовић, кнез Ђока Протић и Вук, а њен писар или секретар Алекса Поповски. „Тако се Давидовић, који је до сад све говорио да ће он у комисији то *пречишћавати*, извуче, због други послова, и мјесто себе уметне Поповског“ (Преп. I, 353). Комисија је имала прву седницу за прегледање и одабирање преведених закона 23 јуна, и Вука позову да донесе књигу и свој превод (Преп. V, 609).

Вуку је опет наложено да преведе кривични поступак („ту никакав изговор није могао помоћи“).

Његов задатак у комисији био је нарочито да гледа стил и језик. И кад се он стане с Поповским договарати и препирати, како ће се што записати, остали — особито прости — кнезови повичу, да се у комисији само чита и одабира, шта ће се узети, а о стилу и језику да се после Вук и Поповски сами договоре. „И тако се 2—3 неђеље сврше, т. ј. *прочитају* сви криминални закони, и назначи се, шта ће се примити. По том кнезови отиду сваки својој кући, док писар оно са мном стилизира и препише начисто. Но писар тај био је писар Господарев и кашто је из сесије морао ићи да чита новине или друго што да ради; а сад ни трећи дан није законе ни погледао. И тако се закони готово као забаце“ (Преп. I 353).

У том га кнез Милош позове (11 авг.) да до Госпојине дође у Пожаревац, како би после празника могао отићи до Београда и видети се с породицом. У Београд је дошао из Пожаревца 18. августа, и сутра дан писао је жени да идућег дана рано дође с децом на парлаторију, и да му међу осталим стварима донесе бунду и шубару (Преп. с женом). У Београду је био још и 30 августа (Преп. I, 339), па се вратио у Крагујевац.

Тада се опет састане Законодателна комисија само што место кнеза Васе и Радомировића, уђе у њу кнез Лаза Тодоровић, а за писара се доведе из Шапца Лаза Зубан. — Знајући да оно што је до сад рађено није како ваља свршено

ништа, Вук предложи да се сад поново у друштву прочита све и стилизује. То буде примљено, и до краја септембра сврше којекако до половине грађански закон. — Вук тад због болести опет прекине посао. (Преп. I 353).

*

С квартирима је тада било врло тешко у Србији, особито за Јевропејца. Давидовић је седео у Крагујевцу у једној кућици од плетера, покривеној сламом, са само једном собицом без патоса (Дела Д. Давидовића I, стр. XI). Вук је, док се комисија није преселила у Велики суд, мењао три стана „све гори од горега (као за мене).“ У Великом суду добио је изнад трпезарије једну собицу мало ширу од врата, која је била тако потавањена, да је свагда по мирису знао шта се доле једе, али је за лето била за невољу добра.

„Рана је свуда за здрава човека, који добар желудац има, била добра; али ви можете себи ласно представити — пише Копитару — како је мени било несносно, јести с другим људма, *шта* они оће, *кад* они оће, и *ђе* они оће (сви членови Великога Суда сједе у једној кући — ђе и суде, — обично по два у једној соби, и једу заједно, као у манастиру).“ —

Према послу који су дотле израдили, није се могло очекивати да ће сав посао бити свршен пре Ђурђева дне 1830. године. Вук у тој собици није могао зазимити, и зато је више пута предлагао преко Давидовића и кнеза Васе, да кнез Милош одреди друго место (преко зиме) било у Крагујевцу било у каквом манастиру, што и ако није сасвим одбијено, опет се с извршењем одлагало од дана до дана. Кад кнез Милош при крају септембра оде у Пожаревац, кнез Васа му обећа да ће гледати за њихов квартир да или с пута или из Пожаревца о томе добију наредбу.

„Други дан пошто Господар отиде мене увати грозница, — наставља даље Копитару — и то управо што сам назебао, стојећи с Господаром једно вече у моме летњом (и *јелином*) капуту пред конаком. Најљућа грозница стане ме све други дан ватати. Можете ласно представити, како ми је било у такој болести у онаком мјесту, ђе човек и здрав једва живи. Беглучке слуге служе оне, којије се боје, а болеснима се подсмијавају и слуге и дружина.“

Плата му никака нија одређена, па ни од онога, што су

му били обећали слати кући у Земун, није послато ништа (Преп. I, 353—355).

Зато он онако у грозници напише (29 сеп.) врло категорично писмо кнезу Васи. Вели, да се разболео, и да од писања закона сад нема ништа, и покорно га моли „да Господара за мене у скут и у руку пољубите, и да га замолите Бога и човества ради, да би се смиловао: 1) Да ми *одма* пошље амо Г. Доктора Стеића, да би ме од ове грознице избавио, док нијесам у каку другу болест пао и са свим пропао. 2) Ако је рад да се ови закони пишу и сврше, нека одреди друго мјесто за овај посао, ђе би ја имао квартир према мојој нужди и потреби". Сем тога да му одреди шта ће му се давати на месец, да може плаћати слугу, и да се може хранити и одевати и друге потребе подмиривати. „Когођ има у прсима љуцко срце, а у глави здрав разум, он може ласно виђети, да се ја за ово не молим ни од госпоштине ни од бијеса, него од превелике нужде и невоље. Ви знате да слуге у овим беглуканима, једва служе и оне, којије се боје, а мени и здравоме треба много више послуге, него многоме другоме. Ако ја нијесам задовољан са собом и са својим стањем и животом, како ће се мени милити да законе пишем? Знате шта бабе веле „весело срце куђељу преде"! Оно је света истина. Ако ми је за невољу мучити се, како ћу француске законе разумјети, и како ћу из њи што за Србе изабрати и лијепо намјестити, мислим, да ми у здрављу Господареву није за невољу мучити се с квартиром без нужне простирке, без послуге, без одијела и пр.: а ово није посао да се сврши за неђељу или за мјесец, него добро да се ради, па до Ђурђева дне једва да се сврши". — Истина кад је последњи пут био код Господара у Пожаревцу дао му је 80 f. ср., али је он од тога вратио Панти Розоклији 40 ф., што му је узајмио кад је овамо пошао, и 28 ф. Јовану Ковачу што је узајмио те платио подвоз од Беча до Земуна. Њему је остало 12. ф. и од тога има још 3 цванцике. Од како је овамо дошао узајмио је 6 дук. и 200 ср. форинти те послао жени у Земун.[1]) „Тако ја мислим, да ће најбоље бити, да се Господар смилује и да ми што на садржање (ако не по важности мога посла, а оно по његовој милости, и мојој нужди

[1]) 100 ф. узајмио је од Цветка Рајовића, а сто од Милутина Радовановића. — Преп. V 579, 699).

и потреби) одреди на мјесец док се овај посао ради. Ја знам да би мени послије од Господареве милости много више изишло; али за луду кад ми није могуће чекати“. На завршетку поново моли, да би му Господар Стеића *одма* послао, ако то не би могло бити, моли, да се Господар смилује и нареди, да га одавде оправе преко Београда у Земунски контумац, „па макар ми писање закона опет на врат дошло, ако оздравим. За Бога гледајте одма штогођ“. (Преп. IV, 132).

Вук је био свестан да је ово писмо врло грубо, и да се тако не говори с кнезом Милошем, али невоља и очајање натерало га је да га напише, и с нестрпљењем је очекивао одговор — Кнез Васа му одговори (4 окт.) да жали што се разболео, и да му се Стеић не може послати, а што се тиче његова одласка у Земунски контумац, то ће Господар учинити наредбу како ће лонде отићи (Преп. IV, 134). — Истога дана писао је кнез Милош Великом суду: „Будући да је Господин Вук слабости ради искао допуштење да иде у Земун: зато сам ја писао Јакшићу, да му даде 300 гроша, те нека иде лечити се, па кад га позовем, онда опет може доћи“. (Преп. I 355; II, 777). Видећи да у тим писмима нема спомена о квартиру и о осталоме, он прими 300 гроша (6 окт. — Петровић, Финансије III, 261), и почне се спремати на пут.

Али тек сутрадан стигне *прави* одговор на његово писмо, којим му се кнез Милош на драстичан начин осветио за његову дрскост.

Нарочити курир донео је велики запечаћен куверт адресован кнезу Лази Тодоровићу, и — по наредби Амиџиној — никако га није хтео предати без напојнице. Кнез Лаза једва га умоли, јер није имао при себи новаца, и журно отвори, мислећи да су какви весели гласови из Цариграда. Унутра је било Амиџино незапечаћено писмо и пасош Вуку, писани руком Цветка Рајовића, секретара кнежева, које су имали прво да прочитају кнезови, па да га запечате и предаду Вуку.

Сима Милосављевић, Паштрмац, кога је кнез Милош прозвао *Амиџа*, ратник и барјактар у оба устанка, био је кнежев буљубаша, и био је готово стално уз њега, и увесељавао га је својим шалама и врло често грубим подсмевкама на свачији рачун. Као нека врста дворске будале, он је често у шали рекао понешто кнезу, што нико други не би смео. И

он је као и Вук славио Ђурђев дан, и зато су се рођакали и у писмима место имена потписивали *Ђурђевац*.

Пасош је гласио:

Ја

Амица први и последњи

Који имам власт давати свакојаке пасоше и мушком и женском и старом и младом и здраву и кљасту објављујем настојашчим пасошем да показатељ сего г. Вук Стефановић из Трршића у Јадру, од скора прозвавши се Дробњак из Петнице. Полази одавлен преко биоградске скеле у Земун, а отален докле му тојага траје.

ЛИЧНИ ОПИС:

име и презиме:	Вук Стефановић Караџић из Трршића. У младости козар, а сада списатељ српске граматике.
уста су му:	Као чарапин почетак.
нос:	Као модри патлиџан
особити знакова:	Нема; али кад би се човек остраг загледао у њега, рекао би да је у једну ногу прором!

(печат: талир орлаш) Амица.

(Овде је нацртано како је Вук у манастиру Раковици ноћу хтео да се послужи крчагом место ноћног суда, Лазо Зубан му не да, те се њих два око тога гурају).

Али је много горе било писмо, које је састављала цела дворска канцеларија с кнезом Милошем, јер у њему има таких израза који се нису налазили у речнику Амицину.

Писмо почиње: „Благородни Господине Вуче Стефановићу, Караџићу; докторе философије и Сочлену више учени Содружества у целој Јевропи, и члену Славенске словесности и проч. и проч.“ Па наставља како је из писма кнеза Васе дознао о његову жилосном стању, и по тачкама му одговара, парафразирајући његово писмо. 1). Чуди се да се од једне грознице тако уплашио да зове доктора, и ако зна за кога је он одређен. „Ми Ђурђевци нисмо тако деликатни, да за тако што тражимо доктора, и кад би нам био први комшија.“

„И наш Врховни Господар оптерећен је грозницом, пак

још ни Он никаковије лекова употребио није, остављајући самој нарави течeније своје, пак у крајњој нужди докторије да употреби". Таква бојажљивост само га чини смешним. — Жали што је дознао да је цело имање таквог многоуваженог човека само три цванцике. Кад је доктор то чуо, рекао је: „Ја без пара не могу никуда, а човек који нема више од три цванцике, колико мени може дати? По мојој докторској совјести налазим, да се тамо ни стопе не учини, јербо свака стопа докторска бадава учињена, то је смертни грех". — 2. „Роде мој! Ко здрав разум има, онај ће рећи: Што се закона тиче, ви да се нисте ни родили на овај свет, они би с помоћу Божијом и у здрављу Нашег Господара написати и уређени били. А ми баш и не кабулимо да нам се криви закони напишу! Ко је видио да од крива човека што право и добро изићи може? — За квартир што велите да вам се нађе; то је најлакше: за вас не треба какови висина, или боеви (Апартаменти) или уз мердевине, него за вас је, роде мој! бурдељ; онди вам се може све нужно приуготовити, за нужно велим телесно и за спавање". Пристигла му је, вели даље, тужба од „графа Косијеревића и благородца Десимирског" о неком отимању тестије, и да би се избавио од таких беда препоручује му „као рођаку, да у бурдељу будушчем вашем квартиру, испод кревета нужне рупе ископате, и потребе ваше свршујете, без ничијег беспокојства. А и зима вам у бурдељу досађивати неће: имате некакове кожне аљине као медвед, а и он у рупи зимује, пак је здравуји, рођо, него ви. Опростите на подобију..... Истина слуга вам ваља као богаљу, који ће вас облачити и свлачити, пети на коња и скидати. Ово има место.... Ваше је цело писмо сочињено и наведено од самије пара, и све паре те паре, дугови, узимање и давање и проч.; него на ово се може рећи.... (долази драстична пословица) и то поголема морају бити."

Али врхунац цинизма је како му препоручује да од сина београдског везира добије новаца. „Овди ми се види, да ћете моћи лако живити, и с мало труда; јербо како вас је Бог осакатио, то вам је једна нога свагда прегнута; прегните и другу, ето вас четвороношке, пак идите побаучки! Но још једно треба, и то адета ради: ваља вам мустаће обријати, да се уподобите предшедшим вашим — Надам се да су са овом сретном мисли све ваше жеље исполнене: пара доста и телесна

угодност, ето пословица у делу: весело сердце кудељу преде. Предите, роде мој! и мотајте на канулу, а неће вам ни давати вретено, но подебелу дружицу. Баш за прело не би вас толико беспокојили, али вишије пјесана ради, мораћете и ту услугу чинити, и то за умилити серце који вас слушали буду. — У овом више наведеном видећете вашу месечну, полгодишњу и годишњу плату, коју расположите и расчислите по вашој угодности, и да вам на здравље буде". Па завршава да жали што се и он — Вук — није овде десио и да и он што házметне! (Преп. V, 417).[1])

Ова Милошева „шала" с пасошем није била новина. Он је исте године мало раније послао сличан пасош истоме Цв. Рајовићу, који је послом послат у Влашку, опет од стране Амицине, у коме је стајало: „Показатељ овога Цветко Рајовић *моја будала*, полази из Каравлашке натраг у Србију, зато препоручујем свим властима, да би га свуда пропуштиле мирно, *као будалу*, јер је *будалама* свуда слободно ићи", итд. (Особита Грађа).

Кнез Милош, и ако се правио свему невешт и наредио да се Вуку изда трошак за пут, с нестрпљењем је очекивао извештај какав је ефекат све ово начинило на Вука и остале. Не добивши одмах одговора, укори (10 окт.) Л. Тодоровића, што га о томе не извештава. Лаза се извињава, да није могао од смеха. „Ја сам неколико пута перо узимао да одговорим, па како помислим на клету фигуру Вукову и како Баћушка

[1]) Вук је жалио што је пасош „због фигуре" бацио у Београду у ватру, али је писмо сачувао, и препоручује Копитару ако скоро умре да га потражи у његову сандуку. (Преп. I 373). Али је од њега остала копија, како и Амица у горњем писму напомиње. Ту копију нашао је М. Ђ. Милићевић уз корицу у једном протоколу у Кнежевој канцеларији и наштампао (Кн. Милош у причама, 267). Копија се није слагала са оригиналом, јер Вук у горњем писму Копитару вели да су га у пасошу називали Руским Донкишотом и пензионером, а у Особитој Грађи за савремену историју, како су му уста и зуби као ужички опанци, чега у копији нема. На слици у оригиналу није било једно лице с Вуком, већ два, и то Паун Јанковић Десимирски, звани Баћа, и Милош Којић, Коснјеревић с објашњењем: „А најпосле да се не би ко у кога другога упознао, ево овде стављамо његову скаредну фигуру". — Слику је радио Аврам Гашпаровић, учитељ кнежевих синова. Цветко му је после говорио да је то писао код кнеза Милоша у оџаклији, где се сва свита скупила, те сваки понешто додавао. Док је слика била готова, суруџија је морао два дана чекати с осталим писмима.

отимајући тестију, уз ову гледа, а ја се заценем смејати, и тако пропустим и девето число до после подне". Одговорио је Амици, али није описао смех који још непрестано траје. Пошто је с кнезовима прочитао писмо и пасош, и пошто су се сити исмејали, предали су обоје Вуку. „Кад смо писмо с пасошем Вуку предали, одма је погледао у потпис у писму и пасошу и видећи тамо име рођаково, а и фигуру на пасошу изображену, рече: „Е! ово су без сумње рођачки и ђурђевски послови", а по том поче пасош редом и гласно читати смешећи се, но уз образ удари му пламен. По прочитанију стане одма истога дана кола тражити, да иде у Земун. Нашавши кола, кад је сутрадан у кола сести хтео, изазове мене на страну и рече ми: „ово су, како сам пре рекао, послови ђурђевски и рођачки, који су се недавно и Цветку догодили, но ово ће све скоро проћи; а ја како пређем у Земун, писаћу Јего Књажескому Сијательству и благодарити за досадашњу милост, и препоручиућу се за будућност, пак ако ме Господар зовне, да законе сочињавамо, ја ћу одма доћи. Овако је се овде с Вуком радило". (Преп. II, 777).

Ова писма су врло карактеристична да се види какве је лакејске душе окупио око себе кнез Милош, и каква је атмосфера била у његовој околини. — С друге опет стране човек се мора дивити како је Вук све то могао гутати, и приставати да се врати у такво друштво, да и даље трпи увреде и подсмевке од ових у истини простака и пакосника. Он, кога је с поштовањем примао адмирал Шишков, председник Руске Академије; кога је у првој соби дочекао Дмитријев, попечитељ Московског просветног округа, и док су дошли у трећу да седну, поклонио се десет пута, говорећи да је ово за њега најзнатнији дан; кога је Гете дочекао на сред собе, и после многих комплимената посадио поред себе на софу, и дуго се с њим разговарао о народним песмама и о српском језику; кога су — напослетку — толики први словенски и немачки научници и књижевници називали својим пријатељем и били с њим у преписци, — како је допуштао да се с њим оваква спрдња тера, и правио се као да све за шалу прима.

Била су два узрока која су га на то нагонила. Прво, сиротиња. — Кад је јавио Копитару да је прешао у Земун, он га пита шта мисли даље. „Ако ћете мене послушати, треба да дођете у Беч, да издајете забавник, и на сваки начин Срп-

ске Новине. У Србији за дуго се неће моћи ништа паметно радити.“ – Вук му одговара: „За Србију имате право... Још да знате како сам онамо љето и јесен провео, и како сам одонуд сад амо дошао! Може се рећи и да су ме они *oћерали*, и да сам ји ја *оставио,* и да сам *утекао.* О томе ћу вам други пут читаво писмо писати, а засад само знајте, да нијесам био ни бијен ни апшен. – И опет како ми Стејић поручује, и кнез Васо пише, чини ми се, да ће ме скоро звати. И мораћу ићи, да шта знам чинити? Ја би највољно у Беч доћи и писати забавник, и, ако би се могло допуштење добити, новине; али је с оволиком фамилијом тешко у Бечу живити. А од литературе наше не може се човек великој (готово *никакој*) помоћи надати“ (Преп. I, 347).

Али има и други, исто тако важан узрок. — Он је био сав Србин и Србијанац, и желео је да користи Србији, и да јој помогне у њену стварању. У више писама које је писао у Србију говори, како би волео живети у Тршићу у најгорој кровињари, него у Бечу у палати, само кад би могао радити свој посао. Али му се то није дало. Тадашњи управници Србије, а у првом реду кнез Милош, нити су њега разумевали, нити су имали смисла за његове идеје. У писмима свом најинтимнијем пријатељу Копитару, и *само* њему, с болом у душу описује своје бављење у Србији, али без иједне зле речи ни против кога. Он само констатује ствар, и жали што је тако. Он не гледа на људе, већ на Србију и српство. Нарочито ништа не говори против кнеза Милоша, у коме је гледао представника Србије, њено оличење (као што је у самој ствари у још не створеној и непризнатој држави он и био), и шкодити што њему, значило би шкодити Србији. Зато је све ово примио као да је од Амиџе, и ако је знао да је од кнеза Милоша. Такво држање према кнезу задржао је и доцније, када је код њега пао у потпуну немилост.

Сем тога он је ставио себи у задатак да што свестраније проучи земљу и народ, да скупи што више народних умотворина, а нарочито песама, и да све то објави свету и Јевропи, те да заинтересује културни јевропски свет и Србијом и њеном судбином, као што је тај свет био заинтересован тада Грчком. (Преп. II, 542, 577). Тај је посао могао радити само у Србији, а то је могао постићи само по тако скупу цену самоодрицања, и он је ту цену плаћао.

Кад је у јулу било застало с писањем закона, он се спремао да путује по Пожешкој и Ужичкој нахији и да иде у Студеницу, да скупља песме и да тражи Србуља. Али у место допуштења био је готово изгрђен, што више воли гледати којекакве своје беспослице него радити посао за који је позват. Па и поред свих неповољних околности у којима се налазио ипак је успео да добије неколико *лепих* песама (Преп. I, 353, 356). О томе је стално писао кнезу Васи, Милисаву Перуничићу (Преп. V, 612) и другима.

Набавио је и једно јеванђеље на пергаменту од 1372 године, које му је откупио Копитар за дворску библиотеку за 60 ф. сребра (Преп. I, 340, 359; — у Беч. Двор. библ. бр. 52: Записи и Натписи I бр. 140).

*

Дванаестог октобра ступио је у Земунски контумац а 1 нов. изишао у Земун[1] (Преп. I, 339, 340).

Из контумаца је одговорио Паштрмцу (16 окт.) да је писмо примио тек колико да зна да му труд није био узалуд. Напомиње му да је у његовим титулама изоставио, да је „и члан (или директор) Законодателне српске комисије, Српски историограф нашега времена и пр.“ Не чуди се што је његово писмо лепше написано, јер га је писао на тенани уз припомоћ целе књажеске канцеларије, и он своје у грозници и хипокондрији, гледајући смрт пред очима (Преп. V, 420).

Истог дана писао је и кнезу Васи и кнезу Милошу. — У писму кнезу Васи вели, да је „по милостивој Господаревој наредби“ дошао у Земунски контумац. И ако му је врло потребно било због домаћих послова прећи у Земун, опет би уз пркос Амицину писму остао у Крагујевцу, да је иоле имао квартир према стању свога здравља. (Преп. IV, 135) — Кнезу Милошу захваљује што се смиловао и отпустио га на неко време. Жали што је због стања свога здравља у ово време, које не долази сваке стотине година морао отићи из Србије и испред лица његова Књажеска Сијатељства, али ће и даље

[1] М. Петровић (Финансије I, 562) вели да је јесени 1829 г. Вук постао члан општенародног суда у Крагујевцу с платом од 2800 гроша, и поверено му да настави писање закона. Међутим то није тачно. Јесени 1829 године као што се види Вук се вратио у Земун; нити се у тефтерима издатака (Финансије књ. III) налази његово име међу члановима суда, нити икаква плата.

(као и досад) његова највећа брига бити да га у чему год услужи, и покаже се достојан његове милости. (Преп. II 601).

Кнеза Милоша је брзо прошла љутња. Он је видео да је Вук у праву, а за грубост отшалио му је још већом грубошћу, и на томе се свршило. — И др. Стејић му је поручивао, и кнез Васа му је писао, и уверавали су га да је и даље у милости Господаревој, и да се о томе ништа не брине. (Преп. I. 347; IV, 136). Вука је то обрадовало, и како се опоравио од грознице, готов је, пише, колико сутра да се на позив Господарев врати. Кнез Васа му одговара да се нада да ће се скоро видети, и да би то могло бити ових дана, само због зиме не знају где би му згодан квартир нашли, и поново га уверава о благонаклоности Господаревој (Преп. IV, 136, 138).

Кад је Вук (18 дец.) честитао кнезу Милошу Божићу и Нову годину, он му пише да другог дана Божића пређе у Београд и оданде да иде у Крагујевац. „У Београду је учињена наредба, да вам се даду кола или саонице до Крагујевца. У Крагујевцу вам је наређен квартир код Марка Азнадара, где и Г. Стејић седи. Ви ћете имати своју собу и послугу — а за остало, споразумећемо се кад дођете.“ (Преп. II, 602, 603).

Тридесетог децембра Вук је прешао у Београд и трећи дан по врло рђавом времену стигао је здраво у Крагујевац. (Преп. I. 357; домаћа писма).

Љуб. Стојановић.

ГРАНИЦЕ И СКЛОП НАШЕ ЗЕМЉЕ.

Пред Париском Конференцијом је био признат принцип самоопредељења народа. Било је сигурно да ће као последица тога принципа многи народи Европе моћи образовати своје националне државе. И народи који су овлаш учествовали у Великом Рату, и они који су по невољи били у непријатељском табору, формирали су се у своје државе онако исто као и ми. Добивши велике територије, многи су од њих успели да државним границама обухвате све своје сународнике.

Нису на Париској Конференцији стављене у питање основне земље једнога народа, које чине његов етнографски блок; код нас још мање, јер је наша измучена војска стигла да их за-

узме и држава се како тако организовала пре него што је Конференција започела рад. Међутим је у најкритичнијем облику стављено питање о свима нашим периферијским земљама, и према томе о правцу и природи наших државних граница.

То није увек срећно решено услед разноврсних политичких утицаја. Тим је за нас важније испитати каква је вредност наших државних граница, да ли су и у колико у хармонији етнографска и геоморфолошка факта, и какав је склоп или физичка структура тако ограничене земље.

I

У колико је у питању граница било начелнога на Париској Конференцији, у главноме су била у извесном сукобу два принципа: прво, принцип природних граница, стар колико људска друштва, старији и од формирања правих држава; и друго, принцип етнографских граница, који истина не датира од скора, али је у ствари озбиљно примењен у међународним односима тек на Париској Конференцији 1919. Поред ова два принципа, од извесне су вредности такозвани витални економски и комуникациони интереси, који се често не слажу са етнографским фактима и зато су названи анти-етнографским нужностима[1]. Њих треба најпажљивије испитати, јер су сви народи склони да своје и мање економске интересе прогласе за виталне да би добили неку област. На нашим границама тај принцип није скоро нигде примљен. Где је требао бити примењен, у питању Скадра и питању Ријеке (овде је на нашој страни у главноме и етнографско стање), он то није био.

Природне границе су поглавито планине, реке и мора, природне препреке које могу добро раздвојити две државе. Не макоје планине реке и мора, већ оне које бар у главноме деле два народа. Последица је овога начела да не треба без велике нужде границама цепати велике географске и економске целине или природне регионе, па ма се овде-онде и огрешило о етнографски принцип. Принцип природних граница има на првом месту у виду ратно стање, стратегијске моменте, стратегијску границу. Разуме се да нема несавладљивих и незаузимљивих граница, али се с разлогом држи за врло потребно да две државе буду једна од друге тако ограничене да се могу бранити. Савезничке државе, као нападнуте у овом рату, морају

[1] Die Zugang Serbiens zur Adria. *Petermanns Mitteilungen*, Gotha, 1912.

имати повољније стратегијске положаје на граници него непријатељске. Али и за мирно доба су природне границе повољне, јер се међународни саобраћај може концентрисати на одређеним тачкама: на превојима куда пролазе путеви, у клисурама које просецају планине, на широким а ниским повијама, на прелазима преко река, и тако даље. Тако ограничени, дају се контролисати и саобраћај личности и пренос робе; кријумчарење и прелаз нежељених личности могу се најлакше спречити.

И најразборитији принципи се могу злоупотребити. Лорд Керзон је још као вице-краљ Индије тврдио да је Еуфрат природна граница ове велике земље; то се с разлогом сматрало за империализам, за империализам у Азији. У овоме рату се ишло даље у том правцу. Немци су доказивали да Белгија и источни угљени басени Француске чине природну целину са Немачком. То је већ апсурд. Али је принцип природних граница сасвим комично изгледао тек кад је њим почео да оперише *egoismo sacro*. Природна граница Италије на истоку су Јулијски Алпи. Јадранско Море није природна граница Италије. То је *mare nostro*, њихово, италијанско море. Па пошто је море наше, кажу Италијани, онда су наши и сливови река, које с Балканског Полуострва утичу у Јадранско Море. Природна граница Италије је дакле динарско развође тих река. На основу сличних разлога тврдили су да је Бренер природна граница Италије на северу.

Принцип природних граница вреди само ако је стално контролисан етнографским принципом. Могао би се можда овако формулисати: природна граница једне државе, то је прва добра природна граница која дели један народ од другога, море, река, планина.

Кад се каже да је планина природна граница, мисли се обично на развође. То је у главноме добро, али не увек. Јер каџшто развође није исто што и највиша линија једне планине: оно може бити на нижим венцима пред главним, шта више овда-онда је оно повија, удолина између двеју планина. Боље је узети као природну границу венац или камивао, највиши, у високим планинама као кичма оштар и назупчен део; и кад га долине просецају оне су уске, неприступачне, лако затворљиве. Што су планине и оваке долине мање насељене, боље су границе.

Које се од наших граница могу сматрати као природне?

Таква је у главноме наша нова граница према Бугарској, која иде планинским ненасељеним венцима и развођима. Истина пусте планинске границе од Босиљграда до Струмице имају ту незгоду што је дуж њих најтеже контролисати прелаз комитаџија. И ако пролази преко ниских плоча, ипак се као природна граница може сматрати и међа на истоку од Тимока.

На северу Крањске, према Корушкој, има неколико сукцесивних природних граница: гребен Караванке, који је сада у ствари граница наше државе, затим Драва, и на послетку Врбско Језеро и гребен Сатнице. Гребен Караванке, са тачкама преко 2000 метара, представља огроман зид преко кога се из Корушке у Крањску и обратно може прећи само кроз два превоја, Љубел и Језерско; преко њих воде врло стрми путеви. Осим тога је гребен Караванке пробијен и железничким тунелом код Јесеница којим иде саобраћај с југа на север и обрнуто. Вероватније је да ће граница бити померена на север до Драве, која је овде бујна река, добра природна граница. Даље на истоку северна граница наше Штајерске такође је природна граница, али су планински венци ниски и често испресецани.

На реци је граница или талвег, најдубљи део речног корита, или једна обала. Реке су увек признаване као врло добре природне границе. Јасна граница коју сваки види.

Ми имамо на више места речне границе. Најбоља је од њих дунавска клисура, Ђердап, између Србије и Румуније, особито за ратна стања. Прелаз је отежан огромном воденом масом велике брзине, која се осим тога одликује многим чевртнијама или вртлозима; и српске и румунске су стране врло стрме и преко њих воде у унутрашњост земаља путеви великог нагиба.

Исто се тако сматрало да су велике реке баровитих обала врло добре политичке границе. Због тога је Париска Конференција узела да су Дунав и Драва, које ограничавају Барању, тако повољне политичке границе да их није хтела прелазити тим пре што је становништво у Барањи врло измешано. Услед тога смо били Барању сасвим изгубили. Али је тај принцип доцније напуштен, и пред разлозима се увидело да су овакве реке са баровитим обалама и многобројним меандрима лоше политичке границе. Обале ових двеју река померају се при свакој поплави на једну или другу страну; Дунав често за

километре. Од Баје до ушћа Драве у Дунав дешавају се највећа померања речнога тока у Европи. Једном утврђен талвег не вреди ни за једну годину. Имања приватна, општинска, жупанијска премештају се с једне обале на другу, а насипањем нова постају. Две суседне државе, тим рекама ограничене, не би излазиле из парница. Ми смо имали такав случај на Дрини са Аустро-Угарском, док је држала Босну и Херцеговину. У оваквим случајевима боље је повући државне границе попречке на речне токове но дуж њих. Иако је то усвојено, није се отишло на северу Барање докле треба, и тако смо добили једну, мање-више вештачку границу, северно од речице Карашице.

Између Хрватске и Мађарске је од вајкада граница река Драва, с многобројним меандрима и са знатним променама тока; ови су били повод, као и у Барањи, да се на Париској Конференцији промени граница код Репаша (општина Гола), тако да сада територија Хрватске прелази на леву обалу Драве до једног њеног старог корита. Даље граница иде долином реке Муре до Прекомурја, где знатно прелази на леву обалу реке и представља праву вештачку границу.

У главноме је добра природна граница она према Арбанији, ако се само од Призрена помери на исток до изнад Љум-Куле. То је од Охрида до Проклетија комбинована планинска и речна граница. Али се она не може сматрати као линија, противно свима осталим границама. То је граница између једне организоване државе и анархичних арбанашких племена. Ова, особито од почетка XIX века, употребљавају сваку повољну прилику да упадају у области источно од Дрима и да пљачкају све што се може опљачкати, стоку на првом месту. То је једна врста њихове привреде. Најчешће се организоване арбанашке чете дижу у јесен да напљачкају стоке за зимницу. Они настављају те упаде и од како је повучена граница 1913 године. Наше страже морају их гонити и преко уговорне линије и заузимати бар привремено најповољније положаје ради надзора. Зато је овде граница у ствари широк појас.

На послетку, само на западу имамо једним делом Јадранско Море као границу. Могло би се мислити да је то најбоља граница, тим пре што се пред обалом налазе многобројна острва. Али данас и шира мора нису поуздане границе, а још мање тако уско море као Јадранско. Тим пре што су на његовим западним обалама Италијани, који су добили и острва Лошињ,

Црес и Ластово, згодне навалне базе. Уз то Италија држи обе стране валонске мороузине, која управо чини праву јужну границу Јадранског Мора. Валонско питање ће бити основни проблем за слободу граница и слободу маринског кретања наше државе.

Принцип етнографских граница се у многоме поклапа са етнографским принципом у опште. Државе се могу најбоље етнографски разграничити, према географском распореду самих народа; у таквим националним државама народне особине могу да дођу до пуног изражаја, народ може развити своје способности и евентуално створити нову или преиначену цивилизацију, те тиме учествовати у развитку опште светске цивилизације. Ове националне државе се могу везивати у веће интернационалне заједнице (на пример савезне европске државе). Али, да се то постигне, одсудно је питање граница. Државе морају бити тако ограничене да се не вређају њихова национална осећања и не доводе у опасност њихови основни економски интереси. Пре ће се усталити добри суседски или пријатељски односи између двеју држава ако немају међусобних националних потраживања, па ма им границе не биле природне, него између двеју држава које имају таквих потраживања, иако би им границе биле врло знатне природне препреке. Ако има, дакле, да се бира између принципа природних и етнографских граница, онда треба први жртвовати другоме; али је најбоље наћи такву граничну линију која задовољава оба принципа.

Док је ово начело чисто и јасно за компактне и несумњиве области једнога народа, врло га је тешко извести у такозваним прелазним областима, на граници два народа, у којима су они узајамно једни на друге утицали и стапали се. А баш кроз те спорне области, или на њиховим периферијама, треба повући државне границе. Нарочито на Париској Конференцији се утврдило да у Европи има много таквих прелазних области, са флотантним народним масама, без одређене националне свести. Не сасвим без националне свести: увек има по једна група која припада одређено једном или другом од народа који се споре, а између њих је највећа маса становништва која према приликама прелази једној или другој од оних група са одређеном националном свешћу. То је случај не само из-

међу нас и Бугара, већ на више места између Чеха и Пољака, између Словака и Малоруса, између Руса и Пољака, између Руса и Румуна (Бесарабија), између Словенаца и Немаца (Корушка). То је појмљиво између два словенска народа, чији су језици не само слични, већ на широким појасевима прелазе један у други; такве су и све остале њихове етнографске особине. Појмљиво је и између Руса и Румуна у Бесарабији, који су исте вере, и Румуни су у неким крајевима задобијени познатим добрим особинама рускога народа. Међутим је теже разумљиво између Словенаца и Немаца, јер у Корушкој многи Словенци теже немачкој Аустрији, не због вере, већ из других разлога.[1])

За те области нема несумњивих етнографских података да би се могло са убеђењем решити коме треба да припадну. Статистике су нетачне, чак лажне (као у Мађарској за Барању). Етнографске карте су по правилу шовинистичке: они који су их правили махом прибрајају прелазне области оној народности којој сами припадају. У стручним круговима им се не верује, али је тако много необавештеног света у који уносе забуну. Шта више, шовинисти су склони да не воде рачуна о процесу асимилације који се извршио у прелазним областима, и враћајући се уназад, у прошлост, реконструишу махом на памет стара етнографска стања која су им повољна и њих уносе у карте као да би данас вределa.[2] Иду и даље, позивајући се на историју, на некадашња завојевања и „историјска права“, не признавајући данашње етнографско стање. Истина, кад се може несумњиво доказати да је неки народ насиљем сведен на мањину у његовој важној историјској области, или је натеран да промени веру и народност, онда се не може не признати потиштеном народу право да тражи ту област за себе; ако се то не призна због утврђених принципа, инстинкт потиштеног народа, ако он има историјске свести, никад то неће примити.

[1] Корушки Плебисцит. *Нова Европа*, бр. 1.

[2] Таквим подaтцима Г. Д-ра Ерлиха (дугогодишњег секретара Бискупије у Целовцу и професора теологије) био сам наведен да сувише проширим боју словеначког становништва око Врпског Језера, а сличним подацима буњевачког свештеника Г. Блашка Рајића, да дам више области Буњевцима око Баје и на север од ње, него што у ствари имају. На лицу места сам се уверио да су и једни и други податци у толико нетачни што су изведени на основу старијих, сада промењених етнографских прилика.

Противно свему горњем, само је данашње етнографско стање од значаја за етнографску методу кад се по њој данас државе и народи разграничавају. У Западној Европи и Америци одавно се дошло до уверења да се за прелазне области не треба управљати ни према најбољим етнографским картама, пошто су израђене само на основу лингвистичких и етнографских података. Место тога је постављено начело да се народносна питања прелазних области могу правилно решити једино на основу народне свести и народне воље, дакле према томе коме тај сам народ жели припасти. Сви други разлози немају практичног значаја за посао при коме се државе разграничавају. Али то је оно што се у областима са флотантним народним масама управо не зна. Зато су Велике Силе за време Париске Конференције слале тамо своје комисије које су имале да утврде на лицу места народну вољу и жељу. Резултат рада тих комисија је оспораван. Питања би остала без решења да се није прибегло плебисциту (Корушка, Шлезвиг, Горња Шлезија, Тешин). Сматрало се да је озбиљан и честити плебисцит једини начин да се таква спорна питања реше. Није се могла изнаћи никаква друга правичнија мера. Међутим, резултати плебисцита извршених после Париске Конференције у многоме нису оправдали та очекивања. И овом најбољем начину могу се сада ставити озбиљне замерке.

Резултат плебисцита врло зависи од тога како је плебисцитна област ограничена, да ли су у њу увучене или су из ње издвојене партије суседнога свеснога становништва. Тако је, на пример, у Корушкој учињена двострука погрешка, која је управо била једна од узрока да је немачка Аустрија тамо добила већину: издвојене су из зоне *А*, и дате нашој држави, две области словеначког становништва на југу Корушке, а увучене у зону *А* простране области на северу од Драве, где јако преовлађују Немци и понемчени Словенци.

На основу већине гласова, цела се плебисцитна област досуђује држави за коју је гласала та већина, чак и у случају кад је та већина незнатна. У томе има хазардног. То је слично начелу апсолутне већине у парламентарном режиму, који су многе државе напустиле и увеле заступништво мањине при изборима. И при плебисциту би било правилније, пошто се он врши по општинама, присаједините једној држави оне општине, у којима њена народност има већину.

Није ни то згодно што се при плебисциту мора гласати за државе, а не за народност. Тиме се кадшто не постиже прави циљ. Да се, на пример, у Корушкој гласало за Немце или за Југословене, онда би, неки мисле, синуло у замагљеним главама многих Словенаца, и они не би гласали за Аустрију. Овако, необавештени као што су били, не знајући да ће Аустрија на крају крајева прићи Немачкој, они су гласали управо за аустријску администрацију, на коју су се вековима навикли. Гласало се дакле за администрације, не за народности.

Многи држе да би плебисцит у неким областима друкчије испао да је извршен раније или доцније од утврђеног дана, друкчије да је с једне или с друге стране била друкчије организована пропаганда.

Етнографска метода, узета у најширем смислу, још је дакле компликованија и суптилнија но метода природних граница. И по њој радећи морају се десити погрешке.

Уза све горње, долази још једна незгода која утиче на карактер граница, на ток оне граничне линије која се повлачи између држава. Народи махом прстасто залазе један у другог. Ако бисмо при повлачењу границе ишли за етнографским линијама добили бисмо бескрајно вијугаве, готово апсурдне границе. До сличног се резултата долази у областима које су без земљишних акцидената, и пошто се одсеку народносни клинови, као у панонском басену. Тада државне границе постају потпуно вештачке, и такве су границе Чехо-Словачке, Румуније и наше границе према Маџарској.

Какве су те наше границе у детаљима?

Тежило се да оне буду што је могуће више етнографске границе. И оне су то више но границе и једне друге од држава посталих при распаду Аустро-Угарске или тада јако увећаних. Тако су и напред поменуте природне границе у ствари етнографске које се мање или више поклапају са природним преградама.

У Банату, Бачкој, Барањи и Прекомурју наше границе су мање или више етнографске али нису прилагођене рељефу ни онде где је то могло бити, и то махом из политичких разлога. То су праве вештачке границе, најгоре у Банату, тип рђавих граница, које секу брда, реке, железнице, путеве па и општинске атаре. Комисије за разграничавање имаће благодаран задатак да ублаже у колико могу ове невоље ста-

новништва. Истина, свако повлачење нове политичке границе представља неку врсту операције која се врши на становништву, јер се новом границом раскидају често вековни интереси и вековне економске везе и навике.

Банатска граница је тако самовољно повучена да више но и једна друга вређа економске интересе граничног становништва. Уз то она сече компактну масу српског становништва и оставља Румунији око десет хиљада Срба у дунавској Клисури, дакле непосредно на нашој граници, од нас никаквом природном преградом нерастављених. Не ваља етнографски ни граница од Вршца до Жомбоље, нарочито око Модоша и Пардања, где оставља Румунији велике српске оазе, опет непосредно на граници. Таква је и северна граница Баната, према Сегедину. Оне су повучене под политичким притиском Румуније.

У Бачкој је граница само овлаш означена. Северно од Суботице се може наћи врло добра, готово природна граница. Овде има низова од дуна, великих бедема живога песка, који је где-где везан и учвршћен вегетацијом, а где-где још у покрету. Те дуне су озбиљна сметња саобраћају: пешак тоне у њих до чланака, коњ се једва миче, а натоварена кола никако. Саобраћај између Мађарске и наше државе могућан је, осем железнице, само још двама путевима. Али југозападно од Суботице, до Сантова, граница, која је само овлаш на карти одређена, сасвим је неприродна, и неће се моћи одржати. Кад би од Суботице ишла на запад преко Божијих Леђа, једне групе врло високих дуна, и избијала северно од Баје, била би врло добра природна граница. Дуне живога песка боље растављају две државе, и боље су међе, него многе планинске границе.

Поменули смо вештачку границу у Барањи, која се може исправити, и вештачку границу око Прекомурја, која се због намрсканости и исецканости земљишта не може поправити, осем ако се одступи од етнографског принципа.

Вредност сваке границе, а нарочито овако вештачке, зависи од снаге држава између којих су повучене. Али су то у ратним временима и за јаке државе несигурне и опасне границе, јер је у превази онај који напада: има могућности да изненади онога који их брани, и да брзо кроз њих продре.

Напослетку, наше западне копнене границе према Италији не могу се друкчије назвати до насилним границама јер их

је на крају крајева одредила сама Италија. У Паризу, она није допустила да се њима бави стручан и објективан орган Конференције; у Рапалу, те су границе повучене једнострано и заинтересовано, онако како је то хтела Италија, која је заузела најповољније положаје.

Јован Цвијић.

(Крај у следећем броју.)

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД.

„РЕЧИ О СВЕЧОВЕКУ.“ *Београд, 1920.*

Морално-етичке филозофије је у нас мало. Наша цела линија готово и почиње и свршава се Доситејем. Једини су још Б. Кнежевић и, у последње време, Свет. Стефановић. Стога је са те стране ова књига занимљива. Занимљива је и згодна и за данашњи општи морално-етички моменат. Јер она, у овоме моменту проповедања негација малих, средњих и недобронамерних, онима који још нису изгубили склад, говори на један начин, да треба размишљати и осећати и морал и етику.

Овај морал, да одмах почнемо, и покрај свега што ћемо доцније рећи, и покрај свих негативних особина његових, иде из Русије и Индије, из центара морала и етике које ми волимо. Он казује средину и културу која још није уобличена, која је узнемирена и која се, као море непосредно пред буру, јежи и надима. У овом историјском тренутку у коме се питање *човека* ко зна који пут у историји поставило, и на крајњој левици као и на крајњој десници, уз крик: „Убиј!“ — ова књига покушава да веже небо за земљу, да људе помири, да их утеши и позове да се рукују. Може се претпоставити да овај човек, као какав добар сеизмограф, осећа потмуле припреме испод нашег тла и види да је данас у питању питање ове цивилизације. Тиме што је овај човек рекао, ставио је и нашу расу у ред оних које изразише људе који су то осетили и казали. Убрзо после светског рата, неки крупни извиђачи социални осетили су и извидели какав се и колики се непријатељ у *човеку*, у расама и класама, појавио са својим најразорнијим инстинктима: „ратни богаташ,“ „ратни користо-

љубац“, капиталист, „господин радник“, бољшевик, саботажа, квантитет, демагогија, половна демократија... Као и Анатол Франс, као и Фереро и Ђовани Папини (који данас тражи Христа апостола̀ и рибара̀), као и Ромен Ролан, као и Бласко Ибањес, један нови Шпанац који добро види, као и Брандес, као и Вилсон из 1917 године, и овај човек из наше расе ма да из сфера етике и морала — добро види шта се дешава у основама наше економске и социалне структуре. Иако је све то пребачено са земље на небо, са материалног на спиритуално, са реалног на бајке, — ипак је ова књига ретко актуелна и невероватно материалистичка. Као ретко која, она непосредно говори о црву, који се запатио у нашој социалној сржи и хоће да обори ово „дрво живота“ које се гаји већ толико векова.

Шта је основа ове књиге? Теорија о Свечовеку, о будућем човеку. До те теорије, писац долази после великог „круга ствари“. У њој би се могли осетити трагови свих великих религиозних и социалних филозофа, од Браме и Конфуција, преко Христа и Буде, до Толстоја и Ничеа. Идући са једне филозофије о *circulus vitae*, „борбе за живот“, живота као „њиве и орања“, филозофије да је све свеједно, затим филозофије да је све бол и незадовољство и, најзад, да је све везано једно за друго од најматериалнијег до најспиритуалнијег, — непознати писац прелази на главну тему: о Свечовеку. Теорија би се свела на ово: Свечовек је прави човек: носи све људе у себи и себе позајмљује свима: то је и светац; затим је он „оно што још није створено, што није од земље него против земље“, човек који устаје „с бригом о свима и леже с бригом о свима“, „пут срећи који је до сада само проорокован но још неважен“, „пуноћа и спасење свих људи и нељуди“, „брат свих људи и свих ствари“ који значи „признање и измирење“ и који је „смисао и циљ живота“. Са Свечовеком иде Свемилост, а „Свемилост је Свемоћ“, једини прави капитал који постоји и једини Бог кога траже људи: треба бити свемилостив према свему: јер је и штап којим се „подштапаш можда никао из срца твога оца“, а трава коју „газиш можда је из косе твоје мајке“. Човек се трудио само да позна себе и „заборавио је свет око себе“, и осудио га на смрт. Треба се старати о свима, познати све и молити се са свима за све. Тада ће се родити Свечовек. Крајње теоретисање о Свечовеку је ово: служи Богу

душом: не купи се ни мислима; „посвети Господу Богу све дане“; поштуј сваког оца и сваку мајку; „не убиј мишљу“; „не укради мишљу“; „не прељуби мишљу“, и све тако даље антитетично Светом Писму.

Ту је све његово неохришћанство. Као што се види, оно се оснива на једној, углавном, не много успелој али занимљивој игри са једним већ даним моралом.

Свечовек је Месија, Заратустра, Христос, Брама, Буда, Конфуције и Лао-Це и, као и они, проповеда своје месијанство са високих планина, из пустиње, покрај великих река, из непосредне везе са Универзумом, под постом и „белим усијањем“. Њему је дата сва атмосфера надахнутих, али оног правог елементарно снажног надахнућа нема, и срце тешко задрхти а дух се тешко пење: „пламени језик“ се не види над главом. Рекао бих да целом овом месијанству недостаје прво и последње: вера и веровање у ту веру. Писац најмање верује у своју веру. То је тешка оптужба, али то не смем да прећутим. Књигу остављате са болном сумњом у души, и то највише стога што се у самој књизи не верује. Писац напада на сумњу свом снагом једнога „верујућега“, баца је у болести воље, у рептилије духа и паразите душе, али нам у накнаду не даје никакав стимулус, крв, нити бар противотров. Противу „отрова под кутњаком“, он не даје ништа. И покрај свега противу сумње што наводи писац *Свечовека*, он није ниједну веру дао нама да није цела пустиња у зрну песка и цела васиона у једном мозгу. Бар на то нас је писац вратио. Док књига од вере држи за време док се чита, ова гони на дискусију и на противразлоге. Његов Свечовек без вере гони на друга размишљања, и та су да је резултат свега кретања и лутања спиритуалне акције, да је сва наша акција, и предисторијска и историјска и будућа, једно велико и вечито путовање по круговима и спиралама, са затвореним очима и пруженим рукама, које пипају, бележе и стављају белеге докле се дошло, и да, у тренутку кад се највише доспело, „нечија силна рука“ поново баца тамо где је ово нешто у чему се крећемо почело пре многих геолошких периода. Највише што се може то је да будемо површни или рђави коментатори ове велике Књиге која је пред нама, у нама и ван нас, да одгонетамо загонетке које нисмо ни поставили, и да их одгонетамо колико да задовољимо дух, и да се, најзад, кад смо већ беспослени, играмо —

ребуса и „коњичких скокова". Овај човек више не може. Он је толико Свечовек. Иако је он, можда, највиши физичко-хемијски процес овога у чему бива, он, спиритуално, може само толико колико је овако предодређен. Његова спиритуална енергија може само онолико колико то еманира из степена физичко-хемијске енергије: од материје до човека а, можда, и само од човека до човека. У метафизици има само онолико *мета* колико има физике, и зар је то мало? Оно остало је праћакање за неколико тренутака по безваздушном простору, и, кад је човек спиритуално загрејан до „белог усијања", само једно гениално вештачко дисање. И тако даље.

Књига је, као што сам рекао, без вере, иако је у њој месианство основни покретач. То је једна књига саздана сва од суровости, жутог гнева и црне злогукости. Злопоглеђа је име овом анонимном господину. Пред све је метнуо питање, па и њега, најзад, црним премазао: нема ничега ни иза, ни спреда, ни са обеју страна, ни поврх, ни испод, ни преко, ни унутра: ни *trans,* ни *in,* ни *per,* А какво задовољство даје? Који мир тиска у душу? Он је сав немиран и неуравнотежен. Ми хоћемо хармонију и мир од етике. Он се сав разбио кроз науку, етику и уметност и, место лепе вазе, дао комађе њено, место морално-етичког Пантеона, рушевину и пустош једне Помпеје. Он иде у крајњу, и немилосрдну, и безнадежну сумњу: и сунце се код њега окреће „око нечега." Све је овде доле млинови што не мељу, разбоји што не тку и оџаци што се не пуше: и кад мељу, и кад тку, и кад се пуше.

Али, треба све рећи о овој књизи.

Човек који је рекао ове *Речи Свечовека* је и примитиван и танан, и груб и отмен; направио је „круг ствари", прошао кроз све школе, разбирао на све стране. Он је и од срца и од мудрости, и од емоција, и од рецепције, и од реакције, и од чула, и чак од разума. Чуло, емоција и срце преовлађују, и због тога маштом и лети на овај начин и тако високо. Његова су крила веома велика и невероватно јака: и зато је и летео толико и тако, и био свуда, и видео све и, наравно, и то све као човек са крилима и од крила. Тај је човек, у бољем смислу речи, „усијана глава": он вади неке од својих мисли из саме пиросфере своје главе: тамо где је све „прво", где је све још „вруће" и где је све у усијаном првобитном стању. Као усијана река лаве, све се то пуши, све је то ра-

зорно свеже. Ја волим те еруптивне духове, ма и кад су оволико нескладни и разбијени као што је овај. Они увек доносе нешто што ће и да разори и да наплоди једну културу. Као и свака друга нерегулисана река за време поплаве, и овај нерегулисани и завитлани дух доста руши и односи жетве са поља, али и оставља за собом, за науку и уметност, добар материјал. Из овога и избија главна емоција овога проповедника Свечовека и Свемилости: грубост и дивљина. Он је један одметник у философији, у понашању, у ставу, са ножем у зубима, револвером у једној и бомбом у другој руци. Његово је основно да у ово што је треба бацити бомбу, опалити револвер и потегнути нож, па тек онда поћи ка Свечовеку и Свемилости. Али, у целом том одметништву, пуном негатива и позитива, минуса и плусова, осећа се један дивљи скептицизам. Овај човек није анахорет, светац и апостол. Он много не верује. Он само верује у толико што сматра да је потребно да, после рушевина, и конструише нешто. И само у толико је његово веровање. Он хоће, он би хтео. Али, у основи, он је дубоко уверен да се на овој планети живи разбојнички, да једно друго једе, да се једно пење на друго и да друго крваво осећа прво, да је све свему непријатељ, и да је основни закон на овој планети: „Убиј!“ Живот је овај једна огромна кланица: по неком унутрашњем механичком закону нека страховита снага, мирно и хладнокрвно, све води, раније или доцније, на губилиште и под оштру секиру. Свечовек би дошао кад би сви људи дошли и, са њима, и све друго. А кад ће он доћи? Пророкују га већ преко пет хиљада година и, умирући, сви који су га пророковали, мислили су: сутра, сутра ће доћи. Тражили су светиљкама својих великих духова сви велики морално-етички месечари: од Конфуција до Толстоја, и сви су умирали са „сутра“, и сви ће умирати са „сутра“. Јер, и ако ми нисмо „фатософи“, тако је писано. А што је писано ван нас, то је оно што је највеће написано. Ми само преписујемо. Понеко, као овај наш Свечовек, свесно рђаво и погрешно. Свечовек, као и надчовек, као чак и сам *човек* он је за *trans* а није за *cis*. *Trans* је на овој планети само у пустињи, у самоћи и у сну, па и ту тешко и бедно. Питајте и Конфуција и Лао-Цеа и Христа и Мухамеда? И само то ће вам се рећи. А то је — зар то треба доказивати? — а то је бегство. И за то је Христос усред борбе, побегао на гору.

Буда у пустињу, Ниче у планину, а остали у пост и ризу. Дух је поштен јер не тражи хлеба, и он би, и он иде на висије и пере своје тело свим морима, и лечи се свим водама, и пропире и чисти кроз сва чистилишта; али тело вуче у *cis in re,* на тврду земљу, и човек је ту распет, као Христос, између два разбојника. Јер најзад, и дух, и то кад је највиши, и он је разбојник. Иначе, зашто би помагао да нас распињу?

Нема вере, као што сам казао, и нема веровања код овог чудног „верујућег“ који се махнито побунио против свих вера, и бивших и садањих и будућих. Због тога и нема у тој књизи мирноће, оне тишине и мирноће великих књига које подсећају на велике и тихе сунчеве заласке и изласке на мору и по великим планинама, и на свечан и глухи ток небеских тела. Све је задихано, грозничаво и успламирено као у револуцијама и у свакодневној борби око данашњег дана, круха и угодног места за тело. Све је у неком водопаду који није велики, у некој грозници малих, у неком рушењу на силу... а на велике етике, као на велике реке, научили смо да буду мирне, тихе, свечане и величајне. Као израз, сам за себе, каткад бисмо и примили ту захукталост; и не само да бисмо га примили него и нашли да је пун вредности. Јер, заиста има од вредности захуктале снаге, врло често пуне грубости, завитлане фразеологије, читавих речекичних вртлога, извесне бомбастичности из Вагнера и Дебисиа кад су слаби, разузданих периода које личе на крда побеснелих бикова у трку и, уз све то, што већ више не иде у вредности, неке шкрипе у главним склоповима и стројевима опште изражајне „машине“. То нарочито важи за део *Завршна Реч Месије,* који је на највишем месту по неком нервном и неврастеничном расположењу, и који, са свим оним што овога писца чини оним што је, представља његове најбоље и најгоре стране. Писац је ту „сасвим горе“, игра као на некој жици, и даје највише и најслабије своје реторичке, изражајно, и етичко-филозофске, садржајно, „ваздушне продукције“. Као израз, — то би се примило, и то са одликом, можда, примило. Али, која се то етика тако прима, и има ли је овде? Цео тај израз иде из једнога проповедника који проповеда из главе, који није добро стао, и коме „пламени језик“ није над главом. Ово је беседништво, беседништво једнога крупнога, врло крупнога беседника.

Кад се ова књига узме као књижевна врста беседништва

онда јој се мора и треба много да опрости. Нарочито јој се мора да опрости оно прављење мисли и закључака по старим прецептима, „по рецепту“. Јер, има у овој књизи врло много мисли прављених „по рецепту“, или на обичној антитези, или на игри појмова; има врло много свакодневних лако прављених „игри духа“, и по нешто је сасвим речено да се доврши мисао, или чак и реченица; има и непријатних, чак и неукусних речи, и тешких стилистичких погрешака, и тврдих кованица које вређају, и реченица захукталих које шкрипе и пиште, и хотимичних смелости у изразу, и неравнина свакојаких; — али све то — кад не би било, било би боље — али се то губи у добрим особинама, тако да није потребно дубље дирати у то и тамо на дну тражити и наћи „кап жучи“, и на тај начин, цело ово проповедање сасвим одбацити. До душе, потеже нам је примати понеке „процесе“ мишљења и прављења закључака. На пример овај:

Не мрзи звезда звезду,
Ни човек не мрзи звезду.

Не мрзи камен камен,
Ни човек не мрзи камен.

Не мрзи вода воду,
Ни човек не мрзи воду.

Зашт' човек мрзи човека?
— Човек! — човека?

или овај:

И чун види чун, јер душа види душу.
И чун чује чун, јер душа чује душу.
И чун ходи душом, јер само душа зна ходити.
И чун збори душом, јер само душа зна зборити.

Кад је добра — у овом случају није — цела та „методика“ изражавања подсећа много на човека који се учио реторици у Светом Писму и код Индуса, реторици која се употребљава кад писци нису били у „највишим тренутцима“ и под највећим надахнућем. Заиста има и у овој књизи, као и у оним ваљаним староставним, сјајних поређења, добрих метонимија, изванредних антитеза, нарочито оксиморона и парадокса, и асиндета и полисиндета, и свега могућег фигуративног у изобиљу. Осем тога, читав је низ ванредно успелих слика и богатих мелодија којима, каткада, смета то што су претрпане поте-

зима и што су тешко и нескладно хармонизиране и контрапунктиране.

С једне стране та претрпаност која је, најзад, на неки начин и подношљива, и, с друге стране, једно обиље погрешака у изразу, нескладности, на силу „вештачења“, и других разноврсних изражајних неупутности до зла Бога кваре и тон и ток ових моралисања. Усред једног библијског тона и једног периода који треба да дà висину неба о коме се говори, удара каоно глави реченица, као на пример, ова: „Много је, премного *шарендаћа* на пијаци, те им је цена пала *на зеро*“; или реч *дупликат*, или, усред басне и мита, израз *антропоцентрична илузија* и, онда, да Бог сачува, израз *кадифени тепих*, па онда у прегрштима и изрази (од варваризма и турцизама до злоупотребљених речи и кованица): *фуруна, амурлук, сабака, думати думу, молчаљив, сјајуцаво, утробољубиц*, и тако докле хоћете. Само једну реченицу за пример: „Сунце се воздиже изнад дремљивог људства, и с мучаљивом меланхолијом завириваше у све избе и избушке, где смртни обитаваху са својим крилатим уживањима и тромим боловима“: један старословенски глагол, један новији придев, једна страна изупотребљана реч, један провинциализам, једна кованица и један скоро „експресионистичко- футуристички“ израз.

Тај изражајни циганлук, да тако кажем, та аљкавост и нехатност, стилистичка разобручаност и распојашеност, врећа и жуч узмућује у човеку. Ову књигу, по томе како је каткада писана, човек би кроз прозор избацио на улицу; али, по томе куда је овај човек хтео да се попне, на какве високе куле снова и мисли, на каквој је ватри горео и колико се заинтересовао за своја и свачија питања, он заслужује нашу пуну пажњу и, ако не заслужује баш ловор, он има сва права на малу палму лепу малу палму за њену лепу реторику. Јер је ова књига заиста — кад се пређе преко свих њених неравнина и трња и у изразу и у мисли — а ја још треба да пређем и преко тога што се скоро нигде не слажем са њом — крепка, занимљива књига пуна полета. Ја сам се можда и сувише повео за својим импресијама — писац ових редова је још увек импресиониста — али сам хтео да их рекнем, ако не много у славу писца, а оно себи за мир и спокојство. *Homo homini*...

Бранко Лазаревић.

ПОЗОРИШНИ ПРЕГЛЕД.

„ПОЉСКА БОЛНИЦА“, ОД В. СТАНИМИРОВИЋА.

Г. Владимир Станимировић био је познат до рата са својих искрених, благо узбуђених стихова, у којима је опевао дискретна и интимна песничка осећања, меланхолију успомена, пролазност љубави, таштину нада. Његово „Празничко Осећање“ и „Паланчанка“ су вероватно најбоље међу његовим песмама од тог времена; прва је од њих једне нежне и продирне мекоте која налази далекога и тајанственога одјека у нашим душама; друга је, у неколико простих и дирљивих стихова, болна драма младости свенулих у баналности свакидашњице. За време рата, таленат Г. Станимировића се проширио и хуманисао; пред „величанством људских патњи“ о коме говори божански де Вињи, песник је осетио дубоке нежности и мушка сажаљења. Данас, он се окреће позоришту, и први његов драмски покушај је заслужан срдачног обадрења.

Оно што чини највећу врлину ове једночине стиховане слике из рата, јесте оно што чини врлину сваког доброг уметничког дела: смисао реалности. У „Пољској Болници“ нема ничега конвенционалнога: ни вештачких комбинација догађаја, ни лажне осетљивости, ни громких стилских ефеката којима се подстиче ентузиазам гомиле, ни претераних осећања. Г. Станимировић је хтео да буде један мирни, савесни и једва мало ironични хроничар свога времена; с готово документарном непристрасношћу, минуциозним нагомилавањем ситних фотографски верно запажених фамилиарних изразитих појединости, он нам је дао тачну атмосферу ратне позадине и њен менталитет. Та је атмосфера, као што предвиђате, тешка, и тај менталитет бедан:

> Незнање и злоба. Свуд је царство мрака...
> Свуда дах душевне сиротиње пуне.

Ту је најпре, у једној правој галерији типова, Болнички лекар, који увиђа да

> Није доста да се само тифус спречи:
> Заразна нам душа треба да се лечи,

али који нема ни воље ни моћи да се бори противу опште моралне кварежи око себе; ту је, затим, Ђата који израђује одсуства за мито, Посилни који продаје болничке тајне, Бла-

гајник који се богати на рачун умирућих, Медецинар који мисли једино на своје лаке љубавне авантуре, — читав један гамижући рој људи сићушних мисли, сићушних осећања и замрачених савести, несвесних, у пркос свакодневног додира с болом и смрћу, величине и беде тренутка у коме живе, који само пијанче и коцкају се, краду, оговарају се и узајамно оптужују: једно ниже и свима нама добро познато човечанство, једном речју. Сваки од тих разноврсних типова обележен је с једним инвентивним и врло живописним спољним реализмом (али се психолошка истина не може ни тражити од ове кратке слике без претенсија), и диференциран чисто и с рељефом.

На супрот тој тамној и раслабљујућој атмосфери позадине, која даје главни тон комаду, Г. Станимировић нам је изнео, у једној лепој сцени, мушке и благородне енергије бораца. Она три болесна војника, у својим простодушним разговорима, откривају сву душу српскога сељака, онакву какву ми волимо да је замишљамо: наивну, топлу и дивну. С урођеном љубављу за родну груду, и навикли да пате, они подносе све невоље без фраза, без побуне, с мирном резигнацијом:

Рат је, није свадба, мора да се гине.

Сцена у којој се појављују та три рањеника врло је узбудљива у својој простоти, и изазвала је код гледалаца дрхтај једне чисте и интенсивне емоције. — Друга симпатична личност у комаду, Ђак наредник, оличава свестан патриотизам и идеални занос оне генерације школованих младића који су, 1915. принели својој земљи узвишену и непотребну жртву готово свију својих младих живота. Химна коју тај Ђак наредник упућује Сељаку — једино парче комада у коме инспирација покушава да развије слободна крила — има, и поред оскудних стихова и нешто краткога даха, акцената праве речитости:

Ја познах ту душу велику и јаку,
Ја верујем данас још више сељаку,
Рад њега нас венци и трофеји ките:
Ове душе зраче, ове руке штите.

(Треба ли се узгред запитати да ли је до краја тачна та одсудно обележена разлика у осећањима између људи из позадине и оних с борбеног фронта? Је ли истина, као што се каже, да рат чисти моралну атмосферу бораца, да нас оплемењује истичући нам, наспрам сићушности наших дневних

интереса, један виши интерес, да нас освећује непрекидном мишљу на блиску смрт? На жалост, нама изгледа да рат, и на фронту, ствара толико исто кукавичлука и саможивости колико и хероизма и пожртвовања, и да се велика осећања јављају само у душама од природе великим. Веровање у општечистилачку и уздижућу улогу рата само је једна племенита поетска илузија.)

Али овај успели комад има и неколико мана. Богат опсервацијом, он није довољно збијене конструкције. Она невидљива „борба за живот“ између идеја која се бије у духу пишчевом за време стварања, није, можда, довољно јака код Г. Станимировића; на повише места, он не уме да се заустави на време у својој причи, нити да пробере са строгошћу своје значајне детаље, заборављајући да је знати елиминисати све што је сувишно и што није карактеристично једна од најважнијих ствари за једнога уметника. Његов комад несумњиво би добио у једрини и у јачини утиска кад би се сажео. — Затим, — али тај недостатак ми је индиферентан у једном комаду који је, у ствари, једна диалогисана „хроника“, из кога је свака радња хотимично прогнана и који хоће да буде само једна гола „кришка“ и фотографија живота — сцене се ређају једна за другом неповезане никаквим драмским концем и држећи се међусобно једино — али то је, вероватно, доста — солидношћу изнетих типова и интересом разговора. — Најзад, стихови Г. Станимировића — његова песничка визија толико је надахнута реалношћу да се и не осећа колико је то лажан поступак, писати један реалистичан комад у стиховима, — стихови Г. Станимировића, и ако у главном течни и природни, на извесним местима показују сувоће и тврдоће или миришу на *remplissage*.

„Пољска Болница“ није, дакле, нити има претенсија да буде, оно сложено и дубоко дело о рату које ми очекујемо, али ипак, у пркос својих мана, она остаје један добар комад, занимљив по новом и озбиљнијем схватању страшнога предмета који описује (човек се, поводом „Пољске Болнице“, с осмејком сећа оних наших наивних старинских комада о рату у којима су барут и трубе говорили више, и боље, но људи), и нарочито по живој сенсацији истине — једне истине просте и горке — која се из дела издваја.

Комад је режиран и представљан врло добро; и овом се приликом показало да глумци у толико успешније играју један комад у колико га присније разумеју и осећају.

Светислав Петровић.

ЗАГРЕБАЧКО ПОЗОРИШТЕ. — „ЗИДАЊЕ СКАДРА“.

Прошлог октобра славило је загребачко позориште два јубилеја. Педесетогодишњицу опстанка хрватске опере и двеестпетогодишњицу нове позоришне зграде. Обе ове културне прославе уједно су и свеопће националне. Оне значе за хрватски Загреб нешто више од обичног културног прегнућа, оне нас спомињу времена која су у знаку борбе против туђинштине постављала темеље нашем културном и националном ослобођењу. Док се на народној позорници, од године 1860, стално представљало хрватски, дотле су сви покушаји да се оснује хрватска опера остали без успјеха. Илирска заносна епоха имала је и свог одличног композитора. Ватрослав Лисински написао је прву хрватску оперу „Љубав и Злоба“, која је доживела 1846 неколико представа, — али то је био само тренутачни бљесак, за којим је опет наступио мрак. Осам година доцније умире Лисински, осамљен и заборављен, а његова посмртна опера „Порин“ морала је чекати скоро педесет година, да ју пијететне руке Милетићеве дигну из прашине. Што није било суђено Лисинском, успјело је Ивану пл. Зајцу. Зајц, Ријечанин, одгојен у Милану, живио је концем шездесетих година у Бечу и тамо уживао велик углед као глазбеник. Његове оперете мамиле су бечко опћинство и он је био на висини угледа и славе кад су га Хрвати позвали у Загреб да им оснује народну оперу. Зајц се примио те часне задаће, и 1870 започе да ради хрватске опере. Измјенично с драмом издржала је богатим репертоаром све до 1889, а онда је опет неколико година изостала, док је није поново 1894 ускрисио Стјепан Милетић. Он је у достојној опреми и доброј изведби саставио модеран оперни репертоар, у коме су била и велика Вагнерова дјела. Милетић није заборавио ни домаће композиторе, и он је први изнио највеће дјело Лисинскога „Порин“. Послије Милетића и Хрељановића опет је укинута опера, да доживи своје треће ускрснуће под управом интенданта Владимира пл. Трешчеца. Интендант Хрељановић је преузео од Трешчеца управу загребачке опере, да је послије пар година преда да-

нашњем управнику Д-ру Николи Андрићу, који је са најбољим интенцијама започео свој рад да хрватска опера буде огледало савремене оперне продукције — и свјетске и југословенске.

На дан оперне педесетогодишњице давана је Зајчева опера „Никола Шубић Зрињски“ у новој опреми. Томислав Кризман израдио је ванредно лијепе декорације, а Бранко Гавела својом режијом прекинуо је са досадањим традиционалним баналитетом, којим је ово дјело већ преко стотину пута приказано на нашој позорници, и унио нове режијске моменте који су у складу и са хисторијским истраживањем и са модерним захтјевима данашње позоришне умјетности. Улоге су биле двоструко подијељене, тако да су прве вечери пјевали Приможић, Крижај, Шугова, Полакова, Ријавец, а друге Флегл, Ужедник, Маја де Строци, Шугова, Ријавец. Опером је равнао директор Милан Сакс. По свему овоме види се да је управа све могуће учинила да што достојније и узорније прослави овај год домаће умјетности и да се одужи незаборавном ствараоцу наше опере Ивану пл. Зајцу.

*

Други свечани дан загребачког позоришта био је дне 14 октобра. Оно је изнијело тога дана пред своје госте једно пјесничко дјело, које не само да је својом садржином одговарало свечаном расположењу, него које и својом унутрашњом вриједнотом и умјетничком дотјераношћу уздиже свога ауктора на истакнуто и одлично мјесто у нашој књижевности. То дјело зове се: „Зидање Скадра“, а његов ауктор: Мирко Королија. Многоме од нас, који смо се за вријеме представе опајали прекрасним Королијиним стиховима, откинуо се је из срца узвик: — „Напокон један пјесник!“ — И то у најправијем смислу ове ријечи.

Не мислим с овим рећи да драматски поем Мирка Королије нема у себи драматског живота. Напротив — „Зидање Скадра“ има у себи све увјете једне ваљане и велике драматске радње. Само ови увјети јесу *унутарњи*. Све се догађа тако рекући у души његова дјела. У души његових јунака. Нигдје не сусрећемо ни једне ракете, ни једног исхитреног геста, ни једне лажне гримасе. Дрхтај за дрхтајем цепти у крви његових јунака и сакупља се удесним порастом и хрли као ријечина страсти до најснажнијег сукоба и слома. А све то овијено једном митском величином и трагичном бољу.

И зато није суђено да „Зидање Скадра“ дјелује сугести-

оно на широке масе. Овдје се не ради ни о једној спретно саџјеланој позоришној игри, ни о каквој патриотичној тиради, која настоји са заносном дијалектиком и напетим ситуацијама да загрије гледаоце. Королијина драма стоји далеко од сваког неумјетничког средства. Моћ његове ријечи и музика његове дикције траже умјетничко ухо и срце. Драматски живот и смрт његове јунакиње потрести ће душе које саме у себи носе и проживљују своју трагедију и не траже јој направе, да што јаче гану своју околину нити отварају своје ране да попрскају крвљу оне који наоколо стоје и гледају.

Королијин „мистериј љепоте", уза све своје симболе, уза сву своју отмјеност, уза све оно сањарско што у њ уноси његова легендарна садржина, остаје у главном једно дјело еминентно људско, близо, искрено. У њему су наше страсти, данашње и јучерашње, наше боли, наше кидање. Пјесник остаје уз нас, с нама, у нама. Води нас собом. И ми живимо с њим. Доста је само промотрити лица његове драме. Узмите само Гојковицу, која, уза сву страст за једним испуњењем, једним извршењем великог свога сна, остаје до конца чиста срца и непоколебиве воље. Њезина силна љубав налази свој увјет не у пролазном пијанству којим она може да омами свога војна, него у величини, моћи, слави које она хоће да прибави ономе кога љуби нада све. Рађе пропада, рађе жртвује, и себе и младост и љепоту, него да га види гдје пузи и гмиже по неславним низинама. Ова љубав има једну црту коју ријетко налазимо у ћутљивој љубави жене. Нешто *материнско* имамо у овој велебној жени, која равна свим срцима и сноси удивљење и мржњу, а напокон обожавање свију. Жеља да подигне свога Гојка, борба да сложи завађену браћу, издисај при коме препушта своје прси и млијеко малом Јови и свој дојенчади свијета — све је то материнско. Женско је у њој само *љепота*. Али и њом се она служи да спаси, да придигне, да усрећи.

Око Гојковичине љепоте, као око ужареног удесног прстена, хватају се три „страшна љубавника", три брата Мрњачевића. Оркан разбујале страсти веже их у једно, а истодобно раставља их и ствара од њих три пламена мача, која се сијеку у најљућем судару. Снажним, епским потезима оцртао је пјесник ова своја три јунака. Вукашин, краљ, велики убојица, увијек спреман на злодјело, који хоће, варком и насиљем, да

предобије жену свога брата, који „призивље легије зла и пакости“ — уклесан је као у мрамору, јединствен је као савршен кип. И Угљеша је ванредно приказан. Раскошник, разблудник, расипник. Притајен сплеткар и претворан паук, који разапиње „драгуљску мрежу своје лукавости и коварства“ и чека да у њу упане млада Гојковица „пјана од сунца и сна својега сунчаног“. Гојко је неодређенији. Слаб уз своја два супарника и слаб уз своју надчовјечну жену. У непрестаној сумњи стоји он пред оном загонетком, која га привлачи својим чарима а одбија својом величином. Најљепше је у овом карактеру она смјеса припроста, отворита јунака и неодлучна, нестрпљива љубавника:

> ....Реци, реци једном!
> Откри се мени ко си и што иштеш!
> Нађох те саму мору на обали,
> где сунце гледаш и жар ока свога
> о жар му мериш. Рече, да имена
> немаш, и име своје теби дадох,
> и одведох те љубу дому своме.
> Но, никад не знам, љуба ли си мени,
> или душманка неумољива ми!...

Снажан је тип Неимар Раде, срца од камена, хладан и неумитан као удес, чија је мисао „посињила као сињи крш“ и коме са уста падају ријечи „к'о оштра искриља са камена твртца.“ И сва та тврдоћа бива разбољена љепотом Гојковице. Умекшана као хљеб. И Протозидар спада међу најуспјелије фигуре ове драме. Љубавна помама, која узбурка ову стару крв и која на концу драме прелази у пароксизам страсти и освете рад незадовољене љубави, красан је пјеснички и психолошки детаљ.

Радња почимље крај започетих зидина трагичнога града. Аргати, зидари, скелари граде и зиђају, куну и преклињу камен и судбину који их силе на узалудни Сизифов посао, гатају и погађају разлоге зашто не могу дозидати града. И док у највећем бјеснилу бјесне против Гојковице, рад које љута вила руши њихово дјело, појави се она, Гојковица, „блиједа, прелијепа, у сребрној кошуљи, што њеној младој и виткој појави и бићу, које се с погибијом игра, дава призрак вјечно трепетаве тополе над безданим водама“. Кад ју угледају, машају се за алат и камење и хоће да на њу навале. Али кад она проговори, кад им ријечима дочара своју „лепоту, белоту,

наготу", онда заћуте, послушају, покоре се. И поздрављају је красним ријечима:

— Хлеб твој најслађи је!
— Другога хлеба нећемо до твога!
— Пшеницо наша белицо!
— Ти тажиш
Гладе и јаде!
— Ти жеђи напајаш!
— Реч ти и топла и мека к'о усне
убаве твоје!
— Пред лепотом твојом
све снаге трепте к'о зелен јасике!
— Крв свака врије као извир вода
у лугу.
— Мис'о поје к'о славујче!
— Љубо свељубо!...
— Лепото!...
— Победо!...

Напокон се јавља Неимар Раде, који зна за све сплетке и претворности, позивље ју нек остави зидање и нек иде. Она се одлучи да се још исте вечери састане са свом тројицом Мрњачевића и позивље Неимара да и он присуствује великом ријешењу.

У другом чину стоји Гојковица међу својим дворкињама, које је милују, воле, обожавају. Ту их затиче Гојко, кога она дочека пуна милоште и љубави. Он цепти од љубоморе, он, који мрзи своју браћу, тражи од ње да и она мрзи оно што он мрзи; он, који хоће њу, себи љубу, дјетету свом мајку, не воли оне камене куле, која и њу у камен претвара. Он не зна је ли му она љуба или неумољива душманка. И ставља мач међу се и ње. Али кад му она вели да су „њезин сан и дело" његови, да је он онај кога она тражи, да је браћу позвала на мегдан при коме ће он побиједити, онда се њихове душе споје кроз дуг, крвав пољубац. У то се појаве браћа Вукашин и Угљеша, режећи један на другога као двије звијери. Она их у прекрасној сцени уриче на сутрашњи мегдан, да златним стријелама гађају у златну јабуку. Ко погоди јабуку — однио је побједу. Неимар Раде слушао је из прикрајка њихов разговор. И он пламти за њом. И он хоће њу. Она неће бити ничија, дол' његова. Не може је имати живу, али имаће је мртву. Али и он се вара! Она себе не да ни мртве. Она — Гојковица — побједитељица над њим, над собом, над

свима. И Неимар Раде, побијеђен, сагиње се и цјелива скут њезиних рукава.

У трећем чину злочинац је Вукашин намјестио замку браћи и држи да су ова настрадала. Он је увјерен да је Гојковица сад његова. У то се појави Угљеша, који се је спасао чудним случајем, и он захтјева Гојковицу за се. И у часу кад они хоће да се потуку, појави се Гојко, „силан, огорчен, неумољив као расрђени бог". Он мисли да му је Гојковица поставила замку, и тражи од ње да призна или да се брани. На ту грозну увреду она — ћути. И три се брата *први пут нађу сложна* у осуди против ње, у осуди смртној. Сваки од њих хоће да је убије. Напокон им она призна: „Кад вас видим тако сложне, сва три, вас љубим!" И сваки од њих осјећа се изневјереним. На то она шаље Грабанцијаша нек разгласи задњу поруку што Вила шиље аргатству и намученом роду:

Ето, ви јесте три брата рођена,
и у свакога има верна љуба,
па која данас на зидање дође,
која донесе аргатима ручак,
ту да зидате кули у темеље,
тако се темељ одржати хоће,
и тако ћете доградити града,
јере рад оне и лепоте њене
зидање руших за све шест година. —
Иди! И ручак ја ћу да донесем!

А онда се окрене Мрњачевићима, који у исти час, нијеми, спуштају к земљи своје мачеве, као да пристају, и рече:

Је л' тако страшни, страшни љубавници? —

Епилог нам приказује узидање Гојковице. Њезина величанствена жртва развија се у једну трагедију која се неописиво дојимље, гањива и потреса. Стотине руку њу узиђује, а она се смијеши невиђеним смијешком. Мрки стоје на камењу поредани Мрњачевићи и, ћутећи, гледају кули у темеље, гдје под тежином стијења ишчезава љепота, коју они вјечно мрзе и вјечно љубе. Крик удивљења, боли, ганућа прикрива конац трагедије, као тешка усудна завјеса.

*

Ово је кратки садржај „Зидања Скадра." Како се види, Королија није искривио народне легенде, није дирао у чињенице које су у њој изнешене — само им је дао и нашао

узроке. То јест он је из фабуле изнешене у народној пјесми изаткао једну фину, ширу фабулу, која је тумачи, веже уз наш данашњи живот и нама приближује. А то је било најтеже. И карактери су изнешени онако како живе у легенди и предању. Само су одјети у символе, и тако нама приступачнији од хладних легендарних типова народне пјесме. Тако је Королија удахнуо мртвој материји живот — он је у именима, догађајима и лицима нашао символе, продубио легенду, дао јој општи значај. Од драме лијепе и младе Гојковице настала је драма читаве наше Нације, и још даље развила се вјечита и вјечито се опетујућа драма љепоте. Три брата Мрњачевића, који граде град на Бојани — то су наша три племена, која зидају идеални град нашег уједињења. У њима су све врлине и сви пороци, који од вијекова равнају с нашим народним животом, који нас дижу и обарају, јаче и кидају. Интелектуални зачетник тог зидања, њихов *spiritus movens*, је лијепа Гојковица, у коју су сва три брата заљубљена и коју они завиде један другоме. Та завист то је вила, она црна сила која не да да се град сагради, која руши што је већ дозидано. Ето — ту је она трагична кривица младе Гојкове љубе, која извире из ње саме и која чини да за свој подвиг настрада. То јест, браћа, видећи да је ни један не може само за се да има, а плашећи је се удружене било с којим од њих, они из ината један другоме, уз помоћ својих Грка, руше што се обдан сазида. Видећи Гојковица, да док је она жива, дотле ће бити и неслоге међу браћом, и да омогући коначно довршивање града, одлучи да саму себе жртвује и да се даде узидати у темеље граду. „Тај величанствени гест“ — вели сам пјесник — „то је гест Србије, која се узида у дјело нашег уједињења, одрекавши се свог властитог живота.“

И разна мања лица представљају посебне символе. Тако Неимар Раде представља принцип рада на народном пољу; у кнезу Мракошу, протозидару, символизирана је Аустрија, у Дворкињама наше земље, и тако редом. Једном ријечју, у „Зидању Скадра“ добили смо читаву и јединствену драму нашег Народа.

Милан Беговић.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

СПОЉНА ПОЛИТИКА.

НАШ СПОРАЗУМ С ИТАЛИЈОМ.

Наш садашњи спор с Италијом је решен једним споразумом. Чим је, у мају 1915 године, била позната садржина Лондонскога Уговора, по коме су Велика Британија, Русија и Француска признале Италији део Далмације са Задром и Шибеником, готово цео далматински архипелаг, Истру са Трстом и Горицом, наша парница с Италијом је почела. У марту и априлу 1918 постигнут је био о томе питању један споразум, закључен у данима тешким за Италију, а покварен је кад се Аустро-Угарска распала. Кад су почели преговори о миру, ни Париска Конференција ни председник Вилсон нису могли да нађу компромисну линију за споразум између нас и Италије. У току 1919 и 1920, нови напори Енглеске и Француске опет нису довели до споразума. Што се није могло свршити за пет година, свршило се тачно за пет дана.

Преговори између италијанских и наших делегата су почели 8 новембра у Рапалу код Ђенове, а 12 новембра већ је био потписан један споразум. Ти директни разговори, на које смо били упућени од стране наших Савезника, свели су се од прилике на ово: једнога дана Италија је поднела своје предлоге; другога дана их је допунила исправкама; трећега дана је било: „Узми или остави“. Ми смо узели, али обавезе, а Италијани оно остало.

Италија признаје нову Краљевину, јер је, вели се у Споразуму, њено стварање био један од узвишених циљева рата Италије против Аустро-Угарске. Италија добија за границу према нашој држави линију која јој дефинитивно оставља Горицу, Градишку, Трст и Истру. Италија добија острва Чрес, Лошињ, Ластово, Пелагруж. Италија добија Задар с малим залеђем. Италија добија суву и непосредну границу са Ријеком, која постаје суверена држава у коју улази варош Ријека са ријечким срезом и једним појасом несрећне Истре. Италија добија право да заштићује Италијанаше на нашој територији, који могу, не напуштајући своје место становања, да приме италијанско поданство и очувају свој језик и веру. Италија је добила да се докторати и сведоџбе универзитетске добивене у Италији по-

једначују у свему са докторатима и сведоџбама нашим. Све је ово јасно одређено и назначено у уговору.

Наша Краљевина је добила све оно што Италија територијално није узела. Она је добила уверавања да ће Ђолити, приликом претреса Рапалског Уговора у Парламенту, дати изјаву да ће Италија поштовати слободу и свест наших сународника који улазе у састав територије италијанске. Она је добила једно писмено обећање, које доцније треба да се претвори у уговор о томе да се не допусти хапсбурговској династији повратак у Аустрију и Мађарску. Она је добила једно обећање с изгледима на неку присннију свезу с Италијом. Она ће добити на Ријеци пристаниште Барош и Делту.

Према овоме Италија је добила више него што јој је желео дати Вилсон. Добила је мање него што јој је гарантовао Лондонски Уговор, сем на северу. Успела је добити Ријеку, бар као самосталну, и са њом непосредну суву границу. Наша држава је добила Далмацију без Задра и сва острва без Кварнерских.

У свима ранијим преговорима о Јадранском Питању, и пре и после примирја, могли смо имати боље услове. Нарочито смо могли боље услове имати кад је Вилсон, 14 априла 1919, тражио наш пристанак, и кад је био на влади Нити. Сви наши меродавни и немеродавни, без једно двојице-тројице наших људи, били су до пре годину дана против великих уступака Италији. Наш међународни и унутрашњи положај били су тада бољи, и Италија попустљивија. Недостајао је само један човек.

Под каквим су се условима водили преговори данас?

Велика Британија и Француска дале су, пред сам полазак наших делегата у Италију, београдској влади јасно на знање да, ако се сад не споразуме с Италијом непосредно, да ће оне пустити Италију да примени Лондонски Уговор. У току разговора у Рапалу искрсло је у енглеском Доњем Дому питање посланика МакНила о Црној Гори, и одговор парламентарнога Подсекретара за Спољне Послове да Енглеска преко својих представника настојава да се Црногорци слободно изјасне хоће ли или не с нама осталим у једну државу. Д'Анунцијев положај на Ријеци био је, у неку руку, већ стабилизиран, а Велике Силе су журиле пред његовим новим авантурама. Италијани, знајући и наш међународни и наш унутрашњи положај, имали су бољи

положај и држање надувенога победиоца. Београдска влада је оставила потпуно одрешене руке својим делегатима. Овлашћење њихово је било да сврше, да скину са дневнога реда то питање.

Италијанска штампа је у главноме сва задовољна исходом ствари. Д'Анунцио, коме је још стало до тога да се говори о њему, није, и чини нове лудости. Енглеска штампа, као и француска, а са њом и многи државници њихови, задовољни су што су се ослободили јадранске море. Америка је равнодушна. Загреб, Љубљана и Београд су незадовољни што што је овим споразумом толико земље и толико нашега народа отишло под туђи јарам; Загреб и Љубљана нешто више од Београда.

Данас-сутра биће овај мучни Уговор и ратификован. Болити га је спровео парламентарноме Одбору за Спољне Послове. Наша влада ће га ратификовати Указом, може бити без икакве ограде за накнадно парламентарно одобрење. Она тврди да се под данашњим приликама то мора учинити.

Наш међународни положај био је слаб, то стоји. Општа европска атмосфера мутна; у земљама око нас ситуација ровита; и то стоји. Наш унутрашњи положај неодређен, и ако не толико слаб како се говори. Сви кругови по нашој земљи жељни мира и противни новој мобилизацији. И то стоји. И можда би сви примили и овакав какав је споразум с Италијом да је тим уговором: (1) спречено одnaрођивање нашега живља сад под Италијом; (2) рашчишћено питање Црне Горе; (3) јасно и прецизно одређен положај Италије према Арбанији; (4) склопљен један политички споразум у коме би Италија, на један несумњив начин, и у свима питањима на Балкану и у Централној Европи, обележила једну пријатељску политику према нашој држави. Овако, јасно је и одређено само оно што интересује Италију: граница према нашој држави, заштита од интрига Хапсбурговаца у Аустрији и Мађарској и онемогућавање стварања једне Дунавске Конфедерације. Остало што се нас тиче, или је нејасно, или неодређено, или изостављено из овога Споразума. Италија је имала један Уговор о Савезу с Аустро-Угарском и Немачком, и то тридесетогодишњи Савез, па ипак је, 26 априла 1915 године, потписала Лондонски Уговор, а 5 маја исте године отказала Берлину и Бечу Уговор о Тројном Савезу. Кад је тако било с једним одређеним Уго-

вором, шта је онда остало с оним што је неодређено, и о чему је било само речи? Ето зато овај Споразум, чак и као привремено решење, не задовољава. Наши су погрешили што су толико инсистирали да иду у Рапало. Италијани су погрешили што су остали у Задру и на садашњој демаркационој линији. Силе су погрешиле што су Италији дали одрешене руке.

Овај рат је почео аустро-угарским ултиматумом Србији, а завршио се ултиматумом Италије нашој Краљевини. Морална база наших савезника за циљеве рата била је: начело народности и слобода народа. И савезници и Италија збрисали су је овим последњим потезом.

Иностранн.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Сакупљене Песме“ Влад. Петковића Dis-а. — У издању књижаре „Напредак“ изишле су скупљене песме Влад. Петковића Dis-a, са песниковом сликом и са чланцима Г. Г. Б. Лазаревића, М. Милошевића и В. Станимировића. Некадашњи млади сматрали су, да је Dis један од најзанимљивијих представника њихова кола и да је том песнику учињена нарочита неправда од стране Ј. Скерлића, у познатом чланку „Лажни Модернизам у Српској Књижевности“. Занимљивим приказом Г. Б. Лазаревића, Петковић постаје ближи и симпатичнији, али општи утисак, поред свега, не може да буде бољи од реченице да је сам његов живот „можда више поезија него ли и сама његова поезија“.

„Чланци и Студије“ Д-ра Б. Петронијевића. — Као шеста књига „Кулурних Проблема“ објављена је друга серија чланака и студија Г. Б. Петронијевића. У књизи је ових осам састава: „Хапри Бергсон“, „Спиноза“, „Божидар Кнежевић“, „Руђер Јосиф Бошковић“, „Ничеова Преписка“, „О Херојима“, „О Бескрајности Света“ и „Основни Постулати Дискретне Геометрије“. Ова су два последња чланка, према пишчевој напомени, „претрпела знатније измене“, и једино се при њиховом читању „захтева стручно образовање и напрегнута пажња“.

В.

„Словеначка Књижевност“. — Г. М. С. Московљевић превео је још 1906 године, у „Просветном Гласнику“, а сада у допуњеном облику прерадио преглед словеначке књижевности љубљанског универзитетског професора Г. Ивана

Пријатеља. За ову књигу, која је изишла у Београду у издању књижаре Здравка Спасојевића, написао је Г. Павле Поповић пропратну реч у којој се вели: „И ако је писана пре десетак-петнаест година, те тиме не обухвата најновију књижевну радњу, она представља једну малу, врло прегледну и лепу историју словеначке књижевности од првих почетака до овога рата скоро. Г. Пријатељ је врло добар књижевни историк. Он је писао више добрих студија о књижевности своје уже домовине. Он зна ствари и уме лепо да их представи. Он је сигуран вођ. Наша му публика може слободно веровати, и по његовом суду може наћи правце читању писаца за које јој он пробуди интерес“. X.

Још једна „Хасанагиница“. — И ако не једна од најпопуларнијих песама код просечног нашег читаоца народне поезије, „Жалостна Пјесанца Племените Хасанагинице“, први пут објављена 1774 године у познатом „Путовању у Далмацију“ италијанског природњака Алберта Фортиса, има књижевну историју дужу но иједна друга наша народна песма. Преко четрдесет превода на стране језике, у стиху и у прози, сведоче њену популарност у туђим књижевностима, у толико више кад се каже да се међу именима преводилаца налазе и тако крупна имена као Гете, Валтер Скот, Пушкин, Мериме, и друга. Читав низ књижевно-историјских истраживања, и код нас и на страни, посвећен је тој првој нашој народној песми штампаној у оригиналном тексту.

Драматичност предмета опеваног у „Хасанагиници“, не мање но поменута инострана репутација њена (двогуба „вечита актуалност“, могли бисмо рећи), учинила је да се и наши драмски песници забаве њом више но иједном другом народном песмом. Поред познатих покушаја Г. Г. Алексе Шантића и Милана Огризовића да драматизирају ову дирљиву породичну муслиманску повест, и најновијег покушаја Г. Владислава Тмуше (које име није псевдоним, као што је погрешно забележено у једној ранијој белешци у овом листу), Г. Никола Т. Ђурић објавио је прошле године у Загребу „Имотског Кадију“, трагедију у пет чинова инспирисану „Хасанагиницом“. Као и покушај Г. Тмуше, и „Имотски Кадија“ има вредности искључиво као једна библиографска нумера. X. X. X.

Dr. Jože Rus: Glavni Statistički Podatci o Državi Srba, Hrvata i Slovenaca. Prema stanju od 1910 odnosno 1914 godine. V Ljubljani, 1920.

Г. Д-р Јоже Рус извршио је веома користан, али и врло тежак посао. Он се потрудио да нам у што краћем прегледу изнесе главне статистичке податке за нашу нову државу, и ако за многе њене крајеве недостају званични податци, а за друге од њих су опет била потребна врло тешка нова срачу-

навања. Осем тога, и званични податци којих има нису сви из истог времена, него су се морали доводити у склад статистике из разних година: једне (већина) из 1910 године, друге из 1914 (за негдашњу Стару Србију и Македонију), треће још из 1893 и 1900 год. (за новодобивене крајеве од Бугарске) и тако даље.

Можемо рећи да је Г. Рус успео да у већини спорних и сумњивих случајева изнађе понајвероватније бројне податке. Зато ће његова књижица давати најпоузданија обавештења о главним статистичким приликама у нашој држави све док не добијемо на основу пописа израђену нову државну статистику. — Једино се Г. Рус, на жалост, преварио што је у мају ове године, кад је завршио своју статистику, рачунао као поуздано да ће у Корушкој плебисцитна зона *А* припасти нама, и што је и у Истри узео да ће гранична линија обухватити нашој држави већу област него што је испало на преговорима који су с Италијом у главном већ завршени. Дакле, његови бројеви за те крајеве на западу наше Краљевине нешто су већи од данашњег стварног стања.

Из ове статистике Г. Руса вреди да истакнемо неколико најглавнијих бројева. По његовим срачунавањима наша држава има 252.254 квадратних километара површине са 12,792.918 становника. На један квадратни километар долази дакле 50·7 становника. На Србију (заједно са свима новодобивеним крајевима на југу), са Црном Гором и с Војводином долази 124.477 квадратних километара са 6,252.584 становника; на Босну са Херцеговином 51.199 квадратних километара са 1,931.802 становника; на Далмацију 12.729 километара са 621.503 становника; на Хрватску (с Међумурјем) 43.307 километара са 2,715.237 становника; на Словенију 20.510 километара са 1,271.792 становника. — Према томе је најгушће насељена Хрватска, јер у њој долази 62·7 становника на један квадратни километар: затим Словенија (61·9), па Србија са Црном Гором и Војводином (50·3), даље Далмација (48·8), а најређе је насељена Босна са Херцеговином са свега 37·7 становника на квадратни километар.

По народности има у нашој држави око 10,900.000 Југословена (85·2 од сто; ту су урачувати и сви остали Словени у нашој држави, а од њих има највише Чехо-Словака 125.000): око 560.000 Немаца; на 460.000 Маџара; на 550.000 Арбанаса и Турака; на 200.000 Румуна и Цинцара; и око 140.000 осталих (међу њима 16.000 Талијана). Највеће проценте Југословена имају: Далмација (98·5), Босна (97·6) и северна Србија (95·6), затим Словенија (92), па Хрватска (99·3), док Војводина у том погледу најгоре стоји, јер има само 47·1 од сто Југословена.

По вери долази у нашој Краљевини: на православне 5,842.930 (46·9 од сто); на католике 4,922.859 (39,6 од сто): на муслимане 1,363.210 (11 од сто); на протестанте (евангелике) 235.169 (1,9 од сто); на мојсијевце 72.946 (0·6 од сто)

У процентима су ове религије распоређене по областима овако: у северној Србији православни 99, католици 0·3, муслимани 0·5, мојсијевци 0·2; у јужној Србији православни 49·9, католици 0.4, муслимани 49·1, мојсијевци 0·6; у Црној Гори православни 82, католици 7, муслимани 11; у Војводини православни 34·7, католици 52·5, протестанти 10·9, мојсијевци 1·6; у Босни и Херцеговини православни 43·5, католици 23·3, муслимани 32·3, протестанти 0·3, мојсијевци 0·6; у Далмацији православни 16·9, католици 82·9, протестанти 0·1 мојсијевци 0·1; у Хрватској православни 24·1, католици 73·2, протестанти 1·9, мојсијевци 0·8; у Словенији католици 97·6, протестанти 2·3, мојсијевци 0·1.

У нашој држави има 26.580 насељених места. Од тога је 141 варош и 308 варошица, а остало су села. Међу варошима пет имају преко 50.000 становника: Београд (89.876), Загреб (78.038), Суботица (57.538), Сарајево (57.039) и Љубљана (53.343). За њима долазе по величини: Битољ и Скопље са преко 40.000 становника, па Марибор и Осијек са преко 30.000 становника. Између 30.000 и 20.000 становника имају: Нови Сад, Вршац, Ниш, Велики Бечкерек, Прилеп, Велика Кикинда, Сплит, Сомбор, Призрен, Мостар и Тетово.

Јован Ердељановић.

УМЕТНОСТ.

Изложба Г. Милана Миловановића. — Г. Миловановић није непознат нашој публици, нити је од скора познат писцу ових врста. Још пре десет дванаест година имали смо прилике констатовати код Г. Миловановића леп колористички дар, искрено осећање и снажно бележење лепих и јаких боја. Од тога доба он се непрестано развијао, у правцу све веће независности. Од даровитог ђака француског сликара Леона Боне, он је постао зрео и самосталан уметник. Ова обилата изложба Г. Миловановића показује и известан број слика из ранијих година, и посетилац може лепо да прати развој његовог уметничког схватања и у обради и у бирању мотива. Међу најстарије радове иде сопствени лик сликарев, снажан и бојом и изразом, лик Г-ђице Ј. Ф., и једно добро моделовано „наго тело“, које својим колоритом још показује непосредни утицај Бонин. Доцнији радови показују све јасније оријентацију Г. Миловановића ка сликању предела. Он мења у исто време боју, идући од више мање академске ка импресионистичкој. Десна половина дворнице, у којој су намештене последње слике Г. Миловановићеве, које је донео са свога овогодишњег пута по Далмацији, из Дубровника и околине, сва се сија и гори у боји и светлости. Одмах с уласка та страна падне посетиоцу у очи, и утисак би се могао доиста казати овим трима речима: „Сунце; пуно сунца!“ — којима је један сликар до нас укратко извео свој суд. Са сунцем, наравно, иду и боја и светлост.

„Катедрала у Анакапри", слика лепо компонована, која врло тачно бележи атмосферу и топле тонове о заласку сунца: „Дубровник", у чистом јутарњем осветљењу; „Црвена тераса", рђаво намештена према прозорима, али пуна живих свежих боја: „Црква у Лападу", са својим сребрнастим треперењем, и „Гробље манастира Савине", са својим хладним и влажним тоновима: „Кроз Албанију", где предео, брда и ваздух, стоје својом израдом изнад људског елемента: „Пут од Гружа", један сан од сунца на расцветаном дрвећу и љубичастих хладова: — са једним великим бројем ситнијих слика, као што су „Море код Капри", „Пут од манастира Савине", „Град Херцег Нови", „Манастир Савина", „Море код Градца", — једна прегршт сафира, топаза и аметиста и радост за очи, — „Стубови у Анакапри", — лаки као да су дахом сликани, — и тако даље, — све слике носе карактер горе обележени и сведоче о тачном посматрању, добром избору, искреном осећању, и вештини обраде у нашега сликара. Ништа се не може без добре технике, али сликар, као и сваки други уметник, мора бити песник. Г. Миловановић је песник у својим пределима већ и по томе што су боја и светлост лирика сликарске уметности. Све у свему, Г. Миловановић нам је дао лепога задовољства својом изложбом.

Б. П.

ПРЕГЛЕД ЛИСТОВА.

„Анархија у Књижевном Језику". — У „Народној Просвети", органу Удружења Југословенског Учитељства, који излази у Београду два пута недељно, објављен је у једном од последњих бројева (24 новембра) чланак под горњим насловом који, са своје тачности запажања и разборитости погледа, заслужује да се на њему нарочито задржимо. Писац тога чланка, који је уједно и уредник листа, Г. Милутин Станковић, учитељ, констатује, прво, „једну врсту декаденције и анархизма и у књижевности, а и у самом језику", који су завладали код нас у овом „времену несређености погледа на друштвени живот, политику, па чак и на морал", и бележи укратко узроке са којих је наступила „права анархија у писању, у правопису, интерпункцији, игнорисању најобичнијих правила граматике и принципа који се на књижевни језик односе." Г. Станковић признаје да „и народни говор и књижевни језик, као и све остало, подлежи развитку и промени, упоредо са развитком и променама у самом народном животу", да се развитак језика „не може уставити ни ограничити као ни река самог живота, која хучно тече по вечним законима природе", али у исто време помиње: „Као што се река може каналисати и ток њен правилно упутити, тако се донекле и развитак језика, путем школе, књижевности и новинарства, да кориговати, и спречити да се од њега не створи једна вави-

лонска кула, на штету и науке и књижевности и вишег духовног живота народног“. Даље, Г. Станковић истиче нарочито задатак који у том правцу имају пред собом наши књижевни листови, и чини оштру напомену да они ту своју дужност слабо врше: „Код најозбиљнијих књижевних листова, какав је на пр. „Српски Књижевни Гласник“, а о другима већ и да не говоримо, ви не видите никакве једнообразности ни система чак ни у најобичнијем правопису и граматичким правилима. Колико чланака у свески, толико разноличности у правопису! Чак у једном истом чланку наилазите на недоследности у писању! Опажате просто једну анархију која вас зачуђава и у коју је крајње време почети уносити неки ред и систем... У једној истој свесци књижевног листа, ви ћете наћи да један писац пише: *не сме, не може, не зна*, — док други у другом чланку пише: *несме, неможе, незна*!“

„Српски Књижевни Гласник“ први је свестан језичних и типографских недостатака, недоследности, па и самих погрешака које садрже до сада изишли бројеви његове Нове Серије. Он је свестан њих, али у исто време сме да истакне да под тешким приликама под којима се данас издају и штампају српске књиге и часописи, „Српски Књижевни Гласник“ има релативно *најмање* тих недостатака, недоследности и грешака. Заједно са „Народном Просветом“, он увиђа да је то зло последица општих прилика, и да се томе злу што пре мора учинити крај. Он, у томе правцу, као и још у многим другим о којима се код нас не само не говори но и не мисли, има своје јасне погледе и утврђене планове. Али „Српски Књижевни Гласник“ држи да је за сређивање тог хаотичног стања недовољна и немоћна не само усамљена снага једног књижевног листа, већ и удружени напор оног ограниченог броја људи и установа који се књижевношћу баве. Оно што је потребно, и оно што једино може да буде делотворно, то је широка сарадња — трезвена симпатија и обилата материална помоћ — широке публике којој лежи на срцу лепота нашег језика и књижевности, њихово усавршавање и будућност. Веома је тачан закључак Г. Станковићева чланка, да „наше слабе књижевне прилике, где се књижевни рад слабо рентира и недовољно плаћа, не дају могућности књижевним листовима да плаћају научно образоване људе који ће вршити коректуре“, и да „уредници за тај посао немају времена“.

В. М. Ј.

Власник, Б. Поповић. — Уредници, Б. Поповић и С. Јовановић.

СРПСКИ
КЊИЖЕВНИ ГЛАСНИК
НОВА СЕРИЈА, Књига I, број 8. — 16 децембар 1920.

МОЈ ОТАЦ.

(Крај.)

Увече се искупимо сва дечурлија на улици и ту играмо жмурке, „кради, кради грожђе“ или што друго, по прашини, или просто причамо једно другом страшне приче. Али и то се сврши: падне помрчина, па мора да се иде да се спава. Опростимо се, па онда трчи на бунар да оперемо ноге, јер баба није пуштала прљаве у кућу. Окренем једаред точак, пропињући се на прсте, и журно подметнем једну ногу под воду и перем. Онако мокру завучем је у неку стару исцепану папучу. Затим се опет обесим о точак на шмрку, обрнем га два пута и перем другу ногу. Испљускам је, па и њу у папучу и онда шљап, шљап, — у кућу, и ту их обришем неком старом реклицом, па онда хајде у кревет. Тако исто и моја млађа сестра, која ме се целог дана није ништа тицала, али која је вечерас играла с нама жмурке и лончиће.

Не сећам се да сам кадгод патила од несанице. Само понекад, после батина, кад би ме из сна пробудио повратни талас јецања, ја бих се тргла и запитала шта је то, брзо бих се сетила и, да још брже заборавим, загњурила бих главу понова у јастук и — настајало је царство снова и бајки.

О, детињство, златно доба! Кад се тебе сећам ја се занесем, кад о теби причам ја се заборавим и причала бих без краја, све ново и ново, само ако имам слушалаца, а да ми и не падне на памет да се запитам да ли њих заиста занима то

моје причање, или само слушају из учтивости, као што смо ми слушали бабу кад почне да нам „чита.“

Баба је била врло чудна и волела је да „чита“, као што је волела да слуша кад ми њој читамо — романе. Сећам се да сам већ у другом и трећем разреду морала да читам неке дебеле књиге које су се звале „Кровсалски Наследник“ и „Мртва Поља у Сибирији.“ Разуме се, то је било зими кад се није имало куда побећи и кад смо се сви мирили с топлом собом. Зими је било много горе него лети. Баба је стално била болесна, дисала је тешко, кашљала непрестано, и често се љутила. Али, имала је врло добро срце и из свога кревета знала је којој сиротој болесној жени треба послати ручак, а коме детету кувана воћа. Нас је често грдила, али нас је ипак волела.

Уосталом, она је и деду грдила, само за сасвим друге ствари. Чим шкрипну врата на подруму, она би почињала исту причу: „Ено га, опет отишао у подрум! О, не напио се никад, дабогда!“ Деда није био пијаница, али је волео вино и говорио је да му је много пријатније да пије вино него бљутаву воду, и зато је често свраћао у подрум. Вина је било доста, а чаша му је стајала на греди. Он је лепо напипа у помрчини, па под врањ. Ја нисам волела да улазим у подрум, јер је мирисао на вино и на буђ, али кад су тамо биле каце с ктуканим грожђем, ми смо се, сва деца, купили у подруму и кроз цевке сркали слатко вино које је почињало да кипи и да помало штипа за језик. Деда је говорио да је њему слађе кисело вино — па што онда да не пије? А баба, чим он уђе у собу, понова почиње: „Ти си опет био у подруму! Не видиш, не видиш, а чашу и врањ видиш.“ — „Пи и ти. Ко ти брани!“ савршено равнодушно одговарао би деда и легао брекћући, на свој кревет. А баба се једила што се он „ништа не кида.“

Уосталом, и баба је пила, али — чај. Не знам ко је њој рекао да чај лечи кашаљ, па га је пила по неколико пута дневно, а некад чак и ноћу. То је свакако увећавало њену нервозу, али онда она није знала да је нервозна, а ми нисмо ни појма имали да на свету и постоји нека нервоза. — „Ух, ух, — хајде, скувај ми чај! Хоће да ме угуши овај проклети кашаљ — тако би обично говорила баба. — Сипај шпиритуса у машину. Немој да просипаш, немој пуно, немој више од пола.

Тако, сад запали. Јао, није тако! Ето, угаси се! Не пали се тако! Тешко томе кога други служи!... Кресни боље, па главић окрени доле, да пламен хвата дрвце... Тако, видиш да умеш кад хоћеш." Кад проври вода, она ми каже: „Сад узми на врх кашике мало чаја, — више, више, немој као мишу у очи — јао, ништа не зна као гуска!... Сад је много; остави мало. Налудо киша, налудо суша. Никад нећу да вас научим, никад нећете да се опаметите. Што се не уметнусте нека на мене, него све на вашега лудога оца!... Хајде, сад закувај, шта чекаш! Само пази да не искипи. Добро. Сад узми ту решетку. Обриши је мало, обриши, можда је пала прашина. Јао, све други да вас учи! Хајде, сад сипај, али немој да пуниш шољу. Добро, дај сад. Узми парче шећера, па сипај и себи то што је остало."

Ја нисам волела чај — врућа вода, чега ту има пријатног? — и кажем јој да нећу. „А зар га ја волим? Огадио ми се сасвим, ама морам да га пијем због кашља," — тако она прича, сркуће и прича, и дува и шишти, као, богами, као теткине морске пловке, па ме тек после onолике грдње похвали за нешто: како сам послушна, или баш како сам јој добар чај скувала. А мени опет мило, али мислим да би га сигурно још боље скувала, само да ми она није читала и учила ме како треба.

И још је баба волела да прича како нема апетита. Кад је нуде да једе, она каже: „Не једе ми се, али морам да узмем залог, два." А моја најмлађа сестра, која није разумевала фигуре, и ако је рано научила да броји, нађе да ту није све у своме реду, па једаред седне пред бабу, кад је јела, и кришом јој изброји залогаје. Увече дође ујак и запита између осталога бабу да ли је вечерала. — „Ех, вечерала, узела сам два-три залогаја!" А тек моја сестра искочи из свог угла, као чупоглавац, па пред њу: „А откуд само два-три, кад двадесет и седам?"

Ја сам се препала да је не избију, али увек се у животу дешавало друкчије него што сам се ја надала. Ујак се томе врло смејао, и мајка, па чак и баба, која је кроз смех ипак мало грдила сестру. А ја сам мислила како би мене сигурно избили да сам ја то казала.

Дакле, зими се живело мучније, али ипак имали смо Светог Саву, и кад смо се спремале да декламујемо баба је уживала исто толико колико и ми.

Једаред сам ја чак и на забави декламовала. Имала сам лепо сељачко одело — туђе, али то није нико знао. Песма је била патриотска и кажу да сам је лепо декламовала. Много су ми пљескали и нудили ме колачима. Тај, за мене сасвим нов, ноћни живот врло ми се свидео. И било ми је и чудно и лепо што се велике девојке и људи онако дивно обучени с озбиљним лицима играју „кадрила и валцера." Па ипак у свему томе чуду и ја сам нека доста важна личност: сви ме гледају и хвале. Један официр ме помилова и запита:

— А чија си ти, мала?

Ах, опет оно старо, вечито! Тај отац само то и зна да ми увек поквари расположење. Ја се збуних, поцрвенех и рекох, муцајући:

— Ја сам, ја сам... сестричина... — и рекох име свога ујака, кога су сви у варошици добро знали.

Мора да се човек зачудио зашто се на то питање тако збунила девојчица која је тако слободно мало пре декламовала, па је нешто питао моју учитељицу, јер сам после чула да му она прича мајкину историју. Све моје добро расположење оде бестрага, и ја сам увидела да оно страшно неће никад да престане, да ће довека да траје та Божја казна с оцем. А ја сам била поверовала да ме већ, благодарећи моме скитању, сви у варошици знају и да ме више нико неће питати чија сам. Али ипак тога вечера сам нешто ново пронашла: кад би ме ко питао чија сам, ја сам одговарала да сам унука свога деде или сестричина свога ујака.

Тако је прошло детињство, прошло је брзо, као што је брзо пролазио бол у њему да уступи место радости и игри, прошло је детињство брзо да уступи место озбиљности и раду и другим болима који не пролазе брзо. Кад се сетим летњих олуја и пљускова, кад се сетим како смо на прагу седели и чекали кад ће севање и киша да престану, па да појуримо — ко ће пре! — у башту, ујкину, ту одмах, и теткину, ту преко пута, да покупимо отресене крушке, јабуке или бресквe, па да их после перемо на бунару и сладимо, — ја не могу да се не осмехнем. Кад се сетим тога и многог другог чега, ја не могу да савладам неку дубоку тугу што ме обузима и не могу да се не запитам: „Па где је све то? О, моје детињство, лепо доба! Како си далеко од мене отишло, о сунчано доба мога живота!"

Ја сам била свршила основну школу кад смо се због даљег школовања мојих старијих сестара преселили у Београд, јер у нашој варошици није било више од четири разреда гимназије. У Београду сам научила да се помирим са судбом, са сиротињом и разним лишавањима, научила сам да волим своје сестре, да поштујем све добро и паметно, и да се дивим лепоме. Научила сам још нешто: да мисао о оцу подносим с много мање бола.

Доцније, кад сам већ била велика и, посматрајући своје другарице, видела шта значи реч отац и колико је то срећа имати га, ја сам често осећала неку празнину у животу. Једна моја пријатељица поведе једном реч о томе. Њен је отац био диван човек, али је умро још док је она била мала. Она га је добро упознала тек кад је порасла. И сад ми је говорила о томе како би јој било да га има. Одједаред, она ме изненада запита:

— А твој отац? И ти га немаш, а ниси ми никад говорила о њему. Памтиш ли га? Јеси ли га много волела?

Ја јој испричах све. Она ме је гледала с тугом.

— Ти си сиромашнија од мене. Ја бар имам успомене. И ничега се лепог не сећаш, ниси га чак ни видела никад?

— Никад, — рекох ја. И после смо ћутале, али је мене за време целог ћутања нешто мучило, као да ми није чиста савест, као да сам нешто слагала. Савест се све више узнемиравала, ја се зачудих, и почех да тражим по свести, по сећању, да тражим и да претурам. И нађох, и сетих се. Како сам то могла тако савршено да заборавим? То не разумем. Ево, сад ми је све пред очима јасно, као сунце у ведре дане. Ја јој испричах. Ипак, ипак имала сам и ја једну успомену на оца.

Била сам мала кад је деда једном ишао послом у моје место рођења, па повео и мене. Мајка каже да је то било кад ми је вадио крштеницу да пођем у школу, а мени се све чини да сам била још мања. Не сећам се баш свега. Знам само да сам била у гостима код једне лепе тетке, која је имала једно дете, доста млађе од мене, намођено и мирно као лутка. Знам само да сам се дивила свему на томе детету. Ту је била и мама-Ката. То је дедина снаја, жена његовог брата, деда-Милана, који је одавно умро. Ова лепа тетка је њена ћерка, а мала Мила њено унуче. Она је дошла само мало код њих у госте, а иначе је живела у нашем месту. Ми, деца, њу смо

врло волели. Сећам и сад великих жутих „патишпана“ које она није секла, већ ломила на велике комаде, и делила нам кадгод одемо к њој. И никад нисам била код мама-Кате, а да нешто не добијем: или грозд, или печен корен, или јабуку, шта било, само сам увек добила. Зато смо је, дабогме, и волели. Овога пута она ми је нешто необична изгледала. Непрестано је гледала на прозор, и ако није нико пролазио. Одједаред она скочи, даде лепој тетки неки знак, узе ме под мишице, понесе напоље и рече:

— Хајде нешто да видиш!

Сећам се врло добро да сам се зачудила зашто она мене носи да видим нешто, а не своје лепо унуче. Ја сам могла претпоставити да она може и мене волети кад нема никога другога, али ту је њено рођеније дете и још лепо и добро... И знам да ми је то било толико исто мило колико и чудно.

Изнела ме је. Ја се обазрех. Није било ничега за гледање и није било никаквог изгледа да ће да прође каква свадба. Као данас се сећам свега што сам видела: теткина црвенкаста кућа, тако мала и ниска да човек просто не верује да је унутра тако лепо, па онда баштица ограђена филаретама, преко пута једна ковачница, а у њој помрчина и на крају помрчине ватра, а после ковачнице нека дугачка и висока сива тараба. Ништа више, само неколико багремова полагано климају својим ситним лишћем, и по пустој улици иде један човек, подебео и — није леп, нити лепо обучен. Он нам приђе.

Ево, ово је твој отац. Хајде да га пољубиш у руку, па ћу да ти дам слатко од лубенице, — рече мама-Ката.

Мени одједаред би јасна цела замка: дакле, зато она не носи своје унуче, већ мене! Али, нећете ме преварити!

— Не-е-ћу! — и ја стадох да се дерем и отимам. Она ме чврсто држи, а ја вриштим и бацакам се ногама.

Човек нам приђе сасвим. Поздрави се с мама-Катом, па је гледао у мене која сам се непрестано драла и викала: „Нећу“!

— Пољуби га у руку, па ће да ти да пару! — једнако ме моли и вара мама-Ката.

— Нећу, нећу ни пару!... Хоћу кући, код деде, код мајке!...

Мени се чинило као да су ме склептали и нагоне ме на нешто ружно, да учиним неку кривицу према деди, издајство према мајци.

Човек је изгледао као да се чуди. Он ми рече:

— Да видиш шта ја имам, — и извади нешто из џепа. Ја погледах и — ућутах се. То је била плетена кесица од шарене вунице, велика скоро као његова рука и кроз њу су се провидели новци.

— Узми, — рече он. — То сам ја за тебе спремио.

Ја се зачудих:

— Све? Зашто?

— Све. Тако, да купиш шта хоћеш, — и он се осмехну.

Ја је узех. Била је пуна пунцата.

— Пољуби сад оца у руку, — рече ми мама-Ката.

Ја послушах. Чинило ми се да сад имам разлога да је послушам и пољубих пружену, повелику, мало црну руку. Нисам више плакала. Новац је купио моје добро расположење. Он ми рече:

— Поздрави... — и изређа имена свих мојих сестара. Приметила сам одмах да мајку није поздравио. Он ме помилова по глави и оде, а мама-Ката ме опет унесе у собу и рече:

— Луда лудо, толико да се череш! Шта ти је било? Хајде сад да ти дам слатко.

Чинило ми се да сам тога дана добро пазарила и савест ме није нимало гризла. Чинило ми се да је кесица довољно велика да ме сасвим оправда пред бабом и мајком. Само ми је било врло незгодно и непријатно, и бринула сам се како ћу то све да им испричам; бојала сам се да ми се не смеју. Мама-Ката ме је спасла и све сама испричала. Био је то читав мали догађај. И за чудо нико ми се није смејао. И нико се није naљутио на мене — ни на њега. Сећам се само да је баба казала за мама-Кату како она „уме са сваким љубазно и лепо“, и за оца како се „није баш прекинуо“, јер је у кесици било свега седам динара, које је он разменио у никлени ситан новац да би изгледало више. Новац су ми, разуме се, узели, а кесицу оставили да се играм. Знам да су ми ипак дали десет пара и допустили да купим ратлук. Не знам тачно шта сам учинила с кесицом. Све ми се чини да сам је дала некој другарици за некакву другу играчку. Да ли је сећање на то било непријатно малој девојчици па се пожурила да заборави, ја не знам, али се чудим како сам могла то тако савршено да заборавим и да се за читав низ година не сетим.

Године су пролазиле. Ми смо једна за другом свршавале школу и постајале самостални људи. Живот нас није мазио.

али бар за прво време ми смо биле задовољне што смо једном способне да саме себе издржавамо. На оца смо заборавиле тако као да је одавна умро и прежаљен. Сва наша захвалност и поштовање припадало је ујаку, ујаку старом који се увек старао за нас, и ујаку младом који је давно умро и оставио мајци у наслеђе неколико хиљада динара да би нас могла школовати.

Кад би нас ко питао имамо ли оца, ми смо одговарале да немамо, кратко али нејасно, и није нас се тицало како ће се та реч тумачити. Само кад би ко био радознао и питао даље кад је умро, ми бисмо му онда набрзо објасниле ствар. Шта је он радио и како је тада живео нас се то није нимало тицало. То изгледа чудно, али није: кад човек мало дубље загледа око себе у живот, види да има више случајева да се најблискији људи тако отуђе један од другог да постану савршено равнодушни и готово се забораве.

Ја сам покаткад чула од рођака да сад, од како сам порасла, ја личим на оца. Знала сам да он нешто ради, пише сељацима жалбе и тужбе, а да ли се од тога може живети нисам се много бринула, јер сам се сећала бабиних речи: „Лако је њему: једна душа, једна гуша“. Ја нисам умела никад да уштедим и сачувам мало новаца, и мајка ми је често пребацивала да и у томе личим на оца. Ја бих јој у шали некад одговорила како чујем од свих његових познаника да је он врло добар човек и жао ми је што ме је она посвађала с њим па га сад не познајем. — „Добар за свет, као и ти, а за себе и своје није добар“, — тако би ми мајка обично јетко одговорила. И ја бих се увек покајала што нисам ћутала.

Ипак и у старијим годинама имала сам да преживим једну велику непријатност од оца, баш лично од њега. Било ми је осамнаест година и сасвим сам се смирила од оних старих непријатних узбуђења и поверовала да је с тим свршено, кад одједном...

Удавала се моја најстарија сестра. Ми смо се са свима рођацима по оцу лепо слагали и звали их на свадбу. Један очев сестрић предложи мојој сестри да и оца зове на свадбу. Она није хтела. Говорила је: „Нити би он дошао, нити би нама било пријатно кад би дошао, а само да правим параду с позивом нећу. Зашто да се лажемо?“ Он је то сигурно чуо и онда јој је послао једно писмо, које је пало на наше добро

расположење као неко зло, као неко проклетство. Он је ствар изврнуо, и као да хоће да спречи да га не позову на свадбу, писао је од прилике овако: „Чујем да сте хтели да позовете у сватове и оца, да бисте добили и његов благослов. Зар ви немате оца? Па ви сте увек говориле да немате оца, да је умро. Вас је мати научила да ме мрзите и да тако говорите. Ето вам ујак и мати, па нека вас они благослове, кад оца немате. Само чије то презиме носите и зашто кад вам ја нисам ништа? Ја заиста немам ћерке. Зато нити ме зовите, нити ћу вам доћи. А благослова од мене нема, јер ја вам не желим никакву срећу, ни вама, ни вашој матери. Ви немате оца, ја немам деце. То вам је поздрав од мене“.

Од тога писма било нам је свима страховито мучно. Ја сам била бесна и љута на тога човека који је по несрећи мој отац. И патила сам што се никад ничим не могу опрати од његове крви, нити откупити да не будем његова ћерка. Зашто није ћутао и сад као увек? Зашто се и сад јавно да покаже да је жив и да нам загорча весеље? О, увређен отац! А кад је отац, зашто нас није законом отео од мајке! Јер он је имао права да нас узме после седме године. Не, не, он је рђав, рђав човек, и не заслужује да се и сад још једимо због њега: доста је било док смо биле неразумна деца. И тај велики гнев помогао нам је вољу, те смо писмо спалили и некако силом сву ту непријатност одгурнули, одбацили, не говорећи никоме ништа о томе, чак ни ујаку да се не би и он огорчио.

Опет су године пролазиле и живот је опет почео да показује своје трње, али сада готово увек без ружа. Ја сам се разболела. Зашто? Често сам се питала зашто. Хтела сам много да радим, да бих постигла нешто, да у лепоме заборавим мучно, да у великоме заборавим ситно. Али ја нисам у своме послу успевала, и то ме је сатирало. Ја сам била ћерка свога оца, малог паланачког трговца, и нисам наследила неку велику интелигенцију, нити какве крупне способности. А ја сам силно желела и хтела да радим. И радила сам. Да ли је снага била много слабија од воље, или сам просто била наклоњена болести — ја не знам.

Разболела сам се. И кад је после беса и очајања дошла резигнација, ја сам, не могући ништа да радим или читам, мислила много, много о свему и свима, па онда и о оцу. И,

као цвет у пустињи, јављала се она плетена кесица с никленим новцима. И ја сам ту застајала... и место разума почињало је да говори срце. Па он је ону кесицу нарочито за мене спремио. Он је дао некоме, платио је можда некој жени да је исплете. И неколико динара разменио у никлени новац, да детету буде милије, да му изгледа више. Седам динара! Ко зна да ли не би метнуо више да је имао више? Па он је мене онда волео! Он је мене ипак некад волео. А ја њега? Никад! Зашто? Ко је томе крив? Ко је крив што ја никад нисам имала оца? Ко је крив што он није имао деце? Он сам? Ако је тако, онда — сиромах он! Ко зна како је он онда замишљао наш састанак, а како сам се ја дерала! Он је осетио да га мрзим и да нећу да га видим. То га је морало болети. Али ко је онда мислио о његовим болима? Па ипак било му је пријатно што сам узела новац. Али је разумео да је купио онај пољубац у руку. Како му је онда било? Сећам се добро да он мене није пољубио, само ме је помиловао по глави. Ваљда није могао. А кад је полазио да ме види, можда је желео да да́ љубави, можда се надао и да добије љубави? Он је мене, он је нас волео тада. После, доцније, омрзнуо нас је кад је чуо да га се стидимо. Како је страшан живот! Како је мучан и празан! И сад — ја сам болесна, сад на крају једних патња, на почетку независног живота. А он? Где је сад тај непознати човек који је мој отац? Где је сад отац који ми је дао живот и који ме је некада волео, отац коме никад нисам била захвална за живот и кога никад нисам волела? Најближи човек, а тако страховито туђ! Где је мој отац? Хоћу да га познам, хоћу да га волим!...

А Мефисто излази из помрчине и смешка се и пита ме: „А оно писмо?“ Али ја га не слушам. Ја се сећам како сам плакала кад сам га видела, и како сам се ућутала кад сам од њега мрскога добила новаца, и сад замислим себи ту своју одвратну њушкицу, оно страшно писмо побегне далеко у помрчину и мене је срамота од себе и жао ме њега, страховито ме је жао.

Ко зна да ли се он онда није лишио нечега најпотребнијега — хаљине су му биле врло старе, — само да мени поклони седам динара. Можда није ни слутио., можда се зграњуо кад је видео шта ја осећам према њему. Можда нас није законом тражио од мајке само стога што *није могао* да нас

издржава и што је веровао да нам је тамо боље. А после, кад је увидео да је он за нас чудовиште и страшило, он нас је полагано омрзнуо. Он је можда осећао да је крив, али како ли је страшно он испаштао своју кривицу, како је проводио век сам, а имајући деце која га не воле! Ко је мислио на његове патње? Ко се за толики низ година сажалио на њега? Ко му је лепу реч рекао?...

То су биле јесење ноћи кад нисам у болести могла да спавам, већ сам непрестано мислила на њега. Ах, само да оздравим, па ћу ја њега наћи. Не, неће он дочекати старост и смрт сам и несрећан. Ја ћу га узети к себи. Знам, он је горд, он неће хтети, а ја ћу га молити и убедити га да то није поклон, већ враћање заборављеног дуга љубави, и причаћу му о плетеној кесици с никленим новцем и — победићу га...

Зашто сам ја тих јесењих ноћи тако мислила? Зашто сам први пут у животу тако силно зажелела да имам оца, не неког другог великог оца, већ баш свога правога, малог, толико отуђиваног оца? Зашто, зашто?...

После једне од тих узнемирених, болесних јесењих ноћи, пуних нестрпљења да што пре дође лето, да прође болест и да се оствари лепа мисао, освану јесењи, жалостан дан. Сунце, немоћно да загреје сиротињу и голотињу земље, стајало је на небу тужно, као да мора да сведочи неку жалосну ствар.

Један човек прође поред прозора и отресе главом последња два сува листа с дрвета испред куће. Он је тражио нас. Донео је једну депешу. Мој је отац умро. Боловао је пет дана код своје сестре и, изненада, лако умро.

Све је пропало и ништа се не може поправити. Умро је сам. Зашто он није имао нас? Зашто ми нисмо имале њега? И зашто, зашто су ме баш ових последњих ноћи напале онако лепе мисли?... Све, све је пропало.

А Мефисто се подло пришуњава и шапуће ми тихо на уво: „Сад ћеш спокојно моћи да кажеш да немаш оца, да је умро, да ти је мајка удовица, а не разведена, — сад је све боље...“ И ја га слушам и ужасавам се што га слушам. И зато што признајем да он унеколико има права, мене хвата очајање. А он се смеје и већ гласније говори: „Знаш ли ти шта жалиш? Не њега, оца, већ своју машту. Хтела си да будеш великодушна, хтела си да уживаш у себи, а он није хтео то да прими и пожурио се да умре. И зашто си ти тек сад одједном постала

тако добра према њему? Да није стога што си болесна, па хоћеш својим обећањем да подмитиш Бога да би ти вратио здравље, а?" И ја га слушам, и осећам да и ту има истине. И бол, силан бол и немир ме обузима.

Патила сам неколико дана, па је онда брзо дошла резигнација: ваљда је тако морало да буде; можда је тако требало да се сврши; можда би њега увредила моја позна нежност, можда му је пријатније било да умре...

Бол је био јак, али сам се зачудила како је брзо прошао. Тако се ваљда жали отац који се није имао... или сувише мало имао...

Прошло је опет неколико година и ја сам се већ сасвим навикла да друкчије него пре немам оца. Бола више нема одавно. Али кадгод чујем реч *отац*, осетим у души велику пустош. Пустиња и празнина, и на једном крају те пустиње сам ја, а на другом мој отац, сам, тако далеко, да га не видим, али знам да је тамо. И ничега у тој пустињи између нас нема осим трња које је већ суво и не боде више, ничега, ничега у тој пустоши између њега и мене, само једно суво дрво и на њему сија једна златна јабука...

Он је мени ипак нешто дао... А ја њему?...

Судбина.

Милица Јанковић.

ГЛАУКО.

ТРАГЕДИЈА У ТРИ ЧИНА. (Крај.)

ДРУГИ ЧИН.

(Угао веома велике спаваће собе у Киркином краљевском двору, израђене у живом смарагду.

Са једног великог прозора, виде се Небо и Море, сливени на златном југневачком сунцу. Крај прозора, високо уздигнут мангал, увијен венцима од ловорике и сунцокрета.

Лево, уздигнута на седам степена, изваjаних у блоку смарагда, види се Киркина постеља у злату, закривена пурпурним застором.

Углављен, у зиду који је у подножју степена, примећује се велики отвор од масивног злата, начињен да се отвара

оздо на више, који изгледа да сакрива мрачан продор смарагдне стене.

Десно, велика врата, на која се силази на море, и са којих се види један крајичак чаробног острва. Напред, златна шкољка у коју падају веома бистре капи, које капљу са висине; близу те шкољке, трпеза, и она од масивног злата, са једном једином малом постељом од пурпура.

Мистериозни хијероглифи ишарани су на све стране, јако црвеном бојом. Тако и две магијске звезде: звезда од шест зракова и звезда од пет. Исто тако и зодијачни знаци и знаци седам планета. Огромна златна глава, Хелиоса пламених коса, сија са висине, са једног превученог пурпурног застора, и одбија се на поду од смарагда, чудновато слична страшном жутом кефалоподу.)

ПРВА СЦЕНА.

(Све је у сунцу и тишини. Са жртвеника, диже се усправно дим цимета. Чује се само тиха песма водених капи. Седећи на седам степена, крај затворена алкова Кирке, Клотос, Лакези и Атропос преду животе људи, ћутећи. Конац прелази из детињих руку Клотоса у снажне руке Лакезине и у кошчате и дршћуће руке Атропоса, која, с времена на време, начини сув удар својим маказама. Одједном, зачује се мешавина маукања животиња и уздаха људи. Тешки златни отвор подиже се ударима њушки гомиле људи који имају главу мајмуна, свиња и паса, који се држе одупрти мишицама о продор стене. Људи-животиње, гледајући Киркину постељу, маучу и уздишу.)

Клотос, са сажаљивим старањем:

Не будите божанске Кирке, несрећни јунаци! Не искушавајте њен оштри гнев, ако желите да вас пусти да се и данас дотакнете њеног топлог огртача изатканог од сунчевих зрака...

(Људи-животиње грче се од жудње и маучу још јаче.)

...и, може бити, дати вам пољубити, као што је јуче учинила, своју малу страшну руку...

Лакези, јако:

Не разговарај са њима, невина Клотос. Немој имати саучешћа према њиховом ниском болу.... Сваким даном који пролази, постају тужније куће које вас чекају, у вашим далеким крајевима. Мислите ли да у свету нема другога злата осим овога? Зар нису златна, жита која се таласају крај ваших

драгих кућа? Нису ли златне мале главе ваше деце? и срца жена, које вас верно чекају? Ви знате да острво нико не чува; знате да ваше лађе стоје тамо нетакнуте; ви знате да ће се, кад будете далеко од овог острва, изгубити Киркина чаробност и да ћете повратити људски изглед и говор... Зашто не бежите? Зашто вам се толико свиђа ова јазбина дивљих звери?

Атропос: Зар не видиш, добра Лакези, да те не слушају? Зар не видиш да њуше на ону страну, у нади само да у њихове ноздрве уђе мало мириса Киркина меса? Да им кажемо да тако чекају сто година једну једину њену нежност, видела би их да, један по један, помру ту од старости, тако укочени!...

(Људи-животиње, који су је чули, знацима показују да је тако.)

А кад би се Кирки прохтело напунити своју купку млаком крви, да се у њој окупа нага, сви би, лака срца, поклали своје матере... своје жене... своју децу!...

(Људи-животиње опет показују знаке одобравања, мучећи понова и кривећи се.)

Доле, у вашу стељу, и ћутите! Или ћу вас ја помиловати својим маказама!

(Људи-животиње, повлаче се уплашени, а отвор тешко пада за њима. Враћа се ранија тишина. Пауза.)

ДРУГА СЦЕНА.

Клотос, трилира, изненада, пуна детињског дивљења:

Ох, какво сјајно злато силази са наше стене, сестре! У истину вам велим да ћемо имати, сада, да предемо живот бесмртног јунака!... Пробуди се, Кирка!

(Две робиње, маслинасте боје, дижу пурпур и указује се Кирка, будна, са половином нагог тела изван покривача.)

Ево. Видим га где плива, још дететом, између шкуљева сицилијанског мора... Вештији је од сваке опасности, јер се не боји ничега... Зову га Глауко, по боји његових зеница... Расте диван лепотом и снагом. Прави себи барку и мреже, али сувише сања да би био добар рибар. Заклиње се љубављу једној девојци, али сувише сања да би био добар муж. Божанска грозница јунака прождире га, Кирка!... и гони га!... гони га далеко од његова краја, Кирка! далеко од његове љубави!... И одлази. И одлази, тражећи своју велику судбину!... Ох! како је брзо свршила његова младост!... Читај, сада, ти сестро!

(Кирка се покрива својим огртачем изатканим од сунчевих зрака, и седа на постељу, све то пажљивија.)

Лакези: Веома ретко, Јупитер нам даје да предемо тако снажан конац! Милина је мотати га!... Кад би ти, Кирка, могла видети ово што ја видим! Море не верује да је он човек, и смањује се за њега, који њиме јури, хитар као сви ветрови... Његов је велики глас који виче Тиренцима, Енетима, Грцима, Феничанима, Египћанима: „Ходите. Море није створено да раздваја, већ да уједињује народе!“ И многи већ трче, поуздано, његовим трагом... Али ево га већ у Јолко, где Јазон сакупља најлепши цвет људи, да крене противу твога брата, Кирка!... Он први пролази између Цианеа... Носи Јазонову лађу!... И већ види твоју отаџбину, Кирка!... И сад му више није довољан глас великог крмара: његово безмерно срце завиди опасности бораца, и хоће мач... Има га... У крви је... И ипак не уступа земљу... Јазон трчи, и диже га на силу; везује га за своја кола... И вели му: „Нећу да ти будеш бољи од мене“. Глауко бесни противу окрутног владаоца... И ноћу се ослободи и одједри са лађом пуном људи... У Африци је... Ослобађа Псиле од свирепих Феничана... Учине га краљем!... Шта му остаје још да жели?... Сагради лађу... кљун у злату, а једро у пурпуру... и креће драгим путем повратка!...

(Кирка се приближава и додирује, са радозналошћу, златни конац.)

Ах! да можеш да га видиш, усправна, на кљуну лађе, тела ослоњена на копље, уморна од битака... заљубила би се у њега, Кирка!

Кирка, готово за себе:

Мислиш, Лакези?

Атропос, Издужујући свој наборени врат, да види у концу Лакези:

Велим ти!... Тако је леп, тако јак, да сам сигурна — кад би ми, сад, Јупитер наредио да пресечем његов конац — да бих одсекла себи прст, због великог дрхтања које би ме обузело!

(Кирка поново додирује конац, својим ружичастим прстима, узнемирена.)

Клотос, упирући, и она, радознао поглед у конац Лакези:

Не! Не! Још се не враћа своме крају!... Зауставио се насред мора! Видиш ли, сестро?

Лакези: Истина... Гледа твој двор, Кирка!

Атропос: Пази!... Ево га, долази овамо.

(У двору се ствара неразговетан жагор. То су се Робиње

устумарале. Упадају. Њихове наготе свих боја покривене су сјајним алгама.)

Робиње, простирући се на прагу:

Лађа! божанска Кирка!

Долази брже од ветра!

Краљевска лађа! божанска Кирка!

Краљ је на кљуну!

Кирка: Не! нећу!

(Помамно притрчи мангалу; скида са њега угарак који се пуши; муњевитим покретом описује унаоколо магијски круг. У црној ноћи, која, одмах, утули сваку светлост, види се само овај страшни круг како јаросно светли пред ногама чаробнице. Робиње се повлаче, држећи се за руке, преплашене. При севању муња, види се како се бесни ветрови утркују, гоне врховима модрих таласа. Из веома велике даљине, стижу људски гласови, кроз хуку воде и грмљавину.)

Робиње, понизним гласом:

Људство урла!

Проклиње!

Вапије!

Хоће да окрећу!

Муња: Кљун је празан!

Ја сам видела краља да баца копље и бежи.

Јадни краљу!

Муња: Не! на крми је! гледајте!

И не окреће!

Он је поморски краљ!

Муња: Ах!... катарка се сломи!

Очајни крици, кроз шум ветрова:

Једро у море!

А половина људства била је на њему.

А други део вода је са собом однела! Јесте ли виделе?

А краљ?

Биће нестао и он. Јадни краљ!

Муња: Не! Ту је!

Још жив?

Да: на крми! Гледајте! Није је оставио!

Муња: Јесте ли видели весла? Сва поломљена! Као зуби у старице!

Оборена на доле. Знак да су веслари сви мртви.

Али он не оставља крме!

Не оставља је, не!

И управља кљун овамо!

Он је краљ мора!

Муња: Мало му треба да пристане уз обалу! Спасен је.

Ако му наша краљица допусти да пређе суву.

Муња: Је ли мртав?

Ко?

Краљ. Пао је под крило крме.

Потрчимо на обалу.

Трчимо.

Трчимо.

(Све склопе лесно. Кирка пада сломијена, у средину свога круга. Бура, одмах, губи снагу.)

Атропос: Јесам ли ти говорила, Кирка? Није лако убити тога човека.

Лакези: И још мање лако, учинити да дрхти.

Клотос: И најмање лако гледати га, а не волети га.

Кирка, скаче опет на ноге: Не!

(Приближује се велики жагор жена. Шест снажних етиопијанских робиња унесу унутра Глаука онесвешћеног, још затвореног у његово бронзано, јуначко одело. Кирка, јаросним погледом, заповеда Робињама да спусте Глаука и да се поуклањају; за тим, у још густом мраку, истура се са ивице свога магијског круга, да сагледа лице у јунака.)

Атропос, смејући се:

Сад ће изићи из свога круга, да га боље види!

(Кирка излази из круга. Сунце опет обасјава краљевски двор, док она савија своје дивно тело над јунаком.)

Глауко, повраћајући се и чврсто гледајући својим плавим очима очи богиње:

Лепа си... Али што ме још не гледаш слатко, као што си гледала?

Кирка: Ти не знаш ко сам ја.

Глауко: Знам да ниједан одмор не годи више од лепог погледа, уморноме од ратовања и бродарења.

Кирка: Али ти не знаш коме говориш. Да знаш, већ би дрхтао крај мојих ногу.

Глауко: А зар бих ти, може бити, био дражи кад бих ти дрхтао пред ногама, ћудљива кћери Сунца?

(Устаје на ноге.)

Кирка: Одмеравај своју смелост!

Глауко: Зашто? Никада је нисам одмеравао, лепа Кирка.

Кирка: Овде је треба одмеравати. Видиш ли ову моју стару слушкињу? Она је Атропос.

Глауко: Старо море учило ме је још дететом да се играм на коленима Смрти.

Кирка: А мене је Јупитер учио да се играм, детињски охоло играм са јунацима!... да се играм као што ради тигар са наивном газелом!

Глауко: Лака је то игра, вере ми, кад газела пишти, поскакује и покушава да утекне. Али ако чврсто гледа тигру у очи...

Кирка: Хоћеш да ме изазиваш својим смехом? Ти?... Дрхтале су, знај, и снаге много јаче од твоје!

(Једним покретом руке, богиња учини да се, без додира, подигне златни капак, и очас се указују на отвору Људи-Животиње, цичећи и грокћући и лајући из пожуде.)

Погледај! детићу без страха!... Дрхтиш ли сада?

Глауко: Гледам.

Кирка: А сви су од велика рода: крстарили су морима, као ти; и, као ти, борили су се на пољима Смрти да заслуже глас јунака... А после су дошли у овај мој двор, да траже од мене пољубац који даје бесмртност!... Као ти!... Као ти!...

(Глауко их, озбиљан, чврсто гледа. Људи-Животиње упињу се да се што више смеју.)

Глауко: А ко вас је тако казнио, реците, јунаци? Реците, браћо?

(Људи-Животиње, смеју се још више.)

Кирка: Моји напитци, Глауко.

Глауко: Је ли њени напитци? Реците, јунаци?... Јесу ли то били њени напитци?

(Људи-Животиње опет се смеју и знацима казују да јесте.)

Каква је то ваша несрећа да се ви, у њој, смејете?... Зашто не плачете?

Кирка: Плачу, ако ме не виде. А чим ме виде, блажени су. И имају лађе, оружје и жене и децу... И све су то проклели, за једну једину моју нежност...

(Људи-Животиње гледају дахћући и показују одобравање.)

Глауко, снажно:

Је ли истина, је ли истина ово? Имате лађе и оружје и љубе... и све сте проклели да би сте били близу ње?

(Људи-Животиње дају знаке одобравања, не скидајући очију са Кирке.)

И били сте још људи, кад сте то урадили?

(Људи-Животиње понова дају знаке одобравања, не одвајајући очију са Кирке, којој нада у триумф над Глауком даје нову лепоту.)

Ах, онда не! Ви нисте били жртве напитака. Сами сте желели да будете претворени у животиње, да би сте имали веће језике, да јој лижете ноге!... Тако вам и треба.

Кирка, смејући се:

Слободан си да бираш, јуначе! Којој од ових животиња желиш да наличиш?

Глауко: Ти мени говориш, Кирка? А шта сам ја учинио да њима личим?... Знај да сам ја био сиромашни сичилиански рибар. Данас сам краљ. Ко је улио божанску крв у моје жиле? Ко је дао троструки појас од гвожђа моме дечачком срцу? Ко ме је подржавао у заседама земље и мора? Ко ме сад понова зове тамо, у мој крај пун зеленила, најлепши на свету?... Ти мислиш на какву чаробницу?... на какву чаробницу, моћнију од тебе?... Међутим, не!... То је једно сирото девојче, једна сирота чобаничица, заљубљена!... А ја ти се, ипак, кунем да ми сва снага долази од њене љубави... јер сам је тако много волео!... волео сам је у сваком часу свога живота... усред бездушних бура, усред крвавих битака, усред љубави сирена, чак, само сам њу волео!... а сада, у ово жарко подне, док ми се глава мути у твојим мирисима, ја је волим... ја је волим... ја је волим!... више но свој живот! више но свој мач! више но своју славу јунака!... Чујеш ли ме, Кирка?

Кирка: Говори!... Говори још!... Уживам да гледам твоје широке груди, како их срце надима. Изгледају ми као груди ознојених коња мога оца Сунца, када, у вече, стижу у моје вртове!...

Глауко: Не. Ја хоћу да ме ти чујеш. Тражио сам, јесте, части и богатства! али не за себе сама, као они. За њу! за њу сам их тражио. За њену чисту врлину која води мој брод боље но каква Звезда!... А где је та лепота која може да ме развонодн на слатком путу повратка?... Да ли сам ти ја, може

бити, тражио да могу лизати, као пас, твоје сандале, као што су они радили?...

(Пауза. Глауко и Кирка изгледа да се мере као два противника који смишљају напад.)

Па ипак, ја, који те не обожавам... ја, који сам дошао овде, не да у тебе измолим пољупца, већ да ти га отмем!... да, да ти га отмем!...

(Смело јој се приближује.)

Ја, који чврсто гледам, без страха, у твоје велике очи, које би хтеле да прете, а не знају... ја сам сигуран да ти се допадам!...

Кирка: Безумниче!

Глауко: А шта у томе има рђавога? Да! Безумник! Безумник... који хоће да постане Бог!...

(Пружајући руке да је ухвати.)

Пољуби ме, Кирка!

Кирка, брзо се повуче ка Лакези, узимајући јој из руку златни конац и правећи покрет као да хоће да га прекине:

Пази, Глауко! Ово је конац твога живота. Хоћеш ли да га прекинем и, после, да те пољубим?

Глауко, заустављајући се:

Ох како хиташ да ме убијеш, чаробнице!... А ниси ли зар, хтела да окушаш своје напитке на мени?

Кирка: А ти мислиш да је сести за моју трпезу боље но умрети?

Глауко: Ох, да!

Кирка, страшно:

Ех, седи онда.

(У истом тренутку, кад су изговорене речи, уђу Робиње, носећи послужавнике, амфоре и купе, на златни сто.)

Глауко: Зашто не? Као рибар, као морнар, као војник увек сам имао добар апетит. Зар треба да га изгубим, као краљ?

(Одлази и посади се на малу пурпурну постељу.)

Седи близу мене, краљице.

Кирка: Разуме се!... И онима сам...

(Указује на златни отвор.)

...била овако близу...

(Глауко се смеје и једе.)

...јер ја једина познајем моћ својих напитака...

(Гледајући га чврсто у очи, док сипа пиће.)

...ја једина знам чаробничке речи које треба да се кажу док се твоја купа пуни.

Глауко: Ја мислим да је ова купа пуна доброга вина. (Приноси је уснама.)

Кирка, задржавајући га:

Пази, Глауко! Заустави руку на време! Тако није радио мудри Еритеј!

Глауко: А шта могу ја да радим што нисам мудри Еритеј? На дну сваке купе доброга вина ја видим своју добру звезду како сија!... И пијем до последње капи!

(Пије.)

Али ово је са Хиоса! Из подрума Енопиона. Познао бих га у хиљаду.

(Испразни купу.)

Кирка, готово несвесна речи које јој измичу, дивећи му се:

Заиста је сличан богу!

Глауко, бацајући празну купу, на сто:

Бог, рекла си? А ти ме учини најзад богом?

(Дохватајући огртач богиње.)

Пољуби ме, Кирка! Пољуби ме, Кирка!... Што ми измичеш кад ти се допадам?

(Кирка се повлачи, задржавајући своја уста близу и ипак далеко од смелих Глаукових уста.)

Пази! Ја хоћу да будем Бог! Ја то хоћу! Отећу ти на силу твој пољубац! Грицнућу их, слушај, твоје бесмртне усне!...

(Кирка устаје, без речи, остављајући, у сувише смелим рукама јунака свој огртач. Глауко остаје на своме месту, занемео, видећи величанствену наготу богиње.)

Кирка, такође се смеје:

Глауко?... Шта ти се десило?... Што и оном дечаку може бити, који је, хватајући месец, пао са дрвета?... Јеси ли, заиста, мислио да је то тако лако?... Ах! јадни јуначе, који ниси очеличио своје стрпљење као свој мач!... Боље је за тебе да утопиш у добром хиоском вину свој танти сан!...

Глауко, на један мах, као ослобађајући се заводничког очаравања:

Ти добро кажеш. Боље је утопити... А ти ми налиј своје течне ватре, богињо!

(Притрче две Робиње од алкова, да опет ставе Кирки на рамена огртач. Кирка напуни купу коју јој Глауко пружа

Глауко је попије на искап. Две Робиње, видећи то, прсну у смех, покрај његових ушију. Глауко се стресе као од језе смрти.)

Кирка, са жестином:

Одлазите! Не влажите му вашим хладним дахом одећу, још мокру од буре!

(Робиње утекну. Кирка говори са безграничном нежношћу.)

Лицем ти прелази, Глауко, бледа језа... а руке су ти влажне и ледене... Зашто, Глауко?... Хоћеш ли да Кирка подели с тобом свој топли огртач?

Огрне га, посадивши се близу њега.

Глауко: Пажљива си, лепа богињо... као нежна љуба!...

Кирка, гледајући га, са двосмисленим осмехом:

Али зашто ти моја топлина не враћа снагу, јадни младићу!... Што изгледа као да си од мрамора, што ћутиш?... Што сад не певаш песму својој удаљеној љубави? Што она не одјекује, као каква ратна химна, противу моје лепоте... која те побеђује?! Зашто?... Што су ти, Глауко, зенице светле, као у грозници... гутајући бобице мојих прсију?

Глауко, дохвати купу и виче очајнички:

Још! још! још овог вина, богињо!

(Кирка га задовољава, са пожудним саучешћем. Глауко, испразнивши је на искап, прсне у један бескрајан, луд смех.)

Кирка: Глауко!

Глауко: Је си ли чула? Каква ломњава под земљом?...

(Местимично све више замуцкујући у говору.)

Ах! Ах! Једним јединим ударом рогова, отворио сам седмора врата Пијанила!

Кирка: Глауко? Шта ти је? Буљазниш, после само три купе?

Глауко: Ах! Ах! Ах!... Оно, да! Оно је била сјајна пијанка! У краљевском двору у Хиосу!... Ово вино, богињо!... Била нас је дружина младих, сви јунаци на мачу и у пићу... Волиш ли, богињо, нешто масне приче?... Чим је стари краљ почео да хрче, онај луди Орион нам рече: „Сад ћу се направити пијан и идем да уживам у чврстим ножицама Меропе, под столом!“ И склизи се доле. А ми сви погледасмо лице у Меропе. „Смеје се, смеје се! Значи, стигао је,“ вели један... „Али се смеје и краљица!“ каже други... краљица Домале, разумеш ли? која је чувала своју Меропу као змај на стражи! Испустим, намерно, пехар и погледам тамо... Орион се за-

бављао, шћућурен између две ноге... не примећујући да једна има двадесет година... а друга педесет!...

(Смеје се из све снаге. Кирка се смеши на пожудну опитост јунака.)

Смејеш се и ти, ех? лепа Кирка... лепа Кирка!...

(Приближујући своје лице њеноме.)

...и изгледа да би их још желела! Је ли истина?... Хе! Лутајући светом, виде се толике ствари! Ах, да знаш! Да знаш шта сам видео једне ноћи, на месечини, укотвљен пред једним вртом на Еубеји!... Херкула сам видео! великог Херкула, обученог као девојка! А мала Јоле учила га је да преде!... и ударала га по рукама... кад би рђаво прео!... Али, то није ништа! Јолу се досади та забава, и рече Херкулу: „Да играмо сад нешто друго! Урадићемо, као да си ти тек рођено дете, а ја твоја дојиља!...“ Ах! ах! да зна охоли Херкул... да сам га видео свега увијена у пелене, од главе до ногу, како сиса, сиса са малих пdса Јоле!... Изгледао је као во, опружен по земљи, са ружом у устима!... Ах! ах! лепа Кирка, лепа Кирка! Колико бих знао!... да ми очи нису тешке... као камење!... Видим те... али не знам да ли сањам!... Бојим се, биће да сањам... Нека би била срећа да је стварност!... Нека бих, најзад, могао заспати на рукама једне богиње!...

(Опушта главу на наго раме Кирке која га нежно прима, сијајући сва од жеље. У тишини, пуној тајне, тихо звони глас Клотоса.)

Клотос: Док велики Глауко спава на рукама, Клотос, ми предимо јадни живот Шиле!... Игра се, пева, чува своје овце, преде своју вуну, воли Глаука од кога је вољена... Сва је срећна, као славуј! Ко јој, на један мах, краде Глаука? Не зна. Она зна само да плаче... Предајем теби, сестро, њен конац. Тако је танак, тако мек! Пази да га не прекинеш својим јаким прстима!

Кирка: Певајте тише! тише! Не будите ми Глаука, сада кад ме охоли не види!... Ја га волим, добре парке!

Глауко, као неко ко у сну говори:

Ево! остављам земљу!... и идем у висину! у висину!... ка танком српу месеца... звезде јуре! тискају се, у гомили, да ме виде!... Ох слатко ли је изгубити се небеским путевима!

Кирка: Слађе би било за тебе, младићу, кад би ти могао видети моја уста, над твојим, жеднима!

(Њене усне су готово на његовима.)

Лакони: Ох! какав је овај конац, сав уквашен сузама!... Јадна Шила, истерана из родитељске куће! Зар се још ниси уморила, лутајући ноћу шибљевима и вичући у правцу мора: „Глауко! Глауко!... не могу више! убићу се!" Ко те чује? Ко има сажаљења према теби? Може бити, нека твоја стара коза утекне у вече, да ти донесе своје виме... Али Глауко спава на рукама Кирке!...

(Глауко је бесно опасао, изненада, лицем потиљак Кирке. Парке зађуте и гледају.)

Глауко, сасвим сигуран да је притиснуо своје усне на усне богиње, скочи на ноге и урла, посрћући:

Ја сам Бог! Ја сам Бог!! Ја сам Бог!!! Сада, заиста посрћем, јер сам истински пијан!...

Кирка, лице јој пламти, од срама:

Ти ниси спавао? Ти ниси спавао?!

Глауко: Сном поморца! Научи, Кирка, да се не поуздаваш у њега!

Кирка: Ах! лажљиви боже! полети! сакри пољупцима својим моје црвенило!.. Глауко! Ходи!

(Али Глауко се не миче. Држи главу рукама. Укочено гледа у невидљиву даљину.)

Глауко, шапућући у себи:

Какав је то био глас? Какав сам глас чуо док сам пио онај пољубац?

(Напрасито.)

Ти си га, Кирка, чула! Реци ми какав је био глас?

(Паркама, које су равнодушне.)

Ви, добре девојке... јесте ли га ви чуле? Један очајан глас викао је: „Глауко! Глауко! Не могу више! Убиј..."

(Песницама се јако удара у слепоочнице и страшно крикне.)

Ах! Она!

(Притрчи великом прозору.)

Не! не! не! не више. Шила! Враћам се! Не убијај се још, Шила моја!

(Бежи на десно.)

Кирка, трчећи, да му пресече пут:

Не бежи, Глауко!... Један час љубави, Глауко!... Један једини пољубац!

(Борећи се и узалуд трудећи се да га задржи, падне на праг.)

Зар ја немам срце, као твоја Шила? Је ли моја кривица што сам богиња?... Волим те, Глауко!... Волим те, Глауко!...

Глауков глас, веома јак:

Браћо по мору! Тритони! Помозите ми!

Кирка, упињући се да да акценат заповедања своме гласу, промуклом од страсти:

Неће доћи, Глауко!

Глауков глас, кроз плач:

Помозите ми да избацим на море ову моју јадну лађу, на којој више нема ни једра ни весала...

Кирка: Они неће доћи, Глауко..

Глауков глас: Погурајте је ви! будите добри! до места где моја Шила плаче!

Кирка, скачући, као рањена лавица:

Ах! дошли су! А ти бежиш! Ти пловиш ка твојој Шили! И нећеш ни да се окренеш да погледаш Кирку! Шлемом покриваш уши, да не чујеш мога гласа!...

(Са страшним бесом.)

Али пази! Боље би било за тебе да ме чујеш! Боље да молиш моју милост!

(Узимајући конац из руку Лакези.)

Ја имам у својим рукама конац њенога живота! Танак је као златни кончић свилене бубе, живот твоје Шиле!... Глауко!... Ах!...

(Прекине конац.)

Прекинула сам ти га! Глауко! Више се нећеш смејати!

ТРЕЋИ ЧИН.

(Иста сцена првога чина. Само је стара Глаукова колеба сасвим оштећена и опала, због дуге запуштености. Сунце на заласку, гаси се у мору црвеном као крв.)

ПРВА СЦЕНА.

Форкис, знатно остарео и још више чупав, у пола лежећи на земљи, чека да му један леп, млад пастир свира у фрулу.

Форкис, коме је досадило чекати:

Ох! хоћеш ли једном!

Пастир-свирач, ожалошћена гласа:

Узалуд, господару!

Форкис: Шта, узалуд? Какав си ти то свирач?

Пастир-свирач: Не могу да наставим... Не чујеш ли овце твоје како туже? И зар ти не изгледа да море јеца?... И не чујеш како шума уздише?... Мислиш ли ти, зар, да је роса ово што ти видиш на трави? Сузе су то, господару! Чему то што ти, упорно, хоћеш да се смејеш, ти једини, кад цео свет плаче, вечерас?

Форкис: Ти си увек пун слутњи. Ти чујеш и видиш све оно чега нема. Море чини фу-фу, шума чини шиууу... овце чине ме-мее... Шта је ново? Раде што им је у природи. А ти ради што је твоје. Нађи неку арију, да ме насмејеш.

Пастир-свирач; Ама мислиш ли ти да треба само дунути у ових седам рупа, па да се појаве весели или тужни звуци, по вољи? Дах долази из срца господару, и иде тамо куда срце хоће... а ако се вечерас срцу плаче, шта ја ту могу?

Форкис: Ти си глупак.

(Пауза.)

Колико има од како печења ниси окусио?

Пастир-свирач: Не сећам се тога.

Форкис: Знак да је одавна. Даћу ти цео бутић овце ако ме мало насмејеш.

Пастир-свирач: Ах! Кад би ми ти, у место тога, рекао: „Свирај, да плачем“, какву би музику чуо да излази из ових седам рупа!

Форкис. Звекане! Да плачем?... Требало би да си курјак и да ми удавиш сто јагањаца!... Свирај, свирај дете! Ја морам да се насмејем: јеси ли ме разумео или не?

Пастир-свирач: Да тужне ли ствари, морате се смејати!...

Форкис: Свирај! Свирај! ако хоћеш бутић од овце. Песма ми никако не иде.

Пастир-свирач: Па ипак... било би довољно да ти опет отвориш своју опустелу кућу јадној Шили...

Форкис: Дете! Хоћеш ли да те бацим у море?

(Пауза.)

Глас, у даљини:

Форкисе!... Форкисе!... Форкисе!...

Пастир-свирач, гледајући, узнемирен, десно:

Биолко! Како јури! Изгледа као да бежи од курјака.

Форкис: Надајмо се да ће га прогутати!

Биолко, још споља:

Господару! велика несрећа!

Форкис: Шта си учинио, магарче?

Биолко, улазећи престрављен и задихан:

Ја? ништа. господару... али... дрхтим да ти кажем... Неки људи рибари...

Форкис: Шта су ти украли?

Биолко: Ништа, господару... али... тамо доле.., под Артемидиним шкуљем... извукли су... извукли су из мора...

Форкис: ...неку рибу сличну теби!

(Блажено се смеје.)

Биолко, веома ужаснут:

Немој се смејати!... господару!... немој се смејати!

Пастир-свирач, веома страсно, хватајући Биолка за мишице:

Шилу?!... Реци, старче! Шила се убила? скочила је у море! мртва је!

Биолко, плачући:

Да... да...

(Пастир-свирач седне, у страни, сакривајући лице рукама.)

Нашли су је на дну мора. Кад би видео како је мало тело њено, господару мој! Донео сам је на рукама... учинила ми се као кад сам се играо са њом... кад је била мала... Сад онај свет хоће да је носи горе, твојој кући. Кренули су. Али ја сам дотрчао напред, јер нисам знао да ли ти... Ништа не говориш господару? Теби се плаче, господару?

Форкис: Не.

Биолко: Али раде ли добро или рђаво што је носе?

Форкис: Шта сам јој рекао кад сам је истерао? „Не враћај се жива!" Хајдемо да насечемо кипарисово дрво за ломачу, Биолко.

(Форкис и Биолко одлазе лево.)

ДРУГА СЦЕНА.

Пастир-свирач, са плачем у грлу:

Видећу те, најзад, из близа, о Шила, о којој сам толико сањао! Проћи ћеш поред мене, звездо пала у море, која се не можеш угасити!... срце које је раздробљено и благосиља!... храно песника гладнога неба!

(Гледајући десно.)

Ево је!... А ти мене нећеш видети, Шила... Срце ми ипак, дрхти као да те чекам на љубавни састанак!

(Једва се усуђује поћи напред, десно, а већ долазе Четири

Рибара који носе тело Шиле у мрежи. Други Рибари и Пастири прате, ћутећи.)

Глас рибара: Зауставите се!

Четворица, освраћући се назад:

Шта је?

Зашто?

Глас рибара: Погледајте море!

(Сви гледају, док Четворица спуштају тело Шиле у залеђу колебе.)

Тамо, од запада!

(Сви одлазе на шкуљ, да боље посматрају, оставивши Шилу саму.)

Тамо доле! Тамо доле! Јупитера ми! Зар ништа не видите тамо доле?

(Улази један рибар трчећи и показујући свима једну тачку на хоризонту, лево.)

Стари Рибар: Онај бес воде? Оно је борба делфина. Зар је ниси видео?

Рибар: Та какви делфини!

Један дечак: Да нису Нептунова кола, која никада нисам видео!

Стари рибар: Којешта! хоћете ли да знате шта је то? Змај ватрене планине! Несрећа, кад се он појави! Све рибе поцркају.

Стари пастир: Какве рибе! Треба да знате да то, сада, коликим рекама приђе, све сасуши!... Где ћемо да водимо овце на појило? Тешко нама!

Рибар: Какав змај! Какав змај! А где му је рог од седам миља, који би морао имати?

Неко: Тако је.

Па ипак, са главе му лију пламенови.

Али нема репа.

Пастир-свирач, који непрестано посматра Шилу; приближујући јој се, дрхтећи:

Оставили су нас саме, Шила!... Ах! да твоје срце може да дрхти, као што ја дрхтим!... Зашто си увек бежала када сам те ја, из даљине, посматрао?... Зашто си изабрала да умреш, довикујући човека, који те не воли, а ниси хтела да живиш, слушајући како те слатко зовем ја?... који бих те толико волео, Шила!

Рибар: Лађа је, Јупитера ми! лађа! Оно што је изгледало ватра, кљун је! Сав у злату! Сав у злату!

Сви: Истина!

Лађа!

Краљевска лађа!

Али без једара.

Рибар: А не видим јој ни весала!

Сви: Истина!

Нема ни једара ни весала.

Мртва лађа.

Остатак бродолома.

Рибар: Мртва! Та зар не видите да иде право овамо! Јури по води, не додирујући је, као муња грома!

Пастир-свирач, не скидајући никако очију са Шиле:

Па ипак... може бити... ти имаш право, а не ја!... Може бити, ти си мудрац, а ја нисам. Ништа живети, певати о љубави? Треба ли умрети од љубави!

Стари пастир: Децо! Ја вам велим да је оно лађа бога!

Рибар: Пазите. Не изгледа ли вам да стоји човек, право на врху кљуна?

Сви: Заиста!

Да!

Да!

Човек!

Ратнички одевен!

Краљ!

Стари рибар: Бог је, децо! Клекнимо!

(Сви клекну.)

ТРЕЋА СЦЕНА.

Глауков Глас: Рибари Артемидије! Рибари завичаја мога! Привуците ову моју лађу. Не губите времена указујући ми части. Сувише сам је имао. Не враћам се за почасти: враћам се за љубав!

(Велики кљун, са очима, благо удари о кљун. Сви гледају, занемели од дивљења. И Пастир-свирач сада гледа, стојећи крај Шиле.)

Глауко, скачући на земљу, лако, у своме оделу од челика:

Јесам ли се ја толико изменио да ме гледате, не познајући ме? Зар нисам рекао да ћу се вратити као краљ? И као

краљ се враћам. И то бесмртан бог, брат богова!... Али сам увек Глауко!

Сви, дрхтавим гласом:

Глауко?!

Глауко?!

Глауко: Глауко! Глауко!... Као што је истина да си ти Чилурио, а ти Јато, а ти Еуфемо... Ох, нисам заборавио ваших имена; сувише је слатко сећати се имена далеке отаџбине!... Али једно... једно је слађе од свих!... И ви знате које! Ох, свакако сте је видели како трчи овим нашим шкуљевима, и посматра море, и призива ме, плачући... А, што нико не отрчи, да потражи моју Шилу и да јој каже: „Глауко је дошао?" Рибари! потеците, тако вам Јупитера!... Шта вам је? О чему мислите?... Пастири! Ви!... Шилу моју, велим вам!... Шилу, Форкисову ћерку!...

(Ћуте.)

Хоћете ли говорити?

Пастир-свирач: Сувише си волео Славу, Глауко...

(Глауко полети, бесно. Рибари и пастири, покрену се, уплашени.)

Глауко: Чији је опаки језик прозборио?

Пастир-свирач: Мој, јуначе... јер њен...

(Показујући Шилу.)

...неће, више, говорити.

(Глаукове очи падају на мало тело, увијено у мрежу. Хор, у дну, гледа препеpaжен.)

Глауко, полети на то тело и дохвативши га, покретом и риком дивље звери:

Мртва! Не!

(Спуштајући на земљу хладни плен и питајући је и надносећи јој се над лице и над срце.)

Ти ниси мртва, је ли, Шила? Теби је хладно! само много хладно... мала Шила моја!... Шила! Шила!

(Ћутање. На један мах, устајући, страшнога гласа и изгледа.)

Смрти!! Дај ми натраг моју Шилу. Смрти!! Дај ми натраг моју Шилу. Бог ти један заповеда, Смрти!...

(Поносне очи понова падају на јадно тело.)

Бог ти један то тражи, Смрти!... Бог један пада на колена пред тобом, Смрти! Бог један плаче!... Ти је ниси зражила, о праведна Смрти. Ја поуздано знам да се она бацила.

сама, теби у загрљај... А ти је не пусти на праг Хадеса! А и ви, нежна чудовишта са обала Стикса! добри Кербере, лепи старче Кароите! не примајте је к себи! Отерајте је! Отерајте је!... Улите јој страх великим претњама, тако да она полети да се скрије на моје груди, као некада, кад би видела, у трави, какву велику змију... Ма не чујете ме? Ви ме не чујете?... На што ми је, онда, што сам Бог?...

(Ћутање.)

Ах, Шила! како си рђава! Зашто?... Довикивао сам те, са по мора: „Не убијај се. Причекај ме још!“ Ти ми ниси веровала... Шила? Шила? Чујеш ли ме, бар? Чујеш ли ме? Моје је било, ово твоје тело. Моје је било. Било је моја награда!... А ти си га бацила у море, као непотребну ствар! и утекла си ми!... Али где?... Где?... Где си ти сада, кад ја љубим ову твоју ледену снагу!... ове зенице, које не виде?... ове уши, које не чују? Како можеш већ бити толико далеко да не чујеш овако велики плач?...

(Пада на мртву Шилу, тресући се од јецања. Море и Земља изгледа да дрхте од тога.)

Стари рибар, плачући:

Што се не вратиш, мала Шила? Да те, чак, Керберове очи чувају, утеци без страха! Није више сиромашни рибар, твој Глауко! А ко ће се усудити доћи да те отме из загрљаја бога?

Глауко, дижући понова љубљено тело и притискујући га, готово бесно, на груди:

Нека Каронт, из беса, зубима наоружа своје весло, неће те ипак отргнути из мога загрљаја! Хтео сам те краљицу, и краљица ћеш и бити! Велику краљевску палату, да, велику краљевску палату, од азурног мрамора. Шила моја... и ни часа те нећу оставити саму, никада више... и хиљаду пољубаца, за сваку сузу коју си због мене пролила!... Али ти... зашто ме гледаш сва уплашена?... Тешко ти је од мене? Ох! тешко ти је, може бити, од овог мога челика?

(Полажући је понова по земљи, са материнском пажњом.)

Сирота, мала девојчице моја! Како би нежне руке требало имати да ти се не учини вреда! Што ја нисам твоја мама?... Али ти ме гледаш још сва уплашена! Је ли ово оружје? Реци истину. Нећеш да видиш на мени овај сјај од оружја? Страх те је?... Јупитер зна колико су ме живе крви стале ове ствари...

И колико их ја волим!... Али оне су твоје... и могу лако да их бацим у море... ако ти хоћеш!

(Баца златни шлем.)

Глава, видиш? још је пуна власи, као некада... и ти ћеш моћи скрити у коврче све боре рана...

(Баца оклоп.)

Рамена ће, ускоро, опет поцрнети на сунцу... и ти ћеш опет, на њих ослонити своју малу главу, и неће те вређати... као некада... И мач? И мач, да! мала моја... Мислиш ли, зар, да га сувише волим? да ја не умем, за своју малу Шилу...

(Са неизмерним болом.)

...пољубити га... и...

(Ломећи га на колену.)

...сломити га?... Ево ти нага Глаука каквог си волела мала велика срећо моја!... Ево ме какав сам био! Погледај ме!...

(Хору, који га гледа са немим саучешћем.)

А ви, бежите са оном мојом лађом пуном злата!.. Ваша је, само да одете далеко! Само да заборавите моју славу!.. Нека нико не зна што сам ја!... Поправићу ону јадну колибу, направићу опет барку, и даске и мреже... Ти ћеш добити лепо огњиште од гранита, Шила моја мала, да правимо ватру на њему... и бићемо оно што си ти хтела... само муж и његова жена, два сирота срећна срца!... Свиђа ли ти се тако?... Сад више немаш страха од Глаука? Хоћеш ли, најзад, да се вратиш, љубави моја?...

(Сви се надносе над њу, очекујући да виде да се Шила насмеши.)

Ах! Нека је проклета моја слава! Сад видим. Ти ме се не бојиш. Не! Ти идеш, сама, у загрљај Смрти, дуж црног Стикса... који сав светли од црвених очију... И тебе је страх... и дрхтиш... и вичеш: „Глауко! не остављај ме да идем сама!...“ И ја те видим, мала моја!... И не могу с тобом да пођем!... не могу... јер сам хтео да победим колхидске јунаке... да крстарим свима морима... да ослобађам несрећне Псиле... да постанем велики, Шила... да се учиним богом!... Ах!...

(Покушавајући, узалуд, да цепа своју кожу шиљастим камењем и крњатцима свога мача.)

Не моћи умрети!

(Многи из хора јецају.)

Је ли се икада видео толики јад?! Јупитеру! Људи плачу над јадима једнога бога! А ти немаш према њему саучешћа?!

Стари рибар: Шта су децо, наши јади према овоме?... Из близа или из далека. Смрт се смеши на нас и вели: „Престаћете, једнога дана, плакати!“

Главко, пузећи по стенама, са Шилом у рукама, очајно: Ви!... ви који имате саучешћа према мени! Ланац један! онај који виси са моје лађе! Онај!

(Хор извлачи, са златног кљуна лађе, гвоздени ланац.)

Са котвом! да, са котвом од четири крака, коју сам ја измислио. Овамо!... Привежите ми га за ово јадно месо, наједено болом моје славе! Привежите ме добро, браћо!... Имајте милости! Привежите ме јако, заједно са овом јединком срећом, која ми остаје... направите чворове, као што ми радимо... да ми бар ово остане за навек! Да ми не буде украђена срећа моја!... Али немојте њој учинити вреда! Забите гвожђе у моје месо, које неће да умре!

(Хор, дршћући, ради оно што Главко заповеда.)

И баците све доле! Хоћу да будем у ланцима са њом, на дну мога мора! Баците ме доле, са стења, браћо! Баците ме, велим вам! У име матера ваших, деце ваше! Баците ме доле!

(Бацају га. Затим, сви остају непомични, бледи од ужаса, упирући очи у дубину мора.)

Рибар: Свршено.

Један пастир: Неста човека, неста и плача!

Пастир-свирач: Не. Ја га чујем како плаче.

Стари рибар: Ти га чујеш?

(Сви ослушкују.)

Заиста.

Неко: Чујем га и ја! И ја. Истина!

Пастир-свирач: Ћутите. Његов глас!

(Свечана тишина.)

Главков глас: Кад би се, у жагору смртних, бар мој чуо глас!

Пастир-свирач: Ја ћу вековима опевати твоју безмерну несрећу, јадни јуначе!

Главков глас: Кад би, бар, мирис срца Шиле могао допрети горе, до живих, и продрети у груди сваког човека!

Пастир-свирач: Ја, ја ћу га, својом свиралом, растурити по свету, вечито семе мира!

(Превео: *Миодраг Ристић.*) **Ерколо Луиђи Морсели.**

ХИМЕРА.

Свакога јутра мој умрли сан
Куцне на врата смрвљена ми срца,
И осмех наде неверан и стран
Душу озари што у ропцу грца.

И прене чежња целог бића мог
Да поглед сретне или глас да чује,
А заводничком снагом духа злог
Машта ми врелом чари дане трује.

Па започињем узалудни бој
Са искушењем што ми живот вије,
И влакно свако, атом сваки мој
Дивовску борбу у недоглед бије.

И кад у глухи, позни ноћни час
Приклоним главу да се Богу молим,
Осетим да је слаб ми напор вас
Да овој кобној химери одолим.

Даница Марковић.

НИКАД ВИШЕ.

Једанпут ме само крилом својим такла
У вихору који обара и руши:
И к'о седам боја кроз биљурна стакла
Блиснуше радости у суморној души.

Затрепташе дружно све струне у мени
Од ненадне среће, живота и воље,
Крв шумљаше као макови црвени
Кад заигра ветар низ широко поље.

Процвета у мени тад пролеће цело,
Прскаху пупољци притајених жуди, —
Неслућених жеља зажубори врело,
Песма пробуђења надимаше груди...

Да ли то сан беше, ил' се мога бића
Заиста дотакла вечна радост света,
И донела собом чаробна открића
Једне кратке среће и страсног полета?

Не знам. Ал' и данас често ти тренуци
Походе ме, докле споро миле сати, —
Да к'о спомен бледи ил' загробни звуци
Сете ме на оно што се не поврати.

Милутин Јовановић.

ЊЕЗИНОЈ КЋЕРИ.

Ја патим много и сањам
у зими и у љету.
Ви имате добро срце
и најљепше очи на свијету.
Ја сањам дане и ноћи
и слутим да има среће
и вјерујем да овај живот
ни смрт преболети неће.

Ал' ви сте тако млади
и много ми је жао,
да прије пред десет љета
још за вас нисам знао, —
онда сам волио слике
и пјесме и часне драме
и жене су радо и много
са мном бивале саме.

О да сам вас онда срео,
ја бих вам, не знам зашто,
о овом животу с много
љубави прич'о и машт'о —
тако вам уморан пјевам
пјесму у спомен и славу
и молим да је не чувате
у вјечном забораву.

Видите, ја вас молим
к'о просјак усред цесте,
кога сте можда чули,
али га видјели нијесте —
молим вас причајте мајци
да сам у љетној ноћи
крај вас с много мира
и ритма могао проћи.

Мирослав Фелдман.

АГРАРНА РЕФОРМА: ОПШТИ ПОГЛЕД.

Под аграрном реформом, у потпуном смислу, разуме се сваки замашнији преображај пољопривредне производње. Прелаз од претежног гајења једне врсте усева или стоке другој, замена једног начина обраде земље другим, исушивање подводних земљишта или наводњавање оцедних и сувих, груписање (комасација) пољских имања и томе слично — све се то може уврстити под појам аграрне реформе.

Код нас под аграрном реформом разуме се у првом реду аграрно-политичка тежња да се земља да у посед онима који су је од памтивека стварно обрађивали и који ће је и у будуће стварно обрађивати као прави власници. У другом реду, више узгред, обухваћено је још и питање о насељавању „пустих“ крајева и земљишта, у трећем реду је и питање о регулисању правних односа на осталој земљи.

У јавности је, истина, тражено, да се аграрна реформа прошири ради што већег олакшања, убрзања и појачања будућег пољопривредног развитка. Али, бар досад, није ништа учињено у томе погледу.

И ако је тако уско схваћено, мора се признати да је питању о аграрној реформи дато прво место међу другим многобројним крупним питањима која су отворена одмах после објављеног уједињења. И, за све време досадашњег спорог и недоследног изграђивања нове државе то је питање, и у јавности и у службеном раду државних органа, стално стојало и стоји још над свима осталим питањима. И ако потискивано понекад у позадину другим питањима, нарочито познатим пар-

тијским прегањањима и интересима, — ипак је ово питање убрзо поново избијало тим јаче на видик и тражило своје што скорије решење. Обузети скоро једино неутољивим чежњама да се одрже на власти или да изгубљену поново добију, досадашњи меродавни партијско-политички кругови би можда на њ и заборавили, да их нису на то беспрекидно подсећали они, који су на уређење аграрних односа стрпљиво чекали стотинама година. Они не показују ни мало воље да и даље трпе и чекају.[1])

То је сасвим појмљиво. Многобројни примери из историје показују да су политички преображаји и кад нису ишли непосредно за тим, готово свугде изазивали и преображаје у дотадашњим неправедним и несносним аграрним односима. Чим народне масе стекну политичке слободе и дођу до правог израза своје воље, неће више да сносе наслеђене стеге, а најмање стеге какве представљају за масу пољопривреднога света још одржани средњевековни аграрни односи и они, који су, силом разних прилика, из њих проистекли. Где аграрне реформе нису изазиване политичким догађајима, већ другим каквим особито фискалним и превентивним политичким разлозима, — оне нису извођене онако темељно и потпуно, како новостворени односи не би давали квасца за нова незадовољства и за нове борбе. Политички преображај, међутим, који је наступио ослобођењем и уједињењем нашег народа, у вези са досад беспримерним преображајем у осећајима и идејама народних маса, не само у нас него скоро у целом свету, тако је замашан, *да потпуно искључује могућности извођења аграрне реформе на површној основи.*

Зато не може никог зачудити чињеница што је и сад, као што је и раније било у Србији после сваког њеног напора за ослобођење, решење питања о аграрној реформи истакнуто непосредно са самим ослобођењем појединих покрајина и, по том, прихваћено тако рећи као саставни део питања о самом уједињењу и оснивању наше нове државе. Већ Народно Веће у Загребу, основано 19 октобра 1918 године, пошто је извршило проглашење независности и уједињења наших покрајина, које су дотле биле под Аустро-Угарском, похитало је и 26 новембра

[1]) Доста су чести били случајеви самовласног отимања земље и нападаја на поседнике и њихова имања, које су предузимали поједини сељаци у скоро свима ослобођеним покрајинама одмах после ослобођења.

исте године донело одлуку о укидању свих феудалних односа и повластица, као и о одузимању и подели великих поседа ради парцелисања и насељавања. Убрзо пак затим, кад је проглашено уједињење свих Срба, Хрвата и Словенаца, заједно са Србијом и Црном Гором, — прокламацијом Престолонаследника Александра од 24 децембра 1918 године, — решење питања о аграрној реформи је не само начелно прихваћено, већ су јој одређене и извесне границе и дати главни основи. „Ја желим — вели се у тој прокламацији — да се одмах приступи праведном решењу аграрног питања и да се *укину кметства и велики земљишни поседи*. У оба случаја — наставља се — *земља ће се поделити међу сиромашне земљораднике, са правичном накнадом* досадашњим власницима њеним. Нека сваки Србин, Хрват и Словенац буде на својој земљи господар. У слободној држави нашој може да буде и биће само слободних власника земље. Зато сам позвао моју владу да одмах образује комисију, која ће спремити решење аграрнога питања, а сељаке-кметове позивам да, с поверењем у моју краљевску реч, мирно сачекају да им наша држава законским путем преда земљу, која ће унапред бити *само Божја и њихова*, као што је то већ одавно у Србији“.

Овим наговештајем аграрне реформе начелно је, дакле, објављено: 1) *укидање кметства*; 2) *укидање великих земљишних поседа*; 3) *признање „правичне накнаде“ досадашњим власницима* како кметских селишта тако и остале одузете земље; и 4) *признање земљорадницима потпуног права својине* над свом уступљеном им земљом.

То су основне идеје, које је нова заједничка влада имала, преко нарочите комисије, „одмах“ да спроведе законским путем. Никакви други ближи задатци и никаква друга подробнија начела нису поменута у тој прокламацији. И ако једна владарска прокламација не може обухватити све, ипак пада у очи да се нарочито ни једном речју не помиње укидање чивчијских и њима сличних односа, пошто, као што је познато, кметство постоји под тим називом искључиво у Босни и Херцеговини.

Даља разрада, овако обележене аграрне реформе поверена је била онда Министарству за Социјалну Политику, а не, као што би било најприродније, Министарству Пољопривреде. Шта више, Министарству Пољопривреде није, ни онда ни доц-

није, дат удео, ни као саветодавном телу у ударању темеља за будући развитак пољопривредне производње! Тиме је, види се, питању о аграрној реформи дато у самом почетку претежно социјално обележје, ма да је оно у самој ствари колико од социјалне толико, ако не још више, и од привредне важности. Због тога су почињене многе грешке које стално прате целокупан рад на решавању аграрнога питања, а нарочито његово практично извођење. И за то се није много коракнуло унапред у томе правцу до данас.

Министарство за Социјалну Политику почело је само радити основе, за решење аграрне реформе, без комисије, коју помиње прокламација. Није ишло лако. Било је затезања и погађања са разним приватним и партијским заинтересованим чиниоцима, због чега се у мало не растури ондашња концентрациона влада. Једва се утврдио коначни текст и објава фебруара 1919 (без тачно означеног дана!)[1]) т. зв. *Претходне Одредбе за Припремање Аграрне Реформе.*[2]) Ма да ове одредбе носе само потпис ондашњег Министарског Савета, као вршиоца дужности краљевске власти, и ма да у њиховој изради није узело никаквог учешћа Привремено Народно Представништво, нити су му оне и до данас поднете на накнадно одобрење или бар формално на знање, — ипак је њима дата сила закона, који и данас важи и на коме почива сав досадашњи рад на решавању појединих питања из аграрне реформе.

Објављене *Претходне Одредбе* врло мало одступају од оних главних тачака и идеја, које су изложене у прокламацији од 24 децембра 1918 године Само их унеколико прецизирају и допуњују. Сем узгредног помињања чивчија уз кметове, као нове тачке унета су само питања о раскидању колонатских односа, о шумским поседима и о ревизији сегрегација, а додирнуто је још и питање о унутрашњој колонизацији. Према томе, у *Претходним Одредбама* расправљају се или бар истичу ова главна питања: 1) Раскидање кметских односно чивчијских од-

[1]) У доцнијим уредбама, као дан објављивања означава се понајчешће 25 фебруар, али се у Уредби о Прибирању Прихода 1919 године са беглучких зиратних земљишта тај дан ставља (у члану 8) да је био 27 фебруар!

[2]) Ради краткоће, у потоњем излагању спомињаће се само као *Претходне Одредбе.*

поса; 2) раскидање колонатских односа; 3) подела великих поседа; 4) накнада власницима за сва та три случаја; 5) право својине над добивеном земљом; 6) регулисање својине код шумских поседа и ревизије сегрегација; и 7) унутрашња колонизација.

Од споменуте прокламације и од објаве *Прешходних Одредаба* до сада издате су многе уредбе и безброј наредаба, које су једна другу допуњавале или замењивале, те су поједина питања постајала из дана у дан замршенија него што су била у почетку. Због потпуне оскудице система, доследности и истрајности, па и искрености, улазило се у све гору забуну и збрку. То најбоље потврђује и скорашња изјава садашње Владе Д-ра М. Веснића, која је прочитана 31 августа 1920 године у Привременом Народном Представништву. У њој су најпре истакнуте „велике тешкоће са којима се имала да бори прошла влада, као и оне које су јој претходиле, у сређивању аграрних односа у нашој земљи.“ Затим је од речи до речи цитиран напред наведени став из Прокламације од 24 децембра 1918 године, па је по том дато обећање, да ће се „данашња влада придржавати у свом раду на овом питању основа истакнутих у овој прокламацији, *све док се оно законодавним путем дефинитивно не реши.*“ На крају стављају се у изглед и некаква „узајамна потребна попуштања.“ Овим је признато да аграрна реформа није досад коначно изведена у прокламованом правцу и обиму, него је оспорена и законитост досадањем раду помоћу разних уредаба и наредаба, и прећутно осуђен сав досадашњи рад.

Од свих напред истакнутих питања коначно су решена, бар начелно, питања о раскидању кметских и чивчијских односа. Гдегод су такви односи постојали, т. ј. у Босни и Херцеговини, у новим крајевима Србије и Црне Горе, и у Далмацији, Истри и другде, ти су односи оглашени *Прешходним Одредбама* као разрешени, а ново стварање таквих односа забрањено је (§§ 1 и 7). На тај начин начелно је учињен крај аграрноправним установама које су већ поодавно у неизгладивој супротности са новим друштвеним и привредним схватањима и потребама, и чије се постојање до наших дана има приписати једино крајњој политичкој, друштвеној и привредној конзервативности и безобзирности, појачаној још верском и националном нетрпељивости, у оним несавременим државама, какве су биле Турска и Аустро-Угарска. Те две државе су биле једине у

Европи, које су увек налазиле изговора да те у сваком погледу штетне односе подржавају и све до свога слома одрже — поред свих обећаваних реформама и поред свих тобожњих покушаја да приступе њиховом извођењу. Колико је, међутим, питање о раскидању тих односа већ било потпуно сазрело, најбоље се може увидети из чињенице да се поводом проглашенога раскидања кметских и чивчијских односа није у почетку чуо ни један противан глас, чак ни с оне стране, која је досад имала једино користи од тога иначе у сваком погледу штетног односа.[1])

Тако су досадашњи кметови, чивчије и колони проглашени „слободним власницима“ земаља, које су досад обрађивали као такви (по § 2 *Претходних Одредаба*). Доцније пак, 21 јула 1919 године, прописана је и нарочита *Уредба о Упису Власности Бивших Кметова на Кметским Селиштима у Земљишним Књигама у Босни и Херцеговини*. Према првом члану те Уредбе, сви котарски судови дужни су „обавити упис права власности на сваком поједином кметском селишту у корист бивше кметске породице... а укњижити брисање права власности... са имена досадањег грунтовног власника“. А по четвртом члану, „забрањено је потраживање од бивших кметова кметске дуговине (хака) за годину 1918 и даље“.[2])

Али нарочито ваља истаћи да је питање о регулисању власничких односа на споменути начин решено искључиво за кметове у Босни и Херцеговини. Чивчије у новим крајевима Србије и Црне Горе, напротив, као и колони у Далмацији још и данас чекају да буду у пуној мери уведени у власништво својих селишта.

Као разлог што и чивчије нису обухваћене Уредбом о

[1]) Удружење Земљопосједника за Босну и Херцеговину у Сарајеву, данас, ага и бегова, изречно признаје, да су муслимански поседници, још при решавању питања о откупу кметова (1911 год.) „*увиђали несавременост кметског одношаја*“. А у своме меморандуму, поднетом 28 новембра 1919 године Престолонаследнику Александру, веле да су се „*драге воље* покорили жељи“ његовој, израженој у прокламацији од 24 децембра 1918.

[2]) Преко даљих појединости по овом питању овде се мора прећи, и то не само преко оних које садржи наведена Уредба, већ и преко оних које су, у допуну њену, прописане у *Уредби о Побирању Прихода 1919 године са Беглучких Зиратних Земљишта у Босни и Херцеговини*, од 22 јула 1919 год., као и у *Уредби о Поступању с Беглучким Земљама у Босни и Херцеговини*, од 14 фебруара 1290 год.

упису власности, наводи се усмено да у тим крајевима не постоје уређене „грунтовнице“, као што је то случај у Босни и Херцеговини, и да чивчије немају наследно право на земљу коју су обрађивали. Разуме се да се такви изговори не могу узети озбиљно. У доба кад се и много крупнија и заплетенија питања регулисавају разним уредбама, често чак и у потпуној противности са досадашњим позитивним законима, — могло се наћи могућности и за увођење чивчија у власништво. И ако чивчијско право није било свуд наследно, требало им је дати власништво само с тога, што су чивчије у Старој Србији и Маћедонији били нарочито у току последњих десетина година несравњиво мање заштићени од необуздане самовоље читлук-сахибија, него кметови у Босни и Херцеговини. У ствари, и једни и други су са гледишта турског законодавства у истоветним правним односима према господарима земље.[1])

Као разлог за неизвршење начелног раскидања колонатских односа у Далмацији, међутим, спомиње се: да је све то спречила Италија, бојећи се „буне у окупираним крајевима, кад би сељаци у слободним и сусједним дијеловима Далмације били ослобођени колоната а под њеном власти не.“[2])

Према свему овоме може се рећи ово: У питању о раскидању кметских и њима сличних односа нису постигнути још никакви коначни и повољни резултати, ма да је у том погледу досад сразмерно највише рађено и урађено. У раду на решавању осталих питања отпочете аграрне реформе још смо на почетку. Од опште-жељене аграрне реформе створен је баук не само за досадање власнике него и за будуће, а привреда целе земље претрпела је због тога неизмерних и ненакнадивих штета, којих није морало бити.

Д-р Милан З. Влајинац.

[1]) Неправилно поступање са чивчијама у новим крајевима Србије и Црне Горе не огледа се само у погледу убеђења у власништво. За њих не важи чак ни напред споменуто укидање хака. Зато је тамо долазило у прошлој години до знатних несугласица и забуне. Издаване су чак и неке наредбе, којима се оставља на вољу чивчијама да и даље дају или не дају хак читлуксахибијама!

[2]) Наведено по *Јурју Деметровићу*, Agrarna reforma i demokratska stranka (Загреб, 1920), стр. 55.

ГРАНИЦЕ И СКЛОП НАШЕ ЗЕМЉЕ.

II

(Крај.)

Северним границама ушли смо доста дубоко у Средњу Европу, у панонски басен и огранке Источних Алпа, док јужним допиремо близу солунске околине. Наша држава нема више једноставан карактер као пре Великог Рата. Она је сада и полуострвска држава, држава Балканског Полуострва, у које залази својим највећим деловима, али уједно и држава Средње Европе, које је део, и с којом је нашироко везана и спојена добрим комуникацијама. Има дакле два привредна и културна фронта. Осим тога, у ствари има и трећи, јадранско-маритимни. Она није маритимна држава, јер су њене поморске границе незнатне према копненим, (поред тога јадранско приморје везано је са унутрашњошћу државе ретким и слабим комуникацијама), али ће са развитком комуникација та страна добијати значаја.

Осим тога, наша држава је на више страна територијално неизрађена, недовршена. Према југу, она нема слободан приступ на Средоземно Море, јер је Солун грчки, те се политичке прилике могу тако изменити да нам тај излаз буде затворен. Исто тако на западу, према Италији, ми у ствари немамо слободан приступ на Средоземно Море. На истоку, наша држава не може на дуг рок остати у оваквим односима према Бугарској. Ова држава такође нема стварно слободног излаза на Средоземно Море. Њен извоз цереалија мора пролазити кроз Босфор и Дарданеле, које је лако затворити, а трачка и македонска пристаништа (Дедеагач, Лагос, Кавала) припадају Грчкој.

Највећи део наше државе састављен је из две области. Једно је историјски најактивнија област, Србија, која се на партије према југу проширавала: 1833, 1878 и 1913. То је урастање у Балканско Полуостно. Тако се формирала моравско-вардарска држава. Она је после Великога Рата наједанпут и јако увећана познатим областима старе Аустро-Угарске. Неке од тих области, као Банат, Бачка с Барањом и Срем, због рељефа и повољног речног и железничког саобраћаја, улазе у круг привлачне снаге Београда. Друга главна област је Хрватска са Славонијом између Саве и Дунава; у њој је југословенска мисао више теоријски израђивана, више негована. С њоме је

географска целина већи део Штајерске, положен низ Драву, нарочито од Марибора до Птуја. Ове две главне области зглобљене су на сремској плочи око Винковаца.

Остале су земље много више изоловане. Такве су: стара Рашка са Црном Гором, Далмација и западна Босна, затим сва област на северозапад од Загребачке Горе, са свима словеначким земљама без Штајерске. Осим тога у свакој области има мањих изолованих целина; о томе је расправљано на другом месту.[1])

Поједини делови наше државе нису дакле природом добро везани, и она није географска целина. То је карактеристика свију држава које су поникле или се увећале на рачун Аустро-Угарске. Румунија је одвојена од Ердеља и од Потисја Карпатским Планинама са врховима од 2500 метара висине; њене банатске партије, окренуте српском Банату, толико су планинама одвојене од Румуније да би се могле поредити са кућом чији је слепи зид окренут Румунији, а сва врата и прозори према српском Банату. Географски су разломљене и Чехо-Словачка и Пољска. У осталом, међу већим европским државама само је Европска Русија потпуна географска целина, и у мањој мери Француска. Наша држава је по степену разбијености најближа Немачкој, али по врсти разбијености од ње различна. Врло дуго мора бити у нашој држави извесне лабилности и појава регионализма.

Простирање државе кроз неколико степена географске ширине, од Алпа до пред Егејско Море, као и описана разбијеност рељефа, чине те је клима разноврсна, а с њоме и земаљски производи. Северна наша граница у Словеначкој је под упоредником, под латитудом, Бренера, а Ђевђелија је под географском ширином Напуља. Латитуде Београда и Загреба поклапају се са упоредницима који пролазе јужним и северним ободом Ломбардије. Истина, клима је у нашој земљи много више зависна од рељефа но од географске ширине, и много је оштрија него италијанска. Док је у Италији суптропска, медитеранска клима, код нас је у Корушкој и по динарским висинама алпијска: у највећем, централном делу земље, средњеевропска, у неколико измењена: у јужном делу вардарске долине егејско-медитеранска, са једним појасом који чини прелаз средње-

[1]) *La Péninsule balkanique: Geographie humaine.* Paris, Armand Colin, 1918.

европској клими; у јадранском приморју јадранско-медитеранска клима. У детаљима има још више разноврсности. Има заклоњених области и жупних котлина чија је клима блажија од климе њихове околине, и где особито успевају воћа и виногради, као Словенске Горице код Љутомера и Марибора, Бањевачка Котлина у долини Ибра, Метохија, Тетовска Котлина и тако даље.

С климом и рељефом је у вези привредни тип наше државе, која је земљорадничко-привреднога типа, али је осим тога у њој јако развијено сточарство. Даље, привредни тип наше државе није онако једноставан, чисто агриколан, који даје скоро искључно две-три врсте цереалија, као што је привредни тип дунавске Румуније или највећих делова Европске Русије. По разноврсности земљорадничке продукције ми смо најближи Француској. Колика је, осим цереалија, производња воћа, на првом месту шљива, јамачно највећа продукција шљива у Европи! Колико је знатан извоз свиња, а осим тога рогате марве и коња! Лоза се култивише у великим размерама, нарочито на северу и на југу наше државе, по странама панонског басена, од Неготина, преко Беле Цркве и Вршца, по Фрушкој Гори, по Штајерској (Словенске Горице и Ханоса), затим по вардарској Србији.

Кад се занемаре појединости, има у нашој земљи три у неколико различне привредне области. У средини је највећа област цереалија, на првом месту пшенице и кукуруза, од Загребачке Горе на истоку кроз све земље панонског басена до Лесковца, на југу моравске Србије; даље је у њој најразвијеније шљиварство, неговање свиња и најбоље пасмине говеда и коња. На северозападу од Загребачке Горе, све до Драве у Корушкој, начин и врсте привреде се знатно приближују алпијском типу. Има цереалија, али поља пшенице и кукуруза не дају главни карактер привреди. То су простране паше и ливаде: лети па до у јесен свет коси. То је област шуме за огрев и за грађу, са Босном главна област дрвене грађе у нашој држави. Огромне просторије засејане елдом, која је ниска, нежна, дискретно руменкастог цвета, право алпијско жито, затим просом. Кромпир се сеје у размерима какве остале наше земље не познају. У долини Савиње код Цеља изненаде, као оаза, велике просторије под прткама и жицама, уз које пуже хмељ; земља по томе чини утисак се-

верне Чешке. Од рата је остало да се свуда сеје доста сунцокрета, ради уља. Стоке доста, али слабијег квалитета но у првој привредној групи. У свему се изузима Штајерска, која припада првој или централној групи. На послетку, у области јадранског приморја, западно од последњег динарског гребена и на југ од Велеса, почиње медитерански привредни тип, с врло мало цереалија, са ситном стоком, са козама и мазгама, пребогат виноградима, овде-онде маслином, на послетку јужним воћем. У егејској медитеранској области, велика поља под маком и знатни простори под дудињацима. У јадранској су риболов и бродарство особито важне привредне гране; у новије време се нагло развија индустрија вештачког ђубрета, карбида и цемента. Али ова медитеранска привредна зона није оштро одвојена од појаса са цереалијама, нарочито у егејској области. Умеће се између њих врло пространа прелазна област, од Грделичке Клисуре на југ од Лесковца па до пречаге код Велеса, у којој су цереалије знатно заступљене, мање но у средишној зони, много више но у алпијском привредном типу. Али се поред њих јављају огромна макова поља, за производњу опиума. Виногради постају исто онако важна привредна грана као цереалије. Још има доста стоке, али преовлађује ситна. На јадранској страни готово нема ове прелазне области, осим местимице, као у далматинској Загори, где се цереалије мало више култивишу, а има и стоке.

Наша држава може се дакле с разлогом сматрати као привредно имућна земља. Али наш „рог изобиља“ није онако препун како се мисли и пише. Прво, имамо целих покрајина с мало цереалија, неких с мало стоке, агриколно пасивних земаља, као што су Словеначка (осим Штајерске), Лика са горским котаром и Хрватским Приморјем, цела Далмација западна Босна, готово сва Херцеговина, Црна Гора. Друго, немамо, или имамо мало, неких врло важних артикала. Немамо петролеума и свих продуката који га прате (ако га не буде у Међумурју и код Липика у Хрватској). Железа мало, а по свој прилици неће га бити довољно ни кад се отворе нови рудници. Угља ни близу не вадимо колико нам треба. Злата скоро немамо, а сребра мало. На почетцима је индустрија везана за производе земље, а једва је у зачетку индустрија чије се сировине морају увозити, и тако даље. Далеко смо од стања аутаркије, где једна земља производи све што јој треба.

*

Којим се комуникацијама могу наше покрајине најболе зближити, спојити и привредно унапредити?

У рељефу наше земље има неколико линија које су њена главна морфолошка карактеристика и које су од првокласне вредности за саобраћај на даљине, било у унутрашњости државе, било изван ње. Назваћемо их удолинама. Скоро све конвергирају према Београду или се од њега звездасто разилазе. Услед тога ће Београд добити огроман значај као комуникациони центар. Кроз те удолине су спроведени, или се могу спровести, и сувоземни и водени путеви. Знаменита је дакле особина удолина које из Београда полазе, да могу имати двоструке комуникације, и железничке и речне.

За сувоземни саобраћај су најважније три удолине, и комуникацијама које кроз њих пролазе одређене су чеоне, културне и трговинске стране наше државе. То су моравско-вардарска удолина, удолина између Саве и Драве и бачка равница.

Прва удолина, са једним железничким колосеком, у врло рђавом стању, води Солуну и на Егејско Море — једина је комуникациона линија за везе са медитеранском трговином, и најкраћа веза знатних делова Европе са Суецом, Индијом и источном Азијом. Од ње се, код Ниша, одваја нишавско-марички крак, који излази у Цариград, на Мореузине: то је једина сувоземна веза са Бугарском и предњом Азијом.

На север, кроз Бачку, воде железница и речни путеви Дунава и Тисе и њихових слабих канала, за нове и старе државе Средње Европе. Та веза, чија се вредност не може ни угушити ни другим каквим правцем сменити, постаће важан правац саобраћаја чим се среде прилике у Маџарској. И сада велики део нашег извоза иде на Север, на првом месту у Чехо-Словачку (и Немачку заобилазним путем): од Београда преко Зиданог Моста, Марибора, Граца и Линца: она ће и доцније остати од значаја за наше западне покрајине.

Широком удолином између Фрушке Горе са славонским планинама на северу и босанским планинама на југу пролази западна железница за Загреб, Љубљану и Ријеку и водени пут Савом до Сиска: том железницом сада иде Симплонски Експрес. Она ће стално остати најбоља веза наше државе са Западном Европом, нарочито са Француском и Италијом. На

њу је сада упућена цела северна Босна. Колико је услед тога загушен саобраћај на линији Брод Винковци Београд!

Једна од најважнијих железница била би она која везује Косовску Митровицу са Сарајевом, и међу првим треба саградити пругу од Митровице до Вардишта, тим пре што ће она, према другима, мало коштати. Познат је њен велики национални а и економски значај.

Треба много споредних железница и путева који избијају на главне железнице, и више мостова на Дунаву и Сави.

Осим ријечке железнице нема правих комуникација према Јадранском Мору. Овде су на путу динарске планине, за попречне железничке линије највећа сметња саобраћаја у нашој држави. Ово су, изгледа, најпотребније попречне железнице: из панонске равнице, можда од Београда, до Метковића и Сплита, линија из западне Србије за Дубровник и Боку, и, напослетку, железница од Прахова на Дунаву за Скадар или Бар. Сада се заборавља, али последња железница је неопходна за наше јужне земље. Осим сплитске луке, Гружа и Боке, где су потребни мањи радови, треба изградити два (можда главна) пристаништа: ушће Неретве и лагуну Линере близу Медове код Скадра. За наш унутрашњи саобраћај и извоз, ове железнице могу добити исту вредност као ријечка железница, и већу због политичких прилика: разуме се, пошто се изграде пристаништа. Тада ће експортни значај Ријеке бити можда мањи но што се у последње време код нас представљало, али ће она остати увек од важности за западне покрајине наше државе и за нове државе формиране у центру Европе, за Чехо-Словачку, Мађарску и Аустрију.

У вези са јадранским железницама, а и без те потребе, треба саградити што пре бар два моста на Дрини, код Лознице и на више.

Од Београда полазе и водени путеви, због великих река које у ближој и даљој околини Београда конвергирају, тако повољни као ретко у којој области Европе, осим Холандије и извесних крајева Русије и Француске. То су водени путеви Дунава и Тисе, са каналима у Бачкој и Банату, затим Саве и Драве. Они ће добијати све већи значај за пренос гломазних и тешких производа и еспапа. Тај саобраћај има тек да се усаврши и развије.

Нарочито ће велики значај добити пловидба на Дунаву, која је сада још слаба, тако да је он, према Рајни на пример, пуста река. У Европи, на простору од Рајне до Волге, Дунав је једина река која има правац запад-исток. Он је једини речни пут који везује Средњу Европу са Истоком, и најзгоднија веза наше државе са подунавском Румунијом и Бугарском на истоку, а са Мађарском, Чешком код Братиславе, Аустријом и западном Немачком на северу. Кад се веже каналима са Рајном и Везером, код Нирнберга и Бамберга, Дунав ће бити од првокласне вредности за пренос из наше земље у Енглеску, Холандију, Белгију и за земље око Северног Мора.

Дунав је, поред Волге, река највеће механичке снаге у Европи, не само због велике количине воде (у доњем току 4800 кубних метара у секунди), већ нарочито због брзине, која је знатна у доњем току, а особито у Ђердапу. Овде су чести брзаци, као у планинским речицама; даље огромне чевртије или вртлози, седам до десет метара у пречнику, у којима се усковитлана вода креће необичном брзином. Кад се заноћи поред чевртије, онда се у ноћној тишини чује онакав звук и шкргут заковитланих облутака који се тару, као од млинских жрвања који здробљавају зрна кукуруза. Та огромна механичка снага Ђердапскога Дунава може се претворити у електричну снагу, већу него што је даје и водопад Тролхетан у Шведској, можда највећу електричну снагу у Европи.

Али, баш због те знатне механичке снаге, Дунав при поводњима креће масу шљунка и песка, спушта их на местима слабијега пада, и непрекидно мења дубине свога корита. За одржавање редовне пловидбе потребно је често чистити дунавско корито. Даље, Ђердап је истина регулисан, али не потпуно: сувише је велика брзина воде у сипском каналу за лађе које се узводно крећу.

Исте сметње уредној пловидби се осећају на Сави, која је за лађе пловна до Сиска, и на Драви до Барче. Нису ове две реке пусте ни навише од Сиска и Барче; на њима се често виде многобројни сплавови, који преносе дрва и дрвену грађу и спуштају се све до Дунава. На Драви је особито свршена огромна инсталација „Фал“, више Марибора, за производење електричне струје: једна од најзнатнијих у Европи. Још је већа механичка снага Дрине, због брзине и многих бразака и фрскута. Она би се могла учинити пловном бар до Зворника. Сада је

река сплавског саобраћаја, као и Ибар. На Тиси, сметња су пловидби честе промене корита и меандри, од којих она једне одсеца и засипа, а друге ствара.

Од нарочите су важности речна пристаништа у Београду, Тителу, Сиску, и друга која треба изградити.

Има једна водена комуникација која може вршити знатну транспортну улогу. То је речна линија Морава-Вардар, јер између ових река нема развођа у правом смислу, развођа-планине, већ су њихови горњи токови везани удолином око Прешева. Та је линија врло повољна за канал, од Кулича или Смедерева на Дунаву до Егејског Мора, при чему би се морали регулисати и Морава и Вардар. Развође-удолина морала би се прећи режимом устава.

Поморско бродарство развијено је на Јадранском Мору. Као што се тај део нашега народа једини међу Словенима навикао да живи под медитеранском климом, тако се он једини развио у првокласни бродарски народ. Он је постао бродарем због особито повољних обала пред којим леже многобројна острва, због згодних ушћа река, нарочито Неретве и Цетине код Омиша, због недалеке италијанске обале, али још више због једне особине становништва динарскога типа: смелости и склоности риску и авантурама. Треба само поредити Бугаре на обалама Црнога Мора, који су до скора једва и чамцем руковали. Имамо дакле готове бродарске снаге првога реда. Може се развити трговачка флота за светски поморски саобраћај. То би нас оснажило и економски и политички. Јако се цене и стварно више вреде оне државе чије се заставе лепршају по морима и океанима.

Мора се имати у плану да се, поред пловидбе по Јадранском и Средоземном Мору, развије трансатлантско бродарство и пловидба кроз Суец за Индију и до острва где зачини расту. Такво бродарство би служило не само нашој држави већ великом делу Средње и Источне Европе. Али се морају саградити напред споменута пристаништа, и барско у колико није готово.

Из многих разлога, треба се прилагодити енглеском бродарству, енглеским бродарским прописима, ако не и навикама. Енглеска је главна поморска сила не само у Атлантском и Индијском Океану, већ и у Средоземном Мору, јер држи Гибралтар, Малту, Кипар, Суец, а заузевши Месопотамију преовладаће и

и у палестинским и сиријским пристаништима. Све станице угља у Индијском Океану су енглеске (Аден, Коломбо, Сингапор). Сви главни каблови су њихови.

Али трговачку поморску флоту и пристаништа треба стварати постепено, да би се за то време стигло са грађењем железница кроз Динарске Планине, јер лађе ретко пристају уз обале са којих немају да натоваре производе равне онима које су донеле.

*

Наше границе према Средњој Европи већим делом су несигурне. Наша држава је, по својој природној структури, и географски и привредно, у стању лабилне равнотеже. Пред нама је велики рад да се поједине покрајине комуникацијама приближе, збију и споје. Од брзо зглобљених делова има тек да се направи органски спојена целина, солидна држава, чији је извоз осигуран, и која економски нормално пулсира.

Има и других незгода, где комуникације не могу много помоћи: у изједначавању разних менталитета, које имају поједине групе становништва и који су створени подвојеношћу историје у прошлости и верским разликама, у формирање једне државне свести, које нема у неким областима или је врло слаба, кратко речено, у стварање заједничког осећања и мишљења.

Све се ово осећа на свима државама које су постале, или се нагло увећале, после Великога Рата, и то све више у колико су оне захватиле веће делове Аустро-Угарске, у којој су се народи борили са државом, отимали од ње, и сматрали је више или мање за непријатеља. Таква схватања су у неколико пренесена и на нашу државу. Даље, познато је како смо, скоро са свих страна, опкољени непријатељима, који се нису примирили са створеним стањем ствари, а Италија није сигурна ни онда кад изгледа да се према нама разоружала. Због тога неки у Западној Европи, нарочито у Енглеској, сматрају стварање ових нових држава као смео експеримент, и с више или мање познавања ствари проричу тим новим државама различну будућност. Позивају се и на искуства историје, по којима се многе од тако брзо створених држава нису могле одржати, или су морале бити јако измењене.

У томе што предвиђају нису мудри наши пријатељи са Запада. Како је тешко предвидети и најпростије друштвене појаве! Дали су се завести простим политизирањем, прегоње-

њима која код нас виде и која свакојако заоштравају супротности. А не познају колико треба неколико основних фактора, чију вредност ми више осећамо него што је можемо изразити, као: велику моралну снагу нашега народа, инстинкт огромне већине да одржи ову државу, неизмерну жељу за радом и стварањем, која се све више развија и којом ћемо савладати тешкоће физичкога и духовно-моралнога склопа наше земље.

Јован Цвијић.

ВУК У СРБИЈИ.
(ОКТ. 1828—АВГ. 1831.)

III. (Крај.)

ПОВРАТАК У СРБИЈУ; ЧЛАН ОПШТЕНАРОДНОГ СУДА И ПРЕДСЕДНИК „ЗАКОНОДАТЕЛНЕ КОМИСИЈЕ"; ДОВРШЕЊЕ ПИСАЊА ЗАКОНА; ПРЕЛАЗАК У ЗЕМУН НА ОДСУСТВО И ПОВРАТАК У БЕОГРАД; НОВ ПОКУШАЈ ДА ДОБИЈЕ ПЕНЗИЈУ; МИЛОШЕВА СПРДЊА С ПРЕВОДОМ НОВОГ ЗАВЕТА; ЧЛАН СУДА У БЕОГРАДУ И ПРЕДСЕДНИК.

Кад је Вук дошао у Крагујевац, кнез Милош га постави за члана Општенародног суда, с тим да настави писање закона с платом од 4200 гроша и бесплатним станом и храном. Али он у пролеће предложи кнезу да образује нарочиту „Законодателну комисију", што кнез и прими, и пред Ђурђев-дан постави Вука за председника, за чланове Симу Михаиловића Слому и Стевана Радичевића, а за секретара Лазу Зубана. Вук је остао на томе послу до 5 септембра.[1]

[1] Петровић, Финансије I, 579; Преписка I 384. — Вук је писао Копитару да је за све време био председник Законод. Комисије. Али ће бити тачније што вели Петровић, да је прво био члан суда па после председник законодателне комисије, јер се у тефтерима издатака за Митровско полгође води његова плата у рубрици „плате кнезова и писара Великог суда народног", а за Ђурђевско у рубрици „Законодателна комисија." Само он нетачно вели да је та комисија образована при Београдском народном суду, јер је Вук за све ово време био у Крагујевцу. — Што се плате тиче Копитару је писао да му је 840 ф. сребра, док се по истим тефтерима види да је примио 5 фебруара „до конца овог месеца" 700 гроша, и 23 априла опет 700 гроша за 4 месеца; у другом пак полгођу примио је 2100 гроша за 6 месеци (Финансије III, 273, 285).

Копитар му је препоручивао, и на његов захтев слао разна издања Наполеонова законика и коментаре на немачком и пољском језику (Преп. 361 и даље).[1]

Колико се могло у онаком стању и онако радећи („Сваки дан сам се опомињао како је тешко у *друштву чеситу књигу* написати“) закони су до јесени свршени, и остало је да се препишу на чисто Вуковим правописом, само што је место *j* узето *i*.

Али Вук није веровао да ће што од свега тога бити све док закони не буду штампани (Преп. I. 384). И имао је право. Кнез Милош и ако је толико пута на Скупштинама јавно обрицао, да ће издати законе, озбиљно на то никад није мислио. Њему је излетала реч, да је боље владати и управљати без закона, „јер онако се човек веже за хартију, па не може да чини ни зла ни добра.“ (Преп. II, 648). Сав овај труд и трошак био је узалудан. Закони нису били ни обнародовани ни наштампани, и ако су на скупштини читани и одобрени.

За ово време Вук је једном (крајем априла) долазио у Београд и прелазио у Земунски контумац да се види с породицом; почетком маја опет је био у Крагујевцу (Домаћа писма: Преп. III, 628; I, 369; V, 630). — Сад, кад су закони били довршени, затражи допуст да на 5—6 недеља оде у Земун да обиђе породицу, док закони не буду преписани. То му је допуштено и пред полазак издато му је (4 септ.) 500 гроша, ваљада за пут. (Петровић, Финансије, III, 292).

Седмога септембра ступио је у Земунски контумац, и после десет дана изишао је у варош. За време бављења у Земуну одлазио је и у Нови Сад. (Преп. I. 380, 381, 387).

[1] Вук је о своме раду и о „комисији“ писао и Давидовићу, који је тада био у депутацији у Цариграду, и он му овако одговара:

„Већ сад знам какви ће вам бити закони; како сте ми онако подробно описали законодавце, знам, какво ће бити и оно што они даду. Мало на криво, мало преср . . о, мало отобољено, мало недотупавно, ето ти форме законâ, које ви, Слома, Брата [?] Анта, Зубан и Ћетко сочињавате... поздравите ми законодавце љубазно. Што све друге уједосте, ама што ће вам Сломо? И сломијен, и никакав, и ус . . ко! Може ли ту чист посао да изиђе?“ (Преп. II, 89). — Имена чланова комисије не слажу се са оним пребројаним горе и у тефтерима, али како је кнез Милош сваки час размештао чиновнике, и како се није знало шта је управо чија дужност, то су тако може бити и Цветко Рајовић и Анта (Протић?) учествовали у писању закона.

Из Земуна је писао Зубану и кнезу Васи и питао кад ћа бити готово преписивање, и кад треба да се врати. Зубан му одговори (10 окт.) да се с преписивањем закона затеже. јер је он више болестан него здрав, и по томе не би се задоцнио да дође ни до Митрова-дне. Кад је с Поповским говорио кнезу о његову повратку, он му је наредио да му јави да не хита, и да ће се до који дан доселити у Београд и кнежева породица, па онда нек пређе, и остане ту. (Преп. V, 620). То исто му (истог дана) пише и кнез Васа: „Будући да се већ све тамо у Београд пресељава, зато смо молили Његово Сијатељство, и измолили смо да останете тамо, да се не трудите док још даљу наредбу дочекамо“.

За ово пресељавање Вук је знао и пре ових писама, и чуо је да ће кнез ићи у Пожаревац, па се одлучио да пређе у Београд и да чека заповест или ће одатле у Крагујевац или у Пожаревац (11 окт. — Преп. IV. 141, 142). Добивши ова писма пређе (17 окт.) у Београд и оде у Пожаревац, одакле се с кнежевом породицом врати, и у Београду је био већ 28 октобра. Хранио се у двору код књегиње. (Преп. II, 653; IV, 144; Домаћа писма).

Припреме и пресељења у Београд биле су због дочека Лебип-ефендије, који је носио други хатишериф о уређењу односа Србије према Турској, и берат кнезу Милошу на наследно кнежевско достојанство. Обоје је на најсвечанији начин објављено у Београду 30 новембра и 1 децембра у присуству великог броја народа и изасланика из целе земље. (Гавриловић, Кн. Милош III, 284).

*

Враћајући се сад у Србију Вук ни сам није знао шта ће овамо радити. (Преп. I, 384).

Веселим расположењем Кнеза Милоша у овим свечаним и знаменитим тренутцима који су се спремали, Вук је хтео да се користи и дође до остварења своје давнашње жеље — да добије пензију. Зато је и писао кнезу Васи (9 нов.): „Вама су моје жеље познате; — а надежда је ја сад, ја икад“. — Он му одговара да му на то ништа не може одговорити сем „да је наше сад ћутати, док Чика своју ролу не изигра, јер сад Чикина планета сушчествује. Него и то вам неизостављам

препоручити да гледате и држите се Господару Јефрему за скут, док и ја приспем тамо, да се боље од ополченог множества Чикиног содружества бранити можемо“. (Преп. IV, 144, 145).

Вук још није знао да је кнез Милош усред свечаних припрема за дочек Лебип-ефендије с хатишерифом и бератом, спремао „шалу“ за повратак Вуков на рачун његова превода Новог Завета и Речника. Кад су о јесени 1830 године читани Скупштини спремљени закони, почињао се разговор и о одобрењу Вукова превода Новог Завета. Све свештенство, а и многи други људи, казали су, разуме се по жељи Милошевој, да Србима не треба никакво друго Јеванђеље осим оног што се данас чита у цркви (Преп. I 488). Милош на свој начин спреми да се та одлука достави Вуку. Главну улогу место Цмиље сад је играо Павле Радомировић, Чика, који је поред кнеза Васе био један од првих саветника кнеза Милоша. (Преп. II, 653). Четвртог новембра састављено је „Мњеније најкњижевнијих људи у Србији о Евангелију Српском које Г-н Вук Ст. издати намерава“. Ту се вели да се Вук обратио потписанима да му посведоче, да је његов превод тачан и чистим српским језиком написан. Они се извињују да му, као прости и ненаучени људи, не могу дати таку сведоџбу, и чуде се „високоучености његовој“ како је тако што могао од њих и тражити. „При свем том што знамо, да је Г-н Вук овде рођен, међу нама одрастао и живио, и с нама се заједно учио, не додавајући, да је у некин изданијама својима, особито у Лексикону така поруганија не само на Народ Српски изнео, но и у само основаније закона његовог дирнуо, најсветију ствар тако исмејателно описујући, да је грозно Христијанину и помислити онако што, а камо ли изрећи, јошт мање наштампати дати, да ју други свет измишљену као истиниту чита, при свем том, велимо, нека нас Г-н Вук не сматра као противнике његовом намеренију.“ Нека се обрати ученим Србима у Аустрији, и нека донесе одобреније од А. Е. Митрополитског Конзисторијума Карловачког, па ће и они његово дело примити и признати за добро.

На особитом листу су била „само нека назначенија, која су закону, моралу и благонаравију противна.“ То су: Прича о Причешалу и Наворњаку, и неке речи, уз које су додате напо-

мене, које су још противније „моралу и благонаравију“, него оне саме извађене просто из Речника.

Пошто су то потписали они који су били у Крагујевцу, Ст. Симић је однео у Београд, те су испотписивали и други, који су ту били, тако да су на њему били потписи архим. Мелентија Павловића, девет протојереја и двадесет и пет световних лица највиђенијих из околине Милошеве. Панта Хаџи-Стојило додао је уз потпис: „с триумфом! „Глас народа Глас Сина Божија“ m. p.“; а Давидовић: „Manibus et pedibus sto in eorum sententiam, Davidovitsch m. p.“

Јављајући (12 нов.) кн. Милошу о дочеку Лебип-ефендије, Симић га извештава и о утиску који је *Мњеније* начинило у Београду. Вели, да је Вук рекао: „ово, што сте ми сад написали, има све своје место. — Срећан је Чика што сте га поучили, шта ће противу Вука изговорити, иначе да се је првога држао, пропао би од Вука. Вук једнако иште да му копију дам нашега одговора, но нисам му дао, нити ћу му дати без согласија свију потписавши се членова. Како је разумео Вук, да се је и Господар Васа потписао на овај наш одговор противу њега, врло се узмрдао. Стра ме је, вели, да ћеду његово Сијателство овог мњенија бити, кад се и мој најбољи пријатељ и заштитник противу мене потписао.“[1] У другом писму (17 нов.) јавља опет како је Вук сам променио мишљење о свом послу: „Но сада одкануо се, да више нигда о њему и говорити неће, а камо ли зактевати да се штампује. От данас остаје ми, вели, само ослонити се на милост Господареву, а што се тиче кашкаија, од сад, вели нећу ни за кога да знам. Ја сам се уздао, вели, у Г. Васу, да ме од свакога другог (кромје Господара) заштитити може, а сад толики моји пријатељи, не само што ми мњеније оправдати не могу, него јошт и они потписаше се противу мене, с којим и доведоше ме до тога, да и сам сад мислим, да сам будаласто о том делу мислио“. (Преп. II, 780, 781). Разуме се да је Вук овде давао вољу за неволу, јер се у оваквом друштву није могао друкчије понашати.

[1] Кнез Васа се извинио Вуку. У писму (од 14 нов.) вели, како је Амица оно јутро изишао пред бињакташ, и викнуо: ко ће са мном своје име потписати, нека дође овамо, а ко ће са Јутроклековићем нека иде на страну. И он, да му не би то име остало, потписао је. „Не би марио за себе што би име оно носио за љубав пријатеља ког високо почитујем, но само би ми жао било да остане потомству мом.“ — Преп. IV, 145.

Али се ово кнезу Милошу учинило мало, и 16 нов. написано је још једно писмо, које се почиње овако: „Роми Вук Стефановић, Јадранин, неизвесни списатељ српски," обратио се за сведоџбу да је добро превео јеванђеље. Знајући ми доленазначени, да је Вук Ђурту, арамбашу Јадранског, као првог учитеља свог имао, а да се је и код Младена Миловановића и Ајдук-Вељка, равно арамбаше учио, знати можемо какве науке и Вук имати може. А нека и други учени људи суде, при онаквим учитељима, какве је Вук имао, можел се чему добру и полезну научити! Нека погледе и на његову скверну фигуру; ноге роме, руке сакате, уста као женска чарапа, уста која нису српског кроја, нити српске произнесу речи, можел се дакле човек надати, да ће му што из главе изићи, што чурук бити неће. Ово представљајући ми себи јасно, не можемо се надати, да ће и Евангелија превод, који има, српским језиком написан бити, зато му и предложенија његова, више поменута одобрити не можемо. А да би и српско било, за сад га никако примити не можемо нити оћемо, задовољствујући се као и досад славенским евангелијем. Наша нам обстојатељства не дозвољавају да примимо српско евангелије, већ остављамо ово познијем потомству на вољу, да га приме или не, зато што је Вуково. На против, да је Кинђелчево или Митрополита Карловачког евангелије на српски преведено, примили би га и сад, но Вуково никако." Ово писмо потписали су Павле Радомировић, Сима Милосављевић, Василије Поповић и („у собствено и у име свију прочи који су у писму чрез Г-на Симића посланом, потписали") Стефан Радичевић. (Вукове хартије).

После те „шале", и после читања хатишерифа, Кнез Милош је поставио (пре 10 децембра) Вука за члана суда нахије и вароши Београд, „са 1200 f. сребра годишње плате". — „По плати и мом друштву (колегама) можете рећи, да сам сад у реду *први* Српски *државни* чиновника. Али о литератури немам кад ни мислити" пише Копитару.[1]) Сем тога обећао му је кнез дати 200 дуката да купи кућу у Београду, што није испунио. (Особита грађа: Преп. IV, 152).

[1]) Преп I, 389. — Кад је у почетку године дошао у Крагујевац писао је Копитару да му је плата 840 f. ср., а сад вели 1200; док међутим, по тефтерима издатака примао је по 4200 гроша и пре и сад.

Првог априла 1831 године постављен је за председника суда и то на три месеца. (Преп. I, 400; II, 612; IV, 666). Што је ово постављење било ограничено роком, има се захвалити — бар по писму Васину — Давидовићу, који се бринуо „да не би се ви на даље времена у чему дужности ваше заборавили“. (Преп. IV, 151).

IV.

ЖИВОТ У СРБИЈИ; ПОЛОЖАЈ МИЛОШЕВИХ ЧИНОВНИКА; „ШАЛЕ“ МИЛОШЕВЕ С ЦВ. РАЈОВИЋЕМ И ВУКОМ; КЊИЖЕВНИ РАД У КРАГУЈЕВЦУ И КОПИТАРЕВО ПОДСТИЦАЊЕ; ДОЛАЗАК АУСТРИЈСКИХ СРБА И ВУКОВО ПОСРЕДОВАЊЕ; СУКОБ С РАЈОВИЋЕМ; ДОМАЋЕ ПРИЛИКЕ; ПОНОВНИ ПОКУШАЈ ДА ДОБИЈЕ ПЕНЗИЈУ; НАПУШТАЊЕ СРБИЈЕ И НОВ ПАСОШ АМИЏИН.

Положај Милошевих чиновника, „народних старешина“, био је потпуно неодређен и сасвим несталан. Он их је постављао и отпуштао, премештао и из једног места у друго, и с једног положаја на други, сваки час и без икаква стварна узрока, тако да нико места згрејати није могао. Било их је који су по неколико пута прошли све чинове и напред и натраг, и ни сами нису знали шта су. (Преп. II, 647). Сам Вук, кад га је један Земунац запитао шта је он управо, одговорио је: „а шта ти знам казати, кад је овде свако свашта, и нико ништа“. (Утук II, 6). Сем тога многима је и плата била мала, и нередовно издавана, а сваки је морао служити кога он постави, и где му одреди. Многи би радије сами онолико плаћали, колика им је плата била, само да могу мирно код куће своје послове гледати и не бити чиновници.

Поред свега тога он је с њима поступао као с обичним слугама покућарима. Он није допуштао да ико има, или да уображава да има, каквих заслуга за земљу, и каква угледа код народа. Свакога таквога он је гонио, кињио, исмевао и омаловажавао, па чак и убијао. Како је почео с Петром Молером 1816 године, тако је терао и доцније. Имање, част и живот свих поданика били су у његовим рукама.

Поред већ поменутих исмевања Вука да поменемо само још случај с Цветком Рајовићем. — Кад су односи између руског посланика у Цариграду Рибопијера и српске депутације, односно Д. Давидовића, били мало затегнути због редакције

другог хатишерифа, кнез Милош пошље Цв. Рајовића и Авр. Петронијевића у специалној мисији у Петроград, да објасне министру Несл роду његово гледиште у том питању. И ако су они стигли у Петроград доцкан, пошто је хатишериф био редигован, опет су били врло лепо примљени од свих великодостојника, па су чак били и у аудиенцији код цара. Пред њихов повратак цар је одликовао „сувереног кнеза Србије" орденом св. Ане првог степена с императорском круном, лентом и звездом, а њих орденом св. Владимира IV степена. О свему овоме они су слали извештај кнезу Милошу. (Гавриловић, Кн. Милош III, 217).

Кнезу Милошу је било веома мило што је од цара одликован, али му није било право што су одликовани и Цветко и Аврам, и што су тако лепо били примљени, што ће они разуме се, причати кад се врате. Зато смисли план како ће све то омаловажити и исмејати. То је имало да се изведе на истоветан начин и у Крагујевцу и у Шапцу и у Београду. За Шабац је издао наредбу Јеврему, а за Београд Вуку. „Мунтулук! Ћетко ће нам данас сутра амо приспети. Ми смо се сви овде узмували и успр...., не знамо како ћемо му с пута сићи, кад дође. Вама је лако, ви сте поред Дунава и Саве, пак му се можете лако и уклонити, ако до густа дође; али шта ћемо ми овде чинити: земља тврда, небо високо, Лепеница плитка, а на планини снег до д...та". Затим вели како је наредио свима великашима, да га нико не пита ни за Петроград, ни за његово изасланство, а напустиће чибукџије, кафеџије, бербере, асталџије, и друге мање своје служитеље, да га непрестано запиткују о Петрограду. Наређује му да се тако исто поступи с њим и у Београду; а ако би он сам почео што о томе говорити, да га прекину, и да га запитају да им прво каже, како је у Одеси лађе товарио, и како је прошао кад је у Ердељу с дукатима трговао. (Цинична алузија на Цветкову прошлост, јер се говорило да је у Одеси био амалин, и да је у Ердељу протурао лажне дукате). У другом писму јавља му да ће Цветко сутра доћи, и да се његови пријатељи јако радују да га виде, и што се више приближава у толико је њихова радост већа; да Вуку завиде што је при великој реци, а они при малој Лепеници „која није довољна за moћи ји опрати од слједствија," која ће овај Цветков долазак над њима учинити. „Сад судите како им је! И ово јоште нек вам на утјеху

служи, што се Амиџа спрема, да, како овде Цветко присне оправи га с овде наодећим се царским људма по нацјама, да им овнове купује". — Вук је одговорио (5 фебруара) да је обе наредбе примио, објавио коме надлежи, и да ће се старати да се онако изврше. Уз то је морао мало секундирати кнезу, додајући да се и он врло радује што је близу Саве и Дунава. (Преп. II, 608—610).

И све ово догађало се само на два месеца после свечаног читања царског хатишерифа и берата, којима се Србији даје аутономија, а њему наследно књажевство! И тог истог тако исмејаног Цветка само неколике недеље доцније поставио је за „полицајмајстора" у Београду с врло поверљивим дужностима!

Ни с Вуком није престајао и даље збијати спрдњу. — Како су трговачке штафете пре новина стизале у Земун, то је Вук те гласове купио, и слао их кнезу Милошу, кнезу Васи и Јеврему, н. пр. о буни у Финландији, и да је Шведи помажу: да је пао Метерних, и ко ће му бити наследник; о сукобу Хасан-аге с Аустријанцима; о буни у Папиној Државиј а нарочито о Пољској револуцији, и о француском посредовању. (Преп. II, 605 и даље; IV, 147 и даље; 494 и даље). Неке су се од ових вести потврдиле, а неке су се показале као лажне. Кад се једна вест о Пољацима потврдила, кнез Милош му пише: „Са овом сте новином себе президентом судејским достојни учинили, само би ваљало да ваше место промените, ако, као што чујем, у судници за фуруном седите, и у горњем челу за астолом председавате као што једном одличном президенту пристоји. Ветрова и Цуга не треба вам се бојати, сад је фала Богу лето". Много грубља је шала била у његовој одлуци на једном акту. Једна девојка роди дете, и над њом се по наредби кнежевој поведе судска истрага. Неки Грк, чије је дете и било, јави се, да ће је узети, ако је оставе на миру, и прекину истрагу. Суд о томе реферише кнезу, и он на истом акту одговори: „На предложеније ваше од 7 т. № 247 јављам вам, да Константин Христо слободно Милану за супругу своју узети може; и будући је тако срећан да музару узима, а не јаловицу, то би требало, да мени и президенту магистратском бар сваком по једне лок-чизме поклони; Вукове макар и с мамузама биле". (Преп. II, 614; 782; Особита грађа).

*

Док је био у Крагујевцу, са животом, „као сад у Србији“, био је задовољан, „само кад би човек могао, као у осталим државама, и служити и *живити* (за себе макар колико)!“ пише Копитару. (Преп. I, 384). И поред свих незгода могао је нешто и за себе урадити. Тако је о скупштини (у јануару 1830) успео да запише десетак лепих народних песама, а у јулу је отишао до Студенице, преписао запис с Милутинове Цркве, и записао десет арнаутских песама које је послао Копитару. (Преп. I, 362, 378).

На сам дан преласка у Србију (30 дец. 1829) писао је Копитару, како је чуо да у Маћедонији по манастирима има много србуља. „Кад би ме Р. Академија одредила амо, као Стројева онамо (у Р.)[1]) може бити да бисмо сила којешта нашли. О томе не *пишите мени,* него Грефу или Уварову или Аделунгу и Кепену (а мислим да бисте ви као чл. Академије имали право то писати)“. — Занимљиво је да је и Копитар био у истим идејама, и писао му је баш истог дана кад и Вук њему: „Знате ли ви, да сам у једном писму Економу у Петрограду предложио да од вас начине једног путничког Стројева у Мезији? Видећемо, да ли ће варница упалити. Иначе је прилика да се учини други покушај, јер сам добио поруку да набавим славистичке књиге за Академију“. О томе је писао и Аделунгу. (Преп. I, 357, 359, 360, 385). Али ни овај други покушај није се остварио.

Враћајући се сад с одсуства у Београд мислио је да на пролеће 1831 отиде у Пеħ и у Дечане тога ради (Преп. I 385), али поставши судија у Београду, морао је те планове напустити, као у опште сваки литерарни посао.

Копитар међутим стално га је подстицао да не напушта литературу. У једном писму (1 маја 1830) вели да би Талфи радо превела на немачки и 4—10 свеску народних песама, да су изишле. „Али исто се тако ништа не чује ни о *300* табака Симиних, које је Кухарски предао Миловуку. Међутим време *тече* и *смрт* се приближава.“ (Преп. I, 368). — Кад је Србија добила хатишериф, за њу се у Јевропи почело више интересовати и изван научних кругова. Зато је издавач Ранкеове Српске Револуције желео издати и продужење српске историје. Јављајући то Вуку, Ранке му пише (12 априла) да би и

[1]) Руска Академија послала је Стројева, да по југу Русије скупља рукописе, а Венелина да то исто ради по Молдавији, Влашкој и Бугарској (Преп. I, 363, 368).

сам желео да о томе што тачно сазна, и тражи од њега један чланак о догађајима у Србији после 1827 године. Вук му је на то писмо одговорио тек после три године (Преп. V, 656, 657), а поздрављао га је у сваком писму Копитару. Копитар пак непрестано га је на то подсећао: „Ранке ми пише, да је сад најлепша прилика да докажете свој таленат.“ — „Ранке очекује да се ваш, мноме тако често хваљени геније скоро појави.“ — А кад му је Вук јавио да је постао члан суда, и да сад од литературе нема ништа, он га укорава: „Ви дакле сад нећете ништа више да радите за вашу славу? Сад, кад је најтеже претурено, и кад имате само круну да метнете на све ваше заслуге! Сетите се вашег јеванђеља: ко до краја истраје биће блажен“ — Вук му одговара да Ранкеу за сад још ништа нема да пошље, јер се послови српски од дана на дан једнако растежу, а он би требао да каже, да је штогод свршено. (Преп. I, 387, 391, 398, 399).

*

Због несређених прилика у земљи Срби из Аустрије, који су имали какве вредности, устезали су се до 1830 године да прелазе у Србију, и да ступају у службу. Али после објаве хатишерифа од г. 1829 на Скупштини у Крагујевцу и подношења тобожње оставке Милошеве на владу (што му је загладило његову ранију репутацију тиранина), почели су се јављати. — Они су се већином обраћали Вуку. То су били сем доктора Прерадовића и доктор Константин Пејичић, професори Дим. Исаиловић и Јован Балаитски, Адам Драгосављевић, учитељ, Сава Вуковић, инжињер, свршени правник Дионисије Стефановић, и два синовца доктора Чокрљана из Темишвара. — Од свих њих само су прешли у Србију, Исаиловић, Стефановић и Вуковић, а остао је само Исаиловић. Стефановић је постао писар код капетана у Корађици, али се брзо вратио да полаже адвокатски испит у Будим, а Вуковић после краћег бављења у Крагујевцу, такође је напустио Србију. — Прерадовића је одвратио од преласка управо неодређеним одговорима Ст. Симић, а Пејичић је „полагао кондиције какве ни султану у Једрену Руси нису. Нећемо дакле да нам препоручујете никога: ко оће да дође нек дође сам, па како му буде“, пише Поповски Вуку.

Знајући сад изближе какав је положај Милошевих чиновника, и какав је живот у Србији, Вук није много ни на-

стојавао да те људе преведе. Исаиловића је предупређивао да у Србији није као Сомбору, и да има разлике између северних и јужних земаља; а Драгосављевићу је писао у Вуковар, да неће ништа изгубити што ће ту презимити. За Балаитског писао је Урошу Волићу (из Земуна) да још није време кад ће се тражити људи потребни за Србију, али је овај наваљивао, јер је био у великој невољи, и молио га да га препоручи бар Исаиловићу, што је Вук и учинио. Међутим он умре баш онда кад му је Исаиловић поручио да дође. — И после одласка из Србије обраћали су му се за савет и упутства тога ради Д-р Пантелић, Петар Ристић и Јов. Ст. Поповић (Преп. IV, 212; 368; 727; V, 259—61; 359, 360; 464; 517, 519 610; 619; 643—47; 675, 677, 678; 693—94; 708, 713—16).

Али је најзнатније што је Вук сад покушао да доведе у Србију Шафарика. Док је био у Крагујевцу, наговорио је кнеза Милоша да га позове да уреди школе, и по његовој заповести Вук је о томе писао Шафарику, али се није надао да ће успети. (Преп. I, 365). — Шафарик му је одговорио (8 маја) да ће до јесени остати у Новом Саду, а за даље не зна. „Заиста бих ја радије прешао к вама у Србију него у Петроград).[1] Припремите дакле ствар с другима људма.“ Месец дана доцније, одговарајући Вуку на друго писмо вели, да му његове приватне и службене околности не допуштају овога лета доћи у Београд и у Србију, и моли га да то саопшти кнезу. Није ствар хитна, јер се и остале ствари отежу, али мисли ове јесени или идуће године предузети пут у Србију и у Крагујевац. Ако то оствари, имаће прилике да се представи кнезу и о тој ствари подробно говори, а дотле све мора бити одложено и нерешено“ (Преп. IV, 658, 660).

Овим се питањем интересовао и Копитар, који, не марећи за Русе, није био рад да Шафарик иде у Петроград. (Нов. Писма XLVII), и радије би видео Шафарика у Србији него у Русији, и ако му се чинило да у Србији још није време за то. Он је питао Шафарика, и овај му је одговорио да није добио никакав позив да иде у Србију (око 1 јуна). Доцније, кад је то питање скинуто с дневног реда доласком Исаиловићевим, он пише Вуку (27 јан. 1831): „Ви ћете валада уре-

[1] Тада су се водили преговори о позиву њу њега, Ханке и Челаковског у Русију. Историју тога питања в. Нов. Писма стр. XCIII и даље.

дити *школе*. и можда *музеј* за старе натписе итд. у Србији. Нико за вас у сваком погледу не би био згоднији, за *директора* и *управника* тих ствари од Шафарика. Али он већ има један позив у Петроград с 4000 рубаља, а скоро ће имати и други за *Бреславу*. Не бисте ли му ви могли понудити толико (н. пр. 1200 ф. сребра, с обзиром на јевтинији живот у Србији, него у Петрограду) и *осигурати* му п(енсију). *Без* осигурања мора се људима *двоструко* дати да би штогод за старе дане могли оставити. Шафарик зна *доста* српски, а боље му је познато стање просвете у Јевропи него ма коме од вас. Ово ми је пало на памет да вам предложим, док се он *још може добити*. О овом мом кораку он не зна ништа, а и *не треба* да зна". Вук му одговара да „од тога за сад нема ништа" (Преп. I, 374, 376, 394, 396).

Шафарик је у ово време спремао да изда своје *Památky* (који су помоћу Друштва Српске Словесност наштампани тек 1851 г.), и молио је Вука: да му прибави тачан препис две повеље из ман. Горњака, које је Вујић врло погрешно издао; желео је да изда и Жичку Повељу, коју је такође нетачно издао Магарашевић; препоручивао му је да преписује натписе са каменова, застава, путира итд. у црквама све што је старије од XVI века; да исписује летописе, а нарочито да се постара нађе, н. пр. у Студеници, Живот св. Симеуна и св. Саве, јер он има један рукопис који је непотпун, и законик Душанов, који се обично налази уз Номоканоне. Вук му је одговорио да повеље из Горњака нису оригинали, да у Студеници нема ништа од старина, и послао му је натпис с Милутинове Цркве. (Преп. IV, 554 и даље).

*

Живот у Београду био му је још досаднији и монотонији него у Крагујевцу. Свакодневно ићи у одређено време у канцеларију, и тамо готово по читав дан говорити с људима и инатити се, било му је врло непријатно. Средина у којој се кретао била је непријатељски према њему расположена. Друг му је у суду био и Марко Ђорђевић, његов непријатељ још од афере с историјом Кнеза Милоша. Како се управо није знало шта је чији посао, то је и Цветко Рајовић поред дужности „полицајмајстора" заседавао и у суду, и учествовао у чисто судским пословима. С њим је Вук имао и један сукоб, који се свршио у корист Цветкову. — Приликом преласка из

Аустрије у Србију једне, по мишљењу Рајовићеву, за талашњи режим нежељене личности (Димитрија Христића, најмлађег зета Карађорђевића), Рајовић извести о томе кнеза Милоша, не јавивши ништа Вуку. Вук пак, који је и по плати био најстарији, сматрао је да је он главни представник власти у Београду и у нахији, и да само он треба непосредно да општи с кнезом, укори за то Цветка. Овај изнесе целу ствар на решење кнезу. Тим поводом кнез Милош изда (12 апр.) *Пропис* о дужностима полиције. Између осталога по томе пропису дужност је полицајмајстора „средством воверени људи тајна умишленија, како београдских житеља, тако и са стране из Цесарије долазећих људи искушавати и мотрити, да не би општи народни мир нарушавали", и да о сумњивим лицима „најтајнијим путем" доставља непосредно кнезу, а сасвим опасне и да ухапси. Остављајући га и даље у суду, одређује му место до председника. Тако је Вук формално остао као старешина, док је у ствари, по поверљивости својих функција, Цветко био над њим, и управо његов контролор, јер овај пропис није ништа друго до установа тајне полиције са Цветком на челу. (Гавриловић, Кн. Милош и Вук, 38).

Вук овим није могао бити задовољан, и јамачно се на ово односи што је писао кнезу Васи да је престао слати новости, прво, што је сем многог посла још и слаб, друго, што се по наредби добивеној у Раковици (од кнеза) ретко састаје са Терџоманом (Игњ. Васиљевићем из Земуна); „а треће што знам да овђе има људи, који је главни посао то, новине разбирати и Његовој Свјетлости јављати". (Преп. V. 158).

*

Ни домаће прилике Вукове нису биле најповољније. Жени је било тешко без њега, да се сама мучи с децом, а била је и болешљива. Вук јој је слао намирнице из Београда, тешио је и упућивао на стрпљење. К томе су дошле разне интриге: пунили су јој главу разним измишљотинама о Вуку и о његову бављењу у Србији. Он јој је писао да не слуша што јој људи говоре, јер они то чине или из зависти и пакости, или из незнања. Чим време допусти доћи ће, вели, на парлаторију да је усмено увери да је све оно лаж што о њему говоре (10 дец.).

У првој половини јануара био је на парлаторији, и било је говора о њену пресељењу с децом у Београд. Она пак

нија била рада пресељавати се с децом, већ да сама с најмлађим дететом дође на неко време. Вук тим није био задовољан и пише јој (14 јан.) да се боји да се друга деца без ње не разболе, а и време је сад рђаво, па јој саветује да причека док се време пролепша, а он ће се постарати да јој набави пасош. Уверава је да је њен страх од прилика неоснован, јер се нема чога бојати. (Домаћа писма).

Њој се пак никако није ишло у Србију, и одмах је писала Копитару и молила га да он посредује код Вука да је не зове. Копитар јој је одмах (23 јан.) одговорио, да као прави њен пријатељ мора признати да Вук има право, а не она. Вели да је жена дужна ићи за својим мужем, јер се он стара о хлебу, а и деца ће бити боље васпитана кад су родитељи заједно. Земун и Београд су једно исто, а Београд ће добити боље школе него што их има Земун. Сасвим је друга ствар кад би она могла бити у Бечу, а овако је боље да је са својим мужем, него сама. „Госпођа Давидовићка живи чак у Крагујевцу, а ви нисте тако закована Бечкиња да само у Бечу живети можете. Кад сте *Турчина* заволели, па се за њега и удали, били сте готови с њим ићи у *бели свет,* па и у *пакао*“. У Београду је бољи ваздух, тамо ће бити прва госпођа, живеће с мужем, и заједнички ће се старати о васпитању деце. На завршетку вели да о томе за сад неће писати ништа Вуку, док му она не каже своје нове, њему непознате разлоге. „Он ми може дати за право, ако бих ја био у праву; али до сад он има право, и нас двоје не бисмо имали право, кад би од њега што друго тражили“. (Преп. I. 729).

У почетку фебруара била је болесна заједно са Савом, и Вук јој пише (16 фебр.) да му јави чим могне излазити, да дође не парлаторију да се разговоре.

Састанак је био 27 фебруара, и Вук је тада одлучно наваљивао да се пресели у Београд. Сутра дан она му напише једно очајно писмо. Вели да му је хтела још јуче писати али није могла од плача, а пред вече је ухватила јака грозница, да је морала лећи у кревет. „Кад помислим да са својом драгом децом морам тамо живети, волела би да ме згазиш као црва, заједно са твојим плодом који на срцу носим. Ја знам да ће се твој гнев на мене излити, што не могу задовољити твоју жељу, али ја не могу себе савладати“. Смрт јој, вели, не би била горка, јер би се на небу састала са

својим родитељима и раније отишлом децом, а од Бога би праведно била суђена по њеним делима. Моли га да јој опрости што га вређа, и опомиње га зар је заборавио шта јој је небројено пута говорио да неће против њене воље ништа учинити. „Ја волим твоју отаџбину, јер волим тебе, али ћеш и сам увидети, да у твојој отаџбини, нарочито у садашњим приликама, међу људма другог језика, друге вере и других обичаја и нарави не могу живети". Кад је судбина тако хтела, не остаје им ништа друго већ да се, ради дужности које као родитељи имају, раздвоје, док благослов божиј опет на њих не дође. „Драги мужу, врати ми мир који си ми узео, јер моје срце неће имати покоја, док ми не обећаш, да ме нећеш видити у Турску; ја волим овде бити последња жена, него тамо кнегиња". На завршетку вели да је увек желела доћи к њему на који месец, да се о многим стварима разговоре, али тражи да је пред порођај пусти да се врати.

Вук је умирује да се не кида. Очекује долазак кнеза Милоша, и ако не могне о Ускрсу прећи на неколико недеља у Земун, гледаће ди њу доведе на неко време у Београд, те јој препоручује, да за сваки случај спреми ствари које ће собом понети. (Домаћа писма).

У почетку априла[1] прешла је с децом сем Саве у Београд, и остала до 9 маја (Вукове хартије), пре 14 јула добила је ћерку, Љубицу (Амалију) (Преп. I. 409).

*

Све ово скупа, а нарочито што на свом послу није могао радити ништа, а државни посао био је такав, да га је могао радити сваки обичан човек, учинило је да је Вук почео помишљати да напусти Србију.

Кад се навршило три месеца, на колико је био постављен за председника суда, пише (28 јула) кнезу Васи, и жали се како је целог пролећа био слабуњав, а о Тројицама неколико дана баш лежао. Надао се да ће се опоравити, али му сваки дан бива све горе, те га моли, да се замоли Њиховој Светлости, да се смилује и да га отпусти из службе с *платом*. „Ја знам, да је ова молба превелика, али је милост и великодушије Њиове Свјетлости може испунити, не гледајући, што је ја нијесам заслужио. Ви знате, да је моја давнашња жеља, да

[1] Пасош за пролазак извадила је 28 марта (Вукове хартије).

ми Њнова Свјетлост даду *пензију*, па, колико ми стање здравља допушта, да купим пјесме и да пишем којешта, као и до сад... Ако ли они нијесу ради пензија код нас у обичај уводити, а они ме могу наименовати српским историографом, или друкчије макар како, само да имам плату, и да нијесам везат за овакву посведневну службу." Нада се да ће му ова молба бити испуњена, јер и што је на ово место дошао, није због његових способности, већ по милости и благонаклоности кнежевој.

Кнез Васа му одговара, да је нешто из његова писма саопштено кнезу, а друго је оставио до састанка с њим, јер се кнез ових дана спрема у Београд, и обећава да ће његову молбу помоћи.

На састанку у Топчидеру није ништа свршено, или можда о томе с кнезом Милошем није ни говорено, већ само с Васом. Зато му опет пише (1 авг.), да гледа да га кнез помилује и отпусти с платом бар на три године, па према томе што за то време буде урадио, нека се одреди за даље, ако буде жив. А ако и то не може бити, нека га отпусти с платом дотле, „док не дође вријеме да се пође у Лозницу и у Тршић. — Али вам то опет кажем: Ако би још и какву ползу ја народу нашему и Њиовој Свјетлости учинити могао, највећу би учинио, да ми се даде пензија, па да живим ђе ми је воља, и да радим шта ми је драго; или да ме Њиова Свјетлост пошаље у Петербург, да овђе сједим једнако (тако би овђе могао Њиовој Свјетлости у политичким пословима што послужити, и моје књижевне послове радити)." Даље вели како је због здравља хтео молити за одсуство да иде у бању, али како је рад на јесен ићи породици у Земун да уреди домаће ствари, то је одустао, јер му се обоје учинило много (Преп. IV, 155—158).

Ово писмо није застало Васу у Крагујевцу, (био је отишао у Чачак), и у кнежевој канцеларији су га отворили, и спремали нову „шалу." На име, Стојан Симић, чича Радомировић, Амица и Јакшић хтели су да му одреде пензију, и да му издаду диплому. Али кнез Васа, вративши се с пута, то је спречио. О свему овоме Симић је јавно причао по Београду, а Вука је сусрео с речима: „Одредио сам ти пензију у Крагујевцу." Све је то Вука љутило и раздраживало (Преп. IV, 163).

Васа му је послао дефинитиван одговор (9 авг.) да од пензије за сад нема ништа: „Што се ваше жеље касателно поболшанија вашег данашњег счастија тиче, на то вам про-

стодушно примјечавам, да се у данашњем вашем званију претрпите, док не видим овде, до ког ће се времена од прилике наша обична дјела свршити, који свршетак посведневно очекујемо. Сад видите и сами како кубуримо и од свега се стежемо, да би само у толико већма у пословима пространили се, кад се сва наша отношенија с Портом сврше, отношенија велим која ће свима нама, ако Бог да, цјелителне плодове донети. Онда ћемо списатеље, чиновнике, учитеље, трговце и занатлије помагати, и с искључителним привилегијама снабдевати, обезбеђавајући добро стање свију њи. Зато велим, да до тог времена стерпјељиви будете, пак кад време дође, будете увјерени, да ће и на вас цјелително ждребије пасти, које ће како вама тако и свом роду нашем од полезе бити. Јер вас увјерити смем, да сам ја вашу жељу, с начином мојим, и Јего Свјетлости до знања довео, од ког сам у равном смислу одговор получио, као што сам вам га мало више изложио."

Вук је видео да од свих његових жеља нема за сад ништа, и реши се да кида са Србијом. Зато замоли, преко кнеза Васе (16 авг.) да му се да бар двомесечно одсуство да уреди своје домаће послове у Земуну. После потписа додао је да му је баш сад стигао глас, да му се жена разболела на смрт, и моли да му се то одобри што пре (Преп. IV, 159, 160).

Ово последње као да неће бити тачно. У Земуну је тада беснела колера, и Вук је 22 авг. прелазио у контрумац да теши жену, и ако се и сам био поплашио и препоручивао Копитару своју децу, ако иза њега остану сироте. „Ја од вас бољег пријатеља на овом свијету немам". Двадесет четвртог се вратио у Београд. (Преп. I 402).

Кад се вратио у Београд застао је одговор од Васе, да му кнез одобрава одсуство, и да је наредио да му се пошље пасош. „Но и то вам доставити не изостављам, да не би за зло примили, ако би се случило, да Рођаков пасош предвари које и не сумњам да ће вас увредити, знајући пријатељско ваше с Рођаком сношеније" (21 авг. — Преп. IV, 161).

Писмо и пасош Амиџин били су већ два дана пре овога писма готови, и послати Цветку Рајовићу у незапечаћеном писму, и пошто су у седници прочитани, предати су Вуку.

Писмо је доста обично, без грдњи. Чувши, вели, да је намеран прећи к рођаки у Земун, постарао се с осталим Ђурђевићима да му пошље пасош; добиће, истина, и други, али у

овом је свака препорука, која је за њега потребна: поздравља снаху и Саву.

Пасош пак гласи је: *Пасош*. Показатељ овог Г-н Вук Стефановић Караџић, рођак мој, из Тршића, око 45 година стар, стаса израстна, лица љупка, погледа умилна, чела намргођена, носа лепа и округла, мали уста, ситни, чести и бели зуба, ушију соразмјерни, ноге једне мало краће истина, но не шкоди му скором оду, руке праве и слободне, само једном не може свуда, куда би желио радити: к тому лако се може познати и по тому, што лети у постављеним кожам аљинама иде, и мало врло говори, и кад проговори варнице му беле из чести зуба излећу: Словом ови рођак мој, подобни писарју и совјетнику цара Душана, као што га историја описује, најскверниja фигура, полази у Земун фамилији својој; зато и препоручујемо надлежним сербским властима, да му пређи у Земун препјатсвовале не би". Аустриским властима препоручује, да га много не каде, јер је он „сам од себе кад пријатан, подобни житном калу", и да добро затворе и утврде врата и прозоре, да не би ни од куд ваздух у собу ући могао, јер он тако увек чини, кад у собу уђе, „као што обичај има затварати се лепа птица вуга, која пријатан и мирис од себе даје". „Дано у заседанију Ђурђевачком у Крагујевцу 19 августа 1831 год. Сима Милосављевић Паштрмац у име Ђурђеваца и про. — Пасош овај даје му се на толико времена колико њему (Вуку) од рођења има *година*". Поред потписа је велики печат манастира Раванице (Преп. V, 421).

Двадесет шестог августа ступио је у контумац, а 16 септембра изишао у Земун, с намером да се у Србију више не враћа.

Из контумаца је писао кнезу Васи (16 авг.), захвалио на кнежевој милости, и послао рецепат неког лека против колере. Мора бити да је писао штогод и о Амиџину пасошу, јер му кнез Васа одговара: „Знам да вам је Амиџин пасош, кои вам је Ћетко у суду прочитао, неповољан. Ја вам к утјешенију вашем ништа друго принети не могу осим повторителног увјеренија, да с тим у уваженију вашем код нас ништа нисте изгубили. А поред тога и то вам јавити смем, да ће ови дана и Цветку једно похвално писмо од Амиџе доћи, што је по Бесарабији, идући с Г-м Петронијевићем у Петербург, онако мајсторски жене потпасивати знао, те му међу прочима кћи Ја-

нићијева, оставивши мужа свог, чак из Кишењева, за истим лег, дојури, не могавши, може бити, нигде тако доброг потпасача наћи, као он што је."[1] (Преп. IV, 162, 163).

Љуб. Стојановић.

ФИНАНСИЈСКИ ПРЕГЛЕД.

СВЕТСКЕ ФИНАНСИЈЕ.

Врховни Савет Сила, још у почетку ове године, молио је Лигу Народа да ова сазове једну светску Финансијску Конференцију да се већа о обнови светске производње и учвршћивању валуте. Лига Народа је, два пута у току године, сазивала ову Конференцију, на којој је требало да се реши и питање о ратној оштети које су побеђене силе имале да плаћају. Али, како се није могао постићи споразум међу савезницима о распореду и количини ратне оштете. Лига Народа је сазвала у Брисел ту Конференцију, на којој су учествовале и Централне Силе — с тим да се о ратној оштети не говори. Конференција се сложила да је Европа економски дезорганизована, и да главни узрок томе лежи у непрекидноме пуштању нових новчаница у оптицај, без здраве подлоге, у кредиту „на папиру", па је донела ове закључке:

I. — Како се данас троши свуда од прилике 20 од сто од целокупног прихода на војску, Конференција констатује да свет не може издржати те трошкове. Само искреном политиком узајамне сарадње, и ако свака земља употреби своје изворе строго на производне циљеве, народи могу повратити своје некадашње благостање. И зато Конференција најозбиљније препоручује Лиги Народа да одмах приступи измени мисли са заинтересованим владама, како би оне све смањиле ове претеране расходе који, под данашњим приликама, даве цео ратни осиромашени свет, те исцрпљује његову снагу и доводи у питање и могућност да се опорави од ратне пустоши.

Даље, од највеће је важности да свака влада што пре напусти све оне несолидне и вештачке економско-финансијске мере које народу скривају право економско стање земље.

[1] Кћи Јанићија Ђурића, Карађорђева секретара, живела је у Кишеньеву неразведена одвојено од мужа, и познала се Цветком, и дошла за њим у Србију, који се с њом венчао, и ако није добила развод брака. — Особита грађа.

Да би се, међутим, омогућило владама да воде само здраву финансијску политику, сви редови друштва морају да узму удела у том послу. Индустрија се мора организовати тако како би се постигао максимум производње и капитала и рада, јер ће се само таквим путем постићи бољи услови за народни живот. Сви редови становништва, а специјално богаташи, морају бити спремни да вољно приме на себе потребне обавезе за побољшање данашњег стања. Пре свега, да се попуни празнина између оног што се има и оног што треба, дужност је сваког грађанина да живи што је могуће штедљивије, да троши што мање, како би могао допринети што више општем благостању. Оваква штедња је неопходна база за довођење у ред државних финансија.

Конференција, затим, потпуно одобрава изјаву Врховног Савета од 8 марта ове године, да и нове државе и проширене државе треба одмах да успоставе пуну и срдачну сарадњу и уреде неограничену узајамну размену својих производа, како се не би, вештачким економским границама ослабило јединство европскога економског живота. Свака земља треба постепено да се приближава систему слободне трговине, како је то почето пред рат, смањујући мере против трговине са иностранством као и повику против скупоће.

II. — Где је равнотежа између расхода и прихода немогућна, морају се без речи уводити нове порезе да се попуни дефицит, и то све дотле док се њима најзад не покрију редовни расходи. Какве ће врсте тих пореза бити, то ће зависити од специјалних економских услова сваке земље, о чему ће свака земља сама имати да реши.

Будуће зајмове, за неопходне државне потребе, треба узимати из народне уштеђевине. Али, како је то уштеђевина у главноме уложена у ратне кредите, прва је мера да се консолидују привремене обвезнице којих је сувише у промету.

III. Од највеће је важности да се престане с инфлацијом. Јасно је да ово вештачко и неограничено издавање новца неће и не може повећати стварну куповну снагу у земљи; напротив, оно умањава куповну вредност сваке новчане јединице. У ствари, умножавање новчаница у истини је невешт и несолидан метод.

Умножавање новчаница довело је опште скакање цена, јер је требала већа количина новчаница да се задовољи редовна производња намирница и исплате веће наднице. У државама где се штампањем нових новчаница ово нагомилавање продужавало, цене и наднице су стално расле, напоредо са дезорганизацијом свих послова, несигурношћу курса, са непрекидним поскупљавањем животних намирница.

Било би добро кад би се вратиле стварној златној валути све оне државе које су је напустиле. Како и на који би начин старе државе успоставиле опет златну валуту, и

колико би времена требало да и нове државе уреде ту исту валуту, не може се рећи, чак је и бескорисно покушати да се утврди колико која држава треба да има новчаница у оптицају према нормалној златној вредности. Али, докле се привредна снага државе не побољша толико да је непотребно утврђивање количина новчаница, дотле садашње стање не треба одржати.

Враћање стварној валути, или успостављање златне валуте другим путем сем путем девалуације, могло би се у многим случајевима извести само великим повлачењем новчаница из оптицаја, а такво повлачење би морало бити поступно и са великом опрезношћу. Нагло повлачење новчаница могло би бити пропаст за трговину и кредит.

Ситуација је таква да и сама Конференција не само да не би могла препоручити ниједан предлог за стабилизовање златне валуте, него сумња да би макакав такав покушај могао имати успеха. Никаква међународна новчаница, никаква међународна установа не би могла да отклони недаће од којих данас пати међународни промет.

IV. — Конференција је мишљења да у земљама где нема једне Привилеговане Банке за издавање новчаница, да их треба установити, и ако се за оснивање такве Банке унесе међународни капитал, онда треба и међународна контрола.

Покушаји да се ограничи ажиотажа наметањем вештачке контроле над берзанским операцијама су некорисни и штетни. У колико је она ефективнија у толико више заварава пијацу: отклања природне корективе несталне берзе и утиче на слободу будућег развијања берзанских цена које омогућавају трговцима да, при прављењу својих калкулација, издвоје извесну суму за евентуалну разлику у курсу, и онемогућава скакање цена.

V. — Конференција признаје да је за опште економско-финансијско побољшање потребно дуже време и да извесне државе не могу обновити своју економску активност без стране дугорочне помоћи.

Стварну помоћ треба дати само оним државама које су готове да и с другом државом заједнички раде на обнови економског живота, и да код своје куће створе погодбе за искрену и најпотпунију сарадњу свих својих грађана и свих класа за обнову земље.

Конференција мисли да треба давати кредит само онда кад то буду захтевали интереси и човечност.

VI. — Конференција ради тога препоручује да се створи једна међународна установа (на пример Финансијски Одбор Лиге Народа) која би се ставила на расположење државама које траже кредит за исплату неопходних увезених ствари из иностранства. Ове би државе поднеле свој захтев

и залогу коју би дале као гарантију за кредит. овој међународној установи, па би оне споразумно уредиле даљу манипулацију.

Бонови који би се издали у замену за ову гарантију. били би употребљени за исплату трошкова за робу.

Све ове одлуке, којима су претходили многи списи и кратки говори највећих живих економиста и финансиста. у ствари су само формулисане жеље без велике практичне вредности. Сваки је уверен, на пример, да треба престати са пуштањем новога папирног новца и бонова у течај, да држава мора утврдити равнотежу у буџету између прихода и расхода, да летеће дугове треба консолидовати, да се курс не сме вештачки одржавати ниско. Али. многи заборавља факат да. због опште несигурности у Европи, многе државе не смеју да „ударе своје грађане како треба по кеси“ и поправе своје финансије. Сваки ће одобрити, на пример, да би се у свету берзанске цене стабилизирале кад би се данашњи летећи дугови у новцу конвертовали у дугорочне државне дугове и кад би се завела слобода трговине између држава. Али се заборавља ефективна куповна моћ купца, производна снага произвођача, и још многе друге ствари. Најпрактичније и најсигурније решење економске кризе јесте ипак: у миру. у штедњи, и у зноју свога лица.

M. X. Z.

ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД.

А. СПОЉНА ПОЛИТИКА.

ЖЕНЕВСКА СКУПШТИНА. — ВЕНИЗЕЛОС. — РАПАЛСКИ УГОВОР.

Прва Скупштина Лиге Народа је одржана у Женеви. Она је имала да решава о стварима које њен Устав одређује. Прво питање било је о Јерменској. коју су растрзали бољшевици, Турци и унутрашњи политичари. После дискусије о Јерменима, из које се извлачи увек исти наук: Лига има одговорност, али нема ауторитет, има судску власт, али нема наврвшну, Скупштина се поново обратила Сједињеним Америчким Државама да оне узму под своје Јерменску. Америка је, најзад,

пристала да уз припомоћ Шпаније и Бразилије реши ову азијску ствар. Друго питање пред Скупштином Лиге Народа био је спор између Пољске и Литваније о области Вилне, коју Пољаци у својим империјалистичким тежњама хоће да присједине својој држави, а Литванија да је очува себи. И овде се утврдило да је Лига Народа немоћна, јер нема оружане силе да своје решење приведе у дело. Она је одлучила да буде плебисцит у спорној територији; обе завађене стране су на њега пристале, али какав ће резултат бити ако једна или друга страна одустане? Треће од питања било је о пријему нових чланова у Лигу Народа. Један је био Аустрија, други Бугарска. Аустрија ће бити примљена, пошто се већина сагласила да је испунила све услове из Устава Лиге. Бугарска није према Србији испунила ниједан од главних услова које је примила потписујући Уговор о Миру у Нејиу. И зато, и ако ће друге државе учинити друкчије, наша држава не може дати свој глас да Бугарска буде примљена у Лигу Народа. И ако Лига Народа још није много учинила, и ако су наде њених поборника слабе да ће се за дуго моћи нешто стварно урадити, ипак је нешто урађено. И кад у Скупштине Лиге Народа буду долазили само убеђени мироносци као што су Балфур, Лорд Роберт Сесил, Леон Буржоа, а не случајни и неубеђени заступници чланова Лиге Народа (као што је Аргентина, која је баш ових дана иступила из ње), Лига Народа ће бити оно што данас није: светски миротворац.

У Америци су вршени избори за Председника. Изабран је сенатор Хардинг, републикански кандидат. Од те промене многи очекују, а многи страхују овамо у Европи. Споразум европских Сила страхује, јер је Хардинг био противу садашњега Устава Лиге Народа, коју је Вилсон енергично бранио. Немачка очекује да ће Хардинг, ако не одбацити Версаљски Уговор, а оно бар ревидирати га, те онда добити нов Уговор о Миру. Лига Народа није била идеал Американа, бар не у оваквом облику. Вилсон, чије су уставне прерогативе веће него у краљева, хтео је да наметне, без дискусије, ову Лигу Народа Америци. Народ, демократи и републиканци, хтео је само Друштво Народа, па и то пошто о њему на широко претходно дискутују. Вилсон је својом упорношћу изгубио и право поверење народа и главни ослонац Лиге Народа, Сједињене

Америчке Државе. Па ипак, ни страховање, ни наде држава у Европи не треба преувеличавати. И ако је Хардинг изабран, ниједној америчкој партији није до пустоловина у спољној политици, па ни републиканцима. Ревизија Версаљског Уговора, који није још ратификован од стране Америке, не мора значити да ће Америка одрећи Вилсонов потпис на њему у корист Немачке, нити да ће она коначно иступити из Лиге Народа.

Кад је, пред балканске ратове, Грчка била пред распадањем, династија грчка пред катастрофом, Венизелос је спасао и једну и другу. Венизелос је учинио и нешто више, и грчку државу и краља Константина је за време тих ратова начинио факторима на Балкану. За време овога рата Венизелос је подигао Грчку на висину једнога међународнога чиниоца. Данас је Венизелос, као некад Аристид и Белизаријус, прогнан из Грчке. На дан избора грчки народ је изгласао њему неповерење. Имајући да бира између њега и бившег краља Константина, он је изабрао Константина. Ова два човека представљају два супротна схватања о владању и о политици. Венизелос је био заточник демократских начела унутра, и поборник Савеза са Споразумним Силама споља. Тако је стекао, више него и један други државник, поверење на Западу; па, вештији него многи други балкански дипломати, успео је да Грчка добије оно о чему је само некад сањала. Оно што су други силом добијали, Венизелос је извојевао својом умешношћу: велики шовинист у основи, пролазио је за врло умереног државника; непријатељ коначнога сређивања у Турској, увео је Грчку у Лигу Народа. Константин, и ако му је отац дошао на грчки престо по вољи народа и Сила Заштитница 1863, уображавао је да влада само по милости Божјој, као и његов шурак у Немачкој, и да је пруски милитаризам најбоље политичко уређење у Европи. И био је доследно веран томе. Он је незаконитим путем 1916 године отерао Венизелоса. Он је закључио са Србијом један савез, кога се, под једним сумњиве вредности изговором, нелојално одрекао у 1915 години. Он је дао поштену реч Силама Споразума да ће бити неутралан, а испод руке помагао цара немачкога: у Средоземном Мору својим изненађајима и сумаренским базама, у Македонији својом војском која се предавала Бугарима.

Грчки народ је, већином од две трећине гласова, одбацио уставну и демократску монархију, па се изјаснио за божанско право и милитаристички систем бившег краља Константина. Јер, не може се претпоставити да је читав грчки народ, па макар колико били јаки атавизам и традиције његове, само из просте зависти према Венизелосу овако гласао. Напротив, мора се веровати да су Грци, и из старе и из нове Грчке, гласали у пуноме сазнању што раде, и какву одговорност примају. Хтели су Константина, па ето им га.

Велика Британија и Француска се сигурно не могу сложити да се поврати бивши краљ у Грчку. По новим Уговорима они су се донекле одрекли права мешања у грчке унутрашње ствари, па дакле и права да забране њему повратак у Атину. Али, оне ће бити противу тога повратка, и чиниће што могу да спрече рестаурацију краља Константина. Једнога краља вероломника и један народ који га, таквога какав је, хоће Француска и Енглеска морају одмагати. Таквоме владаоцу и таквоме народу не може се дати задатак да у име њихово успостављају ред у Малој Азији. Положај је тамо и иначе доста несигуран и слаб, па га не могу слабити допустивши олако да један неуставан и лажљив краљ управља судбином Тракије, европском обалом Дарданела, Смирном и западном Малом Азијом. Оне не могу спречити силом бившег краља да уђе у Атину, али могу тражити да се одрече престола, са кога је наређивао 1916 године да се иза бусија гађа у леђа на енглеске и француске војнике у Пиреју. Оне не могу са њим, ни са његовим саветницима, имати никакве везе, а имаће начина да изврше што мисле. У њиховој је руци сва грчка војска у Анатолији; њихова флота је још господар у Средоземном Мору. Уговор са Турском није још готов и ако је, у Севру, потписан.

Бивши краљ је покушао апелом на народ, плебисцитом, да нагна Велике Силе да га признаду. Он је покушао обећањима да задобије поверење Енглеске, Француске и Италије, показујући се као велики грешник и несаслушани осуђеник. Своме Народу је обећао да неће изгубити ништа од територија што су Грчкој Велике Силе досудиле после рата, а Силама нудио каква год хоће јемства. Кад плебисцит буде завршен, знаће се да ли је код Грка успео. Код Великих Сила он није успео; оне су досудиле грчкоме народу велике територије за то што су мислиле да се тај народ за увек од-

рекао дворске политике краља Константина и да заслужује право место међу просвећеним демократијама. Преварене једном, оне су морале ревидирати своје поклоне и своје држање. Плебисцит неће много изменити њихово држање; оне су у првоме реду морале мислити на општи положај на Блиском Истоку, створен догађајима у Грчкој.

Рапалски Уговор је примљен у италијанској Народној Скупштини, готово једногласно. Приликом дебате Ђолити је казао да се наши сународници, који по овоме Уговору постају италијански грађани, немају бојати ни за свој језик ни за своје слободе. Ђолити је предузео блокаду Ријеке да би Д'Анунција натерао да изађе из ње, као и његове гусаре с острва која је окупирао у последње време. Италијанска влада сад треба да повуче са демаркационе линији и своје трупе и бродове из свих места у Далмацији у која су у почетку примирја дошли. И тако ће, уз живо одобравање Лондона и Париза, бити извршена једна ампутација нашега народа. Горица, Градишка, Трст, Истра, Ријека, Задар, и острва улазе у састав Италије са једним јединим, али озбиљним, протестом из Вашингтона упућеном нама: „Зашто сте журили, и зашто сте примили онакав Уговор?“

Иностранн.

Б. УНУТРАШЊА ПОЛИТИКА.

КОНСТИТУАНТА.

Београд, 10 децембра 1920.

Две године су већ биле протекле од како је у Народном Већу свечано проглашено уједињење у једну државу сва три дела нашега племена, када су 28 новембра извршени избори из којих је изишла Конституанта, — две године изгубљене у тешким унутрашњим борбама: скоро беспрекидне политичке кризе у Влади и бесплодна партијска прегоњења у привременом Народном Представништву. Као у тренутцима великог очајања, сва је нада полагана у ново што има донети промену на боље, и очекивало се с пуном вером да ће избори привести крају једно стање које је земљу, по општем уверењу, водило пропасти. Догодило се ипак оно што је неизбежна и природна последица свега што је претходило: из хаоса било

је немогуће једним потезом прећи у сталоженост. Конституанта, очекивана као спасилац, рођена је у приликама које су, с дана на дан од рђавих бивале све горе, и по томе друго није могла ни бити до веран израз духовног расположења и моралних тежњи које су се поступно развијале у нашем народу под утицајем разочарења и незадовољства. Подељена у велики број недовољно снажних група и фракција с најразноврснијим програмима, она показује у свој потпуности дезоријентацију која наше друштво гони на странпутице. Каквих ту програма нема! Централистичких, децентралистичких, федералистичких, конфедералистичких, монархијских, републиканских, класних, клерикалних, неутралистичких, — од којих, супротношћу својих тенденција и непомирљивошћу својих заступника, један искључује другог до те мере да је тешко веровати, посматрајући апстрактно, да постоји ма каква основа за заједнички рад. Очевидно је, међутим, да до Устава без узајамних попуштања између група не би могло доћи. Наш партијски живот већ нас је навикао на компромисе, и ма како разлике изгледале неизгладљиве, у свакодневној политици споразуми су код нас постали навек могућни. Имали смо их до сад и између струја које су долазиле са супротних полова. Довољно је погледати на састав кабинета Г. Д-ра Веснића, који је, ма да хетероген, дошао на Владу да спроведе изборе и који је, поред тога, успео да за Конституанту изради један заједнички нацрт Устава, иако су у њему заступљени људи код којих видимо разноврсне појмове о уређењу државе.

Увођењем у Конституанту нових група, које сад први пут улазе у наш парламенат, југословенске комунистичке странке и Радићеве сељачке странке, последњи избори још су више заоштрили супротности. Комунисти и Радићевци слажу се само у томе што су за републику, и то сталешку. Али једни и други не дају власт истоме сталежу. Једни хоће диктатуру радника, други владу сељака. На своме збору у Загребу, 8 децембра, Радић изјављује да „Република за нас значи победу сељачког права“, и да сељаци, способнији да воде државу, треба да управљају и над радницима. У Републици коју би остварили, било једни било други, настала би нова, до сад на западу непозната борба класа, не против буржоазије већ између градског и сеоског пролетарната. Та разлика у гледиштима, која мора ове две странке довести до

сукоба ускоро, није једина што их дели. Пошто су пошле од једне заједничке додирне тачке, која лежи у републиканској форми владавине, оне се одмах разилазе с најпотпунијом искључивошћу на питању самог унутрашњег уређења државе. Задржавши цео општи комунистички програм совјетског режима, несумњиво да би и наши комунисти у једној држави створили и једну јаку централну власт. Њих је у Конституанту ушло сразмерно у великом броју (долазе на треће место по својој парламентарној јачини), али недовољно да сами за себе — а они одбацују коалицију са сваком буржоаском партијом — наметну своја схватања. Највећи број гласача они су добили у Македонији и Старој Србији. Могло би се одатле закључити да ови крајеви, више од осталих прилазе комунизму, зато што у њему налазе најбоље решење свих економских и социјалних тешкоћа које их притискују. Ко је пратио из близа изборну кампању може с поузданошћу тврдити да је македонским масама и марксизам и Лењинова доктрина остала и данас непозната ствар, не само по своме учењу него чак и по своме имену. Шта више, и тамо где агитатори ни ногом нису ступили, где су кандидатске листе с тешком муком састављене и тек последњег часа предаване на потврду суду, комунисти су на изборима добили посланике. У извесним окрузима, у којима су најбоље прошли, као што су брегалнички и тиквешки, није се ни осетило да постоји ма каква струја за њих. Одакле тај успех? Ван сумње да партијска управа, колико може само делимично да га припише себи у заслугу, толико не сме бити ни у најмањој мери окривљена да се послужила туђинским утицајем, који се тамо појавио са свим спонтано. Бугарска пропаганда наставља се, негде са свим несметано, негде, у већини случајева, лабаво сузбијана, на свима странама нових граница Србије из 1913. и бугарска пропаганда нашла је у комунизму најпогоднији разорно средство да потресе унутрашњи мир у нашој новој држави.

И Стјепан Радић са својом странком, која по својој бројној снази долази одмах после комуниста, представља озбиљну опасност за унутрашњи мир. На једној скупштини која је више личила на једну позоришну представу паланачких комедијаша, — поворке коњаника, заставе, певање химне, читање молитве, уз свирку маршева, свечано обрицање и полагање заклетве, —, он се ставио на чело Хрвата из бановине. За разлику од

комуниста, он не тражи југословенску већ само хрватску републику, без обзира каква ће управа у њој бити, без обзира с ким ће она бити, под јединим условом да она буде „хрватска домовина“, само за Хрвате и искључиво за „четири милиона Хрвата“. Наслоњен на 240.000 бирача, који су му дали 50.000 гласова више но свима другима скупа, Радић је објавио „неутралну републику Хрватску у међународним границама Јужних Словена“, поништивши претходно све закључке Народног Већа из 1918. Тиме је државно јединство оглашен да не важи.

Радић, лично, може се сматрати као неозбиљан човек. Најблаже што би се о њему рекло, било би да је лишен равнотеже и доследности. Некада је, заједно са Светозарем Прибићевићем, издавао *Глас Уједињене Хрватске, Српске и Словеначке Омладине* (1899). Кад је бан Куен, у септембру 1902, организовао хајку на Србе, Радић је осуђен на затвор што је пред разјареном руљом, ризикујући и живот и слободу, узвикнуо: „Пустите на миру браћу Србе и идите на колодвој па гоните Маџаре из Хрватске“. У своме часопису *Hrvatska Misao* (1904) писао је: „Племенски; управо средовјечни партикуларизам под фирмом најприје великога а онда чистога Хрватства, тако нас је био заслепио, да је на концу између нас и Срба дошло до правога грађанског рата.“ (Свеска 8, стр. 451). Таквих изјава могло би се навести много. Али то је само његова прва и најкраћа фаза. Без оправданог повода, у њему се од једном извршио преокрет. У другој фази, после, показао је истина ту логичност да је у својој политичкој заслепљености гледао једног сталног непријатеља само у Србима. У мржњи која га је тада обузела против њих, он је превазилазио и саме Франковце. Али у тој логичности нико није разумео коме он служи. Тако нагао скок, коме се извор не би могао наћи ни у дубини једног убеђења ни у обманама једног веровања, дискредитовао је Радића у очима свих напредних Хрвата, и он је уживао глас једног брбљивог ретора који својим проливеним беседама заглушује уши и убија стрпљење слушалаца.

Ево тог дрекавца сад као хероја маса сељачких и заставника чистог хрватства, који за собом има већину свога дела народа! Никад неозбиљнији човек није водио озбиљнију ствар, и њему се зато мора поклонити пажња и зрело узети у процену цела његова акција. Ми стојимо пред једном чиње-

ницом, и треба је ценити такву каква је. Добро организованом и вешто вођеном пропагандом, Радић је успео да од неколико посланика у Хрватском Сабору створи најкомпактнију групу Хрвата у Конституанти Срба, Хрвата и Словенаца, да, благодарећи броју, оспори јој право да доноси одлуке у име целог народа. Он се ставио на равну ногу са њом, као суверен према суверену. Шта он позитивно хоће, то се из „закључака вођства странке“ и његових коментара не може јасно сазнати. Али да неће једну државу, или тачније речено да неће у једну заједничку државу са Србима и са Србијом, то очито показује свако слово у његовим изјавама. „Кад се будемо лишили насиља, кундачења, батињања, сваки ће од вас рећи: нећу имати посла ни са Србима ни са Србијом,“ — у тој фрази лежи тежиште целе његове мисли. Све остале декламације о народној целини Срба, Хрвата, Словенаца и Бугара, о здравој свести словенског народа, о човечности хрватске душе према рођеном брату Србину, речи су завођача који обмањује залуђену и раздражену гомилу. „Неутрална хрватска република у границама Јужних Словена“ само је једна срећно нађена формула, која, укидајући војну обавезу за грађане те републике, преноси на остале Јужне Словене бригу да их заштићују. У томе би управо и била сва веза између хрватске државе и државе Срба, Хрвата и Словенаца (којој он великодушно придаје и Бугаре): ова би имала да на себе узме тешку дужност војне одбране, а Радић себи задржава примамљиво право да са својом сељачком странком предузме сву власт у банској Хрватској, сазове хрватски сабор, изабере себи поглавара и да живи у некој врсти међународног савеза, у коме би та република стајала под протекторатом монархистичке државе Срба, Хрвата и Словенаца!

Једно се питање одмах поставља: може ли једна политичка странка, макар имала и већину, говорити сама у име једног дела нашег народа, искључујући и све остале политичке странке и све оне овлашћене представнике који су у име целог нашег народа прокламовали јединство? Сва Радићева аргументација, која почива на снази цифара: педесет посланика, двеста четрдесет хиљада бирача, софистичка је. Ти бирачи ни из близа не представљају све Хрвате, па чак ни већину међу гласачима, кад се узме у обзир колико их није уписано у бирачке спискове, и колико (међу онима који су уписани),

није употребило своје право гласања. По свему изилази, Радић, занесени политички пустолов, покушава у својим непрекидним преображајима, по угледу на Д'Анунција, да изведе једну авантуру великог замаха, користећи се тренутним расположењем међу хрватским сељацима заведеним пропагандом против војске и против власти. Та је пропаганда могла успети само захваљујући неактивности осталих партија, које су додир са народом са свим занемариле. Када оне буду уложиле толико напора за јединство колико је Радић потрошио снаге да га разори, онда ће морати, сама собом, победити једина здрава идеја о једном народу у једној држави, која није само једна творевина родољубивих појединаца него коју је кроз целу нашу историју носио сам народ у дубинама своје душе. Извесно да ће доћи тренутак када ће залутала свест поново наћи прави пут.

Радић је могао свој план остварити тек када је видео какав су резултат избори за Конституанту донели у целој земљи. Две главне партије, демократска и радикална, изишле су из њих ослабљене. Такође, ранији савезници првих, социјалдемократи, као и савезници других, Народни Клуб и југословенска пучка странка, изгубили су знатан број мандата. Њих је приграбила једна од скора образована група која је за час стала нагло да буја у свима крајевима. То је сељачка странка, поникла готово пред саме изборе, још недовољно организована, чији се утицај на општинским изборима скоро није ни осетио, али од које данас прети опасност свима старим партијама. Сталешка, као и комунистичка, има изгледа да ће она у своје редове привући земљорадничке масе и образовати једну снажну одбрану против диктатуре радничког пролетариата. За разлику од Радићевих хрватских сељака, ови сељаци су за једну јединствену државу, искључујући федерације и свако издвајање из заједнице.

Најзад, још једна добро спроведена организација, склопљена на верској основи, са највећим бројем присталица у Босни прикупила је муслимане у један блок, на првом месту ради заштите религиозних интереса. У њеној политичкој акцији то ће бити главни мотив којим ће се она руководити, и вероватно је да ће прићи оној групи која јој буде пружила у том погледу највише јемства.

Према оваквом распореду мандата, центар Конституанте са

чињаваће две најјаче групе, демократска и радикална, које имају о државном уређењу сличне програме. Њима најближе стоји сељачка, која је из њих и поникла. Али питање је да ли ће ова последња хтети, из разлога партијске тактике, да им приђе и да ступи у заједничку Владу. Ако се та комбинација не оствари, тешко је наћи какву другу, која би обезбедила доношење Устава.

К.

БЕЛЕШКЕ.

КЊИЖЕВНОСТ.

„Атлантида“. — Од своје идуће свеске (1 јануара 1921), „Српски Књижевни Гласник“ почеће доносити превод једног од најуспелијих романа који су се у новије време појавили у француској књижевности, „Атлантиде“, од младог приповедача Пјера Беноа. Роман тај, који је 1919 године донео гласа своме аутору, до тада слабо запаженом и готово непознатом писцу, добио је тада „велику награду за роман“, коју даје Француска Академија сваке године, и објављен је у збирци „Књижевних Романа“, коју уређује песник Ханри де Ренје. „Атлантида“ је имала велики књижарски успех, и спада међу највећма читане романе наших дана. Она није писана по оној добро познатој формули предратног реалистичког романа. Њен писац је желео обновити стари роман авантура, роман чудноватих догађаја и доживљаја. Велики Рат изазвао је код публике наново укус за тим романом, јер је наново пробудио код људи вољу за акцијом и за јунаштвима, — и у исто време показао да у животу има много више чуда него што је то изгледало по реалистичким романима, који су описивали само обичне свакодневне догађаје. Стари роман авантура Беноа је (и у томе лежи његова оригиналност) у великој мери модернисао. Много мање наиван него његови претходници, Дефо, Лесаж, Дима Отац, он је из основа проучио технику романа авантура; сви су његови ефекти унапред срачунати, — и ма да је роман авантура сам по себи једна старинска врста књижевности, Беноа га ради са једном сасвим модерном методичношћу. Исто тако, он је у роман авантура унео нешто од модерне чулности и неврастеније, — и као што ће сваки одмах запазити, његова „Атлантида“ личи, по много чему, на „Саломе“ Оскара Вајлда. Најзад, у његовом причању има један сасвим модеран *tempo;* то је непрестана промена сцена као у биоскопу, једна брзина развијања таква да нам изгледа да смо његов роман *гледали*, а не читали. „Атлантида“ не спада можда у велику књижевност, — и поред свега свога

егзотизма и живописности није оно што је Флоберова „Саламбо" или Лотиеви романи; али она је врло карактеристична за данашњи књижевни укус, — и што је главно, они који је буду читали, неће моћи рећи да нису имали уживања у свом читању или да их је то уживање изневерило својим карактером.

Z.

A. Hifzi Bjelevac: Rene Logotetides, Roman u tri dijela. Sarajevo, Izdanje „Novog Vijeka", 1920.

И ако српско-хрватска књижевност још увијек тражи романа од домаће руке, ипак изван Босне и Херцеговине није много познат муслимански романсиер, Херцеговац А. Хифзи Бјелевац, који је до сада објелоданио три дјела („Под Новим Сунцем", „Минка" и „Рене Логотетидес").

Писац, који је већи део својих наука обавио у предратном Цариграду, обрађује грађу из живота Босне и Турске. „Рене Логотетидес" описује постање младогрчкога и младотурскога покрета за Абдул-Хамидове владе, и туранскога просвјетно-народнога покрета. Роман је занимљив својим описима тајне олдиске полиције, којом је управљао сам Абдул-Хамид. Роман се догађа у Грчкој и Турској, у Атини, Цариграду, на острву Криту и у малоазијским градовима, куда су Абдул-Хамидова сила и околности живота гониле Рену, њезинога несуђеника Крићанина Ихсана Сурурзаде и њихове политичке пријатеље.

Роман је по самом садржају занимљив и прилично сензационално намјештен, али по језику није онакав како би се морало очекивати од рођенога Херцеговца. Што се тиче психолошког цртања појединих лица, особито женских, ту има много чега „као у роману". Туркиња Ифета, пашина кћи, коју је изневјерио Ихсан, Ренин драган, лети Рени да је примене на бијег пред скорим ухапшењем, чим постигне да обе дођу у затвор. Султанија Несиме, Абдул-Хамидова рођака и тајна заштитница Младотурака, приправна је поћи за нељубљена човека, да постигне поштовање Младогркиње, Турској непријатељске, Рене. Турске дјевојке и султаније у Бјелевчеву роману крећу се међу мушкима скоро као у каквој великој европској вароши, а да се не зна је ли то било опште правило женске турске интелигенције у Абдул-Хамидову Цариграду, или су то само изузетци, или је то навлаш удешено да се посредним путем утиче на домаће прилике у сврху поправљања положаја муслиманских жена.

Бјелевац није савршен приповједач, није уметник. Његова снага је више у самом предмету, пуном сензација и нама непознатих источњачких послова, него ли у умјетничкој обради. Писац има особиту одлику да у размјерно маленом опсегу изнесе доста обимну грађу и да својој композицији даде доста привлачности, која му прибавља доста читалаца. Пошто је „Рене Логотетидес" књижевно дотераније од прва два пишчева

романа (што не значи да је сасвим дотерана), то је знак да би се писац могао још више усавршити, и с временом барем стилистички прерадити своје романе.

Арсен Венцелидес.

Српски приповедачи у словеначком преводу. — Прва свеска „Zabavne Knjižice", коју доноси у своме прилогу Календар Народне Тискарне у Горици (за 1921 годину), даје збирку „Božje Solze, Povesti in Slike", изабране краће приповетке новијих и старијих српских писаца, у преводу познатог словеначког песника Г. Алојзија Градника. Књига садржи десет таквих приповедака: две од Светозара Ћоровића („Омер-ага" и „Богојављенска Ноћ"), две од Р. Домановића („Не разумем!" и „Божје Сузе"), две од Борисава Станковића („Задушница" и „Станоја"), и по једну од Јанка Веселиновића („Вечност"), Илије Вукићевића („Страшни Сан"), Нушића („Наш Архив") и Кочића („Јаблан"). Могло би се учинити замерака и избору уврштених писаца и избору самих приповедака. ... није морао ући Илија Вукићевић у збирку у коју нису ушли Лаза Лазаревић, Матавуљ и Сремац, — а исто тако и нешто хитно извршеном преводу. Али је немогућно не поздравити са симпатијом ову словеначку књигу која нам долази из Горице, народну књигу штампану у великом броју примерака, која ће нашем народу са друге стране границе дати слику српског живота путем српске приповетке.

X. X. X.

P. N. Z. Bjelovučić, advokat: Etnografska granica Jugoslovena. Metković. 1920. — Кратки преглед народно-територијалних граница Срба, Хрвата и Словенаца. У прегледу је обухваћено готово свако село у Југоисточној Европи у коме живи наш народ. Добро је имати овакве кратке прегледе, требаће доцније.

Ин.

Бивши краљ Никола (*Le Monténégro devant la Société des nations; Patriotes monténégrins devant la Cour martiale serbe; Il comm. Volpi impostore*). — Три памфлета, три старе тужбалице краља Николе и легенде о краљу кога народ хоће а силни овога света неће, штампане у „Државној Штампарији Црне Горе" у Риму 1920 год. Избори за Уставотворну Скупштину показали су да народ у Црној Гори није задовољан са садашњим стањем, али не и да хоће свога старога владара.

Ин.

УМЕТНОСТ.

Друга изложба Групе Уметника. — У дворани Друге Београдске Гимназије отворена је изложба слика Г. Петра Добровића и архитектонских пројеката Г. Луја Чачиновића. Оба излагача излажу први пут у Београду. Г. Добровић

је излагао 1919 у Паризу, с југословенским уметницима, и том приликом скренуо на себе особиту пажњу упућених гледалаца, затим, ове године, у Осијеку и у Загребу. Г. Чачиновић је с успехом излагао и радио у Пешти. Ова изложба, без мало колективна, представља озбиљан уметнички напор и значајан корак у напред нашег младог уметничког покрета. Она је на висини добрих европских изложби с новијим тенденцијама. Г. Добровић је сликар који се не устручава ни највиших ни најсмелијих сликарских проблема. Он обрађује и „мртву природу“, и предео, и портре, и композицију. Али његов сликарски репертоар очевидно није ни из далека исцрпљен. Он се, и то се види на његовим последњим радовима („Шабачки Мученици,“ „Портре Г-ђице Х.“, „Портре пуковника Ч.“), труди да дође до највише сликарске синтезе. С даровитим разумевањем великих мајстора у сликању (Сезана, Делакроа, Грека, Тинторета), црпећи своје снажно осећање живота и свој бујни и мало опори темпераменат, ослањајући се на своје веома развијено осећање пластичне форме и стално развијајући укус за боју, Г. Добровић [illegible] право сликарству великога стила, једној врсти савремене *о[illegible]ве*, у којој би се вечни елементи класичког и ренесанског схватања живота и уметности помирили с модерним искуствима и са захтевима наших дана. Г. Добровић у овоме послу увек остаје чист сликар, изражавајући се контрастима светлог и тамног, топлог и хладног. Његов је језик тон и боја; његов израз очарана материја и снажна, каткада строга, природа. Г. Добровић је несумњиво једна од најзначајнијих појава међу нашим млађим уметницима.

Г. Чачиновић је у својим пројектима показао јак смисао за монументалну пластику, за распоред и груписање маса, за јединство простора и, изнад свега, за монументално схватање архитектуре. Његови „идеални“ пројекти показују много више његов велики дар него његово искуство. **Б. С. П.**

Југословенска Музичка Издања. — Поред старе и веома заслужне Глазбене Матице у Љубљани, која је, не само живом музичком речју него и својим музичким издањима, учинила велике услуге нашој уметничкој култури, почињу се јављати нова издавачка предузећа, на широј основи и са програмом коме је основна тежња изношење дела наших композитора пред интернационалну публику. То је корак у напред, и ми очекујемо, са правом, резултате. Они ће доћи онда ако се при издавању буде хтело водити рачуна, једино и искључиво, о уметничкој вредности музичких дела, а не о жељама просечне публике. Тиме ће се и просечна публика дићи на виши степен музикалног укуса.

Edition J. Čaklović у Загребу има за директора музичких издања једног од најизразитијих композитора нашег племена, Г. Антуна Доброниће. То име је велика гарантија, и ми се надамо

да ће оно одговорити очекивањима. У живој опреми и јасном слогу, Г. Доброннћ нам је дао у првим свескама овог издања своје красне „Дилберке“, слободне и сасвим нове у стилу. „Маштања“, за клавир од Доре Пејачевић, и један детињасти покушај „Четири Југословенске Пучке Попијевке“, за хор од Грговевића. Очекујемо издања дела наших признатих аутора. уверени да ће „Дилберке“ и „Маштања“ наћи своју публику.

Edition Slave (Беч) је старије предузеће, које већ има своју физиономију и каталог доста обилат. И ако, очевидно из трговачких разлога, срећемо по коју композицију „за публику“, ми у томе издању добијамо и дела уметничке елите нашег племена: Берсе, Коњовића, Широле, Барановића, Дугана. Лотке, Хацеа и интересантне првенце Станчића и Пламенца. Издање читко, одабрано, за сваку препоруку. Оно је себи, са правом, већ прокрчило пут. **М. М.**

Српске народне песме. — У бриселском месечном часопису „Flambeau“ у свесци за новембар ове године, написао је и посебно одштампао Г. Е. Клосон, професор на Конзерваторијуму у Бриселу, чланак под насловом „Српске народне песме“ (Ernest Closson, Chansons populaires serbes, Bruxelles. 1920, 8⁰, стр. 18). У чланку се опширно, врло симпатично и похвално, говори о радовима нашег музичара Г. Влад. Р. Ђорђевића, а нарочито о његовом раду на скупљању и хармонирању наших народних мелодија. Тим поводом говори Г. Клосон врло стручно и о српској народној музици, њеним особинама и њезиној садржини. Он налази да се у музици српских народних песама дају разликовати три јасна елемента: славизам, са својим час меланхоличним час наивно лаким акцентима, елеменат каприциозне циганске музике и, ређе, источњачки израз са богаством украса. **Ч. Т.**

Исправка. — У прошлом броју, у белешци о Изложби Г. Милана Миловановића, реченицу: „Он мења у исто време боју, идући од више мање академске ка импресионистичкој“, треба читати: „Он мења у исто време боју, идући од тамније ка све светлијој, и технику, идући од више мање академске ка импресионистичкој.“

Власник, Б. Поповић. — Уредници, Б. Поповић и С. Јовановић.